هەواڵنامەی کتێب

کورد و بەرخودانەکانی
لە بەڵگەنامەکانی
ئەرشیفی عوسمانیدا

هەوالنامەی کتێب

سینان هاکان

کورد و بەرخودانەکانی لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی عوسمانیدا

(١٨١٧-١٨٦٧)

هەوڵنامەی کتێب

وەرگێڕانی لە تورکییەوە
بەکر شوانی

پێشەکی و پێداچوونەوە
دکتۆر جەبار قادر

هەوالنامەی کتێب



* ناوی کتێب: کورد و بەرخودانەکانی لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی عوسمانیدا (١٨١٧–١٨٦٧).
* نووسەر: سینان هاکان.
* وەرگێڕانی لە تورکییەوە: بەکر شوانی.
* بەرگ و سەرپەرشتیاری هونەری: عوسمان پیرداود .
* نەخشەسازی: عیسام موحسن.
* بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(١٦١).
* چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر.
* تیراژ: ١٠٠٠ دانە.
* لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی(٦٧٠)ی ساڵی ٢٠١٢ی پێدراوە.

کورتکراوەکان

M.	محرم
S.	صفر
Ra.	ربيع الاول
R.	ربيع الاخر
Ca.	جمادي الاولى
C.	جمادي الآخرة
B.	رجب
Ş.	شعبان
N.	رمضان
L.	شوال
Za.	ذو القعدة
Z.	ذو الحجة
s.	لاپەڕە
BOA.	ئەرشیڤی عوسمانی لە سەرۆکایەتیی وەزیران
Fon Kodu	کۆدی سندووق. کەرەستەی ئەرشیڤی سەردەمی عوسمانی بە سیستەمی سەرچاوە لە ژێر "سندووق"ی دەستنیشانکراودا پۆلێندراون.
G.No	ژمارەی خانەی ژێر کۆدی سندووقی بەڵگەنامەی جێی مەبەست
D.No	ژمارەی دۆسیەی بەڵگەنامەی ژێر کۆدی سندووقی جێی مەبەست
A.AMD.	بەڵگەنامەکانی قەڵەمی ئامەدی سەدارەت
A.DVN.	بەڵگەنامەکانی قەڵەمی دیوانی (بەیلکچی) سەدارەت
A.DVN.MHM	بەڵگەنامەکانی قەڵەمی موهیمەی بابی ئاساف
A.MKT.	بەڵگەنامەکانی قەڵەمی مەکتوبی سەدارەت

هەوڵنامەی کێبڕکێ

A.MKT.DV.	بەڵگەنامەکانی بەشی نووسراوگۆڕینەوە لەگەڵ فەرمانگەکان لە قەڵەمی مەکتوبی سەدارەت
A.MKT.MVL.	بەڵگەنامەکانی بەشی نووسراوگۆڕینەوە لەگەڵ "مەجلیسی ڤالا" لە قەڵەمی مەکتوبی سەدارەت
A.MKT.NZD.	بەشی نووسراوگۆڕینەوە لەگەڵ وەزارەتەکان و فەرمانگەکان لە قەڵەمی مەکتوبی سەدارەت
A.MKT.UM.	بەشی نووسراوگۆڕینەوە لەگەڵ سەرجەم ویلایەتەکاندا لە قەڵەمی مەکتوبی سەدارەت
HAT	خەتی هەمایۆن. بە واتای فەرمانی نووسراوی سوڵتانەکان بەکار دەهێندرێت
HR	بەڵگەنامەکانی نەزارەتی خارجییە (وەزارەتی دەرەوە)
MVL.	بەڵگەنامەکانی سەرۆکایەتیی "مەجلیسی ڤالا"
DH.	نەزارەتی داخلییە (وەزارەتی ناوخۆ)
DH.SAIDd.	دەفتەرەکانی نەزارەتی داخلییە (تۆمارەکانی وەزارەتی ناوخۆ)
I.	ئیرادەکان
I.MVL.	ئیرادەی مەجلیسی ڤالا
I.MMS.	ئیرادەی مەجلیسی مەخصوصە
I.MSM	ئیرادەی مەسایلی موهیمە
HR.	خارجییە (دەرەکی)
HR.TO	ژووری وەرگێڕانی دەرەکی

هەوڵنامەی کتێب

پێشەکی:

کتێبی " کورد و بەرخودانەکانی لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی عوسمانیدا " بەرهەمێکی زانستیی پڕ لە زانیاری مێژووییە. سەرچاوەی سەرەکی زانیارییەکانی ئەم کتێبە بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی عوسمانییە. ئەوەی پەیوەندی بە کورد و کوردستانەوە هەبوو لەو ئەرشیفە بۆ ماوەیەکی زۆر بە ڕووی مێژوونووسان و توێژەراندا داخرا بوو. لەم ساڵانەی دواییدا دەرفەتی ئەوە پەیدا بووە کە توێژەران کەڵك لەو گەنجینەیە وەربگرن و هەوڵبدەن دیمەنێکی نزیکی لە ڕاستی پێشکەشی خوێنەرانی کورد و بیانی بکەن.

ئەم کتێبەی توێژەری بەتوانا و لاوی کورد (سینان هاکان) دەربارەی سەردەمێکی گرنگی مێژووی نوێی گەلی کورد لەو بەشەی کوردستان کە بەکوردستانی عوسمانی نێوی دەبرێ. هەندێ بەرهەمی زانستی لە بارەی ئەم سەردەمەوە لە لایەن کوردناسانی یەکێتی سۆڤیەتی جارانەوە بڵاوکراونەتەوە. بەرهەمە زانستییەکانی پرۆفیسۆر جەلیلێ جەلیل" کوردەکانی ئیمپڕاتۆریی عوسمانی لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا"، کە لە مۆسکۆ لە ساڵی ١٩٧٣ دا بڵاوی کردەوە، هەنگاوێکی گرنگ بوو لەم بوارەدا. پێش ئەوەش تێزی دوکتۆراکەی بۆ " بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە پەنجاکان و هەشتاکانی سەدەی نۆزدەهەمدا" تەرخان کرد و لە ساڵی ١٩٦٣ بەرگری لێ کرد. هەروەها کتێبەکەی لە بارەی " سەرهەڵدانی کوردان لە ساڵی ١٨٨٠ " کە لە ساڵی ١٩٦٦ لە مۆسکۆ بڵاوکرایەوە. ئەو لە بەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە و دەکومێنتەکانی ئەرشیفی ڕووسیای چاری و سەرچاوە ڕووسی وئەرمەنی و ڕۆژئاواییەکان لە پرسەکانی ئەو سەردەمەی مێژووی کوردی کۆڵیوەتەوە و گەلێ پرسی گرنگی ئەو سەردەمەی ڕوون کردۆتەوە، بەڵام دەستی نەدەگەیشتە ئەم بەڵگەنامانەی کە (سینان هاکان) دەستی پێیان گەیشتووە.

کوردناسی سۆڤیەتی خالّفین لە " ململانێ لە سەر کوردستان – پرسی کورد لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لە سەدەی نۆزدەمیندا "، کە لە ١٩٦٣ لە مۆسکۆ بڵاوکرایەوە، ململانێ و کێبڕکێی دەوڵەتە زلهێزەکانی سەدەی نۆزدەهەم لە سەر باڵادەستیی لە کوردستان شیکردووەتەوە و کاریگەرییەکانی لە سەر ڕەوتی ڕووداوەکان لە کوردستان خستۆتە ڕوو. ئەمیش وەکو جەلیّلیّ جەلیل پشتی بە سەرچاوەکانی ئەرشیفی ڕووسیا و گەشتنامە و بەرهەمەکانی ڕۆژهەلاّتناسانی ئەوروپا بەستووە. پێش ئەمانیش بە زیاتر لە نیو سەدە، ئەڤریانۆف لە کتێبی " کورد لە شەڕەکانی ڕووسیا لە دژی ئێران و تورکیا لە سەدەی نۆزدەهەمدا"، کە لە تفلیس لە ساڵی ١٩٠٠ دا بڵاوکرایەوە، زانیارییەکی زۆری دەربارەی کوردانی دەوڵەتی عوسمانی و ئێران و جوگرافیای بڵاوبوونەوەیان وهۆز و خێڵەکانیان و توانای سەربازییان و ڕۆڵیان لە شەڕەکاندا ...هتد تۆمار کردبوو.

هەروەها دیپلۆمات و گەڕیدە و پەیامبەرە ڕۆژئاواییەکانیش هەندێ زانیارییان لە بارەی ئەم ڕووداوانەوە تۆمار کردووە و بە شێوەیەك لە شێوەکان خوێنەری کورد پێیان ئاشنا بووە. لێرەدا باس لە بەرهەمی نووسەران و مێژونووسانی کورد ناکەین، چونکە لە بەردەستدان و بە ئاسانی خوێنەر دەتوانێ بۆیان بگەڕێتەوە. واتا خوێنەری کورد زانیاری گشتی لە سەر کەسایەتییە کاریگەر و ڕووداوە مێژووییەکانی ئەو سەردەمە هەیە، بەلاّم ئەم ڕووداوە مێژوویانەی هاکان لە ڕێگەی بەلّگەنامە و دەکومێنتەکانی ئەرشیفی عوسمانییەوە دەیانگێڕێتەوە، پانتاییەکی فراوانتر لە زانیاری و وردەکاری پێشکەش بە خوێنەر دەکەن.

ڕەنگبێ ئەم بەلّگە و چیرۆکانە بۆ ئەوانەی خەریکی هەلّبەستنی مێژوویەکن کە دلّ دەیخوازێ و لە هەوڵی ئەوەدان کەسایەتییە مێژوویییەکان بێ بەلّگەی مێژوویی باوەڕپێکراو فریشتەئاسا وێنا بکەن، مایەی واقوڕمان و سەرسوڕمان بن، بەلاّم بۆ ئەوانەی بە دوای مێژووی ڕاستەقینەدا دەگەڕێن،

بابەتەکانی ئەم کتێبە دەرفەتێکی باشن بۆ تێڕامان و خوێندنەوەی بابەتیانە و ڕەخنەگرانەی مێژووی نەتەوەییمان. پارانەوە و وتەکانی مێر و بەگزادانی کوردیش بۆ ئەمانەی دوایی نابنە مایەی بێ هیوایی و نەفرەت لێکردن، چونکە لە چوارچێوەی کات و شوینی خۆیاندا سەیریان دەکەن و دەیانرخێنن.

لە ماوەی سێ سەدەی ڕەبەقدا، کە لە سەرەتای سەدەی شازدەهەمەوە دەسپێدەکات و لە دەسپێکی سەدەی نۆزدەهەمدا کۆتایی دێت، دەوڵەتی عوسمانی سیاسەتی دەستکاری نەکردنی پێکهاتە و پەیکەری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردی و کوردستانی پەیڕەو دەکرد و دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی کار و باری هۆز و گەلێ دەڤەری دوورەڕێی دابووە دەست میر و دەرەبەگ و سەرەك هۆزەکان. ئاکامەکانی ئەم سیاسەتە کاریگەری و شوێنەواری زۆری لە سەر ڕەوتی ڕووداوەکان لە کوردستان بەجێهێشت.

لە کۆتایی سەدەی هەژدەهەمەوە، کاتێ کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی لەوە بە ئاگا هاتن کە لە وڵاتانی ئەورووپا بە جێماون و دەرکیان بەوە کرد لە گەلێ بواردا، بە تایبەتی لە بواری سوپا و بەڕێوەبەرایەتی و خوێندن ....هتد وەدواکەوتوون و ئەگەر کار بەو شێوەیە بڕوات ئەوا دەوڵەتەکەیان لە بەین دەچێت، دووربینەکانیان بڕیاڕیاندا هەندێ گۆڕانکاری و چاکسازی بکەن. کاروانی چاکسازی بە ئاسانی بەڕێ نەکەوت و ڕوو بە ڕووی بەرهەڵستی و کۆسپ و تەگەرەی زۆر هات. بەڵام دەسەڵاتداران چاریان نەبوو دەبوایە سوپا ڕێکبخەن و بەچەك و ڕاهێنانی هاوچەرخ تەیاری بکەن. لە بوارەکانی بەڕێوەبەرایەتی و ئابوری و مافی گەلانی ناموسوڵمانیشدا بە زۆر بە سەریاندا هەندێ چاکسازی سەپێندران. لە مێژووی عوسمانیدا ئەم پرۆسەیە بە تەنزیمات نێوی ڕۆیشتووە.

ئەم کتێبە لە بەر ڕۆشنایی بەڵگە و دەکومێنتەکانی ئەرشیفی عوسمانی ئەو پرۆسە پڕ لە ئێش و ئازارەمان لە کوردستان بۆ دەگێڕێتەوە و وردەکارییەکانی شیدەکاتەوە.

دۆخی نیوە سەربەخۆی میرەکانی کورد و هەڵوێستیان لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی بە تێپەر بوونی کات بوو بە هۆی ئەوەی لە دەروازەی بالآ سیاسەت دابڕێژرێت بە مەبەستی دامەزراندنی بەڕێوبەرایەتی ناوەندی لە کوردستان و کۆتایی هێنان بە میرنشینە کوردییەکان. هەوڵەکانی دەوڵەتی عوسمانی بۆ گەیشتن بە ڕەوتی دەوڵەتانی پێشکەوتووی ئەوروپا پێویستییان بە دەسەلاتێکی ناوەندی بە هێز هەبوو و ئەم پێویستییە لە کوردستان ڕێکخستنەوەیەکی نوێی سەپاند.

ئا لێرەوە سیاسەتی نوێی دەوڵەتی عوسمانی لە کوردستان سەرچاوەی گرت و لە ماوەیەکی کورتدا میرنشینەکان لە بەین بران و گۆڕانکاری لە بەڕیوەبەرایەتی و پەیکەری کارگێڕی کوردستان ئەنجام دران. لە نیوەی دووەمی سییەکانی سەدەی نۆزدەهەمدا کوردستان بوو بە گۆڕەپانی شەڕ و پێکدادان لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و میرە کوردەکاندا. ناتوانین باسی شەڕی دوو بەرە بکەین چونکە هێزەکان هاوسان نەبوون. میرنشینەکانی کوردستان هەرچەندە لە سەدەی نۆزدەهەمدا دەژیان، لێ لە ڕاستیدا ئەوان قەوارەی سەدەکانی نێوەڕاست بوون، نەك سەردەمی نوێ. بێ ئاگا بوون لە پێشکەوتنەکانی دونیا و تەنانەت گۆڕانکارییەکان لە نێو خودی دەوڵەتی عوسمانیدا، ئەوەتا بەدرخان بەگ دوای گرتنی و بردنی بۆ ئەستەمووڵ دەڵێت " ئەگەر بمزانیبایە تەنزیمات بەم چەشنەیە، ئەوا بەر لە پێنج ساڵ بە خۆم دەهاتم بۆ ئەستەمووڵ". سەرباری ئەمانە ئەو میرنشینانە هەرچی هێزیان هەبوو لە ململانێی دژ بە یەکدا بە فیڕۆیان دابوو و بەشێکی گرنگیان لە دانیشتووانی کوردستان کردبوو بە دوژمنی خۆیان. خەیانەتکاریش ڕۆڵێکی زۆری هەبوو لە لاوازکردنی بەرخودانی میرانی کورد لە دژی عوسمانیان. لە

بەر ئەو هۆیانە و چەندین هۆی تر خۆیان لە بەردەم سوپای عوسمانیدا بۆ نەگیرا و لە ماوەیەکی کورتدا لە بەین چوون.

بەشی چوارەمی تەنزیمات سەرچاوەی سیاسەتەکانی دەولّەتی عوسمانی بە ئاراستەی لە نێوبردنی میرنشینە کوردەکان و بە هێزکردنی دەسەلّاتی ناوەندی لەو هەرێمە بوو. جێبەجێکردنی تەنزیمات لە دژی ئەو پێکهاتەیە کۆمەلّایەتی و کارگێرییە بوو کە میرنشینەکان لە ماوەی سەدەکانی ڕابردوو دا پاراستبوویان و ڕوو بە ڕووی دەولّەتی کردنەوە. باشترین نموونە بەدرخان بەگ بوو کە بۆ سالّانێکی زۆر هاوپەیمانی دەولّەت بوو، بەلّام تەنزیمات کردی بەنەیاری عوسمانیان. تەنزیمات لە کوردستان، کە ڕوو بە ڕووی نارەزایی میرانی کورد بووەوە، خالّە سەرەکییەکانی ئەمانە بوون:

١. ئەنجامدانی چاکسازی و سەر لەنوێ ڕێکخستنەوەی کارگێڕی و دەستکاری سنوورەکانی ویلایەت و سەنجەق و قەزاکان.

٢. دانانی فەرمانڕەوای سەربازی لای هەر والیەك بۆ هێزەکانی دەڤەرەکە و دەفتەردارێش بۆ کاروباری دارایی.

٣. دامەزراندنی ئەنجومەنی خۆجێیی لە ویلایەت و سەنجەقەکان و نوێنەرایەتیکردنی مسوڵمانان و نامسوڵمانان بە پێی ژمارەیان لەو ئەنجومەنانەدا.

٤. کۆکردنەوەی باجی دەیەك (عەشار) لە لایەن فەرمانبەرانی داراییەوە و کۆکردنەوەی باجی (جزیە)ش لە لایەن پەتریارکەکانەوە.

ئەم ئامانجانە بە تەواوی پێچەوانەی پێکهاتەی باوی کوردستان بوون، چونکە میرنشینەکانی کورد هەموو باجەکان لە لایەن خۆیانەوە کۆ دەکرانەوە و لە جێگەی ئەنجومەنی خۆجێی میر و دەرەبەگەکان دیوەخانیان هەبوو. میر بە خۆیشی فەرماندەی هێزەکان بوو. تا ئەو کاتە دەسەلّات لە میرەوە بۆ کوڕەکەی یا خزمێکی نزیکی دەڕۆیشت، تەنانەت کە میری سۆران لابرا ڕەسول بەگی بڕای لە شوێنی دانرا. کاریگەرییەکانی تەنزیمات و

سیاسەتی بە ناوەندیکردنی دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی یەکیان گرت و لەماوەی چەند ساڵێکدا لە کوردستان خۆیان خستە ڕوو، بە تایبەتی دابەشکردنی نوێی زەوی و مەسەلەی کریستیانەکان بە ڕابەریەتی مار شەمعون کە لەگەڵ ڕاگەیاندنی تەنزیماتدا خۆی لە سایەی پاراستنی ئەوروپای کریستیانیدا دەبینی و بەو پەری بێباکییەوە هەڵس وکەوتی دەکرد.

دواکەوتنی پەلامارەکانی دەوڵەتی عوسمانی بۆ ناوەڕاستی سییەکان پەیوەندی بە یاخیبوونی هێزەکانی یەنیچەری (ئینکیشاری) لە پایتەخت لە چارەکەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەمدا، خەباتی گەلی یۆنان لە پێناو سەربەخۆیدا، سەرهەڵدانی بزاڤی وەهابی لە عەرەبستان و یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشای میسرەوە هەبوو.

ئەو بەڵگەنامانەی لەم کتێبەدا بەکارهاتوون بریتین لە ڕاپۆرتەکانی کاربەدەستانی باڵای سەربازی و کارگێڕی لە ناوچە کوردییەکان لە بارەی سەرهەڵدانەکانی میر و سەرەك هۆز و دەرەبەگە کوردەکانەوە، کە بەرزکراونەتەوە بۆ دەروازەی باڵا " بابی عالی". نامە و نامەکارییەکانی والییەکانی سیواس و بەغدا و وموسڵ چ لە نێوان خۆیاندا و چ لە گەڵ کاربەدەستانی باڵای دەوڵەتدا لە ئەستەمووڵ لە بارەی ئامادەکارییەکانەوە بۆ لە نێوبردنی میرنشینەکان، بەباشی بەکار هێنراون. ئەوەشی کە بۆ ئێمە زۆر گرنگە نامەکانی میران و سەرەك هۆز و دەرەبەگە کوردەکانە، کە بەشێکیان لە کاتی سەرکوتکردنی ڕاپەڕاینەکاندا دەستیان بە سەردا گیراوە و لە ئەرشیفی سەرۆکایەتی وەزیران پارێزراون. ئەم بەڵگانە گەنجینەیەکی مێژوویی گرنگن کە تا چەند ساڵێك بەر لە ئێستا دەرفەتی ئەوە لە ئارادا نەبوو کەڵکیان لێ وەربگیرێت.

لەم بەڵگانەدا کۆچ و بەهارە هەواری خێڵە کوردییەکان لە نێوان ئێران و دەوڵەتی عوسمانی، کە بوونەتە هۆی ئالۆزی و ناکۆکی گەورە لە نێوان هەر

دوو دەوڵەتدا، خراونەتە ڕوو و باس لەو ئالۆزییانە کراوە کە جم و جوڵی هۆزە کوردییەکان دەبوونە هۆیان، هەڵبەتە لە تەك هەوڵی هەردوو دەوڵەتدا بۆ بەکار هێنانی ئەو هۆزانە لە دژی یەکدی. بەڵگەنامەکان بە دوور و درێژی باس لە هۆز و خێڵەکانی سەر سنووری نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێران دەکەن و چۆن ناکۆکی ئەم هۆزانە و سەرهەڵدان و کردەوەکانیان بوونەتە هۆی ئالۆزکردنی پەیوەندییەکان. یەکێ لە نموونە سەرەکییەکانی ئەم بگرە و بەردانە کێشەی عەشیرەتی جەلالی بوو کە لە خاکی ئێرانەوە پەڕیبوونەوە بۆ ئەو ناوچانە کوردییانەی لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا بوون .

یەکێ لە پرسە سەرنج ڕاکێشەکان باسی ئەو کانزایانە، کە لەو سەردەمە زووەی مێژووی نوێدا بوونەتە هۆی ململانێی ئێران و دەوڵەتی عوسمانی و پەلاماردانی یەکدی. کانزای زەرنیخی هەکاری نموونەیەکی زەقی ئەو بگرە و بەردە و بازرگانییە بوو لە نێوان کاربەدەستانی عوسمانی و ئێران، هەروەها بووە هۆی پەلاماردانی مێرنشینی هەکاری. قەڵاکانی کوردستان، کە مەڵبەندی سەرەکی بەرخودانی میرانی کورد بوون، هۆیەکی گرنگی ململانێی ئێران و دەوڵەتی عوسمانیش بوون، چونکە بایەخی سەربازییان بۆ هەردوولا زۆر بوو.

هێرشی سوپای عوسمانی بۆ سەر میرنشینی سۆران پەیوەندی بە ئەنجامەکانی یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشای میسرەوە هەبوو. دەوڵەتی عوسمانی بۆی دەرکەوت دەبێ هێزی سەربازی خۆی زیاتر نۆژەن و مۆدێرن بکات. کۆتایی شەڕی میسری ـ عوسمانی دەرفەتی هێناوە کایەوە بۆ پەلاماردانی میری سۆران لە لایەن سوپای عوسمانیەوە. کشانەوەی ئێرانیش لە دەڤەری بابان و یارمەتینەدانی میری سۆران دەستی عوسمانیەکانیان کردەوە. هێرشەکانی میری سۆرانیش لە نێو خۆی کوردستان دوژمنی زۆریان بۆی پەیدا کردبوو.

بەڵگەکان باسی ئەو نامانە دەکەن کە سەرەك هۆز و مەلا و دەرەبەگی کورد لە دژی یەك نووسیویانە و داوایان لە دەوڵەت کردووە کە تەمێی ئەم میر و ئەو میر بکات. تەنها بۆ نموونە داواکاری سی و سێ کەسایەتی برادۆست، بەرواری، مزووی، زێباری و موفتی و شێخانی زاخۆ و ئاکرێ و ئامێدی لە ڕەشید پاشا بۆ تەمێ کردنی میری سۆران. هەروەها چوونیان بۆ لای والی بەغدا بۆ ئەوەی لە دژی میری سۆران هانی بدەن. ئەمە هەڵوێستی میرانی سۆران و شێروان و گارزانیش بوو. ئەم نامە و بەڵگانە و سەدانی تریش دژی ئەو بۆچوونە نا زانستییانەن کە دەیانەوێ ئەو میرنشینانە وەکو قەوار و حکومەتی نەتەوەیی و سەرکردەکانیان وەکو سەرکردەی نەتەوەیی وێنا بکەن، لە کاتێدا بیری نەتەوەیی لە ئەورووپاش لەو ئاستەدا نەبووە، کە ئەمانە باسی لێوە دەکەن.

نامەکارییەکان ئەو ململانێیانەش دەخەنە ڕوو کە لە نێوان والیەکانی عوسمانیدا بوونە، بۆ نموونە والی بەغدا پێی خۆش نەبووە، والی سیواس دەست بخاتە کاروباری ئەو ناوچانەی سەر بەو بوون وەکو ئامێدی، بابان، سۆران. ئەوەی سەرنج ڕاکێشە هەر چەند والی بەغدا خۆی بە بەرپرسیار زانیوە، بەڵام دانیشتوانی کوردستان زیاتر سەیری سیواسیان کردووە وەکو سەرچاوەی چارەسەر کردنی کێشەکان، نەك بەغدا.

پەلهاوێشتنی میری سۆران بۆ ناوچەکانی بابان و بادینان، کە سەر بە ویلایەتی بەغدا بوون و هەرێمەکانی جەزیرە، بۆتان، گارزان و شێروان، کە سەر بە ویلایەتی سیواس بوون، وایان کرد کە هەردوو ویلایەت خۆیان لە کاروباری سۆران هەڵقورتێنن. لەم بارەیەوە نامە و نامەکاری زۆرمان لە بەر دەستن لە نێوان بەغدا و سیواس وموسڵ و دەروازەی بالادا بۆ یەکخستنی هەوڵ و پیلانەکان لە دژی میری سۆران.

مایەی تێڕامانە کە سەرکردەکانی دەوڵەتی عوسمانی، وەکو ئەوانەی لە دوایی ئەوانیش هاتن ڕقێکی ئەستوریان لە کورد هەبووە، بۆ نموونە ڕەشید

پاشای موشیری سیواس لە ڕاپۆرتێکدا لە یەکی نۆڤەمبەری ١٨٣٥ بە (ئەکرادی لەعین) و (قەومی چیا) ناوی کورد دەبات.

نامە و ڕاپورتەکانی موشیر ڕەشید پاشای سیواس وردەکاری شەڕ و پەلامارەکانی لە دژی میری سۆران دەخەنە ڕوو و ڕێگە دەدەن ڕەوتی ڕووداوەکان سەرلەنوێ دابڕێژینەوە، وەکو دەرهێنانی جەزیرە لە دەستی هێزەکانی میری سۆران. لە کاتێکدا میر سەیفەدین، کە ئامۆزای بەدرخان بەگ و باوکی یەزدانشێر بوو و بەدرخان بەگ بە کودەتایەک دەسەڵاتی لێ زەوت کردبوو وئەو ململانێیە لە دواییدا دەبێتە هۆی گورزێکی سەخت لە دەسەڵاتی بەدرخان بەگ لە جەزیرە، بە ناوی میری سۆرانەوە فەرمانڕەوایی جەزیرەی دەکرد، عوسمانییەکان لە پاش دەرکردنی جەزیرە لە دەست میری سۆران دایان بە بەدرخان کە پەیوەندی باش بوو لەگەڵ عوسمانییەکاندا.

هەروەها ڕاپۆرتەکانی ڕەشید پاشا باسی ئەوەش دەکەن کە بەدرخانیەکان خۆیان بە نەوەی خالیدی کوڕی وەلید دادەنا، زۆر جار ناسناوی "خالیدی" بەو میرانە دراوە. ئەمەش یەکێکی تر لە کێشەکانی مێژووی زوربەی میرانی کورد، کە ڕەچەڵەکی خۆیان بە بێ بەڵگەی باوەڕ پێکراو بردۆتەوە سەر بنەماڵە و کەسایەتییە عەرەبە ناوارەکان.

شکستی میری سۆران باشوری کوردستانی بە تەواوی شەکەت کرد. میرانی بابان گوێڕایەڵی خۆیان بۆ دەروازەی بالا ڕاگەیاند و بەڵێنیاندا پەیوەندییان لەگەڵ ئێراندا ببڕن. سەیر لەوەدایە میری سۆران لە پایتەخت پلەی "فەریقی" پێدرا و هیچ سزایەکی بۆ دەر نەچوو و بە پێی بەڵگەیەکی ئەرشیفی عوسمانی ڕێگەی پێدرا بگەڕێتەوە بۆ کوردستان و کۆیە، هەریر، ڕەواندز، پردێ و هەولێرش، کە پێشتر لە ژێر دەسەڵاتیدا بوون، بخرێنەوە ژێر دەستی. کەتخودای والی بەغدا (لێرەدا بە واتی نوێنەری والی بەغدا بەکار هاتووە) حاجی بەکر ئاغا، کە لەگەڵ میری سۆراندا چوو بووە ئەستەمۆڵ، لە ڕاپۆرتێکدا سەبارەت بە میری سۆران ئەوەی ڕاگەیاندووە کە

خاوەن دەسەڵات و پێگرییەکی بەرفراوانە و ئەگەر لایەنگیری لە دەوڵەت بکات، ئەوا دەتوانێت خزمەتی پڕ بایەخ پێشکەش بکات، بەڵام نیگەرانی خۆشی نا شارێتەوە لە لێبوردن و گەرانەوەی بۆ دەڤەرەکە. والی بەغدا زۆر دژی گەڕانەوەی میری سۆران بوو و پشتیوانی والی سیواسیشی لەم بارەیەوە بەدەستهێنا بوو و داوای کرد تا ڕوونبوونەوەی پرسەکان لە ئەماسیا ڕابیگرن. موتەسەریفی ئەماسیا بە فەرمانی دەروازەی باڵا خۆی و حاجی ئاغا، کە خرا بووە تەکی ڕادەگرێ و نیشتەجێیان دەکات. والی بەغدا پێشنیاری ئەوەشی کردبوو کە ڕەوانەی ڕۆمیللی بکرێت. هەرچەندە نازانرێ میر چۆن لە نێوچوو، بەڵام بە هۆی ڕاپۆرتێکەوە دەزانین کەی کۆچی دوایی کرددوە، لە ٢٦ دیسەمبەری ١٨٣٨ بە "موتەوەفا" تۆمار کراوە.

یەکێ لە نامە سەرنجڕاکێشەکان باسی تەلەعفەر دەکات، کە دوازدە سەعاتەڕێ لە سنجارەوە دوورە و دەڵێ ژمارەی دانیشتوانی دوو هەزار خێزانە و وەکو شەنگالیەکان ئێزیدین. هەروەها ئاماژە بە کردەوەکانی سوپای عوسمانی لە دژی ئێزییدییەکان دەکات.

دەربارەی شەڕی گازران مارشاڵی ئەڵمانی هێلمۆت فۆن مۆلتکە، کە لەو شەڕانەدا لە ڕێزەکانی سوپای عوسمانیدا بووە، لە نامەیەکیدا لە تەممووزی ساڵی ١٨٣٨ دیمەنێکی ترسناکی ئەو شەڕانە دەکێشێ و دەڵێ "ناکرێت بۆ ئەم شەڕە ئیرەییمان پێ ببەن، لە سەرەتاوە تا کۆتایی قێزەون و ترسناك بوو ..... ژنانی بریندار هەن، بەڵام هەبوونی ئەو منداڵانەی کە بە نووکی ڕم بریندار بوون، تیشکێکی تاڵ و پڕ ئازار بە سەر ئەم بزوتنەوە سەربازییەدا دەکشێت".

سەنگەر گۆڕینی میران و کاربەدەستانی کورد لە نێوان سەرهەڵدان و لایەنگیری کردندا لە سوپای عوسمانی و ململانێیان لەگەڵ یەکدیدا و بەشداری کردنی کوردانی موسڵمان لە هێرشەکانی سوپادا لە دژی کوردی ناموسڵمان بەشێکن لە دیمەنە خەمگینەکانی ئەم مێژووەی کە لەم کتێبەدا

نووسەر لە ڕێگەی بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی عوسمانییەوە دەیگێڕێتەوە. زۆر لەو میرانەی لە دژی دەوڵەت ڕاپەڕیون دژی ئەوە نەبوونە لە پاش ماوەیەك لە تەك هێزەکانی دەوڵەتدا شەڕی هاوپەمانانی دوێنێیان بکەن. نوورڵڵا بەگ میری هەکاری نموونەیەکی زەقی ئەم ڕەوشەیە.

خاڵێکی تری سەرنج ڕاکێشی ئەم میرانەی کورد لە وەدایە کە دوای ئەوەی ڕاپەڕینەکانیان دادەمرکێندرێن و خۆیان ڕادەستی دەوڵەت دەکەن، بەڵێن دەدەن گوێڕایەڵی دەوڵەت بن و بەپێی فەرمایشتەکانی کاربەدەستان هەڵسوکەوت بکەن. تەنها کاتێ لە شکست نزیك دەبنەوە بیر لە هاوکاری و یەکڕیزی دەکەنەوە.

هەڵبەتە نابێ ئەو ڕاستیە لە یاد بکەین کە ئەم بەڵگەو دەکۆمێنتانە لە کۆتاییدا لە لایەن کەسانێکەوە نووسراون، کە زوربەیان ڕاستەخۆ سەرپەرشتی دامرکاندنەوەی سەرهەڵدانەکانی میران و بەگزادەکانی کوردیان کردووە، یا بەلانی کەمەوە بەشداریی چالاکیان تێدا کردووە. هەڵوێستی پێشوەختەی ئەو کاربەدەستە سەربازی و کارگێڕیانە لە دژی میر و سەرکردە کوردەکان کارێکی چاوەڕوانکراوە، بۆیە خوێندنەوەی ڕەخنەگرانە و بابەتیانەی ئەم بەڵگەنامە و دەکومێنتانەی ئەرکی زانستی توێژەر و خوێنەریشە. دەتوانم بڵێم نووسەر ئەم کارەی بەباشی کردووە و شیکردنەوە و بەدواداچوونەکانی مایەی بایەخ و سەرنجدانن.

دەوڵەتی عوسمانی کە بە درێژایی چوار سەدە ستەمی زۆری لە کورد کردووە، بەڵام بە پاراستنی بەڵگەنامە و دەکومێنتەکانی تایبەت بە کورد، بێ ئەوەی بیەوێ خزمەتێکی گەورەی بە کورد کردووە بۆ ئەوەی لە دوا ڕۆژدا بتوانێ مێژووەکەی خۆی بنووسێتەوە.

ئەنجامی هێرشەکانی سوپای عوسمانی لە ساڵانی ١٨٣٤ – ١٨٣٩ ئەوە بوو کە سوپای عوسمانی گەیشتە شوێنگەلێك، کە چەند سەدەیەك بوو هیچ هێزێکی سوپا نەیگەیشتبوونێ. میرانی جەزیرە لە شەڕەکانی دەوڵەتدا لە

دژی میرنشینه کوردییەکانی لایەنگری دەوڵەتی عوسمانی بوون. شکستی دەوڵەتی عوسمانی لە شەڕی نیزیپ لە بەرانبەر سوپای میسر دا بە ڕابەرایەتی برایم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا لە ساڵی ١٨٣٩، دەرفەتێك بوو بۆ لاواز بوونی دەستی ئاسنینی دەوڵەتی عوسمانی لە کوردستان و خۆ کۆکردنەوەی میرانی کورد.

ئەم بەڵگانە ئەو ڕاستییە بە باشی دەردەخەن کە دابڕاندنی جەزیرە لە دیاربەکر و لکاندنی بە موسڵەوە یەکێ لە هۆیە سەرەکییەکانی سەرهەڵدانی بەدرخان بەگ جەزیرە بوو. هەرچەندە ئەو کارەی بەدڵ نەبوو، بەڵام بە ناچاری ڕەزامەندی خۆی بە والییەکانی بەغدا و مووسڵ ڕاگەیاند بوو. هەروەها تاوانبارکردنی بەدرخان بەگ لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانییەوە بە پەیوەندی و هاوپەیمانی لەگەڵ مەحمود خاندا یەکێ لە هۆیەکان بوو. وادیارە عوسمانیەکان لە پەیوەندی و هاوپەیمانی میرانی کورد زۆر نیگەران دەبوون (وەکو پەیوەندییەکانی بەدر خان و محمود خان)، چونکە دەیانزانی ئەوە دەتوانێ کێشەیان بۆ دروست بکات.

ئەوەی مایەی تێڕامانە لەم بوارەدا، ئەو هەموو پاکانانەیە کە بەدرخان بەگ کردوویەتی، گوایە هیچ پەیوەندی بە سەرهەڵدانی میرانی بادینان و محمود خانەوە نیە و ئامادەیە تەنانەت لە دژیان بجەنگێ، تەنانەت ئامادە بووە بچێت لە دیاربەکر دابنیشێ بۆ ئەوەی لەو "تومەتانە" ڕزگاری ببێت. زۆریش هەوڵی داوە مەحمود خان پەشیمان بکاتەوە لە ململانێ لەگەڵ دەوڵەتدا و ئامادەیی خۆی دەربڕیوە بۆ لە نێوبردنی سەرهەڵدانەکەی ئەگەر دەستی لەو کارە هەڵنەگرت.

لەم کتێبەدا و لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامەکان وردەکاری زۆر لەسەر بەرخودانی ئیسماعیل پاشای ئامێدی تۆمار کراون و ئەوە ڕوون کراوەتەوە کە چۆن هەوڵی داوە هۆزە کوردییەکان هان بدات لە دژی والی مووسڵ ڕاپەڕن. لە ڕێگەی ئەم بەڵگەنامانەوە ئەوەش دەزانین کە لە نامە نووسیندا

میرانـی ئامێـدی و سـۆران و بابـان و مـەحمود خـان و گـەلێکی تـر زمـانی فارسـییان بـەکار هێنـاوە و بـەدرخانیش زمـانی عـەرەبی . لـە نامـەکانی ئیسماعیل پاشادا بە فارسی بـۆ میرانـی خۆشـناو، نوێنـەری قـەزای هـەولێر، ئاغـای مـزوری، مـیری هـەکاری، بـرای مـیری سـۆران و هەنـدێ لـە ئاغاکـانی زێبـاری و زاخـۆ دەنووسـێ، کـە پێـشتر هـەواڵی گرتنـی قـەڵاکانی ئامێـدی، کامەری، چالك و شێخۆی پێیان ڕاگەیاندبوو، ئەمجار گوندی قۆشیشی گرت و لێـرەوە تـا چـیایی مـەقلوب هەرچـی گونـد هەیـە هـەمووی تـاڵان کـردووە و دانیشتوانەکەی کوشتووە، هەندێکیـشیانی بـەدیل گرتـووە. قـەڵای ئاکرێـشی گرت و دوو میری تێدا بەجێ کرد تا ئەو دیوی چیای مەقلوب سـەربازی زۆری هەیـە و هـەر هـەموویان بـە هـۆز و عەشـیرەتەوە لـە گونـدی شـێخان جـێگیر کراون. ئەوەشی پـێ ڕدەگەیەنـێ لە نامەکەیدا کە کەس توانای ئەوەی نیە لـە ویستی ئەو لا بـدات وپێیـان دەڵـێ " ئێـوەش غـیرەت بنـوێنن و کاتێـك ئـەم نووسراوەمان دەگاتە لاتان، بە پێی توانا بە سەربازی پیادە و سـوارەوە ڕوو لە ئێمە بکەن. ڕۆژی خزمەت ئەمڕۆیە. ئەوەی لەم مەسەلەیەدا خزمەت بکات، بەری ڕەنجی خۆی دەبینێت".

لە نامە گۆڕینەوەشدا لەگەڵ ڕەسوولێ بەگی ڕەواندز ئـەو خەباتـە وەکـو "هـەولێی کوردسـتان" ئامـاژەی پێکـراوە و بـاوەڕی بـەو وتەیـە هـەبووە کـە دەڵێت "با تەمەنت کورت بێت و سـەرت بڵـند بێـت" بـە ئاشـتی ڕازی بـووە، بـەڵام بەلایـەوە گـرینگ بـووە چـۆن ئاشـتیەك و بەچـی شـێوەیەك؟ لەگـەڵ ئەوەشدا دوای ئەوەی سەرۆك هۆز و دەرەبەگەکان لایەنگری لێناکەن خۆی و سەعید پاشا و سەراجەدین پاشای برای خۆیان ڕادەستی والی موسڵ دەکـەن و لـە بەغـدا نیـشتەجێ دەکـرێن و بـەم شـێوەیە میرنـشینی ئامێـدیش سـەر دەنێتەوە.

یەکێ لە بابەتە گرنگەکانی ئەم کتێبە بابەتی جزیرە و بەدرخان بەگـە و هاوپەیمانێتییەتی لەگەڵ نورولاّ بەگی هەکاری و مەحمود خاندا. لەم بـوارەدا

باسی کێشەی بەدرخان بەگ لە گەڵ نەستورییەکاندا کراوە و بەوە دانراوە کە بەدرخان بەگ لە ئاڵ و گۆرە نێوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان تێنەگەیشتووە و ئاگای لەوە نەبووە کە تەنزیمات چی گۆڕانکاری لەو بوارەدا هێناوەتە کایەوە. دەستێوەردانی ئینگلیز وفەرەنسی و مسیۆنێرەکان لەم کێشانەدا بە زەقی دیارن و کرستیانەکان هەندێ جار لێکدانەوەی نادروستیان بۆ خەتی هەمایۆن و گویلخانە هەبووە کە کارگەرییان لەم ڕووداوانەدا هەبووە. دەستێوەردانی دەوڵەتانی زلهێز ئەوروپایی لە پرسی کرستیانەکاندا ئاکامەکانی مالوێرانکەر بوون. لە گەڵ ئەوەشدا ئاماژە بۆ ستەم و زۆرداریەکانی بەدرخان بەگ لە بەرانبەر کرستیان و ئێزیدییەکان کراوە کە بە دیلی گرتوون و لە بازارەکانی بەغدا و حەڵەب فرۆشراون.

ئەوەی سەرنج ڕاکێشە، هەرچەندە بەدرخان بەگ بە هەموو مەرجەکانی دەروازەی باڵا قایل بووە و ملکەچی خۆی ڕاگەیاندووە، بەڵام دادی نەداوە، چونکە دەوڵەت بڕیاری وابوو هەموو ناوچەکان ڕاستەوخۆ بەڕێوە ببات و هیچ شێوازێکی سەربەخۆیی و نیمچە سەربەخۆیی لە ئارادا نەمێنێ. هەرچەندە بە هۆی پەیوەندییەکانی لەگەڵ نەستورییەکاندا، ئینگلیزەکان خۆشیان بە چارەیدا نەدەهات، لەگەڵ ئەوەشدا بەدرخان بەگ پەیوەندی بە کۆنسوڵی ئینگلیزەوە لە موسڵ کردووە و هەوڵی داوە ئەو هەوڵ بدات پەیمان و ملکەچی بگەیەنێت بە دەروازەی باڵا و ئەوەشیان پێ ڕابگەیەنێت کە بە هەموو مەرجەکان قایل بووە. هەرچەندە ئینگلیزەکان داخوازیەکانیان گەیاندە جێگەی مەبەست، بەڵام دادی نەدا و دەوڵەت پێگیر بوو لەسەر ئەوەی هێرشی بکاتە سەر.

دەوڵەت لە دوورەوە وایدەزانی کە بەدرخان بەگ بەهێزە، بەڵام بە وتەی نازم ئەفەندی، کە بە ناوی دەوڵەتەوە چووبووە لای بەدرخان بە باشی لە "دەردە کوردە" گەیشت و بۆ دەوڵەتی بەیان کرد، کە ئەگەر سوپای عوسمانی هێرش ببات، ئەوا "زۆربەی ئەوانەی لە دەروبەری کۆ بوونەتەوە

سەنگەری خۆیان دەگۆڕن". واتا دەوڵەت لە لاوازی و بێهێزی قەوارەی بەدرخان بە باشی گەیشتبوو. دەوڵەت پەنای بردە بەر هەڵوەشاندنی هاوپەیمانی میرانی کورد و یەك بە دوای یەکدا لە بەدرخانی دوورخستنەوە و دەکەوتنە پاڵ دەوڵەت دوای دیاری و نیشان وەرگرتن وەکو شەریف پاشا و نورولا بەگی هەکاری....هتد.

لە ڕاپۆرتێکدا کە لە ڕێکەوتی ٢٤ ئایاری ١٨٤٧ ئامادەکراوە، ئەمە هاتووە "بەدرخان بەگ لە بەرانبەر سوپای عوسمانی بەرگری پێناکرێت و ئاشکرایە هەڵدێت و ئەو کاتە بۆ خۆقایمکردن دەچێتە قەڵای وان. بۆ ڕێگەگرتن لەو ئەگەرە، بڵاوەپێکردنی تاقمی مەحمود خان و دابینکردنی ئاسایشی وان کارێکی گونجاو دەبێت".

لێرەشدا ناپاکی سەرۆك هۆز و دەرەبەگە کوردەکان ڕۆڵی خۆیان لە شکستەکاندا کەم نەبوو، وەکو ناپاکی عەبدالڵ خان و فازڵ بەگی بۆ مەحمود خان، کە یەکەمیان خۆشی بە چارەی بەدرخاندا نەدەهات، چونکە لە ساڵی ١٨٣٨، کاتێ مەحمود خان و براکانی لە دژی دەوڵەت دەجەنگان، بەدرخان و لایەنگرانی لەتەك دەوڵەت بوون و ئەمانیان بەزاند. لەدوایشدا فازڵ بەگ قەڵای وانی بەدەستەوە دا و بوو بە پیاوی عوسمانییەکان.

ئەوەی گرینگە لەم کتێبەدا نامە ونامەکاری میران و دەرەبەگ و سەرۆك هۆزە کوردەکانە کە بۆ یەکیان ناردووە یا و بۆ کاربەدەستانی دەوڵەتیان ڕەوانە کردووە، ئەمەش پێشتر بە هۆی ئەوەی کوردی بۆ خۆی ئەرشیفی نیە و ئەرشیفەکانی داگیرکەرانی کوردستانیش بەداخراوی ماونەتەوە خاڵێکی پڕ بایەخی ئەم کتێبەیە. لە ڕێگەی زانیارییەکانی ئەرشیفی عوسمانی دەزانرێ کە میرانی بۆتان و بەتایبەتی بەدرخان بەگ نامەکانی بە عەرەبی نووسیووە. ئەوانی تریش بە فارسی یان بە تورکی. هیچ زانیارییەکمان لە بەردەستدا نیە کە باس لەوە بکات کە یەکێ لەمانە نامەی بە کوردی نووسیبێت، لەم کتێبەشدا بەڵگەیەکی وا بەرچاو نەکەوتووە .

نامه و بەڵگەکان ئەوەش دەخەنە ڕوو کە بەدرخان بەگ خەریکی ئەوە بووە ڕێگە خۆش بکات بۆ ئەوەی ڕابکات بۆ ئێران، بەڵام نوێنەرانی ڕووسیا و بەریتانیا هۆشدارییان داوە بە ئێران کە ڕێگەی نەداتێ چونکە ئەوە کێشەی نێو دەوڵەتی لێدەکەوێتەوە و پێویستە ئێران خۆی بە دوور بگرێت لە هەڵس و کەوتی لەو جۆرە. کاربەدەستانی عوسمانی هەوڵی زۆریشیان دا شێخانی تەریقەتی نەقشبەندی لە بەدرخان دووربخەنەوە و لەم بارەیەوە سەرکەوتنی بەرچاویان بەدەستهێنا.

ناپاکی یەزدانشێر کوڕی میری پێشووی جەزیرە سیفەدین و زاوای نورولا بەگی هەکاری گورزێکی پشتشکێن بوو بۆ بەدرخان، بەڵام هیچ ئاماژەیەک نیە بۆ ئەو چیرۆکەی گوایە ئەو یەکێ لە سەرکردەکانی سوپاکەی بەدرخان بووە. واپێدەچێ ئەم چیرۆکە دوای سەدەیەک هەڵبەستراوبێ لە لایەن نەوەکانی بەدرخان بەگەوە، چونکە ئەو میر سەیفەدین و یەزدانشێری کوڕی لە دەسەڵات دوورخستبووەوە و ڕێی تێناچێ ئەرکی پاراستنی میرنشینەکەی پێ سپاردبێت. ململانێی بەدرخان بەگ و میر سەیفەدین و یەزدانشێر نموونەیەکی زەقی ململانێ بوو لە سەر دەسەڵات لە میرنشینی بۆتاندا.

ئەوەی دەبێ لێرەدا ئاماژەی پێ بکرێ ئەوەیە کە لەتەک ململانێی دوور و درێژی عوسمانی ـ ئێراندا لە کوردستان، لەم سەردەمەی مێژوودا ولاتانی وەکو ڕووسیا، بەریتانیا، فەرەنسا و بگرە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش بوونە بە خاوەن قسە و بڕیار لە پرس و کێشەکانی کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. ئێران وەکو جاران نەیدەتوانی هاوکاری کورد بکات، سەردارانی کورد لە گۆڕانکارییە نێودەوڵەتییەکان لە ناوچەکە بێئاگا بوون و باشترین بەڵگەش لێدانی نەستوورییەکانە لە لایەن بەدرخانەوە، کە بەڵگەیەکی باشی دا بە دەست ولاتانی ئەوروپاوە بۆ ئەوەی پێگە و دەسەڵاتی خۆیان بەهێز بکەن. هەروەها ستەمی بەدرخان لە کرستیانەکان باڕێکی هێنایە کایەوە لە لای بیروڕای گشتی ڕۆژئاوایی کە عوسمانیەکان مافیان هەیە لە

کوردەکان بدەن و تەمێیان بکەن و درزێکیشی خستە نێوان کورد و ئەرمەن و هەموو کرستیانەکانی کوردستانەوە کە بۆ ماوەیەکی زۆر زیانێکی گەورەی هەبوو. ڕەنگبێ ڕۆڵێشی کەم نبووبێ لەو وێنە دزێوەی گەڕیدە و ڕۆژهەڵاتناسەکان بە درێژایی سەدەی نۆزدەهەم بۆ کوردیان کێشا و بە جیهانیان پیشاندا.

ئەوەی پێویستە لەم بارەیەوە ئاماژەی پێبکرێ ئەو ستەمەیە کە بەدرخان بەگ لە ئێزیدییەکانی کردووە، بەڵام لە بەر ئەوەی ئەوروپاییەکان لە سەر کرستیانەکان هاتنە دەنگ و باس و خواسی زۆریان لە بارەیەوە بڵاو کردەوە و کەس لای لە ئێزیدییەکان نەکردووە، ئەم پرسە بایەخی پێویستی لە مێژووی ئەو سەردەمەدا پێنەدراوە.

ئەو چەکانەی میرە کوردەکان لە بەرانبەر سوپای نوژەنکراوی عوسمانی بە یارمەتی وڵاتانی ڕۆژئاوا بەکاریان دەهێنا، وەختیان بەسەرچوو بوو و لە توانایاندا نەبوو بەرگەی تۆپەکانی سوپای دەوڵەت بگرن. تۆپی چیایی کاریگەر بوو لە شەڕەکاندا و بە هۆی ئەو تۆپانەوە کورد فاکتەری خاکی شاخاوی لە دەستدا و ناپاکی دەرەبەگ و سەرەک هۆزە کوردەکان سوپای عوسمانییان گەیاندە سەختترین ناوچە چیاییەکانی کوردستان. قەڵاکانیش کە سیمبولی دەسەڵات و بەرخودان بوون، بوون بە ئامانجی تۆپەکان و وێران کران. ڕەنگبێ ئەمەش وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە کە زۆر جار دەکرێت دەربارەی ئەو میرنشینانە لە کوردستاندا کە بە دەگمەن شوێنەواریان لە پاش بەجێماوە.

بەڵگەنامەکان بە چارەنووسی خەمگینی میر و سەرکردە کوردەکانمان ئاشنا دەکەن و لە ژیان و ڕۆژانی دەربەدەرییان ئاگادارمان دەکەن. بۆ نموونە بەدرخان بەگ و مەحموود خان کاتێ خۆیان ڕادەستی سوپای عوسمانی دەکەن، لە ئابی ١٨٤٧دا لە لایەن قایمقامی پێشووی دیاربەکرەوە محەمەد ڕەشید بەگ و بە پارێزراوی ڕەوانەی ئەستەمووڵ دەکرێن. ژمارەی

سەرجەم ئەوانەی لە گەڵ بەدرخان بەگ و مەحمود خاندا بۆ ئەستەمووڵ دوورخرانەوە ٢٢٥ کەس بوون، ١١٠ کەسیان سەر بە مەحموود خانن و ١١٤ شیان سەر بە بەدرخان بوون. تەنانەت براکانی مەحمود خانیش کە لە کاتی ڕاپەڕینەکاندا ناپاکیان کرد، لە گەڵ ئەودا ڕەوانەی ئەستەمووڵ کران. بەدرخان و پێنج کوڕی، برازایەکی، مامێکی، چوار ژنی، ١٠ کچی، ٩ کەنیزەك، ١٠ خزمەتکار، سێ ژنی سالّح بەگی برای و چوار کۆیلەی ئەوان و کچێکیان تۆمار کراون. ناوی سێزدە کەس لە بنەماڵەی بەدرخان بەگ و یازدە یاریدەدەری لە بەڵگەنامەکان تۆمار کراون و لە لیستێکی تریشدا ناوی چل و نۆ کەس وەك پەیوەندداری بەدرخان تۆمارکراون.

بەدرخان بەگ و مەحموود خان لە ئەستەمووڵ لە گرتووخانە قایم کران و لە ڕۆژی چواردەیەمدا دەست کرا بە وەرگرتنی وتەکانی هەردووکیان و کەسە ناودار و لە پێشەکانی تر و هەموو وتە وەرگیراوەکان کراون بە ڕاپۆرت.

وتەکانی بەدرخان بەگ پارانەوەی زۆریان لە سوڵتان تێدایە و پەشیمانی زۆریشی دەربڕیوە لە هەڵس و کەوتەکانی لە بەرانبەر دەروازەی باڵادا. داوی لێخۆشبوون دەکات لە سوڵتان و دان دەنێ بەوەدا کە ئەو بە باشی تێنەگەیشتووە لە تەنزیمات، ئەگەر بیزانیبایە بەو جۆرەیە، ئەوا پێنج ساڵ لەوەبەر دەهاتە ئەستەمووڵ. ئەوەندە شەیدای ئەستەمووڵ دەبێت، دەڵێت" ئەوەی نەیەت بۆ ئەستەمووڵ، لە ڕەگەزی مرۆڤ نیە". هەموو کێشەکانی خۆی لە گەڵ دەوڵەتدا بۆ ئەوە گەڕاندوەتەوە کە پاشاکانی سیواس و موسڵ و ئەرزەڕۆم داوای دوو هەزار تورەکە ئاقچەیان لێکردووە، ئەویش نەیداوە، بۆیە بوونە بە دوژمنی و لە لای سوڵتان بە خراپی باسیان کردووە. هیوای بە سوڵتان هەبووە کە بیبەخشێ و لەم بارەیەوە دەڵێ "نەمدەزانی ئەستەمووڵ بەم جۆرەیە، ئێستا زانیم، بە خێزان و کوڕەکانمەوە هاتم بۆ سێبەری سایەی شاهانە و پەنام هێناوە. ئەمرۆ فەرمان بە دەست خۆیەتی، من کۆیلەی سوڵتانم و ڕازی نابم ئازادم بکات. خێزانم کەنیزەیەکی

سـولّتانه و کوڕەکانیـشم کۆیلـەزادەی ویـن و ئەگـەر ئـارەزوو دەکـات بـا هـەموومان فـڕێ بداتـە دەریـاوە، یـان ئەگـەر ئـارەزوو دەکـات لـە ڕووی میهرەبانییەوە لێبوردن بفەرموێت. هەرچیەك بۆ شەئنی شاهانە گونجاوە، با بفەرموێت وا بکرێت. بە گشتی ئەگەر پیـاوی بـچووك کـاری نابـەجێ بکـات، کاری پیاوی گەورە لێبوردنە". ئەم وتانەی بەدرخان بەگ کـە لـە کـاتی وتـە وەرگرتنەکانیدا تۆمار کراون دەبـێ لـە چوارچـێوەی کـات و شـوینی خۆیانـدا بخوێنرێنەوە.

وتەکانی مەحموود خـانیش زۆر جیـاواز نـین لـە وانـەی بـەدرخان بـەگ، ئەوانی تر بە تایبەتی براکانی مەحموود خان هەمیـشە پێیـان لـە سـەر ئـەوە داگـردووە کـە ئـەوان لـە تـەك دەولّەتـدا بوونـە نـەك " یـاخیبووان" و هـیچ پەیوەندیان بە مـەحمود خـانی برایانـەوە نیـە و نـازانن بـۆ گـیراون. سـولّتان وەلاّمی ئـەرێنی پاڕانـەوەکانی بـەدرخان بـەگ و ئـەوانی تـری نەدایـەوە و لـە ئاکامدا بڕیار درا بەدرخان بەگ و تایفەکەی بۆ دوورگەی کریت دووربخرێتەوە و مـەحموود خـانیش بـۆ بولگارسـتان و تـامردن ڕێگـەی پێنـەدرا ئـەوێ بـە جێبهێڵێ. بەدرخان بەگ و مەحموود خان بران بۆ دەروازەی بالاّ وپێیان وتـرا ئـەو هـەڵس و کەتـەی لـە بەرانبـەر خراپەکاریـیەکانیان کـرا، لوتـف و خێـری سولّتانە بۆ ئەوان و داوایان لێکرا لە شوێنی نوێی نیشتەجێبوونیان تا کۆتایی ژیـان سـەرقاڵی حـاڵی خۆیـان بـن و پەیوەنـدیکردنیان بـە کوردسـتانەوە بـە هەموو شێوەیك لێ قەدەغە کرا.

بـە بۆنـەی سـەرکەوتنی دەولّەتـەوە بـە سـەر میرانـی کـوردا میـدالیای ڕێزلێنان بە ئەفسەرانی سوپای عوسمانیدا بەخشرا و پلەی میری میرانیش لە بەدرخان بەگ وەرگیرایەوە.

یـەکێ لـە باسـە گرنگـەکانی ئـەم کتێبـە باسـی دامەزراندنی ویلایـەتی کوردستانە لە سالّی ١٨٤٧ و زانیاری لە بارەی ئەو دەقەرانەوە کە سەر بـەم ویلایەتـە بـوون. دامەزرانـدنی ویلایـەتی کوردسـتان بـە خـالّی کۆتـایی

دەسەلاّتی میرنیشینە کوردییەکان لە هـەرێمی کوردسـتانی عوسمانیـدا دانـرا (هەرچەندە میرنشینی بابانی کەنارگرتوو یەك و دوو سالّێکی تریش دوای ئەو مێـژووە مایـەوە). ئەمـە ڕەنگدانـەوەی تـەنزیمات بـوو لـە کوردسـتانی عوسمانیدا. ویلایەتی کوردستان لە (هەکاری، وان، موش، جەزیرە، بۆتـان و قەزاکانی مێردین) پێکدەهات. یەکێ لە ناوچەکانی وان کرا بـە ناوەنـدی ئـەم ویلایەتـە، چـونکە لـە ناوەنـدی پێـشوو کـە خـەرپوت بـوو، نـزیکتر بـوو لـە سنووورەکانی ئێران و ڕووسیاوە و بۆ جێگیر کردنی هێزی سوپا لە بـار بـوو و دەکەوتـە ناوچەرگـەی کوردسـتانەوە. ناوچـەکانی دەوروبەریـشی بـە هـۆی سەرهەلّدانەکانی مەحموود خانـەوە بـە ناوچـەی ئـاژاوەگێڕی و بگـرە بـەردە دادەنران، بۆیە جێگیر کردنی سوپا لەوێ بە کارێکی پێویست زانرا. دواتر لـە سالّی ١٨٥١ دیاربەکر کرا بە ناوەندی ویلایەتی کوردسـتان. شـاری دیاربـەکر نزیکەی شازدە سالّ ناوەندی ویلایەتی کوردستان بوو. بە پێی سەر لـە نـوێ ڕێکخـستنەوەی سـالّی ١٨٦٧ ویلایـەتی کوردسـتان و مەعموریەتولعـەزیز (ئەلعـەزیز، ئـەلازیگی ئێستا) یـەکخران و ویلایـەتی بـە نـاو دیاربـەکریان لـێ پێکهێنرا. بەو جۆرە دوای بیست سالّ کۆتایی بە ویلایەتی کوردستان هێنرا.

لە ڕێگەی ئەم بەلّگەنامانەوە ئەوەش دەردەکەوێ کە پێدەچێ تێکەلاّوی خێزانی و ژن و ژنخوازی ڕۆلّی زۆری هەبووبێ لە هەلّوێستی مـیر و دەرەبەگـە کوردەکان لـە بەرانبـەر یـەکتری. گـەلێ لـەو میرانـە لـە ڕێگـەی ژنخوازییـەوە تۆڕێکی ئالّۆزی تێکەلاّوییان هۆنیبووەوە، بۆ نموونە یەزدانـشێر زاوای نـورولاّ بەگ بوو، ئەمیش ئاوەلّزاوای شای ئێران بوو.

زوربەی میرانی ئەو سەردەمەی کوردستان شانازییان بەوەوە کردووە کە ڕەچەلّەکیان دەچێتەوە سەر بنەمالّەیەکی دیـاری عەبباسـی یـا عـەرەبی تـر، بەلاّم هەندێکیان نەفرەتیان لـەوە کـردووە بـە کـورد دابنـرێن. نـورولاّ بـەگی هـەکاری لـە نامەیـەکی پاڕانـەوەدا بـۆ سـولّتان دوای خـۆ بـە دەسـتەودانی نووسیویەتی" ئەگەر لە ڕوانگەی تایفەی کوردەوە سەیرمان دەکرێت، ئەعوزو

بیلاهـی تـەعالا ئێمـە وەك بـەدرخان بـەگ و مـەحموود خـان لـە تۆیـژی سەرهەڵداوان نین. ئەگەر لە سەردەمی هاڕونە ڕەشیدەوە تا ئێستا کەسێك لە ڕەچەڵەکی ئێمە سنووری بەزاندبێت، یـان لـە بازنـەی پابەنـد بـوون دەرچـوو بێت، ئەوا ئەگەری ئەوە هەیە تەنانەت کوێلەی خۆتـانیش کـورد بێـت". واتـا نورولاّ بەگ بە کوفری دەزانێ کە ئەو و بنەماڵەکەی بە کورد دابنرێن، چـونکە ئەوان عەبباسین. جەخت لە سەر ڕەچەڵەکی عەبباسـی خـۆی و بنەماڵەکـەی دەکات و دەڵێت هـەرگیز لـە بەرانبـەر دەوڵـەت بـەرخودانی نـەکردووە و تکـا دەکات لە گەڵ بەرخودانی وەك بـەدرخان بـەگ و مـەحموود خانـدا نەخرێتـە تای هەمان تـرازووەوە. لـە گـەڵ ئەوەشدا وەك بـەدرخان دوور خرایـەوە بـۆ کریـت و پەیوەنـدی کـردن بـە کوردسـتانەوە لێـی قەدەغـە کـرا. ئـەم ((عەبباسییە)) نامەکانی بە فارسی دەنووسی.

لە دوای لە نێوبردنی بزافەکانی بەدرخان، مەحموود خان و نـورولاّ بـەگ دەوڵەتی عوسمانی دەست دەکات بە پارییەك بۆ بەکارهێنانی مار شەمعون لە دژی میرانی کورد، بۆیە بانگی دەکەن و ڕێزی لێدەگرن و هەوڵ دەدەن کـەڵك لە نەستوریییەکان وەربگرن بـۆ پاراسـتنی هاوسـەنگی لـە ناوچـەکە و زۆریـش هەوڵـدەدەن مـار شـەمعون نەچـێتە ئێـران و لـە لایـەن حکومـەتی ئێرانـەوە بەکاربهێنرێ، بۆیە موچەی بۆ دەبڕنەوە. ئەم پارییە بـە قڕکردنـی ئەرمـەن و مەسیحییەکانی تریش لە دەوڵەتی عوسمانی کۆتایی هات.

دەوڵەت بە مەترسی دەزانێ هەموو سەرداڕە کوردەکان لە یەك شوێن کۆ بکرێنـەوە، بۆیـە کـاتێ بڕیـار دەدرێ عەبـدالّ بـەگیش بـۆ کریـت بنێردرێـت، کاربەدەستان پێیان باش دەبێ نەینێرێن بۆ ئەوێ، بەڵکو ڕەوانەی دوورگـەی ڕۆدوسی بکەن.

ڕاپـەڕینی یەزدانـشێر یـا ئێـزدین شـێر و چارەنووسـی یـەکێکی تـرە لـەو باسانەی لەم کتێبەدا لە بەر ڕۆشنایی بەڵگەنامەکانـدا خراونەتـە ڕوو. ئێـزدین شـێر لـە دوای سـەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکـەی بـەدرخان بـەگ لـە سـاڵی ١٨٤٩

ڕەوانەی ئەستەمۆڵ کرا و دوای ئەوەش نێردرا بۆ موسڵ و لە ساڵی ١٨٥٤ داوای لێکرا سەرباز کۆ بکاتەوە بۆ ئەوەی لە دژی ڕووسیا بجەنگێ. ئەویش دەستدەکات بە سەرباز کۆکردنەوە لە موسڵ و جەزیرە. ڕووسەکان هانی سەرەك هۆز و دەرەبەگە کوردەکانیان لە دژی دەوڵەتی عوسمانی دەدا، بۆیە هەڵوێستیان گرینگ بوو بۆ سەرهەڵدانەکەی یەزدانشێر. لە بەرانبەردا فەرەنسا و بەریتانیا پشتگیرییان لە دەوڵەتی عوسمانی دەکرد و یەزدانشێریان ئاگادار دەکردەوە، چونکە بەهێز بوونی پێگەی ڕووسیا لە کوردستان وکشانی بەرەو باشور مایەی مەترسی و ناڕەزایی بوو بۆ ئەو دوو دەوڵەتە.

ئەوەی ئاشکرایە یەزدانشێر خۆی نادات بە دەستی سوپای عوسمانیەوە، بەڵکو لە مووسڵ خۆی دەدات بە دەستی ویلیامزی ئینگلیزەوە، کە پلەی فەریقی درابوویە لە سوپای عوسمانی، یەزدانشێر لە بارەگای کونسولخانەی ئینگلیز لە مووسڵ نیشتەجێ کرا. ئینگلیزەکان بۆی تێدەکەون لە لای دەروازەی باڵا، بۆیە لە کۆتاییدا ڕەوانەی ئەستەمۆڵ دەکرێت. کاروانی یەزدانشێر بەرەو ئەستەمۆڵ بە هەموو کوردستاندا تێدەپەڕێ و لەو گەشتەدا تەنها دوو سەد سەربازی عوسمانی خرابووە تەکی. مایەی تێڕامانە کەسێك لە سەری نایەتە دەنگ و هەوڵ نادات ڕزگاری بکات. دوای ئەوەی دەگەیەنرێتە ئەستەمۆڵ ڕەوانە ڤیدین دەکرێت کە دەکەوێتە بوڵگارستانی ئەورۆوە. بە پێی ڕاپۆرتێك لە ڕێکەوتی ٩ کانونی دووەمی ١٨٥٨ یەزدانشێر و مەنسور بەگی برای ڕایانکردووە، بەڵام لە بوسنیا دەستگیر کران و لە ٨ نیسانی ١٨٥٨ برانەوە بۆ ڤێدین.

لە ساڵانی دواتردا بەدرخان بەگ، نورولا بەگ و ئێزدانشێر بەخشران وپلەی جۆراو جۆریان پێ بەخشرا. بەدرخان و یەزدانشێر کران بە پاشا. بەڵام مەحمود خان و براکانی نە بەخشران و تا مردن هەر لە ڕۆسچوك بوون لە بوڵگارستان .

لە ڕێگەی بەڵگەنامەکانەوە نووسەری ئەم کتێبە ژیانی دەربەدەری میران و ڕابەرانی کوردمان بۆ تۆمار دەکات و پێمان دەڵێ کەچی زەحمەتیان کێشاوە، بە تایبەتی هەموویان ژمارەیەکی زۆر کەس وکار و دەست و پێوەندییان لە گەڵدا بووە. هەندێ لە کوڕەکانیان لە قوتابخانە سەربازییەکان ئەستەمۆڵ وەرگیران و لە دواییدا خزمەتی دەوڵەتی عوسمانیان کرد. هەرچی مالّ و موڵکیان هەبوو فرۆشران و چی خەرجێکیان بۆ کرا بوو، تەنانەت خەرجی دوورخستنەوەشیان لەو پارانە دەبردران. هەروەها هەر باجێك لە کاتی خۆیدا نەیاندابوو بە دەوڵەت لەو پارەیە گل دەدرانەوە، هەروەها ئەو سەرانە و باجانەی کە لەکاتی خویدا کۆیان کردبووە، هەمووی لە سەریان کرا بەمالّ و دەبوایە بیدەنەوە، سەرباری فرۆشتنی مالّ و موڵکیان زۆرجار قەرزاریش دەردەچوون. لەم بوارەدا مەحمود خان نموونەیەکی زەقی ئەو مامەڵە کردنەیە. تا ڕۆژی مردنی لە ٤ دیسەمبەری ١٨٦٦ لە ڕۆسچوك ژیا و نەوەکانی لەوێ ژنیان هێنا و ڕەنگبێ ئێستاش کەسانێك هەبن سەر بەو بنەماڵەیە لە بوڵگارستان ژیان بەسەر بەرن.

ئەوەی مایەی سەرنج وتێڕامانە مێرە کوردەکان لە دەربەدەری و تاراوگەشدا لە ململانێی بێ واتا و ئیرەیی بەیەکبردن نەکەوتوونە. نورولاّ بەگ لە نامەیەکی پارانەوەدا بۆ سوڵتان داوا دەکات ئەویش وەکو بەدرخان بەگ بەر "مەرحەمەتی" سوڵتان بکەوێ و ئاماژە بەوە دەکات کە ئەو و باو باپیرانی لە سەردەمی سوڵتان سولەیمانی قانونییەوە ملکەچی دەوڵەت بوونە و هیچ کاتێك لە دژی دەوڵەت کارو کردەوەی یاخیبونیان نەکردووە، بۆیە زۆر دڵگرانە بە خەڵاتکردنی بەدرخان بەگی "چەتە" و لە بیرکردنی کەسێکی دڵسۆزی وەکو خۆی. نورولاّ بەگ لە نامەکەیدا بۆ دەربارەی سوڵتان دەڵێ "بۆ خاتری ڕەسوالله ئەم داوایەم لەبەر چاو بگرن". نورولاّ بەگ لە ساڵی ١٨٦١ دا لە ئەستەمۆڵ کۆچی دوایی دەکات.

هەروەها لە ١٨٦٥ یەزدانشێریش بەر لێبوردن دەکەوێ، بەڵام ڕێگەی پێنادرێ بگەڕێتەوە بۆ کوردستان. پلەی پاشایەتی پێدرا و دواتر لە سەنجەقی ڤیدین دامەزرێنرا بە موچەی دوو هەزار و دوو سەد و پەنجا قروش. ئەمانە و دەیان باس و خواسی گرنگی تری مێژووی نوێی کورد لە کتێبی " کورد و بەرخودانەکانی لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی عوسمانیدا ١٨١٧ — ١٨٦٧" ی سینان هاکان دەخوێنینەوە.

چەند ساڵێك بوو بڕیارِ درا بوو ئەم کتێبە وەربگێڕدرێتە سەر زمانی کوردی و من بۆ خۆم بەشێکم لێ کردبوو بە کوردی، بەڵام بە هۆی سەرقاڵییەوە دەستم لە وەرگێڕانی هەڵگرت و داوام لە وەرگێڕی بە توانا کاك بەکر شوانی کرد بیکات بە کوردی. ئەویش زۆر بە ئەمانەتەوە و بە کوردییەکی پاراو ئەم وەرگێڕانە نایابەی پێشکەش بە هەموومان کرد، کە دەبێ پڕ بە دڵ سوپاسی بکەین.

لە کۆتاییدا هیوادارم باسەکانی ئەم کتێبە ببنە هۆی خوێندنەوەیەکی نوێی ڕەخنەگرانە و بابەتیانەی مێژووی کورد و دوورکەوتنەوە لە هەڵبەستنی چیرۆکی بێ بەڵگە و بێ بنەمای زانستی لە بارەی میر و سەردارانی کوردەوە.

د. جەبار قادر

هەولێر بۆ کتێب

پێشگوتن

ئامانج لەم کتێبە ڕۆشنکردنەوەی ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی "دوایین قۆناغی کلاسیکیی پەیوەندییەکانی عوسمانی و کورد"ە و لە ئامادەکردنیدا سوود لە سەدان بەڵگەنامەی ئەرشیڤی عوسمانی وەرگیراوە. ئەرشیڤی عوسمانی، گەیشتنمان بە زانیاریی زۆر گرنگ سەبارەت بە کوردستانی ئەو سەردەمە، پەیوەندیی نێوان میرەکانی کورد[1] لە نێوان خۆیاندا و پەیوەندییان لەگەڵ دەوڵەتی و عوسمانی و تێڕوانینی دەوڵەتی عوسمانی بۆ بەڕێوەبەرایەتیی خۆجێیی و هەرێمەکە مسۆگەر دەکات و ژمارەیەکی زۆر خاڵی تاریکمان بۆ ڕووناک دەکاتەوە. لەو ئەرشیڤانەی جێی باسدا نەك تەنیا نووسراوەکانی لێپرسراوانی عوسمانی سەبارەت بە کوردستان، یان ئەو ڕاپۆرتانەی کە لە دەرسەعادەت[2] سەبارەت بە هەرێمەکە نووسراون، بگرە ڕووبەڕووی چەندین نووسراو و نامەگۆڕینەوەی نێوان میرەکانی کوردیش دەبینەوە.[3] هەروەها نامەگۆڕینەوەی میرەکانی کورد لەگەڵ لێپرسراوانی دەوڵەتی عوسمانی، نامەکانی دەوڵەتانی بیانیی وەك ئێران و ئینگلتەرا و ڕووسیا بۆ میرەکانی کورد و ڕاپۆرتەکانی لێپرسراوانی دەوڵەتانی بیانی لەو هەرێمە بەشێکی گرنگی بەڵگەنامەکان پێکدەهێنن. گەیشتنی دەست بە نووسراوی گشت لایەنەکان سەبارەت بە بابەتەکان بووە بە هۆی ئەوەی مەسەلەکان بەهەموو وردەکارییەکانیانەوە و بە شێوەیەکی بێلایەن بکەونە بەر تیشکی خۆر.

گرنگترن سوودی بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤ بریتییە لە ڕێکخستنی ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە بەپێی سیستەمێکی کرۆنۆلۆجیك "ڕێکخستنی ڕووداوەکان بەپێی کاتی ڕوودانیان"، چونکە لە کاتی وردبوونەوە لەو کتێبانەی پێشتر سەبارەت بەو بابەتنە بڵاوکراونەتەوە، دەبیندرێت لە زۆربەیاندا هەڵەی کرۆنۆلۆجیکی کراوە و کێماسیی زۆریان تێدایە. بێ هیچ

گومانێك ئەو دژوارییانەی لە کاتی گەڕان بەدوای بەڵگەنامەی نووسراودا ڕووبەڕووی لێکۆڵەران بوونەتەوە، دیارترین هۆکاری ئەو کەموکورتییانەن.[٤] ئەرشیڤی عوسمانی سەرچاوەیەکی زۆر گرنگە بۆ ئەم بابەتە و نەکردنەوەی تا ئەم قۆناغانەی دوایی، زیانی بە لێکۆڵەران گەیاندووە و بووە بە هۆی نەبوونی توانای خۆلادان لە هەبوونی کێماسی و هەڵە لە زانیاریی سەبارەت بە بابەتە مێژوویییەکاندا.[٥]

ئێمە دەتوانین ماوەی نێوان ساڵانی ١٨١٧–١٨٦٧ بە سەرەتای هەندێك لەو کێشانە دابنێین کە تا ئەم ڕۆژگارەش درێژبوونەتەوە و لەم کتێبەدا پەیوەندیی کورد و عوسمانی لەو ساڵانەدا و وردەکارییەکانی و ڕەهەندە جیاوازەکانی هەڵسەنگێندراوە و بە ژمارەیەکی زۆر زانیاری و بەڵگەوە خراوەتە بەر لێکدانەوەی خوێنەر. ئەو سەردەمەم ناو ناوە "دوایین قۆناغی کلاسیك" و هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ بەکۆتاهاتنی سیستەمی "میرایەتی (بەگایەتی)" کە لە سەردەمی یاوز سوڵتان سەلیمەوە درێژەی کێشاوە، بەڵام لەو قۆناغە پڕ لە شەپۆلەدا کۆتایی پێ هاتووە. پەیوەندییە کلاسیکییەکانی کورد و عوسمانی لەگەڵ ڕووداوەکانی وان لە ساڵی ١٨١٧دا پێی نایە قۆناغێکی نوێ. بەتایبەتیش ماوەی نێوان ساڵانی ١٨٣٤–١٨٤٧ بەرخودان و شەڕی چڕوپڕی بەخۆیەوە دی و دەوڵەتی عوسمانی لەو ماوەیەدا هاوکات لەگەڵ ڕاگەیاندنی ''تەنزیمات''دا سیاسەتگەلێکی نوێی پەیڕەو کرد و لە ئاکامی ئەو سیاسەتانەشدا پەیوەندیی کلاسیکیی کورد و عوسمانی بەتەواوی لە ناو چوو. کاریگەرییەکانیشی تا بەفەرمی بەکۆتاهاتنی ویلایەتی کوردستان لە ساڵی ١٨٦٧دا درێژەی کێشا. ویلایەتی کوردستان لە دوای دامرکاندنەوەی بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧ بەناوی "سەرلەنوێ فەتحکردنەوەی کوردستان" هاتبووە دامەزراندن.[٦]

باوکم، ئەمیرخان هاکان، لە ئامادەکردنی ئەم کتێبەدا زانیاری و شیکردنەوەی بەنرخی نایە بەردەستم و ناهیدە هاکان لە کاروباری ئەرشیڤدا دریغی نەکرد لە هاوکاریکردنم. سوپاسی ئەوان و گشت ئەو دۆستانەم دەکەم کە لە بەرهەمهێنانی ئەم کتێبەدا ڕەنجیان کێشاوە.

دەروازە

دەوڵـەتی عوسمـانی پـاش فـەتحکردنی ئیـستانبوڵ ڕووی خـۆی بـەرەو ڕۆژهەڵات وەرگێڕایەوە و بەوەش شەڕەکانی عوسمانی و ئێران گڕیان گـرت و هاوکات پەیوەندیی عوسمانی و کورد پێـی نایـە قۆنـاغێکی نـوێ و پێـشهاتی گرنگی تۆمار کـرد. هـەبوونی کوردەکـان هەمیـشە یـەکێك بـووە لـە فاکتـەرە گرنگەکانی سیاسەتی عوسمـانی و ئێـران لـە بەرانبـەر یەکـدی و سیاسـەتیان بەڕووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

لە سەردەمی درێژخایەنی شەڕی چڕوپڕەوە کە لە دەورانی یاوز سـوڵتان سەلیمەوە تا واژۆکردنی پەیماننامـەی قەسـری شـیرین[٧] لـە ١٦٣٩دا درێـژەی کێـشا، زۆربـەی میرەکـانی کـورد، جگـە لـە چـەند هەڵوێردەیـەك، لـە ڕیـزی دەوڵەتی عوسمانیدا بوون. دەکرێت هۆکارگەلێکی زۆری کۆمەڵایەتی، سیاسی و ئابووری بدۆزرێتەوە بۆ نەبوونی توانای میرەکانی کـورد بـۆ دانەمەزراندنی یەکیەتی لە نێوان خۆیاندا و پاڵدانیان بە دەوڵەتی عوسمانییەوە.

لـەو سـەردەمەدا ئیدریـسی بدلیـسیش ڕۆڵێکـی گرینگـی تێـدا گێـڕا و لـە مـاوەی فـەرمانڕەوایی یـاوز سـوڵتان سـەلیم و سـوڵتان سـلێمانی قانوونیـدا سەربەخۆییی میرەکانی کوردستان لە هەرێمەکانی خۆیاندا لەلایـەن دەوڵـەتی عوسمانییەوە گەرانتی کرابووو. نزیکەی ٣٠ میرنشینی کورد بەناوی مووڵکداری (یورتلوك) و میراتگری (ئۆجاکلك) لـە هەرێمـەکانی خۆیـان لەلایـەن دەوڵـەتی عوسمانییەوە بە فەرمی ناسرابوون و بە دەرکردنی فـەرمان خرابوونـە قـاڵبی فەرمیبوونەوە. لە بەرانبەر ئەوەشدا میرنـشینەکانی کـورد ددانیـان نـابوو بـە دەسەڵاتی عوسمانیدا و بەتایبـەتیش ڕۆڵێکـی زۆر گـەورەیان گێـڕا لـە شـەڕە گەرمـەکانی عوسمـانی و ئێرانـدا. میرەکـانی کـورد سـەردەمێکی درێـژ ڕۆڵـی هەرێمێکی دابڕاو و پارێزگاریکار لە دەوڵەتی عوسمانیان گێڕا.

مەیلی میرەکانی کورد بەلای دەوڵەتی عوسمانیدا لە کاتی ململانێکانی عوسمانی و ئێراندا بابەتێکی بەردەوامە و هێشتا گفتوگۆی لەسەر دەکرێت. ئاڕاستەی ڕووی دەوڵەتی عوسمانی لە ڕۆژئاوا، سیستەمەکەی و پێشکەوتنی لە بواری دامەزراوەییدا، ڕۆڵی لە سیاسەتی ئەوروپا و جیهاندا، هێزی سەربازی و ئابووری، دانەمەزراندنی سیستەمێکی پتەو لە پەیوەندییەکانی کورد و ئێراندا و هۆکاری مەزهەب مەیلی خستبووە بەر کوردەکان تا لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا پەیمان ببەستن. بێگومان پێداویستیی دەوڵەتی عوسمانی بە کوردستان و کورد وەک بەربەستێك لە بەرانبەر باندۆری مەزهەبی و کاریگەری سیاسیی ئێراندا تا ڕادەیەکی زۆر کاریگەریی بەسەر ئەو سەردەمەوە هەبوو.

لەم ڕووەوە، دەوڵەتی عوسمانی پێویست بوو ئەو نیشتمانەی بە کوردستان دەناسرێت، پەسەند بکات. گەڕیدەی ناسراوی تورك ئەولیا چەلەبی تێروتەسەلترین زانیاریی سەبارەت بە نیشتمانی کوردستانی سەردەمی عوسمانیمان پێ دەگەیەنێت. ئەولیا چەلەبی زۆر جار هەلی گەڕان بە هەرێمەکەدای بۆ ڕێك کەوتووە و لە گەشتنامەی بەناوبانگی خۆیدا سنووردکانی هەرێمەکانی کوردستان بەم شێوەیە دەناسێنێت:[٨]

"لە باکوورەوە تا دەگاتە ئەرزەروومی، وان، هەکاری، جزیرە، ئامێدی، موسڵ، شارەزوور، هەریر، ئەردەڵان، بەغداد، دەرنە، دەرتەنك، یان بەسرە حەفتا قۆناغ بە کوردستان دادەندرێت و لە چیا و ناوچەکانی نێوان عێراقی عەرەب و نیشتمانی گەرمیانیدا شەش هەزار عەشیرەت و هۆزی کورد هەن. پانتاییی کوردستان هێندەی دڕێژییەکەی فراوان نییە. لەلای ڕۆژهەڵاتەوە، لە هەریر و ئەردەڵانی سەر سنووری ئێرانەوە تا خاکی شام و حەڵەب مەودایەکی ٢٠–٢٥ قۆناغی و هەرە کەمیش پازدە قۆناغییە. لەو هەموو وڵاتەدا ٥٠٠٠٠٠ تفەنگ هەڵگر هەن و هەر هەموویان سەر بە مەزهەبی شافیعین. سەرجەم ٧٧٦ قەڵای تێدایە و هەر هەموشیان ئاوەدانن."

ئـەم سـنووره جوگرافیانـەی کـە ئـەولیا چـەلەبی (١٦١١–١٦٨٤) دەستنیـشانی کـردوون، دیـاره لـە سـەردەمەکانی دواتریـشدا مایـەی پەسەندکردن بـوون. وەك دواتـریش بۆمـان ڕوون دەبێتـەوە، ئـەم سـنوورانە سەرەداوی خاڵی سـەرهەڵدانی کێـشەکانی عوسمـانی و ئێـران و کوردیـشمان دەخەنە بەردەسـت، چـونکە وەك ئـەوەی لـەو پێناسەیەشدا دەردەکـەوێت، سـنووره فەرمییـەکانی عوسمـانی و ئێـران لەگـەڵ سـنووره‌کانی ژیـانی کۆمەڵایەتیی کوردەکاندا نـاگونجێن. هـەبوونی کـورد لـە هـەردوو دیـوی ئـەو سـنووره سیاسـییانەی بـەپێی پەیماننامـەی قەسـری شـیرین داڕێـژرابوون و پەیوەندیی چڕی کۆمەڵایەتی و ئابووریی کوردەکان لە ئەنجامی خزمایـەتی و کولتووری کۆچبەریدا بووە بە هۆی زۆر کێشەی تری نوێ لە نێـوان دەوڵـەتی عوسمانی و ئێراندا. هەرچەندە لەگەڵ پەیماننامەی قەسـری شـیریندا شـەڕی گەرم لە نێوان سوپاکانی عوسمانی و ئێراندا بەکۆتایی گەیشت، بـەڵام کێـشە و شەڕە ناوچەییەکانی سەر سنوور بەهیچ جۆرێك نەبڕانەوە.

دەبیندرێت پەیوەندیی دەوڵەتی عوسمانی لەگەڵ میرەکانی کوردسـتاندا لە پاش پەیماننامەی قەسری شیرین پێی ناوەتە قۆنـاغی سـڕبوون. ناوەنـدە گـەورە گـشتییەکانی لـێ دەربـچێت، تاکـە نیـشانەی دەسـەڵاتی دەوڵـەتی عوسمـانی لـە ناوچـە دوورەدەسـتەکانی کوردسـتان ئـەو باجانـە بـووە کـە میرەکان داویانە بە دەوڵەت. ئەو سەردەمە تا سەدەی نۆزدەیەمی خایەنـد و دەوڵەتی عوسمانی لەو ماوەیەدا کوردستانی لـە دوو ناوەنـدی گـەورەی وەك سیواس لە باکوور و بەغداد لە باشووروەوە بەڕێوە برد. ویلایەتەکانی سیواس و بەغداد بوون بە دەرگای کراوەی دەوڵەتی عوسمانی بە ڕووی کوردسـتاندا. دەسەڵاتی ئەرزەڕۆمی سەر بە سیواس و بەشێك لە پاشایەتییەکانی دیاربەکر و هەرێمـەکانی بـاکووری هێڵـی جزیـرە و هـەکاری لـە ژێـر دەسـتی ویلایـەتی سیواسدا بوو. لە باشووریش ویلایەتی بەغداد پاشایەتیی موسـڵ و باشـووری هێڵی جزیرە و هەکاری لە ژێر دەستدا بوو. لێپرسراوانی دەوڵـەتی عوسمـانی دەسـتیان لـە پێکهاتـەی گشتیی میرنـشینەکانی [٩] کـورد نـەداوە و لـە کـاتی پێویستدا ناسناوی پاشایەتییان داوە بە هەندێك لە خێزانی میرە کوردەکـان.

لە باکوور میرەکانی کورد لە بایەزید و مووش، لە باشووریش میرەکانی بابان، سۆران و ئامێدی وەک میرەکانی تری کورد ماوەیەکی دوور و درێژ بە سەربەخۆیی ماونەتەوە و ناوونیشانی پاشایەتییان لە عوسمانییەکان وەرگرتووە و گەشەی زیاتریان داوە بە حکوومەتەکانیان لە هەرێمەکانی خۆیان. دەوڵەتی عوسمانی ئامانجی ئەوە بووە لەو ڕێگەیەوە بەستنەوەی میرەکانی کورد بە دەوڵەتەوە بەهێزتر بکات.

قۆناغی پەیوەندییەکانی کورد و عوسمانی لە سەردەمی یاوز سوڵتان سەلیمەوە تا ساڵی ١٨١٧ لە چوارچێوەی بابەتی ئەم کتێبەدا نییە. بەڵام کاتێک دەگەینە ساڵانی سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم، پێویست دەکات ئاماژە بکرێت بۆ چۆنیەتیی گەیشتن بە ساڵەکانی گرگرتن و ئەو ڕاپەڕینانەی کە بناغەی قۆناغی نوێی پەیوەندییەکانی کورد و عوسمانییان داڕشت. ئەگەر شەڕی چاڵدێران وەک سەرەتا پەسەند بکرێت، ناتواندرێت بگوترێت میرەکانی کورد لە قۆناغی ١٥١٤–١٨١٧ سوودی زۆریان لە سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانی لە هەرێمەکە وەرگرتووە. میرەکانی کورد بەردەوام لە نێوان خۆیاندا لە ناکۆکیدا بوون و لەو سۆنگەیەشەوە نەیانتوانی یەکگرتنێکی گەورە پێک بهێنن. شەڕی میرەکانی کوردیش لەسەر ئاستی سەرانسەری کوردستان کاریگەریی ئەوەی نەبوو سەرجەم میرەکانی کوردستان لە ژێر یەک چەتردا کۆ بکاتەوە و ببێت بە هۆی دامەزراندنی دەسەلاتێکی کوردیی بەهێز. هەرچەندە میرەکانی کورد دەیانتوانی بەپێی پەیماننامەکانی سەردەمی دەسەلاتی یاوز و قانوونی زۆرێک لە کێشەکانیان لە نێوان خۆیاندا چارەسەر بکەن، کەچی چارەسەرکردنی ناکۆکییەکانی نێوان خۆیان گواستووەتەوە بۆ دەرسەعادەت. ئەم هەڵوێستەی میرەکانی کورد بووە بە تەگەرەی بەردەم بەدەستهێنانی ئیمتیاز و مافی زیاتر لە دەوڵەتی عوسمانی.[١٠]

لەگەڵ هاتنی ساڵانی سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا (١٨٠٠)، گەورەترین ناڕەزایی بەرانبەر بە ناکۆکییە مێژوویییەکانی نێوان میرەکانی کورد لە شوێنێکی چاوەڕوان نەکراوەوە، لە شاعیری ناودار و زانا ئەحمەدێ خانییەوە

دێت که یەکێکە لە پایە بنەڕەتییەکانی ئەدەبیاتی کورد. (نووسەر لێرەدا لە ڕووی مێژووییەوە کەوتووەتە هەڵەوە، چونکە خانی پێش ئەو مێژووە ژیاوە: ١٦٥١–١٧٠٧... وەرگێڕ) بەشێك لە پێشەکیی شاکاری "مەم و زین" سەبارەت بەو بابەتە دەکەوێتە خانەی پڕۆتێستۆکردنی ڕۆمانسییانەی ئەو ڕاستییە مێژوویی و کۆمەڵایەتییەوە. بەیتەکانی خانی لە ژێر سەردێڕی "دەردێ مە"دا کە نزیکەی ٢٥٠ ساڵی پێشووتر کورت دەکەنەوە، بەم جۆرەن: [11] بڕوانە: مەم و زین، ئەحمەدێ خانی، وەرگێڕانی: م. ئەمین بۆزئەرسەلان، وەشانخانەی حەساد، ١٩٩٠، ئیستانبوڵ، ''بە زمانی تورکی''.

ئەز مامە د حکمەتا خودێ دا
کورمانج د دەولەتا دنێ دا
ئایا ب چ وەجهێ مانە مەحرووم
بیلجوملە ژ بۆ چی مانە مەحکووم
وان گرتی ب شیری شێرێ شوهرەت
تەخسیری کرن بیلادێ هیممەت
هەر میرەکێ وان ب بەزلێ حاتەم
هەر میرەکێ وان بە ڕەمزێ ڕۆستەم
بفکر ژ عەرەب هەتا وە گورجان
کورمانجییە بوویە شوبهێ برجان
ئەڤ ڕۆم و [12] عەجەم ب وان هەسارن
کورمانجی هەمی ل چار کەنارن
هەردوو تەرەفان قەبیلێ کورمانج
بۆ تیرێ قەزا کرنە ئامانج
جوامێری و هیممەت و سەخاوەت
میرینی و غیرەت و جەلادەت
ئەو خەتمە ژ بۆ قەبیلێ ئەکراد
وان دانە ب شیر و هیممەتێ داد

هەوڵدەری کتێب

هندی ژ شەجاعەتێ غەیوورن
ئەو چەندێ ژ مرنێ نەفوورن
ئەڤ غیرەت و ئەڤ علوییّ هیممەت
بۆ مانعێ حەملێ باریّ نیعمەت
لەو پێکڤە هەمیشێ بێ تفاقن
دایم ب تەمەڕد و شیقاقن
گەر دێ هەبوا ئیتیفاقەك
ڤێکرا بکربا مە ئینقیادەك
تەکمیلی دکر مە دین و دەولەت
تەحصیلی دکر مە علم و حیکمەت
تەمیزی دبوون ژ هەڤ مەقالات
ممتازی دبوون خودان کەمالات
...

ئەو بەیتانەی سەرەوە گوزارەی شاعیرێکن بە زمانێکی ڕۆمانسی لە ڕێکنەکەوتنی میرەکانی کورد لە ناو خۆیاندا سەرەڕای دەرکردنی ناوبانگی جوامێری لە مەیدانەکانی شەڕدا و گوزارەن لە دووبەرەکیی نێوان میرەکانی کورد وەك ئەنجامێکی ڕێکنەکەوتنیان و هەروەها گوزارەن لە بارودۆخی کوردستان کە لە عەرەبستانەوە تا گورجستان کشاوە و لەو سەردەمەدا بووە بە مەیدانی شەڕی نێوان دەوڵەتە بەهێزەکان و بووە بە هەرێمی قەدەغە. بێ هیچ گومانێك بەیتەکانی خانی بە شێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا تیشك دەخەنە سەر ڕەوشی کۆمەڵایەتی و سیاسیی کوردستان لەو سەردەمەدا.

لەگەڵ سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا گۆڕانکاریی گەورە بەسەر سیاسەتی سەرانسەری جیهاندا هات و پێ نرایە سەردەمێك کە بناغەی هاوکێشەی نوێی لە جیهاندا چەقاند. کاتێك پێ نرایە ئەو سەردەمە نوێیە، گرنگترین میرنشینەکانی کورد لە باشوورەوە بۆ باکوور بریتی بوون لە میرنشینی بابان لە سلێمانی[١٣]، میرنشینی سۆران لە ڕەواندوز[١٤]، میرنشینی بادینان لە ئامێدی[١٥]، میرنشینی هەکاری لە چوێلەمەریك[١٦] و بەگایەتییەکانی

جزیـره–بۆتـان، گـارزان[17] و شـیرڤان[18]. هەرچـەندە دەیـان میرنـشینی لـە مێژینەی کوردی وەك بتلیس، مەحموودی و هیزان درێژەیان هەبوو، بەڵام لـە دۆخێکی دوور لە ڕەوش و هێزی ڕابردوویان هاتوونەتە بەرچاو. مویکویسی[19] مەڵبەندی بەگایەتیی مەحموود خانیش پاش دەسەڵاتێکی نزیکەی ١٥٠ ساڵی بەسەر هەکارییەوە گەیشتە دۆخێك وەك یـەکێك لـە قـەزا باوەکـانی هـەکاری پەسەند بکرێت. لە ئەنجامی بزووتنـەوەی سـەربەخۆییدا کـە لەسـەر دەسـتی ئەیووبخان بەگی باپیری مەحموود خان و عەبدی بەگی باوکیـدا دەسـتی پـێ کرد، بەگەکانی مویکویس سەرلەنوێ جێی خۆیان لە مێژوودا گرت.[20]

سـەدەی نۆزدەیـەم سـەدەیەکی پـڕ لـە جـۆش و جوواڵـە بـوو و بناغـەی کۆمەڵگەی پیشەسازی و جیهانێکی نوێی لەسەر بنەمای ئەورووپا تێـدا هاتـە دارشـتن. کاریگـەریی ئـەو سـەردەمە دەوڵـەتی عوسمـانی و هـەرێمی کوردستانیشی (کوردسـتانی عوسمـانی... وەرگێڕ) داوەتـە بـەر و دەوڵـەتی عوسمـانی نـەیتوانی کـارێکی وا بکـات بـای ئـەو گۆڕانکارییـە کۆمەڵایـەتی و ئابووریـیانە بیگرێتەوە. ئازارەکانی گۆڕانکارییە جیهانییەکانی سەرچاوەگرتوو لە ئەورووپاوە لە پاڵ فاکتەری ناوخۆیی و هەرێمیی چەندین وڵاتدا لە سـاڵانی ١٨١٧–١٨٥٦دا بوون بە هۆکاری چەندین شەڕی گەرم لە هەرێمی کوردستان (کوردسـتانی عوسمـانی... وەرگێڕ).[21] کوردسـتانی ئـەو سـەردەمە بـوو بـە مەیـدانی شـەڕی کـورد و عوسمـانی، کـورد–کـورد، کـوردی سـونی–کـوردی ئێزیدی و کورد–ئاشووری[22] و هێرشی هاوبەشی عوسمانی و کوردی سونی بۆ سەر ئێزیدییەکان. لە ئەنجامی ئەو شەڕ و پێکادانەدا هەزاران کەس کوژران و چـەندین ڕووداوی نـەرێنیی کۆمەڵایـەتی و سیاسـی قـەومان کـە تـا ئـەم سەردەمەش کاریگەرییان بەردەوامە.

فەرمانی ''تەنزیمات'' کـە دەوڵـەتی عوسمـانی پـاش دۆڕانـدنی شـەڕی نیزیـپ لـە دژی محەمـەد عـەلی پاشـای میـسر و لـە ژێـر کاریگـەریی ئەورووپاشدارایگەیاند، یەکێك بوو لە وەرچەرخانە گرنگەکانی ئەو سـەردەمە. لەگـەڵ فـەرمانی ''تـەنزیمات''دا کاریگـەریی دەوڵـەتانی ئـەورووپایی و کرسـتیانی وەك بـەریتانیا و فەرەنـسا بەسـەر ناموسـڵمانەکانەوە لـە

کوردستانیش کاردانەوەی هەبووە و بە تێپەڕبوونی کات جیاوازییە ئاینییەکانی کوردستان بوو بە هۆی زیاتر تاودانی شەڕی نێوان گەلان. ئەو شەڕانە پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی کوردستانیان تا ڕادەیەکی زۆر بریندار کرد و شەڕی کوردە موسڵمانەکان لە دژی کوردی ئێزیدی و ئاشووری (نەستووریيەکان)، بوو بە هۆی ئەوەی کوردەکان لە ڕاپەڕینیاندا لە دژی دەوڵەتی عوسمانی لە پشتیوانیی نێودەوڵەتی بێبەش بن. وەک دواتر بۆمان ڕوون دەبێتەوە، هەڵوێستی هەندێک لە میرە کوردەکان لە نموونەی بەدرخان بەگی جزیرەیی لە دژی نەستووریيەکان کە گەیشتووەتە ئاستی کۆمەڵکوژی، دامەزرێنەرانی نەزمی نوێی جیهانی کردووە بە دوژمنی ئەمان. لە ئەنجامی ئەوەدا میرەکانی کورد لە دواین ڕاپەڕینەکانی خۆیاندا ناچار بوون نەک تەنیا لە دژی خەلیفەی ئیسلام، بگرە لە دژی ئەوروپای کرستیانیش شەڕ بکەن. بەم جۆرە میرەکانی کورد نەیانتوانی پێ بنێنە ئەو سەردەمە جیهانییەی لەگەڵ سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا دەستی پێ کرد. دواین میرەکانی کورد دووربین نەبوون و نەیانتوانی لێکی بدەنەوە کە ئیدی ئەوروپای کرستیانیش لە پاڵ فاکتەری باوی ئێراندا کاراکتەرێکی گرنگە لە پەیوەندییان لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا و سەرەڕای هەموو هەوڵ و تێکۆشانێک سەرگەوتوو نەبوون.

بەتایبەتیش لەگەڵ شەڕە گەرمەکانی عوسمانی و کورد لە ساڵانی ١٨٣٤–١٨٤٧دا لە کوردستان کۆتایی بە سیستەمی میرایەتی هات و لەگەڵ دوورخستنەوەی دواین میرەکاندا لە هەرێمەکە چەندین بوومەلەرزەی سیاسی، کۆمەڵایەتی و کولتووری ڕوویان دا کە کاریگەرییان تا ئەم سەردەمەش بەردەوامە.

وەک ئەوەی لە کۆی ئەم کتێبەدا دەبیندرێت، لەو سەردەمە چڕەی شەڕدا میرە کوردە گرنگەکانی وەک میر محەمەدی ڕەواندوزی، بەدرخان بەگی جزیرەیی و مەحموود خانی میری مویکویس دێنە بەرچاو. یاخیبوونی پاسەوانی وان دەرویش پاشا یەکێکە لەو ڕووداوە گرنگانەی کە مۆرکی سەرەتای چوونە ناو ئەو سەردەمەی پێوەیە.

بەشی ١

پەیوەندییەکانی عوسمانی و کورد
لە چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم و
یاخیبوونی دەرویش پاشای فەرمانڕەوای وان

یاخیبوونی فەرمانڕەوای وان میری میران دەرویش پاشا لە ویلایەتی وان لە گرنگترین ڕووداوەکانی چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەمە لە هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ).[٢٣] یاخیبوونی دەرویش پاشا پێکهاتەی سۆسیۆپۆلەتیکی کوردستانمان لە سەروبەندی پەرینەوە بەرەو قۆناغی نوێدا باشتر بۆ شی دەکاتەوە و بە هۆی ئەوەی هاوکات بووە لەگەڵ قۆناغی سەرەتای بزووتنەوەکەی میری ناسراوی کورد مەحموود خان و پەیوەندیی پێوە هەبووە، گرنگییەکی زۆری هەیە. دەڤەرەکانی وان و هەکاری لە سەردەمەدا لە ژێر دەسەڵاتی والییەکانی ئەرزەڕۆم و سیواسدا بوون و قەزای ناوەندی وان لەلایەن قایمقامێکەوە بەڕێوە دەبرا کە وەك پاسەوانی قەڵا لەلایەن ویلایەتی ئەرزەڕۆمەوە دامەزرێندرابوو. لە هەکاری و زۆربەی ناوچەکانی تریش ستاتۆی باوی میرنشینیی کورد لەو ئارادا بوو.

فەرمانڕەوای قەڵای وان دەرویش پاشا کە ساڵی ١٨١٦ وەك قایمقام دامەزرێندرابوو، لەبەر ئەوەی دەبێت بە هۆکاری هەندێك ئاڵۆزی، لەلایەن ئەحمەد پاشای والیی ئەرزەڕۆمەوە داوا دەکرێت لەسەر کار لاببرێت. بیر لەوە کراتەوە ئیبراهیم یومنی بەگی مستەفا پاشازادە کە یەکێك بووە لە دەرگاوانەکانی "دەرگاهی عالی"، لە جێی ئەو بکرێت بە قایمقامی وان و ئەم داخوازەی والیی ئەرزەڕۆم لەلایەن دەرسەعادەتیشەوە بە گونجاو زانراوە.[٢٤]

والیی ئەرزەڕۆم لە داخوازینامەی لەسەر کار لابردندا بۆ دەرسەعات ئاماژە دەکات بۆ ئەوەی کە دەرویش پاشا چوونە دەرەوەی لە شاری وان

ڕەتکردووەتەوە و لەگەڵ هەندێك لە کوردەکانی هەرێمەکەدا ڕێك کەوتووە و چەندین ناوچەی تاڵان کردووە و مستەفا بەگی میری هەکاری لەبەر پەلاماری دەرۆیش پاشا پەنای بۆ ئێران بردووە. مەسەلەی ڕەتکردنەوەی چوونە دەرەوە لە وان و هەوڵی یاخیبوونی دەرۆیش پاشا هەر بەوەندەوە نەگیرسایەوە، بگرە بە هۆی خاوەن دەرکەوتن لە عەشیرەتی سپکی کە لە ئێرانەوە پەڕیبوونەوە دیوی عوسمانی، هەردوو دەوڵەت گەیشتنە ئاستی تەنگژە و شەڕی گەرم لە دەڤەری وان ڕوویدا.

دەرسەعادەت (ئیستانبوڵ)، لە ڕووی ئەو سکاڵایانەی لە دەرۆیش پاشا کراون، بەمەبەستی زانینی کرۆکی بەسەرهاتەکە داوای زانیاری لە عەلی پاشای والیی سیواس دەکات. والیی سیواس بە پشتبەستن بە لێکۆڵینەوەکان ڕۆژی ١٨١٧/٢/٢٢ ڕاپۆرتێك بۆ دەرسەعات ئامادە دەکات و تیایدا دەنووسێت: دەرۆیش پاشا لەگەڵ چەند گرووپێکی کورددا ڕێك کەوتووە و سەربازی لێیان نانوونس کردووە، هەندێك لە ناوچەکانی تاڵان کردووە و ئاشکرا بووە دەستەیەك لە خەڵك لە پاش ئەو ڕووداوانە کە لە ١٢٣١ی کۆچی (١٨١٦) قەماون، پەڕیونەتەوە بۆ دیوی ئێران.[٢٥] بەڵام لە نامەگۆڕینەوە فەرمییەکاندا ئاماژە بۆ هۆکاری ئەو ئاڵۆزییە بنەڕەتییە نەکراوە کە بووە بە هۆی دەرۆیش پاشا هەڵوێستێکی لەو جۆرە بنوێنێت. بەداخەوە ئەو خاڵە زۆر گرنگە لە تاریکیدا ماوەتەوە. بە شتێکی لۆجیکی نایەتە بەرچاو ئەگەر پاشایەکی عوسمانی بێ پشتبەستن بە هۆکارێکی ماقوڵ تەنیا بە ئارەزووی خۆی و بە پێچەوانەی هۆشیارکردنەوەکانی دەوڵەتەوە هەڵوێستێکی لەو جۆرە پێشان بدات. بەپێی ڕاپۆرتی والیی نوێی ئەرزەڕۆم جەلالەدین پاشا لە ١٨١٧/٨/٨دا، ئەوانەی لە تاو دەرۆیش پاشا چوونەتە دیوی ئێران، بەگی هەکاری مستەفا بەگ و چوار هەزار خێزانن لە ڕەعیەتەکانی و هەروەها هەوالێ پێ گەیشتووە ئەو وانییانەی بۆ گازندەکردنیش چوونەتە لای دەرۆیش پاشا، ئەم ستەمی لێیان کردووە.

سەرەڕای ئەوەش، والیی ئەرزەڕۆم بەم شێوەی خوارەوە ڕوونی دەکاتەوە ئەوانەی بە ڕەزامەندیی خۆیان چوونەتە دیوی ئێرانەوە، تەنیا مستەفا بەگ و ڕەعیەتەکانی نین:[٢٦]

"لەبەر ئەوەی دەرویش پاشا پێشتر پەلاماری ناوچەیەکی سەر بە ئێرانی داوە، ئێرانییەکانیش هاتوونەتە نزیکی وان و قەڵای ''ماتمانس''[٢٧] یان سووتاندووە و وێران کردووە. گوندەکانی ئاکبولاك، پیرسەلان و ڕەحمانیان[٢٨] تاڵان کردووە و دانیشتووانەکانیان دەستبەسەر کردووە."

فەرمانڕەوای وان دەرویش پاشا هێرش دەکاتە سەر ناوچەیەك لە دیوی ئێران، لە بەرانبەر ڕیشدا ئێرانییەکان ناوچە سنوورییەکانی دەڤەری مەحموودی (خۆشاب) تاڵان دەکەن و بەشێك لە دانیشتووان بۆ دیوی خۆیان دەگوازنەوە. دەرویش پاشا لەگەڵ دەستپێکردنی هێرشەکانی ئێراندا داوای چەك و کەرەستەی شەڕ لە ئەرزەڕۆم دەکات، بەڵام ویلایەتی ئەرزەڕۆم سەرەڕای هێرشەکانی ئێران زۆر بە گەرمی بۆ یارمەتیدانی پاشای یاخیبووی وان ناڕوانێت.

تەنگژەی نێوان دەرویش پاشا و دەرسەعادەت ساڵی ١٨١٦ لەگەڵ لەسەر کار لابردنی پاشادا دەستی پێ کرد و لەگەڵ کۆچی میری هەکاری و بەشێك لە ڕەعیەتەکانی بۆ ئێران لەبەر هەڵویستی دەرویش پاشا، تەنگژەکە ئەوەندەی تر گەورە بووەوە. بەڵام کێشەیەکی لەوە گەورەتر پەسەندکردنی کۆچی عەشیرەتی کوردی سپکیی ئێرانە بۆ خاکی وان لەلایەن دەرویش پاشاوە. دەوڵەتی عوسمانی چەند هەوڵی دا نەیتوانی دەرویش پاشا بە دەرچوون لە وان قایلی بکات و گوشاریشی نەخستە سەری بۆ ئەو مەبەستە. ئەو ڕەوشە بووە بە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی گەرم لە دەڤەری وان. بەپێی ڕاپۆرتی محەمەد ئاغا سەبارەت بەو بابەتە کە لە وانەوە بۆ دەرسەعادەت نێردراوە و مێژووی ١٨١٧/١٢/٤ی بەسەرەوەیە:[٢٩]

عەشیرەتی سپکیی کوردی ئێرانی ئێرانیان بەجێ دەهێڵێت و پەنا دەبات بۆ سەلیم پاشای موتەسەریفی مووش و ئەویش لەسەر داوای باڵیۆزی ئێران ئەو کوردانە وەرناگرێت. بەڵام عەشیرەتەکە بۆ ئێران ناگەڕێتەوە و لەسەر داوای دەرویش پاشا پەنا بۆ ئەو دەبات و ئەویش لە قەڵای ئەرجیشی هەڵکەوتوو لە کەناری باکووری دەریاچەی وان و دەوروبەری نیشتەجێی دەکات. لەبەر ئەوەی دەورێش پاشا بە ئەرێنی وەڵامی باڵیۆزەکانی ئێران ناداوەتەوە، هێزێکی حەوت هەشت هەزار کەسی لە ئێرانەوە دێت و پازدە ڕۆژ قەڵای ئەرجیش گەمارۆ دەدات، زیان بە کوردەکانی ئەو ناوچەیە دەگەیەنێت و گوندەکانی دەوروبەری دەسووتێنێت و وێران دەکات.

عەباس میرزای جێنشینی تەختی پاشایەتیی ئێران و حوسێن خانی سەرداری ڕەقان[30] (یەرێقان) دەڵێن ئەندامانی عەشیرەتی سپکی کوردی ئێرانن و داوا لە دەرویش پاشا دەکەن بیانگەڕێنێتەوە تا ئەمان لە ڕەقان نیشتەجێیان بکەن. بەڵام دەرویش پاشا وەڵامی بەخێری ئەو داخوازەی لایەنی ئێرانیی ناوەتەوە. لەبەر ئەوە عەباس میرزای شازادەی ئێران نامەیەک سەبارەت بەو هەڵوێستەی دەرویش پاشا بۆ سوڵتانی عوسمانی دەنووسێت و تیایدا گازندەی لێ دەکات.[31]

لەبەر ئەوەی لایەنی ئێرانی وەڵامی بەخێر لە دەرویش پاشا وەرناگرێتەوە و دەوڵەتی عوسمانیش ناتوانێت پاشای یاخیبوو جڵەو بکات، کێشەکان لەگەڵ ئێراندا گەورە بوونەتەوە و شەڕە ناوچەییەکان لەسەر سنوورەکان تاوان سەندووە. دیارترین نموونەی ئەو شەڕانە ناردنی سەرداری ڕەقانە لەلایەن عەباس میرزای جێنشینی تەختی پاشایەتیی ئێرانەوە بۆ قەڵای خۆشابی ستراتیجیترین خاڵی نێوان دەڤەری وان و ئێران و مەڵبەندی میرنشینی مەحموودیی یەکێك لە میرنشینە دێرینەکانی کورد. بەو پێیە، ئەو ڕاپۆرتەی جەلالەدین پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە (18/2/1817) 1/R/1232 بۆ دەرسەعادەتی نووسیوە، بەم جۆرەیە:[32]

"ئیرەیی لە نێوان عەشیرەتی سپکی و حوسێن زیلانی کوردی ئێرانیدا هەبووە و پاسەوانی وان سەعادەتی دەرۆیش پاشا پارێزگاریی لە عەشیرەتی سپکی کردووە و بردوونی بۆ خاکی وان. سەرداری ئێرانیش بانگەشەی ئەوەی کردووە ''ئەو عەشیرەتە لە عەشیرەتە کوردەکانی ئێرانە'' و حوسێن زیلانی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر کورددا ڕەوانەی وان کردووە و عەشیرەتی سپکیی لە قەڵای ئەرجیش گەمارۆ داوە و تەنگی پێ هەڵچنیوە. ئەمجار دەرۆیش پاشا بە دوو لیست نامەی بۆمان نووسیوە و ڕایگەیاندووە هەرچەندە حەسەن خان[٣٣] لەگەڵ سەربازی عەجەمدا لە قەڵای مەحموودیە[٣٤] دامەزرێندراوە، سەربازی ناردووە و بە هانای مەحموودیەوە چووە و شەڕی کردووە و حەسەن خان دۆڕاوە و هەڵهاتووە.

دەرۆیش پاشا دەستەوداوێن بووە و تکای کردووە لە ئەرزەڕۆمەوە چەك و کەرەستەی شەڕی پێ بگات، گەیاندنی چەك و کەرەستەی شەڕ بە دەرۆیش پاشا بە پێویست زانرا و پێنج کاروان باروت و چەك لە هێستر بار کرا و بەپەلە بۆی نێردرا.

یەکێك لەو دوو ڕاپۆرتەی لە دەرۆیش پاشاوە بە دەستمان گەیشتووە و پەیوەندیی بەم کارەوە هەیە، بۆ سەعادەتی ئێوەمان ناردووە. هۆکاری بەو جۆرە چوونە ژوورەوەی سەربازی عەجەم بۆ خاکی وانی سەر بە ''سەرحدودی هاکانیە'' چییە؟ لای خۆمانەوە بە پیاوێکی جێی بڕوای خۆماندا نامەمان نارد بۆ سەرداری ڕەقان و نووسیمان ئەگەر مەسەلە عەشیرەتی سەبکی بێت و عەشیرەتی ناوبراو یەکێك بێت لە عەشیرەتە ئێرانییەکان، پێویستە لای دەوڵەت بەدوای مافدا بگەڕێن و داواکاری پێشکەش بکەن و بەپێی پەیماننامەکان و بەگوێرەی مەرجەکان سەربازەکانی بکێشێتەوە و بەرژەوەندی چۆن بێت لەگەڵ دەوڵەتدا سازی بکات و باری ئاسایی بگەڕێنێتەوە دۆخی پێشوو."

وەك بیندرا، دەرۆیش پاشا لە بەرانبەر هێرشی ئێران بۆ سەر دەڤەری مەحموودی، لە وانەوە بەرەو خۆشاب بەڕێ کەوتووە و بەرپەرچی حەسەن

خانی داوەتەوە. ویلایەتی ئەرزەڕۆمیش کە لە سەرەتادا ڕازی نەبووە چەك و کەرەستەی شەڕ بۆ پاشای یاخیبوو بنێرێت، دواتر ناچار بووە بۆی بنێرێت. داوا لە ئێران کراوە لەبری ئەوەی لە پای دەرویش پاشای یاخیبوو هێرش بکاتە سەر خاکی عوسمانی، لە دەوری مێزی گفتوگۆ دابنیشێت. لە هاوپێچی هەمان ئەو ڕاپۆرتەی سەرەوەدا هاتووە ویلایەتی ئەرزەڕۆم هەمان کات پیاو دەنێرێت بۆ وان بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لە ڕاستیی ئەو ڕووداوانەی کە دەرویش پاشا لە ڕاپۆرتەکانیدا ئاماژەی بۆیان کردووە.

هەرچەندە زانیاریی تەواو لەبەر دەستدا نییە سەبارەت بە قەڵای خۆشابی بەناوبانگ و مەڵبەندی میرنشینی مەحموودیی کورد لەو ساڵانەدا، بەڵام دەتوانین بڵێین لە سەردەمی ئەولیا بەگی میری میرنشینی بەناوبانگی کورددا دیمەنێك لە گەورەیی و هەیبەتی خۆی لە دوور نمایش کردووە. ئەگەرچی میرنشینی مەحموودی لەو سەردەمەدا ستاتۆی کلاسیکی کۆنی خۆی پاراستووە، بەڵام هێزی ئەوەی نەبووە بەتەنیا بەرپەرچی هێرشەکانی ئێران بداتەوە. بەگی مەحموودی لەو سەردەمەدا محەمەد ئەمین بەگ بووە کە هەمان کات دوایین میری کلاسیکی مەحموودی بووە.

عەشیرەتی سپکی کە لەلایەن دەرویش پاشاوە لە ئەرجیش نیشتەجێ کرابوو، لە ناوچەی نوێی خۆیشی بوو بە هۆی ئالۆزی نانەوە و ناوچەی بولانکی[٣٥] سەر بە سەلیم پاشای[٣٦] موتەسەریفی مووشی داگیر کرد. ئەو ڕەوشە سەلیم پاشای موتەسەریفی مووش و دەرویش پاشای پاسەوانی وانی ڕووبەڕووی یەکدی کردەوە. سەلیم پاشا لە ڕێی هەردوو ویلایەتی سیواس و ئەرزەڕۆمەوە دەرسەعادەت ئاگادار دەکاتەوە ئەگەر سپکییەکان نیازی نیشتەجێبوونیان لەو ناوچەیە هەبێت، ئەم ناچار دەبێت تۆڵە بکاتەوە.[٣٧]

لەگەڵ گەورەبوونەوەی مەسەلەکەدا والیی سیواس لە ڕاپۆرتەکانی خۆیدا بۆ دەرسەعادەتی ڕوون دەکاتەوە ئەگەرچی سەبارەت بە دەرویش پاشا بڕیاریان داوە تا ئەو کاتە بە ئارامی بۆی بڕوانن، بەڵام هیچ ئەنجامێکیان دەستگیر نەبووە. لێپرسراوانی دەوڵەتی عوسمانی بە شێوەیەکی نهێنی

کاریان لەسەر ئەو مەسەلەیە کردووە و هەوڵیان داوە بەمەبەستی زانینی ڕەوشی دەرویش پاشا لە ناوچەکە زانیاری کۆ بکەنەوە. لە ڕاپۆرتەکانی سەید ئەفەندی کە بەمەبەستی نۆژەنکردنەوەی قەڵای وان چووەتە ئەو شارە و گەڕاوەتەوە و عەبدوڵا ئاغای سەرتیپی چەپی قەڵای وان لە دەرسەعات ڕوون دەبێتەوە کە دەرویش پاشا بەردەوامە لە جووڵە بە پێچەوانەی ویستی دەرسەعادەت و لەسەر ئەو هەڵوێستەشی بەردەوام دەبێت. هەروەها زانراوە دەورێش پاشا جگە لە دانیشتووانی وان، سەربازی تری لەبەر دەستدا نییە.

بابەتێکی تری گرنگ کە لەلایەن لێپرسراوانی دەوڵەتی عوسمانییەوە دەستنیشان کراوە، بریتییە لە متمانە نەکردنی میرەکانی کورد بەیەکتر، ساردیی نێوانیان و پێویستیی "متمانە نەکردنی دەوڵەت پێیان." سەرنج ڕاکێشراوە بۆ سەر هەبوونی ساردی لە نێوان میرەکانی هەکاری و دەرویش پاشادا و ڕوون کراوەتەوە ئەگەر تەنانەت عەشیرەتی سپکی و هەندێك لە عەشیرەتەکانی تریش هاوکاری دەورێش پاشا بکەن، لەو بارودۆخەدا بەزاندنی پاشا کارێکی دژوار نابێت و بەڵام دیسان ڕوون کراوەتەوە کە نابێت بەهیچ جۆرێك متمانە بە عەشیرەتەکانی کورد بکرێت. [٣٨] لەو ڕاپۆرتانەدا بە ڕوونی گوتراوە متمانەکردن بە میرەکانی کورد شیاو نییە، بۆیە ئەگەر متمانە بە سەلیم پاشای مووشی و سەربازە کوردەکانی ژێر فەرماندەیی ئەو نەکرێت و ئەرکی چارەسەرکردنی مەسەلەی وان تەنیا بەو نەدرێت و ئەگەر بە خۆی و سەربازە کوردەکانی ژێر فەرمانی خۆیەوە بچنە وانەوە، ناتوانرێت تەناهی دابین بکرێت. لەو نووسراوەدا گوتراوە ئەو سەربازانەی لە ئەرزەڕۆم ئەرکیان پێ دەسپێردرێت، پێویستە بەهەر جۆرێك بووە لەو جووڵەیەدا بەشدار بکرێن. لە درێژەی نووسراوەکەدا هاتووە:

"... ئەگەر سەلیم پاشا بەتەنیا بکرێت بە فەرمان پێدراوی وان، وەك ئەوەی لە ڕابردوودا ڕوویداوە، هەندێك کەس ئەم بابەتە بە شەڕی عەشیرەت دەپێون و لەوانەیە بچن بە هانای دەرویش پاشای فەرمانڕەوای وانەوە. بەم جۆرە ئەگەری ئەوە هەیە تەنانەت دانیشتووانی وانیش ناچار بن بۆ پاراستنی

مالێ و ئابڕووی خۆیان لەگەڵ دەرۆیش پاشادا پەیمان ببەستن. گومانی لە جۆری ئەوەمان بە خەیاڵدا دێت سەلیم پاشا بچێتە وانەوە و ئەگەر دەرنەچێت، دەرۆیش پاشا هانای بۆ ببات و تکای لێ بکات لە دۆخی کۆنی خۆیدا بیهێڵێتەوە، یان ویلایەتی وان تکا بۆ برای و کوڕی و خزمەکانی تری بکات و لە ئەگەری هاوکاری نەکردنیدا بیکات بە بەڕێوەبەری دانیشتووان..."

والییەکانی ئەرزەڕۆم و سیواس زۆر ڕاشکاوانە دەریان بڕیوە متمانەیان بە سەلیم پاشای کورد نییە کە بە ناوونیشانی پاشا موتەسەریفی مووشە. بێ هیچ گومانێك یەکێك لە هۆکارەکانی ئەم هەڵوێستەی والییەکانی سیواس و ئەرزەڕۆم ئەوە بووە نەیانویستووە جڵەوی پێشهاتە چاوەڕوانکراوەکانی کوردستانیان لە دەست دەربچێت.

لەو سەروبەندەدا کاتێك والییەکانی عوسمانی سەرقاڵی جموجووڵی سەربازین لە دژی دەرۆیش پاشا، هەواڵ دەگات کە بە شێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو هێرش براوەتە سەر دەرۆیش پاشا. لە هەمان ئەو ڕاپۆرتەدا بەم جۆرە باس لەو بابەتە کراوە:[٣٩]

"... دەرۆیش پاشا نێوانی لەگەڵ بەگەکانی هەکاری و میرەکانی هیزان و بۆتان و شیرڤان تێکچووە و چ هێزەکانی ئەو میرە باسکراوانە و چ هێزەکانی زۆرینەی عەشیرەتەکانی سەر بە وان لە چەند لایەکەوە هێرشیان کردووە بۆ وان. تا مەودای نزیکەی نیو سەعات دوور لە شار دەستیان بەسەر پردەکانەدا گرتووە و بەو شێوەیە گیرساونەتەوە و گواستنەوەی خواردەمەنییان بۆ شار قەدەغە کردووە..."

مووشیری ئەرزەڕۆم (مووشیر: پلەیەکی سەربازی بووە لە سەردەمی عوسمانیدا... وەرگێڕ.) بۆ ئەوەی ئەو هەلە لە دەست نەدات، دەستوبردی کرد لەو ڕێوشوێنانەی کە پێویست بوون لە بایەزید لەبەر چاو بگیرێن و چووە سەنجەقی خنسی پازدە سەعات دوور لە ئەرزەڕۆم و لەگەڵ سەلیم پاشادا بارودۆخەکەی هەڵسەنگاند. نامە بۆ عەباس میرزای شازادەی ئێران و حوسێن خانی سەرداری ڕەقان دەنێردرێت بۆ ئەوەی ئەگەر لە کاتێکدا هێرشی

سەربازی کرایە سەر وان، ڕێگری بکرێت لە هاوکاریی کوردەکانی ئێران بۆ دەرویش پاشا. سەبارەت بەو بابەتە زانیاری دراوە بە عەباس میرزای شازادەی ئێران و داوای لێ کراوە پابەندی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان بێت و هاوکاری دەرویش پاشا نەکات.[٤٠]

هێرشی چاوەڕوانکراو بۆ سەر دەرویش پاشای یاخیبوو چەند جارێك دواکەوت. لە کۆتاییی ساڵی ١٨١٨دا ڕێگای بەبێ سەرئێشە سەرکوتکردنی یاخیبوونەکە گیرایە بەر، ئەم ئەرکە لە شێوەی دواین بڕیاردا خرایە ئەستۆی سەنجەقی قرشەهیر و بڕیارەکە بە دەورێش پاشا ڕاگەیەندرا و داوای لێ کرا لە وان دەربچێت.[٤١] بەڵام لەبەر ئەوەی هەڵوێستی دەرویش پاشا ڕوون نابێت، ئیبراهیم یومنی بەگ (پاشا) کە بە ناوونیشانی میری میران بۆ وان دەستنیشان کرابوو، لەگەڵ سەلیم پاشای مووش و عەلی پاشای سیلاحداردا بە خۆیان و هێزەکانیانەوە بەرەو وان بەڕێ دەکەون. ئیبراهیم یومنی پاشا چووە مەودای چەند سەعاتێك دوور لە وان و لەوێ چاوەڕێی سەلیم پاشای کرد کە لە ئەرجیشەوە بەڕێ کەوتبوو.[٤٢] عەلی پاشاش بە هێزەکانی خۆیەوە تەقلی ئەوان بوو. سەلیم پاشا ١٨١٨/١٢/٢٤ گەیشتە جانیك.[٤٣] لەگەڵ نزیکبوونەوەی هێزەکانی عوسمانیدا لە وان، دەرویش پاشا لێی ڕوون بوو بەرگری پێ ناکرێت و لەگەڵ موفتی تاهیر ئەفەندی، ئاغای ڕاست ئیسحاق ئاغا، مستەفا ئاغا و ئاگۆپی سەرافیدا لە وان دەرچوون و چوونە ئەرچەکی سەر ڕێگای (خۆی).[٤٤] کاتێك یومنی پاشا دەگاتە گوندی "ئالای"ی نزیك لە وان، بەگی میرنیشیی مەحموودی و سەرۆکی عەشیرەتی شکاك پابەندبوونی خۆیانی بۆ ڕادەگەیەنن.[٤٥]

نزیکبوونەوەی سوپای عوسمانی لە وان نیگەرانی و ترسێکی گەورە دەخوڵقێنێت.. دانیشتووان بە گەرمی بۆ سوپای عوسمانی ناڕوانن و ئەمەش پاڵی بە ئیبراهیم یومنی پاشاوە ناوە بەرەو نیگەرانبوون. دواجار کاتێك یەکینەکانی عوسمانی لە ژێر فەرمانی سەلیم پاشای مووشدا دەگەنە گوندی ئەسکەلە[٤٦]ی زۆر نزیك لە ناوەندی شاری وان، دانیشتووانی وان داوای

پاراستن دەکەن و هێزەکانی عوسمانی لە ١٢٣٤/Ra/١ (١٨١٨/١٢/٢٩)دا دەچنە شارەوە. ئیبراهیم یومنی پاشا بۆچوون و نیگەرانیی خۆی بۆ ئەحمەد پاشای والیی ئەرزەڕۆم دەنێرێت و ئاگاداری دەکاتەوە لەوەی کە خەڵکی وان لە دڵەوە لایەنگری لە دەرۆیش پاشا دەکەن و ئەگەر دەرۆیش پاشا هەڵی بۆ بڕەخسێت، دەکەوێتە هاوکاری لەگەڵ وانییەکان و بۆی هەیە بگەڕێتەوە بۆ شار.[٤٧]

گەڕانەوەی دەرۆیش پاشا و خۆکوشتنی ئیبراهیم یومنی پاشا

گومان و دڵەڕاوکێکانی ئیبراهیم یومنی پاشا کە لەبری دەرۆیش پاشا وەک پاسەوانی وان هاتبووە دامەزراندن، ڕاست دەرچوون و تەنانەت سەریشیان خوارد. والیی نوێی ئەرزەڕۆم حافز عەلی پاشا سەبارەت بەو بارودۆخە نوێیە زانیاری داوە بە دەرسەعادەت و لە ڕاپۆرتێکدا نووسیوێتی دەرۆیش پاشا لەگەڵ ئەو سەربازە کوردانەی لە ئێران کۆی کردوونەتەوە، هێرشی بردووەتە سەر وان و چووەتە شارەوە و ئیبراهیم یومنی پاشاش لە بەرانبەر ئەو دۆخەدا خۆی کوشتووە. ئەوەندەی زانراوە دەرۆیش پاشای یاخیبوو لە بەهاری ساڵی ١٨١٩دا مردنی ئەحمەد پاشای والیی پێشووی ئەرزەڕۆمی بە هەل زانیوە و ئەو کارەی ئەنجام داوە. حکوومەتی ئێران پشتیوانیی لەو جموجوڵە نەکردووە، بەڵام دەرۆیش پاشا لە بەدەست هێنانی پشتیوانی لە ناو کوردەکانی ئێراندا سەرکەوتوو بووە.

بە هۆی ئەو پێشهاتانەوە بڕیار دراوە ئەرکی وان بخرێتە ئەستۆی سەرت مەحموود پاشای موتەسەڕیفی سەنجەقی ئیچیل و داوای لێ کراوە بەپەلە دەست بکات بە بزاوتی سەربازی و ئەگەر بە بەکارهێنانی هێزیش بووە، ئەو یاخیبوونە سەرکوت بکات. فەرماننامە بۆ والییەکانی سیواس، ئەرزەڕۆم، مووش، ترابزۆن، ماراش، دیاربەکر و مادەن نێردراوە و داوایان لێ کراوە دەست بکەن بە ئامادەکارییەکانی شەڕ. هەروەها فەرماننامە گەیەندراوە بە

موتەسەڕیفی قەزاکانی وەك چلدر، ئیسپیر و بایبووت داوایان لێ کراوە لەو شەڕەدا هاوکاری بکەن.[٤٨]

حافز عەلی پاشای والیی نوێی ئەرزەڕۆم لە نامەیەکدا کە مێژووی 19/B/1234 (١٨١٩/٥/١٤)ی بەسەرەوەیە، بۆ دەرویش پاشای نووسیوە چەندین سوپا بە چەکی قورسەوە ئامادە کراون بۆ بەڕێکەوتن بەرەو وان و پێی ڕاگەیاندووە ناتوانێت بەرەنگاریان ببێتەوە و داوای لێ کردووە بەرانبەر بە بەڵێنی پاراستنی ئاسایشی ژیانی، خۆی بەدەستەوە بدات.[٤٩] حافز عەلی پاشا لەو بارەیەوە دەرسەعادەتشیی ئاگادار کردووەتەوە و زانیاریی سەبارەت بە گشت قۆناغەکانی شەڕ بە دەرسەعادەت گەیاندووە.[٥٠] دەرسەعادەتیش فەرمانی داوە ''ئەگەر دەرویش پاشا، وەك ئەوەی لە نامەکەدا ڕوون کراوەتەوە، مل کەچ بکات و خۆی ڕادەست بکات، زیان بە گیان و مالّی نەگەیەندرێت و دەستگیر بکرێت بۆ ئەوەی بەزۆر لە دوورگەیەك نیشتەجێ بکرێت. خۆ ئەگەر ملی کەچ نەکرد و لە ئاکامی شەڕدا دەستگیر کرا و داوای پاراستنی سەر و مالّی کرد، داخوازەکەی پەسەند نەکرێت و وەك پێویست ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێت.'' هەوڵێکی تری والیی ئەرزەڕۆم بریتی بووە لە بڕینی پشتیوانیی بەگەکانی کوردی ئەو ناوچەیە لە دەرویش پاشا. حافز پاشا ئەو کارەی لە ڕێی سەلیم پاشای موتەسەڕیفی موشەوە بەجێ گەیاندووە. گەورەترین سەرکەوتنی سەلیم پاشا بریتی بووە لە ڕازیکردنی مستەفا بەگی هەکاری بە دووبارە ئیتاعەت کردن بۆ دەوڵەتی عوسمانی پاش ئەوەی بەهۆی هەڵوێستی دەرویش پاشاوە مەیلی دابوو بە ئێران. نەتوانراوە لە ڕێی دانوستاندنەوە ئیتاعەتی دەرویش پاشا مسۆگەر بکرێت و لەبەر ئەوە یەکینەکانی ژێر فەرمانی سەرت مەحموود پاشا و سەلیم پاشای موشی بەرەو وان بەڕێ کەوتوون. سەرت مەحموود پاشا ڕۆژی ١٢٣٤/١/١٩ (١٨١٩/٨/١١) گەیشتووەتە[٥٢] گوندی "ئالای".[٥٣] سەعات پێنج و نیوی ئێوارەی هەمان ڕۆژ هێزەکانی عوسمانی چوونەتە شاری وانە و دەرویش پاشای یاخیبوو بێ ئەوەی بەرگری بکات، ون بووە.[٥٤] دەرویش پاشا

نەیتوانیوە خۆی بشاریتەوە، یان هەڵبێت. ڕۆژی ٢١ شەوالی ساڵی ١٢٣٤ (١٨١٩/٨/١٣) لە شوێنی خۆ حەشاردانی دۆزراوەتەوە و لە دار دراوە.[٥٥] سەلیم پاشای مووشی لە پای هەوڵەکانی بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەکە ڕێزی لی نراوە و بە لە داردانی دەرویش پاشای یاخیبووش کۆتایی بە یاخیبوونەکە هاتووە.

ئەنجامەکانی یاخیبوونی دەرویش پاشا

متمانە نەکردنی دەوڵەتی عوسمانی بە میرەکانی کورد و ئێران وەک دەوڵەتێکی هاوسەنگ و بەرپەرچدەرەوە گرنگترین دوو هۆکاری کاریگەر بوون بەسەر سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانییەوە لە نیشتمانی کورد کە هێشتا گرانییەکی دامەزراوەییی بەدەست نەهێنابوو. هەرچەندە میرەکانی کورد سەدان ساڵ بوو لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیدا لەسەر بناغەی خۆبەڕێوەبردن وەک خاوەنی زەوی (یورتلوک) و میراتگریی زەوی (ئۆجاغلک) هەرێمەکانی خۆیان بەڕێوە بردبوو، ئاشکرایە هیچ کاتێک زەمینەی متمانەکردن لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و کورددا پێک نەهاتووە. ئەم ڕەوشە بە ئاشکرا بە زۆربەی نامەگۆڕینەوەکانی تایبەت بەو هەرێمەدا هەیە.

بێگومان یاخیبوونی دەرویش پاشای پاسەوانی وان ئاماژە بووە بۆ دەستپێکی قۆناغێکی پڕ لە جوواڵە لە پەیوەندییەکانی عوسمانی و ئێران. میرەکانی کورد کە دەکرێت بە نیوە سەربەخۆ ناو ببرێن، لە سەرانسەری شریتێکی نزیک لە سنووری نێوان هەردوو وڵات دەسەڵاتی باوی خۆیان گەیاندبووە ئەو سەردەمە و وەک دەبیندرێت پەیوەندییەکانی ئێران و عوسمانیش هەڵگری زەمینەی یاخیبوونی میرەکانی کورد و ئەو لێپرسراوانەش بووە کە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە دەهاتنە دامەزراندن.

هەمان کات ئاڵۆزییە بەردەوامەکانی سنوور لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی ئێراندا دەوڵەتی عوسمانیی ناچار کردووە لەبری گرتنەبەری

ڕێبازی سەربازی، بەرخودانەکانی هەرێمەکە بە ڕێگای گفتوگۆ چارەسەر بکات.

دەبیندرێت دەوڵەتی عوسمانی نەك تەنیا هەکاری، تەنانەت بۆی دژوار بووە دەست بخاتە کاروباری وانەوە، ئەگەر لە ڕێی قایمقامێکی لەلایەن خۆیەوە دەمەزرێندراویش بەڕێوەی بردووە. هەبوونی دەسەڵاتی عوسمانی لە زۆرینەی هەرێمەکانی کوردستان لە سنووری ئەو باجە ساڵانەیەدا بوو کە میرەکانی کورد دەیاندا بە پاشاکانی عوسمانی لەو هەرێمانە.

پەیوەندییەکانی عوسمانی و ئێرانی

لە پاش یاخیبوونی دەروێش بەگ و مەسەلەی عەشیرەتی حەیدەران

چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم کۆچی عەشیرەتی کوردی لە ئێرانەوە بۆ دیوی عوسمانی، بەتایبەتی بۆ باکووری دەریاچەی وان و دەڤەری مووش بە خۆیەوە دیوە. هاوکات لەگەڵ کۆچی عەشیرەتی سپیکدا، عەشیرەتی سڤیدان (سڤیدی)یش لە دیوی ئێرانەوە هاتووە و لە دەوروبەری مووش نشیتەجێ بووە.[٥٦] بێ هیچ گومانێك کۆچی عەشیرەتی حەیدەران گەورەترین و دیارترین کۆچی عەشیرەتەکانی کوردە لە پاش مەسەلەی عەشیرەتی سپکی.[٥٧] ئەو کۆچە لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێراندا بوو بە هۆی کێشەیەکی گەورە. چیرۆکی عەشیرەتی حەیدەران ڕووداوێکی گرنگە و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و ئابووریی ئەو سەردەمەی کورد و بەتایبەتیش ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی چەمکی عەشیرەت دەخاتە ڕوو.

لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٢٠دا قۆڵێك لە عەشیرەتی حەیدەران لە ناوچەکانی مووش–بولانك–مەلازگرد و ئەرجیشی کوردستانی عوسمانی[٥٨] و قۆڵەکەی تریشی لە ناوچەی (خۆی)ی دیوی ئێران دەژیان.[٥٩] نزیکەی ٥٠٠ خێزانی قۆڵەکەی عەشیرەت لەسەر خاکی عوسمانی بە سەرۆکایەتیی محەمەد ئاغا و ١٠٠٠ خێزانی قۆڵەکەی تری عەشیرەت لە ئێران بە سەرۆکایەتیی قاسم ئاغای برای هاوخوێنی محەمەد ئاغا بووە. قاسم ئاغا

نێـوانی لەگـەڵ خـانی (خـۆی)دا تێکـچووە و عەشـیرەتی بەمەبەسـتی بەسەربردنی وەرزی زستان بردووە بۆ دەڤەری مووش. سەلیم پاشـای بـەگی مووشیش لەم ڕووەوە هاوکاریی کردووە و ئەم هـەنگاوەش عوسمانییـەکان و ئێرانی گەیاندووەتە لێواری شەڕێکی قورس.

لایەنی ئێرانی داوای گەڕاندنەوەی عەشـیرەتەکەی کـردووە و هەڕەشـەی هەڵگیرسانی شەڕی کردووە. نامەکانی[٦٠] سەلیم پاشـای موتەسـەڕیفی مـووش لە ٨/٣١ و ١٨٢٠/٩/٢دا کە تیایاندا زانیاریی داوە بـەی ویلایـەتی ئـەرزەڕۆم، تیشکێکی گرنگ دەخەنە سەر کۆچی عەشیرەتی حەیدەران لە (خۆی)ەوە بۆ فارقین[٦١]. بە بۆچوونی سەلیم پاشا عەشیرەتی حەیدەران سەر بە مەزهـەبی شـافیعییە[٦٢] و عەشـیرەتێکی کـوردی عوسمـانین. عەشـیرەتی حەیـدەران سەرەتا لە فارقین نیشتەجێ بووە و پاشان بە شێوەیەك لـە شـێوەکان ڕووی لە باکوور کردووە و لە مووش، مەلازگرد[٦٣]، بایەزید[٦٤] و ئەرجیش[٦٥] نیشتەجێ بووە. سەلیم پاشا ڕوونی کردووەتەوە عەشیرەتی نیشتەجێ بوو لەو دەڤەرە هەنـدێك سـاڵ پەڕیوەتـەوە بـۆ دیـوی ئێران. قـۆلێکی هـەزار خێزانیـی ئـەو عەشیرەتە کە لە سەردەمی مورادی پاشـای بـاوکی سـەلیم پاشـادا نزیکـەی ١٠ سـاڵ لـە ناوچـەی مـەلازگرد نیـشتەجێ بـوون، لـە مـاوەی چـەند سـاڵێکدا پەڕینەتەوە بۆ دیوی (خۆی) و پیروس و بـوون بـە پێوەنـداری ئێـران. بـەڵام ئەو عەشیرەتانەی سونە بوون و نەیانتوانی لەو سااڵنەدا خۆیان لەگەڵ لایەنی ئێرانیدا بگونجێنن، بڕیاریان دا دیسان بگەڕێنەوە بۆ دیوی عوسمانی. سـەلیم پاشا خۆی لـە عەشـیرەتە کـرد بـە خـاوەن و بـە پێداگرتنـەوە لای دەوڵـەتی عوسمـانی گوتوویـەتی ئـەو عەشـیرەتە کـوردی عوسمـانین و دەسـتیان لـە خزمەتکردنی ئێران هەڵگرتووە و سەر بە ئەمانن.

پاش ئەوەی عەشیرەت ئێرانی بـەجێ هێـشت و گەیـشتە مـووش، خـانی (خۆی) فەتحـەلی خـان و حوسـێن خـانی سـەرداری ڕەوان نامـەی هەڕەشـە ئامێزیان بۆ قاسم ئاغا نارد. حوسێن خان لە نامەیەکدا دەڵێت شازادە بەهیچ جۆرێك ئەم ڕەوشە پەسەند ناکات و دەنووسێت:

"... ئێوە لەبەر ئەوەی بوون بە هۆکاری سەرهەڵدانەوەی ناکۆکیی نێوان دوو ولاتی موسڵمان، تا ڕۆژی قیامەت ڕزگارتان نابێت...!"

سەرداری ڕەوانیش (یەریڤان) دەڵێت ئەگەر لە بڕیاری خۆتان پەشیمان نەبنەوە، دەدەین بەسەر موشدا و دەنووسێت:

"... باوەڕ بکەن تا دیاربەکریش بڕۆن، هەر ناتوانن ڕزگارتان بێت...!"

ناوبراو بەو جۆرە ڕاشکاوانە گوزارەی لە تووڕەیی و بەبڕیاریی لایەنی ئێرانی کردووە.[٦٦] وەک دەبیندرێت لایەنی ئێرانی لەم ڕووەوە هەڵوێستی تاوانبارکرنی لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی نەگرتووەتە بەر و قاسم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەیدەرانی بە بوون بە هۆکاری سەرلەنوێ سەرهەڵدانەوەی ناکۆکییەکانی نێوان هەردوو وڵات تاوانبار کردووە. لایەنی ئێرانی بەمەبەستی ئەنجامدانی هێرشی سەربازی دیسان سوودی لە عەشیرەتە کوردەکانی زیلان و سپکی وەرگرت و دەستە چەکدارەکانی پێکهاتوو لە پیاوانی ئەو عەشیرەتانەی لە شاری ڕەوان کۆ کردەوە.[٦٧]

کاتێک کێشەکە گەورە دەبێتەوە و ڕەهەندێکی بەهەند لە خۆ دەگرێت، لەلایەن حوسێن پاشای والیی ئەرزەڕۆم و عوسمان ئاغای جێگریەوە نامە بۆ دەرسەعات دەنووسرێت و داوای فەرمان دەکەن تا بزانن لە ئەگەری هێرشی ئێراندا چی بکەن.[٦٨]

حوسێن ئاغای باڵێوزی ئێران بەمەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکە بە نامەگەلی سەبارەت بە عەشیرەتی حەیدەران و پڕ لە گازندەی دژ بە موتەسەڕیفی مووشەوە دەگاتە ئەرزەڕۆم. لەسەر تکای شازادەی ئێران باڵێوزی ئێران لە ئەرزەڕۆم ڕاناگیرێت و بەمەبەستی بە یەکجاری چارەسەرکردنی کێشەکە ڕەوانەی دەرسەعات دەکرێت. ڕاستییەکەی، ئێران لەلایەک لە هەوڵی ئەوەدا چارەسەری دیپلۆماسی بۆ کێشەکە بدۆزرێتەوە و لەلایەکی تر خۆی لەوە نەدەپاراست کە بەدرێژاییی سنوورەکان بچێتە شەڕەوە و پەیوەندییە دووقۆڵییەکان لەناو ببات.

کاروانێکی بازرگانی له کاتێکدا له بایەزیدەوە بەرەو ئەرزەڕۆم بەڕێوە دەبێت، له نزیك گوندی حاجی بایرامی نزیك له ڕەڤان دەکەوێته بەر هێرشی هێزێکی ئێرانیی پێکهاتوو لە سێسەد ئەسپسواری حوسێن ئاغای زیلان و برێك ئەسپسواری عەجەم. لەو هێرشەدا زۆربەی کاروانچییەکان دەکوژرێن و کاروانەکەش بەتاڵان دەبرێت. هاوکات عەشیرەتی جەلالیی نیشتەجێی دیوی ئێران سێ گوندی سەر سنوور تاڵان دەکەن.[٦٩] ئەو تایبەتمەندییەی لێرەدا مایەی سەرنجە، سپکی و حەیدەران و جەلالی و زیلان هەموویان عەشیرەتی کوردن.

فەرمانڕەوای قارس، ئەرزەڕۆم ئاگادار دەکاتەوە لەوەی کە هێزەکانی ئێران هێرشیان کردووەتە سەر گوندەکانی قەزای کاغزمانی سەر بە قارس و تاڵانیان کردوون. هەواڵێش دەگات ئەو هێزانەی ئێران بۆ پەلاماردانی مووش ئامادەیانی کردووە، نزیکەی ١٢٠٠٠ سەربازن.

بەهلول پاشای موتەسەڕیفی بایەزید لەبەر ئەوەی توانای پاراستنی سنووری نابێت، ڕێك لەو سەروبەندەدا لەسەر کار لادەبرێت و ئەمەش دەبێتە هۆی بڵاوبوونەوەی ترس و نیگەرانی لە ناوچەکە. پێشبینی دەکرا ئەگەر بەگی قەزای ئەلەشکیرد بڕیار بدات عەبدول حەمید بەگ بکات بە میرئاڵای و لێپرسراوی بایەزید، ئەوا بەهلول پاشا لەو بڕیارە هەڵدەگەڕێتەوە و پەنا دەباتە بەر ئێران.[٧٠] بەڵام بە پێچەوانەی ئەو پێشبینییەوە، بەهلول پاشا بەرەنگای بڕیارەکە نەبووە و پەنای بۆ ئێران نەبرد.[٧١]

والیی ئەرزەڕۆم عەشیرەتە کوردەکانی ئێرانی بە هۆکاری ئاژاوەگێڕی دەزانی و لە مێژ بوو سەلیم پاشای مووشی بە دااڵدەدانیان تۆمەتبار دەکرد. پاشا بۆچوونی وا بووە لە چارەی عەشیرەتە کوردەکانەوە پەیماننامەی سنوور لەگەڵ ئێراندا هەڵدەوەشێتەوە و ترسی نەمانی ئاشتی دێتە ئاراوە.

لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٢١دا هێشتا نەتوانرابوو کێشەکانی نێوان هەردوو وڵات چارەسەر بکرێن و هێرش و پەلامارەکانی ئێران بەدرێژاییی سنوور زۆر چڕ بووبوونەوە. بەپێی ڕاپۆرتەکانی عوسمان پاشای پاسەوانی نوێی قارس

لە ١/م/١٢٣٧ (١٨٢١/٩/٢٨)، حوسێن خانی سەرداری ڕەقان لە ڕێی حەسەن خانی برایەوە دەستی گرتووە بەسەر تۆپراکقەلای سەر بە سەنجەقی بایەزیددا، هێرشی بردووەتە سەر قەزای ئەلەشکیردی سەر بە ئەرزەڕۆم، لەگەڵ هێزەکانی گرێدراوی والیی ئەرزەڕۆمدا کەوتووەتە شەڕەوە و بووە بە هۆکاری زەرەر و زیان.[٧٢]

سەرداری ڕەقان لە ئاکامی ئەو ڕووداوانەدا بە نیازی پەلاماردانی مووش بە سوپایەکی گەورەوە تا نزیکەی ناوچەی بولانك دەچێت و حەسەن خانی بۆ تا گوندی گومگومی* شەش سەعاتە ڕێ دوور لە قەڵای ئەرزەڕۆم پێشڕەوی دەکات.[٧٣] سەلیم پاشای موتەسەڕیفی مووش ڕۆژی ١٨٢١/١٠/١٩ هێرش دەکاتە سەر سوپاکەی حەسەن خان و هێزەکانی ئێران تێکدەشکێن و ناچار دەبن بکشێنەوە.[٧٤]

هێزەکانی ئێران سەرەڕای کشانەوەیان، لە ساڵی ١٨٢٢دا سەرلەنوێ دەست بە هێرش و پەلامار دەکەنەوە و یەکینە سەربازییەکانی سەر بە سەرداری ڕەقان لە ٥/ش/١٢٣٧ (١٨٢٢/٤/٢٧) لە سنوور دەپەڕنەوە و هێرش دەکەنە سەر قەزا و گوندەکانی قارس. ڕەووف پاشای سەرکردەی سەربازی بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەگەری پەلاماری هێزەکانی ئێران بۆ سەر ناوەندی قارس دەکەوێتە خۆ و فەرمان دەدات ئامادەکارییی پێویست ئەنجام بدرێت بۆ بەرگریکردن و هێرشی پێچەوانە.[٧٥]

بێگومان کێشەی عەشیرەتی حەیدەران دوایین کێشەی عەشیرەت نەبووە لە نێوان عوسمانی و ئێراندا و هەرچەندە دەوڵەتی عوسمانی لە ڕێی خۆسازدانی سەربازییەوە تا ڕادەیەك بەری بە هێرش و پەلامارەکانی ئێران گرتووە، بەڵام کێشەکان هەرگیز نەگەیشتن بە چارەسەری بنەڕەتی. هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە سنوورە سیاسییەکانی نێوان هەردوو دەوڵەت نەیانتوانیوە بەبن سنووردێکی گونجاو بۆ ژیانی کۆمەڵایەتیی عەشیرەتە کوردەکان. لایەنی ئێرانی بە بیانووی کۆچی عەشیرەتی حەیدەران هێرشی زۆری کردووەتە سەر لایەنی عوسمانی. هێرش و پەلامارەکان هێرشی سوپا ڕێکخراوەکانی ئێران نەبووە، بگرە لەلایەن

"زیلان" و ئەو عەشیرەتە کوردانەی تر‌ەوە، کە زۆرینەیان لـە ئێرانـدا ژیـاون، ڕێـك خـراون و بـە یەکینـەی ئەسپـسوار ئـەنجام دراون. هێرشـەکانی ئێـران سەرەتا لە باکوورەوە دەستیان پـێ کـردووە و دواتـر بـە تێپـەڕبوونی کـات فـراوان بوونەتـەوە و ناوچـەکانی مـەحموودی[٧٦] و هەکاریـشیان لـە باشـوور گرتووەتەوە.

هەوالنامەی کتێب

بەشی ٢

داگیرکاریی ئێران لە هەکاری و دەڤەری مەحموودی، میرەکانی هەکاری و مەحموودی و مویکویس

یاخیبوونی دەرویش پاشا کە لە وان دەستی پێ کرد و بوو بە هۆی تەنگژەیەکی قوول لە نێوان دەولەتەکانی عوسمانی و ئێراندا، لە دوای خۆی زەمینەی خۆش کرد بۆ چەندین گۆڕانکاریی کۆمەلایەتیی نوێ. بێ هیچ گومانێك یەکێك لە گرنگترین ئەو گۆڕانکارییانە بریتی بوو لە دەرکەوتنی مەحموود خانی میری مویکویس لەسەر شانۆی مێژوو.

سەنجەقی مویکویس بە بەراورد لەگەڵ میرنشینەکانی تری کورددا بە بچووك دادەنرا، لە هەردوو سەدەی هەژدەیەم و نۆزدەیەمدا لە نێوان میرنشینەکانی جزیرە و هەکاریدا دابەش کرابوو[٧٧] و ناوەندی سەنجەقەکە لە ژێر دەسەلاتی میری هەکاریدا بوو. دەسەلاتی هەکاری بەسەر مویکویسەوە نزیکەی سەد ساڵی خایەند و هێندە کاریگەر بوو، زۆربەی مێژوونووسان مویکویسیان بە خاکی هەکاری و میرەکانی مویکویسیان وەك میری هەکاری لە قەڵەم داوە. وەك دواتر بۆمان دەردەکەوێت تەنانەت لە سەروبەندی یاخیبوونی ئیسحاق پاشای وانیش لە ساڵی ١٨٣٠دا لێپرسراوانی دەولەتی عوسمانی لە ئەرزەڕۆم وەك یەکێك لە سەنجەقەکانی هەکاری ناوی مویکویسیان هێناوە.

وەك ئەوەی لە شەرەفنامەی بەناوبانگیشدا باس کراوە، میرەکانی مویکویس بە ڕەچەڵەك پەیوەندییان بە میرەکانی هەکاریيەوە نییە. میرەکانی مویکویس خزمی میرەکانی هیزان و سپایەرتن و هاتوونەتە قەڵای بیلیجانی سەر بە خنس و لەوێشەوە بە هاوکاری سەلجوقییەکان چوونەتە ناوچەکانی باشووری دەریاچەی وان و لەوێ نیشتەجێ بوون.[٧٨] ئەگەری

ئەوە هەیە ئەم بنەماڵەیە قۆڵێك بێت لە خانەدانەكانی ئەیووبی كە ساڵی ١٢٠٧ی كۆچی لە ناوچەی ئەخلات (خەلات... وەرگێڕ) نیشتەجێ بوون و ساڵی ١٢٢٩ كۆچی پاش ئەوەی خوارزمشاە دەستی بەسەر ئەو دەڤەرەدا، ئەمان ناوچەكەیان بەجێ هێشت.

لەگەڵ هاتنە پێشەوەی سەدەی نۆزدەیەمدا میری مویكویس ئەیووبخان بەگ دەستی دایە شەڕی سەربەخۆیی لە دژی هەردوو میرنشینی هەكاری و جزیرە، ئەم تێكۆشانە لە سەردەمی عەبدی بەگی كوڕیشیدا درێژەی هەبوو. دەكرێت سەردەمی شێخی بەگی كوڕە گەورەی عەبدی بەگ بە سەردەمی گەیشتنی مویكویس بە سەربەخۆیی خۆجێی دابنرێت. پاش مردنی ئەم، مەحموود خانی برای بوو بە میری مویكویس و وەك ئەوەی لە بەشەكانی داهاتوودا دێینەوە سەری، بە تێپەڕبوونی كات بوو بە یەكێك لە میرنشینە هەرە بەهێزەكانی كوردستان.

بەپێی ئەو ڕاپۆرتانەی لە ویلایەتی ئەرزەڕۆمەوە بۆ دەرسەعادەت نێردراون[٧٩]، هێزەكانی ئێران لە ساڵی ١٨٢٥ بەدواوە دەڤەرەكانی هەكاری و خۆشابیان داگیر كردووە و میرە كوردەكانی دەڤەرەكەیان بە خۆیانەوە گرێ داوە. دەوڵەتی عوسمانیش شەڕەكانی ئێران و ڕووسیای بە هەل زانیوە و بە پشتیووانیی میرەكانی كورد سەرلەنوێ دەستی بەسەر دەڤەرەكەدا گرتووەتەوە. بەڵام لە پەیماننامەی ئاشتی و دەستنیشانكردنی سێكوچەكەكانی سنووردا ناكۆكی سەبارەت بە چەند قەڵایەك بەردەوام بووە و دانوستاندنەكانی ئاشتی درێژەیان كێشاوە. لەو قۆناغەدا سەنجەقی خۆشاب و بەتایبەتیش هەكاری و دۆخی نوورڵڵا بەگی میری هەكاری و مادەی زەرنیخ لەو دەڤەرە بووە بە گەورەترین خاڵی ناكۆكی. هەروەها كێشەی عەشیرەتە كوردەكانی سپكی و حەیدەران كە پێشتر ناكۆكییەكی گەورەی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێران بوو، دەبیندرێت لەو قۆناغەدا دیسان دێتە ئاراوە. بەناوی دەوڵەتی ئێرانەوە ئاغا حەسەن دانوستاندنەكانی ئاشتیی سنووری بەڕێوە بردووە. بەناوی دەوڵەتی عوسمانیشەوە ئەحمەد ئاغای

ڕاپەڕینەری کاروبارەکانی غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم دانوستاندنەکانی بەڕێوە بردووە، هاتوچۆی ئێرانی کردووە و پەیوەندارییی مێرە کوردەکانی هەکاریی بە "دەوڵەتی عالی"یەوە بنیات ناوە. دانوستاندنەکانیش بەزۆری لە ئەرزەڕۆم ئەنجام دراون.

ساڵی ١٨٢٥ و دواتریش، میرنشینی هەکاری و داگیرکردن و دەرپەڕاندنی یەکتر تاکە بابەتی سەرچاوەی کێشەی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی ئێران نەبوو. هەندێك لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤ لەوانەی تیشك دەخەنە سەر پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی ئەو سەردەمە، تایبەتن بە عەشیرەتە کوردەکانی شکاك[٨٠] و ئەرتۆشیی[٨١] خاوەن دەسەڵاتی فراوانن لەو قۆناغەدا[٨٢]. بەشی زۆری عەشیرەتی شکاك لە ناو سنووری ئێراندا و عەشیرەتی ئەرتۆشیش کە بەسەر چەندین قۆڵدا دابەش دەبێت، لە کوردستانی عوسمانی نیشتەجێ بوون.

بەپێی نامەی بە فارسی نووسراوی سەرداری (خۆی) بۆ سلێمان پاشای فەرمانڕەوای وان لە ١٢٤١/S/٢٨ (١٨٢٥/١٠/١١)، سەربازی کێشەکانی دەڤەری هەکاری، عوسمان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی ئەرتۆشیش هۆکاری ئاژاوەگێڕان بووە لەو دەڤەرە. سەرداری (خۆی) داوای کردووە دەوڵەتی عوسمانی ڕێ لەو ئاژاوەیە بگرێت بۆ ئەوەی تەنگاسی لە نێوان هەردوو ولاتدا ڕوو نەدات. سەردار هەواڵی ئەوەی داوە کە سەرۆکی عەشیرەتی شکاك لەسەر دەستی کوردەکان کوژراوە و ئیسماعیل خان بەگی ناردووە بۆ لای سلێمان پاشای فەرمانڕەوای شاری وان بەمەبەستی وەرگرتنی بەهای خوێنی سەرۆکی عەشیرەتی شکاك. ئەوەی زانراوە، سەرۆکی عەشیرەتی شکاك لەسەر دەستی عەشیرەتی ئەرتۆشیی کوردی عوسمانی کوژراوە.

یەکێك لە ڕووداوە گرنگەکانی ئەو سەردەمە کە بە ئەندازەیەکی زۆر کاری لە قۆناغی دواتریش کرد، دەرکەوتنی مەحموود خانی مێری مویکویس بوو لەسەر شانۆی مێژوو. مەحموود خانی نیشتەجێ لە وەستان[٨٣]، لە نامەیەکدا بە زمانی فارسی[٨٤] کە ڕۆژی ١٨٢٥/٩/٢٨ بۆ غالیب پاشای والیی

ئەرزەڕۆمی نووسیوە، دەڵێت لەو ڕۆژەوەی لە خاکی وان نیشتەجێ بووە، لە خزمەتی دەوڵەتی عەلییەدا بووە و گوێڕایەڵی بووە و داوا دەکات دەوڵەت لە بەرانبەر هێرشەکانی عەجەم[٨٥] هاوکاری بکات. مەحموود خان ئارەزوو دەکات غالیب پاشا فەرمان بدات بە فەرمانڕەوای وان و موتەسەڕیفی مووش خۆیان لەم بکەن بە خاوەن. ئەم نامەیەی ساڵی ١٨٢٥ یەکەم بەڵگەنامەی تایبەتە بە مەحموود خان.

لە ئاکامی گفتوگۆکانی عوسمانی و ئێراندا سەرداری (خۆی) بە فەرمانی جێنشینی تەختی پاشایەتیی ئێران هەرێمەکە ڕادەستی میرەکانی هەکاری و خۆشاب دەکات، کە بەڕێوەبەرانی سروشتیی ئەو هەرێمە بوون و پابەندبوونی خۆیان بە دەوڵەتی عوسمانییەوە ڕاگەیاندبوو. میری هەکاری نوورڵڵا بەگ نامەیەک بە زمانی فارسی لەو بارەیەوە بۆ دەرسەعات دەنێرێت. کورتەی ئەو نامەیەی ناو ئەرشیفی عوسمانییەکان بەم جۆرەیە:[٨٦]

"... خەڵکی دێرینی هەکاری گوێڕایەڵی دەوڵەتی عەلییەن و دەستیان گرتەوە بەسەر گشت ئەو قەڵا و ناوچانەی کە چەند ساڵێك بوو لە ژێر دەستی عەجەمدا بوون. موتەسەڕیف نوورڵڵا بەگ لەبەر ئەوەی هێزی بەرگریکردنی نەبوو، لەلایەن دەوڵەتی عەلییەوە سەرپەرشتیی بینی و لە کاتێکدا چاوەڕوانی ڕزگاربوون بوو، بە لێهاتوویی ئەحمەد پاشا قەڵای هەکاری و دەوروبەری لە دەستی عەجەم ڕزگار کرا و گەڕێندرایەوە بۆ نوورڵڵا بەگ و ڕادەستی کرا. تەواوی دانشیتووان بە گەورە و بچووکەوە لە پای ڕزگاربوونی یەکجاریان لە دەستی عەجەم هەموویان بەیەك دەنگ سوپاسی ''سەلتەنەتی سەنییە'' دەکەن و لە ڕێی خزمەتکردن بە دەوڵەتی عەلییە و پابەندبوون پێیەوە لانادەن و گوێڕایەڵی گشت فەرمان و قەدەغەکانی ''سەلتەنەتی سەنییە''ن و خەڵکی هەکاری کەسێکیان بەناوی عەبدوڵڵا نارد بۆ لای غالیب پاشا بۆ ئەوەی پابەندبوون و سوپاسیان بخاتە ڕوو..."

میرەکانی هەکاری کە پێشتر لە سەردەمی دەرۆێش پاشادا پابەندبوونی خۆیان بە ئێرانەوە ڕاگەیاندبوو، لە ئەنجامی هەوڵەکانی ئەحمەد پاشادا

سەرلەنوێ پابەندبوونی خۆیان بە دەوڵەتی عوسمانییەوە ڕاگەیاند و لایەنی ئێرانی کشایەوە و دەڤەرەکەی ڕادەستی نوورڵڵا بەگ کرد.

میرزا عەباسی جێنشینی تەختی پاشایەتیی ئێران گۆڕانکاریی لە دەقی ئەو پەیماننامەیەی ئاشتیدا کردووە کە دواتر ڕێککەوتنی لەسەر کراوە و دوو دانەی بە هەردوو زمانی فارسی و تورکی بۆ دەرسەعادەت نێردراوە. میرزا عەباس ناوچەی دەریکی دەڤەری هەکاری و قەڵای ئیبکای[٨٧] ناوچەی خۆشابی لە تۆماری دەستنیشانکردنی سنوور دەرهێناوە و بە پێویستی زانیوە ئەو قەڵایانە لە دیوی ئێران بمێننەوە. ئەم کێشەیە بوو بە هۆی بەردەوامبوونی ناکۆکی و درێژبوونەوەی ماوەی دانوستاندنەکان. هەرچەندە لە ئاکامی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەدا لایەنەکان ڕێك کەوتن قەڵای دەریك لە سنووری ئێراندا بمێنێتەوە، بەڵام هەردوو قەڵای چەریك و قوتور بوون بە مایەی ناکۆکی و بەمەش بارگرژیی نێوان هەردوو دەوڵەت گەورە بووەوە و هیچ کاتێك لەو بارەیەوە نەگەیشتنە ڕێککەوتن.

چارەسەرکردنی کێشەکانی سنوور و دانوستاندنەکانی سنوور کە دوای گەڕانەوەی دەڤەرەکانی هەکاری و خۆشاب بۆ ژێر دەسەڵاتی عوسمانی دەستیان پێ کرد، بە هۆی شەڕەکانی ئێران و ڕووسیاو و عوسمانی و ڕووسیاوە ماوەی چوار پێنج ساڵانیان خایەند. بەپێی ڕاپۆرتی[٨٨] غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٨٢٧/٩/٢٣ لە یەك نەگەیشتن سەبارەت بەو قەڵا ناوهێندراوانە بەردەوام بووە. بانگەشەی هەردوو دەوڵەت سەبارەت بە مافی مولکداریی ئەو قەڵایانە و شەڕەکانی ئێران و ڕووسیا بوو بە هۆی دواکەوتنی مۆرکردنی پەیماننامەی ئاشتی. غالیب پاشا ڕاشکاوانە دەری دەبڕێت کە بە هیچ جۆرێك متمانە بە لایەنی ئێرانی ناکات. داوا لە کۆشکی عوسمانی دەکات متمانە بە عەباس میرزای جێنشینی تەختی پاشایەتیی ئێران نەکات و ئەگەر پێویست بکات، پەیماننامەی ئاشتی لەلایەن پادشای ئێرانەوە پشتڕاست بکرێتەوە.

پاشا داخوازەکانی لایەنی ئێرانی لە دەڤەریی هەکاری گرێ دەدات بە هەڵوێستی میرەکانی هەکارییەوە و دەڵێت:

"... میرەکانی هەکاری سەردەمانێکی درێژ مەیلیان بەلای عەجەمدا بووە و پابەندی ئەوان بوون و ئەو دەڤەرە وەك خاکی خۆیانی لێ هاتووە."

وەك پێشتر ڕوون کرایەوە، مستەفا بەگی میری ئەو سەردەمەی هەکاری لە سەروبەندی یاخیبوونی دەرۆێش پاشای فەرمانڕەوای واندا پابەندبوونی خۆی بەلایەنی ئێرانییەوە ڕاگەیاندبوو. وا دەردەکەوێت ئەو دۆخە تا ساڵی ١٨٢٧ درێژەی کێشاوە. میرەکانی هەکاری بەم هەڵوێستەیان دیمەنێکی سەربەخۆیی خۆیان لە ویست و بڕیاری دەوڵەتی عوسمانی خستووەتە ڕوو. زانیاریی هاوشێوە پێشتر لەلایەن ئاغا حەسەنی بەڕێوەبەری دانوستاندنەکانی ئێرانیشەوە ڕاگەیەندراوە[٨٩] و میرەکانی سنوور جارێك مەیلیان بەلای دەوڵەتی ئێرانی و جارێکیش بەلای دەوڵەتی عوسمانیدا بووە و ئەمەش کارێکی وای کردووە شتێکی دژوار بێت بزانرێت دەڤەرەکان سەر بە کام دەوڵەتن.

هەردوو قەڵای گرنگی چەریك و قوتور هۆکاری کێشە بوون لەگەڵ ئێراندا. قەڵای چەریك لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا مایەوە. فەرمانڕەوای قوتوریش مووسا بەگی ئامۆزای مەحمود بەگ بوو. ئەم بەگە سەر بە دەوڵەتی ئێران بوو و تەنانەت ناسناوی خانی لەوان وەرگرتووە و بە مووسا خانیش ناسراوە.[٩٠]

خاڵێکی تر کە نیگەرانیی زۆری بۆ دەوڵەتی عوسمانی دروست کردبوو، کاریگەریی ڕوو لە زیادبوونی ڕووس بوو لە هەرێمەکە. زیادبوونی دەسەڵاتی ڕووسەکان بەسەر دەوڵەتی ئێرانەوە ئەندێشەی ئەوەی خەڵقاندبوو ڕووسەکان بە هاندانی ئێرانییەکان بانگەشەی خاوەندارییی قەڵاکانی سەر سنوور بکەن. لەگەڵ چەقینی دانوستاندنەکاندا لایەنی عوسمانی شەڕی ڕووس و ئێرانی بە هەل زانی و لە کۆتایی ساڵی ١٨٢٧دا لەگەڵ میرەکانی کوردا ڕێککەوت و توانی دەڤەرە ئاماژە بۆ کراوەکان بە خۆیەوە گرێ بداتەوە. دەوڵەتی عوسمانی بە ڕاکێشانی میرەکانی هەرێمەکە و ڕێزلێنان و دڵدانەوەیان توانی ئیسحاق پاشای قایمقامی وان، قەڵاکانی دەریك، ئیبکا، چەریك و قوتوری سەنجەقەکانی خۆشاب و هەکاری کە لە ژێر دەستی ئێراندا

مابوونەوە، بەدەست بخاتەوە و غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم ئەم هەواڵەی وەك مزگێنی گەیاندووە بە دەرسەعادەت.[٩١]

میرایەتیی مەحموودی و ڕەوشی قەڵای خۆشاب

میرنشینی مەحموودی کە دەکەوتە باکووری هەکاری و دەڤەری نێوان وان و ئێران، وەك میرنشینی هەکاری هەمیشە ڕۆڵی سەرەکی هەبووە لە پەیوەندییەکانی عوسمانی و ئێراندا. میرنشینی مەحموودی لەبەر ئەوەی هاوسێی ئێران بوو، لە سەردەمەکانی یاوز سوڵتان و سلێمانی قانوونیدا یەکێك بوو لە بەرچاوترین میرنشینەکانی هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ).[٩٢] میرنشینی کوردیی مەحموودی بەدرێژاییی شەڕی سەدان ساڵەی عوسمانی و ئێرانی بەردەوام هێزی لە دەست دەدا و لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٢٧دا کەوتە دۆخێکی زۆر دوور لە هێزی کۆنی خۆیەوە.[٩٣] پاش ساڵی ١٨٢٧ و لەگەڵ کشانەوەی ئێراندا لەو دەڤەرە، محەمەد ئەمین بەگی میری مەحموودی پەیوەندی کرد بە والی ئەرزەڕۆمەوە و پابەندبوونی خۆی ڕاگەیاند.

غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە نووسراوی ١٨٢٧/١١/١٣دا بۆ دەرسەعادەت باسی محەمەد ئەمین بەگی میری سەنجەقی خۆشاب دەکات و ڕوونی دەکاتەوە ئەگەرچی پێشتر خۆیان سەروەری خۆیان بوون، بەڵام کوڕی خۆی ناردووەتە لای والی بەمەبەستی بەیانکردنی پابەندبوونی و گوێڕایەڵیی خۆی ڕاگەیاندووە. ڕاپۆرتەکەی غالیب پاشا بەم جۆرەیە:

"خۆشاب و هەکاری کە بە گرێدراوی ویلایەتی وان دەژمێردرێن، هەرچەندە میرەکانیان زۆر لە مێژە نەك بۆ ئەرزەڕۆم، بگرە سەریان لە وانیش نەداوە. بەڵام لە سایەی ''وەلی نیعمەت''دا دڵی محەمەد ئەمین بەگی میری سەنجەقی خۆشاب درایەوە و کوڕی خۆی نارد بۆ لای بەندەتان. زانراوە قەڵای خۆشاب لە شوێنێکی حەوت هەشت سەعات دوور لە وان هەڵکەوتووە، لە جێیەکی یاخیدایە و شوێنێکی پێویستە.

لەبەر ئەو هۆیە بۆ تێگەیشتن لە حاڵی محەمەد ئەمین بەگ و ڕەوشی قەڵای ئاماژە بۆ کراو، سەرباری ئەوەی نەخۆشە و چووەتە ساڵەوە، لە ڕابردوودا لەسەر ویستی ئێمە هاتە لامان و پێشانی دا بەندە و تکاکاری دەوڵەتی عەلییە.

باسی ئەوەی کرد کە باپیرانی هەوڵیان داوە خزمەتی دەوڵەت بکەن و پێشتر کاتێك کوڕەکەی هاتە لامان، نووسراوێکی داپێمان و تیایدا هاتووە بە لێهاتوویی کەسێکی شارەزا و بە پشتبەستن بە داواکردنی باجی قەڵای خۆشاب لیستی نۆژەنکردنەوەی قەڵای ئاماژە بۆ کراوی دەرهێناوە و ڕوونی کردووەتەوە گشت نۆژەنکردنەوەکە بیست و دوو هەزار قروشی تێ دەچێت.

بڕێك ''بەرائەتی شەریف'' (فەرمانی سوڵتانەکانی عوسمانی سەبارەت بە دامەزراندن و بەخشینی ناسناو... وەرگێڕ)ی کۆنی تایبەت بە میرایەتی و میراتگری و تاپۆکانی باوباپیرانی هێنا و دووبارە تکای کرد وەك ڕێزگرتن لە پای پیرایەتی و خزمەتەکانی ڕابردوو بە دیاری پێشکێش بە دەرسەعادەت بکرێت. هەمان کات لەمەودوا لە ناو هاوتاکانی خۆیدا داهات و خزمەتی خۆی بۆ ''سەلتەنەتی سەنییە'' زیاد دەکات تکای کرد بۆ مەیل و دەسەڵاتی خۆی بە شێوەی ڕابردوو وەك میری میران شاگردی بکات.

پێشتر لەلایەن بەندە فەرمانڕەوای و وان و بەندەی خۆتانیشەوە ئاماژە کرا بۆ ئەوەی کارێکی بەکەڵك دەبێت ئەگەر لە هەرێەك لە سەنجەقی خۆشاب و ئەو قەڵایانەی لای ئەلباك لە دەستی ئێران دەرهێندراون، میری میران دابندرێت."

وەك ئەوەی لە گێڕانەوەکانی غالیب پاشاشدا بەدی دەکرێت، دەسەڵاتی عوسمانی بەسەر میرەکانی کوردستانەوە ماوەیەکی درێژ نادیار و بێ کاریگەری بووە. میرەکانی هەکاری و مەحموودی هەڵوێستێکی نزیك لە سەربەخۆییان لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی بەیان کردووە. تەنانەت وەك ئەوەی پێشتر لایەنی ئێرانیش ڕوونی کردووەتەوە، ئەو میرە کوردانە ماوەیەك سەر بە ئێران و دەمێکیش سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوون. لە

کاتێکدا میری مەحموودی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو، مووسا خانی ئامۆزای وەک فەرمانڕەوای قوتور سەر بە ئێران بوو. عالیب پاشا ڕوونی دەکاتەوە فەرمانڕەوای وانیش پلەی "میری میران"ی بەدەست هێناوە و دەڵێت هاوتاکردنی لەگەڵ میری مەحموودیدا گونجاو نابێت. غالیب پاشا لە ''بەرائەت'' ە کۆنەکان دەکۆڵێتەوە، سەیر دەکات هەندێک جار پلەی ''میرلیوا'' و هەندێک جاریش پلەی ''میری میران'' یان هەبووە، بەڵام دەگاتە باوەڕێک کە دۆخەکە زۆر ڕوون نییە و داوا لە دەرسەعادەت دەکات میرنشینەکە وەک ''میرلیوا'' بە ڕابەرایەتیی محەمەد ئەمین بەگ پەسەند بکات. غالیب پاشا بە دەرسەعادەت ڕادەگەیەنێت دواتر پیاوانی ڕاسپێردراوی خۆی دەنێرێت بۆ دەڤەرەکە بەمەبەستی نۆژەنکردنەوەی قەڵای مەحموودی (خۆشاب)ی هەڵکەوتوو لە شوێنێکی زۆر گرنگ و ئاشکرای دەکات دواتریش تۆپ و کەرەستەی تری بۆ دەنێرێت.

میرایەتیی هەکاری لە پاش ئاشتیی ئێران و عوسمانی و مەسەلەی کانزای زەرنیخ

لە میانەی دانوستاندنەکانی ئاشتیدا کە تا ساڵی ١٨٣٢یان خایەند، دەبیندرێت قەڵاکانی قوتور و چەریک لای ئێران ماونەتەوە.[٩٥] هەر لەو ماوەیەدا، لە ساڵی ١٨٢٨ شەڕەکانی عوسمانی و ڕووسیا دەستیان پێ کرد و هێزەکانی ڕووس لە هەمان ساڵدا بە فەرماندەیی ژەنەراڵ پاسکۆڤیچ دایان بەسەر ئەرزەڕۆمدا. ساڵح پاشای والیی ئەرزەڕۆم بەرگری پێ نەکرا و لە ١٨٢٨/٧/٨ شاری ڕادەستی ڕووسەکان کرد. داگیرکاریی ڕووس نزیکەی ساڵێکی خایەند و پاش واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی ئەدرنە، ڕووسەکان لە ١٨٢٩/٩/١٤ لەو شارە کشانەوە. لە پاش ئەو شەڕانە قەڵای ئەرزەڕۆم وێران بوو. دەبیندرێت بەشێک لە دانیشتووانیش هاوکات لەگەڵ ڕووسەکاندا کشاونەتەوە و ئەگەری ئەوە هەیە ئەوانە ئەرمەنی بووبن.[٩٦] شەڕەکانی

عوسمانی و ڕووسیا بوون بـه هـۆی درێژبوونـەوەی مـاوەی دانوسـتاندنەکانی سـنوور لـه نێـوان دەوڵـەتی عوسمـانی و ئێرانـدا و ڕووسـەکانیش پێـشانی هـەردوولایان داوە ڕووسـیا لـەوەودوا فاکتـەرێکی گرنگـە لـە ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاستدا.

لە سەروبەندی شەڕەکانی عوسمانی و ڕووسیادا دەوڵەتی عوسمانی قایل بوو بەوەی نوورڵڵا بـەگ دەقـەری هـەکاری بـەڕێوە ببـات. کـانزای زەرنیخـی گرانبەهای ئەو دەقەرە کە دەوڵـەتی عوسمـانی بایـەخی زۆری پـێ دەدا، بـە شێوەیەکی سروشتی لە ژێر دەستی میردا بوو.[٩٧]

ئەو کانزایەش بوو بە یەکێك لە بابەتـە بنەڕەتییـەکانی دانوسـتاندنەکانی سنوور لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێراندا. لێپرسراوانی عوسمـانی دیـاریی جۆراوجۆریان دا بە لێپرسراوانی ئێرانی بەمەبەستی ئەوەی مادەکە لـە دیـوی عوسمانی بمێنێتەوە. لەو بـوارەدا بڕیـار درا دوو سـەد هـەزار قـروش و پێـنج سەد باتمـان مـس بـدرێت بـە مـیرزا عەباسـی جێنـشینی تـەختی پاشـایەتیی ئێران، پازدە هەزار قـروش بـدرێت بـە سـەرداری ڕەقـان (یـەریڤان)، حەقـدە هەزار قروش بدرێت بە حەسەن ئاغای پارێزەری بەرژەوەندییەکانی ئێران لـە ئەرزەڕۆم و پێنج هەزار قروشیش بدرێت بە زەینەلعابدین بـەگ. غالیـب پاشـا بیری لەوە دەکردەوە ئەو بـڕە پارانـە لـە داهـاتی دەرهێنـانی کانزاکـە دابـین دەکات و حەفتا هەزار قروشی خەرج کرد و ئەرکی دەرهێنانی کانزاکەی دا بە تەیموور بەگی وانی کە لەو کاتەدا لە ئەرزەڕۆم دادەنیشت.

بەڵام کانزای ئاماژە بۆ کراو لە ژێر دەستی نوورڵڵا بەگی مـیری هەکاریـدا بوو و هەرچـەندە پێـشتر پابەنـدبوونی خـۆی بـە دەوڵەتـەوە بـەیان کردبـوو، وەلـێ داهاتـەکانی کانزاکـەی لەگـەڵ دەوڵەتـدا دابـەش نـەکرد. بـە هـۆی شەڕەکانی عوسمانی و ڕووسیا — ڕووسیا و ئێرانەوە ناڕوونی باڵی بەسەر ئەو مەسەلەیەدا کێشا و مـیری هـەکاری مـاوەی نزیکـەی ٤—٥ سـاڵ دوای ئـەوە داهاتەکانی کانزای زەرنیخی لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا بەش نەکرد.[٩٨]

هەرچەندە ئەو کێشەیە بیرۆکەی ڕێکخستنی پەلامارێکی سەربازی بۆ سەر میری هەکاری هێنایە ئاراوە، بەڵام پاشاکانی عوسمانی لە ئەرزەڕۆم بوێریی ئەوەیان تێدا نەبوو. محمەد سالّح پاشا کە دوای غالیب پاشا بوو بە والیی ئەرزەڕۆم، ڕوونی دەکاتەوە کانزای زەرنیخ لەو دەڤەرە لە ژێر دەستی میری هەکاریدایە و بە ئارەزووی خۆی بەکاری دەهێنێت، بەڵام سەربازی ئەوەش والی دەڵێت ڕێکخستنی هەڵمەتێکی سەربازی بۆ سەر ئەو دەڤەرە کارێکی دژوار دەبێت. هەر لەو ماوەیەدا لایەنی ئێرانی ڕوونی دەکاتەوە سەرجەم ئەو پارانەیان وەرنەگرتووە کە غالیب پاشا لە بەرانبەر کانزای زەرنیخ بەڵێنی پێ دابوون و داوا لە لایەنی عوسمانی دەکات پاشماوەی پارەکانیان پێ بدات. بەپێی ڕاپۆرتەکانی ١٨٢٩/٣/١٠، پاشاکانی عوسمانی لەبەر ئەوەی نەیانتوانیوە کانزاکە دەربهێنن، نەیانتوانیوە ئەو پارانە بدەن.[٩٩]

سالّی ١٨٣٢ لە دوای دانوستاندنەکانی ئاشتی، قەڵاکانی هەردوو دەڤەری هەکاری و خۆشاب کە خاوەن بایەخێکی زۆر بوون بەلای دەوڵەتی عوسمانییەوە، ئەم دۆخەی خوارەوەیان وەرگرت. ڕاپۆرتی سالّی ١٢٤٧ کۆچی (١٨٣٢) لەو بارەیەوە بەم جۆرەیە:[١٠٠]

"ڕەوشی قەڵاکانی هەڵکەوتوو لە سەنجەقەکانی هەکاری و خۆشاب کە بە سەرپەرشتیی ڕاپەڕێنەری کاروبارەکانی غالیب پاشای کۆچکردوو پاش ڕێککەوتن لەگەڵ ئێراندا لەلایەن ئێرانەوە بۆ هەتاهەتایە ڕادەستی دەوڵەتی عەلییە کرانەوە:

قەڵای دەریکی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی میری ناوبراو (نوورڵڵا بەگ)دایە.

قەڵای پیزانی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی میری ناوبراو (نوورڵڵا بەگ)دایە.

قەڵای باشکلانی[١٠١] هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی نوورڵڵا بەگدایە.

کانزای زەرنیخی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی نوورڵڵا بەگی میری هەکاریدایە.

قەڵای چەریکی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی یەحیا بەگی خزمی میری ناوبراو (نوورڵڵا بەگ)دایە و ئەو قەڵایەیە کە بەمەبەستی مانەوەی لە ئێراندا خراوەتە ئەو بەڵگەنامەیەوە کە بڕیار وایە ئاڵوگۆڕ بکرێت.

قەڵای ئەرجی–ی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی میری ناوبراو (نوورڵڵا بەگ)دایە.

قەڵای لۆریکانی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی هەکاری: لە ژێر دەستی میری ناوبراو (نوورڵڵا بەگ)دایە.

قەڵای خۆشابی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی خۆشاب: قەڵای ئاماژە بۆ کراو ئێستا لە ژێر دەستی تەیمور پاشای فەرمانڕەوای واندایە.

قەڵای خۆشابی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی مەحموودی: قەڵای ئاماژە بۆ کراو ئێستا لە ژێر دەستی تەیمور پاشای فەرمانڕەوای واندایە.

قەڵای ساتمانیسی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی مەحموودی: وێرانەیە و لەم کاتەدا لە ژێر دەستی واندایە.

قەڵای مەلا حەسەنی هەڵکەوتوو لە سەنجەقی مەحموودی: وێرانەیە و لەم کاتەدا لە ژێر دەستی واندایە.

قەڵای قوتوری هەڵکەوتوو لە سەنجەقی مەحموودی: قەڵای ئاماژە بۆ کراو هەرچەندە دوای ڕێککەوتن لەلایەن ئێرانییەکانەوە گەڕێندرایەوە بۆ دەوڵەتی عەلییە، بەڵام دواتر کەوتەوە ژێر دەستی ئێران و ئەو قەڵایەیە کە لە نووسراوی کۆنتر لەم نووسراوەدا ئاماژەی بۆ کراوە و بەمەبەستی مانەوەی لە دیوی ئێران لەگەڵ قەڵای چەریکدا خراوەتە ئەو بەڵگەنامەیەوە کە بڕیار وایە ئاڵوگۆڕ بکرێت."

وەک سەرنج دەدرێت لەگەڵ هاتنی سالّی ١٨٣٢دا میرنشینی لە مێژینەی کوردی، واتا میرنشینی مەحموودیی لەسەر شانۆی مێژوو نەماوە و قەڵای بەناوبانگی خۆشاب و قەڵا و قەزاکانی تری دەڤەری هەکاری خراونەتە ژێر

دەستی فەرمانڕەوای وان. بەو جۆرە محەمەد ئەمین بەگ بوو بە دواین میری میرنشینی مەحموودی، کە میرنشینێکی کوردیی کلاسیك بوو. میرنشینی هەکاری لە قۆناغی نوێدا بایەخی خۆی پاراست و لە دەوڵەتی عوسمانیدا لە بەرانبەر ئێران فاکتەرێکی لەبەرچاو بوو. نوورڵڵا بەگی میری هەکاری لەو ڕووەوە یەکێك بوو لە گەورەترین میرە کوردەکانی ئەو سەردەمە، کە پێکهاتەی باوی میرنشینەکەی خۆی پاراست. هەبوونی کانزای زەرنیخ لە دەڤەری هەکاری بووبوو بە هۆی ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی بایەخێکی تایبەت بەو دەڤەرە بدات.

بەپێی ڕاپۆرتی ئەسەد پاشای والیی نوێی ئەرزەڕۆم کە مێژووی ١٨٣١/٦/٣٠ی بەسەرەوەیە و تایبەتە بە میرنشینی هەکاری، بیر لەوە کراوەتەوە پەلاماری سەربازی بۆ سەر نوورڵڵا بەگ ئەنجام بدرێت، چونکە پاش ڕێککەوتنی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێران بە سەربەخۆیی ماوەتەوە و داهاتەکانی دەرهێنانی کانزای زەرنیخی لەگەڵ دەوڵەتدا بەش نەکردووە.[١٠٢]

بەپێی لێکۆڵینەوەی ناو ئەو ڕاپۆرتە، "ئەگەر کانزای زەرنیخ لە دەستی میری هەکاری ڕزگار بکرێت، سالانە چەند سەد تووڕەکەیەك ئاقچە داهاتی دەبێت. هەکاری قەزایەکی سەر بە وانە و ژمارەی دانیشتووانی نزیکەی بیست هەزار کەسە و دەڤەرێکی شاخاوی و سەختە." ئەسەد پاشا ڕوونی دەکاتەوە تا بە میری هەکاری نەوێرن، نە دەتوانن بێن بە خاوەنی کانزای زەرنیخ، نە قەڵاکان. پاشا ڕوونی دەکاتەوە میری هەکاری قەڵاکانی وەك باشکلان، پیزان، دەریك، ئەرجی، زەرنیخ[١٠٣] و لۆریکانی لە ژێر دەستدایە و دواتر دەنووسێت بەلایەنی کەمەوە دە پازدە هەزار سەرباز و تا ڕادەی پێویست تۆپ و کەرەستەی شەڕ و جبەخانە پێویستە بۆ ئەنجامدانی پەلاماریکی سەربازی.

یاخیبوونی ئیسحاق پاشای پاسەوانی وان و پەنابردنی پاشا بۆ مەحموود خانی میری مویکویس

لە کاتێکدا کێشە لە نێوان عوسمانییەکان و ئێران و میری هەکاریدا هەبوو، یاخیبوونی ئیسحاق پاشای قایمقامی وان لە هەمان سەردەمدا یەکێك بوو لە ڕووداوە گرنگەکانی تری ئەو دەڤەرە. ئەگەر یاخیبوونی دەمیر پاشای[١٠٤] فەرمانڕەوای وانیش حسێب بکەین کە لە هەمان ساڵدا ڕوویدا، دەبینین شاری وان لە ٣٠ ساڵی سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا بووە بە مەیدانی یاخیبوونی سێ پاشای دامەزرێندراو لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە.

ئیسحاق پاش لە کاتێکدا ساڵی ١٨٣٠ فەرمانڕەوای وان بوو، وەك جێگری والیی قارس هاتە دامەزراندن[١٠٥] و تەیموور بەگی وانی لە جێی دانرا کە یەکێك بوو لە فەرمانڕەواکانی پێشووتری وان. ئیسحاق پاشا ناڕەزایی لە بەرانبەر گواستنەوەی بۆ قارس دەربڕی و لە کاتێکدا بەرەو قارس بەڕێوە بوو، لە نیوەی ڕێگا گەڕایەوە و چووە لای حوسێن ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی زیلان لە دیوی ئێران و پشتیوانیی ئەوی بەدەست هێنا و پەلاماری شاری وانی دا. ئیسحاق پاشا توانی پشتیوانیی خەڵکی وانیش بەدەست بهێنێت، بەڵام پاش ئەوەی حوسێن ئاغای سەرۆکی زیلان پشتیوانیی خۆی کێشایەوە، ئیسحاق پاشا پەنای برد بۆ لای مەحموود خانی میری مویکویس.

زۆرێك لە عەشیرەت و میرەکانی ئەو دەڤەرە پشتیوانییان لە مەحموود خان دەکرد، بۆیە دەوڵەتی عوسمانی نەیتوانی هێرشی سەربازی بکاتە سەری. خاڵێکی گرنگ لەم ڕووەوە ئەوەیە کە مەحموود خان و نوورڵڵا بەگی میری هەکاری لە بابەتی ئیسحاق پاشادا کۆك بوون. یاخیبوونی ئیسحاق پاشا یەکەم مەسەلەی گرنگ بوو کە مەحموود خان و دەوڵەتی عوسمانیی ڕووبەڕووی یەکتر کردەوە. تێوەگلانی ئەمین پاشای مووشیش لەو مەسەلەیە بوو بە هۆی ڕەنجان و دڵگرانبوونی والیی ئەرزەڕۆم. ئەمە سەرەڕای ئەوەی

ئـەمین پاشـا پەیوەنـدیی بـەو یاخیبوونـەوە نـەبوو و سـەرباری داخـوازی مەحموود خان، ئەم لە فەرمانی والیی ئەرزەڕۆم دەرنەچوو.

محەمـــەد ئـــەمین پاشـــای موتەســـەڕیفی مـــووش ڕۆژی ١٨٣٠/١٠/١٤ نووسراوێك سەبارەت بەو مەسەلەیە بۆ والیی ئـەرزەڕۆم و دەنێرێت و دەقـی ئەو بەڵگەنامەیە بەم شێوەیەی لای خوارەوەیە:[١٠٦]

"ئـەمجار لـە ڕێـی بەندەی پەیکبـەرەوە ''ئەمرنامـەی عـالی''مـان پـێ گەیشت بەمەبەستی پرسیارکردن سەبارەت بەوەی ئیسحاق پاشـا مەبەسـتی چـییە و نیـازی چ ڕەوش و بزاوتێکـی هەیـە و شـوێنی مانـەوەی لـە کوێیـە؟ پێشتر بە شێوەیەکی تایبەت سیخووڕ بەڕێ کران تا بزانرێت ئیسحاق پاشا لە دوای هەڵهاتن ڕووی لە کوێ کردووە، لە چ دۆخێکدایـە و بـە چ جۆرێـك زاتـی کردووە ئەو بزاوتە بکات. ئەو هەواڵانەی لەم کاتەدا دەگـەن، بـە ڕاسـتی بـەم جۆرەن:

جگە لە پیاوەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی، بڕێـك سـەربازی لـە پیاوەکـانی حوسێن ئاغای زیلان و لە عەشیرەتەکانی وان کۆ کردووەتەوەو ڕایگەیاندووە بە فەرمانی ''حەزرەتی خاوەن نیعمەت''مان بۆ وان نێردراوە. کاتێك لەگەڵ دەسـتەیەك خـەڵك و کـەمێك سـەربازدا دەگاتـە دەروازەی وان، لەگـەڵ سـەربازەکانی تـەیموور پاشـادا ڕووبـەڕوو دەبنـەوە و پێکـدادانێکی بـچووك دەقەومێت و چەند ئەسپێکی سەربازەکانی تەیمور پاشا دەبرێت.

نامـەم بـۆ حوسـێن ئاغـای زیـلان نووسـی و ڕوونم کـردەوە ''حـەزرەتی خاوەن نیعمەت''مان لە هەڵهاتنی ئیسحاق پاشا بـێ ئاگایـە و بەتایبـەتی بـە پیاوێکدا ئەم هەواڵەم بۆ نارد: ''ئاغا، هەرچییەك بکەن، لە ئاکامدا بێهێزی و پەشیمانی دەچێژن.''

ئاغـای نـاوبراو (حوسـێن ئاغـا) ئاگـادار کرایـەوە و بـۆی ڕوون کرایـەوە مەسەلە تەنیا وەقفە و ئەویش هەواڵی نارد و سەربازەکانی کێشایەوە و لەبەر ئەو هۆیە ئیسحاق پاشـاش نـەیتوانی بـچێتە وانـەوە. لـە سـیخووڕەکانمانەوە هەواڵی ڕاستمان پـێ گەیشت سەبارەت بەوەی ئیسحاق پاشـا چـووە بـۆ لای

مەحموود خانی میری سەنجەقی مویکویس کە یەکێکە لە سەنجەقەکانی هەکاریی سەر بە ویلایەتی وان و قەڵایەکی بەهێز و پتەوە و لە شوێنێکی ناوەوەی کوردستانە و ئیسحاق پاشا لای میری ناوبراو (مەحموود خان) دانیشتووە.

هەواڵدەران هەواڵیان دا کە بەندەگەل تەیموور پاشا، براکەی و کەدخودا بەگ و حەمزە ئاغای خەزێنەداری ئەندەروون و تەتەر بە سەلامەتی گەیشتوونەتە وان. بە لەبەر چاوگرتنی ئەگەری ئەوەی فەرمان بفەرموون، کاغەز دابەش کراوە بەمەبەستی کۆکردنەوەی سەربازی عەشیرەت و هۆزەکان و سەربازەکانیش ساز و ئامادە کراون. بەم جۆرە ئیسحاق پاشا لای میری ناوبراو (مەحموود خان) و لە قەڵای ئاماژە بۆ کراوە.

بە چ شێوەیەك فەرمان و وێست بفەرموون، بەو شێوەیە کار و بزاوت دەکرێت. لەبەر ئەوەی بەندە و کۆیلەی حەزرەتی ئەفەندیی دەوڵەتی خاوەن نیعمەتمانم، لەلایەن بەندەی خۆتانەوە دەزانرێت لەبەر هەندێك دووزمانی و درۆ لەم بەندەیەی خۆتان دڵگرانن. تکام وایە بە بەخشندەیی و میهرەبانیتان لە بەندەی خۆتان زویر مەبن و هەڵسوکەوتی لێخۆشبوونم لە تەکدا بکەن و میهرەبانی بفەرموون و خۆتان دەزانن گیان و سەرم لە ڕێتاندایە و کەمتەرخەمی نانوێنم لە خزمەتکردنتان."

دوای ئەوەی ئەمین پاشا ئەو نامەیەی سەرەوەی بۆ ئەرزەڕۆم نارد، پیاوەکانی مەحموود خان یەکسەر بە نامەوە گەیشتنە لای. مەحموود خان لە نامەیەکی بە فارسی نووسراودا بۆ ئەمین بەگ ڕوونی دەکاتەوە ئیسحاق پاشا لە ڕووی پابەندبوون بە فەرمانی خۆیەوە گەڕاوەتەوە بۆ وان و تەیموور پاشا دژ بەم هەنگاوە بووە. مەحموود خان بۆ ئەمین بەگ دەنووسێت هەکاری و خەڵکی عەشیرەتەکانی وڵات بۆ ئیسحاق پاشا کۆ بوونەتەوە و داوا لەویش دەکات بێتە ئەم ڕێزەوە.[١٠٧] بەڵام ئەمین پاشای موتەسەڕیفی مووش بەدەنگ ئەو بانگهێشتەوە نەچوو و یەکەم کاردانەوەی بریتی بوو لە گەیاندنی ئەو ڕەوشە و نامەکەی مەحموود خان بە والیی ئەرزەڕۆم و بە نووسراوێك کە

مێژووی ١٨٣٠/١٠/١٥ی بەسەرەوەیە، باسی ڕووداوە نوێیەکانی گەیاندووە بە والیی ئەرزەڕۆم. بەپێی ئەو نووسراوە، ئیسحاق پاشا لە مویکویس لای مەحموود خانە و لەگەڵ سەربازەکانی میرگەلی عەشیرەتەکانی هۆمەری، حەنیفی و ئەرتۆشیدا خۆی داوەتە پاڵ مەحموود خان و تا قەڵای ئەدرەمیت هاتوون. عەشیرەکانی شکاک، تاکۆری و بەراڤیش گەیشتوونەتە لای مەحموود خان. هەواڵ هاتووە کە میری هەکاری و هەندێك لە میرەکانی ژێر فەرمانی ئەویش بەو نزیکانە دەچنە پاڵ مەحموود خان. ئەمین پاشا ڕوونی دەکاتەوە لە ڕێی سیخووڕەکانییەوە زانیاریی پێ گەیشتووە کە لەو کاتەدا تا نزیکەی سێ هەزار ئەسپسوار و چوار هەزار پیادە لای مەحموود خانن.

خاڵی سەرنجڕاکێش لێرەدا ئەوەیە میری هەکاری چووەتە ڕیزی میری مویکویس، ئەگەرچی ئەمەی دووەمیان لەو کاتەدا سەر بە میری هەکاری بووە. ئەگەری ئەوە هەیە پشتیوانیی خەڵکی دەڤەرەکە و عەشیرەتەکان بۆ ئیسحاق پاشا هۆکاری یەکخستنی ئەو دوو میرە بووبێت لە یەك ڕیزدا. خاڵێکی تری سەرنجڕاکێشی ناو نامەگۆڕینەوەکانی تایبەت بەو مەسەلەیە ئەوەیە وەك جۆرێك لەسەر ڕاهاتن مویکویس بە بەشێك لە دەڤەری هەکاری دانراوە. دەوڵەتی عوسمانی لە ڕێی مەحموود خانەوە گوشاری نەخستووەتە سەر پاشای یاخیبوو و ئەمەش خاڵێکی تری مایەی سەرنجڕاکێشانە.

پەیوەندیی نێوان ئیسحاق پاشا و نوورڵڵا بەگی میری هەکاری

لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٣١دا فەرمانڕەوای پێشووتری وان، واتا ئیسحاق پاشای یاخیبوو لای مەحموود خان نەما و لای نوورڵڵا بەگی میری هەکاری نیشتەجێ بوو.

بەپێی ڕاپۆرتی ئەسەد پاشا لە ١٨٣١/٦/١٠، لە دەرسەعادەتەوە نامە نووسراوە بۆ والی و میرەکانی ئەو دەڤەرە بۆ ئەوەی مەسەلەی گیرسانەوەی ئیسحاق پاشای یاخیبوو لای میری هەکاری چارەسەر بکەن و نەهێڵن ببێت بە هۆی ئاڵۆزییەکی گەورە.[١٠٨] عەلی ئاغا فەرماننامەی ئاماژە بۆ کراوی

گەیاندووە بە ئەسەد پاشا و ئەویش داوێتی بـە خەزێنـەداری خـۆی و لەگـەڵ عەلی ئاغادا بۆ نوورڵڵا بەگی ناردووە. چ لە ڕێی زانیارییەکانی ئـەوان و چ لـە ڕێی نامـەکانی مـیری هەکارییـەوە ڕوون دەبێتـەوە ئیسحاق پاشـا لای مـیری هـەکاری نیـشتەجێ بـووە. بـەڵام بـاس لـەوە دەکرێـت کۆکردنـەوەی هێـز و پەلاماردانی وان و دروستکردنی ئاڵۆزی لە ئارادا نییە و داوا دەکرێـت دەسـت نەخرێتە ئەو مەسەلەیەوە. والیی ئـەرزەڕۆم لـە نامەیەکدا بـۆ دەرسـەعادەت دەنووسـێت "مـیری هـەکاری بـەردەوام دەبێـت لەسـەر پابەنـدبوونی بـە دەوڵەتەوە، پاش کـەمێك نەرمبوونـەوەی کێـشەکە بـە نهـێنی قـسەی لەگـەڵ دەکەم و مەسەلەی ئیسحاق پاشا بێ کێشە چارەسەر دەبێت."

بـێ هـیچ گومانێـك هەڵوێـستی نادیـاری نـوورڵڵا بـەگ لـەو سـەردەمەدا سەبارەت بە پابەندبوونی بە دەوڵەتەوە بوو بە هـۆی کێـشەیەکی گـەورە بـۆ دەوڵـەتی عوسمـانی، بـەڵام سـەرباری ئـەوەش دەوڵـەت نـەیتوانیوە هـەلێك بدۆزێتەوە بۆ دەستێوەردانی گـەرم لـە مەسـەلەکە. دەتوانرێـت لـە کێـشەی کوشتنی فەرەنسییەکانیشدا لە دەقەڕی هەکاری هەست بەو ڕەوشـە بکرێـت. بەپێی ڕاپۆرتی والیی ئەرزەڕۆم لـە ١٨٣١/٦/٣٠ بـۆ دەرسـەعادەت [١٠٩]، ڕوون دەبێتەوە هاوکات لەگەڵ کێشەی ئیسحاق پاشادا، کوژرانی چەند فەرەنسی و ئێرانییـەك لـە دەقـەڕی هـەکاری مەسـەلەیەکی تـری گـرنگ بـووە کـە مـیری هـەکاری و هـەردوو دەوڵـەتی عوسمـانی و ئێرانـی ڕووبـەڕووی یەکـدی کردووەتـەوە. دەوڵـەتی ئێـران جـەخت دەکـات ئـەو کەسـانە بـە دەسـتی پیاوەکانی نوورڵڵا بەگ کوژراون. نـوورڵڵا بـەگیش بـە نووسـینی نامەیـەك بـۆ جێنشینی تەختی پاشایەتی ئێران دەڵێت بکوژەکـان کەسـانی تـرن و ئـەمان نـەیانتوانیوە دەسـتگیریان بکـەن و دەڵێـت دوای ڕووداوەکـە شـتومەکی کەسـەکانی بـۆ لایـەنی ئێرانـی ناردووەتـەوە. بـە هـۆی گەورەبوونـەوەی کێشەکەوە والیی ئەرزەڕۆم حەسەن ئاغـای بەڕێوەبـەری گفتوگۆکـانی ئێـران بانگ دەکات بۆ ئەرزەڕۆم. حەسـەن ئاغـا ڕاشـکاوانە بـە والـی دەڵێـت ئـەوان بـاوەڕ بـە مـیری هـەکاری ناکـەن و ئەگـەر دەوڵـەتی عەلییـە چارەسـەرێك

نەدۆزێتەوە، ئەگەری ئەوە هەیە ئێران پەلاماری هەکاری بدات. بە بۆچوونی بەڕێوەبەری گفتوگۆکانی ئێران، میری هەکاری بە هیچ جۆرێك گوێڕایەڵی دەوڵەتی عەلییە نابێت. هەروەها کانزای زەرنیخ کە دەیتوانی ببێت بە دەرزاوەیەکی گەورەی داهات بۆ دەوڵەت، لەلایەن میری هەکارییەوە دەردەهێندرا.

میری هەکاری پێشتر بە نووسین پابەندبوونی خۆی بە دەوڵەتەوە بەیان کردبوو، بەڵام ڕەوتی ڕووداوەکان دەری دەخات زۆر پەیوەست نەبووە بەو بەیانکردنەی خۆیەوە. نوورڵڵا بەگ لە مەسەلەکانی کانزای زەرنیخ و فەرەنسییەکاندا دەوڵەتی خافڵاند، بەڵام لە مەسەلەی ئیسحاق پاشادا لە دەوڵەتی عوسمانییەوە نزیك نەبوو. بەپێی ڕاپۆرتی محەمەد ئەسەد پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٨٣١/٦/٣٠، داوا لە نوورڵڵا بەگ کراوە زانیاری بدات سەبارەت بە ڕادەستکردنی ئیسحاق پاشا بە تەیموور پاشا لە وان و سەبارەت بە بکوژانی چەند فەرەنسییەکی کوژراو لە دەڤەری هەکاری. نوورڵڵا بەگیش دەڵێت ئیسحاق پاشا کەسێکی خۆشەویستە لە ناو عەشیرەتەکاندا و ڕوونی دەکاتەوە ئێستا پەنای بۆ ئەو هێناوە و ڕادەستکردنی کەسێك کە پەنای بۆ مااڵی ئەم هێنابێت، مایەی قسە لەسەر کردن نییە و داوای لێخۆشبوون بۆ ئیسحاق پاشا لە دەوڵەتی عوسمانی دەکات.

ئیسحاق پاشای پەنابردوو بۆ لای نوورڵڵا بەگ بە تەیفوور بەگی کوڕی کە نیشتەجێی ئەرزەڕۆم دەبێت، ڕادەگەیەنێت ئەگەر ئاوڕ لێدانەوە و پەیوەندی هەبێت و بزانێت ژیانی پارێزراو دەبێت، خۆی ڕادەستی دەوڵەت دەکات. عەلی بەگ لە هەکاری دەگەڕێتەوە و لە وان ڕەوشەکە بۆ تەیموور پاشا دەگێڕیتەوە. تەیموور پاشاش دەڵێت هیچ نیگەرانییەك لە ئارادا نییە سەبارەت بە مانەوەی ئیسحاق پاشا لە هەکاری و بەو شێوەیە کێشەکە ئارام دەبێتەوە.

نوورلّلا بەگیش کە ئامادە نابێت ئیسحاق پاشا پادەستی دەوڵەتی عوسمانی بکات، سەبارەت بە فەرەنسی و ئێرانییە کوژراوەکان لەو دەڤەرە دەنووسێت بکوژەکانیان نەدۆزیتەوە و سالّی ڕابردوو شتومەکی کوژراوەکانی داوە بە بالّیۆزی بەڕێکراو لەلایەن میرزا عەباسەوە و هیچ شتێکی تر نەماوە. بەلّام حەسەن ئاغای بەڕێوەبەری گفتوگۆکانی ئێران کە لەو کاتەدا لە ئەرزەڕۆم دەبێت، نوورلّلا بەگ بە درۆ دەخاتەوە و دەلّێت بکوژەکان پیاوانی میرن و ئەگەر ڕووداوەکە ڕوون نەکرێتەوە، ئەوا ناهێلّێت نوورلّلا بەگ ئاسوودە بێت. بەپێی ڕاپۆرتەکان، بە هۆی بەردەوامبوونی ئەو مەسەلەیە و بابەتی کانزای زەرنیخەوە بیر لە پەلاماری سەربازی بۆ سەر هەکاری کراوەتەوە، بەلّام سروشتی سەختی دەڤەرەکە ئەو هەلّبژاردەیەی دژوار کردووە.

دۆخی نیوە سەربەخۆی میرەکانی کورد و هەلّوێستیان لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی بە تێپەڕبوونی کات بوو بە هۆی ئەوەی لە دەرسەعادەت (ئیستانبول) سیاسەت دابڕێژرێت بەمەبەستی دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتیی ناوەندی لە کوردستان و کۆتایی هاتن بە میرنشینە نیوە سەربەخۆیەکانی کورد. هەوڵەکانی دەوڵەتی عوسمانیش بۆ بە ڕۆژئاواییبوون پێویستیان بە دەسەلّاتێکی ناوەندیی بەهێز هەبوو و ئەم پێویستییە لە کوردستان ڕێکخستنەوەیەکی نوێی سەپاند. ڕووداوە خوێناوییەکانی یەنیچەری لە دەرسەعادەت لە چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەمدا، ئازارەکانی ناو سەلّتەنەت، بەرخودانی یۆنان لە مۆرا، سەرهەلّدانی وەهابی لە عەرەبستان و دواتریش یاخیبوونی زۆر بەهەندی محەمەد عەلی پاشای کاڤالایی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتی عوسمانییان لە کوردستان تا سالّی ١٨٣٤ دواخست. سالّی ١٨٣٤ بوو بە سەرەتای سەردەمێکی نوێ و زۆر خوێناوی لە پەیوەندییەکانی کورد و عوسمانیدا.

بەشی ٣

شەڕەکانی کورد و عوسمانی لە ١٨٣٤-١٨٣٩ و پەڕینەوە بۆ قۆناغی نوێ

لە سەدەی شازدەیەمدا بەشی زۆری ڕووبەری نیشتمانی کوردستان کەوتە ژێر دەسەلاتی دەوڵەتی عوسمانی و لە نیوەی یەکەمی سەدەی شازدەیەم تا چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم پێکهاتەی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستان تا ڕادەیەکی زۆر وەک خۆی مایەوە. ماوەی نێوان سالانی ١٨٣٤-١٨٣٩ بوو بە سەردەمێکی نوێی زۆر خوێناوی لە پەیوەندییەکانی کورد و عوسمانیدا. لە بەرانبەر ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە ئەوروپاوە سەریان هەڵدا، دەوڵەتی عوسمانیش دەستی دایە گۆڕانکاری و کرۆکی ئەو گۆڕانکارییەش پەیڕەوکردنی سیاسەتی بەستنەوەی کوردستان بە ناوەندەوە بوو. ئینگلیز، فەرەنسی و ڕووسەکان لەو سەردەمەدا بوون بە خاوەن بڕیار و دەستپێکردنی لە بناغەوە ڕووخانی هاوکێشەکانی بنیانتراو لەسەر پەیوەندییە کلاسیکییەکانی عوسمانی و ئێران و کورد تایبەتمەندییەکی بەرچاوی ئەو سەردەمەیە.

لەو بوارەدا عوسمانی و کورد لە پەیوەندییەکانی خۆیاندا پێیان نایە قۆناغێکی نوێ و پێویستە ئاماژە بکرێت بۆ یاخیبوونی میسریش کە یەکێک بوو لە ڕەگەزە کارتێکەرەکانی ئەو قۆناغە. یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشای کاڤالالی والیی میسر زۆر گرینگ بوو، چ یاخیبوونەکە خۆی و چ ئەنجامەکانی زۆر بە قوولی کاریگەری لەسەر پەیوەندییەکانی عوسمانی و کورد و سەرجەم سیاسەتە دەرەکی و ناوخۆییەکانی دەرسەعادەت دانا.[١١١] محەمەد عەلی پاشای کاڤالالی لە ناو ئەو سوپایەدا بوو کە دەوڵەتی عوسمانی سالی ١٧٩٨ لە سەروبەندی داگیرکردنی میسر لەلایەن ناپۆلیۆنەوە بۆ ئەو ولاتە بەڕێی کرد

و پاش کشانەوەی فەرەنسییەکان لەو ولاتە، ئەم توانی لە ساڵی ١٨٠٤دا ببێت بە والیی میسر. کاڤالایی دەسەلاتی دەرەبەگەکانی میسری تەفروتوونا کرد و دەسەلاتی دەوڵەتی عوسمانیی لەو ولاتە سەپاند. لەسەر داوای دەرسەعادەت لە دژی وەهابییەکانیش کە لە ساڵی ١٨١١ تا ١٨١٩ دەستیان بەسەر مەدینەدا گرتبوو، کەوتە شەڕەوە و بەرخودانی وەهابییەکانی سەرکوت کرد. محەمەد عەلی پاشا بە سوود وەرگرتن لە فەرەنسییەکان توانی لە میسر سوپا و جبەخانەیەکی هاوچەرخی گرێدراوی خۆی پێك بهێنێت و یەکێك لە خزمەتە هەرە گەورەکانی لە سەروبەندی ڕاپەڕینی یۆنانییەکاندا بوو لە نیمچە دوورگەی مۆرا "مۆریا" کە ساڵی ١٨٢٦ دەستی پێ کرد. دەرسەعات بەڵێنی بە محەمەد عەلی پاشا دا لە بەرانبەر هاوکاریکردنی لە سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی یۆنانییەکاندا هەردوو ویلایەتی گریت و سووریای بداتێ. ئەمیش بە سوپا و جبەخانەیەکی زۆرەوە دای بەسەر نیمچە دوورگەی مۆرادا و سەرکەوتنی گەورەی بەسەر هێزە بەرخۆدەرەکاندا بەدەست هێنا و تا ڕادەیەکی بەرچاو بەرخودانەکەی سەرکوت کرد. هەر لەو کاتەدا دەوڵەتەکانی ئەوروپاش هاتنە ناو کێشەکەوە و لە ناڤارین جبەخانەی عوسمانی و میسریان سووتاند و دواجار محەمەد عەلی پاشا هێزەکانی خۆی لە نیمچە دوورگەی مۆرا کێشایەوە. ئەم هەنگاوەش کەلێنی خستە نێوان ئەو و سولتانەوە.

هاوکات ئەو سوپا هاوچەرخەی کە لەلایەن محەمەد عەلی پاشاوە دامەزرێندرابوو و ئەو هێزە سەربازییەی بەدەستی هێنابوو، بوو بە بابەتێك لە دەرسەعادەت بە گومانەوە سەیری دەکرا. محەمەد عەلی پاشا لە سەروبەندی شەڕی عوسمانیو ڕووسیادا لە ١٨٢٨ و ١٨٢٩ داوای کرد کوڕەکەی بکرێت بە فەرماندەی سەربازیی ڕومەلی و خۆیشی بکرێت بە فەرماندەی سەربازیی ئەنادۆڵ. بەڵام ئەم داخوازەی بە گونجاو نەزانرا و ئەویش هاوکاری دەوڵەتی عوسمانیی نەکرد. هێزەکانی ژێر دەسەلاتی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا ساڵی ١٨٣٢ دەستیان گرت

بەسەر سەرجەم خاکی سووریادا بە قودس و حەلەب و شامەوە تا ئەنتاکیا. محەمەد عەلی پاشا بەدوای ڕێگایەکدا دەگەڕا بۆ تێگەشتن لەگەڵ سوڵتان محەمەدی دووەمدا و پێشنیازی کرد بەشێوەیەکی فەرمی سووریا بخرێتە ژێر دەستی و هێزەکانی بکێشێتەوە، بەڵام دەرسەعادەت بە گەرمی بۆ ئەو پێشنیازەی نەڕوانی. پاش ئەوە هێزەکانی سوپای عوسمانی ڕۆژی ١٨٣٢/١٢/٢١ لە قۆنیا هێرشیان کردە سەر هێزە میسرییەکانی ژێر فەرماندەیی ئیبراهیم پاشا. ئیبراهیم پاشا هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانیی بەزاند و بەرەو ئیستانبوڵ بەڕێ کەوت. هێزەکانی میسر دەستیان گرت بەسەر دەڤەرەکانی ئورفا و ماراشدا و هێزی پێشەنگی سوپای میسر گەیشتە دەوروبەلای بورسا. یاخیبوونی میسری خەریك بوو بگاتە ئاستی ڕووخاندنی سەڵتەنەتی عوسمانی و ئەمەش پێویستیی دەستێوەردانی دەوڵەتە ئەوروپییەکانی سەپاند، کە حسابی جۆراوجۆریان لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا هەبوو. یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشا گەیشتە ئاستی هەڕەشەکردن لە هەبوونی دەوڵەتی عوسمانی، ڕەهەندەکانی ئەو یاخیبوونە کاری لە هەموو لایەنەکان کرد و بوو بە هۆی ئەوەی ئەورووپا و ڕووسیا بکەونە خۆ.

دواجار پاش پرۆسەیەکی لە یەکگەیشتن کە دەوڵەتانی ئەورووپا و ڕووسیاش تیایدا بەشدار بوون، سوڵتان محەمەدی دووەم لە ١٨٣٣/٥/٦ "خەتی شەریف"ێکی بڵاو کردەوە و ڕازی بوو لە پاڵ ویلایەتەکانی میسر و گریتدا ویلایەتی سووریاش بدات بە محەمەد عەلی پاشا و ویلایەتی جەدە و "موحەسیللیك"ی[١١٢] ئەدەنەش بدات بە ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا. ئەو "خەتی شەریف"ە لە ١٨٣٣/٥/١٤ لە کوتاهیا لەلایەن عوسمانییەکان و ئیبراهیم پاشاوە واژۆ کرا و دۆخی پەیماننامەی وەرگرت. ڕێککەوتننامەی کوتاهیا کەشێکی ئاشتیی کاتی لە نێوان میسری و عوسمانییەکاندا هێنایە ئاراوە، دەوڵەتی عوسمانی جارێکی تر ئەو ڕاستییەی بینی کە ناتوانێت لە بەرانبەر سوپایەکی هاوچەرخ خۆی ڕابگرێت و کەوتە پەلەکردن لە کاروباری نۆژەنکردنەوەی سوپادا. ئەنجامێکی تری گرنگی

ڕووداوەکەی میسر ئەوە بوو دەوڵەتی عوسمانی دابەزی بۆ ئاستێك کە نەیتوانی یاخیبوونێکی ناوخۆیی سەرکوت بکات و خەلیفەی ئیسلام مەسەلەکەی ڕادەستی ئەوروپای کرستیان و ڕووسیا کرد. گەیشتنی یەکینەیەکی ٥٠٠٠ سەربازیی ڕووس پێش ڕێکەوتننامەی کوتاهیا بۆ پشت بەیکۆز بۆ خۆی پێشاندەری ڕەوشی ئەو قۆناغەی دەرسەعادەتە.

بە ڕێکەوتننامەی کوتاهیا قۆناغی یەکەمی مەسەلەی میسر کۆتایی هات و هێزەکانی عوسمانی توانیان هەناسەیەکی ئاسوودەیی هەڵبمژن و پاشان بە بیانووی چارەسەرکردنی ئاڵۆزییەکانی کوردستان ڕوویان لە هەرێمەکە کرد. نزیکەی هەموو ڕووبەری کوردستان لە ماوەی ١٨٣٤–١٨٣٩دا بوو بە مەیدانی شەڕ و پێکادانی گەورە لە نێوان سوپاکانی عوسمانی و میرە کوردەکاندا. میرە یاخیبووەکانی کورد؛ میر محەمەدی میری سۆران، ئیسماعیل پاشای ئامێدی و مەحموود خانی میری مویکویس مۆری خۆیان لەو قۆناغە داوە. هەر لەو قۆناغەدا بەدرخان بەگی میری جزیرە هاتە سەر شانۆی مێژوو و پەیوەندیی باشی لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا دانا و بەهێز بوو. هەوڵی قڕکردنی کوردە ئێزیدییەکانی دەڤەری گارزان لەسەر دەستی دەوڵەتی عوسمانی و بە هاوکاری هەندێك لە میرە کوردە موسڵمانەکان ڕووداوێکی تری گرنگە کە مۆری خۆی لەو قۆناغە داوە.

بەرخودانی میر محەمەدی میری سۆران

میرنشینی سۆران یەکێك بوو لە گرنگترین باڵەکانی میرنشینایەتیی کوردی لە باشوور و ناودارترین بەگی ئەو میرنشینەش میر محەمەد بوو.[١١٣] میر محەمەد کە لای عوسمانییەکان بە "محەمەد بەگی ڕەواندوز" ناسرابوو، پاش چەند ناکۆکییەکی خێزانی لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی (١٨٣١–١٨٣٢) بانگهێشت کرا بۆ موسڵ و هیلاتی لەبەر کرا. (هیلات: جۆرێك پۆشاکی شاهانەیە پاشاکان دەستوور دەدەن بکرێتە بەر کەسانێکی دەستنیشانکراو

له کاتی ڕێز لێنانیاندا... وەرگێڕ.) ئەمیش بەمەبەستی دەربڕینی سوپاس و پێزان سەردانی والیی بەغدای کرد[١١٤] و پاش ئەوە عوسمانییەکان میرنشینەکەیان بەفەرمی ناسی. میر محەمەد دواتر کەوتە هەوڵی داگیرکردن و بە گرتنی کۆیسەنجەق لە ویلایەتی شارەزوور (کەرکووک)، هەریر، ئالتون کۆپری و قەزاکانی ئەربیل (هەولێر) لە باشوور و جزیرە و بەشێك لە بۆتان لە باکوور، سنووری میرنشینەکەی خۆی فراوان کرد.

والیی بەغدا بەمەبەستی بە چۆکدا هێنانی میری یاخیبوو سالّی ١٢٤٨ی کۆچی (١٨٣٢–١٨٣٣) بە تەواوی سوپای خۆیەوە پەلاماری دا. بەڵام والی بەغدا بە هۆی ڕاپەڕینی وەهابی لە عەرەبستان، دواتر یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشای میسری کە تا سووریا و ئەنادۆڵ کشا و بە هۆی پەیوەندیی باشی میر محەمەد لەگەڵ دەوڵەتی ئێراندا، کە بەشێك لە خاکی میرنشینی بابانی داگیر کردبوو، نەیتوانی لەگەڵ میری سۆراندا سەر دەرببات و ئەنجامی دەستگیر نەبوو. دەوڵەتی عوسمانی لە دۆخێکی لەو جۆرەدا خۆی لە شەڕی گەرم لە دژی ئەو میرە یاخیبووەی کورد کێشایەوە و بۆ ئەوەی پابەندبوونی بە دەوڵەتەوە مسۆگەر بکات، ناسناوی پاشایەتی پێ بەخشی و سەرلەنوێ ڕێی بە فەرمی ناسینی میرنشینی سۆرانی گرتەبەر و پاش ڕێککەوتن، هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی کشانەوە.[١١٥] میر محەمەد پاش ئەوەی والیی بەغدا نەیتوانی لەگەڵیدا سەر دەرببات و دوای بەخشینی ناسناوی پاشایەتی پێی، لەو هەرێمە گەیشتە ئاستێکی بەهێزتر و بەدوای ئەوەدا سەنجەقی ئامێدیی[١١٦] گرت و خستیە سەر میرنشینەکەی خۆی.[١١٧]

میر محەمەد تا سالّی ١٨٣٥ دەستی گرت بەسەر خاکی میرنشینەکانی بادینان و بابانداو تەنانەت ناوچەی سێرتی ٣٠ سەعاتەڕێ لە دیاربەکرەوە دووریشی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی. لەو ماوەیەدا بەرخودانی جۆراوجۆر لە هەرێمەکە ڕوویان دا و هاوکات لەگەڵ بەرخودانی میری سۆراندا، تەیموور

بەگی سەر بە بەگەکانی زەرکی لە دەڤەری دیاربەکر و عەشیرەتی کوردی ترکانلیی نیشتەجێی لای مادەن و ئەغیلی سەر بە دیاربەکر لە بەرخودانی بەردەوامدا بوون.[١١٨]

پاشاکانی عوسمانی لە ئاکامی پێشهات و ڕووداوەکاندا بیریان کردەوە ئەگەر بەو شێوەیە واز لە میری سۆران بهێنن، ئەوا پێش لێگرتنی دژوار دەبێت، بۆیە دەستیان کرد بە هاویشتنی هەنگاوی بەرجەستە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە. بێ هیچ گومانێك بەکۆتاهاتنی یاخیبوونی میسر بە ڕێکەوتننامەی کوتاهیا کە لە ئایاری ساڵی ١٨٣٣ واژۆ کرا و لەسەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد، بەلاماری دەوڵەتی عوسمانیی بۆ سەر میر محەمەد ئاسان کرد. تێبینی دەکرێت لەو قۆناغەدا نامەگۆڕینەوە لە نێوان بەغدا و سیواس و دەرسەعادەتدا چڕ بووەتەوە.

یەکێك لەو پێشهاتانەی کە ڕێی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی میر محەمەد کردەوە، خۆکێشانەوەی ئێران و کۆتاییهێنان بوو بە دۆخی داگیرکاری. ئێران پێشتر بە هۆی ناکۆکیی نێوان میرەکانی بابانی و دەوڵەتی عوسمانییەوە بەشێك لە خاکی بابانی داگیر کردبوو. بەپێی پەیماننامەکانی تایبەت بەو مەسەلەیە دواین کارمەندەکانی ئێران سلێمانییان بەجێ هێشت. کۆتایی هاتنی هەبوونی ئێران لە کوردستانی عوسمانی بە کردەوە و یارمەتی نەدانی میری سۆران لەلایەن ئێرانەوە دەستی دەوڵەتی عوسمانیی بەهێز کرد. هاوکات لە ئاکامی سیاسەتی فراوانخوازیی میری سۆران لە کوردستان، میر دوژمنی زۆری بۆ پەیدا بوو و ئەمەش لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە وەك خاڵێکی ئەرێنی هەڵسەنگێندرا بۆ ئەنجامدانی پەلاماری سەربازی لە دژی میری سۆران.[١١٩] سوپاکانی عوسمانی ساڵی ١٨٣٥ بە کردەوە دەستیان کرد بە ئەنجامدانی ئامادەکاری بۆ شەڕ و میر محەمەدیش مانگی دووی ساڵی

١٨٣٥ بە ١٠٠٠٠ سەربازەوە لە ناوچەی ناڤگیری ٤ سەعاتەڕێ لە موسڵ دوور بنکەی خست.[١٢٠]

داخوازییەکانی خەڵکی ئامێدی لە ڕەشید پاشا

کەسایەتییە دیارەکانی ئامێدی پاش ئەوەی میری سۆران دەستی بەسەر ناوچەکانیاندا گرت، پابەندبوونی خۆیان بە سوڵتان و دەوڵەتەوە بەیان کرد و لە گازندەی گەیەندراویاندا بە سیواس ڕوونیان کردەوە کە میر محەمەد ستەمی لێیان کردووە و داوای هاوکارییان لە ڕەشید پاشای مووشیری سیواس کرد. ئەو سکاڵانامەیەی خراوەتە بەردەستی ڕەشید پاشا، مۆری ٣٣ کەسایەتیی دیاری تێدایە کە سەلیم خان بەگی برادۆست، مستەفا بەگی پەروارى، عەبدیی ئاغای مزووری، عومەر ئاغای زێباری و موفتی و شێخەکانی زاخۆ و ئاکرێ و ئامێدییان تێدا دەبیندرێت.[١٢١]

ڕەشید پاشا دەڵێت ئەو ستەمە پێچەوانەی ویستی زاتی سوڵتانە و دڵنیایان دەکات هەموو جۆرێکی هاوکاری بۆ گوێڕایەڵانی دەوڵەت دابین بکات. لەبەر ئەوەی ئامێدی سەر بە ویلایەتی بەغدا بوو، ڕەشید پاشا بە نووسراو والیی بەغدا لە ڕەوشەکە ئاگادار دەکاتەوە و داوای لێ دەکات وەک پێویست بەدواداچوون بۆ "میری ڕەواندوز" بکات. ڕەشید پاشا لەو نامەیەدا کە لە ١٨٣٥/٣/٣١ سەبارەت بە سکاڵاکان بۆ کەسایەتییە لە پێشەکانی ئامێدیی نووسیوە، وا دەڵێت:[١٢٣]

"مادام ئێوە پەیوەست بوون بە کۆیلایەتیکردنتانەوە بۆ دەوڵەتی عەلییە، وەک ئاشکرایە حەزرەتی ئەفەندیی سوڵتانمان و خاوەن نیعمەتی ئێمە و جیهان بە هیچ جۆرێك ڕازی نییە لە ستەم و دوژمنکاری لە مەمالیکی مەحسوورەی ئیسلامیەدا ''وڵاتی ئیسلامی عوسمانیدا''. ئەو ستەم و دوژمنکارییەی لەو ماوەیەدا لە دژی ئێوە کراوە، جێی ڕەزامەندیی زاتی شاهانەیان نییە. ئاشکرایە بەهەموو شێوەیەك پارێزگاریتان لێ دەکرێت.

سەنجەقی ئامێدی دەکەوێتە سنووری ویلایەتی بەغداوە و دیارە حەزرەتی والیی بەغدا وەك والیی ئەو هەرێمە هەرگیز ڕەزامەندی لە بەرانبەر ئەو ستەم و لە ڕێ دەرچوونە پێشان نادات. ئێستا لەلایەن ''سەلتەنەتی سەنییە''وە ژمارەیەکی یەکجار زۆر ''عەسکەری مونتەزەمەی محەمەدیە''[١٢٤] ئەرکدار و ڕەوانە کراون. ناردنی ئەو سەربازانە بۆ گوێبادان و ئامۆژگاریکردنی ناپاکانی وەك بەگی ڕەواندوز و بۆ ئاسوودەییی تەواوی خەڵك و هەژارانە. مەسەلەکە بۆ والیی بەغدا نووسراوە و خراوەتە بەردەستی ''سەلتەنەتی سەنییە''ش و کۆتایی پێ هاتووە. ئەو نووسراوەی بۆ حەزرەتی والیی بەغدامان نووسیوە، بۆ ئێوەمان ناردووە و کاتێك دەگاتە دەستتان، با چوار پێنج کەسایەتیی دیارتان بەرەو بەغدا بەڕێ بکەون و نووسراوەکان بخەنە بەردەستی حەزرەتی والی. بەو شێوەیەی باسی ڕەوشی خۆتان کردووە، ئاشکرایە دەفەرموێت بەهەموو جۆرێك هاوکاریتان بکرێت و لەو دوژمنایەتی و زیانانەی بەسەرتان هێندراوە، دەتانپارێزێت."

ڕەشید پاشا ئەوەش بۆ کۆتاییی نامەکە زیاد دەکات کە ئەگەر وەك بەندەی دەوڵەت بمێننەوە، ئەوا خەڵات دەکرێن و بەو جۆرە کەسایەتییە دیارەکانی ئامێدی بۆ کن والیی بەغدا بەڕێ دەکات.

بێگومان تەنیا بەگ و کەسایەتییە دیارەکانی ئامێدی نەبوون کە بەو هەڵوێستەی میر محەمەد بێزاربوون. پاش ئەوەی میر محەمەد دەستی گرت بەسەر بەشی زۆری دەڤەرەکانی جزیرە و بۆتانی ژێر دەسەڵاتی سەیفەدین بەگدا[١٢٥]، میرەکانی شیرڤان و گارزانیش بوون بە هاوسنووری میر محەمەد و ترسی ئەوەیان لێ نیشت میری سۆران دەڤەرەکانی ئەوانیش بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی. عوسمانییەکان نەیانتوانی هیچ تەگەرەیەکی بەهەند بۆ میری ڕەواندوز دروست بکەن و لەبری ئەوە کەوتنە پەیوەندی دانان لەگەڵ میرەکانی هەرێمەکە و هەوڵیان دا ڕێ لە زیاتر فراوانبوونەوەی کاریگەریی دەسەڵاتی میر محەمەد بگرن. لە پێشهاتێکی پەیوەست بەو بابەتەدا سەعید بەگی دەسەڵاتداری شیرڤان لە نامەیەکی بە عەرەبی نووسراودا بۆ ڕەشید

پاشا ڕوونی دەکاتەوە ئەو دیارییانەی بۆی نێردراوە، وەری گرتوون و دەنووسێت میری ڕەواندوز جزیرەی داگیر کردووە و ئەمان نەبوون بە پێوەندار ی ئەو و لە شوێنی خۆیان ماونەتەوە.[١٢٦]

ئیسماعیل پاشای ئامێدی

یەکێك لەو ناوانەی چووبوونە لای ڕەشید پاشا و دواتر ئالای یاخیبوونی بەرز کردەوە، ئیسماعیل پاشا بوو، کە یەکێك بوو لە میرەکانی ئامێدی. ئیسماعیل پاشا بۆ ڕەشید پاشای نووسیوە ئەگەر موتەسەڕیفیەتیی ئامێدی پێ بدرێت، ئەوا سالانە ٥٠٠٠ تووڕەکە باج دەدات، پابەند بە دەوڵەتەوە دەمێنێتەوە، مل دەدات بۆ سەربازگرتن و داخوازییەکانی تر، دانیشتووانی ئامێدیش ئەمیان دەوێت و بەو جۆرەش کێشەی میری ڕەواندوز چارەسەر دەکات. والیی سیواسیش ڕادەگەینێت دەستوەردان لە ناوچەکانی سەر بە ویلایەتی بەغدا کارێکی گونجاو نابێت و ئیسماعیل پاشا لەگەڵ ئالای بەگ و ئەحمەد بەگدا ڕەوانەی بەغدا دەکات. دۆخەکە بۆ دەرسەعادەتیش ڕوون دەکاتەوە.[١٢٧] لە ماوەیەکی کورتدا وەڵامی داخوازییەکانی ئیسماعیل پاشا نەدرایەوە، بەدرێژاییی حەوت مانگ لای عەلی پاشای والیی بەغدا مایەوە و پاشان بەمەبەستی ڕاییکردنی کارەکانی ڕەوانەی کن والیی موسڵ کرا. ئیسماعیل پاشا سور دەبێت لەسەر ئەوەی کە خەڵکی ئامێدی ئەمیان دەوێت و لەبەر ئەوەی کارەکانی دوا دەخرێت، لە والییەکانی بەغدا و موسڵ زویر دەبێت و ناتوانێت لە بەرانبەر داخوازییەکانیدا وەڵامێکی ئەرێنی وەربگرێت[١٢٨].

ئاڵۆزیی نێوان سیواس و بەغداد لە پای بەرخودانی میر محەمەد

ڕووداوەکەی میری ڕەواندوز ساردییەکی لە نێوان هەردوو والیی سیواس و بەغدادا دروست کرد ئەگەرچی بچووکیش بوو. والیی بەغدا ڕوونی دەکاتەوە

خۆی کێشەی میری ڕەواندوز چارەسەر دەکات، بە هەوڵی محەمەد پاشای والیی شارەزوور لەگەڵ ئێراندا کێشەی سلێمانیشی چارەسەر کردووە و ئەم مەسەلەیەش چارەسەر دەکەن و لە دەستتێوەردانی والیی سیواس لەم بابەتە نیگەران بووە. لە ڕاستیدا والیی سیواس بەردەوام مەسەلەکەی هەواڵەی والیی بەغدا کردووە، بەڵام وەك لە ڕووداوەکانی ئامێدیشدا دەبیندرێت، زۆرینەی کوردەکان سیواسیان وەك چاوگی چارەسەر بینیوە، نەك بەغدا. دەستگرتنی میر محەمەدی ڕەواندوزی بەسەر بەشێك لە خاکی ئەو دوو ویلایەتەدا، ویلایەتەکانی ناچار کرد دەست بخەنە مەسەلەکەوە، چونکە هەرێمەکانی سۆران، بابان و بادینان سەر بە ویلایەتیی بەغدا بوون و هەرێمەکانی وەك جزیرە، بۆتان، گارزان و شیرڤانیش لە ژێر دەسەڵاتی مووشیری سیواسدا بوون.

ئەو نامانەی کە سەبارەت بەو بابەتە لە بەغدا و سیواسەوە نێردراون، خراونەتە ڕۆژەڤی "مەجلیسی شووڕا"وە. والیی بەغدا بۆ دەرسەعادەت دەنووسێت کە محەمەد پاشای والیی شارەزووری ناردووە بۆ موسڵ و دەتوانێت کێشەی ڕەواندوز چارەسەر بکات. مەجلیسی شووڕا پێی وا بووە ئەو ئالایەی (یەکینەی سەربازی) بە فەرماندەیی ڕەشید پاشا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە پێك هێندراوە، شتێکی ڕاست نابێت ئەگەر لە پێشدا ڕوو لە بەغدا بکات و پاشان لەوێوە بەرەو ناوچەکانی نزیك دیاربەکر بەڕێ بکەوێت. مەجلیسی شووڕا بۆچوونی وا دەبێت کە ئەگەرچی ناوچەی یاخیبوون سەر بە بەغدایە، هەردوو پاشا، بێ ئەوەی ڕێ بدەن کێشە لە نێوانیاندا دروست بێت، پێویستە بە هاوبەشی پەلاماری میری ڕەواندوز بدەن. بەڵام لە ئاکامدا پێشنیازی والیی بەغدا پەسەند دەکرێت، لێپرسراویی ویلایەتی موسڵ دەدرێت بە محەمەد پاشا و ڕەشید پاشا فەرمان دەدات ئەو یەکینە سەربازییەی کە بۆ پەلاماردانی میری ڕەواندوز پێك هێندراوە، ڕەوانە بکرێت بۆ کن محەمەد پاشا لە موسڵ.[١٢٩]

لەشکرکێشیی محەمەد ڕەشید پاشا لە ساڵی ١٨٣٥دا بۆ سەر گارزان

لە کاتێکدا والیی بەغدا نەیتوانی هێرشی سەربازی بۆ سەر مێری سۆران ئەنجام بدات، ڕەشید پاشای والیی سیواس لە بەهاری ساڵی ١٨٣٥دا هێرشی کردە سەر دەڤەری گارزان کە زۆرینەی دانیشتووانی کوردی ئێزیدی بوون.[١٣٠] سەرانی عەشیرەتی ئۆمەریانی ناوچەی ماردین لە نامەیەکدا کە لە ١٨٣٥/٨/١٢ بۆ میری ڕەواندوزیان نووسیوە، پێیان ڕاگەیاندووە ڕەشید پاشا دەستی گرتووە بەسەر دەڤەری گارزان و ئێزیدخانەدا، ژمارەیەکی زۆر سەربازی ناونووس کردووە، هاتووەتە دیاربەکر و ئەگەر پاشا بگاتە دەوروبەری ماردین، لەوانەیە سەرۆک عەشیرەتەکان هەڵوێست بگۆڕن.[١٣١] ڕەشید پاشا لە ڕاپۆرتی ١٨٣٥/١١/١دا ئەم زانیارییانە سەبارەت بە شەڕەکانی گارزان دەخاتە ڕوو:[١٣٢]

"کاتێك لەسەر فەرموودەی ''معلوم العالی'' لای گارزانەوە گەڕامەوە، ''ئەکرادی لەعین''[١٣٣] کە بە ''قەومی جیا'' ناو دەبرێن، دیسان ملی ڕێی یاخیبوونیان گرتەبەر. بە ئامانجی ئامۆژگاریکردن و گوێبادانیان، سێ هەزار ئەسپسوار لەلایەن بەندە سەعادەتی ئەمین پاشای موتەسەلیمی مووش و نزیکەی چوار هەزار سەربازی ئولوفەلی[١٣٤] و بێ ئولفەی پیادە و ئەسسپسواریش لەلایەن دیاربەکرەوە دامەزرێندران:

ئەو سەربازە ئاماژە بۆ کراوانە لە دوو قوولّەوە پەلاماری قەومی باسکراویان دا. چەند جارێك شەڕ و پێکادان ڕووی دا و بە هێرشکردن بۆ سەر دوو سێ گوند چەند لە سێدارەدان و قڕکردنێك ئەنجام دران و دەست گیرا بەسەر گوندەکانی تەختاییدا. لەبەر ئەوەی قەومی ئاماژە بۆ کراو داوای گیان پاراستنیان کرد، پەنایان برد بۆ ناوچەکانی خۆیان و لەبەر ئەوەی ناوچەکە شاخاویە، بارمتەیان لێ گیراوە و ''ڕای''[١٣٥] دراوە و لەم کاتەدا بەو جۆرە کۆتایی بە کێشەکە هێندراوە."

ڕەشید پاشا لە دریژەی ڕاپۆرتی خۆیدا بە دەرسەعادەت ڕادەگەیەنێت کە جزیرە لە ژێر دەسەڵاتی میری ڕەواندوزدایە و میدیات و سێرت و شیرڤانیش ڕووبەڕووی تەنگ پێ هەڵچنین بوونەتەوە. ڕەشید پاشا ئەوەش دەنووسێت کە ئەگەر جزیرە بەدەست نەهێندرێتەوە، ناتوانرێت دۆخی سەرانسەری ویلایەتی دیاربەکر ڕێك بخرێتەوە.[١٣٦]

وەك دەبیندرێت بە تێپەڕبوونی کات کاریگەریی ڕەشید پاشا بەسەر کوردستانەوە بە ئەنجامدانی هێرش و پەلاماری سەربازی زیادی کردووە. ڕەشید پاشا بۆچوونی وا بووە جزیرە ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت لە دابینکردنی سەقامگیریدا بۆ هەرێمەکە و لە کۆتاییی ساڵی ١٨٣٥دا بە هۆی هەلومەرجی دژواری زستان و مەسەلەی میسرەوە ناچار بوو ئەو کارە هەندێك دوابخات. هاوکات ئەیووب بەگی سەرۆکی عەشیرەتی میللی کە پێشتر لە دەست عوسمانییەکان هەڵهاتبوو، داوای پەناهێنانی بۆ لای ڕەشید پاشا کرد.[١٣٧]

لە سەرێکەوە شەڕەکانی کورد و عوسمانی بەردەوام بوون و لە سەرێکی ترەوە یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشای میسر گەیشتە سنوورەکانی عێراق و کوردستان و باندۆری لەسەر ڕووداوەکانی هەرێمەکە زیادی کرد. بەپێی ڕاپۆرتی ڕەشید پاشا لە ١٨٣٦/٢/١٤دا [١٣٨]، محەمەد عەلی پاشا نیازی بووە بەغدا بگرێت و سەربازەکانی خۆی لە حەڵەب گرد کردووەتەوە و دەستی گرتووە بەسەر ناوچەیەکدا بەناوی ''دیر'' کە ٧٠–٨٠ سەعاتەڕێ لە بەغداوە دوور بووە. هەرچەندە ڕەشید پاشا پێی وا بووە شیمانەی ئەوە ناکرێت محەمەد عەلی پاشای میسر بتوانێت بدات بەسەر بەغدادا، بەڵام بە ئاشکرا گوتوویەتی بۆی هەیە ببێت بە ڕەگەزی هاندەری یاخیبوونەکانی ئەو هەرێمە. والیی سیواس هەندێك عەشیرەتی کوردی ئێزیدی کە خۆی دەڵێت لە ناوچەیەکی چل پەنجا سەعاتەڕێ دوور لە دیاربەکر ژیاون، بەزۆر هێناوەتە

گوندەکانی چۆڵەوانیی دیاربەکر و لەوێ نیشتەجێی کردوون. کاتێك هەواڵ دەگات وا ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا لە میسر خۆی ئامادە دەکات بۆ ئەوەی پەلاماری ئورفا بدات، ڕەشید پاشای والیی سیواس کۆتایی بە شەڕ لە دژی ئێزیدییەکان دەهێنێت و ناچار دەبێت ڕوو لە ئورفا بکات.[١٣٩]

گرتنەوەی جزیرە و ناوچەی جزیرە لە نامەکانی ڕەشید پاشادا

ڕەشید پاشا کە ناچار بوو جاروبار هێرش و جموجووڵی سەربازی بۆ سەر هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ) ڕابگرێت، لە بەهاری ساڵی ١٨٣٦دا دەستی کرد بە سازدانی ئامادەکاری بەمەبەستی کشان بەرەو جزیرە. لە پێشدا کردەیەکی سەربازیی لە دەڤەری دیاربەکر ئەنجام دا و ڕەجەب بەگ و تەیموور بەگ و حوسێن بەگی زەرکی و میرزا ئاغای سیلڤانی [١٤٠] گرت و بۆ ئەدرنە دووری خستنەوە. ئەیووب بەگ و یووسف بەگی سەرانی عەشیرەتی میللیش کە پێشتر داوایان کردبوو خۆیان ڕادەستی ڕەشید پاشا بکەن، بە فەرمانی پاشا دەستگیر کران و لە دیاربەکر زیندانی کران.[١٤١] پاشان پەلاماری جزیرەی دا و توانی شارەکە لە دەستی هێزەکانی میری ڕەواندوز و ژێر دەسەلاتی میر سەیفەدینی جزیرەیی دەربهێنێت. ئەو نامە کورتانەی لەلایەن کوڕانی ڕەشید پاشاوە نێردراون، هەواڵی دەستگرتنی سوپاکانی عوسمانی بەسەر جزیرەی ژێر دەسەلاتی میری ڕەواندوزدا دەگەیەنن:[١٤٢]

"ئەو شوێنەی بە جزیرە ناو دەبرێت، زۆر سەختە و گوند و قەڵاکانی بە زیادەوە پتەون و خەڵکەکەی بوێر و جەنگاوەرن. هەرچەندە دژواری و ماندووبوونی زۆریش چێژرا، سوپاس بۆ خوا لە سایەی حەزرەتی پاشادا دەستی بەسەردا گیرا. لەبەر ئەوەی سەرجەم یاخیبووەکان هانایان هێناوە و گوێڕایەڵ بوون، کاتی بە ئەنجام گەیاندنی بەرژەوەندیی ڕەواندوز هاتووە."

لە نامەگەلی هاوشێوەدا کە لەلایەن ڕەشید پاشاوە بۆ دەرسەعادەت نێردراون، زانیاریی فراوان سەبارەت بە دەرهێنانی جزیرە لە دەستی میری ڕەواندوز دراوە. بەو پێیە، پاش مسۆگەرکردنی گوێڕایەڵی و پابەندبوونی بەگە یاخیبووەکانی جزیرە، سوپاکان ڕوویان لە باشوور کرد و لە ناوچەی زاخۆ شەڕ و پێکادان لەگەڵ میری ڕەواندوزدا بەردەوام بوو. پاش دەستگرتن بەسەر جزیرەدا، میر و بەگەکانی ئامێدیش دەستیان کرد بە هانابردن بۆ سوپا. بە گەیشتنی محەمەد پاشای والیی موسڵ، ڕەشید پاشا و سوپاکانی موسڵ و بەغدا نەخشەی ئەوەیان داڕشت لە سێ قۆڵەوە هێرش بکەنە سەر هێزەکانی میری ڕەواندوز.

ڕەشید پاشا زانیاریی سەبارەت بە دەڤەرەکە گەیاندووە و ئەوەشی بۆ نووسینەکەی زیاد کردووە کە شەڕی نێوان خەڵکی ئەو دەڤەرە بڕانەوەی بۆ نییە و لە زۆر گوند باروودت بەرهەم دەهێندرێت. نامەکەی ڕەشید پاشا سەبارەت بە جزیرە و سەیفەدین بەگی جزیرەیی زانیاریی گرنگ سەبارەت بە کۆمەڵگا و کولتووری ئەو سەردەمەی جزیرە و میرەکانی جزیرە (بنەماڵەی عەزیزی) کە خۆیان دەبردەوە سەر ڕەچەڵەکی فەرماندەی ناوداری ئیسلام یاوەر خالیدی کوڕی وەلید، دەخاتە ڕوو. ئەو نامەیەی کە ڕەشید پاشا لە ١٨٣٦/٥/٧ بۆ برای خۆی نووسیوە، بەم جۆرەیە:[١٤٣]

"کوردەکانی دەڤەری جزیرە لەو کوردانە ناچن کە پار بینیمانن. خۆ ئەمانە میللەتێکی چەندین قات لەوان بەربادترن. ئەمە بەو کاغەزە عەرەبییانەشەوە دیارە کە لە کۆشکی ئەو ناپاکەی بە سەیفەدین بەگی جزیرە بانگ دەکرێت، دەستمان بەسەریاندا گرت و هاوپێچ لەگەڵ ئەم نووسراوەدا بۆ ئێوەمان ناردووە. ڕەوشەکە بەم جۆرەیە؛ لێرە تاقمێکی خراپەکار و ئاژاوەگێڕ هەن بە ''سەید'' و ''شێخ'' گوزارەیان لێ دەکرێت و بەردەوام بە چیاکاندا دەگەڕێن. بەتەواوی جلوبەرگی سپی دەپۆشن و ڕوو

لە هەر شوێنێك بكەن، هەندێك كەس دەڵێن ''جای شیخنا''[١٤٤] و بڕێكی تر دەڵێن ''شێخێ مە هات''.[١٤٥] ژنان و پیاوان دەستیان ماچ دەكەن و خۆیان بە دامێنی كەوا و سەڵتەكانیاندا هەڵدەواسن. ئەمانە هەرچییەك بە هۆزەكانی خۆیان بڵێن، واتا كاتێك دەڵێن ''لە دژی فلان شەڕ بكەن و لەگەڵ فیساردا ئاشت ببنەوە''، خەڵك بە قسەی ئەوان ڕەفتار دەكات. شتەكە بەم جۆرەیە؛ بۆ نموونە، دوو عەشیرەت لە دژی یەكدی دەكەونە شەڕەوە و هەردوولاش تفەنگ بەكار دەهێنن. كاتێك یەكێك لەو شێخانە دەچێتە نێوانیانەوە، یەكسەر دەنگی تفەنگ دەبڕێت و هەركەس دەگەڕێتەوە شوێنی خۆی. بەكورتی، ڕەوشی ئەمانە لای هیچ میللەتێكی تر نەبیندراوە. لە كاغەزی ئاماژە بۆ كراودا دەردەكەوێت ناپاكی ناوبراو (سەیفەدین بەگ) لەلایەن شێخەكەیەوە كە لەم ڕۆژانەدا لە چیایە، بۆ ئەم مەسەلەیە هاندراوە و كاغەزەكەشمان بۆتان ناردووە. ئەو هەموو ڕێزگرتنە لە ناپاكی ناوبراو و پابەندبوون پێیەوە لەو سۆنگەیەوەیە گوایە نەوەی ''خالیدی كوڕی وەلید''ە. بەڵام ئایا وایە، وا نییە؟ ناتوانم ئەوەیان بزانم. خوا دەزانێت ئەمانە لە وتارەكانی ڕۆژانی هەینیدا ناوی سوڵتانی ڕێزدارمان ناهێنن. دەستەیەكیان ناوی ڕەواندوزی[١٤٦] و هەرزەكارانی ئەم دەوروبەرەش ناوی سەیفەدینی ناوبراو دەهێنن. چەند دوور و درێژیش بنووسرێت، هێشتا ناتوانرێت وەسفی لەبات و ڕەوشی ئەم مێروانە بكرێت."

بنەماڵەی عەزیزی كە میری جزیرە بوون، وەك لە شەرەفنامەشدا ئاماژەی پێ كراوە، خۆیان بە نەوەی خالیدی كوڕی وەلید دەزانن. بۆیە لە ناو كورددا ناسناوی "خالیدی" بەو میرانە دراوە. ئەو ماوەیەی جزیرە لە ژێر دەسەڵاتی میری ڕەواندوزدا بوو و دواتر كەوتە دەست عوسمانییەكان، میری جزیرە سەیفەدین بەگ بوو كە لە ناو كورددا بە "میر سێقدین" ناسرابوو. میر سەیفەدین تا پێی كرا ڕەشید پاشای سەرقاڵ كرد و ئەركی وی گران كرد،

پاش گرتنی جزیرەش هەڵهات و پەنای بۆ عەلی پاشای والیی بەغدا برد. بەو جۆرە دەسەڵاتی سەیفەدین بەگ درا بە بەدرخان بەگی ئامۆزای کە پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ عوسمانییەکاندا دانابوو. ڕەشید پاشا، بەدرخان بەگی لە جێی سەیفەدین بەگ کرد بە لێپرسراوی جزیرە. وەك لە بەشەکانی داهاتووشدا ڕوون دەبێتەوە، بەدرخان بەگ بەو متمانەیەی کە ڕەشید پاشا و حافز پاشا پێیان هەبوو و بەو پایەیەی پێی درا، بە تێپەڕبوونی کات بوو بە یەکێك لە دەسەڵاتدارترین میرەکانی کوردستان.[١٤٧] سەیفەدین بەگ ئەگەرچی دواتر بەخشرا و توانی بگەڕێتەوە بۆ جزیرە، بەڵام مەیلی بەلای دەسەڵاتەوە نەبوو.[١٤٨] وەك ئەوەی دواتر ساڵی ١٨٣٨ لە بەرخودانی مەحموود خانیشدا دەبیندرێت، ئەو کاتانەی بەدرخان بەگ لە جزیرە نەبووە، سەیفەدین بەگ جێی گرتووەتەوە و نوێنەری ئەو بووە.

کۆتایی بەرخودانی میر محەمەد، قۆناغێکی نوێ لە کوردستان لەگەڵ حافز پاشادا

میری سۆران لە کۆتایی ساڵی ١٨٣٦دا ئیدی توانای بەرەنگاربوونەوەی سوپاکانی عوسمانی نەما و خۆی ڕادەستی ڕەشید پاشا کرد و برایە دەرسەعادەت (ئیستانبوڵ).[١٤٩] محەمەد پاشای والیی نوێی موسڵ لە ڕاپۆرتێکدا سەبارەت بەو بابەتە کە لە ٢٥/ش/١٢٥٢ (١٨٣٦/١٢/٤) نووسیوێتی[١٥٠]، ڕادەگەیەنێت پاش سەرکوتکردنی مەسەلەی ڕەواندوز لەلایەن ڕەشید پاشا و والیی بەغداوە، ئەرکی وەرگرتنەوەی قەڵای ئامێدی بە خۆی سپێردراوە، ڕەسوڵ بەگی برای میر محەمەدی ڕەواندوزی خۆی لە قەڵای ئامێدی قایم کردووە و دوای ئابڵۆقەدانێکی بیست ڕۆژە خۆی بەدەستەوە داوە. بەپێی ئەو ڕاپۆرتە، پاش بەدەستهێنانەوەی قەڵای ئامێدی، فەرمانڕەواییی دەڤەری ئامێدی دراوە ئیسماعیل پاشای ئامێدی و خۆیشی، واتا محەمەد عەلی پاشا کراوە بە والیی موسڵ.

ڕەشید پاشای والیی سیواس لە دوای بڕانەوەی بەرخودانی میر محەمەد لە دیاربەکر مرد.[١٥١] لە پاش ئەو، حافز پاشا کرا بە والیی سیواس. لەگەڵ خۆبەدەستەوەدانی میر محەمەددا بەرخودانی گشتیی کورد لە باشوور بە ئەندازەیەکی زۆر تێکشکێندرا. لە ئەنجامی بەزینی میر محەمەدی ڕەواندوزی لە بەرانبەر سوپاکانی عوسمانی، سلێمان پاشای موتەسەڕیفی بابان پەسەندی کرد ٦٠٠ سەرباز بدات بە دەوڵەتی عوسمانی و پەیوەندی لەگەڵ ئێراندا بڕی و بەڵێنی دا پابەند بێت بە دەوڵەتی عەلییەوە. لە پای ئەوە خەڵاتێك درا بە ئەحمەد بەگی کوڕی و کوڕێکی تریشی بەناوی ئیبراهیم بەگ بە پلەی ''بینباشی'' لە سوپای نەزمداری عوسمانی وەرگیرا.

بە هۆی بڕانەوەی کێشەی میر محەمەد (محەمەد پاشای ڕەواندوزی) و دوورکەوتنەوەی میر لە کوردستان، بەر لە هەموو کەسێك عەلی پاشای والیی بەغدا هەناسەیەکی ئاسوودەیی هەڵکێشا. بەڵام میری ڕەواندوز لە دەرسەعادەت چاوی کەوت بە سوڵتان و هیچ سزایەکی بۆ دەرنەچوو، تەنانەت وەك پێشاندانی "عافی عالی – لێبووردنی باڵا" پلەی "فەریق"پێ درا. هەروەها مۆڵەتی پێ درا بگەڕێتەوە بۆ کوردستان و ناوچەکانی کۆیە، هەریر، ڕەواندوز، ئالتون کۆپری و هەولێریش کە پێشتر لە ژێر دەسەڵاتی خۆیدا بوون، بە فەرمی خرانەوە ژێر دەسەڵاتی وی.[١٥٢]

حاجی بەکر ئاغای کەدخودای دەرگای عەلی پاشای والیی بەغدا کە پێکەوە لەگەڵ میر محەمەددا چووبووە دەرسەعادەت، لە ڕاپۆرتەکانیدا سەبارەت بە میری سۆران ددانی پێ داناوە کە میر لە هەرێمەکە خاوەنی دەسەڵاتێکی بەرفراوانە و ئەگەر پابەند بە دەوڵەتەوە بمێنێتەوە، دەتوانێت خزمەتی پڕ بایەخ پێشکێش بکات. بەڵام سەرەڕای ئەوەش گوتوویەتی لێبووردن لە میر و ناردنەوەی بۆ هەرێمەکە دەبێت بە هۆی ڕوودانی نیگەرانی و تەگەرەی زۆر.[١٥٣]

بڕیاری گەڕانەوەی میری سۆران کە ناوونیشانی نوێی بووبوو بە فەریق مەحمەد پاشای ڕەواندوزی[١٥٤] بۆ کوردستان، بە شێوەیەکی تایبەت

ڕووبەڕووی ناڕەزاییی توندی عەلی پاشای والیی بەغدا بووەوە. میری سۆران ماوەیەکی درێژ لە پاشاکانی عوسمانی یاخی بوو، لە دەڤەرەکانی سۆران و بابانەوە تا بۆتان ڕووبەڕێکی بەرفراوانی کوردستانی خستبووە ژێر دەسەڵاتی خۆی و پاش هەوڵدانێکی درێژخایەن ئەوسا توانرابوو بەرخودانی وی بخرێت بەلادا، بۆیە شتێکی سروشتی بوو بەو جۆرە دڵدانەوە و ڕێزلێنانی میری سۆران لەلایەن پاشاکانی عوسمانییەوە لە هەرێمەکە بە خۆشحاڵی پێشوازی لێ نەکرابێت. هۆی سەرەکیی قەڵسبوونی والیی بەغدا سزانەدان یان بەخشینی پلەی "فەریقی" و دڵدانەوەی میری ڕەواندوز نەبوو، بگرە زیاتر لەبەر ئەگەری گەڕانەوەی میر بوو بۆ کوردستان. والیی بەغدا بیری لەوە دەکردەوە ئەگەر میری سۆران بەو شێوەیە بۆ کوردستان بگەڕێتەوە، دەسەڵات و ناوبانگی لە هەرێمەکە زیاتر گەشە دەکات و دەگاتە ئاستێك کە چی تر نەتوانرێت جڵەوی بگیرێتە دەست.

سەرەڕای ئەوەی سوڵتان لێبووردنی بۆ میر دەرکردبوو، عەلی پاشای والیی بەغدا بەمەبەستی دروستکردنی تەگەرە لە بەردەم گەڕانەوەی میر بەتوندی لە دژی گەڕانەوەی میر بوو بۆ کوردستان، چەندین جار دەرسەعادەتی لە مەترسییەکانی ئەو ئەگەرە هۆشیار کردەوە و بە هەڵوێستی گوشارئامێزانەی خۆی توانی پاڵ بە دەرسەعادەتەوە بنێت بەرەو چارەسەرێکی تر. والیی بەغدا بانگەشەی ئەوەی کردووە کە هەواڵی گەڕانەوەی میر بەلای خەڵکی کوردستانەوە زۆر خۆش نابێت و گوتوویەتی لەو بارەیەوە نامەی بۆ مووشیری مووش نووسیوە و تکای لە دەرسەعادەت کردووە تا بۆچوونی مووشیری مووشی پێ دەگات، میری ڕەواندوز کە لەسەر ڕێگای گەڕانەوە بوو، لە ئەماسیا ڕابگیرێت.[١٥٥]

والیی بەغدا بە پێداگرتنەوە دەڵێت گەڕانەوەی میری ڕەواندوز کارێکی شیاو نییە و ڕوونی دەکاتەوە ناوچەی ئامێدی لەلایەن والیی موسڵەوە بەڕێوە دەبرێت، جزیرە لەبەر ئەوەی گرێدراوی دیاربەکرە، لە ژێر دەسەڵاتی مووشیری مووشدایە و دەڤەرەکانی وەك کۆیە، ئالتون کۆپری، ڕەواندوز و

هەولێر لە ژێر دەسەڵاتی خۆیدایە و هەوڵ دەدات دەرسەعادەت بەوە قایل بکات کە هەرێمەکە لە پاڵ کێشە و گرفتەکانی تردا پێویستی بە "فەریق محەمەد پاشا" نییە. عەلی پاشا لە ئاکامدا پشتیووانیی والیی سیواسیشی بەدەست هێنا و بەو جۆرە توانی کارێکی وا بکات "تا ڕوونبوونەوەی مەسەلەکە" میری ڕەواندوز لە ئەماسیا ڕابگیرێت.[١٥٦]

لەسەر هەڵوێستی پێداگیرانەی والیی بەغدا ڕۆژی ٢٩/صەفەر/١٢٥٣ (١٨٣٧/٦/٣) فەرماننامەیەك دەرکرا سەبارەت بە مانەوەی فەریق محەمەد پاشا (میر محەمەد) بۆ ماوەیەك لە ئەماسیا.[١٥٧] میر محەمەد لە دەرسەعادەتەوە بەڕێ کەوت و ڕۆژی ٨/ڕەبیعولئەوەل/١٢٥٣ (١٨٣٧/٦/١٢) لەگەڵ حاجی وەلی ئاغادا کە خرابووە خزمەتی ئەم، گەیشتنە ئەماسیا. محەمەد شاکیر بەگی موتەسەڕیفی ئەماسیا فەرماننامەی باسکراو دەخاتە بەر دەستی میر و بێ ئەوەی بهێڵن خۆی هەستی پێ بکات، بەپێی چەند ڕێوشوێنێکی تەناهی کە پێشتر ئامادە کرابوون، نیشتەجێ دەکرێت.[١٥٨]

عەلی پاشا بە نهێنی نامەی بۆ موتەسەڕیفی ئەماسیا نووسی و بە پێویستی زانی میری ڕەواندوز نەترسێندرێت. لە ئاکامدا عەلی پاشای والیی بەغدا توانی بە پشتیوانی والیی سیواس کارێکی وا بکات دەرسەعادەت ڕازی بێت ڕێی ئەنادۆڵ لە میری ڕەواندوزی لە ئەماسیا ڕاگیراو بگیرێت و ڕەوانەی ناوچەیەکی وەك شومنوی هەڵکەوتووی ڕومەلی بکرێت.[١٥٩] (ڕومەلی لە سەردەمی عوسمانیدا بۆ باشووری بالکان بەکار دەهێندرا... وەرگێڕ)

میری ڕەواندوز کە بە پێچەوانەی ویستی سوڵتانەوە بە کاریگەریی والییەکانی سیواس و بەغدا لە ئەماسیا ڕاگیرا، هەرگیز بۆ کوردستان نەگەڕایەوە. دەستمان بە هیچ بەڵگەیەکی ڕوونیش نەگەیشتووە سەبارەت بە چۆنیەتیی مردنی. ئەو بۆچوونەی کە تا ئەمڕۆش بڕەوی هەیە، ئەوەیە کە میر لە کارێکی تاوانکاریدا بووە بە قوربانی. لە ڕاپۆرتی ٩/شەوال/١٢٥٤ (١٨٣٨/١٢/٢٦)دا بە "متەوەفا"[١٦٠] ئاماژە بۆ میر محەمەدی بەگی ڕەواندوز دەکرێت.[١٦١]

ئامانجی نوێی سوپاکانی عوسمانی؛
کوردە ئێزیدییەکانی گارزان، شەنگال و تەلەعفەر

لە کاتێکدا نامەگۆڕینەوە سەبارەت بە مێری ڕەواندوز درێژەی هەبوو، مووشیری نوێی سیواس حافز پاشا بەمەبەستی پەلاماردانی ئێزیدییەکانی ناوچەی سنجار (شەنگال) لە بەهاری داهاتوودا دەستی کرد بە دابینکردنی ئازوقە و کەرەستەی شەڕ بۆ سەربازەکانی کە لە ڕەققە (ڕاکا) مۆڵدرابوون.[١٦٢] محەمەد پاشای کورد کە لەلایەن حافز پاشاوە ئەرکی پێ سپێردرابوو، لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٨٣٧دا دای بەسەر ناوچەکانی جزیرە و شەنگالدا. بێ هیچ گومانێك ئامانج لە هێرشی سوپاکانی عوسمانی بۆ سەر ئەو ناوچانە کە لە بەهاری ئەو ساڵەوە دەستی پێ کرابوو، بریتی بوو لە تێکشکاندنی بەرخودانە خۆجێییەکانی کورد بەر لەوەی تەشەنە بکەن و گەورە ببنەوە. محەمەد پاشای کورد دوای ئەوەی دای بەسەر ناوچەی گارزانـدا، ڕووی لە ناوچەی جزیرە کرد. بەدرخان بەگ کە لە شەڕی دەسەڵاتی ناو میرنشینی جزیرەدا سەرکەوتنی بەسەر میر سەیفەدینی ئامۆزایدا بەدەست هێنابوو، گوێڕایەڵیی خۆی بۆ محەمەد پاشای کورد بەیان کرد. پاشان سوپاکانی عوسمانی ڕوویان لە ئێزیدییەکانی چیای شەنگال کرد و ئەمەش گرنگترین ئامانجی ئەو سوپایانە بوو. حافز پاشا دوای هەوڵدانێکی درێژخایەن توانی ئێزیدییەکانی چیای شەنگال بهێنێتە ژێر بار و دوای ئەوەش ڕووی لە قەزای تەلەعفەر کرد کە دانیشتووانی لە کوردی ئێزیدی پێك دەهات. حافز پاشا لە نامەکانی تایبەت بەو مەسەلەیەدا ڕوونی دەکاتەوە تەلەعفەر ١٢ سەعاتەڕێ لە چیای شەنگالەوە دوورە و لە دوو هەزار بنەماڵە پێکدێت و دانیشتووانی وەك شەنگالییەکان ئێزیدین. یەکینەکانی سوپای عوسمانی بە فەرماندەیی میرلیوا میرزا پاشا و میرئالای ئەرسەلان بەگ و بینباشی عەلی ئاغا چیای شەنگالیان بەجێ هێشت و بەرەو تەلەعفەر بەڕێ کەوتن. سوپاکانی عوسمانی قەڵای تەلەعفەریان گەمارۆ دا و ئێزدییەکان

نەیانتوانی خۆیان ڕابگرن، بۆیە ڕێی ڕێککەوتنیان لەگەڵ عوسمانییەکاندا هەڵبژارد و ڕازی بوون باج بدەن و پابەند و گوێڕایەڵی دەوڵەت بن. حافز پاشا بە مەرجی ئەوەی پێشوەخت ١٥٠٠ تووڕەکە ئاقچە لە بەرانبەر خەرجییەکانی سوپای عوسمانیدا وەربگرێت، پابەندبوونی ئێزیدییەکانی تەلەعفەری پەسەند کرد، هەروەها حافز پاشا دەستی گرت بەسەر ماین و بارگیر و مەڕ و چەندین جۆری تری ئاژەڵی ئێزیدییەکاندا و بە بیانووی ئەوەی گوایە بەشێك لە ئاژەڵەکان نەدراوە بە سوپا و براونەتەوە دەرەوەی ناوچەکە، ڕێککەوتنەکەی هەڵوەشاندەوە و بە ٥–٦ تابووری سەربازی پیادە قەڵای تەلەعفەری گەمارۆ دا. حافز پاشا لە شەڕێکی خوێناویدا دەستی گرت بەسەر قەڵای تەلەعفەردا و بەناوی سوپای عوسمانییەوە نزیکەی ٣٠٠٠ منداڵیی ئێزدیی بە دیل گرت و وەك سەرباز بەسەر ئالایەکاندا دابەشی کردن.[١٦٣] والیی سیواس حافز پاشا سالانە ٧٥٠٠٠ قروش باجی بەسەر قەزای تەلەعفەرەوە کرد بە مالێ.[١٦٤]

شەڕەکانی گارزان

شەڕەکانی عوسمانی و کوردی ئێزیدی کە ساڵی ١٨٣٧ لە ناوچەکانی شەنگال و تەلەعفەر تاویان سەند، لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٣٨دا لە دەڤەری گارزان، کە پێشتر ڕەشید پاشا بە سوپاکانی خۆیەوە ڕووی تێ کردبوو، درێژەیان هەبوو. وەك پێشتر باسمان کرد، ئەو جموجوولە سەربازییانە کە ساڵانە لەگەڵ هاتنی وەرزی بەهاردا دەستیان پێ دەکرا، بەمەبەستی تێشکاندنی هەر بەرخودانێکی کورد بوو کە بۆی هەبوو لە سەروبەندی گەورەبوونەوەی مەسەلەکەی میسردا لە دژی دەوڵەت ڕوو بدات. لە مانگی ئایاری ساڵی ١٨٣٨دا لە پێشدا هێرش برایە سەر سەعید بەگ لە ناوچەی جزیرە. بەدرخان بەگ لەو هێرش و پەلامارانەدا لە ڕیزی عوسمانییەکاندا بوو. سەعید بەگیش ١٢ی مانگی ئایار خۆی ڕادەست کرد.[١٦٥]

دواتر سوپاکانی عوسمانی ڕوویان له دەڤەری گارزان کرد و ڕووبەڕووی بەرخودانێکی سەختی کوردەکان بوونەوە. نامەکانی مارشاڵی ئەڵمانی هێلموت فۆن مۆلتکە، کە لە ڕیزی سوپاکانی عوسمانیدا لەو شەڕانەدا بەشدار بوو، پێشاندەری ڕووی ڕاستەقینەی شەڕەکانن. ئەم بەشەی خوارەوە کە لە نامەی مانگی تەممووزی ساڵی ١٨٣٨ وەرگیراوە، ڕاستییەکانی سەبارەت بە شێوازی شەڕەکان دەخاتە بەر تیشکی هەتاو:[١٦٦]

"جوولّەیەکی تری سەربازی پێویست بوو. ١٤ تیپ و ژمارەیەکی زۆر سەربازی باشبوزوک (سەربازی مووچەوەرگر... وەرگێڕ) ڕەوانە کران تا چواردەوری گردێکی تا ئەوپەڕی ئەندازە قیت بگرن. هەڵشکان بە گردەکەدا پێنج سەعاتی خایەند و سەربازە نیزامییەکان لەو ماوەیەدا شازدە کوژراو و نزیکەی شەست بریندارییان دا. تەنانەت ژنانیش تەقەیان لە سەربازانی نیزامی دەکرد. ژنێکی کورد سەربازێکی دایە بەر خەنجەر و کوشتی. سەربازەکان هار بوون و کاتێك گەیشتنە سەرەوە، ئەوەی بەرگری کردبوو، کوشتیان. نزیکەی ٤٠٠–٥٠٠ کورد کوژران. ٥٠ ژن کە سەربازەکان دەیانویست بیانبەن، لە ڕووبارۆکەی هەڵچووی دامێنی چیایەکەدا خنکان.

پاشا داوای کردبوو لەم جوولّەیەدا بەشدار بین. پێویستە ددانی پێدا بنێم ئەمە بۆ منیش زۆر گونجاو بوو. ناکرێت بۆ ئەم شەڕە ئیرەییمان پێ ببەن، لە سەرەتاوە تا کۆتایی قێزەوەن و ترسناك بوو. جگە لە هەزاران سەر ئاژەڵ، ٦٠٠ دیلیشیان هێناوە. نیوەی دیلەکان لە منداڵان و ژنان پێکدێت. فیشەك بەر کوڕێکی ٦–٧ ساڵان کەوتبوو. ئەو فیشەکەی ئێستا لە بەردەممە، لە برینەکەی ئەو دەرمان هێنا. بەڵام ئەگەری ڕزگاربوونی منداڵەکە زۆر بەهێزە. ژنانی بریندار هەن، بەڵام هەبوونی ئەو منداڵانەی کە بە نووکی ڕم بریندار بوون، تیشکێکی تاڵ و پڕ ئازار بەسەر ئەم بزاوتە سەربازییەدا دەکێشێت."

مۆلتکه ئەگەرچی ئەو ڕاستییانەی هێناوەتە زمان، کەچی بەم جۆرەی خوارەوە دەڵێت حافز پاشا کەموکورتیی نەبووە و ناچار بووە هێز بەکار بهێنێت:

"ئەگەر وەك سەربازی مووچەوەرگر خزمەتکاریش هەبن، پێشوەخت دەزانرێت چەندین خراپەکاری هەیە کە ناتواندرێت پێشیان لێ بگیرێت. لە کاتێکدا هێرش پێویست بێت بۆ دەستبەسەرداگرتنی ئەو ڕەوەزە بەردانەی کە خەڵکەکە بە مالّ و ژن و منداڵەوە پەنایان بۆ بردووە و بۆ گرتنی گوندەکان، شەڕێکی نەرم چۆن کاری لە کردن هاتوو دەبێت؟"

تایبەتمەندییەکی بەرچاو لە شەڕەکانی گارزاندا جێگرتنی کوردی موسڵمانە لە ڕیزەکانی سوپای عوسمانیدا لە دژی کوردی ناموسڵمان. ئەو شەڕانە بوون بە هۆی ئەوەی ئاین لە نێوان کوردەکاندا ببێت بە فاکتەری لەیەك دابڕان و زەمینەیان خۆش کرد بۆ بڕێکی زۆر لە کێشە کۆمەڵایەتییەکانی داهاتوو.

دواین بەرخودانەکانی کورد لە ساڵی ١٨٣٨دا؛ ئیسماعیل پاشای ئامێدی و مەحموود خانی میری مویکویس

مەحموود خان لە باکوور کە قەڵای خۆشابی کردبوو بە مەڵبەند و ئیسماعیل پاشای ئامێدی[١٦٧] لە باشوور دواین ئەو خاڵانە بوون کە دەبوو دوای شەڕەکانی دەڤەری گارزان لەلایەن دەوڵەتەوە لە کوردستان چارەسەر بکرێن. لە کاتێکدا ساڵی ١٨٣٨ بەرخودانی مەحموود خان لە باکوور بەردەوام بوو، ڕووداوی ئیسماعیل پاشای ئامێدی، کە ساڵانێك بوو دەوڵەتی عوسمانی بەخۆیەوە سەرقاڵ کردبوو، بەخێرایی گەورە دەبووە و دۆخی بەرخودانی وەرگرتبوو. ئیسماعیل پاشا کە دوای بەرخودانی میری ڕەواندوز لە سەردەمی ڕەشید پاشادا کرابوو بە دەسەڵاتداری سەنجەقی ئامێدی، بە

هۆی ئەو کێشانەی لەگەڵ محەمەد پاشای والیی موسڵدا هەیبوو، مەیلی دابووە بەرخودان.[١٦٨]

زانیارییە سەرەتاییەکانی سەبارەت بە بەرخودانی ئیسماعیل پاشای ئامێدی دەگەڕێنەوە بۆ مانگی دوازدەی ساڵی ١٨٣٦. بەپێی ئەو زانیارییانەی لەلایەن مستەفا ئاغای ئەفسەری زاخۆ و ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی سلێقانەوە گەیەندراون محەمەد ئەمین ئاغای موتەسەلیمی دیاربەکر، سەعید بەگی میری پێشووی جزیرە[١٦٩] نزیکەی ٢٠٠ پیاوی خۆی ناردووە بۆ هاوکاریکردنی ئیسماعیل بەگ و ئەویش بە هاوکاری ئەو هێزە هێرشی کردووەتە سەر زاخۆ.[١٧٠]

تاوانی هەبوونی پەیوەندی لەگەڵ ئیسماعیل پاشادا بەتەنیا نەخراوەتە پاڵ سەعید بەگی میری پێشووی جزیرە. سەعید پاشای میری میرانی پێشووی موسڵیش کە هاوناوی سەعید بەگ بوو، بە بیانووی هەبوونی پەیوەندی لەگەڵ بەرخودانی ئیسماعیل پاشادا تاوانبار کرا و لە دیاربەکر خرایە ژێر چاودێریی تایبەتەوە و بڕیار درا بە خێزانەوە بۆ ڕومەلی دوور بخرێتەوە.[١٧١] حافز پاشای والیی سیواس لە نیسانی ١٨٣٧دا سەعید پاشای لە دیاربەکرەوە ڕەوانەی دەرسەعادەت کرد.[١٧٢] ئیسماعیل پاشا کە دوای خۆڕادەستکردنی میری ڕەواندوز لە قەڵای ئاکرێ نیشتەجێ بوو، ئەگەرچی چەندین جار بانگەوازی ئاشتی بۆ کرا، وەڵامی ئەرێنیی نەدایەوە و ئەو بەرخودانەی دەستی پێ کرد، تا ماوەیەکی درێژ نەتوانرا چارەسەر بکرێت. لەبەر ئەوە دەرسەعادەت داوای لە حافز پاشای والیی سیواس و محەمەد عەلی پاشای والیی موسڵ کرد بەدوای چارەی بەدەستخستنی و چارەسەرکردنی کێشەکەدا بگەڕێن و دوای بەدەستخنیشی، لە دەڤەرەکە دووری بخەنەوە بۆ شوێنێکی دوور.[١٧٣] بەڵام ئیسماعیل پاشای ئامێدی درێژەی بە کێشەکە داوە.

سەلیم بەگی برای ئیسماعیل پاشا لە ئەیلوولی ١٨٣٨دا سەرلەنوێ هێرشی کردە سەر زاخۆ.[١٧٤] هەروەها حەلیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی

دۆسکی[١٧٥] کە گرێدراوی ئیسماعیل پاشا بوو، دەستی گرت بەسەر "دەیەک"ی دوازدە گوندی دەوروبەری ناحیەی بلیکیی سەر بە زاخۆدا. لەگەڵ گەورەبوونەوەی مەسەلەکەدا والیی بەغدا عەلی پاشا و والیی موسڵ محەمەد پاشا دەستیان کرد بە سازدانی تەدارەک بەمەبەستی ئەنجامدانی هێرشی سەربازی بۆ سەر ئیسماعیل پاشا. ئەمیش هەر ئەوەندەی هەواڵی جموجوواڵە سەربازییەکانی پێ گەیشت، دەستی کردە خۆ ئامادەکردن بۆ بەرپەرچدانەوە.[١٧٦]

عەلی پاشای والیی بەغدا مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٨٣٨ هێرشی کردە سەر ئیسماعیل پاشای ئامێدی. عەلی پاشا لای ئەربیلەوە[١٧٧] هات و محەمەد پاشای والیی موسڵی نارد بۆ نزیک ئامێدی و دهۆک.[١٧٨] والیی بەغدا بە سوپای خۆیەوە پەلاماری قەڵای ئاکرێی دا[١٧٩]. ئیسماعیل پاشا لە بەرانبەر ئەو هێرشەدا خۆی پێ ڕانەگیرا و کشایەوە بۆ قەڵای بارزان. محەمەد پاشای والیی موسڵیش هێرشی کردە سەر قەڵاکانی بادینان و دهۆک و دەستی گرت بەسەر ئەو ناوەدا. لەلایەن والیی سیواسەوە فەرماننامە نێردرا بۆ میری جزیرە سەبارەت بە هاوکاریکردن بۆ دەستگیرکردنی ئیسماعیل پاشای هەڵهاتوو. پاش ئەوەی ئیسماعیل پاشا کشایەوە بۆ قەڵای بارزان، ڕەسوڵ بەگی برای میری ڕەواندوز چووە موسڵ و گوێڕایەڵیی خۆی بۆ والیی بەغدا بەیان کرد. والیی بەغداش لەبەر ڕۆشناییی ئەو داخوازانەی لە دەقەری ڕەواندوزەوە بۆی نێردرابوون، سلێمان بەگ کە پێشتر دامەزرێندرابوو، لەسەر کار لابرد و ڕەسوڵ بەگی بە موتەسەڕیفی ڕەواندوز دامەزراند.[١٨٠] خاڵێکی گرنگی مایەی سەرنج لێدان لێرەدا ڕاستیی لە دەستدانی پێکهاتەی باو و پێشووی میرنشینە کوردییەکانی بابان و سۆرانە لە ماوەی پاش کۆتایی پێهێنانی بەرخودانی میری ڕەواندوزدا.

ئیسماعیل پاشا دوای ئەوەی هەواڵی پێ گەیشت کە هێرش دەکرێتە سەر قەڵای بارزان، لەوێوە پەنای برد بۆ قەڵایەکی ئێزیدی کە سەعاتەڕێیەک لە هەکارییەوە دوور بوو. سەلیم بەگی براشی بۆ ئەوەی بتوانێت بچێتە

ئێرانـەوە، بـەرەو شـەمدینان بـەرێ کـەوت.[١٨١] ڕەسـوولێ بـەگی بـرای مـیری پێشووی ڕەواندوز و چەند کەسێکی تر ئەرکیان پێ سـپێردرا و ڕەوانـەی کـن مـیری هـەکاری و ئاغـای چـاڵ[١٨٢] کـران و هـەوڵی دەسـتگیرکردنی ئیـسماعیل پاشای ئامێدی درا. هەروەها عـەلیخان بـەگیش بـەرەو شـەمدینان ڕۆیـشت و هەوڵی دا سەلیم بەگی برای ئیسماعیل پاشا کە خەریك بوو پـەنای بـۆ ئێـران دەبرد، دەستگیر بکات.[١٨٣] پاش ئەو ڕووداوانە ئامێدی خرایـە سـەر موسـڵ و خرایە ژێر دەسەڵاتی والیی موسڵەوە.[١٨٤]

مەحموود خان و قەڵای خۆشاب

لـە کاتێکـدا بـەرخودانی ئیـسماعیل پاشـا لـە باشـوور بـەردەوام بـوو، مووشیری ئـەرزەڕۆم عوسمـان نـووری پاشـا خـۆی سەرپەرشـتیی مەسـەلەی مـەحموود خـانی دەکـرد و وەك دەردەکـەوێت، لەبـەر ئـەوەی خـان لەسـەر سنووری ئێـران لـە پێگەیـەکی زۆر سـتراتیجیدا بـوو، عوسمـان نـووری پاشـا نەیتوانی ئەو مانۆرانە بکـات کـە خـۆی مەبەسـتی بـوو. بایـەخی سـتراتیجیی دەڤەر و قەڵای خۆشاب، هێزی مـەحموود خـان و براکـانی لـە دیـدی ئێـران و کوردسـتان و دەوڵـەتی عوسمانیـدا و سیاسـەتی خـان کـە لەسـەر بناغـەی ناکۆکی و پێکادانی سەدان ساڵەی نێوان ئێران و دەوڵەتی عوسمـانی بنتیـات نرابوو، گەورەترین تەگەرەکانی بەردەم بەئاسانی بەدەستخستنی خان بوون.

ئـەرکی فەرمانـدەیی ئـالای و تابووڕەکـانی "عەسـکەری مونتەزەمـەی حەزرەتی شاهانەی" کە لە ئەرزەڕۆم مۆڵـدرابوون، بـەڕێوەبردن و پـشکنینی گفتوگۆ بەردەوامەکانی سـنوور لەگـەڵ ئێرانـدا و چارەسـەکردنی بـەرخودانی مـەحموود خـانی یـاخیبوو لـە دەڤـەری وان بـە عوسمـان نـووری پاشـا سـپێردرا.[١٨٥] بەتایبـەتی داوا لـە عوسمـان نـووری پاشـا کـرا پـێش ئـەوەی گرفتێکی گەورە ڕوو بدات، مەحموود خان بەدەست بخات.[١٨٦]

مەحموود خان کە پێشتر لـە یـاخیبوونی ئیـسحاق پاشـای فـەرمانڕەوای وانـدا ڕۆڵێکـی گرنگـی لـە ئەسـتۆ گرتبـوو، لەبـەرەوە تـا سـاڵی ١٨٣٨ لـە

ناوچەکانی مویکویس، کاڤاش و وەستان چووە دەرێ، قەڵای خۆشابی مەڵبەندی میرنشینی کوردی مەحموودیی کۆنی وەرگرت و لەگەڵ ئێراندا بوو بە هاوسنوور. مەحموود خان بوو بە یەکێك لە میرە هەرە بەهێزەکانی کوردستان و سەرباری هەبوونی دەوڵەتی عوسمانی و میرەکانی هەکاری، هیزان، بۆتان و بتلیس لە دەوروبەری، لە گەیشتن بەو ئاستەدا سەرکەوتنی بەدەست هێنا. ئەو سەرکەوتنەی چ لە کوردستان و چ لای ئێران ناوبانگی بۆ پەیدا کرد و ئەو ناوبانگەش چەندین جار بووە بە بابەتی ڕاپۆرتەکانی عوسمان نووری پاشای مووشیری ئەرزەڕۆم.

بابەتێکی تر کە پێویستە لێرەدا هەڵوێستە بکرێت لە ئاستی، ڕەوشی میرەکانی هەکاریيە. ئەمان هەرچەندە ئامانجی ڕاستەوخۆی سوپاکانی عوسمانی نەبوون، بەڵام وەك لە ڕاپۆرتەکانیشدا بە ئاشکرا دەردەکەوێت زۆر حەز لە چارەی میرەکانی هەکاری نەکراوە و تەنانەت لە زۆربەی نووسراوەکاندا بە "یاخی" ناوبراون. لێپرسراوانی عوسمانی لە ئەرزەڕۆم، ئەگەرچی مەسەلەکە بەو شێوەیەش کۆتایی نەهات، بەڵام هەمیشە گومانی ئەوەیان هەبوو میرەکانی هەکاری ڕۆژێك لە ڕۆژان هاوکاری مەحموود خان بکەن.

دەرسەعادەت لەو لێکۆڵینەوانەدا کە لە ڕێی عوسمان نووری پاشاوە ئەنجامی دا، پرسیاری ئەوەی لێ کرا داخۆ دەکرێت بەرخودانی مەحموود خان بە شێوەیەك چارەسەر بکرێت کە لەسەر سنوور گرفتێکی گەورەی لێ نەکەوێتەوە؟ مووشیری ئەرزەڕۆم لە ڕاپۆرتی ١٨٣٨/٦/٦دا کە لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا نووسیوێتی[١٨٧]، بەم جۆرە باس لە مەترسییەکانی ئەگەری هێرشی سەربازی بۆ سەر مەحموود خان دەکات:

"لە ئەگەری بەکارهێنانی هێز لە دژی مەحموود خان و دەستکردن بە دەرزدادانیدا، بۆی هەیە داوای هاوکاری لە میرە یاخیبووەکانی هەکاریی هاوسێی بکات و بۆی هەیە لەلایەن ئەو یاخیبووە ئاماژە بۆ کراوانەشەوە هاوکاری پێ بگات. جگە لەوەش، تاقمی کورد قسەیان لەگەڵ کرداریان و

کرداریان لەگەڵ قسەیاندا یەك ناگرێتەوە و لەبەر ئەوەی لە تایەفەیەکن کە نازانرێت سەر بە چ مەزهەبێکن و لەبەر ئەوەی لە کاتی تەنگانەدا هەر لایەکیان لێ هەڵبکەوێت گوێڕایەڵی دەبن، ڕووی بادانەوە بەلای ئێرانیشدا پێشان دەدەن. ئێرانییەکانش بەپێی میزاجی ئاشکرایان بە نهێنی، یان بە ئاشکرا یارمەتی ئەمانە دەدەن. بەوەش ژمارەیان زیاد دەکات و چارەسەرکردنی مەسەلەکە پێویستی بە هەوڵێکی زۆر دەبێت."

عوسمان نووری پاشا کە ترسی ئەوەی هەبوو ئێران و میرەکانی هەکاری پشتیوانی لە مەحموود خان بکەن، نیگەرانی ئەوە بوو بەرخودانی خان لەسەر سنوور وەربگەڕێتە سەر ڕوودواوێکی گەورەی نێودەوڵەتی. عوسمان نووری پاشا بە پێویستی زانیوە تا کێشەی سنوور لەگەڵ ئێراندا چارەسەر نەکرێت، دەست نەکرێت بە چارەسەرکردنی چ مەسەلەی مەحموود خان و چ مەسەلەی میرە یاخیبووەکانی هەکاری و ڕوونی دەکاتەوە ئێستا کاتێکی گونجاو نییە بۆ ناردنی سەرباز لەلایەن دەرسەعادەتەوە. عوسمان نووری پاشا، هەروەها دەنووسێت مەحموود خان هەرچەندە کەسێك نییە بە دابینکردن و چاوەڕێکردن ئیدارە بدرێت، بەڵام گرتنەبەری ئەو شێوازەی ڕێوشوێن لەو کاتەدا پێویستە. زانیاریی پێویستیشی داوە بە ئیسحاق پاشای قایمقامی وان بەمەبەستی ڕێگرتن لە ڕوودانی گرفت و ڕوونی کردووەتەوە کە خۆیشی لەو ڕووەوە هاوکاریی قایمقام دەکات.

عوسمان پاشا لە سەرێکەوە سەرقاڵی مەسەلەی مەحموود خان بوو و لە سەرێکی تریشەوە سەرپەشتیی دانوستاندنەکانی سنووری لەگەڵ ئێراندا دەکرد کە لە ئەرزەڕۆم ئەنجام دەدران و تا دەهات درێژ دەبوونەوە. عوسمان پاشا ڕوونی دەکاتەوە نوێنەری ئێران بۆ دانوستاندنەکانی ئەرزەڕۆم عەباس میرزا (پێ دەچێت نووسەر لێرەدا ناوەکانی لێ تێك چووبێت، چونکە لە بەشەکانی پێشووتردا هاتووە کە ئاغا حەسەن نوێنەری ئێران بووە بۆ دانوستاندنەکانی سنوور و عەباس میرزاش جێنشینی تەختی پاشایەتیی ئێران بوو... وەرگێڕ) لە ئاست ئەو کارەدا نییە و داوا لە دەرسەعادەت

دەکات جۆرێك گوشاری دیپلۆماسی بخاتە سەر ئێران بۆ ئەوەی شاندێکی نوێ و ئاستبەرز بنێردرێت بەمەبەستی بە ئەنجام گەیاندنی دانوستاندنەکان.

دەستوەشاندنی چاوەڕوان نەکراوی میرەکانی هەکاری و جزیرە

لە کاتێکدا لە ئەرزەڕۆم حسابی ئەوە دەکرا چۆن بێ دروستبوونی کێشە بەرخودانی مەحموود خان چارەسەر بکرێت، بە هۆی چەند پێشهاتێکەوە کە مووشیر عوسمان نووریش نەیتوانیبوو پێشبینییان بکات، دەوڵەتی عوسمانی لەناکاو چووە دۆخی سوودمەندانەوە، چونکە میرەکانی هەکاری کە بە "یاخیبوو" ناو دەبران و ترسی ئەوە هەبوو لە لێقەوماندا بە هانای مەحموود خانەوە بچن، لەگەڵ میرەکانی جزیرەدا یەکیان گرت و بە شێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو هێرشیان کردە سەر مەحموود خان. نوورڵڵا بەگی هەکاری و سەیفەدین بەگی[188] ئامۆزا و جێنشینی میرئالای بەدرخان بەگی میری جزیرە رێك کەوتن و لە ئاڕاستەیەکی چاوەڕوان نەکراوەوە هێرشیان کردە سەر مەحموود خان. خان هەوڵی دەدا لەسەر هێڵێکی زراڤ هاوکێشەکان لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا بپارێزێت، بەڵام میرەکانی هەکاری و جزیرە هەموو هاوکێشەکانی ئەویان ژێر و ژوور کرد. لە ئەنجامی ئەو هێرشەدا کە میرەکانی هەکاری و جزیرە بە هۆی دوژمنایەتیی کۆنەوە کردیانە سەر مەحموود خان، خان ناچار بوو ڕێی ڕێککەوتن لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا هەڵبژێرێت و عەبدالڵ خانی برای بە چەندین نامەی پێشاندەری نیازی باشەوە نارد کن عوسمان نووری پاشای مووشیری ئەرزەڕۆم.[189] خان لە مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٨٣٨دا عەبدالڵ خانی برای لە ڕێی ئیسحاق پاشای قایمقامی وانەوە نارد بۆ لای عوسمان نووری پاشا و گوێڕایەڵی و پابەندبوونی خۆی بەیان کرد.[190]

ڕوونیش نییە بۆچی مەحموود خان لە ڕەوشێکی لەو جۆرەدا داوای هاوکاری لە ئێران نەکردووە. بەڵام وەك لە هەندێك لە نووسراوەکانی دواتردا

ڕوون دەبێتەوە، ددان بەوەدا نراوە کە لەو کاتەدا دڵڕەنجان لە نێوان لایەنی ئێرانی و مەحموود خاندا هەبووە. ئەگەری ئەوە هەیە مەحموود خان بیری کردبێتەوە لە دانوستاندنەکانی سنووردا کە لە ئەرزەڕۆم بەڕێوە دەبران، بەکار بهێندرێت، بۆیە مەیلی بەلای ئێراندا نەبووە و متمانەی بە ئێرانییەکان نەکردووە. بەو جۆرە دەوڵەتی عوسمانی لە سایەی میرە کوردەکانی هاوسێی مەحموود خانەوە ڕێی بە چۆکدا هێنانی خانی بۆ تەخت بوو. مەحموود خان بۆی دەرکەوت پێی ناکرێت لە هەمان کاتدا لە دژی هەموو لایەك شەڕ بکات، بۆیە ڕێی ڕێککەوتنی لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا هەڵبژارد. پاش ئەوەی مەحموود خان بەدەست خرا، عوسمان نووری پاشا بێئومێدیی ڕۆژانی پێشووی خۆی و ڕەوشی پێشهاتووی چاوەڕواننەکراو بەم شێوەیە کورت دەکاتەوە:[١٩١]

"لەبەر ئەوەی ناوبانگ و باس و خواسی مەحموود خان و عەبدالڕ خان لەم دەوروبەرە و لای ئێرانییەکان دەزانرا و گەیشتبووە کەشکەڵانی ئاسمان، هیچ کەسێك لە ئێرانییەکان و خەڵکی ئەم ناوە بە ئومێد نەبوو ئەم کارە بەو ئەندازەیە ئاسان سەربکەوێت."

عوسمان نووری پاشا ویستوویەتی سەرکەوتنی بەدەستهێنانی مەحموود خان و قەڵای خۆشاب کە خاوەن پێگەیەکی ستراتیجی بوو و دەست بەسەرداگرتنی زۆر دژوار بوو، وەسف بکات و زیاد لە قەوارەی خۆی گەورەی بکاتەوە. لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا دەنووسێت لە سایەی سوڵتاندا مەحموود خانی بەدەست هێناوە و خۆشابی قەڵای بەناوبانگی خان بەم شێوەیە وێنا دەکات:

"قەڵای خۆشاب بەسەر ڕەوەزێکی بەرزەوەیە و جگە لە هاوەن و گوشار ئامرازەکانی تری تێکدانی وەك تۆپ و تونێلی پیسایی کاری لێ ناکات. (هەڵکەندنی تونێل لە ژێر قەڵای لایەنی بەرانبەردا و پڕکردنی بە پیسایی و پاشەڕۆی مرۆڤ و ئاژەڵ یەکێك بووە لە تاکتیکەکانی شەڕی سوپای عوسمانی... وەرگێڕ) ئەگەر پێویست بێت یەك دوو هەزار تووڕەکە ئاقچە

خەرج بکرێت و بە پێنج شەش هەزار سەربازەوە بەتایبەت پەلاماری قەڵای ئاماژە بۆ کراو بدرێت، بە لەبەرچاوگرتنی ناوەوەی و شێوەی دەرەوەی دەکرێت پێشبینی بکرێت ئەگەر دووسەد پیاوی تێدا بێت، پێویستە لەبەر سەختی و دژواری بەلایەنی کەمەوە ماوەی شەش مانگ گەمارۆ بدرێت و ئەگەر بە هاوەن گوشاری بخرێتە سەر، ئەوسا لەوانەیە گرتنی مەیسەر بێت."

لە ڕاستیدا دوو هۆکاری گرنگ لە پشت بەشداربوونی نووراڵا بەگ و سەیفەدین بەگەوە لەو جموجوڵەدا هەیە. یەکەم، وەک ئەوەی ئەمین پاشای موتەسەرێفی مووشیش ئاماژەی بۆ کردووە، دوژمنایەتیی کۆنی نێوان میرەکان بوو، چونکە وەک پێشتریش باسمان کردبوو، میرنشینی مویکویس لە ساڵانی سەرەتای سەدەی نۆزدەدا لە نێوان میرنشینەکانی جزیرە و هەکاریدا دابەش کرابوو. دەڤەری مویکویس بە گشتی کەوتبووە ژێر دەسەڵاتی میرەکانی هەکاری. میرەکانی مویکویس لە سەردەمی سوڵتان سلێمانی قانوونی و ساڵانی دواتردا وەک ئەنجامی گوشارەکانی میرنشینی هەکاری و تا ڕادەیەکیش میرنشینی جزیرە ئۆتۆنۆمی/سەربەخۆییی خۆیان لە دەست دا. بەڵام لە دوایین چارەکی سەدەی هەژدەیەم و لە سەردەمی ئەیووبخان بەگی باپیری مەحموود خاندا لە یەک کاتدا دەست کرا بە تێکۆشان لە دژی ئەو دوو میرنشینە کوردییە و میرەکانی مویکویس بە تێپەڕبوونی کات دووبارە سەربەخۆییی خۆیان بەدەست هێنایەوە.

هۆکاری دووەمی تێوەگلان لەو ڕووداوە شەڕی دەسەڵات بوو لە ناو مالّباتەکانی سەیفەدین بەگ و نووراڵا بەگدا. پاش ئەوەی محەمەد بەگی میری سۆران لە بەرانبەر عوسمانییەکان دۆڕا و دەڤەری جزیرە لە ژێر دەسەڵاتی ئەو دەرهێندرا، سەیفەدین بەگ لەو سەروبەندەدا بۆ بەغدا هەڵهات. بەدرخان بەگ ئەو هەلەی قۆستەوە و خۆی لە عوسانییەکان نزیک کردەوە، بوو بە میری جزیرە و بەو پلەی میرئالایەی کە وەری گرتبوو، دەسەڵاتی خۆی لە ناو بنەماڵەی خۆی و عەشیرەتەکانی دەڤەرەکەدا بەتەواوی پتەو کرد. سەیفەدین بەگ لە ڕووداوەکەی مەحموود خاندا ڕۆڵێکی

چالاکی گێڕا و ئارەزووی ئەوە بوو لەسەر ئاستی دەوڵەتی عوسمانی و میرنشینی جزیرە و هەکاری کە ئەم دەسەڵاتی خۆی تێدا لە دەست دابوو، خۆی بگەیەنێتە دۆخێکی باشتر و بەو جۆرە کەمێك خۆی لە بەرانبەر بەدرخان بەگ بەهێز بکات. بۆیە وەك دەبیندرێت ئەو هێرشە کاتێك ئەنجام دراوە کە بەدرخان بەگ لە دەرەوەی جزیرە بووە.

نوورڵڵا بەگیش ئامانجی لە تێوەگلان لەو هێرشە ئەوە بوو مۆری "یاخیبوو" کە دەوڵەت لێی دابوو، لە خۆی بکاتەوە و لە دەوڵەت نزیك ببێتەوە و دەسەڵاتی خۆی لە ناو بنەماڵەی خۆیدا، بەتایبەتی لە دژی سلێمان بەگی ئامۆزای کە ئەگەری ئەوە هەبوو ببێت بە ڕکابەری، بەهێز بکات و ئەوەشی بۆ چووە سەر. میرنشینی هەکاری لە هەبوونی مەحموود خاندا وەك ڕابردوو بەهێز نەبوو و ئەوەش ڕاستییەکی بەرچاو بوو.

وەك دواتر لە وتەکانی ئەمین پاشای موشیشدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، مەحموود خان تێ گەیشتووە لەوەی کە میرەکانی جزیرە و هەکاری ئەو پەلاماڕە ئەنجام دەدەن و بۆ ڕێگرتن لەو هەنگاوە عەبدالڵ بەگی برای ناردووە بۆ لای عوسمان نووری پاشا بەمەبەستی بەیانکردنی گوێڕایەڵی و پابەندبوون. تێوەگلانی میرەکانی هاوسێ لەو مەسەلەیە بوو بە هۆی دروستبوونی ناکۆکی لە نێوان عوسمان نووری پاشای موشیری ئەرزەڕۆم و حافز پاشای والیی سیواسدا، چونکە ئیسحاق پاشا و مەحموود خان، کە بەمەبەستی سەلماندنی پابەندبوون، برای خۆی ڕەوانەی ئەرزەڕۆم کردبوو، لە ئەرزەڕۆم سکاڵایان لە دەست میرەکانی جزیرە و هەکاری کردبوو. عوسمان نووری پاشا لە ڕاپۆرتێکدا[۱۹۲] کە لە ۱۸۳۸/۹/۱۸ بۆ والیی سیواسی نووسیوە، دەڵێت خەریکە مەسەلەکە بە شێوەیەك چارەسەر دەکرێت کە گرفتی لێ نەکەوێتەوە و بەم قسانەی خوارەوە هەوڵ دەدات لە کرۆکی کارەکە بگات:

"لەبەر ئەوەی بەندە سەیفەدین بەگی جێنشینی بەدرخان بەگی میری جزیرە لەگەڵ نوورڵڵا بەگی میری هەکاریدا یەکیان گرت و بە تاقمێك

سەربازی کوردەوە قەزاکانی مکویس و وەستانی[۱۹۳] ژێر دەسەڵاتی مەحموود خانی ناوبراویان داگیر کرد و مەیلی تازەکردنەوەی دوژمنایەتیی کۆنی نێوان خۆیان هەیە، لەلایەن ئیسحاق پاشاوە پیاو بۆ کن نوورڵڵا بەگ و سەیفەدین بەگ بەڕێ کرا بۆ بۆ ئەوەی بزانرێت داخۆ لەلایەن ئێوەوە ئەرکیان پێ سپێردراوە، یاخۆ نا..."

عوسمان پاشا بەو هەڵوێستە چاوەڕوان نەکراوەی میرەکانی جزیرە و هەکاری نیگەران بووە و ترسی ئەوەی هەبووە نەخشەکەی خۆی سەبارەت بە مەحموود خان تێك بچێت. مووشیر پاشا خۆشحاڵ بوو لە پای ئەوەی کە خان گوێڕایەڵیی خۆی بۆی بەیان کردبوو و بیری لەوە دەکردەوە ئەگەر خان پابەند بە دەوڵەتەوە بمێنێتەوە، ئەوا لە کوردستان و لەسەر سنووری ئێران زۆر بەکەڵك دێت. عوسمان پاشا لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا بەم جۆرە دەنووسێت:

"ئەگەر لەم لاوە کەس خۆی لە مەحموود خان نەکات بە خاوەن، لەبەر ئەوەی شوێنە ناوبراوەکانی ئەو لەگەڵ ئێراندا هاوسنووڕە، ئاشکرایە دەتوانێت دەست بکات بە داواکردنی هاوکاری لە ئێرانییەکان. هەرچەندە فەرمانبەرەکانی ئێران وا دێنە بەرچاو وەك ئەوەی لەم کاتەدا لە ناوبراو زوێر بن، ئەگەر ڕەوشەکە بگۆڕێت، ئاشکرایە بەپێی هەڵوێستی ناڕوونیان بەردەوام بوێری خۆ لێ بە خاوەنکردن و لە ڕێ لادانیان تێدایە.

نوورڵڵا بەگی میری هەکاری لە میرە یاخیبووەکانی هەکارییە و هەرچەندە لە دۆخی ئێستادا بە مەحموود خانی ناوبراوی وێراوە، بەڵام ''نابێت بە پێڵاوی پێی ڕاست'' و هەر کاتێك لێی بقەومێت، بۆی هەیە دۆستایەتیی ئێرانییەکان بکات. بە هۆی ئەوەی مەسەلەی باسکراوی سنوور یەکلایی نەکراوەتەوە، بە خەیاڵی بەندەی بێجوورمتاندا هات ئەگەر لەم کاتەدا دەست بکرێت بە دەرزدادانی ئەوانە، دەبێت بە هۆی ڕووداننی قسە و قسەڵۆك لەگەڵ ئێراندا."

عوسمان پاشا له دریژەی ئەو ڕاپۆرتەدا پرسیار دەکات ئەگەر ئەو دوو مـیرە لـە خۆیانـەوە کارەکـەیان کردبێـت، هۆشـیارکردنەوەی پێویـست بـۆ سەیفەدین بەگ لەلایەن کێـوە دەدرێـت؟ لەبـەر ئـەوەی میرنـشینی جزیـرە– بۆتـان لـە دەرەوەی دەسـەڵاتی والیـی ئـەرزەڕۆم بـوو، لـەو ڕووەوە والیـی سیواسی ئاگادار کردووەتەوە. وەك دەبیندرێت عوسمـان پاشـا متمانـەی بـە نـوورڵڵا بـەگی مـیری هـەکاریش نـەکردووە و بـە پێویـستی زانیـوە دەوڵـەت سـەرباری هـەموو شـتێك خاوەنـداری لـە مـەحموود خـان بکـات، ئەگـەر نـا، ناتوانێت خان لە دەستی خۆیدا ڕابگرێت و دوور نییە ڕوو لە ئێران بکات.

کاتێك عوسمان نووری پاشا دەزانێـت حـافز پاشـا ئاگـای لـە مەسـەلەکە هەیە، زیزبوونی خۆی لە ناوبراو ناشارێتەوە، بەڵام زانیوێتی سوود لە ڕەوشە تازەکەش وەربگرێت، چونکە مەحموود خان ڕازی بوو باج بە عوسمـان پاشـا بدات و تەنانەت سەربازیشی بـۆ نـاونووس بکـات و ئەمـەش وای کـرد نـاوبراو داخوازی تریشی ڕووبەڕوو بکاتەوە. عوسمان نووری پاشـا داوای کـرد یـەکێك لە براکانی مەحموود خان وەك بارمتە بدرێت بە خۆی، یان لە وان بـدرێت بـە ئیـسحاق پاشـا و خوازیـاریش بـوو مـەحموود خـان بەڵێنـەکانی بکـات بـە بەڵگەنامەیەکی مۆرکراو.[١٩٤]

مەحموود خان لە وتەکانی ئەمین پاشای مووشیدا

وەك پێـشتر ئاماژەمـان بـۆ کـرد، فـەرمانڕەوای وان ئیـسحاق پاشـا لـە سەردەمی یاخیبوونی خۆیدا پەنای بۆ میری سەنجەقی مویکـویس مـەحموود خـان بـرد و ئـەمین پاشـای مووشـی، سـەرەڕای داواکـاریی مـەحموود خـان، هاوکاری یاخیبووەکانی نەکرد. بەڵام هێزی ئەوەشی نەبوو خـۆی لـە قـەرەی مەحموود خان بدات. مەحموود خان بە تێپەڕبوونی کات سنووری دەسـەڵاتی خۆی لە دەڤەرەکە فراوان دەکردەوە و بێگومان ئەمـەش بەگـەکانی مووشـی نیگەران کرد و ڕێی خۆش کرد بۆ ئـەوەی بـەردەوام مەودایـەك بخەنـە نێـوان خۆیان و مەحموود خانەوە.

موتەسەلیمی مووش ئەمین پاشا لەو سەروبەندەدا لە ئیستانبوڵ دەبێت و بیر لەوە دەکرێتەوە کە سەبارەت بە هێرشی میرەکانی جزیرە و هەکاری بۆ سەر مەحموود خان زانیاریی لا بێت، بۆیە لەو ڕووەوە داوای زانیاری لێ دەکرێت. ئەمین پاشا[١٩٥] دەبرێتە بابی عالی و لەوێ زانیاریی زۆر ورد لەسەر مەحموود خان دەدات. بەیاناتی ئەمین پاشا لە مێژووی ١٨٣٨/١٠/٢٣دا بەم جۆرەیە:[١٩٦]

"مەحموود خانی ناوبراو سی سالێ، سی و پێنج ساڵە لەو دەڤەرە نیشتەجێیە. لە هەر گوندێك لە گوندەکانی ئەو ناوە لە سێسەد پارە زیاتر و هەموو داهاتەکانی دەڤەری ناوبراوی لە ماوەی باسکراودا وەك سەرچاوەی بژێوی خۆی داناوە، دیاریی بەنرخی بۆ مووشیرەکانی ئەرزەڕۆم ناردووە و داهاتی تری سالانەشی نزیکەی دەهەزار قروش بووە. پێشتر لە سەروبەندی داگیرکردن و تالانکردنی کڵێساکانی ئاکدەمار و چارپاناکی هاوسنووری دەڤەری ئاماژە بۆ کراودا بە بردنی سێ هەزار کیسە زیو و زێڕ و قاپ و قاچاخدا خۆی کرد بە خاوەن سامان و دەوڵەمەندی و بۆ کۆی دوو هەزار سەرباز بوو بە خاوەنی توانا و بەزەیی و دانایی."

ئەمین پاشا ڕوونی دەکاتەوە مەحموود خانی خاوەن قەڵاگەلی سەخت و قایم سڵ لە قایمقامی وان و مووشیرەکانی ئەرزەڕۆم دەکاتەوە و ئەگەر لەلایەنێکەوە تەنگاو نەکرێت، لەوانە نییە گوێڕایەڵی دەوڵەت بێت. ئەمین پاشا بەردەوام دەبێت و دەنووسێت:

"تەنانەت ناردنی براکەشی بۆ ئەرزەڕۆم بۆ هەواڵ گەیاندن بوو سەبارەت بە هێرشی سەیفەدین بەگ و نووراڵا بەگی ناوبراو بۆ سەر ئەم و بۆ ئەوە بوو لە کاتی پێویستدا بیکات بە هۆکار بۆ داواکردنی کۆمەك."

ئەمین پاشا ڕوونی دەکاتەوە سەیفەدین بەگی ئامۆزای بەدرخان بەگ، کە پێشتر پلەی میرئالای پێ دراوە و نووراڵا بەگی میری هەکاری بە ڕێککەوتن دەستیان داوەتە ئەو کارە و لەو هەنگاوەشدا پشتیان بە حسابخوازیی دوژمنایەتیی کۆن بەستووە. ئەمین پاشا دەنووسێت:

"میری هەکاری حسابی بەشێك لە پێوەندارانی خۆی بۆ باوباپیرانی مەحموود خانی ناوبراو و ئەو دەکرد، بەڵام دواتر مەحموود خان بە شێوەیەك لە شێوەکان ئەو دەوروبەرەی داگیر کرد و کەوتە شوێن دۆزی سەربەخۆیی. ئەم بزاوتەی میری هەکاری بە ئاڕاستەی تۆڵەکردنەوە بوو لەو هەنگاوە."

وەك دەبیندرێت، دەتوانین لە میانەی وتەکانی ئەمین پاشای موتەسەڕیفی مووشەوە بگەین بە زانیاریی گرنگ سەبارەت بە پەیوەندیی میرەکانی کورد لە نێوان خۆیاندا، هەروەها سەبارەت بە هێرشەکەیان بۆ سەر مەحموود خان. لە کاتێکدا مەحموود خان وەك کەسێکی سەر بە میرنشینی هەکاری حسابی بۆ دەکرا، هەوڵەکانی بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی و زۆر بەرفراوانرکردنەوەی دەسەڵاتی لە دەڤەرەکە بۆ دەرەوەی سنووری مویکویس بوو بە هۆی چاندنی تۆوی دوژمنایەتی لە نێوان میرنشینەکانی هەکاری و مویکویسدا و دروستبوونی ڕق و قین لای میرەکانی هەکاری.

خاڵێکی تریش کە ئەمین پاشا ئاماژەی بۆ کردووە، مەحموود خان بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێرشی ئەو دوو میرە برای خۆی ناردووە بۆ ئەرزەڕۆم و هەوڵی داوە لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا ڕێك بکەوێت. واتا پەلاماری میرەکانی جزیرە و هەکاری مەحموود خانی ناچار کرد خۆی لە دەوڵەتی عوسمانی نزیك بخاتەوە.

لە وردەکارییەکی تردا باس لەوە دەکرێت کە مەحموود خان دەستی هەبووبێت لە داگیرکردن و بەتاڵانبردنی کلێساکانی دوورگەکانی ئاکدامار و چارپاناك کە لە ناوەندە ئاینییە گەورەکانی ئەرمەنی بوون. کلێساکانی ئاکدامار و چارپاناکی ئەرمەنی لە سەر دوو دوورگەن بە هەمان ئەو ناوانەوە. دوورگەی ئاکدامار دەکەوێتە باشووری دەریاچەی وان و ٣ کیلۆمەتر لە پێدەشتی ناوچەی کاڤاشەوە دووڕە. دوورگەی چارپاناکیش دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی دەریاچەی وان و باکووری ناوەندی شاری وانەوە.

تا ئێستا هیچ بەڵگەیەکمان بەدەستەوە نییە سەبارەت بە هەبوونی کێشە لە نێوان مەحموود خان و ئەرمەنیەکاندا. بە پێچەوانەوە، وا دەزانرا پەیوەندییەکی باش لە نێوان مەحموود خان و ئەرمەنییەکاندا هەبووە. مویکویسی زێدی باپیرانی مەحموود خان و ناوچەکانی کاڤاش و وەستان کە دواتر خستنیە ژێر دەسەڵاتی خۆی، مەڵبەندی شانشینی کۆنی ڤاسپورکارانی ئەرمەنی و میرنشینەکانی سەر بەو شانشینە بوون و بەشی زۆری دانیشتووانیان ئەرمەنین. لەو دەڤەرە چەندین شوێنی ئایینیی ئەرمەنی هەیە و هەموویان دەکەونە دەرەوەی کاڤاش و سەر بە کلێسای دوورگەی ئاکدامارن. ئاران ئەفەندیی ئەرمەنی یەکێك بوو لە ڕاوێژکارانی مەحموود خان. وەقفی مێر حەسەنێ وەلی کە بەدەست بنەماڵەی مەحموود خانەوەیە، لای کۆمەڵگەی ئەرمەنی جێگەی ڕێزێکی زۆرە.

وەکو تر دەست نەگەیشت بە هیچ زانیاری و بەڵگەنامەیەکی تر بۆ پشتڕاستکردنەوەی وتەکانی ئەمین پاشا لەو بارەیەوە.

کۆتاییی بەرخودانی مەحموود خان لە ساڵی ١٨٣٨دا و فاکتەری حافز پاشا

لە ئەنجامی هێرشی میرەکانی جزیرە و هەکاری لە مانگی تشرینی یەکەمی ١٨٣٨دا بۆ سەر مەحموود خان، خان چارەی نەما و لەسەر بانگهێشتی پێداگیرانەی عوسمان نووری پاشا و ئیسحاق پاشای قایمقامی وان بەمەبەستی چوون بۆ ئەرزەڕۆم چووە لای ئیسحاق پاشا و دەستەودامێنی بوو. ڕاپۆرتی مووشیری والیی سیواس حافز محەمەد پاشا کە دواتر لە ١٨٣٨/١١/٢١دا سەبارەت بە هێرشی میرەکانی جزیرە و هەکاری بۆ دەرسەعادەتی نووسیوە، مەسەلەکە بە تەواوی ڕوون دەکاتەوە.[١٩٧] بەو پێیە، حافز محەمەد پاشای والیی سیواس پەیوەندیی باشی لەگەڵ بەدرخان بەگی میرئالای جزیرەدا هەبووە و هێرشی میرەکانی جزیرە بۆ سەر مەحموود

خان به ئاگاداری و فەرمانی حافز پاشا ئەنجام دراوە. حافز پاشا ڕوونی دەکاتەوە پێی گوتراوە هەندێك کێشەی کۆن لە نێوان میری پێشووی جزیرە و بۆتان و سەیفەدین بەگ و مەحموود خاندا هەبووە و هێزەکانی سەر بە مەحموود خان زیانیان بە هەندێك لە ناوچەکانی سەر بە جزیرە و بۆتان گەیاندووە و بەشێکیان لێ داگیر کردووە.[198] بۆ ئەوەی مەحموود خان لەوە زیاتر بەهێز نەبێت و پێشی لێ بگیرێت و بترسێندرێت و کارێکی وا بکرێت دەست لەو ناوچانە هەڵبگرێت، حافز محەمەد پاشا خۆی فەرمانی بە بەدرخان بەگی میرئاڵای جزیرە داوە بێ ئەوەی گرفت دروست ببێت، مەسەلەکە چارەسەر بکات. فەرمانێکی تری حافز پاشا بۆ بەدرخان بەگ ئەوە بووە کە دوای چارەسەرکردنی کێشەی مەحموود خان، لەو ناوچەیە سەرباز بۆ دەوڵەت کۆ بکاتەوە. دواتر کاتێك بەدرخان بەگ بەمەبەستی تاوتوێکردنی بابەتێکی تر لەگەڵ حافز پاشا ڕوو لە مەلاتیا دەکات[199]، هەواڵی پێ دەگات کە سەیفەدین بەگی ئامۆزای و نوورڵڵا بەگی میری هەکاری پێکەوە پەلاماری مەحموود خانیان داوە. حافز محەمەد پاشا داوا لە بەدرخان بەگ دەکات ئاگادار بێت و پێش ئەوەی شەڕەکە گەورە بێتەوە، کێشەکە چارەسەر بکات.

بەپێی ڕاپۆرتی ئاماژە بۆ کراو، مووشیری ئەرزەڕۆم عوسمان نووری پاشا کە لە دوایین ساتدا لە پێشهاتەکان ئاگادار دەکرێتەوە، ڕوونی دەکاتەوە ئەو ناوچەیەی کە مەحموود خان خاوەنێتی، دەکەوێتە سنووری لێپرسراوێتیی ئەمەوە و لە پای ئەوەی بێ ئاگادارکردنەوە دەستیان لە ناوچەکانی ئەو وەرداوە، دڵتەنگی و زیزبوونی خۆی بە مووشیری سیواس دەگەیەنێت. حافز محەمەد پاشا ددان بە مافداریی عوسمان پاشادا دەنێت و ڕوونی دەکاتەوە لەو سۆنگەیەوە نامەی بۆ میرئاڵای بەدرخان بەگ نووسیوە و داوای کردووە بە تەواوی دەست لە مەحموود خان هەڵبگرن، بەڵام تا نامەکە گەیشتووەتە ئەوێ، میرەکان پەلاماری مەحموود خانیان داوە و تەنگیان پێ هەڵچنیوە. بەپێی هەمان ڕاپۆرت، مەحموود خان کەوتووەتە

دۆخێکەوە هیچ چارەیەکی بۆ نەماوەتەوە و ڕێی لە یەکگەیشتنی گرتووەتە بەر لەگەڵ ئەو میرانەدا کە هێرشیان کردووەتە سەری و میرەکانی هەکاری و جزیرە ڕادەگەیەنن بە مەرجێك لە دەڤەرەکە دوور دەکەونەوە ئەگەر مەحموود خان بچێتە وان و دەستەودامێنی ئیسحاق پاشا بێت. حافز پاشا ئەوەشی بۆ ڕاپۆرتەکەی زیاد کردووە کە مەحموود خان ناچار ئەو داوایەی پەسەند کردووە، چووەتە وان و خۆی ڕادەستی ئیسحاق پاشای قایمقامی وان کردووە. حافز پاشا، هەروەها ڕوونی دەکاتەوە لە کاتێکدا پێویست بە هەوڵێکی زۆر هەبوو بۆ لە ناوبردنی کێشەی مەحموود خان، بەو شێوەیە بەئاسانی چارەسەر کرا.

مەحموود خان لەسەر بانگهێشتی ئیسحاق پاشا چووە شوێنێکی نیو سەعاتەڕێ دوور لە وان کە بە باخی وان[٢٠٠] ناو دەبرا و لەوێ خۆی بەدەستەوە دا.[٢٠١]

مرۆڤ ڕووبەڕووی دەیان ڕاپۆرت و نووسراو دەبێتەوە سەبارەت بە ڕەوانەکردنی مەحموود خان بۆ ئەرزەڕۆم و دەستگیرکردنی. وەك لەم ڕاپۆرتەی خوارەوەدا ڕوون دەبێتەوە، مەحموود خان ڕۆژی ٤ تشرینی دووەمی ١٨٣٨ گەیشتووەتە ئەرزەڕۆم.[٢٠٢] کاتێك مەحموود خان گەیشتە ئەرزەڕۆم، خۆی و براکانی، عەبدالڵ خان و سەیفەدین بەگ، لەلایەن مووشیر عوسمان نووری پاشاوە دەستگیر کران و لە قەڵای ئەرزەڕۆم خرانە زیندانەوە.[٢٠٣]

خالّی گرنگ لێرەدا ئەوەیە کە مەحموود خان لە وان دەستگیر نەکراوە، بگرە دوای گەیشتنی بە ئەرزەڕۆم بڕیاری دەستگیرکردنی دراوە. پاش گەیشتنی هەوالّی زیندانیکردنی مەحموود خان لە ئەرزەڕۆم، براکانی تری خۆیان لە قەڵای خۆشاب و قەڵا و پایگاکانی تر قایم کرد. ئەمەی خوارەوە چەند بەشێکە لە ڕاپۆرتێك کە مۆری عوسمان نووری پاشا و مێژووی ١٨٣٨/١١/٩ی بەسەرەوەیە و تایبەتە بەو بابەتە:[٢٠٤]

"پێشتر لەلایەن ئەفەندیی خاوەن سەعادەتی کەدخودای دەرگامەوە بۆ خزمەتی بەڕێزتان نووسرابوو مەحموود خان کە لە ''ئومەرای عەشایر'' ە[٢٠٥] و ماوەی بیست ساڵ لە دەوروبەری وان لەسەر زیادەڕۆیی و خراپەکاری ڕاهاتبوو، چۆن خۆی و عەبدالڵ خانی برای و میر شەرەفی مامی و کەسێکی کەدخودای بەناوی تەرلان لە ڕووی شوێن و زەمانەوە بەئاسانی بەدەست خران.

ناوبراوان مەحموود خان و براکانی، عەبدالڵ خان و سەیفەدین خانیش[٢٠٦]، لە مێژوویەکی دواتردا دەستگیر کران. بەو پێیە، قایمقامی ئالای سوارەی تیمارلیی عەسکەری مەنسوورە و بەندەی خۆتان سەلیم بەگی خاوەن عیزەت کە لەم ناوە بوو، بەمەبەستی هێنانی ناوبراوان بۆ ئەرزەڕۆم بە دوو دەستە سەربازەوە ڕەوانەی وان کرا و ناوبراوانی خستە پاڵ خۆی و لە ڕۆژی یەکشەمەی شازدەی ئەم مانگەدا گەیشتنە ئەرزەڕۆم. ناوبراوان لە شوێنێکی پارێزراو دانران و قەرەقۆڵی گونجاو بەسەریانەوە دانرا و فەرمانی پاراستنیان بەردەوام لە کاردایە. بەڵام برا بچووکەکانی تری ناوبراوان مەحموود خان و عەبدالڵ خان بە ناوەکانی عەبدولڕەزاق و مەحموودی خۆیان لە قەڵای بەناوی خۆشاب و دوو برای تریشیان خۆیان لە پایگاکانی تر قایم کردووە."

عوسمان نووری پاشا لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا ڕوونی دەکاتەوە کە ڕەوانەکردنی مەحموود خان بۆ دەرسەعادەت شتێکی گونجاو نابێت لە کاتێکدا عەبدولڕەزاق بەگی برای و براکانی تری خۆیان لە قەڵاکان قایم کردووە. عوسمان پاشا بۆ خۆبەدەستەوەدانی عەبدولڕەزاق بەگ داوای هاوکاری لە مەحموود خان کرد و لە بەدەستهێنانی هاوکاریشدا سەرکەوت. مەحموود خان بیری لەوە دەکردەوە براکانی لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی و میرە دوژمنەکانی هاوسێ خۆیان پێ ڕاناگیرێت، بۆیە بە ڕەزامەندیی عوسمان پاشا تەرلان ئاغای کەدخودای خۆی بە نامەوە نارد بۆ لای عەبدولڕەزاق بەگ لە قەڵای خۆشاب و داوای لێ کرد خۆی بەدەستەوە بدات. بینباشیی ئالای عەسکەری مەنسوورە عەبدولڕەحمان بەگ لەو گەشتەدا

هاوڕێی تەرلان ئاغا بوو. عوسمان پاشا لەبەر ئەوەی بەڵێنی بە مەحموود خان دابوو، فەرمانی بە قایمقامی وان دا زیان بە گیان و مالّی پاشماوەی خەڵکەکە نەگەیەندرێت.

وەك دەردەكەوێت، عوسمان پاشا لە سەرێكەوە هەوڵی داوە بە ناوبژیوانیی مەحموود خان كێشەكە چارەسەر بكات و لە سەرێكی تریشەوە وەك خۆ ئامادەكردن بۆ هەر ئەگەرێك دەستی كردووە بە خۆسازدان بۆ بزاوتی سەربازی. عوسمان نووری پاشا فەرمانی پێویستی بۆ ئیسحاق پاشای قایمقامی وان نارد تا تۆپ و كەرەستەی تری شەڕ ئامادە بكات بۆ ئەگەری هێرشكردن بەمەبەستی دەستگیركردنی عەبدولڕەزاق خان و ئەدهەم خانی[۲۰۷] برایانی مەحموود خان و نزیكەی پێنجسەد پیاوی تر كە خۆیان لە قەڵای خۆشاب و قەڵاكانی تر قایم كردبوو.[۲۰۸] میرئالای غالیب بەگیش بۆ ئەو كارە ڕەوانەی لای ئیسحاق پاشا كرا. پاشا بە یەكینە ڕێكخراوەكانی سوپا، ئەوانەی لە وان جێگیر كرابوون، دای بەسەر قەڵاكاندا و لە ئاكامدا و بێ ئەوەی پێكادانی مایەی باسكردن ڕوو بدات، ئەوانەی خۆیان لە قەڵاكان قایم كردبوو، خۆیان بەدەستەوە دا. ئەركی ناردنی عەبدولڕەزاق بەگ و یاوەرانی بۆ ئەرزەڕۆم بە مستەفا ئاغای بینباشیی تابووری سێیەمی عەسكەری مەنسووری ژێر فەرماندەیی میرئالای غالیب بەگ سپێردرا. تەیفوور بەگی كوڕی ئیسحاق پاشاش كە یەكێك بوو لە بینباشییەكانی عەسكەری مەنسوورە، لەو كارەدا ئەركی پێ سپێردرا.

هەرچەندە عوسمان پاشا فەرمانی بە قایمقامی وان دابوو گیان و مالّی پاشماوەی خەڵكەكە بپارێزێت، بەڵام ئەو دەستی سەربازەكانی بۆ تالانكردنی مالّ و سامانی خەڵك والّا كرد.[۲۰۹] ئیسحاق پاشا لە ڕاپۆرتێكدا دەنووسێت ئەو كارە لەلایەن سەربازە كوردەكانی باشبوزوقەوە (سەربازی مووچەوەرگر... وەرگێڕ) ئەنجام دراوە.[۲۱۰] ئەم بەشەی خوارەوە لە ڕاپۆرتی عوسمان پاشا سەرەداوی گرنگ سەبارەت بە بەیاناتی سامانی مەحموود خان و براكانی دەخاتە ڕوو:[۲۱۱]

"...ڕوونیان کردەوە لەبەر ئەوەی لەگەڵ پاشاکانی مووش و وان و میرەکانی هەکاری و سەر سنوورەکانی ئێرانی هاوسێیاندا دوژمنایەتییان هەبووە، پێویستیان بە ڕاگرتنی دوو سێ هەزار سەرباز هەبووە و ئەو ئاقچانەی کە سالانە لە دانیشتووانی دەڤەری خۆیان وەریان گرتووە، داویانە بە سەربازەکان. گوایە نەقدیان نییە و مەحموود خان لە چوار هەزار زێڕی بیستی زیاتر کە بۆ گەشتی حەجی شەریف داینـاوە، هیچ نەقدێکی تری نییە و عەبدال خانیش زیاد لە حەفتا هەشتا هەزار قروش قەرزی ئەم و ئەوی لایە."

وەک دەبیندرێت، مەحموود خان لەبەر ئەوەی بەردەوام لەگەڵ پاشاکانی عوسمانی و میرەکانی هەکاری و جزیرەدا لە دۆخی دوژمندارییدا بووە و هەمیشە لەگەڵ لایەنی ئێرانیدا لە دۆخی پێکاداندا بووە، هەموو کاتێک ٢–٣ هەزار سەربازی نیزامیی دامەزراندووە و بەشی زۆری داهاتی سالانەی لەو ڕێیەدا خەرج کردووە. لە وتەکانی ئەمین پاشای موتەسەڕیفی مووشیشدا کە پێشتر ئاماژەمان بۆیان کردبوو، باس لەوە کراوە کە مەحموود خان بەردەوام سەربازی نیزامیی هەبووە.

خەڵاتکردنی فەرمانڕەوای وان حافز پاشا و میرە ڕەنج بەکاربردووەکان

لەبەر ئەوەی قایمقامی وان ئیسحاق پاشا و پیاوەکانی ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە کۆتایی پێهێنانی بەرخودانی مەحموود خان لەسەر دەستی والییەکانی سیواس و ئەرزەڕۆم، ژمارەیەکی زۆر نووسراو بۆ دەرسەعادەت نێردراوە تا لە پای ئەو خزمەتەیان نیشان و پلەیان پێ بدرێت. وەک دەبیندرێت، ئیسحاق پاشا کە پێش چەندین ساڵ یاخی بوو و پەنای بۆ مەحموود خان برد، دوای چەندین ساڵ لە پای ئەوەی لە سەرکوتکردنی مەحموود خاندا سوودی گەیاندووە، خەڵات کراوە.

لە ڕاپۆرتێکی عوسمان پاشادا کە لە ١٨٣٩/٢/١٠دا بۆ دەرسەعادەتی نووسیوە[٢١٢]، پێشنیاز دەکات لە پای هەوڵی زۆری بۆ لە ناوبردنی کێشەی مەحموود خان و گرتنی قەڵای خۆشاب خەڵاتێک بدرێت بە ئیسحاق پاشا و

پلەی ''سەرگەورەی دەرگاوانی دەرگاهی عالی''یش بدرێت بە بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی عەلی ئاغا کە هەرچەندە پەیوەندیی بەو مەسەلەیەشەوە نەبووە، بەڵام لە ماوەی مانەوەیدا لە وان وەك پێویست تێکۆشاوە. بەتەنیا ئیسحاق پاشا و فەرمانبەرەکانی نەبوون کە عوسمان پاشا داوای کردووە بە ڕێز لێنان و خەڵاتی جۆراوجۆر خەڵات بکرێن.

عوسمان نووری پاشا وێستوویەتی سەیفەدین بەگیش کە لە دامرکاندنەوەی ئەو بەرخودانەدا ڕۆڵی هەبووە، خەڵات بکرێت. ناوبراو لە نووسراوی ١٨٣٨/١١/٢١دا بۆ دەرسەعادەت[٢١٣]، ڕوونی دەکاتەوە سەیفەدین بەگ، کە لە میرەکانی جزیرەیە، پێشتر لە سەردەمی ڕەشید پاشای کۆچکردوودا بۆ بەغدا هەڵهاتووە، دواتر بەدەست هێندراوەتەوە و لە مالّی خۆی لە جزیرە نیشتەجێ کراوە و لەسەر دوعاکردن بۆ سوڵتان بەردەوام بووە. عوسمان پاشا لەو ڕاپۆرتەدا داوا دەکات سەیفەدین بەگ لە پای هەولّ و تێکۆشانی لە مەسەلەی مەحموود خاندا و لەبەر ئەوەی لەمەودواش ڕاستگۆیانە خزمەتی دەولّەت دەکات، بە بەخشینی پلەی "سەرگەورەی دەرگاوانی دەرگاهی عالی" خەڵات بکرێت.

والی سیواسیش داخوازی لەو شێوەیەی سەبارەت بە سەیفەدین بەگ دەربڕیوە.[٢١٤] مووشیرەکانی ئەرزەڕۆم و سیواس چەندین جار پێشنیازیان بۆ دەرسەعادەت کردووە شان بەشانی سەیفەدین بەگ، پێویستە نوورلّلّا بەگی میری هەکاریش لە پای خزمەتەکانی خەڵات بکرێت.[٢١٥]

یەکەم دوورخستنەوەی مەحموود خان و براکانی

لێپرسراوانی عوسمانی لەمەڕ بابەتی ئەو شوێنەی کە دەیانویست مەحموود خانی بۆ دوور بخەنەوە، بێ بڕیار بوون. گرنگترین هۆکاری ئەمەش، وەك ئەوەی لە نامەگۆڕینەوەکانی دواتردا زۆر جاران باس کراوە، دەسەلّاتی مەحموود خان لە هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ) و توانای ئەو بووە بۆ کۆنترۆلّکردنی سنووری ئێران. لێپرسراوانی

عوسمانی ددانیان پێدا ناوە ئەگەر بتوانرێت مەحموود خان بەلای دەوڵەتدا ڕابکێشرێت، ئەوا بۆی هەیە ببێت بە هۆکاری جێگیرکردنی هەبوونی دەوڵەت لە کوردستان، بەتایبەتیش لە ناوچەکانی سەر سنووری ئێران. لێپرسراوانی عوسمانی لە باشوور بە هەبوونی بەدرخان بەگ گەشەیان بە دەسەڵاتی دەوڵەت دابوو. بیریان لەوە دەکردەوە لە باکووریش دەتوانن لەگەڵ مەحموود خاندا لە هەمان شتدا سەرکەوتوو بن.

مووشیری ئەرزەڕۆم عوسمان پاشا دۆخەکە دەخاتە بەردەستی حافز عەلی پاشای مووشیری سیواس و ڕوونی دەکاتەوە بەپێی ئەو بۆچوونەی کە لەوەوە پێی دەگات، هەڵسوکەوت دەکات.[٢١٦] دەرسەعادەتیش بڕیاری کۆتایی بۆ والیی سیواس هێشتووەتەوە.[٢١٧] حافز محەمەد پاشا ڕوونی دەکاتەوە شتێکی گونجاو دەبێت ئەگەر مەحموود خان و نزیکەکانی ڕەوانەی ئیستانبوڵ بکرێن و تا خۆ چاک کردن ''ئیسلاحی نەفس'' لەوێ بهێڵدرێنەوە.[٢١٨]

عوسمان نووری پاشا لە نامەیەکدا بۆ دەرسەعادەت کە مێژووی ١٢٥٤/Za/٢٥ (١٨٣٩/٢/١٠)ی بەسەرەوەیە[٢١٩]، ڕوونی دەکاتەوە پاش دەرچوونی بڕیاری ڕەوانەکردن بۆ ئیستانبوڵ مەحموود خان لای ئەم تکای کردووە، پەشیمانی دەربڕیوە، داوای کردووە دوو برایان لە ئیستانبوڵ ڕانەگیرێن بۆ ئەوەی بنەماڵە و خزمەکانیان پەرێشان نەبن و بگەڕێندرێنەوە و لەگەڵ بنەماڵە و لایەنگرانیاندا لە شوێنێکی بە گونجاو زانراو نیشتەجێ بکرێن. مەحموود خان و براکانی خرانە ژێ بەرەو ئیستانبوڵ و عوسمان پاشاش بەڵێنی پێیان دا ئەو داخوازەیان بگەیەنێت بە دەرسەعادەت. عوسمان پاشا لە ڕاپۆرتێکدا کە لەو بارەیەوە بۆ دەرسەعادەتی نووسیوە، وا دەڵێت:

"لە ڕاستیدا ئەمانە بنەماڵەیەکی گەورەن، وەک خاوەن کوڕ و خزم و ئاشنا لە ناو عەشیرەتەکاندا و لەسەر ئاستی ئێران بە جوامێری و بوێری ناسراون و ناوبانگیان لای هەمووان ئاشکرایە و لە کوردستان خاوەن توانای

جێبەجێکردنی هەڕەشەکانیانن. سەنجەقی بایەزید کە یەکێکە لە ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی مەن، ناوچەکی وێرانە. ئاشکرایە دەتوانن سەد دووسەد بنەماڵەی خزم و نزیکانی خۆیان کە بە خزمەتکار ناویان دەبن و زۆر بنەماڵەی تریش بەکێش بکەن. بەتایبەتی دوورخستنەوەی خێزان و خزمەکانی ئەمان لای وان کارێکی پێویست و بەسوود دەبێت. هەرچەندە ناوبراو مەحموود خان لە ناو ئەواندا بە چەتەگەری ناوبانگی پەیدا کردووە، بەپێی لێکۆڵینەوەی ئەنجامدراو و هەواڵە گەیشتووەکان دەرکەوتووە کە عەبدالڕ خان بە شێوەیەکی گشتی لە ڕابەرایەتیکردندا لە پێشترە. بەپشتبەستن بەمە، بۆ نموونە دەتوانرێت عەبدالڕ خان و عەبدولڕەزاق لە دەرسەعادەت ڕابگیرێن و مەحموود خان و میر سەیفەدین بۆ ئەم ناوە بەڕێ بکرێنەوە. لەم ڕەوشەدا، بیرمان لەوە کردووەتەوە پاش ئەوەی گشت خێزان و خزمەکانیان لای وانەوە بۆ ئەم ناوە دەهێنن، حەرەمی مەحموود خان و کوڕەکانی و میر سەیفەدین وەک بارمتە لە ئەرزەڕۆم ڕادەگرین و ناوبراو مەحموود خان و هەموو خزمەکانی و پیاوان و خزمەتکارانی لە شوێنێکی سەنجەقی بایەزید نیشتەجێ دەکەین. لەم بابەتەدا لەسەر تکای ناوبراوان لەم لایەنەوە بەڵێنیان پێ درا کە داخوازەکانیان بۆ دەرسەعادەت دەنووسرێت."

وەک دەبیندرێت، عوسمان نووری پاشا داوای کردووە دووان لە براکان لە ئیستانبوڵ ڕابگیرێن، برایەک و خێزانی مەحموود خانیش وەک بارمتە لە ئەرزەڕۆم ڕابگیرێن و مەحموود خانی خاوەن ناوبانگ لە کوردستان لە دەوروبەری بایەزید بکات بە سپەر لە دژی ئێران. ئەگەری ئەوە هەیە مەحموود خان بەڵێنی پێ دابێت پابەند بە دەوڵەتەوە بمێنێتەوە. عوسمان نووری پاشا بە پێویستی زانیوە ئەوەش بۆ ڕاپۆرتەکەی زیاد بکات کە لە پای گەیاندنی ئەو داخوازەی مەحموود خان بە دەرسەعادەت بەرتیلی لە ناوبراو وەرنەگرتووە.

خاڵێکی شاردراوەی نێوان دێڕەکانی ئەو ڕاپۆرتە قسەکانی عوسمان نووری پاشایە سەبارەت بە عەبدالڵ خان. بە بۆچوونی وی، هەرچەندە مەحموود خان ناوبانگی دەرکردووە، بەپێی لێکۆڵینەوەکان عەبدالڵ خان لە ڕابەرایەتیکردندا بالادەستیی بەسەر براکانی تریدا بەدەست هێناوە. لەبەر ئەوەی پەیوەندیی مەحموود خان و عەبدالڵ خان نموونەیە بۆ چەندین بنەماڵەی میر، بابەتێکە پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە. فیدراسیۆنی برایان کە لەلایەن مەحموود خانەوە هاتە دامەزراندن، ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لەوەی کە میرە کوردەکانی مویکویس لە ماوەیەکی کورتدا ببن بە خاوەن بڕیار لە کوردستان و گەیشتنە ئاستێك لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی ڕابوەستن. عەبدالڵ خان و عەبدولڕەزاق بەگ ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە بزووتنەوەکەی مەحموود خانی برایاندا. بەتایبەتی عەبدالڵ خان دوای گرتنی قەڵای خۆشاب بە شێوەیەکی بەردەوام لەوێ دانیشت و لە دوای مەحموود خان گرنگترین کەسایەتیی ناو بزووتنەوەکە بوو. ئەم ڕەوشەش وای کردووە جاروبار گرژی لە نێوانیاندا دروست ببێت. وەك ئەوەی لە بەشەکانی داهاتوودا دەیبینین، عوسمانییەکان هەستیان بە هێزی عەبدالڵ خان کردووە و دووبەرەکییان خستووەتە نێوان جووتە براوە و لە سەرکوتکردنی بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧دا تا ڕادەیەکی زۆر سوودیان لەو دووبەرەکییە وەرگرتووە.

مەحموود خان و براکانی، عەبدالڵ خان، عەبدولڕەزاق بەگ و سەیفەدین بەگ بە یاوەریی خورشید ئەفەندی برانە ئیستانبوڵ و لە چاوەڕوانیی یەکلاییکردنەوەی کارەکانیاندا لە کۆشکی خورشید ئەفەندی نیشتەجێ کران.[٢٢٠] خورشید ئەفەندی کەدخودای عوسمان نووری پاشا و کارمەندی "هاجەگانی دیوانی هەمایۆن" بوو. وا دەردەکەوێت مەحموود خان و براکانی لە مانگی ئاداری ساڵی ١٨٣٩دا گەیشتبنە ئیستانبوڵ.

لەو زانیارییانەدا کە خورشید ئەفەندی گەیاندوونی، هاوتەریب لەگەڵ ڕاپۆرتەکانی پێشووتری عوسمان نووری پاشادا ئاماژە دەکات بۆ

بەدەستهێنانی مەحموود خان و براکانی سەرباری هەموو دژوارییەکان و ڕوونی دەکاتەوە مەحموود خان و براکانی هەرچەندە زۆریش متمانەیان پێ ناکرێت، بەڵام لەو دۆخەدا دەتوانن خزمەتی دەوڵەت بکەن. خورشید ئەفەندی داخوازیی عوسمان نووری پاشای سەبارەت بە نیشتەجێکردنی دووان لە براکانی لە بایەزید دووبارە کردووەتەوە.[٢٢١]

بە بڕیاری "مەجلیسی مووشیران" لە ٢٢ موحەڕەمی ١٢٥٥ (١٨٣٩/٤/٧)[٢٢٢]، تکای عوسمان نووری پاشا سەبارەت بە خەڵاتکردنی ئیسحاق پاشای قایمقامی وان، عەلی ئاغای بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی، خورشید ئەفەندی و نوورڵڵا بەگی میری هەکاری لە پای بەشداربوونیان لە چارەسەرکردنی مەحموود خانی کورد پەسەند کرا.

داخوازەکەی عوسمان پاشاش سەبارەت بە مەحموود خان بە گونجاو زانراوە، بەڵام ڕوون کراوەتەوە بە پێویست نازانرێت دووان لە براکان لە ئیستانبوڵ ڕابگیرێن.

بەپێی نامەگۆڕینەوەکان لەگەڵ عوسمان پاشادا بڕیار دراوە ئەگەر هەر پێویست بێت بۆ ئەرزەڕۆم ڕەوانە نەکرێن، ئەوا پێویستە لە ئەدرنە نیشتەجێ بکرێن. بەو پێیە وا بڕیار درا ئەگەر عەبدالڵ خان و سەیفەدین بەگ لە ئەدرنە نیشتەجێ بکرێن، ئەوا والییەکانی هەرێمەکە بە لێهاتوویی خۆیان داهاتی موڵکەکانیان بۆ دەنێرن. هەروەها بۆ ئەوەی جووتە برا لە ئەدرنە وەک تەلیبەگزادە ڕەجەب بەگی پێشتر لە ئەدرنە نیشتەجێکراو پەرێشان نەبن، لە تۆماردا ئاماژە کراوە بۆ نووسینی نامەی پێویست بۆ والیی ئەدرنە.

ئەنجام

لە ئەنجامی شەڕەکانی ماوەی نێوان ١٨٣٤–١٨٣٩ی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و کورددا سوپای دەوڵەتی عوسمانی چووە دەڤەرەی وەهاوە لە نیشتمانی کوردان کە سەدان ساڵ بوو هیچ سوپایەك خۆی پێدا نەکردبوو و هەرێمەکە بوو بە شانۆی ڕووداوگەلی خوێناوی. میرەکانی جزیرە کە لەگەڵ لە ئارادا نەهێشتنی میر محەمەدی میری سۆراندا چوونە ڕیزەکانی دەوڵەتی عوسمانییەوە، دەسەلاتی زۆریان بەدەست هێنا و هێزە باوەکانی کوردستان بە بەدەستهێنانی پشتیوانیی دەوڵەتی عوسمانی بوون بە خاوەن دەسەلاتێکی گرنگ. وەك ئەوەی لە بەشی داهاتوودا بە دوور و درێژی ڕوونی دەکەینەوە، سوپاکانی عوسمانی بە فەرماندەیی حافز محەمەد پاشا لە تەمووزی ساڵی ١٨٣٩ و لە شەڕی نیزیپدا بە سەختی لە بەرانبەر ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشای میسر دۆڕان و ئەو شەڕە بوو بە سەرەتای قۆناغێکی نوێ لە پەیوەندیی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و کورد. ئەو دۆڕانە هێزی سەربازیی دەوڵەتی عوسمانی لە نیشتمانی کوردستان تا ڕادەیەك تێکشکاند و بوو بە هۆی خۆڕێکخستنەوەیەکی نوێی نێوان میرە کوردەکان. ڕاگەیاندنی تەنزیماتیش پێشهاتێکی تری کاریگەر بوو لەسەر پەیوەندیی نێوان کورد و دەوڵەتی عوسمانی. لە ئەنجامی قۆناغێکدا کە لەگەڵ شەڕی نیزیپدا دەستی پێکرد و ئینگلیزەکان بە شێوەیەکی تایبەت ڕۆڵێکی چالاکیان تێدا گێڕا، تەنزیمات ڕاگەیەندرا و بە دوای ئەوەشدا عوسمانییەکان بەپێی پەیماننامەی لەندەن حکوومەتی ئۆتۆنۆمیی محەمەد عەلی پاشایان پەسەند کرد و بەوەش کێشەی میسر کۆتایی پێ هات. ڕاگەیاندنی فەرمانی تەنزیمات بوو بە سەرەتایەکی نوێی پەیوەندیی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و کوردیش، چونکە ئەو سەردەمەی کە هاوکێشەی کلاسیکیی عوسمانی و کورد و ئێرانی لەسەر بنیات نرابوو، بەسەرچوو و ئەو نوێکارییانەی کە فەرمانی تەنزیمان سەبارەت بە ناموسڵمانان لەگەڵ خۆیدا

هێنابووی، ئەوروپای کرستیانییان کرد بە لایەنێکی یەکلاکەرەوە لە پەیوەندیی عوسمانی و کورددا. قۆناغی دوای تەنزیماتیش لە کوردستانی ئەو سەردەمەدا بوو بە سەردەمی گەیشتنی شەڕەکانی کورد و ناموسڵمان بە بەرزترین ئاست.

کاتێکیش باس دێتەوە سەر مەحموود خانی بۆ ئیستانبوڵ دوورخراوە، ئەو مەحموود خانەی سەردەمانێکی درێژ دەوڵەتی عوسمانیی بە خۆیەوە سەرقاڵ کرد، لەو قۆناغە نوێیەدا لە گەڕانەوەدا بۆ کوردستان سەرکەوتنی بەدەست هێنا. لەگەڵ ئەوەشدا کە بەتەواوی نازانرێت ماوەی مانەوەی لە ئیستانبوڵ چەند بووە، زانراوە لەلایەن سوڵتانەوە لێبووردنیان بۆ دەرچووە و توانیویانە پێش شەڕی نیزیپ بگەڕێنەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان. هیچ زانیارییەکیش لەبەر دەستدا نییە سەبارەت بە دوورخستنەوە، یان نەخستنەوەی براکانی مەحموود خان لە ئیستانبوڵەوە بۆ ئەدرنە، یاخۆ سەبارەت بە بارمتە گرتن، یان نەگرتنی سەیفەدین بەگی برای لە ئەرزەڕۆم. هەروەها دەست بە هیچ زانیارییەکیش نەگەیشتووە سەبارەت بە سەیفەدین بەگ لە قۆناغی دواتردا. لەگەڵ هاتنە بەرەوەی ساڵی ١٨٤١دا دەبینین مەحموود خان و براکانی کە لە دەڤەری وان بوون، دەست دەدەنە بزووتنەوەیەکی تری بەرخودان.

هەوالنامەی کتێب

بەشی ٤

پەیوەندیی عوسمانی و کورد لە قۆناغی ١٨٣٩-١٨٤٢دا
فەرمانی ''تەنزیمات'' و کاریگەرییەکانی لە کوردستان

پێش ئەوەی بچینە سەر باسی پەیوەندیی عوسمانی و کورد لە قۆناغی نوێدا، پێویستە ئاماژە بکەین بۆ "فەرمانی تەنزیمات" کە تا ڕادەیەکی زۆر کاریگەریی بەسەر سیاسەت و هەڵوێستی هەردوولاوە هەبوو و پێویستە لە ئاست قۆناغی دووەمی یاخیبوونی میسردا کە یەکێك بوو لە گرنگترین هۆکارە بەرجەستەکانی پاڵپێوەنەری دەوڵەتی عوسمانی بەرەو ڕاگەیاندنی تەنزیمات، هەڵوێستە بکەین. ڕێککەوتننامەی کوتاهیا کە ساڵی ١٨٣٣ لە نێوان محەمەد عەلی پاشا و عوسمانییەکاندا واژۆ کرا، دەسەڵاتی عوسمانی پێی پەسەند نەکرا و لایەنی میسریش بەمەی دەزانی. لەو ماوەیەدا چەند هەنگاوێکی نوێبوونەوە لە سوپای عوسمانیدا ئەنجام درا، مارشاڵی پروسیایی هێلموت فۆن مۆلتکە بۆ ئیستانبوڵ بانگ کرا و لەبەر ڕۆشنایی بۆچوونەکانی ئەودا چەند ڕێکخستەوەیەك ئەنجام درا. سوڵتان مەحمودی دووەم بەمەبەستی سڕینەوەی شوێنەواری دۆڕانەکەی ساڵی ١٨٣٣، لە بەهاری ساڵی ١٨٣٩دا ڕووی سوپاکانی لە نیزیپ کرد. لە شەڕەکانی دژ بە سوپای میسردا بە فەرماندەیی ئیبراهیم پاشا کە لە مانگی حوزەیرانی ١٨٣٩دا ڕوویان دا، سوپاکانی عوسمانی تووشی دۆڕانێکی گران هاتن، سوڵتان مەحمودی دووەم پێش ئەوەی هەواڵی ئەو دۆڕانەی پێ بگات، مرد و عەبدول مەجیدی ١٦ ساڵان لە شوێنی ئەو لەسەر تەختی عوسمانی دانیشت. ئەحمەد پاشای "کاپتانی دەریا"ش هێزی دەریایی برد و ڕادەستی محەمەد عەلی پاشای کرد و ئەمەش بوو بە کارەساتێکی گەورەتر لە ناو بنەماڵەی عوسمانیدا.[٢٢٣]

ئەو سەرکەوتنە یەکلاکەرەوەیەی محەمەد عەلی پاشا سەرلەنوێ ڕێی سوپاکانی پاشای میسری بەرەو ئیستانبوڵ ئاوەڵا کرد و هەمان کات بوو بە هۆی ئەوەی کە وڵاتانی ئەورووپا و ڕووسیا بە شێوەیەکی جیدیتر دەست بخەنە مەسەلەکەوە. بەتایبەتی لە ئەنجامی هاتوچۆی چڕی دیپلۆماسیی ئینگلتەرادا باڵوێزەکانی ئینگلتەرا، فەرەنسا، نەمسا و ڕووسیا لە ئیستانبوڵ ڕۆژی ٢٧ی تەممووزی ١٨٣٩ یاداشتێکیان دا بە دەرسەعادەت و تیایدا ڕایانگەیاند کە "ڕێککەوتنی سنوورەکانی ڕۆژهەڵات"یان هەڵگرتووە و داوایان کرد دەوڵەتی عوسمانی بێ پشتیوانیی ئەوان نەچێتە هیچ دانوستاندنێکەوە. ئەو داخوازە ئەگەری ڕێککەوتنی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشای کرد بە کاری لە کردن نەهاتوو و هەمان کات دەوڵەتی عوسمانیی خستە ژێر سەرپەرشتی (ویسایەت)ی ئەو دەوڵەتانەوە. دەوڵەتی عوسمانی لەو قۆناغە بەدواوە لە هەموو ڕوویەکەوە زیاتر بە ئەورووپاوە بەستراوەتەوە.

کێشەی میسر و دەوڵەتی عوسمانی لە ئەنجامی گفتوگۆی نێوان ئەو دوو لایەنەدا نا، بگرە دوای کۆبوونەوەی چڕی نێودەوڵەتی و هاتوچۆی دیپلۆماسی بەسەرپەرشتیی وڵاتانی ئەورووپا و ڕووسیا و بە فەرمانەکانی سوڵتانی عوسمانی لە ١٣ی شوباتی ١٨٤١ و بە پڕۆتۆکۆڵی لەندەن کە لە ١٠ی تەممووزی ١٨٤١ لەبەر ڕۆشناییی ئەو فەرمانانەدا واژۆ کرا، کۆتایی پێ هات. شێوەی کۆتایی ئەو ڕێککەوتننامەیە لەسەر بنەمای داهاتووی دەوڵەتی عوسمانی و دابەشکردنی و بەپێی کێشمەکێش و بۆربۆرینی نێوان ئەو دەوڵەتانە دارێژرا. لە پاڵ ئەوەشدا فەرمانی تەنزیمات کە دەوڵەتی عوسمانی لە دوای شەڕی نیزیپ ڕایگەیاند، بوو بە هۆی ئەوەی وڵاتانی ئەورووپا و ڕووسیا کە بە بەهێزبوونی محەمەد عەلی پاشا خۆشحاڵ نەبوون و لەگەڵ مانەوەی بەمەرجی سەڵتەنەتدا بوون، زیاتر چاودێریی دەوڵەتی عوسمانی بکەن. لە ئەنجامدا محەمەد عەلی پاشا هەرچەندە ڕێزێك سەرکەوتنی بەسەر

سوپای عوسمانیدا بەدەست هێنا، بەڵام ناچار بوو تەنیا بە دەسەڵاتی میسر ڕازی بێت. مەرجەکانی ڕێککەوتننامەکە بەکورتی بەم جۆرە بوون:[٢٢٤]

١. دەسەڵاتی میسر بە میرات لە کوڕە گەورەی محەمەد عەلی پاشاوە دەدرێت بە کوڕە گەورەی کوڕی محەمەد عەلی پاشا.
٢. سوپای میسر نابێت لە ١٨٠٠٠ سەرباز زیاتر بێت.
٣. ئەو ئەفسەرانەی پلەیان تا (ئەلبای)ە، دەکرێت لەلایەن والیی میسرەوە دابمەزرێندرێن.
٤. لە میسر باج بەناوی سوڵتانی عوسمانییەوە کۆ دەکرێتەوە و یەک لەسەر چواری دەنێردرێت بۆ گەنجینەی دەوڵەت لە ئیستانبوڵ.
٥. لە میسر پارە بەناوی سوڵتانی عوسمانییەوە چاپ دەکرێت.
٦. خەتی هەمایۆنی گویلخانە (فەرمانی تەنزیمات) و ئەو ڕێککەوتننامانەی تر کە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە واژۆ کراون، لە میسریش دەخرێنە بواری جێبەجێکردنەوە.
٧. بەڕێوەبردنی ویلایەتەکانی دارفۆر، نوبیا، کوردۆفان و سەناعار "بەمەرجی قەیدی حەیات" دەدرێت بە محەمەد عەلی پاشا.

وەک سەرنج دەدرێت محەمەد عەلی پاشا لە ئەنجامدا نەیتوانیوە خواستی خۆی بەدەست بهێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بۆی نەکراوە بەرەنگاری گوشاری ئەورووپا و ڕووسیا ببێتەوە. یەکێک لەو فاکتەرە هەرە گرنگانەی کە کاریگەریی بەسەر ئەنجامی ئەم ڕێککەوتننامەیە و پەیوەندییەکانی عوسمانی و کوردەوە هەبوو، خەتی هەمایۆنی گویلخانە (فەرمانی تەنزیمات) بوو کە وەک پێداویستیی سیاسەتیی بە ڕۆژئاواییبوونی دەوڵەتی عوسمانی پێگەیشت و لە سێبەری دۆڕاندنی شەڕی نیزیپدا هاتە دارشتن. خەتی هەمایۆنی گویلخانە لەبەر ئەوەی لەسەر بنەمای وەکهەقی بۆ

هاوولاتیانی موسڵمان و ناموسڵمانانی دەڕوانی، لە ئەوروپای کرستیان و ڕووسیا وەك هەنگاوێکی زۆر ئەرێنی و گرنگ پێشوازی لێ کرا.

خەتی هەمایۆن کە بزووتنەوەیەکی زۆر گرنگی پرۆسەی نوێخوازیی سوڵتان عەبدول مەجید بوو، لە ئاڵۆزترین سەردەمی کێشەی میسردا ڕۆژی ٣ی تشرینی دووەمی ١٨٣٩ لە مەیدانی گویلخانە و لە کەشێکدا بە ئامادەبوونی سوڵتان، نازیرەکان (وەزیرەکان)، زانایانی ئاینی، فەرمانبەرانی سەربازی و مەدەنی، نوێنەرانی کرستیانەکان، ڕێکخراوەکانی پیشەکاران، باڵیۆزانی بیانی و جەماوەر لەلایەن مستەفا ڕەشید پاشای نازیرەی خارجییە (وەزیری دەرەوە)وە خوێندرایەوە و ڕاگەیەندرا. ئەو فەرمانە بە خەتی هەمایۆنی گویلخانە و بە فەرمانی تەنزیمات ناو برا.

دەکرێت فەرمانی تەنزیمات بەسەر پێنج بەشدا دابەش بکرێت. لە بەشی یەکەمدا ڕوون کراوەتەوە کە دەوڵەت لەبەر ئەوەی هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە پابەندی حوکمەکانی قورئان و شەریعەت بووە، بەهێز بووە و گەیشتووە بە ئاستی خۆشگوزەرانی. لە بەشی دووەمدا گوتراوە لەبەر ئەوەی ماوەی سەدوپەنجا ساڵە بایەخ بە شەریعەت و یاسای بەسوود نەدراوە، دەوڵەت کەوتووەتە دۆخی بێهێزی و هەژارییەوە. لە بەشی سێیەمیشدا ئاماژە کراوە بۆ پێویستیی دانانی یاسای نوێ بەمەبەستی سەرلەنوێ بەهێزکردنەوەی دەوڵەت. بەشی چوارەم گرنگترین بەشە و بنەماکانی پێویست بۆ جێبەجێکردن بەم جۆرە ڕیز دەکات:

أ) دابینکردنی ئاسایشی شەرەف، ناموس، گیان و مالّی هاوولاتیانی موسڵمان و ناموسڵمان،
ب) کۆکردنەوەی باج بەپێی سیستەمێکی ڕێکوپێك،
ت) ڕێکخستنەوەی سەربازیکردن بە شێوەیەکی ڕێکوپێك.

لـه دوایـین بەشیـشدا بـاس لـه دانـانی ئـەو یاسـایانه و ڕێوشـوێنەکانی جێبەجێکردنیان دەکرێت. لـه فـەرمانی تەنزیماتـدا هـاتووه کـه هاوواڵاتیـانی موسڵمان و ناموسڵمان بێ جیـاوازی لـه بەنـدەکانی ئـەم فەرمانـه سـوودمەند دەبـن و بـەم جـۆرە گـوزارە لـه یەکـسانبوونی هاوواڵاتیـانی موسـڵمان و ناموسڵمان کراوە و لەبەر ئەم هۆیەش ئـەوروپا و ڕووسـیا پـشتیوانییان لـه فـەرمانی تـەنزیمات کـرد. مـادەی چـواری فـەرمانی تـەنزیمات بـوو بـه سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ سیاسەتەکانی دەوڵەتی عوسمانی بـه ئاڕاسـتەی لـه نـاوبردنی میرنـشینەکانی ئـەو سـەردەمەی کوردسـتان و بـەهێزکردنی نوێنەرایەتیی دەسەڵاتی ناوەندی لەو هەرێمە. هەمان مـادە پـشتیوانیی ڕای گشتیی ئەوروپاشی بۆ ئەو هەوڵانـه دابـین کـرد. جێبـەجێکردنی بەنـدەکانی تـەنزیمات میرەکـانی کـوردی، کـه بەدرێـژاییی کـات پێکهاتـەی بـاوی خۆیـان پاراسـتبوو، ڕووبـەڕووی دەوڵـەتی عوسمـانی کـردەوە. بـەدرخان بـەگی موتەسەلیمی جزیـرە دیـارترین نموونـەی ئـەو ڕاستیە بـوو. وەك ئـەوەی لـه بەشەکانی تردا بە دوور و درێژی باسی دەکەین، بەدرخان بەگ کە سـاڵانێکی درێـژ گـرنگترین پایـەی دەوڵـەتی عوسمـانی بـوو لـه هـەرێمی کوردسـتان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ)، لە ئەنجامی فـەرمانی تەنزیماتـدا نێـوانی لەگـەڵ دەوڵەتـدا تێکـچوو و جگـه لـه پەیوەنـدیکردن بـه مـیرە کـوردە ڕاپەڕیوەکانەوە هیچ ڕێگەیەکی تری بۆ نەمایـەوە. جێبەجێکردنـه نوێیـەکانی فەرمانی تەنزیمات کە لە کوردستان بـه نـاڕەزایی دەربڕینـەوە پێشوازی لـێ کرا، دەکرێت بەم شێوەیە کورت بکرێنەوە:

١. ئەنجامـدانی نوێکـاری لـه ڕێکـسختنەوەی بەڕێوەبەرایەتییەکانـدا و سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەی سنووورەکانی ویلایەت، سەنجەق و قەزاکان،
٢. دانانی فەرمانڕەوایەك (موحافیز) لای هەر والییەك بۆ سـەرکردایەتیکردنی هێزەکانی دەقەرەکە و دانانی دەفتەردارێك بۆ کاروباری دارایی،
٣. دامەزرانـدنی ئەنجوومـەنی خـۆجێیی لـه ویلایـەت و سـەنجەقەکان، نوێنەرایـەتیکردنی موسـڵمان و کرسـتیانەکان بـەپێی ژمارەیـان لـەو ئەنجوومەنانەدا.

٤. کۆکردنەوەی باجی دەیەك (عەشار) لەلایەن فەرمانبەرانی داراییەوە و کۆکردنەوەی باجی (جزیە)ش لەلایەن پەتریکخانەکانەوە.

بە ڕوونی دیارە سەرجەم ئەو جێبەجێکردنە نوێیانەی فەرمانی تەنزیمات پێچەوانەی پێکهاتەی باوی کوردستان بوو، چونکە میرنشینەکانی کورد لە دەرەوەی بازنەی دابەشکردنی فەرمیی زەوی خاوەنی سنووری کلاسیك بوون، هەموو باجەکان، بە جزیەی ناموسڵمانانیشەوە، لەلایەن میرەوە کۆ دەکرایەوە، میر لەبری ئەنجوومەن، دیوەخانی تایبەت بە خۆی هەبوو و تەنانەت ناموسڵمانانیش دەیانتوانی ببن بە ئەندامی دیوەخانی میر.[٢٢٥] جگە لەوەش میر خۆی هێزەکانی هەرێمی ژێر دەسەڵاتی خۆی پێك دەهێنا و هەر خۆیشی بە فەرماندەی سروشتییان بوو. هاوکات دەبیندرێت ئەو دەسەڵاتانەی بە ڕێی میراتگری دەستاودەستیان پێ دەکرا، لە سەردەمی ڕاگەیاندنی تەنزیماتدا لە بەشێکی زۆری کوردستان هێشتا بەردەوام بوون. دەوڵەتی عوسمانی لە کاتی دەستخستنە ناو ئەو پێکهاتانە یان کەسێکی بنەماڵەی فەرمانڕەوای دادەمەزراند، یاخۆ هەبوونی دەسەڵاتەکانی پەسەند دەکرد و هاوکێشەکانی هەرێمەکەی دەپاراست و دەستێوەردانی دەوڵەت لەوە زیاتر تێ نەدەپەڕی. بۆ نموونە، پاش ڕاپەڕاندنەوەی بەرخودانی میر محەمەد، ڕەسوڵ بەگی برای لە جێی دانرا، لە میرنشینی جزیرە پاش میر سەیفەدین بەگ، بەدرخان بەگی ئامۆزای لە شوێنی دانرا و لە دوای کۆتاییهاتنی بەرخودانی سۆرانیش ئیسماعیل پاشای ئامێدی لەو قەزایە دامەزرێندرا. کاریگەرییەکانی تەنزیمات و سیاسەتی بە ناوەندیکردنی دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی یەکیان گرت و لە ماوەی چەند سالێکدا لە کوردستان خۆیان خستە ڕوو. بەتایبەتی دابەشکردنی نوێی زەوی[٢٢٦] و مەسەلەی نەستووری بە ڕابەرایەتیی مار شەمعون کە لەگەڵ ڕاگەیاندنی تەنزیماتدا خۆی لە سایەی پاراستنی ئەوروپای کرستیاندا دەبینی، بەوپەڕی ڕوونی کەوتە ڕوو.

بەرگرییە نوێیەکانی مەحموود خان و ئیسماعیل پاشای ئامێدی و پێگەی بەدرخان بەگی جزیرەیی

بەپێی نووسراوەکانی خەلیل کەمال پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ساڵانی ١٨٤١–١٨٤٢دا و بە گوێرەی ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا"[٢٢٧]، مەحموود خان و براکانی کە ساڵی ١٨٣٨ لەلایەن عوسمان نووری پاشاوە دەستگیر و ڕەوانەی ئیستانبوڵ کرابوون، سوڵتان لێبووردنی بۆیان دەرکردووە و دیسان بۆ کوردستان گەڕانەتەوە. لە ئاکامدا، ناوچەکانی وەک مەحموودی، هاڤاسۆر، مویکویس، کاڤاش، وەستان، قارچکان و ئاکچەقەڵا کە پێشتر بەدەستی خۆیانەوە بوو، سەرلەنوێ لەلایەن حافز پاشاوە بەفەرمی خرانەوە ژێر دەسەڵاتی مەحموود خان و براکانی. وەک دەبیندرێت پێشنیازی عوسمان نووری پاشا سەبارەت بە نیشتەجێکردنی مەحموود خان لە بایەزید و بە بارمتەگرتنی دووان لە براکانی، نەخراوەتە بواری جێبەجێکردنەوە. هەرچەندە نازانرێت مەحموود خان ماوەی چەند لە ئیستانبوڵ ماوەتەوە، بەڵام زانراوە توانیوێتی پێش شەڕی نیزیپ بۆ کوردستان بگەڕێتەوە، چونکە دوای دۆڕانی سوپاکانی عوسمانی لە شەڕی نیزیپ، پۆستی فەرماندەیی هێزەکانی سوپا لە حافز پاشا سەندرایەوە و لە زۆربەی دەسەڵاتەکانی بێبەش کرا. سەیرترین بابەتی سەرنجبزوێن لێرەدا ئەوەیە کە ئەگەرچی مەحموود خان بە لێبوردنی سوڵتان بۆ کوردستان گەڕاوەتەوە، کەچی حافز پاشا لە گەڕاندنەوەی دەڤەرەکەدا بۆ ژێر دەسەڵاتی مەحموود خان و براکانی لەبەر ڕۆشناییی بۆچوونی ئەرێنیی بەدرخان بەگدا هەڵسوکەوتی کردووە. لە کاتێکدا یاخیبوونی محەمەد عەلی پاشای میسر ڕەهەندێکی نێودەوڵەتی وەرگرتبوو، حافز پاشای پشووکورت بەرانبەر بە شەڕی نێوان میرەکانی کورد لە کوردستان، بۆ ئەوەی ڕێ لە مەحموود خان بگرێت تا بیر لە تۆڵەکردنەوە لە میری بۆتان نەکاتەوە، ئاشتبوونەوەی مەحموود خان و

بەدرخان بەگی کرد بە مەرج، چونکە بەدرخان بەگ بە زامنکەری دەوڵەتی عوسمانی لە کوردستان دادەنرا. وەک دواتر بۆمان ڕوون دەبێتەوە، لە وتەکانی مەحموود خاندا لە ١٨٤٧ بۆمان دەردەکەوێت میری مویکویس خۆی چووە بۆ جزیرە و لەگەڵ بەدرخان بەگدا ئاشت بووەتەوە و پاش ئەوە هەموو ئەو ناوچانەی کە پێش دوورخستنەوەی لە ژێر دەسەڵاتی خۆیدا بوون، لەلایەن حافز پاشاوە بە فەرمی بۆی گەڕێندراونەتەوە. لە ڕاستیدا حافز پاشا بێ ئەوەی هەستی پێ بکات، بەم هەڵوێستەی زەمینەی خۆش کردووە بۆ هاوپەیمانیی داهاتووی نێوان ئەو دوو میرەی کورد، کە ئەو کاتە ئەگەری ئەوە هەبوو دوژمنایەتیی نێوانیان ماوەیەکی درێژتر بخایەنێت. خەلیل کەمال پاشا، حافز پاشای جێگرەوەی خۆی بە گەڕانەوەی مەحموود خان بۆ کوردستان و پێدانەوەی ناوچەکانی پێشووی تاوانبار کرد، چونکە خان سەرلەنوێ دەستی دابووە بەرخودان.

مەحموود خان کە لەلایەن حافز پاشاوە مۆڵەتی گەڕانەوەی کوردستانی پێ درابوو، مەرجی ئەوەی بۆ دانرابوو کە لە قەڵای خۆشاب دانەنیشێت. یەکینەیەکی سوپای ڕێکخراوی عوسمانی لەو قەڵایە جێگیر کرا. سەرەڕای ئەوەش، مەحموود خان و براکانی نزیکەی دوای سااڵێك لە گەڕانەوەیان بۆ کوردستان شەوێك لە پەلامارێکدا دەستیان بەسەر قەڵاکاندا گرتەوە و سەرلەنوێ کەوتنەوە سەر ڕێی بەرخودان.

هەرچەندە ڕاپۆرتەکانی ئەو سااڵنە زانیارییی ناکۆك لە خۆدەگرن، بەاڵم یەکەم زانیارییەکانی تایبەت بە هاوپەیمانیی میرەکانی کوردیان تێدا بەدی دەکرێت. ئەو میرانە تا چەند سااڵێك بەر لەو کاتە دوژمنی یەکدی بوون، بۆیە بانگەشەی کۆبوونەوەیان بەمەبەستی سەرلەنوێ دەستپێکردنی بەرخودان لەلایەن مەحموود خانەوە، خاڵێکی سەرنجڕاکێشە. پاشاکانی عوسمانی لە نووسراوەکانی خۆیاندا بە پێداگرتنەوە بانگەشەی ئەوەیان کردووە کە میری

جزیرە میرئالای بەدرخان بەگ و میری هەکاری نوورلڵڵا بەگ لەو بەرخودانە نوێیەدا پشتیوانی لە مەحموود خان دەکەن و ڕێککەوتن لە نێوانیاندا هەیە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نە بەدرخان بەگ، و نە نوورلڵڵا بەگ ئەو بانگەشانەیان پەسەند کردووە. بەتایبەتی بەدرخان بەگ کە لەلایەن دەوڵەتەوە پلەی میرئالای پێ درابوو و بە زامنکەری هەبوونی دەسەڵاتی دەوڵەت لە باشوور دادەنرا، لەلایەن والییەکانی ئەرزەڕۆم و دیاربەکر و موسڵەوە بە خۆ نزیککردنەوە لە مەحموود خان تاوانبار کراوە. وەك دواتر بۆمان ڕوون دەبێتەوە، بەدرخان بەگ سەرجەم ئەو بانگەشانەی ڕەت کردووەتەوە و تەنانەت بەمەبەستی نزیکخستنەوەی مەحموود خان لە دەوڵەت ناوبژیشی کردووە. بگرە داوای کردووە مۆڵەتی پێ بدەن تا بە بەکارهێنانی هێز ئەو کێشەیە چارەسەر بکات. ئەو داخواز و لێدوانە فەرمییانەی بەدرخان بانگەشەکانی پاشاکانی عوسمانی سەبارەت بە پشتیوانیکردنی بەدرخان بەگ لە بەرخودانی مەحموود خان لە ١٨٤١–١٨٤٢دا پووچەڵ دەکەنەوە. لەگەڵ چوونی مەحموود خاندا بۆ جزیرە هەنگاوێك نرا بەرەو دۆستایەتی لە نێوان بەدرخان بەگ و مەحموود خاندا و ئەمە ڕاستییەکە، چونکە بەدرخان بەگیش دوای ئەو سەردانە چووە مویکویس و کاڤاش و وەڵامی سەردانی دایەوە و بوو بە میوانی مەحموود خان. مەسەلەیەکی تر کە ڕۆڵی پردی لە نێوان بەدرخان بەگ و مەحموود خاندا دەگێڕا، عەشیرەتە کۆچەرەکانی بۆتان بوو. دوودێری و ئالکی کە لە عەشیرەتە گەورەکانی بۆتان بوون، وەرزی هاوینیان لە کوێستانەکانی مویکویس و کاڤاش بەسەر دەبرد. دایکی مەحموود خان لە عشیرەتی ئالکی بوو. بۆیە لەگەڵ بۆتانییەکاندا خزمایەتی لە نێواندا هەبوو. ئەو عەشیرەتانە لە زۆربەی بزووتنەوەکاندا پشتیوانیی جدییان لە مەحموود خان کردبوو. بخوازرێت و نەخوازرێت ئەو تایبەتمەندییە بوو بە هۆی دروستکردنی جۆرێك لە نزیکبوونەوە لە نێوان ئەو دوو میرەدا.

سەرەڕای ڕەتکردنەوەکانی بەدرخان بەگ بە پێداگرتنەوە، لە ئاکامدا دەوڵەت لە مەسەلەی مەحموود خاندا زۆر متمانەی پێ نەکرد. هاوپەیمانیی ڕاستەقینەی نێوان بەدرخان بەگ و مەحموود خان لە دوای ساڵی ١٨٤٢ لە سەروبەندی لکاندنی جزیرە بە موسڵەوە پێك هات. ئەو ڕەوشە ڕێی خۆش کرد بۆ دروستبوونی کێشەی بێمتمانەیی لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و بەدرخان بەگدا و ئەم خۆی زیاتر لە مەحموود خان نزیك کردەوە. عەبدالڕ خان بەگی برای مەحموود خانیش بە هۆی ڕووداوەکانی ساڵی ١٨٣٨وە هیچ کاتێك بە گەرمی بۆ بەدرخان بەگی نەدەڕوانی.

والیی ئەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشا کە بە دوای ڕێگەی چارەسەرکردنی مەسەلەکەدا دەگەڕا، لە سەرێکەوە نامەی لەگەڵ بەدرخان بەگدا دەگۆڕییەوە و لە سەرێکی ترەوە و بەمەبەستی سوودوەرگرتن لێی لە سەرکوتکردنی بەرخودانی مەحموود خاندا جارێکی تر ئیسحاق پاشای بە قایمقامی وان دامەزراند. ئیسحاق پاشا ڕۆڵێکی کارای گێڕابوو لە سەرکوتکردنی بەرخودانەکەی ساڵی ١٢٥٤ (١٨٣٨)ی مەحموود خاندا و دواتر لە ئەرزەڕۆم نیشتەجێ کرابوو. بەو جۆرە بیر لەوە کرایەوە مەحموود خان لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ بدرێت و تەنگاو بکرێت. هەرچی بانگەشەکانی والیی ئەرزەڕۆمیشە سەبارەت بەوەی کە نوورڵڵا بەگی میری هەکاریش لەو ساڵانەدا پشتیوانی لە مەحموود خان کردووە، زۆر نزیك نین لە ڕاستییەوە.

کەمال پاشا ڕوونی دەکاتەوە کە ئامانجیی سەرەکیی مەحموود خان گرتنی قەڵای وان و کردنێتی بە مەڵبەندی حوکمڕانیی خۆی و دەڵێت بەدرخان بەگی میری جزیرە و نوورڵڵا بەگی میری هەکاری لە خانەوە نزیکن، پەیمانیان بەستووە و ئەگەر پێشیان لێ نەگیرێت، هەریەکەیان بە ئومێدی بەرپاکردنی ئاژاوەیەکە لە کوردستان. لە نامەکاندا دەردەکەوێت دەوڵەتی عوسمانی لە بەرانبەر ئەگەری پشتگیریکردنی یەحیا خانی دەسەڵاتداری

شاری سەڵماسی ئێرانی، چەندین جار لایەنی ئێرانیی هۆشیار کردووەتەوە. هەرچەندە لایەنی ئێرانی ڕایگەیاندبوو کە پشتیوانی لە میرەکانی کورد ناکات، بەڵام ئەو بەڵێنانە زۆر جێی متمانە نەبوون لای عوسمانییەکان.[٢٢٨] خەلیل کەمال پاشا وتەکانی گاڤاس ئۆغلۆ مستەفای وانیشی سەبارەت بەو مەسەلەیە کردووە بە بەڵگە و بە پێداگرتنەوە داوای کردووە پێش فراوانبوونەوەی بەرخودانی مەحموود خان فەرمانی "ئەمری عالی"ی پێویستی بۆ بنێردرێت.[٢٢٩] گاڤاس ئۆغلۆ مستەفای وانی لەو کاتەدا لە دەرسەعادەت بوو. ئالای شازدەیەمی پیادە و چەند پارچە تۆپێك و سەربازە سواره ناوخۆییەکانی لای مووش لە ئامادەییدا ڕاگیران بۆ ئەگەری ئەنجامدانی پەلاماری سەربازی بۆ سەر مەحموود خان.[٢٣٠]

سەرلەنوێ گرتنەوەی قەڵای خۆشاب

لەلایەن مەحموود خانەوە و پەلامار بۆ سەر بتلیس

خەلیل کەمال پاشا لە نامەی ١٨٤١/٧/١٩دا[٢٣١]، زانیاریی سەرنجڕاکێش دەدات سەبارەت بە چۆنیەتیی گرتنی قەڵای خۆشاب لەلایەن مەحموود خانەوە و سەبارەت بە پەلاماری سەر بتلیس. وەك دەبیندرێت، عەبدالڕ خان ڕۆڵێکی زۆر گەورەی لەو مەسەلەیەدا گێڕاوە.

"عەبدالڕ خان دوو سەرباز لە سەربازە ڕێکخراوەکانی پاسەوانی قەڵای ئاماژە بۆ کراو بە شێوەیەك لە شێوەکان تەنگاو دەکات و بەدەستیان دەخات. ئەم دوو کەسە شەو پەیژەی گوریس لە دیواری قەڵاوە شۆڕ دەکەنەوە و کوردەکانی پێ سەردەخەن. ژمارەی کوردەکان لە ژمارەی پاسەوانەکان زیاتر دەبێت. پاسەوانەکانی تر، ئەگەرچی دەکەونە شەڕیشەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی بێ ئاگا دەبن، ناتوانن بەرگری بکەن. قەڵای ناوبراو بەو جۆرە کەوتە دەستی ئەوان."

بەدەستهێنانەوەی قەڵای خۆشاب بەو جۆرە ناوبانگی عەبداڵ خانی لەو دەڤەرە ئەوەندەی تر زیاد کرد. مەحموود خان دوای ئەو ڕووداوە دەرویش بەگی برابچووکی خۆی نارد بدات بەسەر بتلیسدا.

"دەرویش بەگ کە برایەکی تریتی، لەگەڵ تاقمێك میروویی هابیسیندا[٢٣٢] نارد بۆ دەوروبەری بتلیس و ویستیان هەندێك گوند تاڵان بکەن و زیان بە دانیشتووانیان بگەیەنن و لە شوێنی خۆیان هەڵیان بکەنن. بەڵام لەو کاتەدا ئەسپسوارانی عەشیرەتەکان لەلایەن مووشەوە ساز دران. بەندەی خۆتان خورشید بەگی خاوەن عیزەتی قاپیچیباشی و برای ئەمین پاشا کە وەك فەرماندەی هێز دەستنیشان کرا، گەیشتە سەریان و شەڕ بەرپا بوو.

هەندێك لە چەتەکان گەیشتن بە سزای ڕەوای خۆیان و پاشماوەکەی تریشیان تێکشکان و بڵاوەیان لێ کرد. ئەو بەندەیەی خۆتان کە بە ئەگەری ئەوەی بە ئامۆژگاری دەست لە خراپەکاریی هەڵبگرێت و بە ئومێدی ئەوەی بێتە ناو بازنەی گوێڕایەڵییەوە، دڵی درایەوە، چووەتە لای بەدرخان بەگ و لەوێوە دووهەزار سەربازی لەگەڵ خۆیدا هێناوە. هەرچەندە ئەم ژمارەیە زۆریش نییە، بەڵام لەلایەن بەندەی خۆتانەوە حسابی پشتیوانی بۆ دەکرێت. سەربازەکانی عەسکەری مونتەزەمە و سنفەکانی تری سەرباز هێرشیان کردە سەریان، ماوەی حەوت سەعات شەڕ کرا و تێکشکێندران.

لەبەر ئەوە، یەحیا خان و ناوبراو نوورڵڵا بەگ وێراویانە بە ئاشکرا بە ناردنی سەرباز بە هانای مەحموود خانەوە بچن، خۆیان لێ کردووە بە خاوەن و بە شتی وەك چەك و جبەخانە هاوکاری دەکەن. مەحموود خان بە هاوکاری نوورڵڵا بەگ و کەسە میزاجییەکانی هاوشێوەی ئەو هێزی بە ئاژاوەگێڕیی خۆی بەخشیوە. وەك یەدەك لای قارسەوە سوارەی باشبوزوق و پیادە بۆ لای وان بەڕێ کران و دواتریش بەندەی خۆتان میرئالای ئەحمەد بەگی خاوەن سەعادەت بەمەبەستی کردنی بە فەرماندەی عەسکەری مونتەزەمەی شاهانە[٢٣٣]، لەگەڵ دەستەیەك سەربازدا بەڕێ کرا."

وەك دەبینین، والیی ئەرزەڕۆم دەڵێت بەدرخان بەگ و نوورڵڵا بەگ و یەحیا خانی دەسەڵاتداری سەڵماس لەو بەرخودانە و لە پەلامارادا بۆ سەر بتلیس بە ئاشکرا هاوکاری مەحموود خانیان کردووە. ئەو هێزە ٢٠٠٠ کەسییەی کە بانگەشەی ئەوە دەکرێت مەحموود خان لای بەدرخان بەگەوە هێناوێتی، لە ڕاستیدا لە عەشیرەتە کۆچەرەکانی وەك دوودێر و ئالکیی بۆتان بوون کە وەك پێشتر باسمان کرد، مانگەکانی هاوینیان لە زۆزانەکانی مویکویس بەسەر دەبرد. ڕوون نییە داخۆ ئەو هۆزانە بە ئاگاداری بەدرخان بەگ ڕۆیشتوون، یاخۆ نا، بۆیە بەدرخان بەگیش ئەوەی ڕەت کردووەتەوە. ئەو هاوکارییەشی کە لە هەکاری و ئێرانەوە هاتووە، لە عەشیرەتی شکاکی هاوپەیمانیی هەمیشەیی عەبدالڵ خانەوە بووە. بۆیە پێ دەچێت والیی ئەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشا لە هاوپەیمانێتییەکی هەبوو نا، بگرە لە هاوپەیمانێتییەك کە ئەگەری گرێدانی لە ئارادا بووە، ترساوە و لەبەر ئەوەش ئەو زانیارییانەی ڕاگەیاندووە.

خەلیل کەمال پاشا لە درێژەی نامەکەیدا بانگەشەی ئەوە دەکات کە ئەو میرانە خۆیان لە مەحموود خان نزیك خستووەتەوە و دەڵێت بە ئاشکرا باسی ئەو مەسەلەیە دەکەن و بەو شێوەیەش هەڕەشە لە دوڵەت دەکەن. خەلیل کەمال پاشا دەڵێت مەحموود خان لەوەش زیاتر زیادەڕۆیی کردووە و بڕیاری دەوڵەتی دەرهەق بە خۆی ڕەت کردووەتەوە و دەنووسێت مەحموود خان گوتوویەتی:

"گوتراوە فەرمانی عالی دەرهەق بە من دەرکراوە! کوا کێ دیوێتی؟!"

خەلیل کەمال پاشا دواتر ڕوونی دەکاتەوە هاتنی ''ئەمری عالی'' لە ئیستانبوڵەوە بەلایەنی کەمەوە ٣٠ ڕۆژی پێ دەچێت، لەبەر ئەوە لای خۆیەوە نامەی سەبارەت بە دەرچوونی ''ئەمری عالی'' بۆ هەرێمەکە ناردووە و بەو هۆیەوە دووبەرەکی لە نێوان کوردەکاندا دروست بووە و ئەو بابەتە بەم جۆرە ڕوون دەکاتەوە:

"چەتەکان لە دەوروبەری مووش و بتلیس گوێیان لە خوێندنەوەی ''ئەمری شەریف''ی ئاماژە بۆ کراو بووە، دووبەرەکی کەوتووەتە نێوانیان و گوتوویانە، مەحموود خان گوتی من دەچم بۆ شەڕی کورد و ئێمەی لەگەڵ خۆیدا برد. سەرپێچیکردن لە فەرمانی سوڵتان و بەرەنگاربوونەوەی وەزیر و سەربازەکانی بۆ ئێمە سنووربەزاندنە و ئێمە سنوور نابەزێنین!.– تەنانەت بەدرخان ئەو سەربازانەی کێشایەوە کە بۆ بەهاناچوون ناردبوونی."

والیی ئەرزەڕۆم ڕوونی دەکاتەوە ئەو فەرمانەی کە سەبارەت بە مەحموود خان بۆ هەرێمەکە نێردرابوو، بەو جۆرە دووبەرەکیی لە نێوان کوردەکاندا دروست کردووە و دەنووسێت لەبەر ئەوەی خان کشاوەتەوە بۆ کۆشکی خۆی لە کاڤاش و لەوەش خراپتر لەبەر ئەوەی بەفر باریوە، ئەمان نەیانتوانیوە پەلاماری بدەن. لەم نامەیەدا ڕوون کراوەتەوە کە کەرەستەکانی شەڕ بە بەلەم بە دەریاچەی واندا گوێزراوەتەوە بۆ وان و نەخشەی ئەوە داڕێژراوە دوای مۆڵدان لە وان لە قۆڵێکەوە هێرش بکەنە سەر قەڵای خۆشاب و لە قوڵێکی ترەوە پەلاماری مەحموود خان بدەن.

لەو سەردەمەدا تەنیا مەحموود خان نەبوو کە دەوڵەتی عوسمانیی بە خۆیەوە سەرقاڵ کردبوو. هەمان سەردەم ئیسماعیل پاشای میری کوردی ئامێدیش لەبەر ئەوەی لە باشوور دانووی لەگەڵ محەمەد عەلی پاشای موسڵدا نەدەکولاّ، لە دۆخی بەرخوداندا بوو، هەروەها چەند عەشیرەتێکی کوردی سەر سنووری ئێران و عوسمانی هەندێك گرفتیان بەرپا کردبوو کە بوو بە هۆی دروستبوونی تەنگژە لە نێوان هەردوو ولاّتدا. بەتایبەتی عەشیرەتەکانی دەڤەری ئەرزەڕۆم و بایەزید کە ڕێگانی کۆچ و کوێستانەکانیان دەکەوتە دەرەوەی سنووورەکان، بەردەوام هۆکاری خولقاندنی کێشە بوون. زانیمان پێشتر عەشیرەتەکانی سپکی، زیلان و حەیدەران لە باکووری دەریاچەی وان ناکۆکیی نێوان ئێران و عوسمانییان قوڵەتر کردبووەوە و لە هەندێك شوێن بوون بە هۆی شەڕی سەرسنوور و

تەنانەت دەست بەسەرداگرتن و داگیرکردنیش. ئەمجار عەشیرەتی کوردی جەلالی لە سالّی ١٨٤١دا بوو بە هۆکاری ئالۆزییەکی هاوشێوە.

والیی ئەرزەڕۆم حافز محەمەد عەلی پاشا لە ڕاپۆرتی ١٨٤١/٢/٥دا بابەتەکەی بە دەرسەعادەت گەیاندووە و نامەگۆڕینەوەیەکی چڕ لەو بارەیەوە ئەنجام دراوە.[٢٣٤]

کاتێك عەشیرەتی جەلالیی نیشتەجێی ناو سنووری ئێران هاتە ناو خاکی عوسمانییەوە، حکوومەتی ئێران لە مەسەلەکە ئاگادار کرایەوە، فەرماندەی سەربازیی ئێران ئەمیر نیزام بەمەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکە هاتە دەڤەرەکە و توانی ٣٠–٤٠ مالّی جەلالی لەگەلّ خۆیدا ببات‌ەوە، بەلاّم پاشماوەی عەشیرەت گەیشتبووە چیای ئاگری. پیاوانی عەشیرەتی جەلالی دوای تالاّنکردنی گوندی گولتەپەی سەر بە سەنجەقی بایەزید، گوندێکی ناوچەی چالکلاری سەر عەشیرەتی ئەدەمانلی–یان [٢٣٥] تالاّن کرد و ١٠٠٠ سەر مەڕیان دزی. محەمەد ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی ئەدەمانلی لە دامێنی چیای ئاگری گەیشتە سەریان و دوای شەڕێکی دوو سێ سەعاتی، مەڕەکانی لێیان سەندەوە و چەند کەسێکیش لەو شەڕەدا کوژران. بەهلوول پاشای قایمقامی بایەزید و کوڕەکەی هەواڵی تێکچوونی بارودۆخی ناوچەکە و سەرهەڵدانی شەڕی نێوان عەشیرەتەکانیان گەیاندە ئەرزەڕۆم.

دەوڵەتی عوسمانی بەمەبەستی ڕێگرتن لە خراپ‌ترببوونی بارودۆخەکە لە ڕێی بالّیۆزی تەبرێزەوە ڕەوشەکەی گەیاندە لایەنی ئێرانی و بەدوای چارەسەردا گەڕا و هەر لەو بارەیەوە زانیاری دا بە لایەنی ڕووسیش. بەلاّم لەبەر ئەوەی عەشیرەتی جەلالی لە دیوی ئێرانیش بەهەمان شێوە کێشە و گرفتی دەخولّقاند، نەتوانرا چارەسەرێکی گونجاو بدۆزرێتەوە. ئەو ڕووداوە خۆجێییانە بوون بە هۆی بەردەوامبوونی کێشەکانی سنووری نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێران و هەمیشە کاریگەری بەسەر ئەو سیاسەتەوە هەبوو کە دەوڵەتی عوسمانی لە کوردستان پەیڕەوی دەکرد. لەلایەکی ترەوە ڕوون دەبێتەوە کە ئالۆزییەکانی هەرێمەکە تەنیا لە چوارچێوەی مەسەلەی

عەشیرەتەکانی سەرسنووردا نەبووە. خەلیل کەمال پاشای والیی ئەرزەرۆم لە ڕاپۆرتی ١٨٤٢/١/٩دا ڕوونی دەکاتەوە چ لە ناو ئەرزەرۆم و چ لە ناوچەکانی دەوروبەر نائارامی کە ئەو بە "بزووتنەوەی چەتە" ناوی دەبات، درێژەی هەیە.[٢٣٦]

گرێدانی سنجەقی جزیرە بە موسڵەوە و پەیوەندیی نێوان محموود خان و بەدرخان بەگ

بێگومان پەیوەندیی نێوان مەحموود خان و بەدرخان بەگ ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە دواین گەورەترین بەرخودانی کورددا کە ساڵی ١٨٤٧ سەرکوت کرا و دابڕینی جزیرەش لە دیاربەکر و لکاندنی بە موسڵەوە ڕۆڵێکی گەورەی لە پەیوەندیی نێوان ئەو دوو مێرەدا هەبوو. ئەوە یەکێک بوو لە ئەنجامەکانی دابەشکردنی سەرلەنوێی زەوی بەپێی فەرمانی تەنزیمات، بەڵام بەدرخان بەگ پێی پەسەند نەکرا و ئەو ڕەوشە بوو بە هۆی دوورەکەوتنەوەی ئەو لە عوسمانییەکان. بەدرخان بەگ ساڵی ١٢٥٨ (١٨٤٢) وەک "موتەسەلیم"ی قەزاکانی جزیرە، بۆتان، حاجی بەهرام و میدیات تێکڕا ١٧٠٠ تووڕەکە باجی دا بە والییەکانی موسڵ و دیاربەکر. لە ساڵی ١٢٥٩ (١٨٤٣)شدا سەرجەم ئەو ناوچانەی ژێر دەسەلاتی بەدرخان بەگ خرانە سەر موسڵ و ٢٠٠٠ تووڕەکە باجیان خرایە سەر. بەدرخان بەگ ئەگەرچی ئەو ڕەوشەی بەدڵێش نەبوو، بەڵام بۆ ئەوەی خزمەتەکانی ڕابردووی بەفێڕۆ نەچێت، بە ناڕەزای دڵ پەسەندی کرد و بە ئاشکرا ڕەزامەندیی خۆی بە والییەکانی بەغدا و موسڵ ڕاگەیاند.[٢٣٧] بەدرخان بەگ ڕوونی دەکاتەوە گومانی لە محەمەد پاشای والیی موسڵ هەیە و بۆ والیی ئەرزەرۆمی نووسیوە ئەگەر ناوچەکانی ئەم بخرێنە سەر ئەرزەرۆم، ئەوا ئەم لای بڕی باج بەخشین زیاد دەکات.[٢٣٨] هەبوونی گومانی بەدرخان بەگ لە والیی موسڵ و ویستی ئەو بۆ نەچوونە ژێر دەسەلاتیی ناوبراو کێشەیەکی گەورەی لێ

کەوتـەوە و بـوو بـە هـۆی ئـەوەی والیـی موسـڵ بـەردەوام نامـەی نـەرێنی سەبارەت بە میری جزیرە بنووسێت.

کاری سەرەکیی پاشاکانی عوسمانی لەو قۆناغـە نوێیـەدا بـریتی بـوو لـە هەڵوێستەکردن لە ئاست پەیوەندیی نێوان بەدرخان بـەگ و مـەحموود خـان. بەدرخان بەگی هەڵگری پلەی میرئالای بە داشکانەوە بەلای مـەحموود خـانی یاخیبوودا تاوانبار دەکرا. والیی ئەرزەڕۆم خـەلیل کـەمال پاشـا لـە ڕاپـۆرتی ١٨٤٢/١/٧دا [٢٣٩] زانیاریی سەبارەت بە مەحموود خـانی سـەرهەڵداو دەدات و تاوانیش دەخاتە پاڵ بـەدرخان بـەگ. کـەمال پاشـا ڕوونـی دەکاتـەوە حـافز پاشا لە سـەروبەندی بەسـەرکردنەوەی دەوروبـەری دیاربـەکردا متمانـەی بـە بەدرخان بەگ کە قەزاکانی جزیـرە و بۆتـانی سـەر بـە موسـڵ خراونەتـە ژێـر دەسەڵاتی و پلەی میرئالای پێ دراوە، کـردووە و سـەبارەت بـە دووبـارە بـە هاتنەوە سەر دەسەڵاتی مەحموود خان لە هەرێمەکـە، ڕاوێـژی پـێ کـردووە. کەمال پاشا لەو بارەیەوە دەنووسێت:

"حـافز پاشـا کـە دواتـر بـوو بـە مووشـیری ئـەرزەڕۆم، لەبـەر ئـەوەی بەدرخان بەگ هەر لە ئەزەلەوە هاوپەیمان بووە، ئەم پـشتی بـە ڕاوێـژەکانی بەست سەبارەت بە سەرکێشی عەشیرەتی لای وان مەحموود خـان و عەبـدالڵ خـانی بـرای و قـەزا و ناوچـەکانی هاڤاسـۆر، کاڤـاش، وەسـتان، قارچـکان، مەحموودی، ئاکچەقالە و مویکویسی بەو ناوبراوانە بەخشی."

وەک ئـەوەی والییـەکانی موسـڵ و دیاربـەکریش دواتـر هـەوڵیان بـۆ دا، کـەمال پاشـا نـاڕازی بـووە بـە مانـەوەی دەسـەڵاتی بـەدرخان بـەگ و ویستوویەتی پەیوەندی لە نێوان ئەو و مەحموود خانی سەرهەڵدێردا دابنێت. ڕاستیش ئەوەیە بەدرخان بەگ هەرچەندە بەفەرمی ددانی پێدا نەناوە، بەڵام لە بەرخودانی سـاڵی ١٨٤١ی مـەحموود خانـدا دوژمنایـەتیی کـۆنی لاداوەتـە لاوە و لەگەڵ مەحموود خاندا پەیوەندی داناوە. بێگومان هـەنگاوی یەکـەمی ئەو ڕێککەوتنە ئەو کاتە پێک هـات کـە مـەحموود خـان و پیاوەکـانی چـوونە جزیرە و لەوێ چاوی بە بەدرخان بەگ کەوت.[٢٤٠] والیی ئەرزەڕۆم هەوڵی داوە

بیسەلمێنێت میرئالای بەدرخان بەگ لەگەڵ مەحموود خانی یاخیبوودا لە پەیوەندیدایە و لەو بارەیەوە دەنووسێت:

"تەنانەت میرئالای بەدرخان بەگ لە ڕابردوودا لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر سەربازدا چووەتە مااڵی مەحموود خانی ناوبراو و بوو بە میوانی."

کەمال پاشا بەردەوام دەبێت و دەڵێت بەدرخان بەگ لە بازنەی گوێڕایەڵی و پابەندبوون دەرچووە و ئەگەرچی سەر بە والیی موسڵە، بەاڵم لە فەرمانی والی دەرچووە.

عەبدالڵ خانی بۆ مەحموود خان زۆر بە گەرمی بۆ هەنگاوەکانی دۆستایەتیی نوێی نێوان بەدرخان بەگ و مەحموود خانی نەدەڕوانی و هیچ کاتێك لە میرەکانی جزیرە و بۆتان خۆش نەبوو، چونکە ئەوان لە ساڵی ١٢٥٤ (١٨٣٨)دا بووبوون بە هۆی دۆڕانی مەحموود خان لە بەرانبەر عوسمانییەکان. لەو سۆنگەیەوە عەبدالڵ خان بەردەوام هەڵوێستێکی سارد و مەوداری لە بەرانبەر بەدرخان بەگ گرتەبەر و هیچ بە گەرمی بەپیر ئەو دۆستایەتییەوە نەچوو کە کاکی لەگەڵ میری جزیرەدا داینابوو. وەك لە بەشەکانی داهاتوودا دەرەکەوێت، ئەو ڕەوشە هۆکارێکی گرنگ بوو لە دیاریکردنی چارەنووسی بەرخودانی مەحموود خانـدا کە ساڵی ١٨٤٧ بڕایەوە.

پێگەی میرئالای بەدرخان بەگی میری جزیرە چ لە ناو کورددا و چ لەسەر ئاستی دەوڵەتی عوسمانی خاڵێکی گرنگ بوو. بەدرخان بەگ بەو خزمەتانەی کە چەندین ساڵ بوو پێشکێشی بە دەوڵەتی دەکرد، بووبوو بە یەکێك لە میرە بەهێزەکانی کوردستان. بەاڵم کاتێك دەڤەری جزیرە لە دیاربەکر دابڕدرا و خرایە سەر موسڵ، کێشە لە نێوان بەدرخان بەگ و دەوڵەتی عوسمانیدا سەری هەڵدا. تاوانبارکردنی میری جزیرە بە دانانی پەیوەندی لەگەڵ بەرخودانەکانی مەحموود خان و ئیسماعیل پاشادا، ئەگەرچی خۆی ئەوەی ڕەت دەکردەوە، میری خستە دۆخێکی دژوارەوە. بەتایبەتی محەمەد پاشای والیی موسڵ بەدرخان بەگی بە پشتیوانیکردن لە مەحموود خان و ئیسماعیل

پاشا و هاندانیان تاوانبار دەکرد. ژمارەیەکی زۆر نووسین و نامەگۆڕینەوەی چ بەدرخان بەگ و چ والییەکانی هەرێمەکە لەو بارەیەوە لە ئارادا هەن. بەدرخان بەگ "لە بەرانبەر بانگەشەکانی سەبارەت بە یارمەتیدانی مەحموود خان لە پەلامارادا بۆ سەر بتلیس"، بەکورتی چەندین جار ڕوونی کردووەتەوە کە هیچ پەیوەندییەکی بەو دوو بەرخودانەوە نییە و ئامادەیی دەربڕیوە ئەگەر پێویست بکات ئامادەیە تەنانەت لە سەرکوتکردنی بەرخودانەکاندا خزمەتی دەوڵەت بکات. هەمان کات چەندین جار ڕوونی کردووەتەوە کە گومانی لە محەمەد پاشا هەیە و داوای کردووە جزیرە سەرلەنوێ بخرێتەوە سەر دیاربەکر.

بڕیارەکانی دەرسەعادەت سەبارەت
بە پەیوەندییەکانی نێوان مەحموود خان و بەدرخان بەگ

ئەو ڕاپۆرتانەی لە والیی ئەرزەڕۆمەوە گەیشتبوونە ئیستانبوڵ و نووسراوەکانی تایبەت بە بەرخودانی مەحموود خان و پشتیوانیی ئێران و میرە کوردەکانی تر بۆ مەحموود خان و "ئەمری عالی"ی داواکراو، لە "مەجلیسی عالی" و "مەجلیسی ڤالا" تاوتوێ کران و چەندین بڕیاری جۆراوجۆر سەبارەت بە پێشگرتن لە بەرخودانەکە و ڕێگرتن لە تەشەنەکردنی درا.[٢٤١] ئەوەی هەرە زیاد لێپرسراوانی عوسمانی لەسەری ڕاوەستاون و گومانیان لێی هەبووە، ئەگەری هەبوونی هاوپەیمانی بووە لە نێوان بەدرخان بەگ و مەحموود خاندا. لێپرسراوانی عوسمانی کە چەندین ساڵ لەسەر بنەمای پرۆپاگەندە لە هەرێمەکە کاری زۆریان بە بەدرخان بەگ ڕاپەڕاندبوو، لە مەترسیی ئەو ڕەوشە بەئاگا بوون و دڵیان لێی ڕەنجابوو و هەوڵیان دەدا پێش لەو ئەگەرە بگرن. لەو بارەیەوە نامە نێردرا بۆ والییەکانی ترابزۆن، ئەرزەڕۆم، سیواس، دیاربەکر و موسڵ و ئامانج لەو هەنگاوە بە پلەی یەکەم ئەوە بوو پێش لە پەیوەندیی نێوان بەدرخان بەگ و مەحموود خان بگیرێت و

بـه شـێوەیەك لـه شـێوەكان دڵـی بـەدرخان بـەگ بدرێتـەوە. لـەو ڕووەوە گەورەترین هەوڵدان لە وەجیهی پاشای والیی دیاربەكر چاوەڕێ كـرا. داوا لـە والیی ئەرزەڕۆم كرا كاری پێویست بكات بەمەبەستی ئەوەی مـەحموود خـان بەلای ئێراندا با نەداتەوە، هەمان كات قەڵای وان بپارێزێت و قـەڵای خۆشـاب ڕزگار بكات. فەرمان بە والییەكانی تریش درا ئەگەر پێویستی كرد، ئامادە بن بۆ ناردنی سەرباز. یاداشتی ئاماژە بۆ كـراو خرایـە بەردەسـتی سـوڵتان و لـە مێژووی ١٢٥٨/M/٢٣ (١٨٤٢/٣/٦)دا وەك "ئیرادەی سەنییە" پەسەند كرا و نێردرا بۆ سەرجەم والییەكانی هەرێمەكە بە والیی ترابزۆنیشەوە.

بەدرخان بـەگ لـە نامەیەكدا[٢٤٢] كـە ڕۆژی ١٨٤٢/٤/٢٠ لـە ڕێـی یووسـف ئەفەندییـەوە بـۆ وەجیهـی پاشـای والیـی دیاربـەكری نـاردووە، بـە ئاشـكرا دەریبڕیوە كە قەزای جزیرە لە دیاربەكر دابڕدراوە و خراوەتـە سـەر موسـڵ و دەنووسێت ئەوان بـەو ڕەوشـە نیگـەرانن و هـەمان كـات لـە محەمـەد پاشـای والیی موسڵ دەترسن. هاوكات باسی ئەوەی كردووە كە لـە بەدبـەختیی ئـەو ئیسماعیل پاشای ئامێدی لە دەست محەمەد پاشا هـەڵهاتووە، گەیـشتووەتە جزیـرە و گوتوویـەتی دەیـەوێت بـچێت بـۆ ئیـستانبوڵ، بـەڵام دواتـر بەهـەر شـێوەیەك بێـت ڕووی لـە بادینـان كـردووە و دەسـتی داوەتـە بـەرخودان. بەدرخان بەگ دەنووسێت محەمـەد پاشـای والیـی ئیـستانبوڵ لێپرسـراوێتیی ئەو ڕووداوەی خستووەتە ئەستۆی ئەم و لەو ڕووەوە نەفرەت لەم دەكات.

بەدرخان بەگ بە زمانێكی یەكلاكـەرەوە گـشت تۆمەتـەكانی تایبـەت بـە هەبوونی پەیوەندی لەگـەڵ ئیـسماعیل پاشـادا ڕەت دەكاتـەوە و ئامـاژە بـۆ مەسەلەی مەحموود خانیش دەكات. بـەدرخان بـەگ ئـەو زانیارییانـە بـە درۆ دەخاتـەوە كـە گەیەنـدراون بـە مووشـیری ئـەرزەڕۆم و بـاس لـەوە دەكـەن مەحموود خان لەسەر پێشنیاز و بە هاندانی ئەم دەستی دابێتـە بـەرخودان و دەیان جار دووبارەی دەكاتەوە كـە ئـەو بەدرێـژاییی چـەندین سـاڵ پابەنـدی دەوڵەت بووە و بە پابەندیش دەمێنێتەوە. والیەكانی موسڵ و ئەرزەڕۆم نامە بـۆ بـەدرخان بـەگ دەنێـرن و بـەوە تاوانبـاری دەكـەن كـە پەیوەنـدی بـە

بەرخودانەکانی هەرێمەکانی ئەوانەوە هەیە. ئەمیش بۆ والییەکانی ڕووبەکاتەوە هیچ پەیوەندییەکی بە بەرخودانی مەحموود خان و ئیسماعیل پاشاوە نییە و ئاگای لێیان نییە و دەڵێت ئەگەر نامە، یان پیاوێکی ئەم لای ئەوان بدۆزرێتەوە و هەبوونی پەیوەندیی ئەم بە ئەوانەوە بسەلمێندرێت، ئەوا ئەم هەموو شێوازێکی سزادان پەسەند دەکات.

بەدرخان بەگ دەڵێت ئەو لەو کاتەدا لەلایەن سێ والییەوە[٢٤٣] تەنگاو کراوە و ڕووبەکاتەوە تکای لە دەرسەعادەت کردووە جزیرە بخرێتەوە سەر دیاربەکر، بەڵام هێشتا وەڵامی وەرنەگرتووەتەوە. بەدرخان بەگ بە ئاشکرا دەڵێت ئەگەر تکاکەی پەسەند بکرێت، ئەوا لە جزیرە دەمێنێتەوە و لەسەر خزمەتکردن بەردەوام دەبێت، ئەگەر پەسەندیش نەکرێت، ئەوا بێهوودە لە جزیرە نامێنێت و لەگەڵ بنەماڵەی خۆیدا بۆ دیاربەکر بار دەکات و لەوێ نیشتەجێ دەبێت. دیارە بەدرخان بەگ زۆر نیگەران بووە بە قسە و قسەڵۆکی تایبەت بە هەبوونی پەیوەندیی ئەو بە یاخیبوونەکانەوە و لە کۆتاییی نامەکەیدا دەنووسێت باشترین چارەسەر ئەوەیە بچێت لە دیاربەکر دابنیشێت و ئەمە باشترە لەوەی کە موشیرەکانی ئەرزەڕۆم و موسڵ بە قسەی کەسانی دەوروبەریان ناوی ئەم بلکێنن بە یاخیبووانەوە.

وەک دەبیندرێت، بەدرخان بەگ هەبوونی پەیوەندی بە بەرخودانەکانەوە ڕەت کردووەتەوە و تەنانەت ڕایگەیاندووە جزیرە کە ئەم خۆی موتەسەڕیفی بووە، ئەگەر لەسەر موسڵ بمێنێتەوە، ئەوا ئەم بەتەواوی دەست لە بەگایەتی هەڵدەگرێت و بۆ دیاربەکر بار دەکات.

والیی دیاربەکریش وەک کەسێکی شارەزای ئەو کێشەیە ڕاپۆرتی سەبارەت بە گرنگیی کێشەکە بۆ دەرسەعادەت نووسیوە و ڕوونی کردووەتەوە که هەوڵی داوە بۆ هێورکردنەوەی بەدرخان بەگ و ڕێگرتن لە تێوەگلانی لە بەرخودانی کورد. والیی دیاربەکر لە وەڵامی نامەکەی بەدرخان بەگدا نامەیەک[٢٤٤] دەنووسێت که مێژووی ١٨٤٢/٥/٨ی بەسەرەوەیە و تیایدا ڕوونی دەکاتەوە لە دەرسەعادەت بڕیار دراوە جزیرە سەرلەنوێ بخرێتەوە

سەر دیاربەکر، بەڵام لەبەر چەند هۆیەك فەرمانەکە تا ئەو کاتە هێشتا نەگەیشتووە و چاوەڕێ دەکرێت لەو ڕۆژانەدا بگات.

والیی دیاربەکر بۆ بەدرخان بەگی ڕوون دەکاتەوە کە کەسێکی ڕاستگۆیە، هیچ پەیوەندییەکی بە مەحموود خان و ئیسماعیل پاشاوە نییە و دەزانێت تەنانەت ئەگەر پێویست بکات، ئامادەیە لە ڕووی لە گۆڕنانی ئەو گرفتانەوە خزمەت بکات و ئەگەر بەو شێوەیە هەڵسوکەوت بکات، کەس زیانی پێ ناگەیەنێت و هێز و ناوبانگی زیاد دەکات و دەستی هاوکاری بۆ درێژ دەکرێت.

وەجیهی پاشا ڕوونی دەکاتەوە بەدرخان بەگ کەوتووەتە دۆخێکەوە کە گرێدراوی سێ پاشایە و لەم ڕووەوە گلەییەکانی میری جزیرە بە ڕاست دەزانێت و دەڵێت والیی ئەرزەڕۆم هیچ پەیوەندی بە هەرێمەکەوە نییە و تەنیا بە هۆی بەرخودانی مەحموود خانەوە پەیوەندی بەمانەوە کردووە، هەروەها دەنووسێت ئەو دەزانێت ئەگەر دەوڵەت مۆڵەت بدات، بەدرخان بەگ تا ڕادەی سەرکوتکردنی بەرخودانی مەحموود خان ئامادەی خزمەتە لە کاتی پێویستدا.

والیی دیاربەکر لە درێژەی نامەکەدا بۆ بەدرخان بەگ دەنووسێت لەبەر ئەوەی گوێڕایەڵی دەوڵەتە و بە هۆی ئەوەی جزیرە لەو کاتەدا سەر بە ویلایەتیی موسڵە، ئەگەر والیی موسڵ داوای سەرباز و داوای تری لێ هەبوو، پێویستە ئەم داخوازەکان بە شێوەیەکی ئاسایی وەربگرێت. وەجیهی پاشا بە پێداگرتنەوە داوای لە بەدرخان بەگ کردووە ڕاستگۆیانە لەگەڵ دەوڵەتدا کار بکات، تا گەیشتنی فەرماننامەی تایبەت بە جزیرە دڵ لە دڵ نەدات و لە خزمەتکردن بەردەوام بێت.

بەدرخان بەگ وەك ئەوەی بۆ دەوڵەتی عوسمانیشی ڕوون کردووەتەوە، هیچ پەیوەندییەکی بە بەرخودانەکانەوە نەبووە و تەنانەت هەوڵی داوە بۆ ڕاگرتنیان. هەروەها لەسەر ویستی خەلیل کەمال پاشای والیی ئەو سەردەمەی ئەرزەڕۆم لە نێوان دەوڵەت و مەحموود خاندا ناوبژیی کردووە.

لـه نامەیـەکی تـری بـەدرخان بەگـدا[٢٤٥] کـه لـه ١٨٤٢/٤/٢٠ بـۆ والیـی دیاربـەکری نووسـیوه، ڕوون دەبێتـەوه مـەحموود خـان بەمەبەسـتی گوێڕایەڵبوونی دەوڵەت له ڕێی بەدرخان بەگەوه نامەیەکی بۆ خـەلیل کـەمال پاشای والیی ئەرزەڕۆم ناردووه. کەمال پاشا، مـەحموود خـانی بـه "ناپـاك" ناوبردووه. بەپێی ئەو نامەیه، ئەگەر گوێڕایەڵبوونی مەحموود خـان پەسـەند بکرێت، ئەوا پێویسته زیان به خۆی، بنەماڵـەی، سـامان و گیـان و ناموسـی نەگات. ئەگەر ئارەزوو بکات لای کەمال پاشای موشیری ئەرزەڕۆم، یـان لـه دەرسەعادەت نیشتەجێ دەکرێت. بەدرخان بەگ ڕوونی دەکاتەوه موشـیری ئەرزەڕۆم نامەکەی پێ گەیشتووه و دەڵێت خۆیشی هـەوڵی داوه بـۆ ئـەوەی مەحموود خان پابەندی دەوڵەت بێت و لەو ڕووەوه دەنووسێت:

"پێشتریش بەتایبەت لەلایەن بەندەی خۆتانەوه پیاو ڕەوانه کـرا بـۆ لای ناوبراو بەمەبەستی گێڕانـەوەی بـۆ نـاو بازنـەی گوێڕایـەڵی. بەنـدەی خۆتـان بەهەموو شێوەیەك هەوڵی داوه و ئامۆژگـاری کـردووه و هەرچـی لـه دەسـتی هاتووه، کردوویەتی تا لەو نەگونجانه پاشگەز بێتـەوه کـه وێـراوێتی دەسـتی بداتێ، بەڵام ناوبراو (مەحموود خان) نەیتوانیوه ئاسایشی گیانی خۆی دابـین بکات."

بـەدرخان بـەگ ڕوونـی دەکاتـەوه دیسانەوه پیاوەکـانی خـۆی ڕەوانـه کردووه بۆ لای مـەحموود خـان بـۆ ئـەوەی نامەکـەی خـەلیل کـەمال پاشـای بدەنێ و ئامۆژگاری بکەن و لەو بارەیەوه دەنووسێت:

"ئەگەر ناوبراو (مەحموود خان) ئەم جارەش ئامۆژگاری پەسـەند نـەکرد و لەو نەگونجانه پاشگەز نەبێتەوه کە وێراوێتی دەستی بداتێ، ئەوا ئەگـەر چ لەلایـەن حـەزرەتی موشـیری ئـەرزەڕۆم، یـان چ لەلایـەن زاتـی دەوڵەتـەوه مۆڵەت بەم بەندەیەی خۆتان بدرێت، ئەو کاته هیچ کێماسییەك له ڕاستگۆیی و خزمەتی بەندەتاندا ڕوو نادات."

بەدرخان بەگ بە ئاشکرا ڕوونی دەکاتەوه ئەگەر مۆڵەتی پـێ بـدرێت بـۆ له ئارادا نەهێشتنی مەسەلەی مەحموود خـان، ئـەوا ئەگـەر بـه بـەکارهێنانی

هێزیش بووبێت، ئەو کارەی پێ مەیسەر دەکرێت. وەجیهی پاشا نامەیەکی لە وەڵامی ئەو نامەیەی سەرەوەی بەدرخان بەگدا نووسیوە و وێنەی نامەکە بە مێژووی ١٨٤٢/٥/٨ لە ئەرشیفەکاندا پارێزراوە.[٢٤٦] نامەکەی وەجیهی پاشا بەم جۆرە دەست پێ دەکات:

"بەمەبەستی ئەوەی مەحموود خان لەو نەگونجانە پاشگەز بێتەوە کە وێراوێتی دەستی بداتێ و بۆ ئەوەی گوێڕایەڵی دەوڵەتی عەلییە شوێنی ئاسوودەیی بێت، پێشتر لەلایەن سەعادەتی دەوڵەتی عەلییەوە پیاو نێردرایە کنی و دواتریش لەلایەن حەزرەتی برامان موشیری ئەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشای دەوڵەتییەوە فەرمانێك بۆ ناوبراو نێردرا کە ''ڕای و ئەمانی''[٢٤٧] لە خۆ دەگرێت. لەبەر ئەوە؛ بۆ ئەوەی دووبارە ناوبراو ئامۆژگاری بکرێت و بهێندرێتەوە ژێر باری گوێڕایەڵی و بهێندرێتە لای ئێوە، فەرمانی ئاماژە بۆ کراو و پیاو بنێرن بۆ لای و بەهەموو شێوەیەك هەوڵ بدەن بۆ دڵنیاکردن و دڵدانەوە و هێنانەوەی بۆ ژێر باری گوێڕایەڵی. ئەگەر ئامۆژگاری پەسەند کرد، دەنێردرێت بۆ کن من، یان بۆ لای حەزرەتی ''موشارون ئیلەیهی'' (خەلیل کەمال پاشا). خۆ ئەگەر هەر گوێی نەگرت و لەسەر نەگونجانی خۆی بەردەوام بوو، ئەوا لە نامەی لە ئێوەوە هاتووداز زانیمان داوای مۆڵەت دەکەن بۆ لێکۆڵینەوە لە پێویستیی بەکارهێنانی هێز."

وەجیهی پاشا خۆشحاڵیی خۆی لە بەرانبەر خزمەتەکانی بەدرخان بەگ و هەوڵەکانی ئەو لەو بوارەدا دەردەبڕێت و دەڵێت ئەگەر مەحموود خان پابەند و گوێڕایەڵی دەوڵەت بێت، لە دنیا و لە قیامەت ئاسوودەیی دەبینێتەوە و هیچ زیانێك بە سامان و ژیانی ناگات. وەجیهی پاشا داوا لە بەدرخان بەگ دەکات بۆ مەحموود خان بنووسێت، کە لە ئەگەری گوێڕایەڵیدا نەکەوێتە دوودڵی و ترسەوە و ئەگەر دەخوازێت، با لە پێشدا بچێتە کن بەدرخان بەگ و پاشان لەوێوە ڕوو لە دیاربەکر بکات، یان ئەگەر دەخوازێت یەکسەر بچێتە وان، یاخۆ لای موشیری ئەرزەڕۆم و دەتوانێت داوای دەستەودامێنبوون بکات و هیچ زیانێکی پێ ناگات.

بابەتێکی تر کە لە نامەکەی وەجیهی پاشادا ئاماژەی بۆ کراوە، پەیوەستە بەو هێزە سەربازییانەی کە لەو سەردەمەدا لە مووشەوە نێردرابوونە سەر مەحموود خان. لە نێوان یەکینە سەربازییەکانی لە مووشەوە نێردراو و هێزەکانی مەحموود خاندا بە فەرماندەیی یەکێك لە براکانی خان شەڕ ڕووی دا و ئەو هێزانەی کرابوونە سەر مەحموود پاشەکشەیان پێ کرا.[٢٤٨]

وەجیهی پاشا داوا دەکات بەدرخان بەگ بۆ مەحموود خان بنووسێت کە وا بیر نەکاتەوە دەوڵەت لە پای ئەو شەڕە لێی خۆش نابێت، چونکە ئەوانە هەر چۆنێك بێت سەربازی باشبوزوق (سەربازی مووچەوەرگر... وەرگێڕ) بوون و دەوڵەت بایەخ بەو شەڕە نادات.

بە بۆچوونی وەجیهی پاشا، ئەگەر مەحموود خان سەرەڕای گشت ئەو هەنگاوانە گوێ لە قسە نەگرێت و پێ دابگرێت و شەڕ و شتی لەو جۆرە بکات، ئەوا ئەو بڕیارەی کە بۆ دەرچووە، حسابی پووچەڵکراوی بۆ دەکرێت. لەو حاڵەتەدا بۆ چارەسەرکردنی ئەو مەسەلەیە قسە لەگەڵ مووشیری ئەرزەڕۆمدا دەکرێت، ئەوەی پێویست بێت دەکرێت و بەدرخان بەگ بە ژمارەی پێویستی سەربازەوە ئەرکی چارەسەرکردنی ئەو مەسەلەیەی پێ دەسپێردرێت.

وەك دەبیندرێت، سێ پاشای گەورەی کوردستان بەدوای بەرخودانی مەحموود خانەوە بوون و سەرەڕای هەموو شتێك دەوڵەت ڕێگەچارەی پەلاماری سەربازی بۆ سەر مەحموود خان هێشتووەتەوە بۆ هەرە دوایی. بەدرخان بەگیش کە نەیویستووە پێگەی خۆی لە جزیرە ون بکات و لە هێڵی دەوڵەت لا بدات، هەوڵێکی تایبەتی داوە بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی مەحموود خان.

ڕووداوی ئەو سەربازانەش کە لای مووشەوە کرابوونە سەر مەحموود خان، وەك ئەوەی لە کتێبی پێشووترماندا[٢٤٩] ئاماژەمان بۆ کردووە، بریتی بوو لە مەسەلەی عەشیرەتەکانی هەلاجی و ڕۆژکی کە بە فەرماندەیی مەم

ئاغا لای مووش و بتلیسەوە هێرشێکی کتوپڕیان کردە سەر مەحموود خان. وەك ئاشکرا دەبێت، ئەو پەلاماره بە ئاگاداریی والیی ئەرزەڕۆم و بە فەرمانی قایمقامی مووش ئەنجام دراوە. ئەو یەکینە سەربازییانە تا قەڵای پاخڤاسی ناوچەی کاڤاش کە شوێنی مانەوەی مەحموود خان بوو، پێشڕەوییان کرد. بەڵام عەبدالڕ خان بە خۆی و ئەسپسواره بەناوبانگەکانی هەردوو عەشیرەتی شکاکی و محەمەدییەوە[٢٥٠] بە هانای کاکییەوە چوو، هێزەکانی مەم ئاغای تێکشکاند و تا تەتوان ڕاوی نان.[٢٥١]

وەك دەبینەدرێت میری جزیرە میرئالای بەدرخان بەگ بە هۆی بەرخودانەکانی کوردەوە لە باشوور و باکوور لە ڕەوشێکی دژواردا بووە. هەرچەندە لە خزمەتکردنی دەوڵەتدا کێماسی نەنواندووە، پاشاکانی عوسمانی بەردەوام بە چاوی گومانەوە بۆیان ڕوانیوە و ڕوون دەبێتەوە کە گومانی هەبوونی پەیوەندی لە نێوان بەدرخان بەگ و میرە کوردەکانی تردا لەناو نەچووە. لە ڕاستیدا بەدرخان بەگ لە گومانکردندا لە محەمەد پاشای والیی موسڵ لەسەر هەق بوو. وەك ئەوەی لە نامەکانی دواتریدا ڕوون دەبێتەوە، محەمەد پاشا بە هۆی ڕەفتارەکانییەوە کەوتووەتە بەر نەفرەتی کوردەکانی هەرێمی باشوور و نەك تەنها کوردەکانی ئامێدی، بگرە خەڵکی موسڵیش حەزیان بە چارەی نەکردووە و ئەویش لەو سۆنگەیەوە لە قشلەیەکی دەرەوەی موسڵ کە بە سەلامەتتری زانیوە، نیشتەجێ بووە.[٢٥٢]

والیی دیاربەکر لە سەرێکەوە لە هەرێمەکە ئامادەکاریی سەربازی ئەنجام دەدا بۆ سەرکوتکردنی بەرخودانەکانی کورد لە ناو سنووری ویلایەتی موسڵدا[٢٥٣] و لە سەرێکی ترەوە هەوڵی چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی دەدا کە بە هۆی گرێدانی جزیرە بە موسڵەوە لەگەڵ بەدرخان بەگدا سەریان هەڵدا بوو.[٢٥٤]

هاوکات لەگەڵ سەرجەم ئەو ڕووداوانەدا، والیی موسڵ پێشهاتەکانی تایبەت بە هەرێمەکە و بەرخودانی ئیسماعیل پاشای ئامێدیی بە دەرسەعادەت گەیاندووە. نامەی والیی موسڵ لە ١٨٤٢/٤/٢٦دا زانیاریی

بـەرفراوان سـەبارەت بـە بـەرخودانی ئیـسماعیل پاشـا لـەخۆ دەگرێـت.[٢٥٥] محەمەد پاشا دوای ئاماژەکردن بۆ ڕەوشی ''عەسکەری نیزامیە'' کـە بڕیـار بووە لای دیاربەکر و مادەنەوە بۆ هەرێمی بەغدا ڕەوانە بکرێن و پاش ئەوەی ڕوونی دەکاتەوە هەروەك چۆن تا ئێستا لە خزمەتکردنی والیـی بەغـدا عـەلی ڕەزا پاشادا کەمتەرخەمی نەنواندووە، لەمەودواش وەك پێویست لە خزمـەتی نـەجیب پاشـای والیـی نـوێی بەغـدادا دەبێـت. ئـەمجار دێتـە سـەر باسـی بەرخودانەکانی کورد لە هەرێمی ژێر دەسەلاتی خۆی:

"وەك ئـەوەی لـە ڕابـردوودا بـۆ ''هـەقپای وەکالەتپـەنا''م نووسـیبوو، ئیسماعیل پاشای ئامێـدی، لەگـەڵ هەنـدێك کـەس و کـوردە یاخیبووەکـان و عەشیرەتەکانی ئامێدیدا هاوپـەیمانی بەسـتووە و ئـەمجار دەسـتیان داوەتـە ئاژاوەگێڕیی جۆراوجۆر. تەنانەت دەستوپێوەندەکانی موتەسـەلیمی ئامێـدی لەبەر ئەوەی لە تایەفەی کوردن، ناپاکییان لە موتەسەلیم کردووە و لە کاتی شـەودا حەوتـسەد هەشتـسەت سـەربازی کوردیـان بردووەتـە نـاو قـەڵاوە. ئیـسماعیل پاشـا دووسـەد و پـەنجا سـەربازی ''عەسـکەری زابیتـە''ی پاسەوانی ناوەوەی قەڵای کوشتووە و دوای ئەوەی دەستی گرتـووە بەسـەر قەڵاکـەدا، فـەرمان و بڕیـاری سـەختەی بـۆ هـەموو لایـەك نـاردووە و گوتوویـەتی:– فـەرمانی والیـی موسـڵە و لەلایـەن دەوڵـەتی عەلییـەوە بـۆم هاتووە ! پێنج شەش هـەزار جـڕ و جانـەوەری کـۆ کردووەتـەوە و بـە نیـازی هـاتن بـەرەو موسـڵ چـەتەگەریی نوانـدووە و زۆربـەی گونـدەکانی سـەر بـە موسڵی تاڵان کردووە."

محەمەد پاشا ئەرکی سەرکوتکردنی ئـەو بەرخودانـەی داوە بـە مـستەفا پاشـای بـرازای و خەزێنـەداری خـۆی و نووسـیوێتی لـە کـاتی شـەڕەکانی پەلاماری سەر ئامێدیدا ئیسماعیل پاشـای "ناپـاك" بـەرگری کـردووە. پاشـا ڕوونـی دەکاتـەوە تـا قـەڵای ئامێـدی لـە کوردەکـان نەسـێندرێتەوە، ئـەو بەرخودانە سەرکوت ناکرێت، بۆیە داوای کردووە ئـەو سـەربازە ڕێکخراوانـەی

که بڕیار وایە لە دیاربەکر و مادەنەوە بۆ بەغدا بنێردرێن، بەپەلە ڕەوانەی موسڵ بکرێن.

وەک ئەوەی محەمەد پاشاش ئاماژەی بۆ کردووە، ئیسماعیل پاشای ئامێدی بەرگری کردووە و دوای دەستگرتن بەسەر قەڵای ئامێدیدا نامەی جۆراوجۆری بە فارسی سەبارەت بە گرتنی قەڵای ئامێدی و قەڵاکانی دەوروبەر بۆ زۆر کەسایەتیی ناوداری کوردی ئەو دەڤەرە ناردووە، بەدوای شێوەیەک لە هاوپەیمانیدا گەڕاوە و مەیدانبازی لەگەڵ والیی موسڵدا کردووە. ئیسماعیل پاشا لەو نامانەدا کە بۆ ڕەسوولۆ بەگی بۆ میر محەمەدی کۆچکردووی میری پێشووتری ڕەواندوز و بۆ نوورڵڵا بەگی میری هەکاری ناردووە، ئاماژەی کردووە بۆ ئەوەی کە بابەتەکە مەسەلەی کوردستانە. لە ڕاستیدا کێشەی میرەکانی ئامێدی لەگەڵ دەڵەتی عوسمانیدا مێژوویەکی کۆنی هەبوو، پێشتر لە سەردەمی ئینجە بایراقدار محەمەد پاشای والیی موسڵدا کاتێک ئامێدی خرایە سەر موسڵ، بنەماڵەی میری ئامێدی ناچار کرا لە موسڵ نیشتەجێ بێت.[٢٥٦] ئیسماعیل پاشا بۆی ڕەخسا دواجار بە ئەرکی فەرمی بۆ ئامێدی بگەڕێتەوە و لەوێ ئالای بەرخودانی بەرز کردەوە و ماوەیەکی درێژ پاشاکانی موسڵ و بەغدای بە خۆیەوە سەرقاڵ کرد.

نامەکانی ئیسماعیل پاشا زانیاریی وایان تێدایە کە والیی موسڵیان خستووەتە دۆخێکی دژوارەوە، چونکە دەڵێت بزووتنەوەکەی ئەو لە دژی دەوڵەتی عەلییە نییە و ڕوونی دەکاتەوە ئەو شەڕە لە ئەنجامی هەڵوێستی چەوتی والیی موسڵ و ستەمی ئەوەوە لە دژی خەڵک سەری هەڵداوە و لەسەر داخوازیی خەڵکی هەرێمەکە بووە. ئیسماعیل پاشاش وەک میرە کوردەکانی تر لە نامەنووسیندا زمانی فارسی بەکار هێناوە. ئەمانەی خوارەوە هەندێک لەو ناوانەن کە ئیسماعیل پاشا لە کاتی جیاوازدا نامەی بۆیان ناردووە و بەدوای پشتیوانیدا گەڕاوە لایان.[٢٥٧]

میری خۆشناو محەمەد بەگ لە کۆیسەنجەق، سلێمان بەگ کە ئەویش لە هەمان ناوچە بووە، نائیبی قەزای هەولێر ئیبراهیم ئەفەندی، حوسێن ئاغا و

عەلی ئاغای مزووری، میری هەکاری نوورللا بەگ، ڕەسوولێ بەگی بڕای میر محەمەد کۆرەی میری پێشووتری ڕەواندوز، هەندێك لە ئاغاکانی زێباری، شێخ یووسف عەبدی ئاغای زاخۆیی، شێخ نوورەدین و شێخ تەها.[٢٥٨]

ناوەڕۆکی ئەو نامەیەی کە ئیسماعیل پاشا بۆ ئەو کەسایەتییە ناودارانەی کوردی ناردووە، بەم جۆرەیە؛

"پێشتر هەواڵی گرتنی قەڵاکانی ئامێدی، کامەری، چالك[٢٥٩] و شێخۆم بۆتان نووسیبوو. ئەمجار گوندی قوشیشم گرت و لێرەوە تا چیای مەقلوب[٢٦٠] هەرچی گوند هەیە هەر هەموویم تاڵان کرد و دانیشتووانیانم کوشت. هەندێکیشیانم بە دیل گرت. قەڵای ئاکرێشم[٢٦١] گرت و دوو میرم تێدا بەجێ کرد. تا ئەودیوی چیای مەقلوب سەربازی زۆرمان هەیە و هەر هەموویان بە هۆز و عەشیرەتەوە لە گوندی شێخان جێگیر کراون.

کەس توانای ئەوەی نییە لە ویستی ئێمە لا بدات. ئێوەش غیرەت بنوێنن و کاتێك ئەم نووسراوەمان دەگاتە لاتان، بەپێی توانا بە سەربازی پیادە و سوارەوەو ڕوو لە ئێمە بکەن. ڕۆژی خزمەت ئەمڕۆیە. ئەوەی لەم مەسەلەیەدا خزمەت بکات، بەری ڕەنجی خۆی دەبینێت. ئەو کەسەشی کە نووسراوی ئێمەتان بۆ دەهێنێت، هەندێك قسەی زارەکی دەکات."

وەك دەبیندرێت ئیسماعیل پاشا تەنیا قەڵای ئامێدی نا، قەڵای ئاکرێ و چەندینی تریشی گرتووە. شانازی بەو کۆمەڵکوژیانەوە کردووە کە ئەنجامیانی داوە و بە هەڕەشەوە داوای پشتیوانی لە کەسایەتییە ناوارەکانی ئەو دەڤەرە کردووە. پێ دەچێت زۆربەی ئەو کەسانەی لەو دەڤەرە کوشتوونی، کوردی ئێزدی بوون.

محەمەد پاشای والیی موسڵ لە ڕێی پیاوانیی ئاینیی وەك شێخ نورەدین، شێخ تەها و شێخ یووسفەوە کە کەسانی خاوەن دەسەڵات بوون لەو دەڤەرە، بانگەوازی ئاشتیی ئاڕاستەی ئیسماعیل پاشا کرد. هەروەها شێخ تەها چەند نامەیەکی ناردبۆ کەسانێك بەناوی زەینەڵ بەگ و عەبدولڕەحمان بەگ کە لە ژێر فەرمانی ئیسماعیل پاشادا بوون و

ئامۆژگاریانی کرد لەو بزووتنەوەیە پاشگەز ببنەوە. ئیسماعیل پاشا لە وەلامی شێخ تەهادا نووسیوێتی هیچ داوایەکی لە دژی دەوڵەت نییە و بە هۆی والیی موسڵەوە بارودۆخ بەو ئاستە گەیشتووە. نامەکەی ئیسماعیل پاشا بە زمانی فارسی نووسراوە و تیایدا دەڵێت بەم زووانە نوورڵڵا بەگی میری هەکاریش دێتە پاڵ ئەم. ئیسماعیل پاشا لەو نامەیەدا دەڵێت:[٢٦٢]

"نامەکەتان سەبارەت بە داخوازی حەزرەتی والیی موسڵ بۆ ئاشتبوونەوە و سەبارەت بەوەی کە کەسانی ئاژاوەگێڕ شایەنی سزادانن، گەیشتە دەستمان. بەڵام لای ئێوە ئاشکرایە کە دەوڵەتی عەلییە پارێزەر و وەلیی جیهان و مرۆگەلە. ئەم وڵاتەی وەک موڵک بەخێر پێم بەخشی. تەنانەت پێش ئەوەی بەندەی خۆتان بگاتە موسڵ، دەوڵەتی عەلییە لە ڕووی ئاڕاستەکردنەوە ''فەرمانی عالی''ی دەرکرد بۆ ئەوەی ئامێدی بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئێمەوە. بە پشتبەستن بەوە، والیی بەغدا حەزرەتی عەلی پاشا خۆی بەمەبەستی جێبەجێکردنی ''ئەمری عالی'' منی ناردە خزمەتی والیی موسڵ. لە موسڵ چوار مانگ ڕاگیرام. تەماشام کرد لە موسڵ فەرمانی دەوڵەتی عەلییە و ویستی والیی بەغدا جێبەجێ ناکرێت. هەرچی هەژار و سەید و مەلای ئامێدی هەیە بەرگەی ستەمیان نەگرت و داوای بەندەی خۆتانیان کرد. منی بەندەی خۆتانیش لەبەر خاتری ئەوان وێرام دەست بدەمە ئەم کارە. بۆیە لەم ڕووەوە گەیشتنم بەم قۆناغە پێچەوانەی فەرمانی دەوڵەتی عەلییە نییە. هەرچیم لە دەست بێت دریغی ناکەم لە ئەنجامدانی. ژمارەی سەربازەکانم زۆڕ لە دوای زۆڕ زیاد دەکات. میری هەکاریش لە ماوەی دوو سێ زۆڕدا دەگات. من هیچ شتێکی باش، یان خراپم بەدەستەوە نییە، ئەوە هەر لە دەستی ئێوە و وەزیرەکان دێت. پەندێکی بەناوبانگ دەڵێت ''با تەمەنت کورت بێت و سەرت بڵند بێت.'' بە ئاشتی ڕازیم، بەڵام با بزانم بە چ شێوەیەک دەبێت؟"

وەک دەبینین ئیسماعیل پاشا بانگەشەی ئەوە دەکات ئامێدی خراوەتە ژێر دەسەڵاتی ئەو، بەوردی ڕوونی دەکاتەوە ئەم بۆیە سەری ناوەتە ڕێی ئەو

دۆزه، چونکه محەمەد پاشای والیی موسڵ لەگەڵ ویستی دەرسەعادەتدا یەک ناگرێتەوە و ئاشکرای دەکات لە دژی دەوڵەت نییە. ئیسماعیل پاشا لە ڕووی متمانــە بەخۆبوونــەوە هەڵوێــست دەردەبڕێــت و لــە درێــژەی نامەکەیــدا دەنووسێت بە گەرمی بۆ زەمینەی ئاشتییەکی گونجاو دەڕوانێت.

ئیسماعیل پاشا لە وەڵامی ئەو نامەیەشدا کە شێخ تــەها بــۆ پیاوەکــانی ئــەمی نــاردووە و تیایــدا ئامۆژگارییــان دەکــات لــەو بزووتنەوەیــە پاشــگەز ببنەوە[٢٦٣]، دەنووسێت دوای گەیشتنی هــەواڵی دۆڕانــی حــافز پاشــا و مردنــی سوڵتان مەحموود خان ئەم بەنیازی خزمەتکردنی دەوڵەت بە گیان و بە سەر چووەتە بەغدا و چوار ساڵ لەوێ ماوەتەوە، بەڵام لە بەرانبەر ئەوەدا هیچی لە پاشاکان نــەبینیوە. ئیسماعیل پاشــا ڕوونــی دەکاتــەوە عەشــیرەتەکان و دانیشتووانی دەڤەری بادینان لەبەر ئەوەی ستەمیان لێ کراوە، هــەواڵیان بــۆ ئەم ناردووە و بانگهێشتیان کردووە و بزووتنەوەکــە بــەو جــۆرە دەســتی پــێ کــردووە. هــەروەها دەنووســێت بــەڵێنی بــە خــەڵکی بادینــان داوە، چــووەتە پاڵیــان و لــە مــاوەی دە ڕۆژدا دەســتی گرتــووە بەســەر قــەڵاکانی ئامێــدی، کامــەری، شــێخۆ و چــالکدا. ئیــسماعیل پاشــا دەڵێــت مــستەفا پاشــا سەرکردایەتیی هەندێك لە هێزەکان دەکات و خۆیشی ڕووی لە موسڵ کردووە و نووسوێتی سەرەڕای هەموو شتێك ئەو بزووتنەوەیە لە دژی دەوڵەت نییە و ئەو هەموو کاتێك ئامادەیە خزمەتی دەوڵەت بکات.

ڕەســوڵ بــەگی ڕەواندوزی کــە ئیــسماعیل پاشــا لــە پەیوەندیــدا بــوو لەگەڵیدا، لە وەڵامی نامەی ناوبراودا دەنووسێت:

"ئەو نامەیەمان پێ گەیشت کە زانیاریی ئەوە لە خۆ دەگرێت عەلی بەگ و ئاغاکانی زێباری بە هەواڵی گرتنی قــەڵای ئامێدی و قەڵاگــەلی شــوێنەکانی ترەوە هاتوونەتە لاتــان و تیایــدا دەڵێت ئەمــە هــەوڵی کوردســتانە و داوا لــە ئێمــەش دەکــەن هــەوڵی پێویــست بــدەین و داوا دەکــەن لــە دەوروبــەور کەموکورتی و خاوبوونەوە ڕوو نەدات."

وەك دەبیندرێت، ئیسماعیل پاشا بۆ یەکەمجار بەرخودانێکی هەرێمی وەك بەرخودانی کوردستان باس دەکات و بەپێی ئەوە داوای هاوکاری دەکات. ڕەسوولّ بەگ لە درێژەی نامەکەیدا دەنووسێت کەسی نامەبەر زانیاریی زارەکیشی گەیاندووە و بە ڕوونی پشتیوانیی دەرنەبڕیوە، بەڵام ئامۆژگاریی ئیسماعیل پاشا دەکات ڕەفتاری لەگەڵ عەشیرەت و دانیشتووان و خەڵك و هەژارانی ناوچەکەدا باش بێت و پێی دەڵێت بەهەر شێوەیەك بووە پێویستە ڕەزامەندیی سەدری ئەعزەم بەدەست بهێنێت.

لە نامەیەکی تری ئیسماعیل پاشادا کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، پاشا ڕایگەیاندووە نوورڵڵا بەگی میری هەکاری پەیوەندی پێوە دەکات. نوورڵڵا بەگ دواپین وەڵامی خۆی لەو بارەیەوە بە شێوەی زارەکی بۆ ئیسماعیل پاشا ناردووە. وەك دەزانرێت دەڤەری بادینان کە ئیسماعیل پاشا لە ئەنجامی ڕاپەڕیندا خستبوویە ژێر دەسەڵاتی خۆی، ڕاستەوخۆ دەکەوتە باشووری دەڤەری هەکاری. ئەگەری ئەوە هەیە میری هەکاری پێی وا بووبێت نووسین و نامە لە داهاتوودا گرفتی بۆ دروست دەکات، بۆیە ئەو شێوەیەی هەڵبژاردووە بۆ وەڵامدانەوەی ئیسماعیل پاشای یاخیبوو.[٢٦٤] وەك ئاشکراش دەبێت پشتیوانی لە ئیسماعیل پاشا نەکردووە. سەرجەم ئەو پێشهاتانەی کوردستان لەبەر ڕۆشناییی ڕاپۆرتێکی والیی دیاربەکردا کە مێژووی ١٨٤٢/٤/٢٢ی بەسەرەوەیە، لە "مەجلیسی ڤالا" لە ئیستانبوڵ خرانە ڕۆژەڤەوە و بە دوور و درێژی هەڵسەنگێندران.[٢٦٥]

والیی دیاربەکر سەبارەت بە گرنگیی بابەتەکە لە نامەی خۆیدا ڕوونی دەکاتەوە لەو کاتەدا بەدرخان بەگی هێور کردووەتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی دانیشتووانی هەرێمەکە لە کورد پێك هاتوون، ئەگەر چارەسەر نەدۆزرێتەوە، ئەوا ئەگەری ڕوودانی کاردانەوە لە ئارادا هەیە. هەروەها دەڵێت لەبەر ئەوە گرێدانی جزیرە بە دیاربەکرەوە کارێکی گونجاوتر دەبێت.

والیی دیاربەکر دیسان دەڵێت شەڕی نێوان محەمەد پاشای والیی موسڵ و ئیسماعیل پاشا درێژەی هەیە و پاشای موسڵ بەسەرجەم ''عەسکەری

ڕەدیف'' (سەربازی یەدەك)ەوە هێرشی کردووە بۆ سەر ئیسماعیل پاشا. والیی دیاربەکر ڕوونی دەکاتەوە سەربازە یەدەکەکانی محەمەد عەلی پاشا وەك سەربازی ڕێکخراو نین و لە کوردەکانی ئەو دەڤەرە پێك هێندراون و پاشا ئەمە وەك خاڵێکی دژبەر لێك دەداتەوە. هەر لەو کاتەدا دەست گیراوە بەسەر هەندێك لەو نامانەدا کە ئیسماعیل پاشا بۆ کەسایەتییە ناوداڕەکانی ئەو هەرێمەی ناردووە و حسابی بەلگەی "ئاژاوەگێڕی"ی نەخشە بۆ کێشراویان بۆ کراوە.

ئاڵۆزییەکی تری هەرێمەکە لە سلێمانی هاتە ئاراوە. ئەحمەد پاشای بابان دەچێتە کن عەلی پاشای والیی پێشووتری بەغدا و لە پای هەندێك دوژمنایەتیی کۆن لەلایەن پاشاوە دەخرێتە زیندانەوە. لەبەر ئەوە کوڕەکەی ئەحمەد پاشا هاوشان لەگەڵ کوردەکانی دەڤەری سلێمانیدا دەست دەکات بە خۆ ئامادەکردن بەمەبەستی هێرشکردن بۆ سەر عەلی پاشا. عەلی پاشاش بە سوپاوە ڕوو لە سلێمانی دەکات. لە ئەنجامی شەڕەکاندا باسی نەفرەتکردنی دانیشتووانی هەرێمەکە لە عەلی پاشا و محەمەد پاشای والیی موسڵ بووە بە یەکێك لە بڕگەکانی ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا". باس لەوە کراوە زیاتر ئەگەری ئەوە هەیە کوردەکان لەو هەرێمە پەلاماری محەمەد پاشا بدەن نەك عەلی پاشا و گوتراوە لەبەرئەوەی محەمەد پاشا هیچ هەڵوێستێکی بەسوودی نییە، باشتر وایە لە کار بخرێت و موسڵ ڕاستەوخۆ بە بەغداوە گرێ بدرێت.

لەو سەروبەندەدا فایەق ئەفەندی لە هەرێمەکەوە دەچێتە ئیستانبوڵ و لە "مەجلیسی ڤالا" سەبارەت بە مەسەلەی جزیرە گوێ لە وتەکانی دەگیرێت و بەو زانیارییانەی کە ڕایاندەگەیەت زانیارییەکانی پێشووتری بەدرخان بەگ سەبارەت بە والیی موسڵ پشتڕاست دەکاتەوە. فایەق ئەفەندی دەڵێت نێوانی والیی موسڵ و بەدرخان بەگ تێکچووە، هەرچەندە بەدرخان بەگ بە "پێڵاوی پێی ڕاست"یش[٢٦٦] ناو نەبرێت، بە گوێرایەڵییەوە خزمەتی والیی دیاربەکر دەکات و لە ئەگەری گەڕاندنەوەی جزیرەدا بۆ سەر

دیاربەکر ئاشکرایە دەوڵەت دەتوانێت بەدرخان بەگ بەکار بهێنێت. بە قسەی فایەق ئەفەندی ئەگەر ئارەزووی بەدرخان بەگ سەبارەت بە گەڕاندنەوەی جزیرە بۆ سەر دیاربەکر پشتگوێ بخرێت و بەو جۆرە بهێڵدرێتەوە، ئەوا ناتوانێت خۆی لە هاندانی دەوروبەور بپارێزێت و لە هەر شوێنێك ئاڵۆزی هەبێت، دەستی هاوکاری بۆ درێژ دەکات.

"مەجلیسی ڤالا" لەبەر ڕۆشناییی وتەکانی فایەق بەگ و ئەو هەواڵانەی لە هەرێمەکەوە گەیشتبوون، بە پێویستی زانی جزیرە بخرێتەوە سەر دیاربەکر، هەروەها بە پێویستی زانی محەمەد پاشا لەبەر ئەوەی بەدرخان بەگ و عەشیرەتە کوردەکانی تریش لێی زوێر بوون، لە کار بخرێت. محەمەد پاشا چ لە مەسەلەی بەدرخان بەگ و چ لە بەرخودانی ئیسماعیل پاشای ئامێدیدا بە هاندان و ئاژاوەگێڕان تۆمەتبار کرا. بەم شێوەیەی خوارەوە گوزارە لەوە کراوە کە ئەو ڕەوشە هاوپەیمانیی کوردی لێ دەکەوێتەوە:

"ترساندنی ناوبراو بەدرخان بەگ لەم کاتەدا بە واتای هاوپەیمانکردنێتی لەگەڵ مەحموود خان، نوورڵڵا بەگ و ناوبراو ئیسماعیل پاشا و عەشیرەتە کوردەکانی ئەو دەوروبەردا."

بەو دەبڕینە پەنجە خراوەتە سەر ئەو ڕاستییەی کە ئیسماعیل پاشا و بەدرخان بەگ بە هۆی والیی موسڵەوە لە دەوڵەت دوور کەوتوونەتەوە و لەگەڵ عەشیرەتە کوردەکانی تردا زەمینەی پێکهێنانی هاوپەیمانییان خۆش کردووە. والیی دیاربەکر وەجیهی پاشا ڕایگەیاندووە ئەگەر جزیرە وەك ڕابردوو بخرێتەوە سەر دیاربەکر، ئەوا مەسەلەی بەدرخان بەگ دەکەوێتە سەر ڕێی خۆی. "مەجلیسی ڤالا" بڕیار دەدات مەسەلەی لە کارخستنی والیی موسڵ لەگەڵ نەجیب پاشای والیی نوێی بەغدادا تاوتوێ بکرێت و لەبەر ڕۆشناییی بۆچوونەکانی ئەودا یەکلایی بکرێتەوە.

بەڵام والیی پێشووی شام نەجیب پاشا کە تازە کرابوو بە والیی بەغدا، لەو کاتەدا هێشتا نەگەیشتبووە بەغدا. عەلی پاشای والیی پێشووی بەغداش کرابوو بە والیی شام و دەبوایە پاش گەیشتنی نەجیب پاشا بۆ بەغدا، ئەوسا

ئەم دەستی بە ئەرکی نوێ بکردایە.[٢٦٧] بەو هۆیەوە بڕیاردانی یەکلاکەرەوە سەبارەت بە محەمەد پاشای والیی موسڵ و بەرخودانی ئیسماعیل پاشا و مەسەلەی جزیرە مایەوە بۆ دوای گەیشتنی والیی نوێی بەغدا بۆ شوێنی کاری خۆی. سەرەڕای ئەوە وەجیهی پاشای والیی موسڵ چەندین جار بۆ دەرسەعادەتی ڕوون کردووەتەوە کە لە کارخستنی محەمەد پاشا دەبێتە هۆی کۆتاییهێنان بە ئاڵۆزییەکانی هەرێمەکە. نەگەیشتنی نەجیب پاشا لە شامەوە بۆ بەغدا و ئاڵۆزییەکانی دەڤەری موسڵ بوون بە هۆی دواخستنی بیرۆکەی لە کارخستنی محەمەد پاشا و بە باش زانرا دواین بڕیار بخرێتە دوای گەیشتنی نەجیب پاشا بۆ بەغدا و تا لەوێ لێکۆڵینەوە ئەنجام بدات و لەبەر ڕۆشناییی بۆچوونەکانی ئەودا بڕیار بدرێت. بیر لە ناردنی ژمارەیەکی زۆر سەربازی ڕێکخراو دەکرایەوە بۆ دەڤەرەکە بەمەبەستی بەرەنگاربوونەوەی ئیسماعیل پاشا کە لە قەڵای ئامێدیدا لە دۆخی بەرخوداندا بوو. لە ئاکامدا بڕیار درا ئەوەش لەو بڕیارانەدا ڕوون بکرێتەوە کە چاوەڕێ دەکرا والیی نوێی بەغدا نەجیب پاشا لە موسڵ دەریان بکات.[٢٦٨]

ڕەوشی بەدرخان بەگ بابەتێك بوو کە دەبوو لەو خاڵەدا پشتگوێ نەخرێت. بەدرخان بەگ هەرچەندە لایەنگری دەوڵەتیش بوو، بەڵام لە دۆخێکدا بوو دەیتوانی بە بادانەوەیەك هەموو هاوکێشەکان بشێوێنێت. پێگەی جزیرە وەك خاڵی بە یەکگەیاندنی کوردستانی باکوور و کوردستانی باشوور هۆکاری سەرەکیی ئەو پێشبینیکردنە بوو. یەکگرتنی بەرخودانی مەحموود خان لە باکوور و ئیسماعیل پاشا لە باشوور و دەڤەری بۆتانی نێوانیان و هەڵوێستی میری ئەو دەڤەرە لە دەستی بەدرخان بەگدا بوو. ئەم پەیوەندی لەگەڵ هەردوو دەڤەردا هەبوو و ئەگەر دەستی لەو کارە وەربدایە، سەرجەم هێزەکانی بەرخودانی کوردی یەکدەخست و لە باکوورەوە تا باشوور بەهەموو کوردستاندا بڵاویانی دەکردەوە. میرەکانی هەکاریش ئەگەرچی خاوەن پێگەی گرنگ بوون، بەڵام بە گشتی هەڵوێستی خۆیان لەبەر ڕۆشناییی بۆچوونەکانی بەدرخان بەگ داڕشتبوو. لە ئەستۆ نەگرتنی

ئەو ڕۆڵە لەلایەن بەدرخان بەگەوە بوو بە تەگەرەی بەردەم یەکگرتنی هێزی بەرخودانەکانی کورد.

والیی نوێی بەغدا کە چاوەڕێ دەکرا مەسەلەی والیی موسڵ یەکلایی بکاتەوە، لە نامەکانیدا بۆ دەرسەعادەت بە پێچەوانەوە پشتیوانی لە والیی موسڵ دەکات، والیی دیاربەکر تاوانبار دەکات و خۆی لە والیی موسڵ دەکات بە خاوەن.

پاش ئەوەی والیی نوێی بەغدا نەجیب پاشا دەستی بە ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانی کرد و نامەکانی سەبارەت بەو مەسەلەیە گەیشتنە دەرسەعادەت، سەرلەنوێ بابەتەکە خرایەوە ڕۆژەڤی "مەجلیسی ڤالا". دەبیندرێت والیی دیاربەکر لەو کاتەدا کۆستراوەتەوە بۆ حەڵەب. ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی ١٢٥٨ (تشرینی یەکەمی ١٨٤٢) مەسەلەکە بەم جۆرە پوخت دەکاتەوە:[٢٦٩]

"وەجیهی پاشای والیی حەڵەب ئەو سەردەمەی کە مووشیری دیاربەکر بوو، چەندین جار ڕاپۆرتی ناردووە سەبارەت بە گەڕاندنەوەی جزیرە و قەزاکانی تر بۆ سەر دیاربەکر و سەبارەت بە لە کارخستنی والیی موسڵ محەمەد پاشای خاوەن سۆز لەبەر ئەوەی بەدرخان بەگ و میرە هاوشێوەکانی عەشیرەتگەلی ترساندووە و بووە بە هۆی دوورکەوتنەوەیان.

ئەو کاتە لەسەر داوای ''ئەحکامی عەدلیەی مەجلیسی ڤالا'' لە کارخستنی محەمەد پاشا بە پێویست زانرا، بەڵام لەبەر مەسەلەی ئامێدی و گرفتی مەحموود خان و بە هۆی ئەوەی محەمەد پاشا سەرقاڵی مەسەلەی ئامێدی بوو، لە کارخستنی محەمەد پاشا و گرێدانەوەی جزیرە بە دیاربەکرەوە بە گونجاو نەزانرا."

"مەجلیسی ڤالا" ڕاپۆرتەکانی والیی نوێی بەغدا نەجیب پاشای خستووەتە ڕۆژەڤی کۆبوونەوەکانەوە و سەرلەنوێ ڕوونی کردووەتەوە کە نەجیب پاشا دوای گەیشتنی بە شوێنی کاری خۆی، لەو بارەیەوە لێکۆڵینەوە ئەنجام دەدات و بڕیاری یەکلاکەرەوە دەدات.

یەکەم نووسراوی نەجیب پاشای والیی بەغدا سەبارەت بەو مەسەلەیە لە ١٨٤٢/١٠/٨دا نووسراوە.[٢٧٠] نەجیب پاشا ڕوونی دەکاتەوە جزیرە ٥٥ سەعاتەڕێ لە دیاربەکرەوە و ٢٤ سەعاتەڕێ لە موسڵەوە دوورە و دەڵێت ئێستا لەو هەلومەرجەدا مانەوەی لەسەر موسڵ گونجاوترە. هەروەها دەنووسێت لە سەردەمی زەکەریا پاشای والیی کۆچکردووی دیاربەکردا جزیرە بەسەر سێ ناوچەی بۆتان و حاجی بەهرام و ئەشنیدا دابەش کرابوو، بەڵام کار بەو دابەشکردنە نەکرابوو. ناوبراو دەنووسێت وەجیهی پاشاش بانگەشەی پێویستیی گرێدانی جزیرەی بە دیاربەکرەوە کردووە، بەڵام مەسەلەکە بەلایەکدا نەخراوە. والیی بەغدا ڕوونی دەکاتەوە ئەو باوەڕی وایە ئەگەر جزیرە بخرێتە سەر دیاربەکر، بە هۆی دووریی جزیرە لە دیاربەکرەوە بەڕێوەبردنی کوردەکانی ئەو دەڤەرە کارێکی دژوار دەبێت. نەجیب پاشا باس لەوەش دەکات کە پێویستە بە هۆی مەسەلەی ئێرانەوە سەقامگیریی هەرێمەکە باشتر دابین بکرێت و ڕوونی دەکاتەوە بە پشتبەستن بەو هۆکارانە گونجاوتر وایە جزیرە سەر بە موسڵ بمێنێتەوە.

ڕاپۆرتێکی تری والیی بەغدا مێژووی ١٨٤٢/١٠/١٦ی بەسەرەوەیە و ئەویش هەر سەبارەت بە محەمەد پاشای والیی موسڵە.[٢٧١] نەجیب پاشای والیی بەغدا لەو ڕاپۆرتەدا ئاماژە دەکات بۆ ڕاپەڕاندنی کاروباری سەربازی لە موسڵ و دەڵێت محەمەد پاشا هیچ بزاوتێکی هەڵەی بەرانبەر بە دەوڵەت نەکردووە. نەجیب پاشا ستایشی محەمەد پاشا دەکات و دەنووسێت پاشا لە موسڵ کارگەیەکی تواندنەوە و لە قاڵبدانی بە دروستکردن داوە و بۆ ئەو مەبەستە بەلایەنی کەمەوە ١٢٠٠٠ تووەکە ئاقچەی خەرج کردووە. والیی بەغدا ڕوونی دەکاتەوە خەڵکی ئەو ناوچەیە خاوەن ئاکاری چەتەگەرین و متمانەیان پێ ناکرێت و جەخت دەکات محەمەد پاشا بەو کارانە خەڵکی هێناوەتە ژێر باری گوێڕایەڵی. نەجیب پاشا هەوڵی داوە بەو جۆرە دەستەواژەکانی "زۆردار و ستەمکار"ی دژ بە محەمەد پاشا پەردەپۆش بکات و ڕوونی بکاتەوە ئەو هەڵوێستە بۆ بەڕێوەبردنی دانیشتووانی ئەو

دەڤەرە پێویستە. والیی بەغدا بە پێویستی دەزانێت محەمەد پاشا لە موسڵ دربژێە بە ئەرکی خۆی بدات و بێ سڵکردنەوە دەنووسێت هەواڵە بێناغەکانی سەبارەت بە لە کارخستنی محەمەد پاشا مایەی دڵتەنگین. هەروەها داوا دەکات بەمەبەستی ڕەواندنەوەی ناڕوونیی بارودۆخ یاداشتێك بڵاو بکرێتەوە و تیایدا ئاماژە بکرێت بۆ بەردەوامبوونی محەمەد پاشا لەسەر ئەرکی خۆی و بۆ ئەوەی کە جزیرە و ناوچەکانی دەوروبەری لە ژێر دەسەڵاتی پاشای موسڵدان.

نووسراوێکی هاوشێوەش بە هەمان مێژوو لە محەمەد پاشای والیی موسڵەوە بۆ دەرسەعادەت نێردراوە.[٢٧٢] محەمەد پاشا گلەیی لەوە دەکات کە زانیاریی بێبناغە سەبارەت بەوی بە دەرسەعادەت گەیەندراوە. والیی موسڵ دەنووسێت ئەو جۆرە هەواڵانە بۆ بێهێزکردنی ئەوە و ڕوونی دەکاتەوە بەدرخان بەگ کەسێکە مایەی متمانە پێکردن نییە و دەڵێت والیی ئەرزەڕۆمیش چەندین جار گازندەی لە دەستی کردووە. محەمەد پاشا تەنانەت وەجیهی پاشای والیی (پێشوو)ی دیاربەکریشی بە گوێگرتن لە بەدرخان بەگ تۆمەتبار کردووە. پاشا دەنووسێت هەواڵی لە جۆری دەرهێنانی جزیرە و ماردینی لە ژێر دەسەڵاتی ئەم و گرێدانیان بە دیاربەکرەوە و هەواڵی لە کارخستنی خۆی بیستووە و وەجیهی پاشای خاوەن ئەو بیرۆکەیەی بە وەرگرتنی بەرتیل لە بەدرخان بەگ تۆمەتبار کردووە.

لە ئەنجامی سەرجەم ئەو نامەگۆڕینەوە چڕ و پڕەدا محەمەد پاشا توانی وەك والیی موسڵ بمێنێتەوە، هەروەها جزیرەش لەسەر موسڵ مایەوە. ئەو ڕەوشە بە گەرمی لەلایەن بەدرخان بەگەوە پێشوازی لێ نەکرا و بوو بە یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی بەرخودانی ساڵی ١٢٦٣ی کۆچی.

لەلایەکی تەرەوە، لە کاتێکدا بەرخودانی مەحموود خان لە باکوور دربژێەی هەبوو، ئیسماعیل پاشای ئامێدی کە دەوڵەتی عوسمانیی زۆر بە خۆیەوە سەرقاڵ کردبوو، نەیتوانی پشتیوانی میرە کوردەکانی دەوروبەر

بەدەست بهێنێت، بۆیە رێی گفتوگۆی لەگەڵ عوسمانییەکاندا گرتەبەر. هەرچەندە هەڵوێستێکی بە خۆباوەڕی پێشان دابوو، بەڵام خۆی و سەعید پاشا و سەراجەدین پاشای برای خۆیان ڕادەستی والیی موسڵ کرد. سەرەتا بیر لەوە کرایەوە میری ئامێدی بۆ ڕومەلی دوور بخرێتەوە، بەڵام دواتر لە بەغدا نیشتەجێ کرا.[٢٧٣] بەو جۆرە کۆتایی بە بەرخودانی باشوور هات، بەڵام پەیوەندی نێوان مەحموود خان و بەدرخان بەگ وەرگەڕایە سەر هاوپەیمانی و پەردەیەکی نوێ لەسەر بەرخودانەکانی کورد هەڵدرایەوە.

هەوالنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

بەشی ٥

دواپین قۆناغی پەیوەندییەکانی عوسمانی و میرەکانی کورد لە ١٨٤٣-١٨٤٦ و پێکهاتنی هاوپەیمانیی کوردەکان

بۆ باشتر تێگەیشتن لەو قۆناغی بەرەو بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧، پێویستە باش تێ بگەین هاوپەیمانیی میرەکانی کورد کە لەگەڵ نزیکبوونەوەی ساڵی ١٨٤٦دا بەتەواوی بەرجەستە بوو، لەسەر چ زەمینێك و لە چ هەلومەرجێکدا هاتە ئاراوە؟ وەك ئەوەی لەم بەشەدا بە دوور و درێژی دەکەوێتە بەرچاو، ئەو پێکهاتەیە کە بە هۆی هەبوونی نوورلڵڵا بەگی هەکاری تیایدا تەنانەت بە هاوپەیمانیی سێقۆڵی ناوبراوە، لە بنەڕەتدا لەسەر بنەمای پەیوەندی نێوان مەحموود خان و بەدرخان بەگ زەمینەی بۆ ڕەخسابوو. ئەو هاوپەیمانییە بەڵگەیە بۆ ئەوەی کە بەدرخان بەگ لەو قۆناغەدا بە ئاشکرا بەرەنگاری دەوڵەتی عوسمانی بووەتەوە. میری جزیرە کە تا ئەو کاتەش پێی باش نەبوو ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی دەوڵەتی عوسمانی ببێتەوە، بوو بە ڕابەری هاوپەیمانی و بەرخودانی دواین قۆناغ. ئەنجامی کوشتوبڕی نەستوورییەکان ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە بادانەوەی بەدرخان بەگ بەلای ئەو هاوپەیمانییەدا.

بەدرخان بەگی جزیرەیی و کوشتوبڕی نەستووری لە ساڵی ١٨٤٣دا

ئاسوورییەکان لە نەتەوە دێرینەکانی کوردستانن، سەر بە ئاینی کرستیانین و بە هۆی ئەو ڕێبازە ئاینییەی لە سەری دەڕۆن، بە نەستووری- ش ناسراون. بەپێی ئەو ڕاپۆرتانەی کە لە کوردستانەوە بۆ دەرسەعادەت نێردراون، نەستوورییەکان لە ساڵانی ١٨٤٠ لەو ناوچانە ژیاون کە لە باکووری دۆڵەکانی ئامێدی و ڕەواندوزەوە دەست پێ دەکەن و تا چیایەکانی نێوان

وان و دەریاچەی ئورمیە درێژ دەبنەوە. "تیاری" گەورەترین عەشیرەتیان بوو کە لە هەردوو بەری کەناری زێ نیشتەجێ بوو، هەروەها چەند عەشیرەتێکی تریشیان هەبوو بە ناوەکانی تخوب[٢٧٤]، باز، ڕیش و جەلۆ[٢٧٥]، [٢٧٦]. ئەو ناوچانەی باس کران، بەزۆری دەوکەنە سنووری دەڤەری هەکارییەوە. سەرانی نەستوورییەکان کە بە "مەلیك"یش ناو دەبرێن، هەمان کات پاتریکیشن و ئەو سەردەمە بە شێوەیەکی گشتی لە ناوچەی ئاشیتان[٢٧٧] نیشتەجێ بوون، پاتریك مار شەمعۆن بە سەرکردەی سرووشتیی نەستوورییەکانی کوردستانی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی و نەستوورییەکانی کوردستانی ئێرانیش دادەنرا. گرووپە مزگێنیدەرەکان لە دوای فەرمانی تەنزیمات دەیانتوانی بە شێوەیەکی ئاسانتر بێنە کوردستان و مار شەمعۆنیش لەگەڵیاندا کۆ دەبووەوە. بە تێپەڕبوونی کات مار شەمعۆن گەیشتە ئاستێك کە کاتۆلیك و پرۆتێستانەکان شەڕ و کێبەرکێیان لەسەر دەکرد.

عەشیرەتی تیاری وەك گەورەترین عەشیرەتی نەستووری لە دوای فەرمانی تەنزیمات نزیکبوونەوەی ئەورووپای کرستیانی و ئەمریکایان بە هەل زانی و خۆیان لە باج بەخشین بە میرە کوردەکانی هەرێمەکە و دەوڵەتی عوسمانی دزییەوە. فەرمانی تەنزیمات پێناسەی یەکسانبوونی موسڵمانان و ناموسڵمانانی لە خۆ دەگرت و ئەمەش بوو بە هۆی یاخیبوونی نەستوورییەکان لە میرە کوردەکان و دان نەنان بە دەسەڵاتەکانیاندا ئەگەرچی چەندین سالێش بوو ئەوان لە ژێر دەسەڵاتی ئەو میرانەدا بوون. هەروەها بوو بە هۆی ئەوەی نەستوورییەکان لە پەنای پارێزگاریکردنی ئینگلیز و فەرەنسییەکان لێیاندا دەست بە بانگەشەی ئاینی بکەن. ئەو هەڵوێستە ڕۆڵێکی زۆر یەکلاکەرەوەی هەبوو لە هەڵوێستی بەدرخان بەگ و میرە کوردەکانی تردا لە بەرانبەر نەستوورییەکان.

بەپێی ڕاپۆرتەکانی عوسمانی، هەرچەندە ئاسووریەکان سەر بە ڕێبازی ئاینیی نەستووری بوون، کەچی مار شەمعۆن لە کۆبوونەوە و چاوپێکەوتن

لەگەڵ فەرەنسییەکاندا هەڵوێستێکی نزیك لە کاتۆلیکی و لەگەڵ ئینگلیز و ئەمریکییەکاندا هەڵوێستێکی نزیك لە پرۆتیستانی پێشان داوە. پاتریك هەوڵی داوە بەو شێوەیە سوود لە هەدوو لا وەربگرێت. بەتایبەتیش پەیوەندی نێوان ئینگلیزەکان و مار شەمعۆن گەیشتە ئاستێکی زۆر چڕ و نامەگۆڕینەوەیەکی جۆراوجۆر لە نێوان پیاوانی ئاینیی ئینگلیز و مار شەمعۆندا بەدی هات. ئەوەندەی دەزانرێت، مار شەمعۆن بالادەستیی سیاسەتی ئینگلیزی لەسەر ئاستی جیهان لەبەر چاو گرتووە و هەوڵی داوە زیاتر خۆی لە دەوڵەتی ئینگلتەرا نزیك بخاتەوە. تەنانەت لە ئەنجامی ئەو پەیوەندییانەدا دەستیان کرد بە دروستکردنی "کولییە – قوتابخانەی ئاینیی سەر بە کڵێسا"یەکی نوێی ئاینی.[٢٧٨] دەڤەری نەستوورییەکان سەرەتا لە ژێر دەسەڵاتی نوورڵڵا بەگی میری هەکاریدا بوو، بەڵام لەبەر ئەوەی نەستوورییەکان سالانی ١٨٤٠ چی دی گوێڕایەڵی نوورڵڵا بەگ نەبوون، میری هەکاری داوای هاوکاری لە بەدرخان بەگی میری جزیرە کرد و ئەو دەڤەرەی بۆ وی بەجێ هێشت.

لێپرسراوانی عوسمانیش بیریان لە چارەسەرێك بۆ ئەو کێشەیە دەکردەوە، بەڵام لە ترسی ئەوەی نەبادا لەسەر ئاستی وڵاتانی ئەورووپا ببێت بە کێشە، بەردەوام ڕێگەچارەکانیان دوادەخست. والیی موسڵ دەنووسێت بەڕێوەبردنی ئەو دەڤەرە لە ئەرزەڕۆمەوە کارێکی زۆر سەختە و پێشنیاز بۆ دەرسەعادەت دەکات هەکاری لە ڕێی ئامێدییەوە بخرێتە سەر موسڵ. وەك پێشتر باس کرا، شوێنی ژیان بەسەربردنی نەستوورییەکان دەکەوتە دەڤەری هەکارییەوە و سەنجەقی هەکاریش سەر بە ویلایەتی ئەرزەڕۆم بوو. والیی موسڵ دەڵێت ئەگەر ئەو دەڤەرە بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئەم، دەتوانێت بیخاتە ژێر باری گوێڕاڵبوونەوە و دەنووسێت بە ناوبژیی ئیسماعیل پاشای موتەسەلیمی ئامێدی ئەو بابەتەی لەگەڵ تیارییەکاندا باس کردووە و دەتوانێت لەو ڕووەوە قایلیان بکات.

لە کاتێکدا عوسمانییەکان بیریان لە چارەسەرێك دەکردەوە کە ولاتانی ئەوروپا نەڕەنجێنێت، ڕووداوێکی هیچ چاوەڕوان نەکراو قەوما. بەدرخان بەگ بەمەبەستی گەڕاندنەوەی نەستوورییەکان بۆ ژێر باری گوێڕایەڵی بە سوپاوە دای بەسەر ناوچەکانیاندا و ئەو دەڤەرە بوو بە مەیدانی چەندین شەڕی خوێناوی. بەدرخان بەگ کولییەی لەلایەن مار شەمعۆنەوە بنیاتنراویشی ڕووخاند، ژمارەیەکی زۆر ژن و منداڵی بەدیل گرت و هێنایانی بۆ جزیرە و لەوێ فرۆشتنی.[٢٧٩] لە ئەنجامی هێرشی بەدرخان بەگدا بۆ سەر عەشیرەتی تیاری لە ساڵی ١٨٤٣دا مار شەمعۆن بە دژواری ژیانی خۆی ڕزگار کرد و توانی بگاتە موسڵ و پەنای بۆ ئینگلیزەکان برد. بەو جۆرە کێشەی کورد–نەستووری لەسەر دەستی بەدرخان بەگ دەستی پێ کرد و ئینگلیزەکانیش بە کردەوە بوون بە هاوبەش تێیدا.[٢٨٠]

بەدرخان بەگ لە نامەیەکدا[٢٨١] کە مێژووی ١٨٤٣/١٠/٩ی بەسەرەوەیە و وەڵامە بۆ ڕەخنەکانی خەلیل کەمال پاشای والیی ئەرزەڕۆم سەبارەت بە مەسەلەی نەستووری، دڵتەنگی و نیگەرانیی خۆی دەردەبڕێت سەبارەت بەوەی کە ناوچەکانی جزیرە، میدیات[٢٨٢]، بۆتان[٢٨٣] و حاجی بەهرامی[٢٨٤] ژێر دەسەڵاتی ئەم لە ساڵی ١٨٤٣دا بەتەواوی خراونەتە سەر موسڵ. بەدرخان بەگ ڕوونی دەکاتەوە لە ترسی ئەوەی نەبادا خزمەتەکانی تا ئەو ڕۆژەی بۆ دەوڵەت بە فیڕۆ بڕوات، بە ناچاری ئەو مەسەلەیەی پەسەند کردووە. میری جزیرە دەنووسێت وەك ئەوەی لە مەسەلەی مەحموود خاندا کردوویەتی، لە کوردستان خزمەتی گەورەی دەوڵەتی کردووە[٢٨٥] و ناڕازیبوونی خۆی لەو ڕەفتارە دەردەبڕێت کە دەوڵەت لە بەرانبەر خزمەتەکانی ئەم نواندوویەتی. بەدرخان بەگ لە درێژەی نامەکەیدا سەبارەت بە نەستووریەکان دەڵێت:

"تیاریەکان نزیکەی پەنجا سەیدیان کوشت و ئەمەشیان بە هاندانی حکوومەتی ئینگلتەرا کرد. گوێڕایەڵی بەگی هەکاری نەبوون و ماڵ و تاڵانی ئەویان بە پێش دەرگای ماڵەکەیدا بەکێش کرد و برد. زانیم ئاکامی ئەمە خراپ دەبێت و سەرئێشە بۆ دەوڵەتی عەلییە دروست دەبێت! لەبەر ئەوەی

شوێنی بەکارهێنانی تۆپ و گالیسکە نییە و ڕۆژ بە ڕۆژیش بەرخودانەکەیان تاوی دەسەند، پشووم نەما و خۆم پێ ڕانەگیرا و دام بە سەریاندا. لە سایەی سوڵتانماندا تا ڕادەیەک سنووری خۆیانم پێشانیان دا."

بەدرخان بەگ بەو لێدوانانە بەرگری لە خۆی دەکات و ڕوونی دەکاتەوە تیاریییەکان کە دەوڵەتی عوسمانی و میری هەکاری نەیانتوانیوە بیانخەنە ژێر باری گوێڕایەڵییەوە، ئەم بە ناچاری و بەناوی خزمەتکردنی دەوڵەتەوە داوێتی بەسەریاندا. عەلی پاشای والیی بەغداش ئاماژەی کردووە بۆ پەیوەندیی ئەنجام نادیاری نەستووریییەکان لەگەڵ ئینگلیز و فەرەنسییەکاندا و ڕوونی دەکاتەوە شتێکی گونجاو نابێت ئەگەر بەدرخان بەگ بە تۆمەتی هێرشکردنە سەر ئەو تایەفەیە سزا بدرێت.[٢٨٦] دەبیندرێت خەلیل کەمال پاشای والیی ئەرزەڕۆمیش لە سەرەتادا بەهەمان شێوە بیری کردووەتەوە. ئەوە بوو ناوبراو لە ساڵی ١٨٤٢دا پێی لەسەر هەبوونی پەیوەندی لە نێوان مەحموود خان و بەدرخان بەگدا دادەگرت، بەڵام نەیتوانیبوو بیسەلمێنێت. کەچی ئەمجار سەبارەت بە بەدرخان بەگ دەنووسێت: "بە ناچاری داوێتی بەسەر نەستووریییەکاندا چونکە لە گوێڕایەڵی یاخی بوون." خەلیل کەمال پاشا ڕوونی دەکاتەوە هێشتا بەشێک لە نەستووریییەکان لە دۆخی بەرخوداندان و هەوڵ دەگەیەنێت کە نەستووریییەکان شەو داویانە بەسەر زەینەڵ بەگدا لە باڵەخانەی کولییە و پێنج پیاوی ناوبراویان کوشتووە. زەینەڵ بەگ بە فەرمانی بەدرخان بەگ و نووردڵڵا بەگ کولییەی نەستووریییەکانی ڕووخاندبوو و هێزەکانی خۆی لەوێ مۆڵ دابوو. خەلیل کەمال پاشا هەوڵی داوە مافداریی بەدرخان بەگ لە هێرشی سەر نەستووریییەکاندا بەم شێوەیە بۆ دەرسەعادەت بسەلمێنێت:[٢٨٧]

"بەدرخان بەگ جگە لە گەڕاندنەوەی تایەفەی باسکراو بۆ ژێر باری گوێڕایەڵی، هیچ تاوانێکی تری نییە. هۆکاری ئەو بوێریەش: وەک پێشتریش بۆ خزمەتی پایەبڵندتان نووسرابوو، تایەفەی تیاری ماوەیەکی درێژ بوو سەرکێشییان دەکرد و لە هەموو لایەک هەڵگەڕانەوە و دەرچوون لە

گوێڕایەڵییان کردبوو بە پیشە و بە هاوکاری هەندێك لایەن[٢٨٨] و بە ئاژاوەگێڕیی ئێران هەر هەموویان لە دەست دەرچووبوون. بە کەڵەگایی ڕێزێك گوندیان لە سەنجەقی هەکاری تاڵان کرد و مزگەوتەکانیان کردبوو بە کولییە."

والیی ئەرزەڕۆم بەو جۆرە باس لە ڕەوشی نەستوورییەکان دەکات و ڕوونی دەکاتەوە بە پشتبەستن بەو ڕەوشە پێویستە بەدرخان بەگ لە پای هێرش بۆ سەر نەستوورییەکان تاوانبار نەکرێت. چ والیی بەغدا و چ والیی ئەرزەڕۆم بوو ئاماژە دەکەن بۆ ئەوەی کە بەدرخان بەگ لەو سەردەمەدا بەهێزترین میری کوردە و هەوڵیان داوە پێویستیی هەبوونی ئەو لە کوردستان دەربڕن. والیی ئەرزەڕۆم دەنووسێت بەدرخان بەگ لای ئێرانییەکانیش مایەی ڕێزە، یەحیا خانی دەسەڵاتداری سەلماس لە زووەوە چاوی لە هەکاری بڕیوە، بەڵام لەبەر هەبوونی بەدرخان بەگ ناوێرێت بەو ئاڕاستەیەدا هەنگاو بنێت.[٢٨٩] والییەکانی ئەرزەڕۆم و بەغدا لایەنگری بەردەوامبوونی هەبوونی بەدرخان بەگ بوون. ئەو ڕەوشەش بوێری زیاتری بەخشی بە بەدرخان بەگ لە بەرانبەر نەستوورییەکان.

لەبەر ڕۆشناییی زانیاریگەلی گەیشتوو لەلایەن پاشاکانی هەرێمەکەوە، مەسەلەی نەستووری لە دەرسەعادەت تاوتوێ کرا و بڕیار بۆ والییەکانی ئەرزەڕۆم و بەغدا و موسڵ دەرچوو "بەدرخان بەگ نەترسێنن، بەڵام هەمان کات هەوڵ بدەن بۆ ڕێگرتن لە زیاتر بەهێزبوونی و کار بکەن بۆ بەکارهێنانی لە خزمەتی دەوڵەتدا."

محەمەد پاشای والیی موسڵ بە پێچەوانەی والیگەلی هەرێمەکانی تردەوە لەبەر ئەوەی بەدرخان بەگ حەزی بە چارەی نەدەکرد، لە مەسەلەی نەستوورییەکاندا میری جزیرەی بە تاوانبار داناوە. بۆیە لە نامەی وەڵامدا بۆ دەرسەعادەت کە مێژووی ١٨٤٣/١١/٨ی بەسەرەوەیە[٢٩٠]، لە مەسەلەی نەستوورییەکاندا بەدرخان بەگ تاوانبار دەکات، نیگەرانیی لێپرسراوانی دەوڵەتانی بیانی لەو ڕووەوە دەهێنێتە زمان و ئەو نووسراوانەی لە

باڵیۆزخانەکانی ئینگلتەرا و فەرەنساوە بۆی نێردراوە، ئەم دەیانێرێت بۆ دەرسەعادەت. ئینگلیزەکان بەڵێنیان داوە ئەگەر بەدرخان بەگ لەو دەڤەرە دوور بخرێتەوە، ئەوا نەستوورییەکان گوێڕایەڵی دەوڵەت دەبن. بەڵام ئەو هەنگاوە لای عوسمانییەکان نائارامی خوڵقاند و گومانی ئەوەی لەکن دەرسەعادەت دروست کرد کە لەوانەیە فەرەنسییەکانیش خۆیان لە کلدانییەکان بکەن بە خاوەن.[٢٩١] والیی موسڵ دەنووسێت بەدرخان بەگ لە ناوچەکانی خۆی دەستی کردووە بە بنیاتنانی قەڵا بەمەبەستی بەکارهێنانیان لە داهاتوودا و ڕوونی دەکاتەوە کە مێری جزیرە نەخشەی ترسناکی بەدەستەوەیە بۆ داهاتوو. محەمەد پاشا سەرەڕای گشت ئەو ڕوونکردنەوانە، لەبەر ڕۆشناییی فەرمانی گەیشتوودا بە پیاوەکانی خۆیدا دیاری ناردووە بۆ بەدرخان بەگ بەمەبەستی گەڕم ڕاگرتنی پەیوەندی لەگەڵیدا و لە مەسەلەی بەخشینی باجیشدا زۆر پێی دانەگرتووە.

ئینگلیزەکان پشتیوانییان لە نەستوورییەکان و فەرەنسییەکان لە کلدانییەکان کرد و دەرسەعادەت ئەوەی بەدەستخستنە ناو کاروباری دەوڵەتی عوسمانی دانا و ناڕەزایی دەربڕی. لە ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا"دا ئەم بڕگانە سەبارەت بەو بابەتە جێیان گرتووە:[٢٩٢]

"ئاشکرایە گەڕاندنەوەی هۆزی ناوبراو بۆ زێر باری گوێڕایەڵی پێویستی بە دارایی و هێزە. هەرچەندە لایەنەکانی ئینگلیز و فەرەنسایی تا ئەو ئەندازەیە پشتیوانی و خاوەنداری پێشانی هۆزی ئاماژە بۆ کراویش بدەن، بە هۆی شوێنەکەوە ناتوانن بە سەربەستی دەست بخەنە مەسەلەکەوە. ئەوان دەوڵەتی عوسمانی ناچار دەکەن ئەوانە بخاتە چوارچێوەی حوکمی هاوولاتیبوون و هەوڵ بدات بۆ شێوازی بەڕێوەبردن و پاراستنی ئاسایشیان. بەڵام نیازی شاراوەیان ئەوەیە خۆیان چۆنیان دەوێت بەو شێوەیە بچنە ئەو دەڤەرە و دەیانەوێت خەڵکی ئەو ناوە وا لێ بکەن بەلای ئاین و ڕێبازە ئاینییەکانی ئەواندا با بدەنەوە. لەبەر ئەوە وا بە باش دەزانرێت گوێ بە قسەکانیان نەدرێت و بە حاڵی خۆیانەوە وازیان لێ بهێندرێت."

وەك ئاشكرایە دەرسەعات زۆر بێزار بوو لە گوشاری ئینگلیز و فەرەنسییەکان و ئامانجی پاستەقینەی لێپرسراوانی باڵیۆزخانەکان و مسیۆنێرەکانی بەو شێوەیە لێك داوەتەوە. دەرسەعات لە ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا"دا دەڵێت ئەو قەومە پێوەندداری دەوڵەتی عوسمانین و ئەگەر کێشەیەك هەیە، ئەوا پێویستە بێ هەواڵەکردنی بۆ دەوڵەتانی دەرەوە چارەسەر بکرێت. هەرچەندە بیر لەوە کرایەوە پلەی بەدرخان بەگ بەرز بکرێتەوە بۆ ئەوەی لە دەوڵەت دوور نەکەوێتەوە، بەڵام لەبەر پێداگرتنی والیی موسڵ دەست لەو بیرۆکەیە هەڵگیرا. داخوازی بەدرخان بەگ سەبارەت بە گرێدانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەو بە دیاربەکر، یان ئەرزەڕۆمەوە پەسەند نەکرا، چونکە دەوڵەت پێی وا بوو جڵەوکردنی ناوچەکان بە هۆی دووری لە ئەرزەڕۆمەوە کارێکی دژوار دەبێت، هەروەها ترسی ئەوە لە ئارادار بوو کە پەسەندکردنی داواکەی بەدرخان بەگ دەبێت بە "سازشکردن بۆی". "مەجلیسی ڤالا" کەمال ئەفەندیی ڕاسپارد بۆ لێکۆڵینەوە لە مەسەلەی بەدرخان بەگ و نەستوورییەکان.

بەدرخان بەگ، ئەو دیلانەی لە ئەنجامی هێرشەکاندا گرتبوونی، ناردیانی بۆ بەغدا و دیاربەکر و لەوێ فرۆشران. بەو فەرمانەی کە بەدەستی کەمال ئەفەندیدا بۆ پاشاکانی هەرێمەکە نێردرا، فەرمان درابوو ئەو مرۆڤە دیلانە بدۆزرێنەوە و ڕەوانەی ناوچەکانی خۆیان بکرێنەوە.[٢٩٣]

سەرباری هۆشیارکردنەوەکانی لێپرسراوانی عوسمانی، دوژمنایەتیی نێوان بەدرخان بەگ و نەستوورییەکان و هێرش و پەلاماری بەدرخان بەگ بۆ سەر ناوچەکانی نەستووری درێژەی هەبوو. بەڵگەنامە و یاداشتەکانی ساڵی ١٨٤٤ تایبەتن بە ستەمکارییەکانی بەدرخان بەگ لە دژی نەستوورییەکانی نیشتەجێی ناو سنووری ویلایەتی موسڵ. ئەگەری ئەوە هەیە ئەوانە نەستوورییەکانی ناوچەی چاڵی تایەفەی نەستووری بووبن. ئەو ناوچەیە دەکەوتە باکووری دەڤەری بە موسڵەوە لێکێندراو و هاوسنووری ناوچەکانی نەستوورییی تیاری و ئاشیتان بوو لە باشووری هەکاری. بەڵگەنامەیەك کە

مێـژووی ١٨٤٤/٢/٢٨ی بەسـەرەوەیە، بـەم جـۆرە ئامـاژە بـۆ ئـەو بابەتـە دەکات؛[٢٩٤]

"لە شەڕەکانی نێوان بەدرخان بەگ و نەسـتوورییەکان لـە نـاو سـنووری ویلایەتی موسڵدا بەدرخان بەگ بڕێك دیلی لە تایەفەی ناوبراو گرت و بەشـێك لەوانە گواستراندوە بـۆ بەغـدا و بـڕێکیش نێردرانـە دیاربـەکر و حەڵـەب و بـە دانیـشتووانی موسـڵمان فرۆشـران. تەنانـەت دواتـر لـە ڕێـی لێکۆڵینـەوە و هەوڵدانەوە زانرا هەندێك لـە دیلـەکان لای ئـەم و ئـەو لـە دەوروبـەری موسـڵ دۆزراونەتەوە."

وەك دەبینـدرێت بـەدرخان بـەگ بەشـێك لـە دیلـە نەسـتوورییەکانی لـە شەڕدا گیراوی فرۆشتووە. ئـەو ژمارەیـە لـە نووسـراوێکی تـردا بـە ٣٠ کـەس دانراوە. لـە چـەند یاداشـتێکدا لـە دەرسـەعادەتەوە بـۆ والییـەکانی موسـڵ، دیاربەکر و بەغدا نووسراوە ئـەو نەسـتوورییانەی کـە ئـەو ڕەفتارەیـان لـە دژ ئەنجام دراوە، هاوولاتیی عوسمانین و نابێت بە دیل بگیرێـن و فـەرمان دراوە دیلەکان یەکسەر بدۆزرێنـەوە و ڕەوانـەی ناوچـەکانی خۆیـان بکرێنـەوە. لـە بەشـەکانی داهـاتوودا بۆمـان ڕوون دەبێتـەوە بـەدرخان بـەگ بەتـەنیا نەسـتوورییەکان نـا، بگـرە سـتەمی زۆری لـە یاقووبییـەکان و کـوردە ئێزیدییەکانی ناوچەی گـارزانیش کـردووە. هێـرش و پـەلامارەکانی بـەدرخان بەگ بۆ سەر ناوچەی گارزان بوو بە هۆی ئەوەی بەگەکانی گارزان و شـیرڤان ساڵی ١٨٤٧ پشتیوانی لە بەرخودانی بەدرخان بەگ نەکەن.[٢٩٥]

ئەوروپا و ئەمریکا لەمەڕ نەستوورییەکان زۆر هەستیار بـوون، بـەڵام لـە بەرانبەر کوردە ئێزیدییەکان هەمان هەستیارییان پێشان نەدا. بەدرخان بەگ کۆمەڵکوژیی هاوشێوەی بە کۆمەڵکوشـتنی نەسـتوورییەکانی لـە دژی کـوردە ئێزیدییـەکانیش ئـەنجام دەدا، بـەڵام تەنانـەت لـە قۆنـاغی دوای فـەرمانی تەنزیماتیشدا لەلایەن دەوڵەتەوە ناڕەزایی لە دژی دەنەبڕدرا. لە کاتێکدا شەڕ و پێکادانەکانی کورد و نەستووری لە دەڤەری هەکاری درێـژەیان هـەبوو، لـە ناوەڕاستی ساڵی ١٨٤٥دا سوپاکانی عوسمانی بە فەرماندەیی حـاجی بـەکر

ئاغا لە موسڵەوە بەرەو چیای سنجار (شەنگال)ی مەڵبەندی سەرەکیی کوردە ئێزدییەکان بەڕێ کران و ناوچەکەیان ئابڵۆقە دا. سوپاکانی عوسمانی لە هەندێك گوندی دژوار و قایمی وەك "میرگان" ڕووبەڕووی بەرگریی توند بوونەوە و دوای هەوڵێکی زۆر ئەوسا توانیان دەڤەرەکە بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیان. پاش سەرکەوتنی ئەو هێرشە پلەی حاجی بەکر ئاغا لە "گەورەی دەرگاوانی دەروازەی باڵا"یەوە بۆ "میرئالای" بەرز کرایەوە.[٢٩٦]

بەرخودانی وان لە ساڵی ١٨٤٥دا

لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٤٥دا بەرخودانەکانی کوردستان ڕووبەڕێکی بەرفراوانیان گرتبووەوە و دانیشتووانی ناوەندی شاری وان ڕایانگەیاند ئەو ڕێکخستنەوە نوێیانەی کە بەپێی فەرمانی تەنزیمات ئەنجام درابوون، پەسەند ناکەن و ئەوانیش دەستیان دایە بەرخودان. بنەماڵەی تەیموور خانی[٢٩٧] قایمقامی پێشووتری وان کە بەکێك بوو لە هاوپەیمانەکانی مەحموود خان، سەروکاری ئەو بەرخودانەی دەکرد. ڕاپۆرتی ئەسەد نووری پاشا کە مێژووی ١٨٤٥/٦/٢٨ی بەسەرەوەیە و تایبەتە بە ڕووداوەکانی ساڵی ١٨٤٥، زانیاریی گرنگ سەبارەت بە بەرخودانی ناوەندی شاری وان لە خۆ دەگرێت. باس لە پەیوەندیی بەدرخان بەگ بە بەرخودانی ناو شاری وانیشەوە کراوە، بەڵام ئەو لای خۆیەوە ئەو تۆمەتەی ڕەتکردەوە. لە ڕاپۆرتی ئاماژە بۆ کراودا هاتووە؛[٢٩٨]

"وەك ئەوەی لەو یاداشتەدا هاتووە کە ئەمجار لەلایەن حەزرەتی دەوڵەتلی سامی پاشای والیی ئەرزەڕۆمەوە بۆ مەقامی ڤالای سەدری ئەعزەم و بۆ خزمەتی حەزرەتی فەرمانداری سوپا بەرز کراوەتەوە؛

بەندەی خۆتان عزەتلی تەیفوور بەگی ئیسحاق پاشازادەی وانی کە یەکێکە لە بینباشییەکانی سوارەی عەسکەری مونتەزەمە و ڕەوانە کرابوو تا ئاژاوە و دووبەرەکی لە وان بەدیهاتوو بە شێوەیەکی جوان لە ناو ببات، بێ ئەنجامدانی هیچ کارێك گەڕاوەتەوە. ئەمجار خەڵکی وان، محەمەد ئەفەندیی

وانی که پێشتر پەیوەندی کردووە بە عەسکەری نیزامییەوە[۲۹۹] و یەکێکە لە سەرتیپەکانی سوارەی تیمارلی و یەکێك لە قەرەباشەکانی ئەرمەنی گوتوویانە –ئێوە هەوالّ بۆ ئەرزەڕۆم دەنووسن– و بەو جۆرە هێزەکان بلاّوەیان پێ کراوە. ئەگەر هێزەکانی ئەوان بلاّوەیان لێ نەکردبایە، ئەوا بە ویلایەتی چلدر و مووش و سەنجەقەکانی بایەزیددا بلاّو دەبوونەوە.

لەبەر ئەو هۆیە بەندەی خۆتان حەزرەتی سامی پاشا گوتوویەتی و بەیانی کردووە کە بیر لەوە دەکرێتەوە قایمقامیەتی وان لە میری میرانی کەرام وەربگیرێتەوە و بدرێت بە بەندەی خۆتان حەزرەتی بەهلوول پاشای قایمقامی سەنجەقی بایەزید، تابووری ئەسپسوارانی عەسکەری نیزامییەی حەزرەتی شاهانە بە فەرماندەیی بەندەی خۆتان حەزرەتی فەریق بەحری پاشا بەڕێ بکرێت و لە ناو عەشیرەتە کوردەکانیشدا، بە بەهلوول پاشاشەوە، هەزار ئەسپسوار ساز بدرێن.

لەو ڕووەوە داوام لێ کراوە بەدواداچوون بکەم و بەپێی قسە و قسەلۆك و لێکۆڵینەوەکان؛

لەبەر ئەوەی ژمارەی دانیشتووانی ناوەندی وان لە چوار پێنج هەزار کەس پێکدێت، تەنانەت یەك تابووری عەسکەری نیزامییە بەسە بۆ گوێبادان و ئامۆژگاریکردنیان، بەڵام وەك لای ئێوەی پایەبەرزیش زانراوە، هاوپەیمانی و یەکگرتوویی دانیشتووانی ئاماژە بۆ کراو لەگەڵ میرە کوردەکاندا وەك هەوالّێکی زۆر ئاشکرا و بەهێز باس دەکرێت و دەگێڕدرێتەوە. جۆری ئەوەی لە یاداشتی باسکراودا هاتووە، لە نامەی گەیشتووی ئەمجاری تۆسون ئاغای مۆرداری حەزرەتی ''موشارون ئیلەیهی''دا ڕوون کراوەتەوە کە بەدرخان بەگی میری بۆتان ئاگای لە ڕووداوەکەی وان نییە و دەستی ئەوی تێدا نییە و بەیانی کردووە ئەگەر لە دەستی بێت، لەو بابەتەدا ئیبرازی حوسن و خزمەت دەکات. لە وەڵامنامەی ''مەوما ئیلەیهی'' (بەدرخان بەگ)ەوە هاتووشدا جێی ئەو بابەتە کراوەتەوە و بەبیر هێندراوەتەوە.

بەهلوول پاشا لەبەر ئەوەی لە باوباپیرانەوە موتەسەڕیفی بایەزید بووون، کەسێکە لە ناو عەشیرەتەکان و کوردەکاندا خاتری دەگیرێت. بۆیە بەخشینی قایمقامییەتی وان بەو بە کارێکی گونجاو دەزانرێت.

هەرچەندە تەیفوور بەگ پێشتر ڕەوانەی وان کرا و بێ ڕاپەڕاندنی هیچ کارێك گەڕایەوە و ئەگەرچی مۆڵەتی پێ درابوو بە چ شێوەیەك هەڵسوکەوت بکات، کەچی تا ئێستا نەتوانراوە هیچ وەڵامێك بەدەست بهێنێدرێت. شوێنی ڕاستەقینەی تێڕوانین لەو بابەتە هاوکاریکردنی دانیشتووانی ئاماژە بۆ کراوە لەلایەن میرە کوردەکان و تایەفەی کوردەوە. لەبەر ئەوە؛

پێویستە بەحری پاشا لەگەڵ تابووری باسکراودا یەکسەر ڕوو لە وان نەکات، بگرە بەرەو دەوروبەری ئەلەشکردی ناو سنووری بایەزید و سەر ڕێگا بکەوێتە ڕێ، لەوێ لەگەڵ بەهەلوول پاشادا ڕێك بکەوێت، پیاو و نامە بۆ میرە کوردەکان و کەسانی ناودار و پێویستی تر بنێردرێت و هەوڵ بدرێت ئومێدی گەیشتنی کوردەکان بۆ یارمەتیدانی دانیشتووانی ئاماژە بۆ کراو لە ناو ببرێت.

بەحری پاشا و بەهەلوول پاشا بە نامە ئەو ئەرکە بۆ بەدرخان بەگ دەنووسن و پێشنیازی بۆ دەکەن، وەك ئەوەی خۆی بەلێنی داوە، لەو بابەتەدا ئیبرازی حوسنی خزمەتی خۆی پێشان بدات. ئەگەر بەدەستخستنە ناو دەستی بەحری پاشا و بەهلوول پاشا بەو جۆرە ڕێی هاوکاریی کورد و عەشیرەتەکان لە دانیشتووانی ئاماژە بۆ کراو بگیرێت، ئەوا بە هەڵهاتنی چەند کەسێکی سەرکێشی ئەو ئاژاوەیە لە وان بەئاسانی ئەو گرفتە لە ناو دەبرێت.

خۆ ئەگەر نەتوانرێت ڕێ لە هاوکاریی میرە کوردەکان و عەشیرەتەکان بۆ دانیشتووانی بەرخۆدەر بگیرێت و دانیشتووانی ئاماژە بۆ کراو لەسەر بزاوتی خۆیان بەردەوام بن، ئەوا تا ئەو کاتە وەڵامی یاداشتنامەی باسکراو ئاشکرا دەبێت و من گوتوومە ڕەفتارکردن بەپێی ئەوە کارێکی گونجاو دەبێت."

وەك دەبینـدرێت، لـە وان بـەرخودانێك لـە دژی دەسـەڵاتی عوسمـانی دەسـتی پـێ کـردووە و تـەیفوور بـەگی کـوڕی ئیـسحاق پاشـای قایمقـامی پێـشووتری وان بـۆ ئـەو مەبەسـتە ئەرکـدار کـراوە، بـەڵام نـەیتوانیوە بەرخودانەکە سەرکوت بکات. بۆیە دەوڵەتی عوسمانی ویستوویەتی بـەهلوول پاشای قایمقامی سەنجەقی بایەزید لەبەر ئەوەی لـە نـاو کوردەکانـدا خـاوەن کەسایەتی بووە، بکات بە قایمقامی وان.

بابـەتێکی سـەرەکی کـە بەدرێـژاییی ئـەو قۆناغـە دەوڵـەتی عوسمـانیی نیگـەران کـرد، ترسـی پـشتووانیکردنی میرەکـانی کـورد لـەو بەرخودانـە و بەشداریکردنیان تیایدا و بوونیان بە هۆکار بۆ فراوانبوونەوەی بەرخودانەکە و ئەگەری تەشەنەکردنی بووە بە دەڤەرەکانی چـڵدر و مـووش و بایەزید. وەك ئەوەی لە ڕاپۆرتی سەرەوەشدا دەبیندرێت، بەدرخان بـەگ هـیچ ئاگـاداری و پەیوەندییەکی بە بەرخودانی وانەوە نەبووە و بە ئاشکرا ڕوونی کردووەتەوە، ئەگەر پێویست بکات، ئامادەیە لەو بابەتەدا خزمەتی دەوڵەت بکات.

ڕێککەوتنی میرە کوردەکان لە ساڵی ١٨٤٦دا

دەبینین لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٤٦دا پەیوەندیی نێوان بـەدرخان بـەگ و مەحموود خـان لـە هەرێمەکـە وەرگەڕاوەتـە سـەر هاوپـەیمانیی نێـوان مـیرە کوردەکـان. وەك ئـەوەی لـە بەشـەکانی داهـاتوودا وردەکارییـەکانیمان دەکەوێتـە پـێش چـاو، ئامـاژەکردن بـۆ ڕاسـتییەکانی ڕووی نـاوەوەی هاوپەیمانیی نێوان میرە کوردەکان کارێکی بەجێ دەبێت. ئەو پێکهاتەیە بـە پەیمانی پیرۆز، یان بە هۆی بەشداربوونی نوورڵڵا بەگەوە بە پەیمانی سێقۆڵی ناو دەبرا و لە بنەڕەتدا لەسەر بنەمای پەیوەندی دووقـۆڵی نێـوان مـەحموود خان و بەدرخان بەگ پێکهاتبوو. دەستەواژەی لـە جـۆری "بـەدرخان بـەگ و مەحموود خان بوون بە ناوەندی پشتیووانیکردنی یاخیبووەکانی کوردستان" لە ڕاپۆرتـەکانی سـاڵانی دواتـردا جێـی گرتـووە.[٣٠٠] چـەند فاکتـەرێکی گـرنگ ڕۆڵیان هەبوو لە دانانی بناغەی ئەو هاوپەیمانییەی نێوان مـیرە کوردەکانـدا.

فاکتەری یەکەم هەبوونی مەحموود خان بوو. خان دوای دوورخستنەوەی سالّی ١٨٣٨ یەکسەر دەستی دایە بەرخودان و بوو بە کەسایەتییەک کە دەولّەت چەندین سالّ نەیتوانی دەستی بۆ ببات. دەتوانرێت سەرنج بدرێت کە بە هۆی هەبوونی پەیوەندی لەگەلّ بەدرخان بەگدا کاریگەریی لەسەر ئەویش داناوە. هەلّوێستی بەدرخان بەگ لە بەرانبەر دەولّەتی عوسمانی بوو بە چەقی ڕاکێشان بۆ ئەو میرانەی تر کە نێوانیان لەگەلّ دەولّەتدا تێکچووبوو.

فاکتەری گرنگی دووەم بریتی بوو لە کێشەکانی نێوان بەدرخان بەگ و دەولّەتی عوسمانی و ئیدی هەبوونی بەدرخان بەگیش بەلای عوسمانییەکانەوە مایەی نیگەرانی بوو بۆ ئەو نەزمە نوێیەی کە دەولّەت دەیویست لە دوای ڕاگەیاندنی فەرمانی تەنزیمات لە کوردستان پەیڕەوی بکات. ئەو قۆناغە لەگەلّ دابەشکردنی نوێی بەڕێوەبردن و گرێدانی جزیرە بە موسلّەوە دەستی پێ کرد و بەدرخان بەگی لە مەحموود خانی بەرخۆدەر زیاتر نزیک کردەوە. هاوکات ناموسلّمانەکانی کوردستان لە دوای ڕاگەیاندنی فەرمانی تەنزیمات بە ئامۆژگاری و ڕێنماییی ئەورووپای کرستیان کەوتبوونە خۆ و ئەو شەڕەی کە بەدرخان بەگ وەک کاردانەوە لە بەرانبەر ئەو هەنگاوە کردی و گەیشتە ئاستی ستەمکاری، بەدرخان بەگی کرد بە گرنگترین ئامانجی ئەورووپای کرستیانی و لێپرسراوانی دەولّەتی عوسمانی. بە هۆی سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەی بەڕێوەبەرایەتییەکان لە کوردستان کە هەولّ دەدرا بەپێی فەرمانی تەنزیمات ئەنجام بدرێت، میری جزیرە کۆتایی بە لایەنگریی دەولّەت هێنا و لەگەلّ مەحموود خان و میرە کوردەکانی تردا هاوپەیمانی بەست و کەوتە سەر ڕێی بەدەستهێنانی هێز. بۆیە دەکرێت بەشداربوونی بەدرخان بەگ لە بەرخودانی کوردیدا وەک کاردانەوەیەک بەرانبەر بە فەرمانی تەنزیمات و دەرئەنجامەکانی ئەو فەرمانە لە کوردستان لێک بدرێتەوە. ئەو بزاوتی بەرخودانەی کە بەدرخان بەگ لە سالّی ١٨٤٦دا بە ئاشکرا چووە ناوی، بوو بە هۆی کۆکردنەوەی ژمارەیەکی زۆر لە بزووتنەوەکانی بەرخودان

لەسەر ئاستی کوردستان بە گشتی لە ژێر یەک چەتردا. وەک ئەوەی لە بەشەکانی داهاتوودا وردەکارییەکانیمان بۆ ئاشکرا دەبێت، پشتبەستنی مەحموود خان بە بەدرخان بەگ لەو بزووتنەوەیەدا و پەیوەستبوونی پێوەی بوو بە فاکتەرێك لە فاکتەرەکانی بوونی بەدرخان بەگ بە ڕابەری بەرخودانی کوردی.

لەم خاڵەدا پێویستە ئاماژە بکرێت بۆ هەندێك ناوی تر کە بەلای هەندێك لە مێژوونووسانەوە پایەکانی تری هاوپەیمانیی میرە کوردەکانن. نوورڵڵا بەگی میری هەکاری هەرچەندە بە یەکێك لە پایە گرنگەکانی هاوپەیمانیی میرە کوردەکان دەزانرێت، بەڵام هیچ کاتێك گرانییەکی هێژای باسی لەو هاوپەیمانییەدا نەخوڵقاند. بەدرخان بەگ و مەحموود خان دوو میری هەرە بەهێزی کوردستان و هاوسێی میری هەکاری بوون و وەك دەردەکەوێت نوورڵڵا بەگ پێی باش بووە لێیان دوور نەکەوێتەوە. میری هەکاری پاش ئەوەی نەیتوانی کێشەی نەستووری لە سنووری دەڤەری خۆیدا چارەسەر بکات، مەسەلەکەی هەواڵەی بەدرخان بەگ کرد و پێویستیی ئەو بە بەدرخان بەگ وای خواست لەو هاوپەیمانییەدا ببیندرێت. دواجار بەدرخان بەگ دەستی کرد بە بەکۆمەڵکوشتنی نەستوورییەکان و بەو کارە زەمینەی خۆش کرد بۆ کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی خۆی و دەروازەکانی پشتیوانیی نێودەوڵەتی لەسەر کورد داخست. وەک ئەوەی لە بەشەکانی داهاتوودا وردەکاریەکانیمان بۆ ئاشکرا دەبێت، میری هەکاری لە دوایین شەڕی سالّی ١٨٤٧دا بە ئەرێنی وەلامی بانگەوازی مووشیر عوسمان پاشای دایەوە و هەردوو میرە کوردەکەی بەتەنیا بەجێ هێشت و دەستەودامێنی سوپای ئەنادۆڵ بوو. لە بەرانبەر ئەوەدا بە پلەی "سەرگەورەی دەرگاوانی دەرگاهی عالی" کرا بە بەڕێوەبەری هەکاری.

پێ دەچێت بە هۆی کەمیی زانیاری و سەرچاوەوە چەندین زانیاریی جیاواز و هەڵەی وەک ئەوەی سەرەوە سەبارەت بە هاوپەیمانیی میرە کوردەکان لە کتێبەکانی مێژوودا جێگەیان کرابێتەوە. یەکێك لەو بابەتانە

تایبەتە بە بەگی هیزان[٣٠١]. گوتراوە خالید بەگی هیزانیش لەو هاوپەمانییەدا بەشدار بووە، بەڵام ئەوە زانیارییەکی هەڵەیە، چونکە خالید بەگ میری هیزان نەبوو، بگرە میری میرنشینی کیسان (کێسان)ی هەڵکەوتووی باکووری هیزان و هەمان کات کوڕی خەزووری مەحموود خان بوو.[٣٠٢]

ناوچەی کیسان دەکەوێتە باکووری هیزان و شوێنی گەیاندنی هیزان، قارچکان[٣٠٣] و ئاغاکیسە[٣٠٤] بەیەک[٣٠٥]. میرەکانی کیسان بە هۆی ڕایەڵەی خزمایەتی لەگەڵ میرانی مویکویسدا هەمیشە پشتیوانییان لە مەحموود خان کردووە و خەلیل بەگی میری کیسان لەو هاوپەیمانییەدا جێی گرت و لە دواییں دوورخستنەوەشدا لەگەڵ مەحموود خاندا بوو. بەگی هیزانیش لەو سەردەمەدا شەرافەدین بەگ[٣٠٦] بوو. ئەم نەچووە هاوپەیمانیی میرەکانی کوردەوە، بگرە بە هۆی ئەوەی بەدرخان بەگ دواتر ناوچەی نەمرانی[٣٠٧] سەر بە میرنشینی هیزانی خستە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، شەرافەدین بەگ چەندین جار لەسەر ئاستی دەوڵەتی عوسمانی گازندەی لە دەستی کرد.[٣٠٨]

گرووپێکی تر کە پشتیوانییان لە مەحموود خان کرد و چوونە ناو هاوپەیمانییەکەوە و بە ئاشکرا ناویان لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا نەهاتووە، میرەکانی سپایەرت بوون. میرنشینی سپایەرەت دەکەوتە ناوچەیەکی نێوان دەڤەرەکانی مویکویس و هیزان و لە سەردەمی سوڵتان سلێمانی قانوونیدا یەکێك بوو لە میرنشینە ئۆتۆنۆمەکانی کورد.[٣٠٩] میرەکانی سپایەرت بە خزمی میرەکانی مویکویس و هیزان دادەنران و میرئانێتە خانم[٣١٠] یەکێك بوو لە هۆکارە گرنگەکانی پشتیوانیکردنی ئەمان لە مەحموود خان. میرئانێتە خانم کچی ئەیوبخانی مویکویسی و پووری مەحموود خان و هاوسەری عەبدی بەگی میری سپایەرت بوو.[٣١١] دامەزراندنی مەدرەسەی (تاخ)ی بەناوبانگی سپایەرت لەلایەن میرئانێتەوە ئەو خاتوونەی لەو دەڤەرە کردبوو بە کەسێکی جیاواز. میرئانێتە خانم نموونەیەکی مەدرەسەی میر حەسەنی دەڤەری مویکویسی لە سپایەرت بە بنیاتنان دا و بەو جۆرە،

لەلایەك، ناوێكی سەنگینی بۆ خۆی پەیدا كرد و لەلایەكی تریش، زەمینەی خۆش كرد بۆ هاوپەیمانیی هەمیشەیی نێوان هەردوو میرنشین.[٣١٢]

كاتێكیش باس دێتە سەر كوێر حوسێن بەگ[٣١٣] و بەرخودانی وی، وەك لە بەشەكانی داهاتوودا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، ئەو بەرخودانە كە لە ئاجارا ڕووی دا، لە ڕاستیدا هیچ پەیوەندییەكی ڕاستەوخۆی بە هاوپەیمانیی میرەكانی كوردەوە نەبوو. كوێر حوسێن بەگ پەیوەندی لەگەڵ مەحموود خاندا هەبووە. ماوەیەك لە وان لەكن وی دانیشت و پاشان چووە ئاجارا و دەستی دایە بەرخودان. بە قسەی ئینگلیزەكان مەحموود خان هاندەر و پشتیووانی بەرخودانی ئاجارا بووە و پێیان وا بووە لەبەر ئەو هۆیە سەركوتكردنی كارێكی دژوار دەبێت.

شەریف بەگی مووشی ناوێكی تری لە ناوەكان. شەریف بەگ (پاشا)ش یەكێكە لەو ناوانەی كە لە ڕێی مەحموود خانەوە لە هاوپەیمانیی میرەكانی كورد نزیك بووەتەوە. سەرەڕای دوژمنایەتیی كۆنی میرەكانی مووش لەگەڵ مەحموود خاندا، شەریف بەگ چووە قەڵای پاخواسی شوێنی نیشتەجێبوونی مەحموود خان لە كاڤاش و بوو بە میوانی، باس خزمایەتیی نێوان خۆیانی كرد و دۆستایەتیی خۆی بەیان كرد.[٣١٤] بەڵام ئەنجامی نزیكبوونەوەی شەریف بەگی قایمقامی مووش لە ئەنجامی ڕەفتارەكەی میری هەكاری جوداتر نەبوو.

مستەفا بەگ و تەیموورئۆغڵوی وانی سەر بە بنەماڵەی (تەیموور پاشازادە)ش ناویان لەگەڵ هاوپەیمانیی میرەكانی كورددا هاتووە. بنەماڵەی تەیموور پاشازادە هەمیشە بە پشتیووانیكردنی مەحموود خان تاوانبار كراوە. وەك لە بەشەكانی داهاتوودا بۆمان دەردەكەوێت، ساڵی ١٨٤٦ ڕابەرایەتیی ناوەندی شاری وان لە مەحموود خان سەندرایەوە و درا بە فازل بەگی سەر بەو بنەماڵەیە. بەگی ئەخلات مستەفا بەگیش لە ڕێی عەبدولڕەزاق بەگی برای مەحموود خانەوە چووە هاوپەیمانیی میرەكانی كوردەوە.

ناوەکانی تریش، عەبدالڕ خان، دەرویّش بەگ و عەبدولڕەزاق بەگی برایانی مەحموود خانن.

وەك دەبیندرێت هاوپەیمانیی کورد لەسەر بنەمای پەیوەندی نێوان مەحموود خان و بەدرخان بەگ پێکهاتووە و مەحموود خان گرانییەکی بەهەندی هەبووە تیایدا. تەنانەت دەشێت بگوترێت پێگەی مەحموود خان و پەیوەندی ئەو لەگەڵ بەدرخان بەگدا ڕێی بۆ هەنگاونان بەرەو ئەو هاوپەیمانییە خۆش کردووە. پشتبەستنی مەحموود خان بە بەدرخان (ئەمەش بووە هۆی تێکچوونی نێوانی مەحموود خان و عەبدالڕ خانی برای) و پێگەی میری جزیرە وەك بەهێزترین و دەسەڵاتدارترین میری کوردستان ئەویان کرد بە ڕابەری سروشتیی ئەو هاوپەیمانییە. وەك ئەوەی لە بەشەکانی داهاتوودا بۆمان ئاشکرا دەبێت، مەحموود خان سەرەڕای گشت هەوڵەکانی دەوڵەتی عوسمانی و سەرباری ناپاکیکردنی عەبدالڕ خانی برای، تا کۆتایی لەسەر سوێندی خۆی بۆ بەدرخان بەگ مایەوە.

ئەسەد نووری پاشا لە نامەکانی ١٨٤٦/٢/٢٢دا جێی بۆ زانیاریی بەرفراوان سەبارەت بە هاوپەیمانیی میرەکانی کورد کردووەتەوە؛[٣١٥]

"لەبەر ئەوەی چەند قەزایەکی سەر بە وان لە کاتی ژماردندا لەلایەن فەرمانبەرانی ''دایەرەی تەنزیماتی خەیریە''ی ویلایەتی ئەرزەڕۆمەوە بەهەر هۆیەك بێت نەتوانراوە ئەژمار بکرێن، مەحموود خان لە پێنج دە ساڵ لەمەوبەرەوە بەڕێوەبردنی ئەو قەزایانەی خستووەتە ژێر دەستی خۆی و داگیری کردوون. نوورڵڵا بەگیش ماوەی پازدە بیست ساڵە هەڵسوکەوت بە هەکارییەوە دەکات. مەحموود خان و نوورڵڵا بەگ سەرەتا لە نێوان خۆیاندا ڕێك کەوتن، هەواڵیان نارد بۆ مستەفا بەگی هەڵقۆزەرەوەی ناڕەزاییی ناوەندی وان و ئەندامی بنەماڵەی تەیموورئۆغلۆ و پەیمانیان بەست بۆ سەرپێچیکردن لە ''ئیرادەی دەوڵەتی عەلییە''. ئەمان نامە و هەواڵیان بۆ بەدرخان بەگ ناردووە و بەڵێن و پەیمانیان داوە ئەگەر دەوڵەت ئارەزوو بفەرموێت بۆ دەرزدادانی هەرکەسێکیان، ئەوانی تر هاوکاری بکەن. بەدرخان

بەگ بەڕێوەبەری قەزاکانی جزیرە و بۆتانی ناو سنووری ویلایەتی موسڵ و هاوسنووری ویلایەتی وان و قەزاکانی تری ئەو دەوروبەرەیە و لە پێنج ساڵ لەمەوبەرەوە دەستی داوەتە سەرپێچیکردن و چەتەگەری."

ئەسعەد پاشا بەو جۆرە ئاماژە بۆ وردەکارییەکانی هاوپەیمانیی میرە کوردەکان دەکات و دەڵێت شەریف بەگی قایمقامی مووش، ئەگەرچی لەو هاوپەیمانییەشدا بەشدار نەبوو، چاوی بە ناپاکان کەوتووە و پەیوەندی لەگەڵیاندا هەیە. ئەسعەد پاشا لە نامەی خۆیدا بە ئاشکرا دەڵێت پێویستە لە یەك کاتدا بدرێت بەسەر وان و بەدرخان بەگدا، ئەگەر نا، لایەنەکان هاوکاری یەکدی دەکەن و ناتوانرێت مەسەلەکە چارەسەر بکرێت. وەك ئاشکرا دەبێت، مووشیریەتی سوپای ئەنادۆڵ و والییەکانی موسڵ و دیاربەکر و ئەرزەڕۆم نامەی زۆریان سەبارەت بەو بابەتە نووسیوە.

والیی ئەرزەڕۆم ئەسعەد پاشا بۆی دەرکەوت ئەو بەرخودانەی لەلایەن مەحموود خانەوە دەستی پێ کرا و دواتر وانیشی گرتەوە، وا خەریکە بە پێکهاتنی هاوپەیمانیی میرە کوردەکان فراوان دەبێتەوە، بۆیە لە سەرەتادا هەوڵی دا مەسەلەکە لە رێی دانوستاندنەوە چارەسەر بکات. وەك لە ڕاپۆرتێکی تری هەمان مێژوودا بەرچاو دەکەوێت، ئەو ئەرکە بە کەنعان بەگی فەرمانبەری گەنجینە دەسپێرێت و هەندێك لە کەسایەتییە ناوارەکانی ناوەندی شاری وان بۆ ئەرزەڕۆم بانگهێشت دەکات.[٣١٦] ئەرکی بنەڕەتیی کەنعان بەگ بریتی بوو لە هێنانی مەحموود خان یان یەکێك لە براکانی لەبری وی بۆ ئەرزەڕۆم. کەنعان بەگ ئەگەرچی نەیتوانی مەحموود خان بە سەردانی ئەرزەڕۆم قایل بکات، بەڵام توانی دەستەیەکی ٧–٨ کەسی[٣١٧] لە ئەشرافەکانی ناوەندی شاری وان بۆ ئەرزەڕۆم بهێنێت. ئەسعەد پاشا دەڵێت خۆی لە ئەرزەڕۆم میواندارییی ئەو کەسانەی کردووە، هەموو جۆرە نیازێکی باشی پێشان داوە، چەند جارێك چاوی پێیان کەوتووە و داخواز و ئامۆژگاریی پێویستی سەبارەت بە کۆتاییهێنان بە بەرخودانەکەی پێیان ڕاگەیاندووە. ئەسعەد پاشا داوای لەو دەستەیەی لە وانەوە هاتوو کرد

بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆیان و ڕەوشەکە بۆ مەحموود خان و ئەوانی تر باس بکەن و لە ١٢٦١/Z/٢٢ (١٨٤٥/١٢/٢٢)وە ٤٠ ڕۆژی بۆیان دیاری کردووە بەمەبەستی گەڕانەوەیان بۆ ناو بازنەی پابەندبوون بە دەوڵەتەوە. بەڵام وەک ئەوەی لە نامەکەشدا هاتووە، ٤٠ ڕۆژەکە بەسەر دەچێت و ٢٢ ڕۆژی تریشی دەچێتە سەر، کەچی لە هەرێمەکەوە هیچ هەواڵێکی ئەرێنی پێ ناگات.

بابەتێکی تر کە ئەسەد پاشا ئاماژەی بۆ کردووە، مەسەلەی کوێرحوسێن بەگی یەکێك لە میرەکانی چڵدرە[٣١٨] کە سەرلەنوێ سەری هەڵداوەتەوە. کوێر حوسێن بەگ پێشتر برابووە دەرسەعادەت، لەوێشەوە بۆ میسر دوورخرابووەوە و بەزۆر لەوێ نیشتەجێ کرابوو. محەمەد عەلی بەگی کوڕی کوێر حوسێن بەگیش ئەو ماوەیە بۆ دڵنیایی لە ئەرزەڕۆم لای ئەسەد پاشا نیشتەجێ کرابوو. حوسێن بەگ ڕێگایەکی دۆزییەوە و لە میسر هەڵهات، چووە وان و خۆی گەیاندە کن مەحموود خان. ئەسەد پاشا دەڵێت حوسێن بەگ نامەی بۆ محەمەد عەلی بەگی کوڕی خۆی نووسیوە و ئەویش نامەکانی ڕادەستی ئەم کردووە. هەروەها دەڵێت هۆکاری هاتنی حوسێن بەگ بۆ وان ئەوەیە بزانێت داخۆ بەرخودانی وان چۆن ڕووی داوە و هەرچەندە ناوێرێت بۆ چڵدر بگەڕێتەوە، بەڵام نیازی وایە سوود لەو بەرخودانەی وان وەربگرێت و ڕێگا بدۆزێتەوە بۆ نوێکردنەوەی ئاژاوەگێڕانی سەردەمانی زووی خۆی. والیی ئەرزەڕۆم ئەسەد پاشا ڕوونی دەکاتەوە کە سەرانی بەرخۆدەری وانیش هاوکاری دەکەن و یەکێك لە پیاوەکانی خۆی ناردووە بە حوسێن بەگ ڕابگەیەنێت ئەگەر بێتە ئەرزەڕۆم، ئەوا ئەم بۆ دەرسەعادەت دەنووسێت لێبووردنی بۆ دەربکرێت. ئەسەد پاشا دەنووسێت بەڵام هێشتا پیاوەکە نەگەڕاوەتەوە. ئەسەد پاشا لە وەڵامی گشت ئەو هەوڵانەیدا لە بەرانبەر بەرخودانی ناوەندی وان هیچ نیازێکی باشی نەدی، بۆیە ڕوونی دەکاتەوە کە وادەی بەکارهێنانی هێزی ناچاری هاتووە و دەڵێت؛

"ئەو کەسەی کە بەناوی مستەفا بەگ لە ناو ئەواندا پلەی ڕابەرایەتی بەدەست هێناوە و مەحموود خانی ناوبراو، نوورڵڵا بەگی میری هەکاری و هەموو ئەوانی تریش کە خۆتان دەیزانن، لەگەڵ بەدرخان بەگی هاوسێیاندا پەیمانیان بەستووە بۆ سەرپێچیکردن لە ''ئیرادەی سەنییە''."

لە نامەکەی تریدا کە هەمان مێژووی بەسەرەوەیە[٣١٩]، ڕووبەرێکی بەرفراوانتر بەو بابەتە دەدات و دەڵێت؛

"بەندەی خۆتان لەو کاتەوەی ئەرکی پێ سپێردراوە، درێغی نەکردووە لە ئامۆژگاری و هۆشیارکردنەوە بەمەبەستی بە جوانی لە ناوبردنی ئەو قسە و قسەڵۆك و داگیرکارییەی کە ماوەیەکە لە ناو خەڵکی ناوەندی وان و قەزاکاندا سەری هەڵداوە. سەرەڕای ئەوەش، ئەو کەسەی بەناوی مستەفا بەگ ڕابەرایەتیی دانیشتوانی وانی گرتووەتە دەست، مەحموود خان، نوورڵڵا بەگی میری هەکاری و هەموو ئەو کەسانەی تر کە خۆتان دەیزانن، لەگەڵ بەدرخان بەگی هاوسێیاندا دژی ''ئیرادەی سەنییە'' سەرپێچییان کردووە. ئامۆژگارییە باسکراوەکان بەهیچ جۆرێك کاری لێیان نەکردووە، لە بازنەی گوێڕایەڵی دەرچوون و بەپێی شەرع و قانوون شایەنی سزای تۆندن."

ئەسەد پاشا زانیاریی سەبارەت بە شەریف بەگی قایمقامی مووشیش دەدات و قایمقامی خۆی بە ئەنجامدانی دیدار لەگەڵ مەحموود خاندا تاوانبار دەکات؛

"تەنانەت شەریف بەگیش کە لە کاتی خەلیل کەمال پاشای پێش منداڵ هەرچۆنێك بێت پلەی قایمقامی مووشی پێ دراوە و بەندەی خۆتانیش بەپێی پێویست لە جێی خۆی هێشتوویەتییەوە و لەم کاتەدا لە کارخستن و گۆڕینی بە پێویست نازانێت، دەگێڕدرێتەوە کە لەگەڵ مەحموود خانی ناوبراودا لە پەیوەندیدایە."

ئەسەد پاشا ئاماژە دەکات بۆ ئەو پەلامارە سەربازییەی کە پێویستە بکرێتە سەر ئەو کەسانە؛

"ئەگەر عەسکەری شاهانە بکرێتە سەریان، خۆیان لە قەڵای وان و قەڵای مەحموودی (خۆشاب)ی هەڵکەوتوو لە قەزاکەی مەحموود خان قایم دەکەن. بەدرخان بەگیش لای خۆیەوە هاوکارییان دەکات."

ئەسەد پاشا بەپێویستی دەزانێت هێرشی سەربازیی پێویست بۆ سەرکوتکردنی بەرخودانەکە دوا نەخرێت و دەنووسێت؛

"بەکارهێنانی هێزی ناچاری لە دژی مستەفا بەگ کە لە وان ڕابەرایەتیی بەدەست هێناوە، مەحموود خان و بەدرخان بەگ و سزای شایەن بە خۆیان و لەبەرچاوگرتنی ڕێوشوێنی پێویست، خوا یار بێت، دوا ناخرێت بۆ وەرزی بەهار کە خەریکە نزیك دەبێتەوە. ئەگەر کەمێك کات بڕوات، ئەمانە لەبەر ئەوەی سات بە سات ئاژاوە و ڕەفتاری نابەجێ دەکەن، بەزۆر شوێندا تەشەنە دەکەن."

وەك دەبیندرێت، ئەسەد پاشا بەهەندبوونی ڕەوشەکە و پێویستیی بەکارهێنانی هێزی ناچاری بە دەرسەعادەت دەگەیەنێت. هاوکات شەریف بەگی قایمقامی مووشیش دوژمنایەتیی کۆنی ناوەتە لاوە، پەیوەندی بە مەحموود خانەوە کردووە، چووەتە کۆشکی وی لە کاڤاش و بووە بە میوانی. شەریف بەگ بە مەحموود خانی گوتووە ئەوان خزمی یەکدین و دۆستایەتیی خۆی بۆی دەربڕیوە. هەردوو میری کورد لەو چاوپێکەوتنەدا بەڵێنیان داوە پەیمان ببەستن.[٣٢٠]

بێگومان ئەو ڕاپۆرتانەی کە سەبارەت بە هەڕێمەکە بە دەرسەعادەت گەیشتوون، تەنیا لەلایەن ئەسەد پاشاوە ئامادە نەکراون. کۆنسوڵخانەکانی ڕووس و ئینگلیزیش لە ئەرزەڕۆم بە پەڕۆشەوە بەدواداچوونیان بۆ بەرخودانەکە کردووە و سەبارەت بە هەرچی زووتر سەرکوتکردنی بەرخۆدەران، ئامۆژگاری دەوڵەتی عوسمانییان کردووە. ئاماژە کراوە بۆ مەترسیی ئەوەی ئەگەر میرە کوردەکانی وەك مەحموود خان و بەدرخان بەگ لە بەرخودانی دانیشتووانی ناوەندی شاری واندا بەشداری بکەن، ئەوا دۆخێك دێتە ئاراوە ڕزگاربوون لێی کارێکی دژوار دەبێت. ڕاپۆرتی جێگری

کۆنسولّی ڕووس له ئەرزەڕۆم سەبارەت بە بەرخودانەکەی ناوەندی وان بەم جۆرەیە؛[٣٢١]

"ئەگەر هەیە لەلایەن دەوڵەتی عەلییەوە سەرباز بکرێتە سەر یاخیبووەکانی وان و ئەگەر بڕیار لەسەر ئەو مادەیە بدرێت، کوردەکانی مووش و بتلیس لەلایەن مەحموود خان و بەدرخان بەگەوە هاوکاری دەکرێن و ئەمانە لە بیرۆکەی هاوپەیمانیکردن لەگەڵ یاخیبووواندا دوور نین. دۆخێکی واش دەبێت بە هۆی ئازایەتی و بوێری بۆ گشت سەرۆکە بەهێزەکانی کوردستان. ئەگەر دەوڵەتی عەلییە ڕێوشوێنی پێویست نەگرێتە بەر بۆ ڕێگرتن لە بەدیهاتنی ئەو پێشبینیکردنە، ڕەفتاری نەگونجاوی ئەو گرووپە ئامازە بۆ کراوە لەو وێلایەتە ناوبراوە ئەنجامی زۆر خراپی دەبێت."

بابەتێکی تر کە ڕووسەکان هەڵوێستەیان لە ئاستیدا کردووە، کوێر حوسێن بەگە. ڕووسەکان لەو بابەتەدا والیی ئەرزەڕۆمیان تاوانبار کردووە و بە ئاشکرا گوتوویانە بانگهێشتکردنی کەسێکی متمانە پێ نەکراوی وەک ئەو مرۆڤە لەلایەن ئەسەد پاشاوە و نامەنووسین بۆ دەرسەعادەت بەمەبەستی دەرکردنی فەرمانی لێبووردن بۆی، ڕەفتارێکی فرە هەڵەیە. ئەمە لە کاتێکدا هەوڵی ئەسەد پاشا بۆ ئەوە بوو حوسێن بەگ لە وان دەربکات و ڕێ لە ئەگەری ڕوودانی بەرخودان لە ئاجارا و چڵدر بگرێت. حوسێن بەگیش نەچوو بەپیر بانگەوازەکەوە و وەک لە بەشەکانی داهاتوودا دەبینین، گەیشتە ئاجارا و لەوێ دەستی دایە بەرخودان.

وەک ئاشکرا دەبێت، ئەو وەڵامەی کە لێپرسراوانی عوسمانی لە دانیشتووانی وان چاوەڕێیان دەکرد، ئەگەرچی درەنگیش بێت، بەڵام گەیشتووە. دوای ئەو نامانە لە وانەوە وەڵامنامەیەک گەیشتە ئەرزەڕۆم کە مۆری ٣٨ موسڵمان و ١٦ ناموسڵمان بە دامێنییەوە بوو.[٣٢٢] دانیشتووانی وان لە نامەکەدا نووسیویانە ئەو داخوازە زارەکی و نووسراوانەیان تاوتوێ کردووە، کە لە ئەرزەڕۆم خرابوونە بەردەستی شاندی ئەشرافەکانی وان و تیایاندا هاتووە وەک ئەوەی لە ئەرزەڕۆم و مووش و بایەزید پەیڕەو کراوە،

وانیش بخرێتە چوارچێوەی ''تەنزیماتی خەیریە''یەوە و یەک دوو تابوور سەربازیش بۆ قەڵای وان ڕەوانە بکرێت.

ئەشرافەکانی وان لەو نامەیەدا ڕەتی دەکەنەوە ئەوان لە دۆخی بەرخودانداین و بە پێداگرتنەوە ئاماژە بۆ هەژاری و پەرێشانیی خەڵک دەکەن و دەڵێن لەبەر ئەو هۆیە باجیان نەداوە، هەروەها دەنوسن ئەگەر ببیندرێت تەنزیماتی خەیریە خێری بۆ هەژار و نەداران تێدایە، ئەوا هەمووان بە شێوەیەکی ئاسایی پەسەندی دەکەن. ئەشرافەکانی وان داوا دەکەن بۆ ئەو مەبەستە ماوەیەک مۆڵەتیان پێ بدرێت و هاوکات ناردنی سەرباز بۆ وان پەسەند ناکەن و دەنووسن قەڵای وان لە ژێر پاراستنی تۆپچییەکانی خەڵکی شاردایە. ئەشرافەکانی وان داخوازەکانی خۆیان بەم جۆرەی خوارەوە کورت کردووەتەوە؛

"لە ڕووی لوتف و میهرەبانیتانەوە با لەم کاتەدا چاوپۆشی بکرێت لە مەسەلەی ڕاپۆرتی تەنزیماتی خەیریە و ناردنی عەسکەری نیزامیە ''سەربازی ڕێکخراو'' بۆ قەڵای ناوبراو.

خەزێنەی جەلیلە ''گەنجینە'' چەند ئاقچە بە گونجاو دەفەرموێت، ئەگەر بە نووسراو پێمان بگات، ئەو کاتە لەم ناوە بە هەوڵی هەمووان و بەپێی حاڵ و سامانی هەرکەسێک کۆ دەکرێتەوە و ڕەوانەی گەنجینە دەکرێت."

وەک ئاشکرا دەبێت خەڵکی وان نەزمی نوێی عوسمانی (تەنزیماتی خەیریە) یان پەسەند نەکردووە و خۆیان لە وەڵامێکی بەرجەستە و ئەرێنی بۆ داخوازەکانی والیی ئەرزەڕۆم دزیوەتەوە.

ڕاپۆرتەکانی ئەسەد پاشا و ئەو ڕاپۆرتانەی کە کۆنسوڵخانەکانی ئینگلتەرا و ڕووسیا لە ئەرزەڕۆم سەبارەت بە بەرخودانی کورد و کوێر حوسێن بەگی سەلیم پاشازادەی ئاجارایی نووسیبوویان، ڕۆژی ١٢٦٢/R/١٧ (١٨٤٦/٤/١٤) بە دوور و درێژی لە "مەجلیسی ڤالا" تاوتوێ کران و ئاشکرا دەبێت ئەندامانی "مەجلیسی ڤالا" لەسەر ئەگەری فراوانبوونەوەی

بەرخودانی وان و شیمانەی گەیشتنی بە سیواس و دەوروبەری و لەسەر رێگەچارەکان ڕاوەستاون. ئەو ڕاپۆرتانەی لێپرسراوانی ئینگلیز لە ئەرزەڕۆمەوە ناردوویانە، هەندێك بڕگەیان تێدایە سەبارەت بە تاوانبارکردنی ئەسەد پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە پای سەرنەکەوتنی لە سەرکوتکردنی بەرخودانەکەدا.

لە ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا"دا هاتووە: بۆ چارەسەرکردنی ئەو مەسەلەیە پێویستە بەر لە هەموو شتێك پشتیوانیی بەدرخان بەگ لە بەرخودانی دەڤەری وان ببڕدرێت. بەو پێیە، بڕیار بوو پاش دەرهێنانی بەدرخان بەگ لە هاوپەیمانیی میرەکانی کورد، ئەوسا هێرشی سەربازی بکرێتە سەر وان، مەحموود خان، شەریف بەگ و نوورڵڵا بەگ. بڕیاریش درا ئەگەر نەتوانرێت هاوپەیمانیی میرە کوردەکان بەو جۆرە تێك بدرێت، دەوڵەت هەموو تواناکانی خۆی سەفەربەر دەکات و لە هەمان کاتدا بە هێزی گەورەوە دەدات بەسەر هەموو ئەو دەڤەرانەدا کە بەرخودانیان تێدایە. بەڵام سەرەڕای هەوڵەکانی دەوڵەتی عوسمانی، بەرخودانی کورد هەموو کوردستانی گرتەوە.[٣٢٣]

پشتگیریکردنی میرە کوردەکان لە بەرخودانی وان ڕەهەندی مەسەلەکەی گۆڕی و لە ڕاپۆرتەکانی تایبەت بەو بابەتەدا بەردەوام بە پێویست زانراوە ئەو بزووتنەوەیە تەنیا بە بەرخودانی وان دانەنرێت. دەوڵەتی عوسمانی هەوڵی دا بەر لە هەموو شتێك تەگەرە بۆ هاوپەیمانیی میرە کوردەکان دروست بکات و مەسەلەکە پێش ئەوەی زۆر گەورە ببێتەوە، چارەسەر بکات. بۆ ئەو مەبەستەش بەدوای ڕێگەلێکدا گەڕا بۆ ئەوەی بەر لە هەموو شتێك بەدرخان بەگ لە هاوپەیمانیی میرە کوردەکانی باکوور جیا بکاتەوە.

ڕاپۆرتێکی تری سەبارەت بەو بابەتە کە بۆ مووشیری سوپای ئەنادۆڵ نووسراوە و مێژووی ١٨٤٦/٦./١٢ی بەسەرەوەیە، بەم جۆرە دەست پێ دەکات؛[٣٢٤]

"وێنەی نامەیەکی مووشیری ئەرزەڕۆم سەبارەت بەو ڕێوشوێنانەی ئەمجار لە ڕێی شەریف ئاغاوە[٣٢٥] لە بەرانبەر دانیشتووانی وان لەبەرچاو گیراون و سەبارەت بە ڕوونکردنەوەی وردکارییەکانی ئەو بزووتنەوەیەی لەلایەن مەحموود خانەوە بەرپا کراوە و بووە بە هۆی دروستبوونی نائارامی لە وان و سەبارەت بە بەخشینی مۆڵەت و ئەرك لە چوارچێوەی ''تەفریقەی جەمعیەت''ی مەحموود خاندا بە فەرماندەی عەسکەری نیزامییەی شاهانە خاوەن سەعادەت فەریق ئەحمەد پاشا کە بڕیار وایە بگاتە دەوروبەری وان و؛ هەروەها وێنەی دوو نامە بۆ جەنابی عالیتان[٣٢٦] دەنێرین کە بە والییەکانی ئەرزەڕۆم و بەغدا گەیشتوون و هەندێك بیرۆکە سەبارەت بە لە ناوبردنی گرفتی میری ناوبراو و لە خۆ دەگرن و تیایاندا هاتووە بە لەبەرچاوگرتنی پشتیوانیی مانەوی و ڕابەڵەی تایەفەی کورد و بەمەبەستی گرتنی جڵەوی عەشیرەتە کوردەکانی بەغدا و دەوروبەری، لە کاتی هێرشی سەربازیی چاوەڕوانکراودا بۆ سەر مەحموود خان بڕێك عەسکەری نیزامییەی شاهانە لە دەوروبەری ئەربیل دابمەزرێندرێن."

لە دریژەی نامەکەدا داوا دەکرێت ئەو خاڵانەی کە مووشیرەکانی ئەرزەڕۆم و بەغدا دەسنیشانیان کردوون، هەڵبسەنگێندرێن و کاروباری پێویست ئەنجام بدرێت. وەك دەردەکەوێت دەوڵەتی عوسمانی لە سەرێکەوە هەوڵی داوە بۆ سەرکوتکردنی بەرخودانی ناوەندی وان و لە سەرێکی تریشەوە تێکۆشاوە بەرخودانی میرە کوردە پەیمانبەستووەکان لەناو ببات. ئەرکی سەرکوتکردنی بەرخودانەکە بە فەریق ئەحمەد پاشای لای مووش سپێردراوە. لەلایەکی تر دەردەکەوێت ئامادەکاریی سەرەتایی ئەنجام دراوە بۆ پەلاماردانی بەدرخان بەگ و هەوڵ دراوە ڕێ نەدرێت لە دەوروبەرەوە پشتیوانی لێ بکرێت. هەوڵیش دراوە لە ڕێی شەریف ئاغای وانەوە دووبەرەکی بخرێتە نێوان مەحموود خان و دانیشتووانی وانەوە.

دەرسەعادەت لە ١٨٤٦/٨/١٠ ڕاپۆرتێکی سەبارەت بە بەرخودانی وان بۆ والیی ئەرزەڕۆم نووسیوە کە زانیاری بەرفراوان سەبارەت بەو بابەتە لە خۆ

دەگرێت.[٣٢٧] یاخیبووەکانی وان، مەحموود خان و بەدرخان بەگ، خالید بەگی میری کیسانی سەر بە میرنشینی هیزانی دەڤەری مووش، ڕەزوان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هاسەنانلی لە قەزای مەلازگردی سەر بە سەنجەقی مووش و کوێر حوسێن بەگی ئاجارایی لەو ناوانانەن کە لەو ڕاپۆرتەدا بەدی دەکرێن.

بەپێی ئەو نووسراوە، ڕەزوان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هاسەنانلیی قەزای مەلازگرلادی سەر بە سەنجەقی مووش بەزۆر پارەی لە خەڵك وەرگرتووە و کۆکردووەتەوە و ئالۆزی ناوەتەوە و حسابی ئەوە کراوە هێرشی سەربازی بکرێتە سەری، یان لە ڕێی شەریف بەگی قایمقامی زۆر باوەڕ پێ نەکراوی مووشەوە دەستگیر بکرێت.

کوێر حوسێن بەگی ئاجاری ناوێکی تری لەوانەی کە لە بەرخودانەوە ئالاون. وەك لە بەشەکانی داهاتوودا ڕوونی دەکەینەوە، حوسێن بەگ کە دواتر لە ناوچەی ئاجارا دەستی دایە بەرخودان، پێشتر دڵنیایی بە دەوڵەتی عوسمانی دابوو دەست نەداتە بەرخودان، بەڵام دەوڵەت بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەر ئەگەرێك دەستی کردبوو بە سازدانی تەدارەکی سەربازی.

دەرسەعادەت داوای لە مووشیری ئەرزەڕۆم کردووە بەرخودانی وان بە جۆرێك چارەسەر بکات کە زیان بە پەیوەندییەکانی دەوڵەت لەگەڵ ئێراندا نەگەیەنێت و بوار نەدات گرفتی زیاتر ڕوو بدات. دەرسەعادەت دەنووسێت ئەگەر پێویست بکات بەرخودانەکە بە شەڕ چارەسەر بکرێت، بڕیاری پێویست دراوە بۆ ئەو ڕێوشوێنانەی کە دەبێت بگیرێنە بەر، لە ڕەوشی پێویستدا بەلایەنی کەمەوە دە هەزار سەباز لە پاڵ هێزەکانی ئەرزەڕۆمدا پێویستە، ئەوەش سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵ جۆری دەکات، لەبەر ئەوە بڕیار دراوە لە خارپووت و دیاربەکر و مادەنەوە هەشت تابووری پیادە و شەش پارچە تۆپ دابین بکرێت، هەروەها دووەمین ئالایی سوارەی سوپا لای ئەرزەڕۆم و شەشەمین ئالایی پیادە کە لە سێ تابوور پێك هاتووە و لەلایەکی

تریشەوە سێ تابوور هێزی پیادە و دوو جووت یەکینەی سوارە بنێردرێت و شەش پارچە قورسەکەی ئەرزەڕۆمیش بگوازرێتەوە و سەرجەمی سوپا لە دەشتی مووش مۆڵ بدرێت.

لە کاتێکدا ئەو ئامادەکارییانە بۆ هەرێمەکە ئەنجام دەدرا، لە خەلیل پاشای والیی ترابزۆنەوە هەواڵ بە دەرسەعادەت گەیشتووە کە کوێر حوسێن بەگ بە ئاشکرا ڕێی بەرخودانی گرتووەتە بەر. کوێر حوسێن بەگ لەگەڵ سەربازەکانیدا پەلاماری ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی محەمەد پاشای دا و لەگەڵ ئەو سەربازانەی بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو نێردرابوون، کەوتە شەڕەوە. والیی ترابزۆن بە پێویستی زانی سەرباز بۆ گرفتی ئاماژە بۆ کراو ساز بدرێت و ڕەوانە بکرێن. ئەو لەبەر ئەوەی دەیزانی لە ڕووی چەند هۆیەکی زانراوەوە ناردنی هێزی سەربازی لە ئەرزەڕۆمەوە دوادەکەوێت، داوای هاوکاری کرد بۆ سازدانی سەربازی پێویست بۆ شەڕ.

بەرخودانی ئاجارا[۳۲۸] و مەحموود خان

ڕووداوی کوێر حوسێن سەلیم پاشازادەی ئاجارایی کە لە ساڵی ١٨٤٦دا وەک بەرخودان کەوتە پێش چاو، لە ڕاستیدا دەگەڕێتەوە بۆ ماوەیەکی زۆر لەوە پێشتر. ئاجارا[۳۲۹]ی سەر بە ویلایەتی ترابزۆن بە هۆی شوێنی هەڵکەوتنی لەسەر سنووری ڕووس ئاڵۆزی لەو دەڤەرە لای دەوڵەتی عوسمانی مەسەلەیەکی مایەی بایەخ پێدانی زۆر بوو. زانیارییە سەرەتاییەکانی تایبەت بە حوسێن بەگی میری ئاجارا لە ناوەڕاستی ساڵی ١٨٤٠ و لە سەروبەندی یەکەم دوورخستنەوەی مەحموود خاندا دەکەوێتە بەرچاو.[۳۳۰] حوسێن بەگ ئەو کاتەی موتەسەڕیفی تەبین و ئۆلتو بوو، بە ستەمکردن لە خەڵکی خۆی تاوانبار کرا و پاشان چووە ناوچەکانی چڵدر و ئاردانوچ[۳۳۱] و ئاڵۆزی نایەوە.[۳۳۲] ناکۆکیی نێوان حوسێن بەگ و عەبدی بەگی برای وەرگەڕایە سەر ئاڵۆزی و کاریگەری لەسەر ناوچەکە دانا. پاش ئەوەی عەبدی بەگ ناوچەکەی بەجێ هێشت، ڕەوش تا ڕادەیەک ئارام بووەوە، بەڵام

حوسێن بەگ درێژەی بە بەرخودان دا. لەبەر ئەوەی ناوچەکە لەسەر سنووری ڕووس بوو، هەتا لە دەست هات لە شەڕی گەرم پارێزرا. بەپێی نامەگۆڕینەوەکانی نێوان حافز محەمەد پاشای مووشیری ئەرزەڕۆم و عوسمان پاشای والیی ترابزۆن و دەرسەعادەت، بە هۆی هەڵکەوتەی ناوچەکە لەسەر سنووری ڕووسیا خۆ لە شەڕی گەرم لادراوە و هەوڵ دراوە بوار بە گرفتی حوسێن بەگ نەدرێت و بەلای دەوڵەتدا بەکێش بکرێت و تەنانەت دڵیشی دراوەتەوە. بەڵام ئەنجامی ویستراو بەدەست نەخرا و ئەگەرچی حوسێن بەگ خۆی ڕەتی کردووەتەوە، بەڵام بەوە تاوانبار کراوە کە بەبیانووی نۆژەنکردنەوەی قەڵا لە ناو کەسانی ژێر دەسەڵاتی خۆی و لە ناو خەڵکدا باجی کۆ کردووەتەوە. یووسف بەگ کە یەکێك بوو لە کەسایەتییە ناسراوەکانی چڵدر و کرابوو بە موتەسەلیمی لیۆانە، لەلایەن عەلی ئاغاوە پلەی موتەسەلیمی لێ وەرگیرایەوە. لەبەر ئەوە حوسێن بەگ پەلاماری عەلی ئاغای دا و پێنج کەس لە پیاوەکانی ناوبراوی بە دیل گرت.

ئەوەندەی ڕوون دەبێتەوە، ناوچەکە لەبەر ئەوەی لەسەر سنووری ڕووس بووە، بۆ دەوڵەتی عوسمانی مایەی نیگەرانی بووە و ئەمەش هێرش و پەلاماری سەربازیی پێویستی بۆ سەر حوسێن بەگ دژوار کردووە. حافز محەمەد پاشا لە ڕاپۆرتی ١٨٤٠/٧/١٦دا دەنووسێت گرفتی حوسێن بەگ بەردەوامە، ناوبراو چاوی لە ویلایەتی چڵدر بڕیوە، دەستی کردووە بە کۆکردنەوەی سەرباز و ئەگەر چارەسەری بۆ نەدۆزرێتەوە، بەرخودانەکەی لەسەر ئاستی ویلایەت بەهەموو دەڤەرەکەدا تەشەنە دەکات. محەمەد حافز پاشا، عەبدی بەگی برای حوسێن بەگ و میری ئەردەهانی وەك سەرچاوەی ئەو زانیارییانە پێشان داوە.[٣٣٣]

دواجار دەست کرا بە بەکێشکردنی سەرباز بۆ دەڤەرەکە و یەکینەیەکی ١٥٠٠ کەسی لە ئەرزەڕۆمەوە بۆ ویلایەتی ترابزۆن بەڕێ کرا، فەرمانبەرەکانی ڕووس ئاگادار کرانەوە و هێزەکان بە فەرماندەیی محەمەد ئاغا ئوزونزادەی ترابزۆنی بەرەو ناوچەی ئاجارا بەڕێ کران.[٣٣٤]

ئەوەندەی زانراوە، ئەو بزووتنەوەیەی کە ساڵی ١٨٤٠ لە ئاجارا دەستی پێ کرد، بە دەرچوونی حوسێن بەگ لە ناوچەکە ڕاوەستا. بەڵام ساڵی ١٨٤٦ هاوکات لەگەڵ ئالۆزییەکانی واندا حوسێن بەگ گەڕایەوە بۆ ناوچەکە و بەرخودانی ئاجارا سەرلەنوێ دەستی پێ کردەوە.

وەک لە ڕاپۆرتەکانی دوای ئەو مێژووەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کوێر حوسێن بەگ ماوەیەک لە وان لای مەحموود خان گیرساوەتەوە و دواتر دەستی داوەتە بەرخودانێک کە ناوچەکانی ئاجارا، قارس، ئەرزەڕۆم و ترابزۆنی گرتەوە.

دەقی وەرگێڕدراوی نامەی کۆنسوڵی ئینگلیز لە ترابزۆن سەبارەت بە بەرخودانی کوێر حوسێن بەگ کە بۆ مسیۆ فانین–ی[٣٣٥] ناردووە و مێژووی ١٨٤٠/٧/٢٢ی بەسەرەیەوە و لە تۆمارەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا پارێزراوە، بەم جۆرەیە؛[٣٣٦]

"لە ناو سەنجەقی ئاجارادا کە ماوەیەکی کەم بەر لە ئێستا خرایە سەر ویلایەتی ترابزۆن، ترسی چەند یاخیبوونێکی گەورە هاتە ئاراوە و بە جەنابی باڵیۆزمەقامتان ڕادەگەیەنم کە ئەو یاخیبوونانە لەگەڵ هاتنەوەی کوێر حوسێن بەگدا ڕوویان دا. ناوبراو پێشتریش هەوڵی دابوو لە ناو ئەو سەنجەقەدا هەندێک یاخیبوون بخولقێنێت.

میری ناوبراو (کوێر حوسێن بەگ) تا ماوەیەکی کورتی لەمەوبەر لەگەڵ ڕێبەری کورد مەحموود خاندا لە وان دادەنیشت و ئەمجار دوای هاتنەوەی بۆ ئاجارا هەموو خزم و لایەنگرانی خۆی دۆزییەوە و ئەوانی جووڵاند و هانی دان بۆ بەرخودانی ئاماژە بۆ کراو. هەرچەندە والیی ترابزۆن حەزرەتی خەلیل پاشا ناوبراوی بۆ ترابزۆن بانگهێشت کرد و بەڵێنی پێ دا دڵی نەڕەنجێنێت، بەڵام میری ناوبراو ئەوەی پەسەند نەکرد. چ لێرە و چ لە لازستان سەرباز کۆ دەکرێتەوە بۆ پەلاماردانی ناوبراو. تەنانەت خەلیل پاشا نامەی بۆ مووشیری سوپای ئەنادۆڵ نووسی و داوای لێ کرد لە ئەرزەڕۆمەوە بڕێک سەرباز بە فەرماندەیی بەهرام پاشا بۆ ئێرە بەڕێ بکرێن بۆ ئەوەی لەگەڵ

سەربازەکانی ئێرەدا بچن بۆ بەرگریکردن. بەمەوە ژمارەی ئەو سەربازە ئاماژە بۆ کراوانە سەرجەم حەوت هەزار پیاون و کەشتییەکی نەمساییش بەناوی ئیستانبولێ پێنجسەد پیاوی گواستەوە بۆ لەنگەرگەی باتوون.

وەک ئەوەی باس دەکرێت، لەبەر ئەوەی ژمارەیەکی زۆری هێزی سوارەی مەحموود خان لای حوسێن بەگە، گومانم هەیە لە توانادابێ بەئاسانی ناوبراو (کوێر حوسێن بەگ) دەستگیربکرێت."

ئەو نووسراوەی کۆنسوڵی ئینگلیز زۆر ڕاستی سەبارەت بە کوێر حوسێن بەگ دەخاتە ڕوو. کۆنسوڵ دەڵێت حوسێن بەگ دوای ماوەیەک نیشتەجێبوون لای مەحموود خان لە وان گەڕاوەتەوە بۆ ئاجارا و هەموو خزم و لایەنگرانی خۆی بۆ بەرخودان هان داوە. بەو جۆرەیە دەیەوێت ڕوونی بکاتەوە کە خاڵی دەستپێکردنی بەرخودانەکە بە مەحموود خانەوە پەیوەستە. کۆنسوڵی ئینگلیز بە ئاشکرا دەنووسێت حوسێن بەگ هاوپەیمانی مەحموود خان بووە و لەبەر ئەوەی هێزەکانی سوارەی مەحموود خان لای حوسێن بەگ بوون، کۆنسوڵ ترسی ئەوەی هەبووە سەرەڕای هەموو هەوڵەکان نەتوانرێت بەرخودانی حوسێن بەگ بەئاسانی سەرکوت بکرێت.

ڕەوشی بەدرخان بەگ و نەستوورییەکان لە ساڵی ١٨٤٦دا

وەک دەردەکەوێت هێرش و پەلاماری بەدرخان بەگ بۆ سەر نەستوورییەکان لە دوای هاوپەیمانیی مێرە کوردەکانیش هەر درێژەی هەبووە. مێری جزیرە سەرەڕای هۆشیاریدانەکانی دەوڵەتی عوسمانی و ئینگلیزەکان ئەو پەلامارانەی ئەنجام دەدا و لەبەر ئەوەش ڕووبەڕووی ناڕەزایی توند بووەوە. لە ڕاپۆرتگەلی ئینگلیزەکاندا مێرەکانی کورد بە گشتی تاوانبار دەکرێن، بەڵام بەدرخان بەگ و نوورڵڵا بەگ و عەبدوڵحەمید پەرواری وەک سەرگەورەی ڕاستەقینەی ئەو کارە ناویان دێت. هیچ زانیارییەکیش لەبەر دەستدا نییە سەبارەت بە تێوەگلانی مەحموود خان و مێرە کوردەکانی تر لە کۆمەڵکوژیی نەستوورییەکان. بەپێی ڕاپۆرتی ئینگلیزەکان، شێخ محەمەدی موسڵی و شێخ یووسفی زاخۆیی هانی مێرە

کوردەکانی تریان داوە لەو کارەدا هاوکاری بەدرخان بەگ بکەن. ڕاپۆرتی کۆنسوڵی ئینگلیز لە موسڵ سەبارەت بەو بابەتە کە مێژووی ١٨٤٦/٩/١٩ی بەسەرەوەیە، بەم جۆرەیە؛[٣٣٧]

"بۆ جەنابی باڵیۆزمەقامتان دەنووسم نەستوورییەکانی قەزای تخوبی کە پێشتر سەر بە نوورڵڵا بەگی موتەسەلیمی هەکاری بوون و پاشان ئەم لای خۆیەوە بۆ بەدرخان بەجێی هێشتن، ترسی ئەوە لە ئارادایە بەدرخان بەگی ناوبراو کۆمەڵکوژییەکی زۆر توندتر لەوەی تایەفەی تیاری بەسەریان هێنابێت. نەستوورییەکان هەواڵیان هێناوە کە بەدرخان بەگ بەنیازی فرۆشتن دیل دەگرێت و سەرجەم ژنان و منداڵان تیرباران دەکات و لەم کاتەدا سەرباز کۆ دەکاتەوە و سەرقاڵی زەخیرە کۆکردنەوەیە. کرستیانەکان کەوتوونەتە ترس و نیگەرانییەکی ئەوتۆوە بە جۆرێك خۆیان ئامادە دەکەن پەنا بۆ خاکی ئێران ببەن. هەرچەندە بەمەبەستی تکاکردن بۆ پاراستنی تەیار پاشا چەند کەسێکی ناوداریان لەگەڵ دوو ڕاهیبدا بۆ موسڵ ناردووە، ناوبراوان نەگەیشتوونەتە موسڵ، یان لەو ڕێگا پەڕێشان بوون، یاخۆ ئەگەری ئەوە هەیە نەیانتوانیبێت بە ناوچەی پەرواریدا تێپەڕن و گەڕابنەوە. عەبدولحەمید بەگ کە لە مەسەلەی تیاریدا ناوبانگی دەرکردووە، هەموو ئەو نەستوورییانە دەکوژێت کە هەوڵ دەدەن بە خاکی ئەودا بگەنە موسڵ و تەنانەت لەم ماوەیەی دواییدا حەوت کەسی لە ناو بردووە. بەپێی ئەو نەخشەیەی ئەمجار بە هاوپەیمانیی میرەکانی دەوروبەر لە دژی نەستوورییەکان ئامادە کراوە، هێرشی ئەمجاری سەر نەستوورییەکان لە پەلاماری پێشوو زۆر کاریگەرتر دەبێت.

سەرگەورەی ئەو بەگانە بەدرخان بەگ و نوورڵڵا بەگ و عەبدولحەمید بەگە. میرەکانی کورد لە کاتێکدا هەموویان لە ناو خۆیاندا دوژمنی یەکترن، لەلایەن شێخ محەمەدی موسڵییەوە کە بە نەوەی ئەولیاکان دادەنرێت و لەلایەن شێخ یووسف زاخۆییەوە ئامۆژگاری کراون سەرجەم کوردان دوژمنایەتیی نێوان خۆیان بخەنە لاوە و بۆ لە ناوبردنی کرستیانەکان لەگەڵ بەدرخان بەگدا یەکبگرن و دواتر بگەڕێنەوە سەر کێشەکانی نێوان خۆیان."

لە درێژەی ڕاپۆرتەکەدا هاتووە نەستوورییەکان ناچارن لە هەمان کاتدا جزیە بدەن بە نوورلآلا بەگ و بەدرخان بەگ و نووسراوە پیاو بەڕێ کراوە بۆ دەڤەری پەرواری بەمەبەستی سۆراخکردنی تەیار پاشا. لە بەشێکی تری ئەو ڕاپۆرتەدا هاتووە کە ناوچەکانی شوێنی ژیانی کرستیانەکان بە هۆی هەکارییەوە لەسەر ئەرزەڕۆمن، بەڵام لەبەر ئەوەی لە چیایەکانی نێوان ئەو ناوچانە و ئەرزەڕۆمدا دوژمنانی نەستوورییەکان دەژین، هەلی ڕۆیشتن بۆ ئەوێ لە ئارادا نییە. لە درێژەی نامەکەدا هاتووە:

"ئەو کەسانەی لەسەر بیرکردنەوە و ئاکاری عەبدولڕەحمان بەگ و ئەو دوو شێخە ناوبراوەی سەرەوەن، پێویستە لەم ناوە دوور بخرێنەوە و نابێت بەدرخان بەگیش لە پێگەیەکی سەربەخۆی لەو جۆرەدا بهێڵدرێتەوە. ''سەڵتەنەتی سەنیە'' بە دەسەڵات و هێزی ''موما ئیلەیهی'' کە زیاتر خەیاڵە نەک ڕاستی، فریوی خواردووە و ڕێزگرتنی لە شێخەکان قەدەغە کردووە و بەدرخان بەگیش دوژمنی زۆری هەیە کە دەتوانرێت لە دژی وی سوودیان لێ وەربگیرێت. پاش دوورخستنەوەی شێخەکان، پنیانشی و زێباری هەموو عەشیرەتەکانی تر لەلایەن دەوڵەتی عەلییەوە بەدەست دەخرێن و پێویستە بەم نزیکانە لە چیایەکانەوە بپەڕێندرێنەوە. پێویستە لە تخوم و جیلۆ و هەندێك قەزای تردا لە ناو ئەو نەستوورییانەی کە لەسەر هەڵگرتنی چەك ڕاهاتوون، چەند هەزار تفەنگچییەکی باش بدۆزرێنەوە. دەکرێت ئەوانیش بێنە دامەزراندن. حەزرەتی تەیار پاشا بەنیازە لە دوای جەژن گەشتێك بکات و تا جزیرە بڕوات و لەبەر ئەوەی ژمارەیەکی زۆر سەربازی لەگەڵدایە، چاوەڕێ دەکرێت بەدرخان بەگ نەتوانێت ڕووبەڕووی ببێتەوە، یاخۆ تا تەیار پاشا لە پێدەشتەکان بێت، بەدرخان بەگ ناتوانێت بە هانای مەحموود خانەوە بچێت."

وەك ئەوەی دەکەوێتە پێش چاو، دەوڵەتی ئینگلتەرا لە ڕێی کۆنسوڵخانەکانییەوە لە ئەرزەڕۆم و موسڵ لە نزیکەوە بەدواداچونی بۆ هێرشی سەربازیی بەدرخان بەگ بۆ سەر هاوواڵاتیانی کرستیان کردووە و ڕێی پێشانی دەوڵەتی عوسمانی داوە. وەك ئەوەی لە ڕاپۆرتەکانیشدا ئاشکرا دەبێت ئەو شێخە ناوبراوانەی کە بەدرخان بەگیان بۆ ئەو بزووتنەوەیە هان

داوه، خاوەن کاریگەرییەکی گەورە بوون. ئینگلیزەکان هەروەها گوتوویانە ئەگەر بەدرخان بەگ لێ بدرێت، ئەوا ئیتر ناتوانێت هاوکاری مەحموود خانی بەرخۆدەر لە باکوور بکات.

ڕاپۆرتی دەرسەعادەت لە مێژووی ١٨٤٦/١١/١٧دا سەبارەت بەو بابەتە بۆ ویلایەتی ئەرزەڕۆم بەم شێوەیە دەست پێ دەکات؛[٣٣٨]

"حەزرەتی والیی موسڵ بە نووسراو ئاماژەی کردووە بۆ ئەوەی کە بەدرخان بەگی موتەسەلیمی جزیرە بە دە هەزار سەربازی کوردەوە هێرشی کردووەتە سەر عەشیرەتەکانی تخوبی و تیاری دانیشتووی سەنجەقی هەکاریی سەر بە ویلایەتی ئەرزەڕۆم و بوێریی بە خۆی داوە ژمارەیەکی زۆریان لێ بکوژێت و تیرباران بکات."

والیی موسڵ هەواڵی ئەو کۆمەڵکوژییەی گەیاند و بەدرخان بەگ لە دەرسەعادەت ڕووبەڕووی ناڕەزاییەکی زۆر توند بووەوە. کار گەیشت بەوەی بەمەبەستی لە ناوبردنی یەکجارەکیی بەدرخان بەگ ڕاوێژ بە موشیری سوپای ئەنادۆڵ عوسمان پاشا، والیی سیواس و پاشاکانی دیاربەکر و موسڵ کرا و داوایان لێ کرا دەست بە جموجووڵی پێویست بکەن. هاوکات بەرخودانی ناوەندی شاری وان بەردەوام بوو. دەوڵەت پێی وا بوو تا مەسەلەی بەدرخان بەگ چارەسەر نەکرێت، سەرکوتکردنی بەرخودانی وان یان دۆزینەوەی چارەسەرێکی گونجاو بۆی، کارێکی مەحاڵە. لەبەر ئەوە بڕیار درا تا مەسەلەی بەدرخان بەگ چارەسەر دەکرێت، خەڵکی وان بخافڵێندرێت.[٣٣٩]

هەوالنامەی کتێب

بەشی ٦

دوایین شەڕەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان
لە دژی عوسمانی لە سێبەری ناپاکییەکانی ساڵی ١٨٤٧دا

وەک ئاشکرا دەبێت لە کۆتایی ساڵی ١٨٤٦دا دەست کراوە بە هێرشی سەربازیی گەورە بۆ سەر بەرخودانەکانی ڕۆژهەڵات. یەکەم هێرش کرایە سەر کوێر حوسێن بەگی ئاجارایی کە کۆنسوڵی ئینگلیز پێی وا بوو لەبەر ئەوەی مەحموود خان پشتیوانی لێ دەکات، بەزاندنی کارێکی دژوارە. بەڵام دەست کرا بە ناردنی سەربار بۆ سەرکوتکردنی بەرخودانی کوێر حوسێن بەگ[٣٤٠] و بەپێی ڕاپۆرتی ١٨٤٦/١١/٢٨، بەرخودانی ناوبراو لە ناوچەی ئاجارای سەر بە ترابزۆن سەرکوت کراوە. کوێر حوسێن بەگ دەستگیر کرا، لە قەڵای سامسۆن زیندانی کرا و سزای هەتاهەتایی سەولێ لێدانی بۆ بڕدرایەوە.[٣٤١] ناوبراو داوای کرد سزایەکی لەو جۆرە بەسەر کەسانی هاوشێوەی ئەودا نەسەپێندرێت و خواستی خۆی و بنەماڵەکەی لە ناوچەیەکی بە گونجاو زانراو نیشتەجێ بکرێن. بەدوای ئەوەدا لە کۆتایی ساڵی ١٨٤٦دا بۆ ئیستانبوڵ بەڕێ کرا. بەپێی ڕاپۆرتی ١٨٤٨/٥/١١، بڕیار دراوە کوێر حوسێن بەگ بۆ دوورگەی کریت دوور بخرێتەوەو نامە بۆ مستەفا پاشای والیی کریت نووسرا و بە پێویست زانرا ناوبراو بەردەوام بخرێتە ژێر چاودێرییەوە و ڕێی هەڵهاتنی لێ بگیرێت. بەڵام حوسێن بەگ پێش ئەوەی ڕەوانەی کریت بکرێت، کۆچی دوایی کرد.

لە سەروبەندی دامرکاندنەوەی بەرخودانی کوێر حوسێن بەگدا لە باکوور، لە ناوچەی مەلازگرد جموجوڵ دەستی پێ کرد و ڕەزوان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هاسەنانلی کە یەکێک بوو لە عەشیرەتە گەورەکان، ناوی تێکەڵ بە بزووتنەوەکانی بەرخودان بوو. بەپێی ڕاپۆرتی والیی ئەرزەڕەووم ئەحمەد

عیزەت پاشا لە ١٢٦٣/M/١٠ (١٨٤٦/١٢/٢٩)، ڕەزوان ئاغا ترسی ئەوەی لێ نیشتووە دەوڵەت دەستگیری بکات، لەبەر ئەوە هەڵهاتووە و چووەتە وان و پەنای بۆ مەحموود خان بردووە.[٣٤٢]

دوای سەرکوتکردنی بەرخودانی کوێر حوسێن بەگ، مووشیری سوپای ئەنادۆڵ عوسمان پاشا دەستی کرد بە ئەنجامدانی هێرشی سەربازیی نەخشە بۆ کێشراو بۆ سەر مەحموود خان و بەدرخان بەگ و تابووڕەکانی سوپای ڕێکخراوی لە ئەرزەڕۆمەوە بۆ مووش و بتلیس گواستەوە. لە باکوور سوپای ئەنادۆڵ بە فەرماندەیيی مووشیر عوسمان پاشا و لە باشوور سوپای عەرەبستان بە فەرماندەیيی مووشیر نامیق پاشا دەستیان کرد بە سازدانی تەدارەك بۆ هێرش و شەڕ. یەکینەکانی سوپای ئەنادۆڵ بە فەرماندەیيی فەریق ئەحمەد پاشا بەمەبەستی پەلاماردانی مەحموود خان بۆ لای ئەرزەڕۆم و مووش گوازرانەوە[٣٤٣] و یەکینەکانی سوپای عەرەبستانیش بە فەرماندەیيی فەریق عومەر پاشا ئەرکی کشان بەرەو جزیرەیان پێ سپێردرا.[٣٤٤]

هەوڵەکانی بەدرخان بەگ بۆ ئاشتی

لە کۆتایی ساڵی ١٨٤٦دا ئیسماعیل نازم ئەفەندی لە لایەن دەرسەعادەتەوە ڕاسپێردرا بە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان و بۆ بەڕێوەبردنی گفتوگۆ و بە فەرماننامەی پێویست و زانیاریی زارەکییەوە ڕەوانەی جزیرە کرا بۆ کن بەدرخان بەگ. میری جزیرە بەدرخان بەگیش نەیدەویست لەگەڵ سوپای عوسمانیدا بچێتە شەڕی گەرمەوە و باوەڕی وا بوو بە گرتنەبەری ڕێگەی گفتوگۆ دەکرێت چارەسەر بدۆزرێتەوە، بۆیە لەگەڵ ئیسماعیل نازم ئەفەندیدا گفتوگۆی بەرفراوانیان سەبارەت بە چەندین بابەتی جۆراوجۆر ئەنجام دا. بەدرخان بەگ لە ١٢٦٣/S/٥ (١٨٤٧/١/٢٢) نامەیەکی بۆ دەرسەعادەت نووسیوە و تیایدا ڕوونی کردووەتەوە کە لەگەڵ نازم ئەفەندیدا لەسەر یەك بە یەکی مادە دەستنیشانکراوەکان هاوبیرن و دەڵێت ئەم بەهەموو شێوەیەك پێیانەوە

پابەند دەبێت، هەروەها بە مەرجەکانی پێشوو داوای لێبووردنی کردووە و نووسیوێتی: "هەزار گیانیشم هەبێت، ئاشکرایە بۆ جەنابی شاهانە (سوڵتان) بەختی دەکەم" و بەم قسانەی، بە شێوەیەکی ئاشکرا ویستی خۆی بۆ ئاشتی دەربڕیوە.[٣٤٥] ئیسماعیل نازم ئەفەندیش لە نامەی ڕۆژی ١٦/S/١٢٦٣ (١٨٤٧/٢/٢)دا بۆ دەرسەعادەت زانیاری سەبارەت بە دانوستاندنەکانی نێوان بەدرخان بەگ و خۆی بە دەرسەعادەت گەیاندووە و دەنووسێت ئەسعەد پاشای والیی موسڵیش بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لە بارودۆخ، دوای ئەم، نووسیاری خۆی بۆ دیاربەکر ناردووە. نازم ئەفەندی ئەوەشی لە نامەکەی زیاد کردووە کە بەدرخان بەگ بە ئەندازەی ئەوەی باس دەکرێت، بەهێز نییە. وەک زانراوە، نازم ئەفەندی لەوێوە چووەتە وان و لە ڕەوشی باکوور کۆڵیوەتەوە.[٣٤٦] ئەو مادانەی کە بەدرخان بەگ و نازم ئەفەندی لەسەریان هاوبیر بوون و پابەندبوونی بەدرخان بەگیان بە دەوڵەتەوە بەیان دەکرد و هەوڵێك بوون بۆ ڕێکخستنەوەی پەیوەندییەکان بێ ئەوەی سوپای عوسمانی بچێتە هەرێمەکەوە، بەم جۆرە کراون بە ڕاپۆرت؛[٣٤٧]

١. لە ئەگەری بەخشینی موتەسەلیمییەتی جزیرەدا لەلایەن دەرسەعادەتەوە بە کەسێکی تر، بەدرخان بەگ بە مەرجی زیان نەگەیاندن بە شکۆ و گیان و سامانی، لە مانگی خۆی لە جزیرە دادەنیشێت و ئەمە پەسەند دەکات، یان ئەگەر دەرسەعادەت بە گونجاوی بزانێت، ئەرکی کەدخودای موتەسەلیمی نوێی پێ دەسپێرێت.
٢. ئەگەر دەرسەعادەت بخوازێت، ئەوانەی بە هۆی ڕووداوەکانی پێشووترەوە ناوچەکانی خۆیان بەجێ هێشتووە و ڕوویان لە قەزاکانی تر کردووە، گەڕاندنەوەیان مسۆگەر دەکرێت.
٣. ئەو باجەی کە بەدرخان بەگ پێویستە بە هۆی لکاندنی قەزاکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی بە موسڵەوە بیدات، پێویستە تا دواپین ئاقچە بیدات.

٤. پێویستە بەپێی ڕێژەی دانیشتووانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی سەباز بدات بە سوپای عوسمانی.
٥. فەرمانبەرێك لەلایەن والیی موسڵەوە دێتە دامەزراندن بۆ دەستنیشانی ئەو جزیەی کە لە ناموسڵمانان (نەستوورییەکان) وەردەگیرێت. ئەگەر پێویست بێت، بەدرخان بەگ لەم کارەدا هاوکاری دەکات، ئەگەر نا، لەوەو پاش بۆی نییە دەست بخاتە کۆکردنەوەی جزیەوە (واتە دەست ناخاتە کاروباری نەستوورییەکانەوە.)
٦. جزیرە ئەگەرچی سەر بە موسڵە، بەڵام لەبەر ئەوەی دراوسێی ویلایەتەکانی دیاربەکر و ئەرزەڕۆمە، والییەکانی ئەو ویلایەتانەش لە ڕابردوودا دەستیان خستووەتە کاروبارییەوە. وەلێ لەمەودوا تەنیا سەر بە ویلایەتی موسڵ دەبێت، جگە لە فەرمانی والیی موسڵ، والییەکانی تر هیچ داخوازێکیان لە بەدرخان بەگ نابێت.

نامە و ڕاپۆرتەکانی بەدرخان بەگ و نازم ئەفەندی لە ئەنجومەنی تایبەت "مەجلیسی خاصە" تاوتوێ کران و سەرەڕای گشت سازشەکانی، بەڵێنەکانی بەدرخان بەگ بە مایەی متمانە پێ نەکردن دانران، چەخت لەسەر ئەوە کرا کە نابێت گوێڕایەڵی و پابەندبوون بە مەرجەوە گرێ بدرێت و باس لە پێویستی نەمانی بەدرخان بەگ لە جزیرە کرا. ئەنجوومەنی ئاماژە بۆ کراو پێی وا بوو بەدرخان بەگ بە ڕەفتارەکانی خۆی سەبارەت بە پابەندبوون بە دەوڵەتەوە نازم ئەفەندی لە خشتە بردووە و لەبەر ئەوەی دەزانێت دەوڵەت سەرقاڵی ئەنجامدانی هێرشی سەربازییە بۆ سەری، بە ناچاری خۆی وەك گوێڕایەڵی دەوڵەت دەخاتە ڕوو و خراپەکارییەکانی ڕابردوو لە بیر خۆی دەباتەوە. دەوڵەت پێی وا بوو بەدرخان بەگ دەیەوێت کات بەدەست بخات، بۆیە داوای لێ کرا لە گیان و سامانی خۆی دڵنیا بێت و گوێڕایەڵبوونی خۆی بەیان بکات، ئەگەر نا، پێویستە کۆتایی بە هەبوونی بهێندرێت لەو دەڤەرە و بۆ ئەو مەبەستەش بڕیار درا دەست بە هێرشی سەبازی بکرێت. بڕیار درا

نامەیەك بۆ بەدرخان بنێردرێت و تیایدا داوای لێ بكرێت بە مەرجی پاراستنی گیان و سامانی، گوێڕایەڵبوونی خۆی بەیان بكات و ئەگەر هەفتەیەك دوای گەیشتنی نامەكە دەستەودامێن نەبوو، بە هێزی سەربازی بەسەریدا دەدرێت.[٣٤٨]

لەبەر هەڵوێستی پێداگری عوسمانییەكان سەبارەت بە كۆتاییهێنان بە هەبوونی بەدرخان بەگ و ئەنجام نەدانی دانوستاندن لەگەڵیدا، بەدرخان بەگ نەیتوانی لە گفتۆگانی ئاشتی لەگەڵ عوسمانیگەلدا سەركەوتن بەدەست بهێنێت. بۆیە كەوتە هەوڵی بەكێشكردنی ئینگلیزەكان و لە ڕێی شێخ یووسفەوە داخواز و مەرجەكانی خۆی نارد بۆ كۆنسوڵی ئینگلیز لە موسڵ.[٣٤٩] ئینگلیزەكان، هەرچەندە لەبەر مەسەلەی نەستوورییەكان پشتیوانییان لە پەلاماری سەربازیی عوسمانییەكان بۆ سەر بەرخۆدەرانی كورد دەكرد، بەڵام ڕوونكردنەوەكان و بانگەوازی ئاشتیی بەدرخان بەگیان لە ڕێی والیی موسڵەوە گەیاندە عوسمانییەكان. بەدرخان بەگ لە ڕێی شێخ یووسفەوە بە ئینگلیزەكانی ڕاگەیاندووە كە ئەم مەرجانەی خوارەوە پەسەند دەكات. بەپێی ئەوە بەدرخان بەگ؛

١. دەچێت بۆ دەرسەعادەت ئەگەر كۆنسوڵی ئینگلیزەرا كەفالەتی بە ساغ و سەلامەتی گەڕانەوەی بكات.
٢. دەست لە تیربارانكردن و كوشتن هەڵدەگرێت و دیلەكان ئازاد دەكات.
٣. دەست بۆ نەستوورییەكان نابات و هەمان مامەڵەی هاوواڵاتیانی موسڵمانیان لەگەڵدا دەكات.
٤. ناهێڵێت وتاری هەینی بەناوی خۆیەوە بخوێندرێتەوە.
٥. ئەو باجەی پێویستە بە دەوڵەت بدرێت، دەیدات.
٦. مار شەمعۆن وەك پاتریكی بندەستەكانی خۆی (نەستوورییەكان) پەسەند دەكات و بەهیچ جۆرێك پەلاماری نادات.

بەدرخان بەگ کراوەیی خۆی بۆ هەر داخوازێکی تری لە دەوڵەتەوە هاتوو ڕادەگەیەنێت و وا دەردەکەوێت لە هەوڵی ئەوەدا بووبێت بەو جۆرە ئینگلیزەکان قایل بکات و زەمینە خۆش بکات بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا و ڕێ لە هاتنی سوپای عوسمانی بۆ هەرێمەکە بگرێت.[٣٥٠] داخوازە نوێیەکانی بەدرخان بەگ لە ڕێی ئینگلیزەکانەوە گەیەندرانە دەرسەعادەت و لەوێ تاوتوێ کران، بەڵام دیسان هەمان بۆچوونی سەبارەت بە بەسەرچوونی کاتی دانوستاندن و بڕیاری بە یەکجاری لە ناوبردنی هەبوونی بەدرخان بەگ دووپات کرایەوە. ئەو خاڵەی کە لە هەموو خاڵەکانی تر زیاتر لای عوسمانییەکان مایەی پەسەند نەکردن بوو، هەوڵدانی بەدرخان بەگ بوو بۆ خۆشکردنی زەمینەی گفتوگۆ لەگەڵ دەوڵەتدا سەربارەی گشت کردەوەکانی. دەرسەعادەت ڕوونکردنەوەکانی بەدرخان بەگی بەم جۆرە لێك دایەوە: لە کاتێکدا خەلیفەی ئیسلام لە ئارادا بێت، خوێندنەوەی وتاری هەینی بەناوی بەدرخان بەگەوە تاوانە، کۆشتنی نەستوورییەکان بێ ڕەزامەندیی دەرسەعادەت ئەنجام دراوە و بەدرخان بەگ بەو زانیارییانە وێنەیەکی پێچەوانەی ڕاستی دەخاتە ڕوو و هەوڵ بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی ئینگلیزەکان دەدات.

هاوکات نازم ئەفەندی گەیشتەوە دەرسەعادەت و بۆچوونەکانی خۆی بە زارەکیش بە ئەنجوومەن گەیاند و ڕوونی کردەوە: بەدرخان بەگ بە ئەندازەی ئەوەی باس دەکرێت، بەهێز نییە، لە ئەگەری بە جووڵەکەوتنی سوپای عوسمانیدا زۆربەی ئەوانەی دەوروبەری سەنگەر دەگۆڕن و چاوەڕێش دەکرێت بەدرخان لەو قەڵایەی لای هەکاری کە ئێستا بەهێزی دەکات[٣٥١]، بکشێتەوە. نازم ئەفەندی لە ڕاپۆرتی خۆیدا دەنووسێت بەپێی ئەو لێکۆلینەوەیەی لە وان ئەنجامی داوە، لە ئەگەری ڕووخاندنی بەدرخان بەگدا لای وانیش بەئاسانی دەڕووخێت، شەریف پاشای مووشی کەسێکی مایەی متمانە پێکردن نییە، بەڵام پێویستە لەبەر ڕۆشناییی هەلومەرجەکاندا تا چارەسەرکردنی مەسەلەکە دەستی پێوە بگیرێت.

وەك ئاشكرا دەبێت، دەوڵەتی عوسمانی ئیدی لەبری گرتنەبەری ڕێگەی تێگەیشتن لەگەڵ میرە کوردەکاندا، بە گونجاوی زانیوە سوپاکانی ئەنادۆڵ و عەرەبستان بۆ هەڕێمەکە ڕەوانە بکات و بە یەکجاری کۆتایی بە هەبوونی میرەکان بهێنێت. بۆیە تەنانەت ڕازیبوونی بەدرخان بەگی بەرخۆدەریش بە کشانەوە لە بەڕێوەبەرایەتیی جزیرە نەبووە بە هۆی دڵنیابوونی لێپرسراوانی عوسمانی. عوسمانیگەل دەیانزانی ئەگەر لەگەڵ بەدرخان بەگدا ڕێك بکەون، بە واتای ئەوەیە لەگەڵ بەشێکی زۆر لە هاوپەیمانەکانیشیدا ڕێك کەوتبن، بۆیە سەرەڕای هەموو بەڵێنەکانیشی، داوایان لێ کرد بێ مەرج خۆی بەدەستەوە بدات و بەو جۆرە ئومێدی ئاشتییان گەیاندە کۆڵانێکی داخراو. لە ئاکامیشدا زنجیرە شەڕی کورد و عوسمانی خۆی سەپاند.

ڕاپۆرتی عوسمان پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆڵ لە ١٨٤٧/٥/٢دا تیشك دەخاتە سەر سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانی لەمەڕ میرەکانی کورد.[٣٥٢] بەو پێیە، یەکێك لە کارە گرنگەکانی عوسمان پاشا بریتی بوو لە هەوڵدان بۆ تێکدانی هاوپەیمانیی میرەکانی کورد. یەکەم کاری بریتی بوو لە بەخشینی پلە بە شەریف بەگی قایمقامی مووش و بەکارهێنانی لەو کارەدا. وەك دەزانرێت قایمقامی مووش جێی متمانەی دەوڵەت نەبوو. ئەوەی زانراوە، عوسمان پاشا لە خارپووت بنکە و بارەگای داناوە، چاوی بە فەریق ئەحمەد پاشا کەوتووە و شەش تابووری سوپای ڕێکخراو و چوار یەکینەی ئەسپسواری بۆ ناوبراو تەرخان کردووە. هەروەها بڕیار درا لە ترابزۆن و مووش و بتلیس سەربازی باشبوزوق کۆ بکرێنەوە. هاوکات دوازدە پارچە تۆپ بۆ سوپای لەلایەن فەریق ئەحمەد پاشا پێکهێندراوەوە تەرخان کرا. عوسمان پاشاڕایگەیاندووە کە فەرمانی زارەکی و نووسراویی سەبارەت بە کارەکان داوە بە فەریق ئەحمەد پاشا. سەلیم پاشای میرلیوای سوارە و میرئالای مستەفا بەگیش خرانە ژێر فەرمانی فەریق ئەحمەد پاشاوە.

سوپای عوسمانی لە سەرێکەوە خۆی بۆ دواین شەڕ ئامادە دەکرد و لە سەرێکی تریشەوە هەوڵی دەدا بەگرتنەبەری ڕێی دیپلۆماسی هاوپەیمانیی

میره کوردەکان هەڵبوەشێنێتەوە. لە فەرماننامەی ١٨٤٧/٤/٢٥دا کە لەلایەن عوسمان پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆڵەوە دراوە بە فەریق ئەحمەد پاشا[٣٥٣]، باس لەوە دەکرێت بۆ دواین جار پیاو ڕەوانەی لای بەدرخان بەگ کراوە بۆ ئەوەی لە بەرخودان پاشگەز ببێتەوە، ئەگەر نا، دەست بە بزاوتی سەربازی دەکرێت. بۆیە داوا لە فەریق ئەحمەد پاشا کراوە بەمەبەستی جوواڵەکردنی سوپا بۆ ئەو ناوە دەستوبرد بکات لە تەواوکردنی کارەکانیدا. عوسمان پاشا لەو فەرماننامەیەدا داوا دەکات ئەحمەد پاشا جیاوازی لە نێوان بەرخۆدەران و بەرخۆنەدەراندا بکات، لە خوازیارانی داوای لێبووردن ببووڕێت و هەموو شتێکی پێویستیش بکات بۆ سەرکوتکردنی بەرخودانی ئەوانەی گوێ لە ئامۆژگاری ناگرن و پێ لەسەر بەرخودان دادەگرن.

سەرنجراکێشترین خاڵی ئەو ڕاپۆرتەی سەرەوەی عوسمان پاشا هەوڵدانە بۆ بەدەستخستنی شەریف بەگی قایمقامی مووش. شەریف بەگی مووشی[٣٥٤] کە بە تێوەگلان لە هاوپەیمانیی کورد تاوانبار دەکرا، لەلایەن فەریق ئەحمەد پاشاوە بانگ کرا و بەو جۆرە یەکەم هەنگاو نرا بەرەو هەڵوەشانەوەی هاوپەیمانیی میرە کوردەکان. نیشان و دیاری درا بە شەریف بەگ و براکانی و گەڕانەوەیان بۆ ڕێزی دەوڵەت مسۆگەر کرا. عوسمان پاشا لە ڕاپۆرتی خۆیدا بەم جۆرە باس لەو ڕەوشە دەکات؛

"ڕێز و ناوبانگی شەریف بەگ لەو دەڤەرە ئاشکرایە. هەروەها یەکێکە لە دۆستەکانی بەدرخان بەگ و لەگەڵ نوورڵڵا بەگی میری هەکاری و مەحموود خان و کەسانی تردا پەیوەندی هەیە. بۆیە بیر کرایەوە ئەگەر دانەیەک نیشانی پێ بدرێت، سوودی دەبێت بۆ بەدەستخستنی ناوبراوان و هەموو میرە کوردە ئیرەیی پێبەرەکانی تر.

بەپێی ئەوە؛ دانەیەک ''نیشانی زیشان''ی تایبەت بە ئەستەبلی ئامیرە ''ئاخووڕی تایبەت'' درا بە شەریف بەگ و دوو دانە شمشێریش درا بە موراد بەگ و خورشید بەگی برای."

لە درێژەی ڕاپۆرتەکەدا هاتووە فەرمان و هۆشیارکردنەوەی پێویست سەبارەت بە هێرشی سەربازیی چاوەڕوانکراو دراوە بە شەریف بەگ و لەو فەرماننامەیەدا کە ڕادەستی شەریف بەگ کرا، نووسراوە ئەگەر بۆ دواین جار پیاو بۆ کن بەدرخان بەگ ڕەوانە کرا بەمەبەستی قایلکردنی بە پاشگەزبوونەوە لە بەرخودان و پەسەندی نەکرد، ئەوا بزاوتی سەربازی دەست پێ دەکات. داوا لە شەریف بەگ کرا بە هەماهەنگی لەگەڵ فەریق ئەحمەد پاشادا کار بکات، بەهەموو جۆرێك پشتیوانی بکات و هەر لە ئێستاوە سواره و پیاده و تۆپچی و سەربازی ئامادە بکات.[٣٥٥]

بێگومان شەریف بەگ تاکە میری کورد نییە کە پێش دواین شەڕەکان بە پێدانی خەڵات (نیشان) بە دەست خراوە. بەهلوول پاشای قایمقامی بایەزیدیش کە هەر لە کۆنەوە بە نەریتی مولکداری و میراتگری دەسەڵاتی بایەزیدی بەڕێوە دەبرد، بەهەمان شێوە بەدەست خرا.[٣٥٦] لە ڕاپۆرتی ١٨٤٧/٤/٩دا کە مۆری ئەحمەد عیزەت پاشای والیی ئەرزەڕۆم و عەلی تۆفیقی دەفتەردارى ئەرزەڕۆمی پێوەیە[٣٥٧]، هاتووە؛ بەهلوول پاشا لەبەر ئەوەی بەر لە هەموو میرە کوردەکانی تر لایەنی دەوڵەتی گرتووە و بووە بە خاوەن پلەیەکی نزیك لە سوڵتان و تەنزیماتی خەیریەی پەسەند کردووە و بەپێی ئەوە هەڵسوکەوتی کردووە و بە حاڵی ئاشتیخوازانەی خۆیەوە لە ناو کوردەکاندا لە دەڤەرەکە ڕێزی لێ دەگیرێت، پێویستە خەڵات بکرێت. بۆیە داوا کراوە پلەکەی لە میرلیواوە بەرز بکرێتەوە بۆ "میری میران". داخوازەکەی ئەرزەڕۆم لە "مەجلیسی ڤالا" لە دەرسەعادەت تاوتوێ کرا، بۆچوون وا بوو بەپێی ڕەوشی هەیی کارێکی گونجاو دەبێت و بە بڕیارنامەی ١٢٦٣/C/٤ (١٨٤٧/٥/١٩) پەسەند کرا.[٣٥٨]

مووشیری سوپای ئەنادۆڵ عوسمان پاشا دوو نامەی بۆ مەحموود خان و نوورڵڵا بەگ نووسی و دای بە شەریف بەگ بۆ ئەوەی پێیان بگەیەنێت و ئەویش گەیاندنی. لە نامەکاندا نووسرابوو ئەگەر بێنە پاڵ دەوڵەت، وەك شەریف بەگ خەڵات دەکرێن. عوسمان پاشا لە دوو نامەی هاوناوەڕۆکدا بۆ

مەحموود خان و نوورڵڵا بەگی دوو پایەی هەرە گرنگی هاوپەیمانیی کورد کە مێژووی ١٨٤٧/٤/٢٧یان بەسەرەیەوەیە[٣٥٩]، دەنووسێت شەریف بەگ هاتووەتە لای ئەم و پابەندبوونی خۆی پێشان داوە و لە پای ئەوە پلەی بەڕێوەبەری ئەستەبلی ئامێرە "ئاخووڕی تایبەت" و نیشانێکی پێ درا. نامەکەی عوسمان پاشا بەم جۆرە بەردەوام دەبێت؛

"موما ئیلەیهی (شەریف بەگ) گوتی ئێوەی بەڕێزیش دەتانەوێت خزمەتی سەلتەنەتی سەنییە بکەن. دەزانن کە بەپێی خێر و فەڕ و پایەبەزری هەڵسوکەوتتان لەگەڵدا دەکرێت. بۆیە متمانە بە قسەکانی شەریف بەگ بکەن و هەر کاتێك ئەم نووسراوەمان گەیشتە لاتان، بەپەلە وەرن بۆ لای خۆشەویستی ئێمە. خۆ ئەگەر بە قسەی ئەم و ئەو فریو بخۆن و پشت بە قسەکانی شەریف بەگ نەبەستن و نەیەن، دواتر پەشیمانی داد نادات.

هەرکەسێك لە ئاین و دەوڵەتی عەلییە هەڵهاتبێت، لە ئاکامدا چارەنووسی هەر تیاچوون بووە. لەبەر ئەوەی لەلایەن سوڵتانەوە فەرمانم پێ دراوە، کەفیلم کە هیچ زیانێك بە سامان و گیان و شکۆ و ناموووستان ناگات.

دواتریش قسەی لە جۆری ''ترسام، یان بە قسەی فلان فریوم خوارد''، نایخوات. لە کاتێکدا دەرگاکانی لێبووردنی ئامادە، میهرەبانی، فەڕ و پایەبەرزی کراوەن و بۆ ئەوەی سبەینێ لە ڕۆژی حەشردا هیچ قسەیەکتان نەبێت بۆ کردن، من بەهەموو شێوەیەك ڕێگاتان پێشان دەدەم.

لەگەڵ بیرکردنەوەدا لەمانە، پشت بە قسەکانی شەریف بەگ ببەستن و بە قسەی کەس فریو مەخۆن و ڕێوشوێنی تایبەت نووسراوە بۆ ئەوەی یەکسەر بێن بۆ لامان و بە خۆڕایی ئەم خێر و ڕێز لێنانە[٣٦٠] لە دەست خۆتان مەدەن.

خوای بانی سەران یار بێت و وەك خۆتانیش دەزانن، ئارەزوو و چاوەڕێ دەکەین بەو شێوەیەی کە نووسراوە، هەڵسوکەوت بکەن."

عوسمان پاشا ویستوویەتی بەو نامە هەڕەشەئامێزە کە بۆ مەحموود خان و نوورڵڵا بەگی ناردووە، میرە کوردەکان بەناوی خەڵات و نیشانەوە ڕام بکات و هەوڵی داوە بەو جۆرە هاوپەیمانیی ئەوان لەگەڵ بەدرخان بەگدا لەبار ببات. وەك لە بەشەکانی داهاتوودا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، ئەو بانگهێشتەی عوسمان پاشا لەلایەن مەحموود خانەوە بایەخی پێ نەدراوە، بەڵام توانیوێتی نوورڵڵا بەگ لە پەل و پۆ بخات. نوورڵڵا بەگ لە دوای ئەو دیدارانە هیچ بەشداریەکی بەرجەستەی لە شەڕەکانی کورد و عوسمانیدا نەکرد و پاش ناپاکیکردنی ئێزدین شێری زاوای ئەم لە بەدرخان بەگ، میری جزیرە بەردەوام بوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای ئەنادۆڵ، بەڵام نوورڵڵا بەگ پشتی لە بەدرخان بەگ و مەحموود خان کرد و گوێڕایەڵیی خۆی بۆ عوسمان پاشا ڕاگەیاند. عوسمان پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆڵیش لە پای ئەوە پلەی "سەرگەورەی دەرگاوانی دەرگاهی عالی"ی بە نوورڵڵا بەگ بەخشی و دوای سەرکوتکردنی بەرخودانەکە وەك بەڕێوەبەری هەکاری هاتە دامەزراندن و بەو جۆرە مانەوەی دەسەڵاتی مسۆگەر کرا. ئیبراهیم خانی کوڕیشی لە سوپادا وەرگیرا.

لێپرسراوانی عوسمانی توانیان بەو هەوڵانە نوورڵڵا بەگ لە ڕیز دەربپەڕێنن و هەمان کات درێژەیان بە هەوڵەکانیان دا بۆ پاشگەزکردنەوەی مەحموود خان لە بەرخودان. شەریف بەگی قایمقامی مووش کە هەوڵەکانی پێشووی بێ ئەنجام مابوونەوە، دیسان هاتە دەستنیشانکردن بۆ کۆکردنەوەی باجەکانی وان و قەزاکانی و لە سەرکوتکردنی بەرخوداندا ئەرکی ناوبژیکردنی پێ سپێردرا و ڕەوانەی لای مەحموود خان کرا. شەریف بەگ بەمەبەستی بە یەکجاری کۆتاییهێنان بە بەرخودان و کۆکردنەوەی باجەکان دە ڕۆژ لای مەحموود خان مایەوە و گفتوگۆی لەگەڵدا کرد و هەوڵی دا قایلی بکات. شەریف بەگ هەوڵی دەدا بۆ ڕێکخستنی مەحموود خان و یاخیبووەکانی وان لەگەڵ دەوڵەتدا و داوای لە والیی ئەرزەڕۆم کرد ئەگەر لەو کارەدا سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، قایمقامییەتی وان بدرێت بە خۆی یان

یەکێك لە براکانی. بەڵام لێپرسراوانی عوسمانی نەیانتوانی مەحموود خان بەو شێوەیە قایل بکەن و هیچ ئەنجامێکیان دەستگیر نەبوو.[٣٦١] لێپرسراوانی عوسمانی دوای ئەوەی نەیانتوانی لە ڕێی شەریف بەگەوە چارەسەر بدۆزنەوە، ئەمجار بە نهێنی لەگەڵ شەریف ئاغا تۆپچووزادە کە یەکێك بوو لە کەسایەتییەکانی ناو شاری وان، دەستیان بە گفتوگۆ کرد و هەوڵیان دا لەو ڕێگایەوە دووبەرەکی بخەنە نێوان بەرخۆدەرانی وانەوە. هاوکات ئاشکرا دەبێت مەحموود خان لە ساڵی ١٨٤٦دا ناوەندی شاری وانی بەتەواوی خستووەتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە. مەحموود خان ساڵی ١٨٤٧ لە جێی کوێر مستەفا بەگی تەیموور پاشازادە، فازل بەگی نەوەی هەمان بنەماڵەی کرد بە بەڕێوەبەری وان.

شەریف ئاغا تۆپچووزادەی[٣٦٢] خەڵکی وان کە لێپرسراوانی عوسمانی توانیبوویان خۆیانی پێ بگەیەنن، چووە ئەرزەڕۆم و بە نهێنی چاوی بە والیی ئەرزەڕۆم کەوت و زانیاریی سەبارەت بە بارودۆخی وان بە والی گەیاند. لێپرسراوانی عوسمانی دەیانویست لە ڕێی شەریف ئاغاوە لە وان بەرەیەکی نەیار دژ بە مەحموود خان پێك بهێنن. شەریف ئاغا لە ئەرزەڕۆم فەرمانی وەرگرت و بۆ وان گەڕایەوە وڕایگەیاند ئەگەر کۆتایی بە بەرخودان بهێندرێت، دەوڵەت لە تاوانەکانی ڕابردوو دەبووریێت. بەو جۆرە شەریف ئاغا هەوڵی دا بە ئامۆژگاریکردن مەحموود خان لە دەوڵەت نزیك بخاتەوە و دووبەرەکی لە نێوان ئەو و بەدرخان بەگدا دروست بکات. مەحموود خان بە خوێنساردی و بێبایەخانە پێشوازی لە داخوازەکەی شەریف ئاغا کرد، بەڵام دواجار پێی گوت "سوێندی خواردووە لەگەڵ بەدرخان بەگدا لە "خلاف"دا[٣٦٣] نەبێت، سەبارەت بە چۆنیەتیی هەڵسوکەوت ڕاوێژ بە بەدرخان بەگ دەکات و بەپێی ئەوە ڕەفتار دەکات." مەحموود خان لە ئاکامدا داخوازەکەی شەریف ئاغای ڕەت کردەوە. شەریف ئاغا پاش ئەوەی نەیتوانی بەو شێوەیە مەحموود خان قایل بکات، ئەمجار مەسەلەکەی لەگەڵ کوێر مستەفا بەگی تەیموور پاشازادەدا تاوتوێ کرد، هەوڵی دا پشتیوانیی ئەو بەدەست بهێنێت و

تەنانەت پێی گوت لە ئەگەری بەردەوامبوونی بەرخودانی مەحموود خاندا لە دەڤەرەکە کۆچ دەکەن. کوێر مستەفا بەگ داخوازەکانی شەریف ئاغای ڕەت کردەوە و هەواڵی گشت داخواز و هەوڵەکانی شەریف ئاغای بۆ مەحموود خان نارد کە ئەو کاتە لە دەرەوەی وان دادەنیشت. مەحموود خان پێشتر ئەو داخوازانەی ڕەت کردبووەوە، کەچی شەریف ئاغا دەیخستنە بەردەستی کەسایەتییە ناوارەکانی وان و لە پای ئەوە خان زۆر بەتوندی لێی تووڕە بوو و عەبدولڕەزاق بەگی بۆ ڕەزوان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هاسەنانلی بە سەربازی سوارە و پیادەوە نارد بۆ مااڵی شەریف ئاغا بەمەبەستی دەستگیرکردنی. بەاڵم شەریف ئاغا پێش ئەو بەسەردادانە هەواڵی پێ گەیشت و ناچار بوو بە خێزانەوە لە وانەوە بۆ ئەرزەڕۆم هەاڵبێت.[٣٦٤] یەکێك لە هۆکارە گرنگەکانی ئەو هەموو بایەخدانەی لێپرسراوانی عوسمانی لەبەر ترسی ئەوە بوو ئەگەر بەدرخان بەگ لە باشوور تێك بشکێت، ئەگەری ئەوە هەیە بچێتە الی هاوپەیمانەکانی لە باکوور و خۆی لە قەاڵی وان قایم بکات. لە ڕاپۆرتی "مەجلیسی خاصە"دا لە ١٨٤٧/٥/٢٤ سەبارەت بە بەدرخان بەگ و مەحموود خان نووسراوە؛

"بەدرخان بەگ لە بەرانبەر ئۆردووی هەمایۆن بەرگری پێ ناکرێت و ئاشکرایە هەاڵدێت و ئەو کاتە بۆ خۆقایمکردن دەچێتە قەاڵی وانەوە. بۆ ڕێگرتن لەو ئەگەرە، بااڵوەپێکردنی تاقمی مەحموود خان و دابینکردنی ئاسایشی وان کارێکی گونجاو دەبێت."

بەو جۆرە داوا دەکرێت بەر لەوەی بەدرخان بەگ پەنای بۆ ببات، بەرخودانی مەحموود خان سەرکوت بکرێت.[٣٦٥]

ناپاکیی عەبدالڕ خان

لێپرسراوانی عوسمانی لە هەوڵەکانیاندا بۆ پووچەاڵکردنەوەی هاوپەیمانیی میرەکانی کورد ئەنجامێکیان دەستگیر بوو کە هەرگیز چاوەڕێی نەبوون و توانیان عەبدالڕ خان بەالی دەوڵەتدا ڕابکێشن. پەیوەندیی نێوان

میرەکانی کوردیش لە پاڵ هەوڵی لێپرسراوانی عوسمانی فاکتەرێکی چارەنووسساز بوو لەو سەرکەوتنەی عوسمانییەکاندا. مەحموود خان و فازل بەگ تەیموورزادەی بەڕێوەبەری وان[٣٦٦] و بەدرخان بەگ هاتنە سەر ئەو باوەڕەی کە لە جزیرە بەرگری ناکرێت و وا ڕێك کەوتن بەدرخان بەگ خۆی لە قەڵای خۆشاب قایم بکات و مەحموود خانیش لە قەڵای وان بەرگری بکات. بەڵام ئەو حسابەی میرە کوردەکان کردیان، بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو لەلایەن عەبدالڵ خانی برای مەحموود خانەوە شێوێندرا. وەك لە بەشەکانی پێشوودا ڕوونمان کردەوە، ساڵی ١٨٣٨ کاتێك مەحموود خان لە ترۆپکی بەرخوداندا بوو لە دژی دەوڵەتی عوسمانی، بە شێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو لەلایەن میرەکانی بۆتان و هەکارییەوە بەزێندران و ئەمەش گرنگترین هۆکاری ئەو هەڵوێست وەرگرتنەی عەبدالڵ خان بوو. ئەو ڕووداوە کە بوو بە هۆی یەکەم دوورخستنەوەی مەحموود خان و براکانی، هیچ کاتێك لەلایەن عەبدالڵ خانەوە لە بیر نەکرا و لە ساڵانی دواتریشدا زۆر بە ساردی بۆ بەدرخان بەگی دەڕوانی و هەڵوێستێکی دووڕەپەڕێزانەی لە بەرانبەری گرتەبەر. تەنانەت هاوپەیمانیی مەحموود خان لەگەڵ بەدرخان بەگدا بوو بە هۆی ئەوەی ساردی بکەوێتە نێوان هەردوو براوە.

لەبەر ئەو هۆیانە کاتێك عەبدالڵ خان هەوالێی پێ گەیشت کە بەدرخان بەگ لەگەڵ مەحموود خاندا ڕێککەوتووە و خۆی لە قەڵای خۆشاب قایم دەکات، زۆر نیگەران بوو. هاتنی بەدرخانی بەگی بۆ قەڵای خۆشاب پەسەند نەکرد و لە ڕقی ئەوە و بە پێچەوانەی ویستی مەحموود خانەوە گوێڕایەڵیی خۆی بۆ ئەو لێپرسراوانەی دەوڵەتی عوسمانی دەربڕی پەیوەندییان لەگەڵیدا هەبوو. ئەو هەستە نەڕێنییەی بەرانبەر بەدرخان بەگ هەیبوو، بەسەر ڕێزیدا بۆ مەحموود خانی برای سەرکەوت و بوو بە هۆی ئەوەی لە کاتێکی زۆر هەستیاردا ناپاکی بکات. بەپێی قسەی والیی ئەرزەڕۆم، بەدرخان بەگ و مەحموود خان بە لەهەڤهاتنیان عەبدالڵ خانیان فەرامۆش کردووە و ئەویش ئەمەی پێ پەسەند نەکراوە و چووەتە ڕیزەکانی دەوڵەتی عوسمانییەوە.[٣٦٧]

وەك ئاشكرا دەبێت، لەو سەروبەندەدا مەحموود خان بەڕێوەبردنی قەزای خۆشابی بە میر محەمەدی کوڕی عەبدالڕ خان بەخشیوە و عەبدالڕ خانیش لە قەڵای سەتمانیسی چوار سەعاتەڕێ دوور لە سنووری ئێران دانیشتووە.[٣٦٨] بەو پێیە عەبدالڕ خان پەیوەندی بە عوسمانییەکانەوە کرد و لە کاتێکدا لە قەڵای سەتمانیس دادەنیشت، لە بەهاری ساڵی ١٨٤٧دا کە هەستیارترین قۆناغی بەرخودان بوو، چووە قەڵای خۆشاب و بە ئاشکراڕایگەیاند قەڵای خۆشاب دەپارێزێت و ڕووبەڕووی داخوازەکانی مەحموود خانی بۆ و بەدرخان بەگ دەبێتەوە.

مەحموود خان بەم ناپاکییەی عەبدالڕ خان بەتەواوی شڵەژا و هەموو نەخشەکانی ژێر و ژوور بوون و لە ڕێی ناوبژیوانانەوە نامەی بۆ براکەی نارد تا دەست لەو بزاوتە هەڵبگرێت و هەوڵی دا قایلی بکات. شەڕەکانی ئەو کاتە لە دژی دەوڵەتی عوسمانی و هێزی عەبدالڕ خان لەو ناوچەیە پێشتر کارێکی وایان کردبوو کردنەوەی بەرەیەکی نوێ لە دژی مەحموود خان و بەڕپاکردنی شەڕێکی گەرم کارێکی مەحاڵ بێت. مەحموود خان لە نامەیەکدا ڕوونی دەکاتەوە ئەگەرچی خۆشابی خستووەتە ژێر دەسەڵاتی میر محەمەدەوە، بەڵام هەواڵی پێ گەیشتووە کە ناوبراو بە شێوەیەکی ناڕەوا دەست دەخاتە کاروباری ناوچەکە و ستەم لە دانیشتووان دەکات و ئەمیش داوای لێ کردووە دەست لەو ڕەفتارانە هەڵبگرێت. مەحموود لە درێژەی نامەی ١٨٤٧/٥/١دا بەمەبەستی پاشگەزکردنەوەی براکەی لە ناپاکی دەنووسێت؛[٣٦٩]

"ئەگەر ناوچەت دەوێت، با ناوچەت بدەینێ. نابێت لەمەودوا دەست بخەیتە بەرژەوەندیی هەژارانەوە. ئەگەر گوندت دەوێت، با گوندێکت بدەینێ و نیشتەجێ بیت. ئەگەر متمانەشمان پێ ناکەیت، با کارێکی وا بکەین بڕوا بکەیت و قایل بیت. وەرە لەکن من بحەوێرەوە، بخۆ و بخۆرەوە و نۆشی گیان بێت. ئەگەر لەمەودوا پارە و ئاقچە لە هەژاران وەربگریت، لێت قەبوڵ ناکەم. لەگەڵ ئەم تێبینییەدا یەکسەر بە ئاوەز هەڵسوکەوت بکە و دڵت کوێ دەخوازێت، یان ئەگەر دەتەوێت لای من دابنیشیت، یان ئەگەر ئارەزوو

دەکـەیت لـە گونـدێك، یـان لـە ناوچـەیەکی ئـەم دەوروبـەرە دابنیـشیت، دەستبەجێ وەلامم بۆ بنێرە."

مەحموود خان لە درێژەی نامەکەیدا ڕوونـی دەکاتـەوە خـەڵکی هـەژار و نەدار بەو جۆرە زیانیان پێ گەیشتووە و دەڵێت ئەوە کارێکی گونجاو نییـە و داوا دەکـات دەسـتی لـێ هـەڵبگیرێت. مـەحموود خـان بـەوەوە نەوەسـتا و نامەیەکی بەهـەمان نـاوەرۆك و داخوازییـەوە نـارد بـۆ یـەکێك لـە پیاوەکـانی عەبدالڵ خان بەناوی حاجی عەبدی ئەفەندی و داوای لێ کرد لە عەبـدالڵ خـان بخوازێت دەست نەخاتە "بەرژوەندیی وڵات و کورد"ەوە.[٣٧٠]

عەبدالڵ خان وەلامی ئەرێنیی ئامۆژگاری و داخوازەکانی مەحموود خـانی بـرا گـەورەی خـۆی نەدایـەوە و هەڵوێـستی ئـەو گـشت هاوکێـشەکانی دەڤەرەکەی قلپ کردەوە و میرە کوردە یاخیبووەکـانی خستە دۆخێکـی تـا بڵێیـت دژوارەوە. داخـوازێکی هـەمان شـێوە لـە بـەدرخان بـەگی مـیری جزیرەشەوە بۆ عەبدالڵ خان چوو. بەدرخان بەگ کەسێك لە پیاوەکانی خـۆی بەناوی میرزا و یەکێك لە ئاغاکانی عەشیرەتی دوودێری[٣٧١] بەناوی عەلی ئاغـا ڕەوانەی لای عەبدالڵ خان کرد و داوای لێ کـرد پەیوەنـدی بەمانـەوە بکـات و قەڵای خۆشاب ڕادەستی ئەم بکات. نامەی عەرەبیی بەدرخان بەگ بۆ عەبدالڵ خان کە مێژووی ١٨٤٧/٥/٧ی بەسەرەوەیە، بەم جۆرەیە؛[٣٧٢]

"میعراجی شەریفتان و سەلامەتیی زاتی خۆتان دەپرسین. ئاشکرایە لای جەنابتان ماوەیەك لەمەوبەر لە چەند کەسایەتیمان بیـست دەسـتتان بەسـەر قەڵای خۆشابدا گرتـووە و زەوتتـان کـردووە. نـەمانتوانی بـزانین لەبـەر چـی هۆیەك بووە. تەنانەت لەبەر ئەوەی خزمەتکارەکـەی ئێرەشـتان هۆکارەکـەی پێمان نـەگوت، ئـەمجار عـەلی ئاغـام نـاردە لاتـان. بـا لـەوێ لەگـەڵ ئێـوەدا دابنیشێت. لـەم ڕۆژانـەدا لای ڕۆم–ەوە[٣٧٣] پێـشهات و وەلامـی خـۆش دێـت. ئەگەر لە نێوان ئێمە و ڕۆمدا ڕێککەوتن بکرێـت و بـزانین قـسەکانیان ڕاسـتە، ئەو کاتە فەرمان دەدەم عەلی ئاغا بگەڕێتەوە. ئەگـەر پێـچەوانە ڕوو بـدات و لە نێوان ئێمە و ڕۆمدا دوژمنایەتی دەربکەوێت، تکاتان لێ دەکەم بێن بۆ ئەم

ناوه بۆ ئەوەی بتانبینم. لە ئاستی یەکدیدا دادەنیشین. با عەلی ئاغا تا کاتی گەڕانەوەی ئێوە لەوێ لە قەڵا چاوەڕێ بکات."

وا دەردەکەوێت بەدرخان بەگ لەگەڵ عوسمانییەکاندا دەستی بە دانوستاندنی ئاشتی کردبێت و لە کۆتاییی نامەکەیدا دەنووسێت هەندێك ڕوونکردنەوەی زارەکیشی ناردووە. وەك ئاشکرا دەبێت، بەدرخان بەگ و مەحموود خان هەوڵێکی چڕ و پڕیان داوە بۆ قایلکردنی عەبدالڵ خان و باوەڕیان وا بووە قەڵای خۆشابی دراوسێی هەکاری و خاکی ئێران شوێنێکی زۆر پێویستە بۆ ئەوەی لە دواییدا ساتدا پەنای بۆ ببرێت و لێیەوە درێژە بە بەرخودان بدرێت. بەڵام عەبدالڵ خان بەهیچ جۆرێك گوێی لە داخوازەکانی کاکی و میری جزیرە نەگرت و یەکسەر ئەرزەڕۆمی لە پێشهاتەکان ئاگادار کردەوە.

ئەو نامەیەی کە عەبدالڵ خان سەبارەت بەو بابەتە بۆ ئەرزەڕۆمی نووسیوە و مێژووی ١٢٦٣/Ca/٢٩ (١٨٤٧/٥/١٥)ی بەسەرەوەیە، وردەکاریی گرنگ لە خۆ دەگرێت.[٣٧٤] خان عەبدالڵ کە لە وانەوە و لە ڕێی شەریف ئاغاوە بەناوی دەوڵەتی عوسمانییەوە پێشنیازی بۆ برابوو، لەو نامەیەدا بە شێوەیەکی تایبەت ڕوونی دەکاتەوە ئەو هیچ پەیوەندییەکی نییە بەو بەرخودانەی کە ماوەی نزیکەی سێ ساڵە لە دەڤەری وان هاتووەتە ئاراوە و ڕوونی دەکاتەوە ئەو جگە لە خزمەتکردنی سوڵتان هیچ ئومێدێکی تری نییە. ئەم قسانە ئەوە دەخەنە ڕوو کە عەبدالڵ خان پێشتریش خۆی دوورەپەڕێز گرتووە لەو هاوپەیمانییەی کە بە ڕابەرایەتیی بەدرخان بەگ پێکهاتبوو. عەبدالڵ خان دوای چەند سەودا و مامەڵەیەك لەگەڵ عوسمانییەکاندا لە قەڵای سەتمانیسەوە چووە قەڵای خۆشاب، لەوێ دانیشت و بە جۆرێك لە جۆرەکان زەوتی کرد و گوێڕایەڵیی خۆی بۆ دەوڵەتی عوسمانی بەیان کرد. هەرچی زانیارییەکیشی لەسەر هاوپەیمانیی میرە کوردەکان هەبوو دای بە عوسمانییەکان و ئاشکرای کرد بەدرخان بەگ نیازی هەیە خۆی لە قەڵای خۆشاب قایم بکات، بەڵام لە نامەکانیدا ڕوونی دەکاتەوە ئەو بوار بە

هەنگاوێکی لەو جۆرە نادات. عەبدالڵ خان ئاماژە بۆ شەریف بەگی قایمقامی مووشیش دەکات و زۆر بە ئاشکرا دەنووسێت شەریف بەگ سێ ساڵ لەوەوبەر هاتووە بۆ مالّی مەحموود خانی کاکی ئەم و بووە بە میوان و جەختی کردووە کە خزمی میرەکانە و سوێندی هاوپەیمانیی خواردووە. بەدرخان بەگ، وەك پێشتر باس کرا، عەلی ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی دوودێری و کەسێك لە پیاوەکانی خۆی بەناوی میرزا نارد بووە لای عەبدالڵ بەگ و داوای کردبوو قەڵای خۆشاب ڕادەستی ئەم بکرێت، بەڵام عەبدالڵ خان ئەو داوایەی پەسەند نەکرد و نوێنەرەکانی گێڕایە دواوە. عەلی ئاغا بۆ جزیرە گەڕایەوە و میرزاش چوو بۆ قەڵای وان. عەبدالڵ خان بە ئاشکرا دەنووسێت مەحموود خانی براشی داوای لێ کردووە قەڵای خۆشاب ڕادەست بکات، بەڵام ئەم پەسەندی نەکردووە و دەڵێت تەنانەت نامەی بۆ تەیموورزادەکانیش ناردووە و پێیانی گوتووە قەڵای وانیش ڕادەست نەکەن. عەبدالڵ خان داوای لە دەوڵەتی عوسمانی کرد لە بەرانبەر ئەو کارەدا پلەی "میری میران"ی پێ بدرێت.[٣٧٥] بەو جۆرە نەخشەی بەدرخان بەگ و مەحموود خان سەبارەت بە خۆ قایمکردن لە قەڵای خۆشاب و بەتەواوی مکوومکردنی قەڵای وان و گواستنەوەی بەرخودان بۆ دەڤەرەکانی وان و خۆشاب پووچەڵ بووەوە. مەیدانبازیی عەبدالڵ خان لە بەرانبەر مەحموود خانی کاکی و بەدرخان بەگ و بەتایبەتیش پەیوەندییە نهێنییەکانی لەگەڵ فازل بەگ تەیموورزادەی ناو هاوپەیمانیی کوردی و ئامۆژگارییەکانی بۆ ناوبراو، لەبەریەك هەڵوەشانەوەی ڕیزەکانی مەحموود خانی خێراتر کرد.

عەبدالڵ خان بەردەوام لێپرسراوانی عوسمانیی لە هەڵوێستی خۆی لە بەرانبەر مەحموود خانی کاکی و میری جزیرە و چۆنیەتیی دەست بەسەرداگرتنی قەڵای خۆشاب و پاراستنی و لە پێشهاتەکان ئاگادار دەکردەوە. لە نامەی ١٨٤٧/٥/٢٠دا[٣٧٦] دەنووسێت بە شێوەیەکی یەکجاری بە نەرێنی وەڵامی داخوازەکانی مەحموود خانی کاکی داوەتەوە. عەبدالڵ خان دەڵێت بەدرخان بەگیش نامەی بۆ نووسیووە و پیاوی بۆ لای ناردووە.

عەبدالڵ خان لەو هەمان نامەدا داوای کردووە لەگەڵ ناسر ئاغادا کە بۆ ئەرزەڕۆمی ناردووە، هێزی یاریدەدەری بۆ بنێرن. خانی ناوبراو لە پێشدا لە بەرانبەر ئەو خزمەتانە داوای پلەی "میری میران"ی لە والیی ئەرزەڕۆم کردبوو، بەڵام دواتر بە پلەی "بەڕێوەبەری ئەستەبلی ئامیرە – ئاخووڕی تایبەت" ڕازی بوو. فەرماننامەی تایبەت بە بەخشینی پلەی ئاماژە بۆ کراو بە عەبدالڵ خان لە پای خزمەتەکانی کە داوا کرابوو لە ئیستانبوڵەوە بنێردرێت، هەروەها جلوبەرگ و دیاریی جۆراوجۆر بە عەلی ئاغادا بۆ عەبدالڵ خان نێردرا. خان بە نزیکەی ٤٠٠ ئەسپسوارەوە چووە پێشوازیی میوانەکان، هەورانیی بەدیاری نێردراوی (جۆرێکە لە جلوبەرگی لە پێستەی تووکن دروستکراو) پۆشی و فەرماننامەی گەیشتووی لە بەردەم عەشیرەتەکان بە خوێندنەوە دا.[٣٧٧] بەو جۆرە خزمەتی عەبدالڵ خان بۆ دەوڵەت خرایە قاڵبی فەرمیبوونەوە، بەڵام لێپرسراوانی عوسمانی بە درێژاییی کات خلاڤاندیان و دواجار عەبدالڵ خان لە بەدەستهێنانی پلەی "بەڕێوەبەری ئەستەبلی ئامیرە – ئاخووڕی تایبەت"یشدا سەرکەوتوو نەبوو.

شەڕەکانی مەحموود خان و عوسمانییان لە ئەخلات و مەلازگرد

لە مانگی مایسدا باشوور و باکوور بوون بە مەیدانی چەندین شەڕی جۆراوجۆر. مەحموود خان هەریەك لە ڕەزوان ئاغا و عەبدولڕەزاق بەگی برای و عەبدولعەزیز بەگی کوڕی نارد بۆ ناوچەی کارموچ[٣٧٨] و خۆیشی دواتر بەرەو ناوچەکە کەوتە ڕێ.[٣٧٩] هێزەکانی مەحموود خان لە ناوچەی کارموچ جێگیر کران و پێش ئەوەش ڕەشید بەگی خزمی شەریف ئاغا تۆپچووزادەی لە وانەوە بۆ ئەرزەڕۆم هەڵهاتوو کە لە ڕیزەکانی شەریف بەگی مووشیدا بوو، لە ناوچەکە دوورخرابووەوە.[٣٨٩]

عەشیرەتی هەلاجی[٣٨١] کە چەندین ساڵ بوو ددانیان بە دەسەڵاتی مەحموود خاندا نەدەنا، لە دژی کەوتنە شەڕەوە و ئەگەرچی لە سەرەتادا بەرگرییان کرد، بەڵام دواتر بالادەستیی خانیان پەسەند کرد. مەحموود خان

ئەو ناوچەیەی ڕۆژئاوای خستە ژێر دەستی خۆی و ڕێگاکانی بەرەو وانی گرت و ویستی بەو شێوەیە ڕێگا لە گەیشتنی سوپاکانی عوسمانی بۆ وان بگرێت. هاوکات یەکێك لە قایمقامەکانی سوپای ئەنادۆڵ بەناوی محەمەد بەگ بە شەش تابوور و تۆپێکەوە کە لە بتلیس وەری گرتبوو، پەلاماری مەحموود خانی دا، بەڵام بەرپەرچی هێرشەکەی درایەوە. بەرپاکردنی ڕووداوی "کارموچ" لەلایەن مەحموود خانەوە و کشانی بەرەو بتلیس لە کاتێکدا فەریق ئەحمەد پاشا بە خۆی و سوپاکەیەوە لە مووش بووە، مایەی خۆشحاڵیی دەرسەعادەت نەبوو. فەریق ئەحمەد پاشا لەو ڕووەوە هۆشیار کرایەوە.[٣٨٢]

هاوکات یەکێکانی ژێر فەرماندەیی عەبدولڕەزاق بەگی برا و عەبدولعەزیز بەگی کوڕی مەحموود خان لای مووش لەگەڵ سوپای عوسمانیدا کەوتنە شەڕەوە. ڕەزوان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەسەنانلی و ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەیدەران کە پێشتر پەنایان بۆ مەحموود خان بردبوو، لەو شەڕەدا ڕۆڵی چالاکیان گێڕا. وەك ئەوەی لە نامەی ١٨٤٧/٥/١٥ی مەحموود خاندا دەردەکەوێت[٣٨٣]، عەبدولڕەزاق بەگی برای، عەبدولعەزیز بەگی کوڕی، ڕەزوان ئاغا و ئیبراهیم ئاغا بەنیاز بوون لە ڕێی مەلازگردەوە بچنە مووش و بۆ ئەو مەبەستە داوای مۆڵەتیان لە خان کردووە. مەحموود خان ڕوونی دەکاتەوە کە مۆڵەتی پێیان داوە و ویستویەتی بە ناردنی نامە ئازایەتییان بخاتە بەر. خان لەو نامەیەدا ڕوونی دەکاتەوە حەزی لە کاری هەڵە نییە تەنانەت ئەگەر براکەی، یان کوڕەکەشی بیکات و دەنووسێت؛

"کاتێك سەرباز هێرشتان بۆ دەکەن، لەوانەیە ژمارەیان کەم بێت و لەوانەشە لە زۆر زۆرتر بێت. وا نەکەن کاتێك سەربازی زۆرتان بۆ دێت بکشێنەوە و دوژمن دڵخۆش بکەن."

مەحموود خان لەو نامەیەدا دەنووسێت هێزی یاریدەدەریان بۆ دەنێرێت و ڕوونی دەکاتەوە خۆیشی بەرەو بتلیس بەڕێوەیە، هەروەها هەندێك لە

پیاوەکانی خۆی لە پای ئەوەی بە هانای ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەیدەرانەوە نەچوون، بەتوندی سەرکۆنە کردووە.

ناپاکیی فازل بەگ تەیموورزادەی وانی

شــەڕەکانی عوسمــانی و کــورد ڕۆژ لــە دەوای ڕۆژ گــەرمتر دەبــوون و سەنگەر گۆڕینی عەبدالڵ خان و شەریف بەگی مووشــی و زیــادبوونی باندۆری گوشــارەکانی عوسمــانی بــوو بــە هــۆی خێرابــوونی داپــچڕان لــە نــاو لایــەنی کوردیدا. فەریق ئەحمەد پاشا لە ڕاپۆرتی ڕۆژی ١٢٦٣/C/٢٢ (١٨٤٧/٦/٦)دا هەواڵ دەگەیەنێت کە مامۆستای ناوچەی عادلجەواز، سلێمان ئاغــا، قارەمــان بــەگ، شــاق بــەگ و حوســێن ئاغــا دەســتەودامێنی ســوپای ئــەنادۆڵ بــوون. ئەحمەد پاشا هەمان کــات دەنووســێت نامــەی بــۆ عەبدولڕەزاق بــەگی بــرای مەحموود خانیش ناردووە بۆ ئەوەی خۆی بەدەستەوە بدات.

لە دوای ناپاکییەکەی عەبدالڵ خانی برای، گەورەترین ناپاکی بەرانبەر بە مەحموود خان لەلایەن فازل بەگەوە کرا کە مەحموود خان لــە دوای مــستەفا بــەگ کردبــووی بــە بەڕێوەبــەری وان. عەبــدالڵ خــان خــاوەن کاریگەرییــەکی بەرچاو بوو لە سەنگەر گۆڕینی فازل بەگدا. عەبدالڵ خان پاش ئــەوەی چــووە پاڵ عوسمانییەکان، لەگەڵ فازل بەگدا کەوتە نامەگۆڕینەوە و داوای لێ کرد، وەک پێشتر بەڵێنی پێ داوە، قەڵای وان ڕادەستی بــەدرخان بــەگ نــەکات.[٣٨٤] ئەو هەڵوێستەی عەبدالڵ خان بــوو بــە هــۆی کەوتنــەوەی دووبــەرەکی لــە نــاو خــەڵکی وانــدا ســەبارەت بــە مــەحموود خــان.[٣٨٥] لــەو ڕاپۆرتانــەوە کــە لــە دەقەرەکەوە نێــردراون، ئاشــکرا دەبێــت فــازل بــەگ تــەیموورزادە بــە نهــێنی چاوی بــە لێپرسـراوانی عوسمــانی کــەوتووە. بڕگــەی تایبــەت بــەو بابەتــە لــە نامــەی والیــی ئــەرزەڕۆم و دەفتــەرداری ویــدا کــە مێــژووی ١٨٤٧/٥/٢٩ی بەسەرەوەیە، بە جوانی بارودۆخەکە دەخاتە پێش چاو؛[٣٨٦]

"فازل بەگ کە یەکێکە لە کەسانی سەرکێشی ''ئەهلی فەساد''ی وان و لــە ڕابــردوودا لەلایــەن مــەحموود خانــەوە وەک ســەرۆکی چــەتەکانی وان

دامەزرێندرابوو، هەرچەندە لە ژێر گوشاری مەحموود خاندا پلەی ڕابەرایەتی پەسەند کردووە، بەڵام مەبەستی سەرەکیی ئەو خزمەتکردنی سەلتەنەتی سەنییە بووە. لەبەر ئەوە بۆمانی نووسیووە: بڕیاری داوە لەمەودوا لە نەیاریکردن پەشیمان بێتەوە و تەنانەت بێتە ژێر باری گوێڕایەڵی، مەحموود خان بەنیازی زەوتکردنی قەڵای وان هاتووەتە وان و ئەم بە فێڵ دووری خستووەتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی کوردەکان بە گوشار درێژە بە دەسەڵاتی خۆیان دەدەن، ئەم ناتوانێت بە ئاشکرا گوێڕایەڵی بکات، ئەگەر چەند تابوورێك عەسکەری نیزامییە بۆ دەوروبەری وان بنێردرێت، ئەم بێ شەڕ خۆی بەدەستەوە دەدات و گوێڕایەڵی ئەو قایمقامە دەبێت کە ئەرکی پێ دەسپێردرێت."

مەحموود خان پێش ئەوەی ڕوو لە جزیرە بکات بۆ یارمەتیدانی بەدرخان بەگ، چووبووە وان. بەو ڕاپۆتەی سەرەوەدا و بە نامەکانی تردا دەردەکەوێت فازل بەگ بە مەحموود خانی گوتووە کاروباری وان باش بەڕێوە دەچێت و خانی دڵنیا کردووە و قایلی کردووە لەوێ نەمێنێتەوە. مەحموود خان لەو کاتەدا هێشتا پەی بە ناپاکی فازل بەگ تەیموورزادە نەبردبوو و بەمەبەستی بەهاناچوونی بەدرخان بەگی هاوپەیمانییەوە ڕۆژی ١٢٦٣/C/٥ (١٨٤٧/٥/٢٠) لە وانەوە بەرەو جزیرە بەڕێ کەوت.[٣٨٧]

پەیوەندیکردنەکانی بەدرخان بەگ بە ئێرانەوە و هەڵهاتنی ڕەسوڵ پاشای ڕەواندوزی بۆ ئێران

لەگەڵ ناپاکیکردنی عەبدالڵ خاندا ئەگەری پەنابردنی بەدرخان بۆ قەڵای خۆشاب لە ئارادا نەما و ئەمەش ناچاری کرد پەیوەندی بە ئێرانەوە بکات. مێری جزیرە حسابی ئەوەی دەکرد لە ئەگەری بەزیندا بۆ دیوی ئێران بپەڕێتەوە. لەو سەروبەندەدا لە باشووری کوردستانیش چەند پێشهاتێك قەومان. قایمقامی سەنجەقی هەریر ڕەسوڵ پاشا و قایمقامی سلێمانی

ئەحمەد پاشا بە هۆی ئالۆزییەکانی کوردستانەوە بۆ ئێران هەڵهاتن.[٣٨٨] وەک پێشتریش باسمان کردبوو، رەسوڵ پاشا بـرای مـیر محەمـەد کـۆرەی مـیری کۆچکردووی ڕەواندوز بوو و دوای سەرکوتکردنی بەرخودانی کـورد لـە سـاڵی ١٨٣٦دا کرابوو بە قایمقامی سەنجەقی هەریر. زانراوە ڕەسوڵ پاشا چووەتە ناوچەی "شنۆ"[٣٨٩]ی بیست سەعاتەڕێ دوور لە ڕەواندوز و لەوێشەوە ڕووی لـە تـەوریز کـردووە. دەوڵـەتی عوسمـانی هـەڵهاتنی رەسـوڵ پاشـای بـە مەترسییەکی زۆر گەورە دانا، بابەتەکە لـە "مەجلیـسی ڤـالا" تـاوتوێ کـرا و دەوڵەت ترسی ئەوەی هەبوو ئەوانە تا لە سـنووری کوردسـتانەوە نزیـک بـن، دەتـوانن دنـەی بەرخودانـەکانی کوردسـتان بـدەن، بۆیـە بـاڵێۆزانی ئێـران و ئینگلتەرا لە بەغدا لە ڕەوشـەکە ئاگـادار کرانـەوە و داوای ڕادەسـتکردنەوەی ڕەسوڵ پاشا و یاوەرانی کرا. لێپرسراوانی دەوڵەتی عوسمانی باسیان لـەوە کردووە کە بەپێی مادەی چـوارەم لـە پەیماننامـەی سـنووری نێـوان هـەردوو دەوڵەت پێویستە هەڵهاتووەکان ڕادەست بکرێنەوە.

یـەحیا خـانی دەسـەڵاتداری ورمـێ[٣٩٠]ی نزیـک لـە تـەوریز پەیوەنـدی بـە ڕەسوڵ پاشاوە کـرد، نامەیـەکی فارسـی بـۆ نـارد و تیایـدا ڕوونـی کـردەوە ئەگەر ڕەسوڵ پاشا لە دیوی ئێران بمێنێتەوە، ئـەم هـەموو ئاسـانکارییەکی بۆ دەکات. نامەکەی یەحیا خان بەکورتی بەم جۆرەیە؛[٣٩١]

"مەرج و پەیمان بێت و خوا یار بێت وا دەکەین و سـەرەتا ئێـوە لەگـەڵ خۆمدا دەبەم بۆ ورمێ. مـادام ئێـوە بـە ویـستی خۆتـان ناتانـەوێت خزمـەتی دەوڵەتی عوسمانی بکەن، ئاشکرایە ئەگەر بۆ شوێنێکی تر نەچن، ئێمە بەزۆر ڕادەسـتی هـیچ کەسـێکتان ناکـەین. ئەگـەر خۆتـان و بنەماڵـە و دەستوپێوەندەکانت لای من بمێننـەوە، ئاشـکرایە لـە نێـوان خـۆم و ئێـوەدا جیـاوازی ناکـەم. خـوای بـانی سـەر یـار بێـت، لـە بـواری تـەرخانکردنی مووچەیەکی شایەن بە ئێوەدا کەمتەرخەمی نانوێندرێت. لـە هـیچ بابەتێکدا خۆتان سەغڵەت مەکەن. با ئەم کاغەزەی منتان وەک سەنەد پـێ بێـت. خـوا یار بێت، چۆن نووسراوە، ئاواش کاری پێ دەکرێت."

یەحیا خان لە درێژەی نامەکەدا دەنووسێت لە ئاستی شازادە و لە شوێنە پێویستەکانی تر بەهەموو شێوەیەك دەبێت بە کەفیلی پەسوولْ پاشا. وەك ئاشکرا دەبێت، پەسوولْ پاشا بڕوای بە بەڵێنەکانی یەحیا خان نەکردووە. بەپێی نامەی عەلی پاسم بەگی جێگری کۆنسوڵی دەوڵەتی عوسمانی لە تەورێز لە ١٨٤٧/٦/٣، دوای چاوپێکەوتنی بە پەسوولْ پاشا، بەڵێنی لە ناوبراو وەرگرتووە.[٣٩٢] پەسوولْ پاشا بە عەلی گوتووە یەحیا خان بەڵێنی پێ داوە، بەڵام ئەم گوێی بۆ هیچ دنەدانێك شل نەکردووە. هەروەها گوتوویەتی گومانی لە ئێران هەیە، دەیەوێت بگەڕێتەوە و ئەگەر مۆڵەتی پێ بدرێت، تا ڕوونبوونەوەی بڕیاری سەبارەت بە خۆی دەیەوێت لەکن سەید تەها[٣٩٣] بمێنێتەوە.

بابەتێکی تر کە پەسوولْ پاشا ئاماژەی بۆ کردووە، هەوڵەکانی بەدرخان بەگ بووە بە گەشەپێدانی پەیوەندی لەگەڵ ئێراندا. بە قسەی ئەو، یەکێك لە پیاوە نزیکەکانی میر بەدرخان بەگ بەناوی شێخ عەبدولغەنی دوو نامەی لەلایەن بەدرخان بەگەوە مۆرکراوی گەیاندووە بە یەحیا خانی دەسەڵاتداری ورمێ. پەسوولْ پاشا گوتوویەتی ئەو نامانەی دیوە و ڕوونی کردووەتەوە ناوەڕۆکی پەیوەندییان بە بەرخودانی ئەو کاتەوە نەبووە. عەلی پاسم بەگ لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەدا بۆی ئاشکرا بوو نوور محەمەد خانی خاڵی شای ئێران پار چووەتە حیجاز، دواتر لە جزیرەوە گەڕاوەتەوە و وەك پێویست ڕێزی لێ نەگیراوە. لەبەر ئەوە شێخ عەبدولغەنی بۆ دڵدانەوەی چووەتە ئێران. بەڵام وەك لە نووسراوەکانی دواتردا دەبیندرێت، هۆکاری سەردانی شێخ عەبدولغەنی بۆ ئێران ئەوە بووە ئەگەر پێویست بکات بەدرخان بەگ پەنا بۆ ئێران ببات، ئەم زەمینەی پێویستی بۆ ئامادە بکات.[٣٩٤]

بااڵێۆزی دەوڵەتی عوسمانی لە تەورێز عەلی نامیق بەگ لە نامەی ١٢٦٣/C/٢١ (١٨٤٧/٦/٥)دا بە دەرسەعادەت ڕادەگەیەنێت لە ئەنجامی گفتوگۆکاندا ئێران پەسوولْ پاشای لە ڕێی کۆنسوڵی ئینگلتەراوە بۆ بەغدا ناردووەتەوە.

بەپێی ڕاپۆرتی ئەسەد نووری پاشا لە ١٨٤٧/٦/١٦، ڕەسوولّ پاشا چووەتە بەغدا و خۆی ڕادەست کردووە.[٣٩٥] ئەسەد نووری پاشا دەنووسێت بەپێی ئەو نامانەی لە جێگری باڵیۆز لە تەورێزەوە بەدەستی گەیشتوون، دەردەکەوێت بەدرخان بەگ داوای هاتنە ناوەوەی لە ئێران کردووە، هەروەها دەنووسێت کۆنسوڵی ڕووس لە بەغدا سەردانی ئەمی کردووە و پێی گوتووە نامەیەکی لە نوێنەری خۆیانەوە لە تەورێز پێ گەیشتووە کە تیایدا دەردەکەوێت بەدرخان بەگ دەیەوێت یارمەتی لە ئێران وەربگرێت و پەنا بۆ ئەو دەوڵەتە ببات. کۆنسوڵی ڕووس گوتوویەتی لێی ڕوونە ئەو دۆخە کێشەی نێودەوڵەتی لێ دەکەوێتەوە، بۆیە لێپرسراوانی ڕووس ئێرانیان هۆشیار کردووەتەوە خۆی لە بەدرخان بەگ نەکات بە خاوەن. دواجار بەدرخان بەگ بە مەرام نەگەیشت و دەوڵەتی ئێران لەبەر هەلومەرجی نێودەوڵەتیی ئەو کاتە دەرگاکانی خۆی بە ڕووی بەرخۆدەرانی کورددا کلۆم کرد.

کارتی نەقشبەندی لە دژی بەدرخان بەگ

بەدەر لە شەڕی گەرم، زۆر شێوازی تر بۆ خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگ لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە گیرایەبەر و هەوڵی جیاواز درا. یەکێك لەوانە هەوڵدان بوو بۆ سوودوەرگرتن لە شێخەکانی ڕێبازی خالیدیی نەقشبەندی. وەك دەزانرێت لە ڕێی مەولانا خالیدەوە ڕێبازی نەقشبەندی بەخێرایی بەناو کورداندا بڵاو بووەوە.[٣٩٦] وەك ئەوەی لای زۆربەی میرە کوردەکانی تریش باو بوو، زانراوە لە دیوەخانی بەدرخان بەگیشدا شێخ هەبوون و ئەمانە لە پێگەی ڕاوێژکاری شەرعیی میردا بوون. خەیرەدین پاشای والیی دیاربەکر کە خۆیشی سەر بە ڕێبازی نەقشبەندی بوو، ویستی سوود لەو دۆخە وەربگرێت و بۆ ئەو مەبەستە نامەی بۆ شێخ سالّح و شێخ ئیبراهیم و شێخ عەزرای کە لە شێخەکانی جزیرە بوون، نووسی و تکای لێیان کرد ئامۆژگاری بەدرخان بەگ بکەن بۆ ئەوەی لە بەرخودان پاشگەز

ببێتەوە.[٣٩٧] خەیرەدین پاشا نموونەی ڕووداوی جۆراوجۆر دەهێنێتەوە و هەوڵ دەدات شێخەکان قایل بکات و بۆیان دەنووسێت؛

"لە شەریعەت و ڕێبازی ئێمەدا مل کەچکردن بۆ فەرمانی سوڵتانی موسڵمانان، ئیمامی محیەدین و خەلیفەی رب العالمین و پادشای ئیسلام ئەرکی هەموو موسڵمانێکە."

خەیرەدین پاشا هەوڵی داوە جەخت بکات کە ڕاگەیاندنی بەرخودان لە دژی خەلیفەی ئیسلام بەپێی ئاین ڕەفتارێکی هەڵەیە. والیی دیاربەکر دەڵێت ئەو دەزانێت کە بەدرخان بەگیش سەر بە ڕێبازی نەقشبەندییە و دەنووسێت؛

"بە پشتبەستن بەم نامەیەم ئامۆژگاری بەدرخان بەگ بکەن. ببن بە هۆکار بۆ ڕزگاربوونی هەژار و داماوان. ئەگەر بەدرخان بەگ ترسی سامان، گیان، سەربەرزی و خزمەکانی هەیە، ئەوا من ''ئەمان''م دا پێی![٣٩٨] بەناوی حەزرەتی سوڵتانمانەوە بەڵێن دەدەم با بەدرخان بەگ لەگەڵ ئێوەدا بێتە لامان و من دەینێرم بۆ دەروازەی باڵا (ئیستانبوڵ). سوڵتانی پایەبڵندمان پلەی بڵندی بەخێر پێ دەدات. ئەگەر ئامۆژگارییەکانتانی پەسەند نەکرد، بکشێنەوە، لەگەڵیدا مەبن."

وەک دەبیندرێت، والیی دیاربەکر دەڵێت بەدرخان بەگ لە حاڵەتی خۆبەدەستەوەداندا لێبووردنی بۆ دەردەچێت و بگرە پلەشی بەرز دەکرێتەوە. داواش لە شێخەکان دەکات میر قایل بکەن و ئەگەر قایل نەبوو، پشتیووانی خۆیانی لێ بکێشنەوە. خەیرەدین پاشا لە نامەی تایبەت بەو بابەتەدا بۆ دەرسەعادەت کە مێژووی ١٨٤٧/٥/٣دا بەسەرەوەیە، دەنووسێت لەو شێخە ناوبراوانەوە وەڵامی بۆ هاتووەتەوە. بە قسەی والی، شێخەکان هەوڵیان داوە بەدرخان بەگ قایل بکەن و پێیان گوتووە ئەگەر لەسەر بەرخودان بەردەوام بێت، ئەوا ئەمان بە خۆیان و موریدەکانیانەوە کە ژمارەیان بیست هەزار کەسە، دەستەودامێنی دەوڵەت دەبن. خەیرەدین پاشا دەنووسێت هەوالی پێ گەیشتووە بەدرخان بەگ بە هۆی کێشانەوەی

پشتیوانیی ڕێبازی خالیدییەی نەقشبەندی چارەی نەماوە و بەم نزیکانە بۆ قەڵایەك دەکشێتەوە و خۆی تێدا قایم دەکات.[٣٩٩] ئەو زانیارییانەی کە والیی دیاربەکر سەبارەت بە شێخەکان گەیاندوونی، بەتەواوی هەموویان بەدی نەهاتوون، چونکە وەك لە بەشەکانی داهاتوودا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، شێخ عەزرای کە یەکێك بوو لە ناوبژیوانانی والی، لەگەڵ بەدرخان بەگدا خۆی بەدەستەوە دا و دوورخرایەوە.

ناپاکیی ئێزدین شێر بەگ

وەك ڕوون دەبێتەوە، ئەرکی دامرکاندنەوەی بەرخودانی باکوور بە فەریق ئەحمەد پاشا سپێردراوە و عوسمان پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆلیش بەمەبەستی ئاڕاستەکردنی جموجووڵی سەربازی لە باشوور، چووەتە دیاربەکر. ئەمین پاشا و عومەر پاشاش لەگەڵ ئەحمەد پاشادا لە بزاوتی سەربازیی چاوەڕوانکراودا بۆ سەر جزیرە بەشدار بوون. سوپاکانی باشوور کە لە دیاربەکر مۆڵ درابوون، ڕۆژی یەکشەمە، ڕێککەوتی ١٨٤٧/٥/٢٤ بەرەو جزیرە بەڕێ کەوتن.[٤٠٠]

بێ هیچ گومانێك خراپترین ڕەوش کە لە سەروبەندی ئەو جموجوولە سەربازییەدا تووشی بەدرخان بەگ بوو، ناپاکیکردنی ئێزدین شێر بەگ (یا یەزدانشێر– وەرگێڕ) بوو. لەبەر ئەوەی ئێزدین شێر بەگ کوڕی میر سەیفەدینی گەورە پیاوی بنەماڵەی عەزیزی و میری پێشووی جزیرە بوو، ئەم هەڵوێستەی بوو بە هۆی شکاندنی کاریگەریی بەدرخان بەگ لە ناو بنەماڵەی خۆی و نێو عەشیرەتەکاندا.

والیی موسڵ ئەسعەد پاشا لە نامەی ١٨٤٧/٥/٢٩دا دەنووسێت ئێزدین شێر بەگی کوڕی سەیفەدین بەگی گەورەی بنەماڵەی بەدرخان بەگ خۆی گەیاندە سوپای عوسمانی و گوێڕایەڵیی خۆی ڕاگەیاند.[٤٠١] سوپای عوسمانی بە ئەندازەیەکی زۆر پێویستی بە ئازوقە بوو، بەڵام لەگەڵ خۆ ڕادەستکردنی ئێزدین شێر بەگدا لەو تەنگانەیە ڕزگاری بوو.[٤٠٢] یەکێك لە ئەنجامە دیارەکانی ڕووداوی ئێزدین شێر بەگ دانانی کاریگەری بوو لەسەر نوورڵڵا بەگی میری

هەکاری. ئێزدین شێر بەگ زاوای نوورڵڵا بەگ بوو. پاش دەستەودامێنبوونی ئێزدین شێر بەگ، نامە بۆ نوورڵڵا بەگی خەزووری و هەندێك لە کەسایەتیی عەشیرەتەکان نووسرا و بۆ گوێڕایەڵبوون بانگهێشت کران. وەك ئاشکرا دەبێت و جۆری ئەوەی پێشتر ڕوونمان کردەوە، نوورڵڵا بەگی میری هەکاری کە لەگەڵ شەریف بەگی مووشیدا لە پەیوەندیدا بوو، پاش پەنابردنی ئێزیدین شێر بەگی زاوای ئەوسا بە یەکجاری سەنگەری گۆڕیوە، هەروەها لە وەڵامی ئەو بانگەوازەدا میر محمەدی[٤٠٣] خەڵکی ناوچەی حاجی بەهرام کە یەکێك بوو لە پیاوەکانی بەدرخان بەگ و زوبێر ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی زەهیدی هەڵهاتن و چوونە ڕیزەکانی سوپای عوسمانییەوە.

ناپاکیی نوێ لە ڕیزەکانی مەحموود خاندا

پاش ئەوەی مەحموود خان بەمەبەستی بەهاناوەچوونی بەدرخان بەگ بەرەو باشوور بەڕێ کەوت، لە ڕیزەکانی ئەودا لە باکوور هەڵوەشانەوە دەستی پێ کرد. ڕاپۆرتی فەریق ئەحمەد پاشا لە ١٨٤٧/٦/٣دا وردەکاری سەبارەت بە هەڵوەشانەوەکانی ناو ڕیزەکانی مەحموود خان لە خۆ دەگرێت.[٤٠٤] پەیوەندیکردنی عەبدالڵ خان بە ڕیزەکانی سوپای عوسمانییەوە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لەو هەڵوەشاندنەوانەدا. لەبەر ئەوەی ناوبراو بەرەی شەڕی لە دژی کاکی کردبووەوە، مانەوەی کەسانی تر لە پاڵ مەحموود خاندا کارێکی هێندە ئاسان نەبوو. فەریق ئەحمەد پاشا بەمەبەستی دەرپەڕاندنیان لە ڕیزەکانی مەحموود خان نامە و ناوبژیوانی نارد بۆ لای ڕەزوان ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەسەنانلی و ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەیدەران و مستەفا بەگی میری . ڕەزوان ئاغا یەکێك بوو لە پشتیووانە گەورەکانی مەحموود خان لە باکوور و پێشتر لە مەلازگرد هەڵهاتبوو پەنای بۆ خان بردبوو. ڕەزوان ئاغا لە کاتێکدا خەریك بوو داخوازەکانی فەریق ئەحمەد پاشا ڕەت بکاتەوە، ڕاوێژی بە ئاغاکانی عەشیرەتی شکاك کرد. ئاغاکانی شکاك لەبەر ئەوەی هاوبیری عەبدالڵ خان بوون، ئەگەری ئەوە هەیە باندۆریان بەسەر بڕیاری ڕەزوان ئاغاوە هەبووبێت،

بۆیـه لـه ئاکامـدا نـاوبراو و عـەباس ئاغـای ئـامۆزای بـه ٢٠٠ ئەسپـسواره‌وه دەستەودامێنی فەریق ئەحمەد پاشا بوون. سـەنگەر گـۆڕینی ڕەزوان ئاغـا و ئەوان کاتێك ڕووی دا مەحموود خان بەرەو جزیره بـه ڕێگـاوه بـوو. هاوکـات مـستەفا ئاغـای بـرازای ئیـبراهیم ئاغـای سـەرۆکی عەشـیرەتی حەیـدەران و مستەفا بەگ ئەحمەد پاشازادەی گوێڕایەڵیی خۆیان بۆ دەوڵەت بـەیان کـرد. ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی حەیدەرانیش کەوتە ڕێ بۆ کن براکەی لە ئێران، بەڵام لە کاتی تێپەڕین بە سەنجەقی بایەزیددا ڕاگیرا و بەر لـەوەی بـۆ ئێران بگەڕێتەوە، خرایە ژێر باری گوێڕایەڵی.

شەڕەکانی بامەرد و قەسری گەلی

وەك پێشتریش باسمان کرد، لە کاتێکدا خـەریك بـوو شـەڕی باشـوور بـه کردەوە دەستی پێ دەکرد، مەحموود خان سەرەڕای بەڕێکەوتنی سـوپاکانی بـاکوور لـه ئـەرزەڕۆم و مووشـەوە بـەرەو لای وان و سـەرباری ناپـاکیکردنی عەبدالڵ خانی برای، بەرەو جزیرە بەڕێ کەوتبوو بۆ بەهاناوەچوونی بەدرخان بەگ و ناوچەکانی باکووری بە عەبدولڕەزاقی بـرای و عەبدولعـەزیزی کـوڕی و فـازل بـەگی وانـی سـپاردبوو. مـەحموود خـان بـەو هێـزی پـشتگیرییەوە کـه لەلایـەن بـەدرخان بەگـەوە پێـی گەیـشتبوو، ڕۆژی هـەینی، ڕێککـەوتی ١٨٤٧/٦/١١ لە شوێنێك کە بە "بامـەرد"[٤٠٥] نـاو دەبـرا، هێرشـی کـردە سـەر سوپای عوسمانی بە فەرماندەیی سـەرگەورەی دەرگـاوانی دەرگـاهی عـالی ئیـسماعیل بـەگ شـێخزادە محەمـەد بـەیئۆغلۆ. زۆربـەی سـەربازەکانی ئـەو سوپایەی عوسمانی بە پارە بەکرێ گیرابوون و لە دیاربەکرەوە هێنـدرابوون. زەینەڵ بەگی برازای ئیسماعیل پاشای ئامێدی کـه لەگـەڵ مـەحموود خانـدا بوو، لەو شەڕەدا گیانی لـه دەسـت دا.[٤٠٦] بـەپێی ڕاپۆرتـەکان، ١٨ سـەربازی مەحموود خان لەلایەن عوسمانییەکانەوە بە دیل گـیران، نزیکـەی ٦٠یـان لـه ئاودا خنکان و زیاد لە ١٠٠ کەسیشیان کوژران. هەر لەو شەڕەدا ١٨ سەربازی عوسمانیش کوژران.[٤٠٧] سـەربازە کوردەکـان لـه کاتێکدا بـه ژمارەیـەکی زۆر

بەسەر پردی سەر ڕووبارەدا دەپەڕینەوە، کەوتنە بەر ئاگری تۆپی سوپای عوسمانی و ئەو زیانانەیان لێ کەوت. هێزەکانی کورد بە ڕابەرایەتیی مەحموود خان لە بەرانبەر سوپای عوسمانی خۆیان پێ ڕانەگیرا و لە ئاکامدا ناچاری کشانەوە بوون.[٤٠٨]

لە ناوچەی جزیرەش شەڕ و پێکادانەکانی عوسمانی و کورد بەردەوام بوو. هێزێکی سەر بە بەدرخان کە لە نزیکەی چوار هەزار کەس پێك دەهات و لە ژێر فەرماندەیيی تەلی بەگدا بوو، سەعات دەوروبەری چواری دەمەوبەیانی ١٨٤٧/٦/١٣ لە ناوچەی بەناو کەلێ زەیتون "زەیتنلك بۆغازی"ی هەڵکەوتوو لە لای ڕاستی قەڵای قەسری گەلی[٤٠٩] لەناکاو هەڵی کوتایە سەر سوپای عوسمانی. ئەو سوپایە لە ئالایەکی سوپای عەرەبستان و دوو تابووری سوپای دەرسەعادەت پێکهاتبوو و لە ژێر فەرماندەیيی فەریق عومەر پاشادا بوو. هێزەکانی سوپای عوسمانی لە بەرانبەر هێرشی کتوپڕی هێزەکانی کورددا کەوتنە بەرگریکردن و تۆپخانەی عوسمانی زیانێکی زۆری بە کوردەکان گەیاند. تەلی بەگ بەمەبەستی لە کارخستنی تۆپەکان هێرشی بردە سەر یەکینەی تۆپخانە، بەڵام بە شمشێری بینباشیی تابووری دووەمی سوپای عەرەبستان کوژرا. پاش کوژرانی تەلی بەگ، هێزەکانی کورد بە هۆی تۆپخانەی سوپای عوسمانییەوە زیانی زۆریان لێ کەوت، بۆیە بڵاوەیان کرد و کشانەوە. سوپای عوسمانی لەو هێرشەدا یوزباشییەك و ١٨ سەربازی خەڵکی ئەو دەڤەرەی لە دەست دا.[٤١٠] لە دوای ئەو ڕووداوە بەدرخان بەگ لە دەرگولەوە بۆ قەڵای ئۆراك (ئەروەخ) کشایەوە.[٤١١]

قەڵای ئۆراك (ئەروەخ) و خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگ

بەدرخان بەگ لە جزیرە بەزێندرا، لەوێوە چووە دەرگول، لەوێش خۆی پێ ڕانەگیرا و بۆ قەڵای ئۆراك هەڵهات کە خۆی بە "جای سەلامەت"[٤١٢] ناوی دەبرد و وەك شوێنێکی دەست پێڕانەگەیشتوو شانازی پێوە دەکرد. ئەو قەڵایەی کە بەدرخان بەگ لە سوپای ئەنادۆڵ هەڵهات و پەنای بۆ برد و دواتر

تیایدا خۆی بەدەستەوە دا، لە نووسراوەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا بە "قەڵای ئۆراك" ناو دەبرێت. ئەو قەوڵا بەناوبانگە بە کوردی ناوی قەڵای ئەروەخە و زۆرێك لە مێژووناسان ناو و شوێنی ئەویان بە هەڵە گەیاندووە.[٤١٣] قەڵای ئەروەخ[٤١٤] دەکەوێتە نێوان چاتاك[٤١٥] و پەرواری[٤١٦] لە باکووری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی بۆتان و دامێنی باکووری چیای کۆرقەندیلی[٤١٧] هەڵکەوتوو لە شوێنی یەکخەری خاکی هەرێمی بۆتان. چیای کۆرقەندیل بە شێوەیەکی گشتی چیایەکی بەردینە و لای باشووری قەڵاکەوە چیای هەرکۆلی (هەرەکول) پشت تەختاییی "بەستان" و لای باکوورەوە چیای ئارنۆسی[٤١٨] باشووری مویکویس و لای ڕۆژهەڵاتیشەوە چیایەکانی دەڤەری هەکاری دەبیندرێن. هەروەها پاشماوەی قەڵای دێرینی ئەرمیشات–یش[٤١٩] دەکەوێتە خاڵی کۆتاییی دۆڵی چاتاك لە باکووری چیای کۆرقەندیل.

ئاوی "ماسیرۆ"[٤٢٠] لە باشووری ڕۆژهەڵات و ئاوی "چەمێ کارێ"[٤٢١] لە باشووری ڕۆژئاوای چیای سەخت و بەردنی کۆرقەندیلەوە دەڕژێن، لە دامێنی باکووری چیایەکە تێکەڵ دەبن، ئاوەکە هەڵدێرێکی قوول پێکدەهێنێت، دوای چەند میلێك دەگاتە ئاوی چاتاك لە باکوور و دیسانەوە ڕوو لە باشوور دەکاتەوە. قەڵای ئەروەخ لەسەر ڕووبەرێکی لێژی سێگۆشەیی باکووری ئەو هەڵدێرەی کە ڕووبارۆکەکان دروستیان کردووە، بنیات نراوە. شوێنی قەڵاکە ٨٠–١٠٠ مەتر لە ڕووی ڕووبارەکەوە بەرزە. گوندێك بەهەمان ناوەوە لەبەری ڕۆژئاوای قەڵاکەیە و ئێستاش شوێنی نیشتەجێبوون و ژیانە.[٤٢٢] لای باشووری ئەو هەڵدێرەی قەڵاکە لە نزیکی بنیات نراوە، گردی "خلۆر" هەیە کە بە مەیلێکی کەم ڕووە و باکوور بەرز دەبێتەوە. بەرزایی لووتکەی گردەکە و قەڵای ئەروەخی ئەوبەری ڕووبارەکە لە نزیکی هەمان ئاستدان. مرۆڤ تەنیا بە تووڵەڕێیەکی زۆر تیژدا لە دیوی چیای کۆرقەندیلەوە دەگەیشتە قەڵای ئەروەخ، بۆیە زەوتکردنی مەحاڵ بوو. بەڵام ئەوەی بەدرخان بەگ حسابی بۆ نەکردبوو، ئەوە بوو سوپای عوسمانی تۆپی قورسی تا ئەروەخ هێنا و لەسەر گردی "خلۆر" دایمەزراند.

فەریق ئەحمەد پاشا کە لە باکوور سەرقاڵی مەحموود خان بوو، لە ڕاپۆرتێکدا سەبارەت بەو بابەتە بە دەرسەعادەتی ڕاگەیاندووە قەڵای ئۆراك کە بەدرخان بەگ بە "جای سەلامەت"ی دادەنا، سوپا لە دەرگولەوە پێشڕەوی بۆ کردووە، ئابلۆقەی داوە و بە تۆپی گەورەی "بالیەمەز" کە ڕۆژی ١٨٤٧/٦/٢٩ (١٢٦٣/B/١٦) لە موسڵەوە گەیشت، تۆپباران کراوە.[٤٢٣] ئەحمەد پاشا دەنووسێت سەبارەت بە بەدرخان بەگ هێشتا ئەنجامی پێ نەگەیشتووە و بە دەرسەعادەت دەڵێت بە پشتبەستن بەو زانیارییانەی لە "عەبدالڵ بەگ"ی وەرگرتووە، مەحموود خان لەو دۆخەدا تاك و تەنیا ماوەتەوە و بەو نزیکانە خۆی ڕادەست دەکات.[٤٢٤] لەبەر ئەوەی قەڵای ئۆراك کەوتە بەر ئاگری تۆپخانەی سوپای عوسمانی، زانراوە بەدرخان بەگ ڕۆژی ١٨٤٧/٦/٢٩ یان ڕۆژی دواتر خۆی ڕادەستی سوپای عوسمانی کردووە.

ئاگاهە ئەفەندیی دەفتەرداری سوپای ئەنادۆڵ لە ڕاپۆرتی ١٢٦٣/R/٢٢ (١٨٤٧/٧/٥)دا دەنووسێت هەواڵی پێ گەیشتووە بەدرخان بەگ لەگەڵ خێزان و کەسوکاریدا لە قەڵای ئەروەخ خۆی بەدەستەوە داوە و تا بە ئەنجامگەیاندنی ئامادەکارییەکانی ناردنی بۆ ئیستانبوڵ، لە "زمییە"یەك[٤٢٥] ڕاگیراوە.[٤٢٦]

خۆبەدەستەوەدانی مەحموود خان

دوای جێگیرکردنی سوپاکانی عوسمانی لە دەڤەری مووش و سەپاندنی دەسەڵاتیان، پشتیوانە گەورەکانی مەحموود خان لە ژێر کاریگەریی عەبدالڵ خانداسەنگەریان گۆڕی و مەحموود خانیان لە ڕەوشێکی دژواردا بەجێ هێشت. دەستگرتنی عوسمانییەکان بەسەر بۆتاندا و ناپاکیی عەبدالڵ خان، نوورڵڵا بەگی میری هەکاری، فازل بەگی وانی و ئەوانی تر مەحموود خانی خزاندە باشووری دەریاچەی وانەوە. لە ڕاپۆرتی ئەحمەد پاشادا سەبارەت بەو بابەتە هاتووە کە مەحموود خان پاش بەزینەکەی بۆتان ڕووی لە باکوور کردووە، لە هەوڵدایە بۆ درێژەپێدانی بەرخودان و دەستی کردووە بە

قایمکردنی قەڵاکانی کاڤاش[٤٢٧]، پاخوانیس[٤٢٨]، قارچکان و ئەجناس[٤٢٩] کە هێشتا لە ژێر دەستی خۆیدان. فەریق پاشا دەنووسێت نابژیوان و نامەی جۆراوجۆری ناردووە بۆ مەحموود خانی مکوڕ لەسەر دریژەپێدانی بەرخودان و داوای لێ کردووە خۆی ڕادەست بکات.[٤٣٠] مەحموود خان پاش ئەو ناپاکییانەی لێی کرا و لە ئەنجامی تێکشکانەکانی لە بەرانبەر سوپای عوسمانیی خاوەن چەکی قورس و دواتر قەتیسمانی خۆی و پاشماوەی هێزەکانی لە باشووری دەریاچەی وان و پاش بیستنی هەواڵی خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگ لە قەڵای ئەروەخ، خۆی و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، ڕۆژی ١٨٤٧/٧/٤ لە تەتوان[٤٣١] خۆیان ڕادەستی عوسمانییەکان کرد.[٤٣٢] فەریق ئەحمەد پاشا لە ڕاپۆرتێکی تایبەت بەو بابەتەدا خۆبەدەستەوەدانی مەحموود خان بەم جۆرە بە پاشای فەرماندەی سوپا[٤٣٣] دەگەیەنێت؛

"پاش ئەوەی چارەنووسی بەدرخان بەگی ناپاك بە پەشیمانی کۆتایی هات، مەحموود خانی هاوبەشیشی هات و دەستەودامێن بوو."[٤٣٤]

فەریق ئەحمەد پاشا لە دوای ئەو پێشهاتانە لە نامەی ١٨٤٧/٧/٤دا بەم جۆرەی لای خوارەوە ڕوونی دەکاتەوە مەحموود خان بەچ جۆرێك وەڵامی ئەو بانگەوازەی داوەتەوە و لەگەڵ کێدا و چۆن خۆی بەدەستەوە داوە؛[٤٣٥]

"خەڵکی وان و لایەنگرانی مەحموود خان لەگەڵ ''ئیسترحامی ئەمنییەت'' و فازل بەگ تەیموور پاشازادەی سەر بە خانەدانەکانی وان و مەحموود خان بەجیا پیاویان بە نامەوە نارد و داوایان کرد کەسێکی سەنگین بنێردرێت بۆ لایان. بەندەی خۆتان بینباشی ئیسماعیل بەگ بۆ لای مەحموود خان ڕەوانە کرا. لە ئاکامدا مەحموود خان، دەرویش بەگی برای، خالید بەگی میری کیسان، سەلیم بەگ و فەتاح بەگی سەر بە میرەکانی هەکاری[٤٣٦]، موفتیی پێشوو و نایب ئەفەندیی سەر بە کەسایەتییە لە پێشەکانی وان، عەبدوڵا ئاغا شاترزادەی سەر بە خانەدانەکان، نوعمان ئاغای جاموشچووزادە، ڕۆستەم ئاغا و حەسەن ئاغای بازرگان و دوو پیاوماقوڵ و

زمییەی ''ئایا میللەت'' بە ناوەکانی مگردیچ و مارینک پێکەوە لەگەڵ مەحموود خانی ناوبراودا هاتنە عەسکەری شاهانە و ئەمڕۆ بە تکای لێبووردن و بەزەیی و بە پەشیمانییەوە هاتنە کن بەندەی خۆتان.

وەک ئەوەی پێشتر بۆ فازل بەگ نووسرابوو، لە وانەوە چەند بەلەمێک نێردراوە. بەندەی خۆتان سەربازی پیادە و تۆپەکانی شاخ لەگەڵ خۆیدا دەبات و لە کاڤاشی شوێنی نیشتەجێبوونی مەحموود خانەوە بەرەو وان بەڕێ دەکەوم. میرلیوا سەلیم پاشاش بە سەربازی سوارە، تۆپچی، تابووڕێک پیادە، زۆربەی کەرەستە سەربازییەکان و تۆپە گەورەکانەوە لە قەزای ئەرجیشەوە[٤٣٧] بە دەریادا ڕوو لە وان دەکات و دوو ڕۆژ دوای ئەم مێژووە بەڕێ دەکەوێت. هەندێک لە کەرەستە سەربازییەکان و بەشێکی زۆری شتومەکەکانی تر بە بەلەم بە دەریادا بەڕێ دەکرێت. لە سایەی ''ملوکانە و ئاسیفانە''دا سێ پێنج ڕۆژ پاش بەڕێکەوتنمان عەسکەری شاهانە دەچێتە قەڵای وانەوە."

وەک دەبیندرێت، دووان لەوانەی لەگەڵ مەحموود خاندا خۆیان بەدەستەوە داوە، لە پیاوماقوڵانی ئەرمەنین. فەریق ئەحمەد پاشا ڕووی لە کاڤاش کرد و "قەڵای پاخواس"ی شوێنی نیشتەجێبوونی مەحموود خانی بە تۆپ وێران کرد. هەروەها ئەگەرچی لەو بەڵگەنامەیەدا ئاماژەی بۆ نەکراوە، قەڵاکانی کیسان و سپایەرتیش لەو سەردەمەدا وێران کراون. مەحموود خان و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، دوای خۆبەدەستەوەدان برانە وان. دەرووێش بەگی برا بچووکی مەحموود خان لەو سەروبەندەدا ڕێگایەکی دۆزییەوە و توانی هەڵبێت. دواتر چووە نەهری و پەنای بۆ شێخ تەها برد و بە ناوبژیی شێخ لە دوورخستنەوە ڕزگاری بوو.[٤٣٨]

هەرچەندە لە ڕاپۆرتەکاندا ئاماژەی بۆ نەکراوە، بەڵام بنەماڵەی تەیموورپاشازادە (تەیموورئۆغلۆ) کە فازل بەگیش یەکێک بوو لەوان، ڕۆلێکی چالاکیان هەبوو لە گفتوگۆکانی خۆبەدەستەوەدانی مەحموود خاندا و سەرەڕای ئەوەی بەڵێنی پاراستنی گیان و سامان بە مەحموود خان درا،

بەڵام ئەو بەڵێنە نەبرایە سەر و خان لە وان ئەشکەنجە درا. وەک ئەوەی لە وتەکانی مەحموود خان لە بەشەکانی داهاتوودا ئاشکرا دەبێت، بە درێژاییی ڕێگا و ماوەی مانەوە لە گرتووخانە "زەبتییە"ی ئیستانبوڵ کۆت و زنجیر بە تۆپە ئاسنی قورسەوە خراوەتە پێی مەحموود خان و کەسوکاری.

ڕاستییەکانی پشتەوەی بەزین و ناپاکییەکان

ئەگەر سەرنجی جوگرافیای ئەو سەردەمەی کوردستان بدرێت، دەبیندرێت بایەزید، وان، مەحموودی (خۆشاب)، هەکاری، بۆتان، بادینان، سۆران و بابان لە باکوورەوە بۆ باشوور هێڵێکی شاقوڵی لەسەر سنووری عوسمانی و ئێران پێک دەهێنن. ئەو هەرێمە هەرە سەخت و دەست پێڕانەگەیشتووانەی سەرتاوەری باکوور–باشووری کوردستان لەگەڵ گۆڕینی سیاسیەتی دەوڵەتی عوسمانیدا بەرانبەر بە هەرێمەکە بە تێپەڕبوونی کات، بوو بە مەیدانی بەرخودانی کوردیی کاریگەر. دەوڵەتی عوسمانی لە سەردەمی یاوز سوڵتان سەلیمدا هەوڵی دا بەرەو ڕۆژهەڵات بکشێت و گرنگترین پایەی ئەو هەوڵانەش ڕێککەوتن لەگەڵ کوردەکاندا بوو. بەڵام ئەو ڕەوشە لە کۆتاییی سەدەی هەژدەیەمدا گۆڕانی بەسەردا هات و لە سەردەمی نوێدا بەرخودان و شەڕ جێگای "ڕێککەوتن"ی گرتەوە. یەکێک لە هۆکارە بنەڕەتییەکانی چڕبوونەوەی بەرخودانەکان لەو هەرێمە هەبوونی دەوڵەتی ئێرانی دراوسێی دەوڵەتی عوسمانی بوو. لەو سەردەمەدا کارتی ئێران بووبوو بە کاریگەرترین کارت بە دەست کوردە بەرخۆدەرەکانەوە.

هەروەها نەگونجانی پەیماننامەی قەسری شیرین وەک سەرەکیترین پەیماننامەی سنووری نێوان ئێران و عوسمانی لەگەڵ پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدا، کاریگەری بەسەر ڕوودانی بەرخودانەکانەوە هەبوو، چونکە لە هەردوو دیوی سنوور کوردی سونە (شافیعی) دەژیان و لە هەمان کاتدا زۆرینەی ئەوانە خزم بوون و ئەم ڕەوشەش پەیوەندیی کۆمەڵایەتی

دەسەپاند و ئەمەش لە سەرووی پەیوەندیی نێوان دەوڵەتانەوە بوو. بۆ نموونە، پێوەندارانی عەشیرەتەکانی وەك شكاك، حەیدران و جەلالی هەمان كات لە خاكی عوسمانی و ئێرانیش دەژیان. هەروەها لەبەر ئەوەی پێكهاتەی ئابووری بەزۆری پشتی بە كۆچبەری و ئاژەڵداری دەبەست، عەشیرەتە كوردەكان نەیاندەتوانی دەستبەرداری سنووره سروشتییەكانی كۆمەڵایەتی و جوگرافی ببن. ئەم كاریگەرییە دووسەرە كارێكی وای دەكرد كوردەكان ببن بە هۆی سەرهەڵدانی كێشە لە نێوان دەوڵەتانی ئێران و عوسمانیدا. دەوڵەتی ئێران لە سۆنگەی سیاسەتی دوژمنكارانەیەوە بەرانبەر بە دەوڵەتی عوسمانی، ئەگەر بە ئاشكراش نەبووبێت، بە نهێنی پشتیوانی لە بەرخۆدەرانی كورد دەكرد و هەوڵ دەدرا لە پەیوەندیی نێوان دەوڵەتاندا سوود لەو ڕەوشە وەربگیرێت.

لەو قۆناغەدا كە لە دوای ڕووداوەكەی میسر و ڕاگەیاندنی تەنزیماتی دەرهاویشتەی ڕووداوی میسردا هاتە ئاراوە، ئینگلیز، فەرەنسی، ڕووس و تەنانەت بە تێپەڕبوونی كات ئەمریكاییەكانیش لە سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانیدا لەمەڕ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوون بە خاوەن قسە و بڕیار. لەبەر ئەوە بەرخودانەكانی كورد كەوتنە قاڵبێكی نێودەوڵەتییەوە و بەتەنیا كۆشك و سەراكانی ئێران و عوسمانی جێی تاوتوێكردنیان نەبوون. داخوازی دەوڵەتی عوسمانی بۆ پاراستنی هاوواڵاتیانی كرستیانی، ئەوروپا و ڕووسیای لە مەسەلەكانی كوردستاندا كرد بە خاوەن قسە و لایەنی دەست تێوەردەر. هەروەها لە ئەنجامی شەڕەكانی نێوان لایەنی ڕووسی و ئێراندا، ڕووسیا بوو بە خاوەنی دەسەڵاتێكی زۆر بەسەر حكوومەتی ئێرانەوە. بە هۆی پەیوەندییەكانی ڕووسیا و ئێران و بەپێی پەیماننامەكانی نێوان هەرسێ دەوڵەت، لایەنی ئێران لە بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧دا "یارمەتی كوردی نەدا– نەیتوانی یارمەتی كورد بدات" و بەم جۆرە كوردەكان لە كارتی باو و لە مێژینەی ئێران بێبەش بوون. مێرە كوردەكانیش دژواریان دەچێشت لە حاڵیبوون لە دەسەڵاتی ئینگلیز و فەرەنسییەكان بەسەر دەوڵەتی

عوسمانییەوە کە لە دوای فەرمانی تەنزیمات رۆژ لە دوای رۆژ پەرەی دەسەند و بەو جۆرە میرانی کورد بە "دۆڕانەوە" بە رووی نوێی جیهانی گۆڕاو ئاشنا بوون. وەك ئەوەی لە مەسەلەی نەستوورییەکاندا ڕووی دا، گوشار و پەلاماردانی کورد بۆ سەر هاوولاتیانی ناموسڵمانی ناو دەوڵەتی عوسمانی میرەکانی کوردی کرد بە ئامانجی ئەوروپا و ئەم ڕەوشە بوو بە کالایەکی گرانبەها بۆ دەوڵەتانی ئەوروپا کە لە هەوڵی گەشەپێدانی دەسەلات و کاریگەرییەکاندا بوون لە هەرێمەکە. هەروەها چەوساندنەوەی ناموسڵمانان لەسەر دەستی کورد، لە ڕای گشتیی ئەوروپادا ڕەوایی بەهەر جۆرە هێرش و پەلامارێك بەخشی کە دەوڵەتی عوسمانی بۆ سەر "کوردەکانی دوژمنی کرستیانەکان" ئەنجامی دەدا. بەو جۆرە بزووتنەوەی کورد کە ڕێبازێکی پێچەوانەی ڕەوتی جیهانی گرتبووەبەر، بە دۆڕان کۆتایی پێ هات.

دەتوانین ئەمەش بڵێین؛ هێرش و پەلاماری وێرانکارانەی بەدرخان بەگی جزیرەیی بۆ سەر نەستوورییەکان بە شێوەیەکی زۆر نەرێنی کاری لە هەڵوێستی ئەرمەنییەکانی، گەورەترین گەلی ناموسڵمانی هەرێمەکە لە بەرانبەر کورد دانا و بوو بە یەکەم تۆوی ئەو ساردی و دابڕانەی کە ساڵانی دواتر لە نێوان هەردوو گەلدا هاتە ئاراوە. فاکتەری ئاین لە کوردستان بوو بە هۆکاری شەڕی ناوخۆیی توندی تا ڕادەی کۆمەڵکوژی و ئەمەش زیانی بە متمانەی ئەرمەنییەکان بە کورد گەیاند و بە تێپەڕبوونی کات ڕایەڵەکانی پەیوەندیی نێوان هەردوو گەلی شل کردەوە.

یەکێك لە هۆکارە بنەڕەتییەکانی تری دۆڕانی یاخیبووانی کورد لە شەڕی دژ بە دەوڵەتی عوسمانیدا بێبەشبوونیان بوو لە کەرەستەی پێویستی سەربازی بۆ بەرەنگاربوونەوەی سوپاکانی عوسمانی. چوونە مەیدانی شەڕ بە چەکی سووك و کەرەستەی باوبەسەرچوو و کۆنەوە لە بەرانبەر سوپایەکی لەلایەن ئەوروپای نوێوە پشتیوانی لێکراو یەکێك لە خاڵە هەرە بەزیانەکانی میرەکانی کورد بوو لە مەیدانەکانی شەڕدا. دەشێت بگوترێت تۆپی چیاییی

قورسی عوسمانی به شێوەیەکی تایبەت کاریگەرییەکی بەهەندی هەبوو لە دەستنیشانکردنی ئەنجامی شەڕەکاندا. ئەو کوردانەی سەنگەریان گۆڕیبوو و دەستەودامێنی سوپای عوسمانی بوون، بە هۆی ئەوەی بەباشی شارەزای ناوچەکان بوون، کارێکی وایان کرد سوپای عوسمانی تۆپەکانی خۆی بگەیەنێتە دوورترین شوێنی وەک قەڵای (ئەروەخ). بەو جۆرە میرە کوردەکان بژاردەی خاکی شاخاوییان لە دەست دا و قەڵا کۆنەکانیش کە سیمبولی دەسەڵاتداری بوون، بوون بە ئامانجی تۆپەکان و وێران کران و لەناو بردران.

هۆکارێکی تری بنەڕەتیی دۆڕانەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان وەک پێشتریش بە دوور و درێژی باسمان کرد، بێ هیچ گومانێک ئەو ناپاکییانە بوو کە بەرانبەریان کران. سەنگەر گۆڕینی ئێزدین شێر بەگ و نوورڵڵا بەگ لە بەرەی بەدرخان بەگ و سەنگەر گۆڕینی عەبدالڕ خانی برا لە بەرەی مەحموود خان زەبرێکی گورچکبڕی لە میرەکانی کورد وەشاند. بەتایبەتیش ئەو هەڵوێستەی عەبدالڕ خان و ئێزدین شێر بەگ گرتیانەبەر، بوو بە هۆی ناپاکیکردنی زۆر کەسی تر. یەکێک لەو هۆیانەی کە بوو بە هۆی پەنابردن بۆ ناپاکی لە بەرخودانی کورداندا، پشتیوانی نەکردنی لایەنی ئێرانی بوو لە بەرخودانی کوردی. بەدرخان بەگ سەرەڕای هەوڵی دیپلۆماسیی چڕ نەیتوانی کارتی ئێران لە دژی دەوڵەتی عوسمانی بەکار بهێنێت و نەبوونی توانای بەرەنگاربوونەوەی سوپای عوسمانیی بالادەست لە ڕووی تەکنەلۆجییەوە، بوو بە هۆی تێکشکانی لایەنی کوردی لە ڕووی دەروونییەوە. هەڵوێستی ئێران هۆکاری سەرەکیی کشانەوەی نوورڵڵا بەگ و پەنابردنی بوو بۆ سوپای ئەنادۆڵ. خزمایەتیی نوورڵڵا بەگ لەگەڵ شای ئێران و یەحیا خاندا ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لە گرتنەبەری ئەو هەڵوێستەیدا.

خاڵێکی تری مایەی سەرنج کە لەم بابەتەدا بەرچاومان دەکەوێت، زۆربەی ئەو میرە کوردانەی کە ناپاکییان لە بەدرخان بەگ و مەحموود خان کرد، لە ڕێی ژن و ژنخوازییەوە خزمی یەکدی بوون: نوورڵڵا بەگ و شای

ئێران زاوای یەحیا خانی فەرمانڕەوای ئوروومییە بوون و بەو جۆرە ڕایەڵەی خزمایەتی لە نێوان شا و یەحیا خان و نوورڵڵا بەگدا هاتووەتە ئاراوە. یەکێك لە هاوسەرەکانی تری نوورڵڵا بەگی مێری هەکاری کچی تەیموور پاشای قایمقامی پێشووتری وان بوو کە ئەگەری ئەوە هەیە خوشکی فازل بەگ تەیموورزادە بووبێت. ئێزدین شێر بەگی ئەنجامدەری ناپاکیش لە دژی بەدرخان بەگ زاوای نوورڵڵا بەگ بوو. بەم جۆرە دەبیندرێت خزمایەتیی نێوان ئێزدین شێر بەگ و فازل بەگ تەیموورزادەی وانی کاریگەریی هەبووە لە وەرگرتنی هەڵوێستێکی هاوبەشدا. هەروەها لایەنی ئێرانی بە هۆی ئەوەی نەیتوانی لەبەر پەیمانە نێودەوڵەتییەکان پشتیوانی لە کورد بکات، ئەگەرێکی بەهێز هەیە شای ئێران و/یان یەحیا خان ئامۆژگاری نوورڵڵا بەگی مێری هەکارییان کردبێت لە هاوپەیمانیی کوردی بێتە دەرێ.

هەوالنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

بەشی ٧

دوورخستنەوەی میرەکان

موشیری سوپای ئەنادۆڵ عوسمان پاشا چەند بەڵگەنامەیەکی بە مەحموود خان و بەدرخان و ئەندامانی خێزانەکانیان و پیاوەکانیان و هەرکەسێك لەوانەی کە بە جۆرێك لە جۆرەکان لە بەرخودانەوە گلابوون و خۆیان پاڕەستی سوپای ئەنادۆڵ کردبوو، بە واژۆکردن دا و لە بەڵگەنامەکاندا هاتبوو کە دوای خۆ پاڕەستکردن زیان بە سامان و سەربەرزی و گیانی ناوبراوان نەگەیەندراوە. یەکێك لە نووسراوەکانی عوسمان پاشا کە تایبەتە بە وەرگرتنی بەڵگەنامەی واژۆکراو لە مەحموود خان و پیاوەکانی و بۆ دەرسەعادەتی ناردووە، بەم جۆرەی خوارەوەیە؛[٤٣٩]

"ئەو کەسانەی لێرە ناویان تۆمار کراوە و خزم، موتەعەلیقات[٤٤٠]، پێوەندار و هاوکاری مەحموود خانن و خۆیان پاڕەستی ئۆردووی هەمایۆنی لای وان کردووە، لە سایەی حەزرەتی شاهانەدا[٤٤١] و لە ئاکامی هەوڵ و هیمەتی موشیری ئۆردووی هەمایۆنی ئەنادۆڵ حەزرەتی دەوڵەتلی پاشا (عوسمان پاشا)دا لە هیچ لایەکەوە خەلەل[٤٤٢] بەسامان و گیان و سەربەرزیان نەگەیەندراوە و؛

حەزرەتی موشیری موشارون ئیلەیهی (عوسمان پاشا) بەجیا فەرمانبەری ڕاسپارد بۆ کۆکردنەوەی سامان و ئاقچەی نەقد و کەلوپەل و ئەو شتومەك و ئاژەڵانەی بۆ لای عەشیرەتەکان لە هەندێك شوێنی تر نێردراون و لای هەندێك کەس دانراون و کەسانی ناوبراویش پیاوی باوەڕ پێکراوی خۆیان خستە پاڵ فەرمانبەرەکان و شتومەکەکان کۆ کرانەوە و ڕاپەستی ناوبراوان کران.

بەپێی شەرعی شەریفیش بەجیا بریکار دەستنیشان کراوە بۆ کۆکردنەوەی پاشماوەی شتومەك و ئاژەڵەکان و ... ناوبراوان ئەم بەڵگەنامە مۆرکراوانەیان سەبارەت بە زیان نەگەیاندن بە شتومەك و سامان و گیانیان

پێشکێش کردووه. تەنانەت لە هیچ لایەکەوە دەستدرێژی نەکراوەتە سەر هیچ حەلاڵێکی ئەوانە."

بەڵگەنامەی هەمان شێوە سەبارەت بە بەدرخان بەگ و لایەنگرانیشی ڕێك خراوە و پێیان واژۆ کراوە.

ناردنی میرەکان بۆ دەرسەعادەت

ڕاپۆرتی مووشیری سوپای ئەنادۆڵ عوسمان پاشا لە ١٨٤٧/٨/١١ بە "بەدرخان و مەحموود خان کە بە چەتەگەری و ستەمکاریی خۆیان لە هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ) و ناوەندی وان و ناوچەکانی دەوروبەری بووبوون بە هۆی زیان گەیاندن بە هەژاران و چەوساندنەوەیان، بە لوتفی خوا و لە سایەی سوڵتاندا بەیەکجاری کۆتایی بە کێشەکانیان هێندرا" دەست پێ دەکات.[٤٤٣] عوسمان پاشا لە درێژەی ڕاپۆرتەکەدا هەواڵی ناردنی هەردوو میری بەرخۆدەر بۆ ئیستانبوڵ ڕادەگەیەنێت و دەنووسێت؛

"خۆیان و پەنجا شەست کەس لە موتەعەلیقات و هاوکارانیان ڕادەستی قایماقامی پێشووی دیاربەکر عیزەتلی محەمەد ڕەشید بەگ کە یەکێکە لە هەڵگرانی پلەی بەڕێوەبەری ئەستەبلی ئامیرە (ئاخووڕی تایبەت) کران و بە پارێزراوی ڕەوانەی دەرسەعادەت کران."

میرەکانی کورد مانگی ڕەمەزانیان بە ڕێگاوە بەسەر برد و لەگەڵ دوو تابووری پیادە و دوو تابووری سوارەدا بە فەرماندەیی محەمەد ڕەشید بەگ لە ڕێگای سامسۆنەوە ڕەوانەی ئیستانبوڵ کران. لە سەروبەندی شەڕەکانی کوردستان و ماوەی دواتریشدا پەتای کۆلێرا بەناو هەردوو سوپای ئەنادۆڵ و عەرەبستاندا بڵاو بووەوە و ژمارەیەکی زۆری سەرباز بەو نەخۆشییە مردن. بەپێی نووسراوی ١٨٤٦/١٢/١١ی فەرماندەیی سوپای عەرەبستان لە حەڵەب و شام نەخۆشیی کۆلێرا بڵاو بووەتەوە و ئەگەر بە دژواریش بووبێت، پێشی لێ گیراوە.[٤٤٤]

بـــه گـــوێرەی ڕاپۆرتـــەکانی ١٨٤٧/١٠/٢٠ کـــه دوای دامرکاندنـــەوەی بـــەرخودانی کـــورد نووســـراون، ســـەربازەکانی لای مـــووش و ئـــەرزەڕۆم چادرەکانیان گواستووەتەوە بۆ شوێنی ئاو و هەوا خاوێن و هەوڵیان داوە بەو جۆرە سنوور بۆ نەخۆشیی کۆلێرا دابنێن.[٤٤٥] کۆلێرا تـەنیا لـە باکوور نـا، لـە باشووریش بەناو ئەو سوپایانەدا تەشەنەی کرد کـە لـە دوای سـەرکوتکردنی بەرخودانی کوردی لە موسـڵ مـۆڵ درابـوون.[٤٤٦] ئـەوەی زانـراوە، نەخۆشـیی کـۆلێرا لـەو سـەردەمەدا زیـانی گیـانیی زۆر گـەورەی بـە سـوپای عوسمـانی گەیانـدووە. عوسمـان پاشـا لـە دوای کۆتاییهێنـان بـە کێشەی کوردسـتان دەستی کرد بە کاروباری بەخشینی مۆڵەت و پشوو بە سـەربازەکانی سـوپای ئەنادۆڵ.[٤٤٧]

ناوی بەڕێکراوەکان بۆ ئیستانبوڵ

سـەرجەم ١٢٥ کـەس لەگـەڵ مـەحموود خـان و بـەدرخان بەگـدا بـۆ دەرسەعادەت ڕەوانە کران. ١١ کەس لەوانە سەر بە تاقمی مەحموود خـان و ١١٤ کەسیشیان لـە دەسـتە و تـاقمی بـەدرخان بـەگ بـوون.[٤٤٨] خێزانـەکانی مەحموود خان و براکانی دواتر ڕەوانەی دەرسەعادەت کران، بۆیە ناویان لەم لیستەدا نییە. ناوی ١١ کەسەکەی سەر بە مەحموود خان لە لیسـتەکەدا بـەم جۆرەیە؛

مەحموود خان، عەبدولعەزیزی کوڕی، عەبدالڵ بەگی برای (عەبدالڵ خان)، میر شێخۆی برای (میر شـەمدین)، عەبـدولڕەزاقی بـرای، خالیـد بـەگی مـیری کیسان، مستەفا بـەگی مـیری ، مـستەفا و ئەسـەد و محەمـەدی خزمـەتکاری مەحموود خان و هاوولاتی ئیبراهیم.

وەک دەبیندرێت عەبدالڵ خان سەرەڕای ئەوەی ناپاکیی لـە کـاکی کـرد و ڕۆڵیکی گرنگی هەبوو لە دامرکاندنەوەی بەرخودانی کـوررداا، عوسمانییـەکان پابەندی ئەو بەڵێنانە نەبوون کە پێیان دابوو و لەگەڵ مەحموود خانی برایـدا دوورییان خستەوە.

لیستی ناوی بەدرخان و لایەنگران و دەستوپێوەندەکانیشی کە لە هەمان ڕاپۆرتدایە، لیستێکی زۆر درێژە. ناوی ١٣ کەس لە ئەندامانی بنەماڵەی بەدرخان لە لیستی یەکەمدا بەم جۆرەیە؛

بەدرخان بەگ، تێڵی بەگی کوڕی، نەجیب بەگی کوڕی، مستەفا بەگی کوڕی، بەدر بەگی کوڕی، بەدرەدین بەگی کوڕی، سالح بەگی برای، ئەسعەد بەگی برای، ئیبراهیم بەگی برازای، عەبدولکەریم بەگی برای و عەبدولای مامی. هەروەها ناوی ٤ ژن و ١٠ کچ و ٩ کەنیزەک و ١٠ خزمەتکاری بەدرخان بەگ، ٣ ژنی سالح بەگی برای و ژنی ٤ کۆیلەی ئەوان و کچێکیان لە لیستێکی تردا تۆمار کراون.

ناوی ١١ کەس لەوانەی کە لە لیستێکدا وەک یاریدەری بەدرخان بەگ تۆمار کراون، بەم جۆرەیە؛ موفتی عەبدولقودسی ئەفەندی، ئەفەندی ئاغای خەزێنەدار، شێخ عەزرای، شێخ عەبدولغەنی و عەبدولخالقی کوڕی، عوسمان ئەفەندیی نووسیار و عیزەتی کوڕی، ''زابیت''ی جزیرە تاهیر و عەلی ئاغای برای، زابیتی پێشووتری میدیات حاجی ئاغا و تەتەر (هەواڵگەیەنەر) عەلی ئاغا. لە دوایین لیستیشدا ناوی ٤٩ کەس وەک پێوەندداری بەدرخان بەگ تۆمار کراوە.

وتەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان لە ''زەبتیە''دا

میرە بەرخۆدەرەکانی کورد مەحموود خان و بەدرخان بەگ لە ئیستانبوڵ لە باڵەخانەی زەبتیە (گرتووخانە)ی ئەو سەردەمە ڕاگیران. لە ڕۆژی چواردەیەمدا دەست کرا بە وەرگرتنی وتەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان و کەسە ناودار و لە پێشەکانی تر و هەموو وتەکان کران بە ڕاپۆرت.[٤٤٩] میرەکانی کورد لە وتەکانیاندا تکای زۆریان لە سوڵتان کردووە و بۆ لێبووردن پاڕاونەتەوە. میرەکانی کورد هەرچەندە بەرخودانیشیان بەرپا کردبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی لە سیستەمی بەڕێوەبردنی دەسەڵاتی عوسمانیدا هاوواڵاتی هەمان کات بەندەی سوڵتانیش بوو، بە شێوەیەکی گشتی لە

وتەکانیانـدا ستایـشی سـوڵتانیان کـردووە و گـەورەیان کردووەتـەوە و پەشیمانییان دەربڕیوە. بەڵام دەبیندرێت لەگەڵ ئەوەشدا تا ڕادەیەك تـاوانی هەڵگیرسانی بەرخودانەکانیانیان خستووەتە ئەستۆی پاشاکانی عوسمانی لە هەرێمەکـە. وتـەکانی بـەدرخان بـەگی جزیـری لـە زەبتیـە بـەم جـۆرە تۆمـار کراوە؛

"لـە سـایەی سـوڵتانەوە لـە هـەموو لایەنێکـەوە ئاسـوودەم. خـواردن و خواردنەوەم تەواوە و بەهیچ شێوەیەك نائاسوودە نـیم. چـواردە ڕۆژ دەبێـت هاتووین و لەسەر فەرمانی سوڵتان لە دەرگای ئەم ژوورە نەچـوومەتە دەرێ. من سێ پێنج ساڵە تەنزیماتم بیستوە. نەمدەزانی وایە. ئەگەر بمزانیبا، پێـنج سـاڵ لەمەوبـەر دەهـاتم بـۆ دەرسـەعادەت. هـەر مرۆڤێـك نەیـەت بـۆ دەرسەعادەت، لە ڕەگەزی مرۆڤ نییە. من بایەخ پێدان و خێری سـوڵتانم دی. حـافز پاشـا پلـەی میرئـالای بـۆ مـن وەرگـرت. لەبـەر ئـەوەی لـە نـاو عەشـیرەتەکاندا سـەربەرز و دیـار بـووم، تەعـەلوقاتی خـۆم و بـەگی عەشیرەتەکانی تر منیان پێ پەسەند نەکرا. ویلایەتی ئێمە دەکەوێتـە نێـوان سێ مووشیرەوە. هەر کامیـان تووشـی تەنگانـە و گرفـت دەبـوو، مـنی بـانگ دەکـرد. محەمـەد پاشـای ئینجـە بایراقـدارئۆغلۆ داوای دووهـەزار تووڕەکـە ئاقچەی لێم کرد. منیش گوتم بۆچـی بیـدەم و هۆکـار چـییە؟ ئـەو هـەر پێـی داگرت و گوتی ''دەبێت بیدەیت!''، منیش لە وەڵامدا گوتم ''نایدەم!''.

زیاد لە دە مووشیر هاتن و من هـەر نەچـووم. ئـەمجار عوسمـان پاشـاش داوای کرد. لەبەر ئەوەی نەچووم، بە هاندانی کەسانی دەوروبەری ئـەم کـارە خراپـە قـەوما و مـن پێویـستم بـە لێبـووردنی سـوڵتانانە هەیـە و لەبـەری دەپارێمەوە.

نەمـدەزانی ئیـستانبوڵ بـەم جۆرەیـە، ئێـستا زانـیم. بـە خێـزان و کوڕەکانمەوە هاتم بۆ سێبەری سایەی شاهانە و پەنام هێنا. ئـەمر و فـەرمان بەدەست خۆیەتی. مـن کۆیلـەی سـوڵتانم و ڕازی نـابم ئـازادم بکـات، خێـزانم کەنیزەکی سوڵتانە و کوڕەکانیشم کۆیلەزادەی وین و ئەگەر ئـارەزوو دەکـات

بـا هـەوومان فـڕێ بداتـە دەریـاوە، یـان ئەگـەر ئـارەزوو دەکـات لـە ڕووی میهرەبانییەوە لێبووردن بفەرموێت. هەرچییەك بۆ شەئنی شاهانە گونجاوە، با بفەرموێت وا بکرێت. بەگشتی ئەگەر پیـاوی بـچووك کـاری نابـەجێ بکـات، کاری پیاوی گەورە لێبووردنە.

نا کرده گنه در این جهان کیست؟ بگو رەب

ان کس گنه نکرد در ان جهان زیست ؟ بگو رەب

من بد کنم و تو بد مکافات دهی

پس فرق میان من و تو چیست؟ بگو رەب [٤٥٠]

من تاوانم گـەلێك زۆرە. واتـا بـە ئەنـدازەی چـیایەك تـاوانم هەیـە. لەبـەر ئـەوەی لێبـووردەییی سـوڵتانمان زۆر گەورەیـە، هـەر تـاوانێکی مـن لـە چـاو لێبووردنی سوڵتانانەدا هێندەی گەردیلەیەکیش نابێت. من پیاوێکی بـچووك و ڕەشۆکیم. سوڵتانم چـەندین شـوانی وەك مـنی هەیـە. بـە هـەقی خـوا ئەگـەر بمزانیبا سـوڵتانمان ئەوەنـدە میهرەبانـە، پێـنج سـاڵ لەمەوبـەر لەسـەر سـك دەکشام و دەهاتم. چوارده ڕۆژ دەبێت هاتووین و ئەگەرچی لە دەرگـای ئـەم ژوورە نەچوومەتە دەرەوە، خەیاڵ دەکەم و دەڵێم خوا یار بێت لێبووردنم بۆ دەردەچێت و هەموو شوێنێکی ئیستانبوڵ دەگەڕێم. لەبەر ئەوەی سوڵتانمان لێبووردنیش و غەزەبیشی گەورەیـە، ترسـی ئەوەشـم هەیـە لەگـەڵ خێـزان و کوڕەکانمدا فرێمان بدەنە لایەك. سوێند بـە خـوای گـەورە ئـاواتی مـن'' وەك چۆن لە ئاسـیتانە لـە سـایەی شـاهانەدا ئـەو هـەموو تاوانکـارە بەخـشراون و دانیشتوون'' داوەتی شاهانەیە بۆ نیشتەجێبوونم لە گۆشـەیەکی ئاسـیتانە و هەرگیز ڕوو لە ویلایەتی خۆم ناکەم. بە هەقی خوا من مەرحەمەتی شـاهانە و تـەنزیماتی خەیریـەم نـەدەزانی، ئێـستا تێگەیـشتم. هـەموو جـۆرە تاوانێـك گوناهی منە، چ پێویستە بگوترێت هی ئەمە، یـان هـی ئـەوە؟ خـوا یـار بێـت فەرمووم لێ دەکەن و ئـەو کاتـە بـە وردەکارییـەوە وتـەی خـۆم دەدەم. مـن ئێستا گەورەیی سوڵتانمان دەزانم. لە هیچ چاخ و سـەردەمێکدا سـوڵتانی وا میهرەبان نەهاتووە. کاتێك عوسمان پاشـا هـات و دەوری قـەڵای گـەمارۆ دا،

وەك داماوی لێبووردنی سوڵتان یەکسەر داوای ''ڕای''م کرد و خۆم بەدەستەوە دا. مااڵ و موڵکمان لەو الیەیە. خوا یار بێت مزگێنیی ''بەخشرایت، لە ئاسیتانە دەمینێتەوە''م پێ دەفەرموون. ئەو کاتە دڵخۆش دەبم و سەبارەت بەهەموو شتێك وتە دەدەم."

وەك دەبیندرێت بەدرخان بەگ ئیستانبوڵی زۆر بەدڵ بووە، ویستوویەتی لەوێ بمێنێتەوە و وەك هۆکاری بەرخودانیش ئاماژەی کردووە بۆ محەمەد پاشا و عوسمان پاشا. لە شیعرێکی فارسیدا کە وەك ئاماژە بۆ سوڵتان لەبەر گوتوویەتی، بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش دەریدەبڕێت کە وەاڵمدانەوەی خراپەکارییەکانی ئەم بە چاکە، دەکەوێتە خانەی مەرجی گەورەییەوە.

ڕاپۆرتەکانی تایبەت بە وتەی میرەکانی کورد دوو وتەنامەی مەحموود خان لە خۆ دەگرن. خان بە شێوەیەکی گشتی لە وتەکانیدا براکانی تاوانبار ناکات و دەڵێت تەنیا خۆی پەیوەندی لەگەڵ بەدرخان بەگدا هەبووە و لە وتەکانیدا هەموو تاوانەکانی تاقمەکەی خۆی دەخاتە ئەستۆی خۆی. مەحموود خان گازندە لە کۆت و زنجیری[٤٥١] پێی خۆی و تاقمەکەی دەکات و کەسایەتیی ئاینپەروەرانەی ئەو لە وتەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە. وتەنامەی یەکەمی مەحموود خان بەم جۆرەیە؛

"لە سایەی شاهانەدا[٤٥٢] ئاسوودەییمان لە هەموو ڕوویەکەوە لە جێدایە، خواردن و خواردنەوەمان لەوپەڕی تەواودایە. ئێمە بەندەی هەژار و ئاساییی سوڵتانمانین. یاخیبوون سنووری ئێمە نییە و من یاخی نەبووم. من پێشتریش هاتووم بۆ ''(بابی عالی) دەروازەی باڵا– ئیستانبوڵ''.[٤٥٣] سوڵتانمان دەناسم و ئاشنای میهرەبانییانم. من ڕووم لە ئەرزەڕۆم کرد و یەکسەر گەیشتمە لای فەریق ئەحمەد پاشا و خۆم بەدەستەوە دا. جلی سەربازیم لەبەر کرا و کۆڕی خۆمیشم لە سوپادا ناونووس کرد. حەوت هەشت کۆڕی تریشم هەن. هەر هەموویان بەندە و کۆیلەی سوڵتانمانن. خۆ ئەگەر لەم ڕووەوە تاوانمان هەبێت، لەبەر سوڵتانی خاوەن نیعمەتی جیهانمان بۆ لێبووردن دەپاڕێینەوە.

دوو شێخ لەکن بەدرخان بەگن. با یەکێکیان بێت بۆ ژووری ئێمە بۆ ئەوەی بە کۆمەڵ نوێژ بکرێت، چونکە لەبەر ئەوەی لە مانگی ڕەمەزانی پیرۆزدا بەڕێوە بووین و نەمانتوانی ڕۆژوو بگرین، ئێستا بە قەزا دەیگێڕینەوە. هەروەها لە سایەی شاهانەدا خواردن و بەربانگێکی زۆر جوانمان پێشکێش دەکرێت. تاکە کێماسیمان نوێژ نەکردنمانە بە کۆمەڵ. لەبەر ئەوەی کۆت و زنجیر لە پێی براکان و کوڕەکەمدایە، بە دژواری نوێژ دەکەن. با کۆت و زنجیری ئەمان بکرێتەوە و لەگەڵ یەکێك لەو شێخە ناوبراوانەدا نوێژ بکەین تا بۆ سوڵتانمان بپارێینەوە. پەروەردگارم، تەمەنی ئەبەدی و شەوکەت بە سوڵتانی ئەفەندیمان بفەرموو.

من بەهیچ شێوەیەك تاوانم نەکردووە. بەڵام ئەگەر بگوترێت تاوانی کردووە، ئەوە تاوانی منە، چارە چییە؟ ئیدی وای لێ هات! من بەندەیەکی هەژار و ئاساییی سوڵتانمانم. هەر فەرمانێك بدات، بە هەر هەمووی ڕازیم و بەهیچ شێوەیەك لە خزمەتکردنی سوڵتانمان درێغی ناکەم. خێزان و منداڵ و ماڵ و مووڵکم هەر هەمووی لەوێیە. تەنانەت یەك ئاقچە پارەی نەقدم نییە. پێش هاتنمان هەزار و پێنجسەد قروشم بە قەرد وەرگرت. تەنانەت لەوەش یەك ئاقچەم نەماوە. ئاواتی سەرەکیم هاتنی یەکێك لە شێخەکان و کردنەوەی کۆت و زنجیری پێی براکانم و کوڕەکەم و پارانەوەیە بۆ لێبووردن بە چاوپۆشین لە تاوانەکانمان. ئێمە بەندە و کۆیلەی سوڵتانی ئەفەندیمانین. ئەمر و فەرمان بەدەست خۆیەتی."

وتەنامەی دووەمی مەحموود خان بە ئەندازەیەکی زۆر تیشك دەخاتە سەر پەیوەندی و هاوپەیمانیی ئەو لەگەڵ بەدرخان بەگدا و بەم جۆرەیە؛

"پێش چەند ساڵێك نێوانمان لەگەڵ بەدرخان بەگدا تێکچووبوو. دواتر لە ڕووی پێویستییەوە هەڵسام و چوومە جزیرە و ئاشت بووینەوە. ئەو کاتە لەلایەن میری ''موما ئیلەیهی''یەوە بەڕێوەبردنی چەند ناوچەیەك خرایە ژێر دەسەڵاتی ئێمە.[٤٥٤] ئەمجار لە کاتی ڕوودانی بەرخودانی بەدرخان بەگدا هەڵسام و لەگەڵ سێ خزمەتکاری خۆمدا چوومە کنی. ''موما ئیلەیهی''

سێسەد پێنجسەد کوردی دایە پاڵم و منی نارد بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو سەربازانەی کە هێرشیان بۆ سەر ئەم دەهێنا. منیش هەڵسام ئەو کوردانەم کرد بە پاسەوانی خۆم و ڕۆیشتم و خۆمان لە بەرانبەر هێرشی سەربازەکاندا پێ ڕانەگیرا و نزیکەی سەدوپەنجا کورد لە ئاوی ڕووباردا خنکان.[٤٥٥] هەر لەو کاتەدا بەدرخان بەگیش بۆ قەڵای ئۆراك هەڵهات. منیش لەبەر ئەوەی دووان لە سێ خزمەتکارەکانم لە ئاودا خنکان و تەنیا خزمەتکارێکم مایەوە، لەوێ هەڵهاتم و یەکسەر دەستەودامێنی حەزرەتی فەریق ئەحمەد پاشا بووم.

براکانم بەهیچ جۆرێك دەستیان لەم کارەدا نییە. بەتایبەتی عەبدالڕ بەگ (عەبدالڕ خان) لە دوو مانگ لەمەوبەرەوە لەگەڵ فەرمانبەرەکانی[٤٥٦] سەلتەنەتی شاهانەدایە. خەلیل بەگیش قەزای کیسانی ڕادەست کردووە و مستەفا بەگی میری بۆ بینینی عەبدولڕەزاق بەگی برام هاتبوو و میر شێخۆ بەگیش (میر شەمدین) لە کاتێکدا بە حاڵی خۆیانەوە دانیشتبوون، گوترا ئەمانە ''برا و یاریدەدەری مەحموود خانن'' و هەریەکەیان لە شوێنێکەوە هێندران و ڕەوانە کران.

بەپێی ئەو بڕیارەی دابووم، تەنیا خۆم بەڵێنی هاوکاریکردنم بە بەدرخان بەگ دابوو. دواتر زۆر باش تێبینم کرد ئەم بزووتنەوەیە بێبناغەیە و چووم و دەستەودامێن بووم. ڕوودانی ئەو دۆخە بەو جۆرە تەنیا بۆ بینینی پەرێشانی و بۆ ئەوەیە چارەنووس جێگەی خۆی بدۆزێتەوە. ئەوەتا لەو کاتەوە پێیەکانم بە هۆی کۆت و زنجیرەوە ئاوساون و لە پێنج شەش لاوە کونیان تێ بووە. سوڵتانمان سەلامەت بێت! دوای جیابوونەوەمان لە سوپا و تا گەیشتینە ئێرە، هیچ ناخۆشییەکمان نەدی. لەگەڵ سێ خزمەتکارمدا چوومە کن بەدرخان بەگ و دووچاری ئەم دۆخە بووم. درێغیم کرد و پاشان دەستەودامێن بووم و زۆر لە حەزرەتی فەریق ئەحمەد پاشا پاڕامەوە و گوتم ''بمنێرن بۆ دارول سەلتەنەتی ئاسیتانە و ئەگەر سوڵتانمان ئارەزوو بکات بڵێت بکوژرێت و ئەگەر مەیل بکات، بڵێت با ئازاد بکرێت!'' براکانم بێتاوانن.

ناهەقی لە بەرانبەر ئەمانە کرا و بۆ ئێمە گرفتاری ئەم دۆخە بوون و پەرێشان بوون."

وەک دەبیندرێت، مەحمود خان نەیویستووە براکانی تێکەڵ بە هاوپەیمانیی خۆی و بەدرخان بەگ بکات و هەموو تاوانەکەی خستووەتە ئەستۆی خۆی. سەیرترین ئەو وتانەی دراون، وتەنامەی عەبدولڕەزاق بەگی بۆ مەحموود خانە. عەبدولڕەزاق بەگ ڕوونی دەکاتەوە ئەوان هیچ پەیوەندییەکیان بە مەسەلەی مەحموود خانی برایان و بەدرخان بەگەوە نییە و بەیانی دەکات ئەو بەڵگەنامانەی کە پێشتر باسیان کرا، بەزۆر بەمان واژۆ کراون. ناوبراو بێ ئەوەی ناویان بهێنێت، عوسمان پاشا و شەریف بەگی قایمقامی مووشیشی بەوە تاوانبار کردووە کە بە هۆی ئیرەیی پێبردنی کۆنیانەوە ئاژاوەیان ناوەتەوە و ئەمانیان خستووەتە ئەم دۆخەوە. وتەنامەکەی عەبدولڕەزاق بەگ بەم جۆرەیە؛

"من بە حاڵی خۆمەوە دانیشتبووم و نە هاوکاری برام[٤٥٧] بووم و نە هاوکاری بەدرخان. تەنانەت ئێمە چوار براین.[٤٥٨] نەک هەر لە ناو خۆماندا ڕێک نەبووین، بگرە ئیرەیشمان بەیەک دەبرد. ئەم مەسەلەیە ڕووی دا. هاتن و لە شوێنی خۆم دەستگیرمیان کرد. شەش سندووق مانڵ و شتومەکم هەمووی لە ناوچوو. منیان تاڵان کرد. سەدوپەنجا قرووش لامان دۆزرایەوە. خەریک بوو ئەوەش ببەن، بەڵام تکام کرد و پاڕامەوە و نەمدا پێیان. بەڵگەنامەیان سەبارەت بە لە ناونەچوونی سامانی هەر هەموومان هێنا و گوتیان ''مۆری بکە!'' و بردیان. من مۆرم نەکرد. بەزۆر پەنجەمیان خستە سەری. ئێمەش گوتمان ''لە حاڵەتی نەزدا[٤٥٩] وەسێت شەرعی نییە'' و ئەوسا بەڵگەنامەمان دا.[٤٦٠] سوپاس بۆ خوا ئێرە دارول ئەمان و دارول سەڵتەنەی سەنییەیە. دەمانەوێت جارێکی تر لە ''ئەحکامی عەدلییە'' بەرگری لە خۆمان بکەین، بەڵام لەم دۆخەدا شتێک نییە بۆ گوتن. ئەگەر دادگاییمان بکەن، تاوانبار و بێتاوان ئاشکرا دەبن. یەک ئاقچە مانڵی میریمان لا نەماوە و هەر هەموویمان پێشکێش کردووە.[٤٦١] مەحموود خان بەڵێنی هاوکاری بە بەدرخان بەگ

دابـوو، تـاوانی ئێمـه چـییه؟ هەریەکـەمانیان لـه شـۆێنێك کـۆ کـردەوه و هێنامانیـان و مـاڵ و شـتومەکەکانمان تیاچـوون. تەنانـەت بواریـان نـەدا هەریەکـەمان چـەند ئاقـچەیەك لەگـەڵ خۆمانـدا هـەڵبگرین. ئـەوەی ئێمـەی گرفتـاری ئـەم دۆخـه کـرد، ''نەفسانیەت''[٤٦٣] ئـەو بەگەیـه کـه حـەزرەتی موشیر پاشا لەو دەوروبەرە ڕایگرتووه و نیشانی داوه پێی،[٤٦٢] چونکه ئەوه هەر لە کۆنەوه ''نەفساننییەت''ی لە بەرانبەر ئێمه هەیە."

خالید بەگی میری کیسان و مستەفا بەگی میری یش وتـەی هاوشـێوەیان داوه. لە وتەنامەکانیانەوه ئاشـکرا دەبێـت گوتوویانـه تـەنیا مـەحموود خـان هاوپەیمانیی لەگەڵ بەدرخان بەگدا بەستووه و هەر ئەو بەڵێنی هاوکاریکردنی پێ داوه. ویستی مـیرە کوردەکـان بـۆ لێبـووردن لەلایـەن سـوڵتانەوه وەڵام نەدرایـەوه. عەبـدولڕەزاق بـەگ و ئـەوانی تـر بانگەشـەی ئـەوەیان کـردووه پەیوەندییان بە بەرخودانەکەوه نەبووه، بـەڵام وەك لـه بەشـەکانی پێـشوودا چـەند نموونەیـەکمان لـێ خسـتەڕوو، نامـەی نێـوان مـیرە کوردەکـان کـه کـەوتبووه دەسـتی عوسمانییـەکان و زانیارییـەکانی هـەوالگری هـەموو ڕاستییەکانی تایبەت بە بەرخودانەکەیان دەخستە بەرچاوان. لە ئاکامدا بڕیار درا بـەدرخان بـەگ و تایەفەکـەی بـۆ دوورگـەی کریـت و مـەحموود خـان و تاقمەکەشی بۆ شاری ڕوسچوکی[٤٦٤] ناو سنووری ویلایەتی سیلیستره* دوور بخرێنەوه.

بەپێی یاداشتی ١٢٦٣/L/٢٩ (١٨٤٧/١٠/٩)[٤٦٥] کۆبوونەوەی پێویست لـه نێوان سەرلەشکر پاشا و کاپتان (فەرماندەی هێزی دەریایی) پاشـا و والییـه پەیوەندیدارەکاندا ئەنجام درا و بڕیار درا کەشتیی ئەرەغلی ئامادە بکرێت بۆ گواستنەوەی بەدرخان بەگ بۆ دوورگەی کریت و کەشتی ''سەیری بەحری'' سـاز بـدرێت بـۆ گواسـتنەوەی مـەحموود خـان بـۆ ڤارنـا و بـۆ هەریەکـەیان بیناباشییەك و ژمارەی پێویست سـەرباز جـۆر بکرێت. لەبـەر ئـەوەی بڕیـار درابوو مەحموود خان لە ڤارناوه بە ڕێـی وشـکانیدا بـۆ ڕوسـچوك بنێردرێت،

بڕیار درا یەکینەیەکی سەربازی لە شومنوەوە پەوانەی ڤارنا بکرێت و لەوێ چاوەڕێی مەحموود خان و تاقمەکەی بکات.

سەرنجڕاکێشترین خاڵی ناو ئەو یاداشتە سەبارەت بە بانگکردنی هەردوو میرە کوردەکەیە بۆ دەروازەی باڵا (بابی عالی). بەتەنیا مەحموود خان و بەدرخان بەگ برانە بابی عالی و جارێکی تر پێیان گوترا ئەو هەڵسوکەوتەی لە بەرانبەر خراپەکارییەکانی ئەواندا کراوە، لوتف و خێری سوڵتانە بۆ ئەوان. داوایان لێ کرا لە شوێنی نوێی نیشتەجێبوونیان تا کۆتایی ژیان سەرقاڵی حاڵی خۆیان بن و پەیوەندیکردنیان بە کوردستانەوە بەهەموو شێوەیەك قەدەغە کرا.[٤٦٦]

وەك دەزانرێت بەمەبەستی وەرگرتنی قەردی دەوڵەت لە میرە کوردەکان تۆمار بۆ سامان و شتومەکەکانیان دانرا، بریکار هاتنە دامەزراندن و قەردەکان لە ڕێی فرۆشتنی مااڵ و شتومەکەوە بەدەست خران. بەپێی ڕاپۆرتی ١٠/Za/١٢٦٣ (١٨٤٧/١٠/٢٠)[٤٦٧]، بەدرخان بەگ پاش ئەوەی بڕیاری دوورخستنەوەی بۆ دوورگەی کریت پێکلایی بووەوە، داوای کرد سەبارەت بە سامان و ئاقچە و شتومەك و شتەکانی تر چاوی بە حەرەمی خۆی (هاوسەری) بکەوێت و ئەو داوایەی پەسەند کرا. بەدرخان لەو ڕاپۆرەدا کە ئەوی بۆ دوورگەی کریت دەگواستەوە، زانیاریی وردی سەبارەت بە سامان و موڵکی خۆی دا بە هاوسەرەکەی و نامەیەك و لیستێکی دوور و درێژی بۆ مەلا سادق نارد کە بەدرخان بەگ کردبووی بە بریکار بۆ فرۆشتن و کۆکردنەوەی مااڵ و موڵکەکان لە کاتی ڕێوێستدا.[٤٦٨]

مەدالیا و ڕێزلێنان بۆ ڕەنج بەکاربردووەکان

دەوڵەتی عوسمانی دوای دامرکاندنەوەی بەرخودانی کوردستان لە سەرێکەوە نیشان و دیاریی دا بە فەرمانبەران و ئەندامانی ڕەنج بەکاربردووی سوپا ئەگەرچی پلەی جۆراوجۆریش بوون و لە سەرێکی تریشەوە نیشانەی میری میران کە لەلایەن حافز پاشاوە درابوو بە بەدرخان بەگ، لێی

سەندرایەوە و گەڕێندرایەوە بۆ "زەربخانە."[٤٦٩] بەپێی فەرمانی ١٨٤٨/٣/٢٦ سەرو نیشان درا بە سەدری ئەعزەم مستەفا ڕەشید پاشا و سەرلەشکر محەمەد سەعید پاشا لە پای خزمەتەکانیان لە چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردستاندا.[٤٧٠] بەپێی بەڵگەنامەی ١٨٤٩/٢/٨ نیشانەکانی تەرخانکراو بۆ ئەو ئەفسەر و سەربازانەی کە زۆر کاریان کردبوو بۆ خاوێنکردنەوەی کوردستان لە چەتەکان و مەدالیا و شمشێری تەرخانکراو بۆ ئەو فەرمانبەرانەی لە سەرکوتکردنی بەرخوداندا ڕەنجیان دابوو، ڕەوانە کراون بۆ فەرماندەیی سوپا تا لەوێوە بۆ شوێنی مەبەست بنێردرێن.[٤٧١]

مەحموود خان لە ڕوسچوك

مەحموود خان و ١١ کەسی تاقمەکەی گەیشتنە ڤارنا و بە یاوەریی ١١٨ سەربازی ئەسپسوار کە ١٢٦٣/Za/١١ (١٨٤٧/١٠/٢١) لە شومنوەوە گەیشتن، ڕەوانەی لای ڕوسچوك کران.[٤٧٢] ئەو یەکینە ئەسپسوارەی کە مەحموود خان و تاقمەکەی لە ڤارناوە گەیاندە ڕوسچوك، ١٨٤٧/١٠/١١ بۆ شومنو گەڕایەوە.[٤٧٣]

لە ئاکامدا ژن و منداڵانی مەحموود خان و براکانیشی گەیەندرانە ئیستانبوڵ. لە ڕاپۆرتی ١٨٤٨/١/١دا[٤٧٤] ئاماژە کراوە بۆ هێنانی ژن و منداڵەکانی مەحموود خان و عەبدولڕەزاق بەگی برای و ڕاگرتنیان لە مووشیرییەتی زەبتیە. لەبەر ئەوەی لەو وەرزەدا گەشتی دەریایی نەدەکرا و ئەمانیش هەموو ژن و منداڵ بوون و نەدەکرا بەڕێی وشکانیدا بۆ ڤارنا بەڕێ بکرێن، بڕیار درا تا دەست پێکردنەوەی گەشتە دەرییەکان لە ئیستانبوڵ نیشتەجێ بکرێن. بۆ ئەو مەبەستە نامە بۆ والیی سیلیستڕە نووسرا تا مەحموود خانی لە ڕوسچوك نیشتەجێ لەو ڕەوشە ئاگادار بکاتەوە. خێزانەکان دوای نزیکەی سێ مانگ نیشتەجێکردنیان لە ئیستانبوڵ، ڕۆژی ١٢٦٤/R/٢١ (١٨٤٨/٣/٢٧) بە کەشتی لە ئیستانبوڵەوە بەرەو ڕوسچوکی

شوێنی دوورخستنەوەیان بەڕێ کەوتن.[٤٧٥] لەلایەن گەنجینەوە ٤٠٠٠ قرووش بۆ کرێی کەشتی ئەوان و ٣٠٠٠ قرووش بۆ کرێی ڕێبوارەکانی تر دابین کرا.

مەحموود خان بە پێچەوانەی میرە گەورەکانی ترەوە دواتر نەبەخشرا و تا مردن لە ڕوسچوك نیشتەجێ کرا و هەموو ڕێوشوێنێك گیرایەبەر بۆ ڕێگرتن لە پەیوەندیکرنی بە کوردستانەوە و بۆ ئاستەنگکردنی هەڵهاتنی. بەتایبەتیش سالانی دواتر لە سەروبەندی بەرخودانەکانی کوردستاندا ڕێوشوێنی زیاتر گیرایەبەر بۆ توندوتۆڵکردنی چاودێری کردنی خان.

مەحموود خان و کەسوکاری بە درێژاییی مانەوەیان لە تاراوگە بە نیمچە موچەیەك کە لەلایەن دەوڵەتەوە بۆیان بڕدرابووەوە، ژیانیان بەسەر برد. ڕۆژی ١٦/S/١٢٦٤ (١٨٤٨/١/٢٣) لە سندووقی دەوڵەت لە ویلایەتی سیلیستەرە بڕی ١١٠٠ قرووش بۆ مەحموود خان بڕدرایەوە.[٤٧٦] بڕیار درا پارەی ئەو موچەیە لە داهاتی فرۆشتنی مالّ و مولّکە دەستبەسەرداگیراوەکانی خان دابین بکرێت. دواتر لەبەر ئەوەی برایەکی بە خۆی و دیوەخانەوە لەگەڵ مەحموود بەگدا یەکیان گرت، مەسەلەی زیادکردنی موچەکە هاتە ڕۆژەڤەوە.[٤٧٧] هاوکات بەشێك لە مولّك و مالّە بەجێماوەکانی خان فرۆشران و دەرسەعادەت تەنانەت خەرجییەکانی گواستنەوەی مەحموود خانیشی بۆ ڕوسچوك لەو داهاتە بڕی. موچەی خان کرا بە ٤٠٠٠ قرووش[٤٧٨]، بەڵام دواتر دیسان کەم کرایەوە بۆ ١١٠٠ قرووش[٤٧٩]. ئەو پارانەی لە ئابی ١٢٦٤وە تا تشرینی یەکەمی ١٢٦٥ لە ڕێی دوورخستنەوەیاندا خەرج کرابوون و ئەو موچانەی تا ئەو کاتە وەریانگرتبوو و نزیکەی ٦٠٠٠٠ هەزار قرووش بوو، هەر هەمووی لەلایەن دەوڵەتەوە لە داهاتی مالّ و مولّکە فرۆشراوەکانی مەحموود خان و کەسوکاری دەرهێندرا و دوای ئەوە بەردەوام ١١٠٠ قرووش وەك موچە درا بە مەحموود خان.[٤٨٠] لەبەر ئەوەی لە کۆتایی ئەم کتێبەکەدا بە دوور و درێژی باسی سالانی تاراوگەی مەحموود خان و میرە کوردەکانی تر کراوە، لێرەدا وردەکاریی زیاتر ناخەینە ڕوو.

بەشی ٨

دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان و
دوورخستنەوەی نوێ لە قۆناغی ١٨٤٨- ١٨٤٩دا

ئەنجامی شەڕەکانی عوسمانی و کورد لە ١٨٤٦-١٨٤٧ کە بە دوورخستنەوەی میرەکانی کورد بەدرخان بەگ و مەحموود خان کۆتایی پێ هات، لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا وەک "سەرلەنوێ فەتحکردنەوەی کوردستان" تۆمار کراوە. پاش دوورخستنەوەی میرەکان یەکسەر لەبەر ڕۆرشناییی ئەو نزیکبوونەوە نوێیانەی لەگەڵ تەنزیماتدا هاتبوون، دەست کرا بەڕێکخستنەوەیەکی نوێ بەمەبەستی دامەزراندنی نەزم لە هەرێمەکە. وەک ئاشکرا دەبێت عوسمان پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆڵ وەک کەسێکی زۆر شارەزای هەرێمەکە ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لەو سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەیەدا. بەو پێیە ویلایەتی هەکاری، سەنجەقەکانی وان، مووش و هەکاری، جزیرە و بۆتان و قەزاکانی ماردین یەک خران و ویلایەتێکی نوێ دامەزرێندرا و وەک یادگارییەک بۆ سەرکوتکردنی بەرخودانی میرە کوردەکان کە سەردەمانێکی درێژ دەوڵەتیان بە خۆیانەوە سەرقاڵ کرد و بۆ ئەوەی ناوی سوڵتانی ئەو سەردەمە (سوڵتان عەبدولمەجید) وەک "فاتیحی ڕاستەقینەی کوردستان" وەبیر بهێنێتەوە، ناوی "ویلایەتی کوردستان" لەو ویلایەتە نوێیە نرا.

دەتوانرێت دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان بە کۆتایی ئەو سەردەمە دابنرێت کە لەگەڵ یاوز سوڵتان سەلیمدا دەستی پێ کرد و لەسەر بناغەی میرنشینە ئۆتۆنۆمەکانی کورد بنیات نرابوو. ئەگەر شەڕی چاڵدێران لە ١٥١٤ بە دەستپێک و سالّی ١٨٤٧ی سالّی دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان وەک مێژووی بەکۆتاهاتن دابنێین، بۆمان دەردەکەوێت میرنشینە ئۆتۆنۆمەکانی ناو پێکهاتەی دەوڵەتی عوسمانی ماوەی نزیکەی ٣٣٣ سالّ بەردەوام بوون.

لە سەروبەندی دامەزراندنی ویلایەتی نوێدا هەرە زیاد گفتوگۆ لەسەر ئەوە کرا داخۆ کوێ بکرێت بە ناوەندی ویلایەت. لە کاتێکدا لێپرسراوانی دەوڵەت بۆ شوێنێك دەگەڕان، بیر لە پێویستیی جێگیرکردنی سوپای ئەنادۆڵ لە هەمان شوێن دەکرایەوە. لە ئاکامدا ڕاگەیەندرا ناوچەی لە کەناری دەریاچەی وان "لە ناو جەرگەی کوردستاندایە" و وەك ناوەندی ویلایەتی نوێ و سوپای ئەنادۆڵ هاتە هەڵبژاردن. وەك لە یاداشتی بڕیارەکەشدا دەردەکەوێت، نزیکیی لە سنوورەکانی ئێران و ڕووسەوە و هەڵکەوتنی لە ناوەڕاستی کوردستاندا و بیرۆکەی ئەوەی کە سوپای عوسمانی هەموو کاتێك دەتوانێت وەك هێزێکی بەرپەرچدەرەوە گوشار بخاتە سەر کوردەکان، ڕۆڵی هەبوو لەو هەڵبژاردنەدا.[٤٨١] ویلایەتی کوردستان بە یاداشتی ١٢٦٣/Z/٢٦ (١٨٤٧/١٢/٥) هاتە دامەزراندن و ئەسەد موخلیس پاشای والیی موسڵ بە یەکەم والیی کوردستان دامەزرێندرا.[٤٨٢] یاداشتی تایبەت بەو بابەتە بەم جۆرە دەست پێ دەکات؛

"حەزرەتی پاشای دەوڵەتلی مووشیری سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵ چەند لێکۆڵینەوە و قسەیەکی سەبارەت بە داهاتووی هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ) هەبوو کە وەك شاکاری حەزرەتی شاهانە ئەمجارە لە دەستی چەتەکان ڕزگار کرا و لەوانەیە (بەم جۆرە) سەرلەنوێ فەتح کرابێتەوە.

تاوتوێکردن بە پێویست زانرا و بەمەبەستی خستنە پێش چاوی هەقپای عالی، پێرێ دەوڵەتلی سەرلەشکر پاشا، فەتحی پاشا، ڕەیس پاشا، مووشیر پاشای موشارون ئیلەیهی (عوسمان پاشا)، عاتیفەتلی نازر ئەفەندی و حەزرەتی ڕاوێژکاران لە بابی عالی کۆ بوونەوە و گفتوگۆیان کرد.

لەبەر ئەوەی مووشیری موشارون ئیلەیهی لە وتەی پێشووتریدا گوتبووی ناوچەی خارپووت شوێنێکی لەبارە بۆ جێگیرکردنی سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵ، ئێستا سوپای هەمایۆن لە کەناری ئەو بازنە ناوبراوەیە.

ناوچەی کە دەکەوێتە کەناری ئەوبەری دەریاچەی وانەوە، لە ڕووی ئاو و هەوا و خێر و فەڕەوە سوودی دەبێت و ئاسانکاری دەکات بۆ جێگیرکردنی سەرباز. لە ڕووی پێگەوە بەتەواوی لە ناوەڕاستی بازنەی سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵدایە و لەم ڕووەوە بە بەراورد لەگەڵ ناوەندی پێشوودا (خارپووت)، لە سنوورەکانی ئێران و ڕووسیاوە نزیکترە. لەبەر ئەوەی؛

ئاسانە بۆ پێگەی سەربازی و کاروباری شەڕ و ناردنی سەرباز بۆ هەموو لایەك و بەتایبەتیش لەبەر ئەوەی لە ناو جەرگەی کوردستاندایە و کوتەکی سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵ بەسەر سەری کوردەکانەوە دەبێت کە پێویستە لە ڕووی مەیلیانەوە بۆ یاخیبوون چاودێری بکرێن؛

مووشیر پاشا سەبارەت بە پێویستی و چۆنیەتیی کردنی ناوچەی ناوبراو بە ناوەندی لەمەودوای سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵ پشتی بە زانیاریی سەربازی و خۆجێیی بەستووە و لەبەر ئەوەی ئەمە دەکەوێتە خانەی کاروباری سەربازییەوە، بڕیار دراجارێکیش لە شووڕای سەربازی تاوتوێ بکرێت و پاش ڕاوێژکردن بە زاتی شاهانە کار لەسەر جێبەجێکردنی ئەنجامەکان بکرێت.

وتەکانی تری مووشیر پاشا لە پلەی دووەمدان، واتا دەستی کردووە بە گفتوگۆی لێکۆڵینەوە سەبارەت بە بەڕێوەبەرایەتیی مەدەنیی هەرێمەکە. بۆچوونی مووشیر پاشا لەم بارەیەوە ئەوەیە بەمەبەستی ڕێکخستنەوەی نەزم و دابینکردنی ئاسایش و سەقامگیری بۆ هەرێمی کوردستانی (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ) ئەمجار بەدەست خراو؛

ئێرە بکرێت بە بەڕێوەبەرایەتییەکی تایبەت و سەربەخۆ، زاتێکی خاوەن درایەت و زانا بکرێت بە لێپرسراوی، واتا ویلایەتی دیاربەکر، سەنجەقەکانی وان، مووش و هەکاری و قەزاکانی جزیرە و بۆتان و ماردین یەك بخرێن و ویلایەتێك پێك بهێندرێت.

دامەزراندنی سیستەمی هەمیشەیی کوردستان بەندە بە هیمەتی هاوبەشی سوپای هۆمایۆن و ئەو زاتەی کە دەبێت بە فەرمانبەری کاروباری

مەدەنی. لەبەر ئەوە بوونی والیی ویلایەتی نوێ لە ناوەندی سوپای هەمایۆن کارێکی زۆر بەسوود دەبێت. ناوچەی کە پێشبینی کراوە بکرێت بە ناوەندی سوپای هەمایۆن، بیر لەوە کراوەتەوە بکرێت بە ناوەندی ویلایەتی جێگەی باسیش.

دامەزراندنی نەزمی هەمیشەیی هەرێمی کوردستان (کوردستانی عوسمانی... وەرگێڕ) کە لە ئاکامی موەفەقیەتی سەنییە و بەرەکەتی سوڵتانماندا لە دەستی تاقمێك موتەغالیب[٤٨٣] و ستەمکار دەرهێندرا، بۆ کامەرانی و خۆشگوزەرانی و ئاسایشی دانیشتووان پێویستە و لەبەر ئەوەی دەزانرێت کە ئەوەش بە ڕێکخستنەوەی هەرێمەکە لە بەڕێوەبەرایەتییەکی تایبەتدا مەیسەر دەبێت؛

ئەم شوێنانە وەك ویلایەتێك نەخشەی بۆ دادەڕێژرێت و بەمەبەستی ئەوەی بیرهێنەرەوە بێت بۆ ئەوەی کە جەنابی سوڵتانمان فاتحی ڕاستەقینەی ئەم دەوروبەرەیە، ناوی دەنرێت ''ویلایەتی کوردستان'' و ئەگەر شووڕای سەربازی بڕیار بدات بکرێت بە ناوەندی سوپا، بە پێویست دەزانرێت ناوەندی ویلایەتیش هەر لەوێ بێت و زاتێکی بژاردە و خاوەن ئەزموون لە هەموو ڕوویەکەوە بۆ بەڕێوەبردنی ویلایەت بێتە دامەزراندن.

والیی موسڵ عاتیفەتلی ئەسەد پاشا کە بە درایەت و بەناموسی و ڕاستگۆیی ناسراوە و کاتێکی زۆر لەم دەوروبەرە خزمەتی کردووە و زاتێکی شارەزای بارودۆخی مەملەکەتە، هەڵبژێردراوە بۆ ویلایەتی کوردستان و مووشیر پاشاش سەبارەت بەم زاتە گەواهی باشەی داوە. لەبەر ئەوەی هەردوو کارەکە پێکەوە دەبێت، ئەگەر ئارەزوو لەسەر دامەزراندنی ئەسەد پاشا هەبێت و فەرمانی دامەزراندنی ئەسەد پاشا بە والیی کوردستان لەلایەن زاتی شاهانەوە دەربچێت، ئەو کاتە نۆرە دێتە سەر پێویستیی دامەزراندنی کەسێکی تر بۆ موسڵ."

لە درێژەی یاداشتنامەکەدا ئاماژە دەکرێت بۆ دامەزراندنەکانی هەرێمی کوردستان. بەو جۆرە بڕیار درا وەجیهی پاشای والیی پێشووتری بەلگراد بکرێت بە والیی موسڵ، حەمدی پاشا بە والیی ئەرزەڕۆم، سەبری پاشا بە والیی خارپووت، محەمەد ڕەشید پاشا بە قایمقامی وان و سلێمان پاشا بە قایمقامی دیاربەکر، هەروەها بڕیار درا قەزاکانی جزیرە–بۆتان و ماردین یەک بخرێن و مستەفا پاشای قایمقامی ئەو کاتەی وان بۆ ئەوێ دابمەزرێندرێت و تۆفیق ئەفەندیی دەفتەرداری ئەرزەڕومیش وەک دەفتەرداری ویلایەتی کوردستان بێتە دامەزراندن.

شاری لەسەر کەناری باکووری دەریاچەی وان ماوەی چوار ساڵ ناوەندی ئەو ویلایەتە بوو تا لە تەموزی ساڵی ١٨٥١دا قایمقامیەتیی دیاربەکر هەڵوەشێندرایەوە و ناوەندی ویلایەتی کوردستان بۆ دیاربەکر گوازرایەوە.[٤٨٤] شاری دیاربەکر نزیکەی ١٦ ساڵ ناوەندی ویلایەتی کوردستان بوو. بەپێی ڕێکخستنێکی نوێ کە ساڵی ١٨٦٧ دەستی پێ کرا، ویلایەتی کوردستان و ویلایەتەکانی "ماموریەتولعەزیز" یەکخران و ویلایەتێکی نوێ بەناوی دیاربەکر پێکهێندرا. بەو جۆرە دوای نزیکەی ٢٠ ساڵ بە شێوەیەکی فەرمی کۆتایی بە ویلایەتی کوردستان هات.[٤٨٥]

ڕەوشی ئێزیدی و نەستووریيەکان لە پاش دوورخستنەوەی میرەکان

ئەوە زانراوە کە دەزانرا بەدرخان بەگ ئەو ماوەیەی موتەسەلیمی جزیرە بووە، کومەڵکوژیی لە دژی نەستووریيەکان ئەنجام داوە. بەڵام لەبەر ڕۆشناییی بەڵگەنامە نوێیەکاندا ئاشکرا دەبێت بەدرخان بەگ تەنیا نەستووریيەکانی بەڕەچەڵەک ئاسووریی نەکردووە بە ئامانج، بگرە هەمان شتی بەسەر یاقووبی و کوردە ئێزیدییەکانیش هێناوە. بەڵام لەبەر ئەوەی نەستووریيەکان کرستیان بوون، ئەوروپای کرستیانی و لایەنەکانی تر تەنیا لەسەر مەسەلەی نەستووری ڕاوەستاون و مایەی داخە کە ستەمی دژ بە

کورده ئێزیدییەکان لە ئەوروپا و دەرسەعادەت وەک پێویست ئاوڕی لێ نەدراوەتەوە.

پاش دوورخستنەوەی بەدرخان بەگ و لەسەر داخوازی باڵیۆزی ئینگلتەرا بە یاداشتنامەی ١٢٦٤/M/١٨ (١٨٤٧/١٢/٢٦) داوا لە قایمقامی دیاربەکر کرا سەرلەنوێ لێکۆڵینەوەیەک سەبارەت بە مەسەلەی نەستوورییەکان ئەنجام بدات. لەو فەرمانناممەیەدا داوا کرابوو پرسیاری چارەنووسی ئەو نەستووری و یاقووبی و ئێزیدییانە بکرێت کە پێشتر لەلایەن بەدرخان بەگەوە دەستگیر کرابوون و بزانرێت ئایا دوای شەڕ بۆ ناوچەکانی خۆیان گەڕاونەتەوە یاخۆ نا و ئەگەر کەسیان ماوە، بارودۆخیان بە دەرسەعادەت ڕابگەیەندرێت. قایمقامی دیاربەکر لە ڕاپۆرتی ١٨٤٨/٢/٢٢دا[٤٨٦] ڕادەگەیەنێت لە نەستووری و یاقووبییەکان کەس نەماوە نەگەڕابێتەوە ناوچەی خۆی، بەڵام کەسانی ئێزیدی هەن کە نەگەڕابنەوە ناوچەکانی خۆیان. لێکۆڵینەوە لە ڕەوشی ئێزیدییەکان بە لێهاتوویی "هامەر" کە یەکێک بوو لە گەورە پیاوانی ئێزیدی لە قەزای بەشیری، ئەنجام درا.[٤٨٧] لە ڕاپۆرتەکەدا ئەوەش هاتووە کە بەشێک لە ئێزیدییەکان بوون بە موسڵمان. وەڵامی قایمقامی دیاربەکر بە بڕیاری ١٢٦٤/Ca/٢ (١٨٤٨/٤/٦)ی "مەجلیسی ڤالا" بۆ لێپرسراوانی پایەبڵند بەرز کرایەوە. لە ئاکامدا، لەبەر ڕۆشناییی هەموو نامەگۆڕینەوەکان و بڕیاری "مەجلیسی ڤالا"دا بە یاداشتنامەی ١٢٦٤/Ca/١٥ (١٨٤٨/٤/١٩) بڕیار درا یاداشتنامەی تایبەت دەربکرێت بۆ گەڕاندنەوەی ئێزیدییەکان بۆ ناوچەکانی خۆیان.[٤٨٨]

مەلەسەی نوورڵڵا بەگی هەکاری و عەبداڵ بەگی مویکویس

وەک چۆن دوورخستنەوەی مەحموود خان و بەدرخان بەگ و دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان سەقامیگیریی بە ئامانج خواستراوی لەگەڵ خۆیدا نەهێنا، ئاڵۆزییەکانی پەیوەندیی عوسمانی و ئێرانیش درێژەیان هەبوو. بەتایبەتی لە دەڤەرەکانی خۆشاب و هەکاری تەنگژە لەگەڵ ئێراندا

بەردەوام بوو. هەڵوێستی سنوورنەناسی عەشیرەتە کوردەکانی نیشتەجێی ئەمبەر و ئەوبەری سنوور و هەواڵی دەستبەسەرداگرتنی ناوچەیەکی ئەمبەر لەلایەن ئەوبەرەوە و بە پێچەوانەشەوە، ئالۆزییەکانی قوواڵتر دەکردەوە. جارێکی تر دەستگرتنی عەشیرەتە ئێرانییەکان بەسەر دەڤەری مەحموودی و قەاڵی خۆشابدا هاتە ئاراوە.

دەوڵەتی عوسمانی پاش دوورخستنەوەی مەحموود خان و بەدرخان بەگ بیری لە کەسانێك دەکردەوە کە توانای پڕکردنەوەی بۆشاییی ئەوانیان هەبێت بۆ ئەوەی وەك بەڕێوەبەری ئەو ناوچانە بێنە دامەزراندن. ئامانج لەو هەوڵانە پاراستنی هاوکێشەکانی هەرێمەکە بوو تا گەیشتن بە هەلومەرجی گونجاو بۆ دامەزراندنی نەزمی نوێ بەپێی فەرمانی تەنزیمات. دەوڵەتی عوسمانی لە کاتێکدا ئەو سیاسەتەی پەیڕەو دەکرد، بە شێوەیەکی گشتی هەوڵی دەدا کەسانی پاشماوە و خاوەن دەسەاڵتی بنەماڵەی میرە دوورخراوەکان هەڵبژێرێت. ئامانج لەو هەوڵانە ئەوە بوو کەسانی پاشماوە و خاوەن دەسەاڵتی بنەماڵەی میرە کوردە دوورخراوەکان لەگەڵ دەوڵەتدا لە ئاشتیدا بن و هەوڵ درا بەو جۆرە ڕێ لە ئەگەری بەرخودانی نوێی بنەماڵەکانی ئەو میرانە بگیرێت. کەسە هەڵبژێردراوەکان لەوانە بوون کە لە کاتی بەرخودانەکەدا چووبوونە ڕیزەکانی دەوڵەتی عوسمانییەوە و لە دامرکاندنەوەیدا هاوکارییان کردبوو، یان کەسانێك بوون کە لەو مەسەلەیەدا بێالیەن بوون.[٤٨٩]

لە دوای سەرکوتکردنی بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧ کە بە دوورخستنەوەی میرە کوردەکان کۆتایی هات، ئێزدین شێر بەگی کوڕی سەیفەدین بەگی ئامۆزای بەدرخان بەگ وەك موتەسەلیمی جزیرە هاتە دامەزراندن. هەر بەو شێوەیە عەبدالڵ بەگی برازای مەحموود خان (نەوەی کاکی) بە بەڕێوەبەری ناوچەی مویکویس دەستنیشان کرا.[٤٩٠]

وەك دەبیندرێت، دەوڵەتی عوسمانی پاش دامرکاندنەوەی بەرخودانی کورد لە ساڵی ١٨٤٧دا لە بەشێکی بەرفراوانی جوگرافیای کوردستان

بەڕێوەبەرایەتیی ناوەندیی پێك هێناوە و بە شێوەی دامەزراندن بەڕێوەبەری بۆ زۆر شوێن دەستنیشان کردووە. بەمەبەستی کەمکردنەوەی باندۆری یاخیبوون و دوورخستنەوە لە هەندێك ناوچەی وەك مویکویس و جزیرە چەند کەسێك دامەزرێندران بۆ پرکردنەوەی شوێنی میرە یاخیبووەکان، یان وەك ئەوەی لە مووش و هەکاری ئەنجام درا، بەردەوامبوونی بەڕێوەبەرایەتییەکانی دڵسۆز بە دەوڵەت مسۆگەر کرا. بەڵام دوای ماوەیەکی کورت هەبوونی ئەوانەش بوو بە هۆی نائارامی لای دەوڵەت و هەوڵ درا لەگەڵ لەباربوونی هەلومەرجدا بەڕێوەبەراتییە کوردییەکانی قۆناغی نوێ لەناو ببرێن.

پاش تێپەڕبوونی نزیکەی ساڵێك بەسەر دوورخستنەوەی میرەکاندا، عەبدالڵ بەگی مویکویسی، شەریف پاشای قایمقامی مووش کە پێشتر خزمەتی زۆری بە دەوڵەتی عوسمانی کردبوو و نوورلڵلا بەگی میری هەکاری کە لە بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧دا هاوپەیمانەکانی لە نیوەی ڕێگا بەجێ هێشت و گوێڕایەڵیی خۆی بۆ عوسمان پاشا بەیان کرد و وەك بەڕێوەبەری هەکاری هاتە دامەزراندن، ئاڵۆزی کەوتە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ والیی کوردستاندا. سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانی لەمەڕ کوردستان ساڵێك دوای دوورخستنەوە، کۆتایی بە هەبوونی هەرسێ میرە کوردەکان هێنا. وەك ئەوەی لەم بڕگەیەی خوارەوەدا بەرچاو دەکەوێت، مووشیری سوپای ئەنادۆڵ لە ڕاپۆرتی ١٨٤٨/٨/٢١دا دەڵێت میرەکانی کورد لەبەر ئەوەی دەستیان داوەتە بەرخودان، پێویستە لە ئارادا نەهێڵدرێن؛[٤٩١]

"نوورلڵلا بەگی بەڕێوەبەری هەکاری پێشتر لە سەردەمی خوالێخۆشبوو عوسمان پاشای پێش مندا دەستەودامێنی سوپای هەمایۆن بوو، گوێڕایەڵیی خۆی بەیان کرد، هەڵسوکەوتی جوانی لەگەڵدا کرا و عینایەتی عالییە ڕەزامەندیی دەربڕی و وەك بەڕێوەبەری هەکاری هاتبووە دامەزراندن. دواتر لەبەرەوە هەڵوێست و حاڵی پێشووی خۆی گۆڕی و بوێریی بە خۆی دا ستەمی جۆراوجۆر لە دانیشتووان و هەژاران بکات. تەنانەت ئەو چەتەیەی کە

ناوی عەبدالّە و بەڕێوەبەری قەزای مویکویسە، لەلایەکەوە هان دراوە و بەو جۆرە دەستی بە بەرخودان کردووە."

پاش گەیشتنی ئەو فەرماننامەیە، لێپرسراوانی عوسمانی بەمەبەستی دەستگیرکردنی نوورلّلا بەگ لە مانگی حوزەیرانی سالّی ١٨٤٨دا چوونە هەکاری. ئەو کارەش بە عومەر بەگی ئەندامی ئەنجوومەنی دیاربەکر و حافز بەگی سەر بە سوپای ئەنادۆڵ سپێردرا. بینباشی ئیسماعیل بەگ کە لێپرسراوانی عوسمانی پێشتر بۆ لای نوورلّلا بەگ ناردبوویان، هەموو جۆرە دڵنایییەکی بە بەڕێوەبەری هەکاری بەخشیبوو، نوورلّلا بەگیش سەرەتا هەڵوێستێکی نەرمی پێشان دا، بەڵام دواتر هەڵوێستی خۆی گۆڕی.[٤٩٢] نوورلّلا بەگ گومانەکانی خۆی هێناوەتە زمان، "لەبەر ئەوەی لە کوردستان هیچ کەسێك لە ئاستی ئەودا نەماوە"، خوازیار بووە لە شوێنی خۆی بمێنێتەوە و نەیویستوە تووشی هەمان چارەنووسی بەدرخان بەگ و مەحموود خان بێت. نوورلّلا بەگی هەکاری کەوتە سەر ڕێی سوودوەرگرتن لە خزمایەتیی خۆی لەگەڵ شای ئێرانیشدا، چونکە یەکێك لە ژنەکانی نوورلّلا بەگ و دانەیەك لە ژنەکانی شای ئێران خوشکی یەحیا خانی فەرماندەوای سەڵماس و ئوروومییە بوون. بەڕێوەبەری هەکاری هەوڵی دا بە پشتبەستن بەوە کارتی ئێران لە دژی عوسمانییەکان بەکار بهێنێت. نوورلّلا بەگ نەچووە شەڕەوە لە بەرانبەر هێزەکانی عوسمانی، ڕایگەیاند لە پێشدا لەگەڵ عەشیرەتەکانی هەکاریدا گفتوگۆ دەکات و پاشان خۆی ڕادەستی لێپرسراوانی عوسمانی دەکات. بەڕێوەبەری هەکاری دەیویست بەو جۆرە کات بەدەست بخات. لێپرسراوانی عوسمانی لە نامەی ١٨٤٨/٦/١١دا ئەم وردەکارییانەیان سەبارەت بەو بابەتە خستووەتە ڕوو؛[٤٩٣]

"نوورلّلا بەگ هەرچەندە وتەکانی بینباشی ئیسماعیل بەگی وەرگرت، بەڵام دواتر لەبەر هەر هۆیەك بێت، هەمان گومان باڵی بەسەردا کێشا. ئەمجار دەڵێت ئەگەر خۆی بێت، تووشی هەمان ئەو هەڵسوکەوتە دەبێت کە بەدرخان بەگ و مەحموود خانی هاوتای ئەم تووشی بوون و لە کوردستان

کەسی لە خۆی گەورەتر نەماوە و ئاغاکان ڕەزامەندییان لەسەر هاتنی دەرنەبڕیوە. هەروەها دەڵێت لەوانەیە لە ئەگەری هاتنی ئەودا زۆربەی عەشیرەتەکان بۆ ئێران هەڵبێن و لەوانەیە مۆڵەتی هاتنی نەدەن و تا ئەوان ڕەزامەندی دەرنەبڕن، ئەم ناوێرێت لە خۆیەوە بێت.

هەروەها دەڵێت ئەگەر سەرەڕای ئەوە گوشاری بخرێتە سەر و پێداگیری بکرێت و لەملا زۆری لێ بکرێت و پێویست بکات مەیلی ئەولا بکات و هەڵبێت، ئەوا لەبەر ئەوەی خوشکێکی یەحیا خانی فەرمانڕەوای سەلماس و ئورومییەی سەر بە ئێران هاوسەری ئەمە و خوشکێکی تری هاوسەری شای ئێرانە، حکوومەتی ئێران شوێنێکی پێ دەدات کە بە ئارەزووی دڵی ئەم بێت. ناوبراو دەڵێت هەرچەندە ڕەوش بەو جۆرەیە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم تا ئێستا سەرپێچیی لە سەڵتەنەتی سەنییە نەکردووە و هەمیشە گوێڕایەڵانە و ڕازیمەندانە هەڵسوکەوتی کردووە، ئارەزووی ئەودیو ناکات."

نوورڵڵا بەگ بیری لەوە نەدەکردەوە خۆی ڕادەستی عوسمانییەکان بکات و هەوڵی دەدا بە بەکارهێنانی کارتی ئێران کات بەدەست بخات. ئیبراهیم بەگی کوڕی کە تەمەنی ١١ ساڵ بوو، لەگەڵ دوو پیاوی خۆیدا نارد کن لێپرسراوانی عوسمانی و ڕوونی کردەوە پیاوماقوڵانی عەشیرەت مۆڵەتیان نەداوە، بۆیە خۆی نەیتوانیوە بێت. والیی کوردستان ئەسەد پاشا کە لە نزیکەوە چاودێریی بارودۆخەکەی دەکرد، بۆ دەرسەعادەتی نووسیوە: لە ئەگەری ڕێگرتن لە دەستێوەردانی ئێراندا ئەم هێزەکانی هەکاری و وان یەک دەخات، کەرەستەی پێویست ئامادە دەکات، تەنانەت سوود لە هاوواڵاتیانی تیاری و تخوبیی نەفرەتکەر لە نوورڵڵا بەگیش وەردەگرێت و ئەگەر پێویست بکات، دەتوانێت لای جزیرەشەوە بچێتە هەرێمەکەوە. والیی کوردستان ئەو نەخشەیەی بە دوایین ڕێگەچارە زانی و داوای کرد ئەنجامی گفتوگۆکانی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی بۆ بنێرن تا بتوانێت نەخشەی ئاماژە بۆ کراو بخاتە بواری جێبەجێکردنەوە.[٤٩٤]

پەیوەندیی گەرمی نوورلّلا بەگ لەگەلّ ئێراندا هەمیشە مایەی کێشە بوو بۆ دەولّەتی عوسمانی، بۆیە دەرسەعادەت هەولّەکانی دۆزینەوەی چارەسەری چڕ کردەوە.[٤٩٥]

هاوکات قایمقامی وان ڕەشید بەگ و والیی کوردستان ئەسەد پاشا کەوتنە خۆسازدان بۆ هێرشی سەربازی بۆ سەر عەبدالّ بەگی میری مویکویس کە بە یاخیبوون تاوانبار دەکرا. لێپرسراوانی عوسمانی هەوالّی پەنابردنی عەبدالّ بەگیان بۆ قەلاّی ئەنجیناس هەلّسەنگاند و دلّنیاییان داپێی و بەمەبەستی خۆبەدەستەوەدان نامەیان بۆ نارد و پیاویان ناردە کنی. پیاوانی ناو قەلاّ لە وەلاّمدا گوتوویانە عەبدالّ بەگ لە قەلاّ نییە و خۆیانیش ڕادەست نەکرد. بەو جۆرە کار گەیشتە پێویستیی پەنابردن بۆ هێرشی سەربازی.[٤٩٦]

لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی ١٨٤٨دا بە بڕیاری ئەنجوومەنی وان تابووڕێکی سەربازی ڕێکخراو و بڕێك سەربازی باشبوزوق بە فەرماندەیی سەلیم پاشا ڕێکخرا و بەبیانووی ستەمکردن لە خەلّك و هەلّگیرساندنی بەرخودان لە ڕێی وەستانەوە بۆ مویکویس نێردرا. قەلاّی ئەنجیناس کە گومان دەکرا عەبدالّ بەگ خۆی تێدا قایم کردبێت، درایە بەر تۆپ. خۆشمێر بەگی خزمی عەبدالّ بەگ لەگەلّ ٣٠ سەربازی خۆیدا بەرگرییان لە قەلاّکە کرد، بەلاّم لە ژێر تۆپبارانـدا خۆیان پێ ڕانەگیرا، بەزین و خۆیان بەدەستەوە دا. عوسمانییەکان دەستیان بەسەر قەلاّکەدا گرت، بەلاّم دەرکەوت عەبدالّ بەگی تێدا نییە. دوای لێکۆلّینەوە ئاشکرا بوو بەڕێوەبەری مویکویس لای عومەر ئاغای بەڕێوەبەری قەزای چاتاکە. "سەرگەورەی دەرگاوانی دەرگاهی عالی" و ئەندامی ئەنجوومەنی دیاربەکر عومەر بەگ کە یەکێك بوو لە بەڕێوەبەرانی ئەو هێرشە سەربازییە، لەگەلّ ٢٠٠ سەربازی پیادەدا لە قەلاّی مویکویس جێگیر کران. عەبدالّ بەگی بەڕێوەبەری مویکویس دوای ئەو ڕووداوە بۆ ئێران هەلّهات.[٤٩٧] سەرجەم قەلاّ گەورە و بچووکەکانی ناوچەی مویکویس بە تۆپی عوسمانی ڕووخێندران.[٤٩٨]

نامـەی ١٨٤٨/٩/١١ کـە لـە دەرسـەعادەتەوە بـۆ والیـی کوردسـتان و مووشیری سوپای ئەنادۆڵ نێردراوە،[٤٩٩] زانیاریی گرنگی تێدایە سـەبارەت بـە بەرخودانی بەڕێوەبەری مویکـویس عەبـدالڵ بـەگ و شـەریف بـەگی قایمقـامی مووشـی لـە هەڵـسوکەوتی نـەگونجاوەوە گـلاو و نـوورڵڵا بـەگی بەڕێوەبـەری هـەکاری. لـە نامەکـەدا ڕوون دەبێتـەوە دوورخـستنەوەی مـەحموود خـان و بەدرخان بەگ کە وەك "پشت و پەنای یاخیبووانی کوردستان" ئاماژەیان بۆ کراوە، سەقامگیریی بۆ هەرێمەکە نەهێناوە. لەو نامەیـەدا نووسـراوە عەبـدالڵ بەگی بەڕێوەبەری مویکویس دەستی داوەتە بەرخودان و پابەندی ئەو نامانـە نەبووە کە بۆی نێـردراوە، شـەریف پاشـاش هەرچـەندە خزمـەتی بەسـوودی کردووە، بەڵام لەم کاتەدا هەڵوێستی یاخیبوونی گرتووەتەبەر و لـە ناوچـەکە ستەم لە خەڵك دەکات. بابەتێکی تری گرنگ سەبارەت بە شـەریف بـەگ کـە لەو نامەیەدا باس کراوە، نیشانەی هەوڵدانێتی بۆ هەنگاونان بـەرەو تێکـدانی پەیوەندییەکانی کورد و ئەرمەن لـە کوردسـتان، چـونکە نووسـراوە شـەریف بـەگ سـتەمی لـە ئەرمەنییـەکانی ناوچـەی خـۆی کـردووە و وەك ئامـاژە بـۆ ڕووداوی نەستوورییەکان نووسراوە: "ئەمانە هەر لە زووەوە ستەم لە تـاقمی کرستیان دەکەن." مبرە کوردێکی تر کـە هـەبوونی بـووە بـە مایـەی کێـشە، وەك پێشتر باسمان کرد، نوورڵڵا بەگی هەکاری بوو. لەو نامەیەدا هاتووە کـە نوورڵڵا بـەگ پەیوەنـدی لەگـەڵ شـای ئێرانـدا هەیـە و هـەبوونی ئـەو لەسـەر سنووری ئێران مایەی ترسە. لە نامەکەدا بەم جۆرە ئامـاژە بـۆ بەڕێوەبـەرە کوردەکانی مویکویس، هەکاری و مووش کراوە؛

"وەلحاسڵ ئەمانە هەرسێکیان ئەو فەلاکەتەیان دی کە بـەدرخان بـەگ و مـەحموود خـانی پـشت و پـەنای یـاخیبووانی کوردسـتان وەك ئـەنجامی سزادانیان بەسەریان هات، کەچی هەر ئاقڵ نـەبوون و دەستیان لـە پیـشە و هەڵوێستی کۆنیان هەڵنەگرتووە."

بـەو جـۆرە بـاس لـەوە کـراوە کـە دوورخـستنەوەی مـەحموود خـان و بەدرخان بەگ نەبووە بە پەند بۆ ئەوانەی کـە ماونەتـەوە و ئـەوانیش لەسـەر

هەمان هێڵن. لە درێژەی نامەکەدا ئاماژە کراوە بۆ ناردنی سەرباز بۆ سەر عەبدالڵ بەگی بەرخۆدەر و نووسراوە دوو میرەکەی تر لەم کاتەدا پشتیان بە ئارەزووی بەدەستهێنانی کات بەستووە و پێویستە متمانەیان پێ نەکرێت. لە نامەکەدا بە ئاشکرا ڕوون کراوەتەوە کە کوردستان لە سایەی حەزرەتی شاهانەدا[٥٠٠] سەرلەنوێ فەتح کراوە و بەدەست هێندراوەتەوە، بەڵام ئەو کەسانەی لە ناوچە جیاوازەکان بەڕێوەبەرایەتی دەکەن، لەگەڵ ئەنجامی ئەو هەموو هەوڵەدا یەک ناگرنەوە. لەبەر ئەوە پێویستیی ئەنجامدانی پەلاماری سەربازی بۆ سەر عەبدالڵ بەگ و دەستگیرکردنی شەریف پاشا و نوورڵڵا بەگ و دوورخستنەوەیان لەگەڵ مالڵ و منداڵیاندا بە والیی کوردستان و مووشیری سوپای ئەنادۆڵ ڕاگەیەندراوە.

هێرش بۆ سەر چوێلەمەرێک و هەڵهاتنی نوورڵڵا بەگ

لەبەر ئەوەی نوورڵڵا بەگ دەوڵەتی عوسمانی دەخلاڤاند، ویلایەتی کوردستان لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٨٤٨دا کەوتە خۆ بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی هەکاری. بەمەبەستی چارەسەرکردنی مەسەلەکە بە بەکارهێنانی هێز مووشیری سوپای ئەنادۆڵ خۆی لە ئەرزەڕۆمەوە چووە وان و لەوێشەوە بە هێزەکانی خۆیەوە گەیشتە قەڵای خۆشاب. مووشیر پاشا لە خۆشابەوە بەرەو هەکاری بەڕێ کەوت و ڕۆژی ١٨٤٨/١٢/١ گەیشتە باشقەلا.[٥٠١] لە سەردەمی عوسمان پاشای کۆچکردوودا تابووریێک سەربازی ڕێکخراو لە باشقەلا جێگیر کرابوو. مووشیر پاشا ئەو تابووڕەشی لەگەڵ خۆیدا برد و ئەگەرچی بە هۆی هەلومەرجی سەختی زستانەوە دوودڵ بوو لە ڕۆیشتن بەرەو هەکاری، بەڵام لە سۆنگەی دوانەخستنی کارەکەوە بۆ بەهار بەڕێ کەوت. هاوکات ئەمین پاشا کە یەکێک بوو لە فەرماندەکانی سوپای ئەنادۆڵ، لەگەڵ هێزەکانی مۆڵدراویدا لە وان بەڕێ کەوت و لە ڕێی ئاقچەقەڵاوە گەیشتە ناوچەی نۆردز[٥٠٢] کە ١٢ سەعاتەڕێ لە هەکارییەوە دوور بوو. والیی کوردستان و مووشیری سوپای ئەنادۆڵ دوایین نامەی

هۆشیارکردنەوەیان بۆ نوورلڵڵا بەگ نووسی و داوایان لێ کرد خۆی بەدەستەوە بدات. بەڵام بەڕێوەبەری هەکاری پاراستنی گیانی کرد بە مەرج و خۆی ڕادەست نەکرد و هەمان کات دەستی کرد بە ئامادەکاری بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێرشەکان. سەرەڕای گشت ئەو پێشهاتانە، ئەسەد پاشای والیی کوردستان بۆ دەرسەعادەتی نووسی هێزی بەرگریکردنی نوورلڵڵا بەگ بەش ناکات و ئەگەری هەڵهاتنی بۆ ئێران لە ئارادایە.[٥٠٣]

مووشیری سوپای ئەنادۆڵ، سەلیم پاشا و تابووری ڕێکخراوی میرئالای مستەفا بەگی ژێر فەرماندەیی خۆی بە تۆپ و کەرەستەی شەڕەوە بۆ هەکاری نارد. سوپای عوسمانی گەیشتە گوندی "ڕەزان" کە ٩ سەعاتەڕێ لە هەکارییەوە دوور بوو. سەرەڕای هەلومەرجی سەختی زستان سوپای عوسمانی گەیشتە دەوروبەری هەکاری و نوورلڵڵا بەگ بۆی دەرکەوت بەرگری پێ ناکرێت، لەگەڵ چەند پیاوێکی خۆیدا بەرەو "گەڤەر"[٥٠٤] هەڵهات. پاش هەڵهاتنی میر، سلێمان بەگی ئامۆزای نوورلڵڵا بەگ و خاوەن گرانییەکی گەورە لە ناو بنەماڵەی میردا و چەندین میر و بەگ و سەرۆك عەشیرەت و خەڵکی هەکاری چوونە پێشوازی سوپای عوسمانی و گوێڕایەڵبوونی خۆیان بەیان کرد.[٥٠٥] مووشیری سوپای ئەنادۆڵ بە نامەی ١٨٤٨/١٢/٩ هەواڵی بە دەرسەعادەت گەیاندووە کە دوای هەڵهاتنی میر، سوپای عوسمانی چووەتە چوێلەمەریك–ەوە[٥٠٦] و لە قەڵاکەدا جێگیر کراوە. لە دەرسەعادەت بە خۆشحاڵی پێشوازی لە هەواڵی دەستبەسەرداگرتنی قەڵای چوێلەمەرك کرا. هاوکات هەواڵ بە لێپرسراوانی عوسمانی گەیشت کە نوورلڵڵا بەگ لە قەڵای "بەردەڕەش"ی ناوچەی گەڤەرە کە دوو سەعاتەڕێ لە سنووری ئێرانەوە دوورە.[٥٠٧] هەڵهاتنی بەڕێوەبەری هەکاری بۆ ناوچەیەکی نزیك لە سنووری ئێران ترسی ئەوەی هێنایە ئاراوە پەیوەندی عوسمانی و ئێران دیسان قۆناغێکی هەستیار بەخۆیەوە ببینێت. لەبەر ئەوە ئەسەد پاشای والیی کوردستان و مووشیری سوپای ئەنادۆڵ داوای زانیارییان لە دەرسەعادەت

کرد سەبارەت بە چۆنیەتیی هەڵسوکەوتکردن لە بەرانبەر نووربەگی هەڵهاتوو.[٥٠٨]

نووربەگی هەڵهاتوو لەلایەن عەلی ئەشرەف بەگی فەرمانڕەوای ناوچەی "بەردەسۆر"[٥٠٩] ی دیوی ئێرانەوە هاوکاری کرا. عەلی ئەشرەف بەگ بە چەند سەد سوارێکەوە چووە خاکی عوسمانییەوە، گەیشتە قەڵای بەردەڕەش لە دیوی عوسمانی و نووربەگی لەگەڵ خۆیدا برد و گەڕایەوە بۆ دیوی ئێران.[٥١٠] دەوڵەتی عوسمانی لەڕووی ئەو مەسەلەیەوە لەگەڵ ئێراندا کەوتە پەیوەندییەکی چڕی دیپلۆماسییەوە و هەوڵی دا ئێران خۆی لە نووربەگی هەڵهاتوو نەکات بە خاوەن. لێپرسراوانی عوسمانی لەسەر ئاستی شازادەی ئێران کەوتنە هەوڵدان و پەیوەندییان بە باڵیۆزەکانی ئینگلتەرا و ڕووسیاوە لە تەورێز کرد و هەوڵیان دا بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانیی ئەو دەوڵەتانە. کۆنسوڵەکانی ڕووس و ئینگلیز داوایان لە قاسم میرزای شازادەی ئێران کرد بەپێی پەیماننامەی سنووری نێوان عوسمانی و ئێران هاوکاری میری هەکاری نەکرێت، دەستگیر بکرێت و ڕادەستی دەوڵەتی عوسمانی بکرێتەوە کە دڵنیاییی پاراستنی سامان و گیان و سەربەزریی میری داوە.[٥١١] لێپرسراوانی عوسمانی هەمان کات نامەیان بۆ نووربەگ نووسی و پێیان ڕاگەیاند لە ئەگەری خۆبەدەستەوەداندا گیان و سامان و خێزانی پارێزراو دەبێت.[٥١٢]

ئەو خاڵەی کە لێپرسراوانی عوسمانی هەرە زیاد لێی دەترسان، هاوکاریکردنی نووربەگ بوو لەلایەن نەجەف قولیخانی فەرمانڕەوای ئورومییەوە. شازادەی ئێران و لێپرسراوانی عوسمانی نامەیان بۆ نەجەف قولیخان و عەلی ئەشرەف بەگی فەرمانڕەوای بەردەسۆر نووسی و داوایان لێیان کرد هاوکاری نووربەگ نەکەن و ڕادەستی عوسمانییەکانی بکەن.[٥١٣]

هەمان کات نووربەگ بەگیش لەبەر ئەوەی متمانەی بە والیی کوردستان و لێپرسراوانی تری عوسمانی لە هەرێمەکە نەبوو، هەوڵی دا پەیوەندی بە کۆشکی عوسمانییەوە بکات و لەو هەوڵەدا سەرکەوتنی بەدەست هێنا.

نـوورلّلاّ بـەگ، ئەسـەد پاشـای والیـی کوردسـتان تۆمـەتبار دەکـات، ڕوونـی دەکاتـەوە ئەسـەد پاشـا ئـەوی بـەو حاڵـە گەیانـدووە و بـە پێداگرتنـەوە دەسـتدانە بـەرخودان ڕەت دەکاتـەوە. مـیری هـەکاری تـوانی یـەکێك لـە پیاوەکانی خۆی بەناوی حاجی محەمـەد ئەفەندی بـۆ دەرسـەعادەت ڕەوانـە بکات و بە بیری هێنایەوە لە سـەروبەندی هێرشـی سـوپاکانی عوسمانیـدا بـۆ سەر بەدرخان بەگ، ئەم دەستەودامێنی عوسمـان پاشـا بـووە و گوێڕایـەڵیی خۆی بەیان کردووە. میری هەکاری، هەروەها ئەوەش بە بـیر دەخاتـەوە کـە لەلایەن عوسمان پاشاوە پلەی "سـەرگەورەی دەرگـاوانیی دەرگـاهی عـالی" پێ دراوە و تابوورێکی سەربازی ڕێکخراوی لە باشـقەڵاّ جـێگیر کـردووە و بـە ئاشکرا ڕوونی کردووەتەوە کە ئیبراهیم بەگی کوڕی ئەم بەڕێوەبەری باشقەڵاّ جگە لە خزمەتکردنی دەوڵەت، دەستی لە هیچ کارێکی تر وەرنەداوە.

نوورلّلاّ بەگ دەڵێت پێـشتریش ئەسـەد پاشـای والیـی کوردسـتان ئـەمی بانگهێشت کردووە، بەڵام ئەم لە ترسی چارەنووسی خۆی نەڕۆیـشتووە و بـە قسەی وەك "لە توخمی من کەس نییە بەرەنگاری دەوڵەتی عەلییە ببێتەوە. مـن خـۆمیش ئەمـە پەسـەند ناکـەم!" بـەرخودان ڕەت دەکاتـەوە و تکـا لـە سوڵتان دەکات دیسان میرنشینی خۆی بدەنەوە. هەروەها بەڕاشکاوی دەڵێت تەنانـەت ئەگـەر ئـەوەش پێـك نەیـەت ئـەم بـەرخودان ناکـات و بـە فـەرمانی سوڵتان دێت و خۆی بەدەستەوە دەدات.[٥١٤]

نوورلّلاّ بەگ و شێخ تەهای نەهری

مانەوەی نوورلّلاّ بەگ لە بەردەسۆر بوو بە هۆی کێشەیەکی گەورە لە ناو دەوڵـەتی ئێرانـدا. لێپرسـراوانی دەوڵـەتی عوسمـانی بـە پێداگرتنـەوە داوای نوورلّلاّ بەگیان لە لایەنی ئێرانی دەکرد، بەڵام لێپرسـراوانی دەوڵـەتی ئێرانـی دەیـانگوت عـەلی شـەریف بـەگی فـەرمانڕەوای بەردەسـۆر لـە حکوومـەت هەڵگەڕاوەتـەوە و عەشـیرەتی بلّبـاس و چـەند عەشـیرەتێکی تـریش بـەڵێنی هاوکارییـان بـە نـوورلّلاّ بـەگ داوە، هـەروەها لێپرسـراوانی ئێـران بـە

عوسمانییەکانیان ڕاگەیاند کە دوو جار هێزی سەربازییان بۆ دەستگیرکردن و ڕادەستکردنەوەی نوورڵڵا بەگ ناردووەتە سەر بەردەسۆر، بەڵام هەردوو جارەکە هێزەکانیان تێکشکێندراوە، خەڵکی (خۆی) و جایی–ش ئارەزووی خۆیان بۆ پشتیوانیکردن لە نوورڵڵا بەگ پێشان داوە و یەحیا خانی فەرمانڕەوای (خۆی) بەڕەچەڵەک هەکارییە و خزمی نوورڵڵا بەگە.[٥١٥]

بەڵام عوسمانییەکان توانییان بە ڕێگای دیپلۆماسی تەنگ بە ئێران هەڵبچنن و پشتیوانیی ئینگلیز و ڕووسەکانیشیان بەدەست هێنا و گوشارەکانیان سەبارەت بە نوورڵڵا بەگ پاش ماوەیەکی کورت ئەنجامی ئەرێنی لێ کەوتەوە. محەمەد ڕەشید پاشا، بینباشی یووسف بەگی ڕاسپارد چاوی بە نوورڵڵا بەگ بکەوێت و ناوبراو بۆ ئەو مەبەستە چووە ئورمییە و لەوێشەوە چووە بەردەسۆر. سەرەڕای هەموو بەڵێنەکانی دەوڵەتی عوسمانی، نوورڵڵا بەگ متمانەی نەکرد، داوای کرد پەنا ببات بۆ شێخ تەهای[٥١٦] نیشتەجێی گوندی نەهری لە ناوچەی شەمزینان و ویستی شێخ بکات بە ناوبژیوان و زامنکەری ئاسایشی ژیانی خۆی. عوسمانییەکانیش ئەو داخوازەیان پەسەند کرد.[٥١٧]

مووشیری سوپای ئەنادۆڵ محەمەد ڕەشید پاشا لە سەرەتای ساڵی ١٨٤٩دا توانی نوورڵڵا بەگ لای ئێرانەوە بهێنێتەوە، بەڵام وەک دەردەکەوێت دواتر هەڵوێستی خۆی گۆڕیوە. مووشیر پاشا بەبیانووی ئەوەی نوورڵڵا بەگ نیازی هەیە بەڕێوەبەری ناوچەی نەهری موسا بەگ و عەشیرەتەکانی دەوروبەر بۆ بەرخودان هان بدات و نیازی هەڵهاتنی هەیە، هێزەکانی خۆی ناردە سەر ناوچەی نەهری. موسا بەگ چووە پێشوازی سوپای عوسمانی و گوێڕایەڵیی خۆی بەیان کرد.[٥١٨] نوورڵڵا بەگ تکای لە مووشیری سوپای ئەنادۆڵ کرد ڕەوانەی دەرسەعادەت نەکرێت و لە هەرێمی هەکاری دابمەزرێندرێت. ئەو تکایە لەلایەن شێخ تەهاشەوە بۆ مووشیر پاشا نووسرا. برایەک و کوڕێکی نوورڵڵا بەگ ڕۆژی ١٨٤٩/٣/١٢ بە نامەیەکی شێخ تەهاوە گەیشتنە لای مووشیری سوپای ئەنادۆڵ لە باشقەلا. مووشیر پاشا لە وەڵامدا

بۆ شێخ تەهای نووسی کە ناچارە بەپێی "فەرمانی عالی" سەبارەت بە نوورلآلا بەگ هەلسوکەوت بکات و دووپاتی کردەوە هیچ زیانێکی پێ ناگات و پێویستە خۆی بەدەستەوە بدات و ڕەوانەی دەرسەعادەت بکرێت. مووشیر پاشا کوڕ و براکەی نوورلآلا بەگ بە وەلآمنامەوە ناردەوە.

نوورلآلا بەگ لە بەرانبەر ئەو پێشهاتانەدا چارەی نەما و خۆی ڕادەستی لێپرسراوانی عوسمانی کرد و دوو ڕۆژ دواتر لەگەلآ یەکینەیەکی سەربازی ڕێکخراودا بە فەرماندەیی یووسف بەگ برایە وان. لە وانیشەوە بە یاوەریی میرئالای مستەفا بەگ خرایە ڕێ بەمەبەستی بردنی بۆ ترابزۆن لە ڕێی ئەرزەڕۆمەوە.

دوای ناردنی نوورلآلا بەگ، مووشیری سوپای ئەنادۆلآ ڕوونی دەکاتەوە چەند بەگێك کە خۆیان وەك "عەباسی" دەناسێنن و دەستوپێوەندی ئاغاکانی سەر بەو بەگانە لەبەر ئەوەی ژمارەیان زۆرە، ناردنی هەموویان بۆ دەرسەعادەت کارێکی مەحالآ. بەلآم لەگەلآ ئەوەشدا سلێمان بەگ کە پێشتر چووبووە لای هێزەکانی عوسمانی و پابەندبوونی خۆی بەیان کردبوو، لە دوورخستنەوە ڕزگاری نەبوو. مووشیر پاشا ئەگەرچی سلێمان بەگی بە موچەیەکی ١٠٠٠ قرووشی لای خۆی دامەزراندبوو، بەلآم بەڕاشکاوی دەلآێت متمانەی پێ نەبووە. ئەنجوومەنی هەکاری داوای کرد سلێمان بەگ لە هەکاری بمێنێتەوە و گەرانتیی دا کە دەست ناخاتە هیچ کاروبارێکەوە، بەلآم ئەو هەلآوێستانە بەس نەبوون بۆ هێشتنەوەی سلێمان بەگی دوایین بەهێزترینی بەگەکانی هەکاری لە چوێلەمەریك. لە ئاکامی نامەگۆڕینەوە لەگەلآ ئەسعەد پاشای والیی کوردستاندا بیر لەوە کراوەتەوە سلێمان بەگ لەبەر ئەوەی گوێڕایەلآیی خۆی بۆ دەولآەت ڕاگەیاندووە، ناردنی لەگەلآ ئاغا خرواداللییەکانی بەرخۆدەری هەڕێمی هەکاری و شەریف بەگی موسلآی و براکانیدا کارێکی گونجاو نابێت. لە ئەنجامی هەلآوێستی بڕیاردەرانەی مووشیری سوپای ئەنادۆلآدا بڕیار درا لەسەر ناردنی سلێمان بەگ بۆ

دەرسەعادەت.[٥١٩] سلێمان بەگ بەرەو دەرسەعادەت خرایە ڕێ، بەڵام لە ئەرزەڕۆم کۆچی دوایی کرد.[٥٢٠]

ناردنی نوورڵڵا بەگی خۆڕادەستکردوو بۆ دەرسەعادەت

پاش خۆبەدەستەوەدانی نوورڵڵا بەگی بەڕێوەبەری هەکاری، سەرەتا بە شێوەیەکی کاتی میرلیوا وەلی پاشا و دواتر فەریق عزەت پاشا کرا بە قایمقامی هەکاری.[٥٢١] نوورڵڵا بەگ لە ڕێی ئەرزەڕۆمەوە برایە ترابزۆن و لەوێشەوە گەیەندرایە ئیستانبوڵ.[٥٢٢] مێری هەکاریش وەک بەدرخان بەگ و مەحموود خان لە فەرماندەیی "زەبتیە" نیشتەجێ کرا. بەڕێوەبەری هەکاری لە سکالاّنامەیەکدا کە لە دەرسەعادەت بۆ سوڵتان و لێپرسروانی عوسمانی نووسیوە و مێژووی ١٨٤٩/٥/١٦ی بەسەرەوەیە، بە شێوەی نامەکانی پێشووی ڕوونی دەکاتەوە لە سەردەمی عوسمان پاشادا کاتێک سوپاکانی عوسمانی هێرشیان کردووەتە سەر بەدرخان بەگ، ئەم چووەتە لای دەوڵەت و پابەندبوونی خۆی بەیان کردووە، هەروەها بە پێداگرتنەوە جەخت لەو نیشانەی کە لە عوسمان پاشای وەرگرتووە و لە پابەندبوونی خۆی و باپیرانی بە دەوڵەتەوە دەکات.[٥٢٣] نوورڵڵا بەگ لە نامەیەکی تردا بۆ لێبووردن لە سوڵتان دەپارێتەوە و دەڵێت ئەو لە بەرخۆدەرانی وەک بەدرخان بەگ و مەحموود خان نییە و تەنانەت بە پشتبەستن بە "ڕەچەڵەکی عەباسی"ی بنەماڵەکەی بەم شێوەیەی خوارەوە ڕوونی دەکاتەوە ئەو لە ڕاستیدا کورد نییە؛[٥٢٤]

"ئەگەر لە ڕوانگەی تایەفەی کوردەوە سەیرمان دەکرێت، نەعوزوبیلاهی تەعالا ئێمە وەک بەدرخان بەگ و مەحموود خان لە توێژی بەرخۆدەران نین. ئەگەر لە سەردەمی هارون ئەلڕەشیدەوە[٥٢٥] تا ئێستا کەسێک لە ڕەچەڵەکی ئێمە سنووری بەزاندبێت، یان لە بازنەی پابەندبوون دەرچووبێت، ئەوا ئەگەری ئەوە هەیە تەنانەت کۆیلەی خۆتانیش کورد بێت."

نوورڵڵا بەگ بە پێداگرتنەوە جەخت لە ڕەچەڵەکی عەباسیبوونی خۆیان دەکات و دەڵێت هەرگیز لە بەرانبەر دەوڵەت بەرخودانی نەکردووە و تکا دەکات لەگەڵ بەرخۆدەرانی وەک بەدرخان بەگ و مەحموود خاندا نەخرێتە تای هەمان تەرازووەوە. بەڕێوەبەری هەکاری، سەرباری هەموو تکاکانی، هەڵسوکەوتێکی جیاواز لە میرە کوردەکانی تری لەگەڵدا نەکرا. "مەجلیسی مەخصوصە" لە ١٢٦٥/C/٢٨ (١٨٤٩/٥/٢١) بڕیاری دا پەیوەندیی نوورڵڵا بەگ بە کوردستانەوە بەیەکجاری ببڕدرێت، لەگەڵ خێزان و کەسانی نزیکیدا وەک بەدرخان بەگ لە دوورگەی کریت نیشتەجێ بکرێت، موچەیەک ببڕدرێتەوە بۆ بژێوی ژیانی و دەست بگیرێت بەسەر پاشماوەی مالێ و مولکەکانیدا.[٥٢٦]

بەپێی ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" لە ١٢٦٥/B/١٥ (١٨٤٩/٥/٢١)، نوورڵڵا بەگ پاش یەکلابوونەوەی مەسەلەی دوورخستنەوەی بۆ دوورگەی کریت، بە زمانی فارسی نامەی بۆ کوڕێکی و هەندێک لە کەسانی نزیکی خۆی لە کوردستان نووسیوە و دۆخەکەی بۆیان ڕوون کردووەتەوە.[٥٢٧] موشیری زەبتیە ئەو نامانە و دەفتەری پێشاندەری ئەو مولکانەی کە نوورڵڵا بەگ لە هەرێمەکە هەیبوو، وەرگرت و ناردی بۆ والیی کوردستان.

کەشتیی "تەیری بەحر" تەرخان کرا بۆ گواستنەوەی نوورڵڵا بەگ بۆ دوورگەی کریت.[٥٢٨] والیی کریت لە نامەی ١٢٦٥/Ş/١ (١٨٤٩/٦/٢٢)دا هەواڵ دەدات کە نوورڵڵا بەگ لەگەڵ حەوت کەس لە دەستوپێوەندەکانیدا گەیشتووەتە دوورگەی کریت. نوورڵڵا بەگ تا کاتی ناردنی ئەندامانی خێزانەکەی لە کوردستانەوە، لەگەڵ بەدرخان بەگدا لە قەڵای کاندییە ڕاگیرا. دەرسەعادەت لەسەر داوای ئەسەد پاشای والیی کوردستان فەرمانی دا بە والیی کریت نوورڵڵا بەگیش وەک میرە کوردەکانی تری تاراوگە بەهیچ جۆرێک لەگەڵ کوردستاندا هەواڵ نەگۆڕێتەوە.[٥٢٩]

بەپێی ڕاپۆررتی "مەجلیسی ڤالا" لە ١٢٦٥/L/٢٤ (١٨٤٩/٩/١٢)[٥٣٠]، پاش بڕیاری دوورخستنەوەی نوورڵڵا بەگ، والیی کوردستان بە فەرمانێک

داوای لە محەمەد پاشای قایمقامی وان کرد خێزانی نوورڵڵا بەگ لە وانەوە بۆ ئیستانبوڵ بنێرێت.[٥٣١] نوورڵڵا بەگ سێ ژنی هەبوو، یەکێك لەوانە کچی تەیموور پاشای وانی بوو و هەوڵی دا لە مااڵی باوکی لە وان بمێنێتەوە.[٥٣٢] تەیموور پاشای باوکی لەو کاتەدا لە ئیستانبوڵ بوو. ئەو دۆخە سەرنجڕاکێشە بوو بە هۆی نامەگۆڕینەوەیەکی زۆر لە نێوان قایمقامی وان، والیی کوردستان، دەرسەعادەت و والیی کریتدا. دواجار داخوازی ئەو ژنە بۆ مانەوە لە وان پەسەند کرا. خێزان و کەسانی نزیکی نوورڵڵا بەگ بە سەرپەرشتی ئەمینی ئالای حەمزە ئاغا بەرەو دەرسەعادەت بەڕێ کران. ئەو کەسانە لە ١٨٤٩/٩/٢٥ گەیشتنە دەرسەعادەت، لە مااڵی کەسێك بەناوی تاهیر ئەفەندی بوون بە میوان و دواتر بەڕێ کران بۆ دوورگەی کریت.[٥٣٣]

پاش دوورخستنەوەی نوورڵڵا بەگی هەکاری، بزووتنەوەی دوورخستنەوە لە هەرێمی هەکاری بەردەوام بوو. محەمەد ڕەشید پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆڵ میرلیوا وەلی پاشای ڕاسپارد بۆ دەستگیرکردنی چەند ئاغایەك کە لە هەرێمی هەکاری وەك پیاوی نوورڵڵا بەگ ناسرابوون. هەروەها داوای لێ کرا مار شەمعونی نیشتەجێ لە ئوروومییە بانگهێشت بکات و بە گوێرەی دەسەاڵتی لە هەرێمی هەکاری وەك پێویست ڕێزی لێ بگیرێت. مار شەمعون لەسەر ئەو بانگهێشتە چووە باشقەاڵ و مووشیر بۆچوونی خۆی سەبارەت بە مار شەمعون بۆ دەرسەعادەت نووسی و ڕوونی کردەوە کە ڕێزی لێ گرتووە و هەمان کات داوای کرد مووچەیەکی جێگیری بۆ ببڕدرێتەوە.[٥٣٤]

محەمەد ئاغا و میرزا ئاغای خزوادالی خەڵکی قەزای کاڤار (گەڤەر)[٥٣٥] و نازر ئاغای بیجانلی لە پیاوانی نوورڵڵا بەگ بوون، لە ئەنجامی بزاوتی سەربازیی ئیسماعیل بەگی بینباشیی تابووری یەکەمی پیادەدا دەستگیر کران. ناوبراوان لە ١٢٦٥/B/١١ (١٨٤٩/٦/٣) دەستگیر کران و برانە باشقەاڵ[٥٣٦] و لەوێشەوە ڕەوانەی الی وان کران.[٥٣٧]

بە ڕوونی دەردەکەوێت کە دەوڵەتی عوسمانی پاش دوورخستنەوەی میرەکانی کورد وەك ڕەگەزی هاوسەنگی بۆ نەستوورییەکانی ڕوانیوە و

هەوڵی داوە کەڵکیان لێ وەبگرێت. لە ڕاپۆرتەکاندا باس لەوە دەکرێت کە مار شەمعون پاتریکی نەستووریيە و بە هۆی هێرشی بەدرخان بەگ و هەندێك لە سەرانی تری کوردەوە لە ڕابردوودا بۆ ماوەیەکی درێژ لە ناوچەکانی خۆی دەپەڕێندراوە و ناچار بووە لە موسڵ نیشتەجێ بێت. دواتریش چووەتە ئێران و پاش سەقامگیربوونی ئاسایش لە هەرێمەکە، گەڕاوەتەوە. لە ڕاپۆرتەکاندا ڕوون کراوەتەوە کە مار شەمعون دوای ئەو هەموو مەسەلەیە کەسایەتییەکی گرنگە لە هەرێمی هەکاری و داوا کراوە ڕێ لە دووبارە ڕۆیشتنی بگیرێت، ئەگەر نا، شیمانەی ئەوە هەیە لایەنی ئێرانی پێشوازی لێ بکات. لە ئەنجامی ئەوەدا داخوازی مووشیری سوپای ئەنادۆڵ و قایمقامی هەکاری سەبارەت بە ڕێزگرتن لە مار شەمعون و بڕینەوەی مووچە بۆی، لەلایەن "مەجلیسی قالا"وە پەسەند کرا.[٥٣٨]

وەك دەردەکەوێت، ئامانج لە خەڵاتکردنی مار شەمعون بۆ باشکردنەوەی پەیوەندیی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و نەستووریيەکان بوو کە لەسەر دەستی کوردە موسڵمانەکان زیانی زۆریان پێ گەیشتبوو. نەستووریيەکان کە خاوەن ژمارەیەکی بەرچاو بوون لە هەرێمی هەکاری، لە ڕاپۆرت و نووسراوەکاندا باس لە ئەگەری پەڕینەوەیان بۆ دیوی ئێران کراوە. بەڵام ئاماژە نەکراوە بۆ شیمانەی بەشداربوونیان لە بەرخودانەکانی کورد لە داهاتوودا، چونکە کۆمەڵکوژییەکانی دژ بە نەستووری (ئاسووری)یەکان لە سەردەمی بەدرخان بەگ و مەحموود خاندا و لەسەر دەستی بەدرخان بەگ ئەو شیمانەیەی بەیەکجاری لە ئارادا نەهێشتبوو.

دوورخستنەوەی عەبدڵ بەگی مویکویسی

پاش دوورخستنەوەی نوورڵڵا بەگ، عەبدڵ بەگ کە چەند مانگێك بوو لەگەڵ خێزان و کەسوکاریدا لە ئێران بە هەڵهاتوویی دەژیا، لە هاوینی ساڵی ١٨٤٩دا گەڕایەوە و خۆی و پیاوەکانی دایان بەسەر مویکویسدا و بەڕێوەبەری ناوچەیان کوشت. دوای گەڕانەوەی عەبدڵ بەگ، لێپرسراوانی عوسمانی کەوتنە خۆ بۆ دەستگیرکردنی. محەمەد ڕەشید پاشای قایمقامی

وان له نامەی ١٨٤٩/١٠/١٢دا[٥٣٩] بۆ والیی کوردستان دەنووسێت کە عەبدالڵ بەگ و شەیخیی برای و دووان لە پیاوەکانی لە چیای ساریبولاکی نێوان چاتاك و هاڤاسۆر دەستگیر کراون. قایمقامی وان، هەروەها دەنووسێت ٢٠ کەس لە پیاوەکانی عەبدالڵ بەگ کە پێشتر لەلایەن میرلیوا سەلیم پاشاوە دەستگیر کراون، لە وان زیندانی کراون و ئەندامانی خێزانی عەبدالڵ بەگ لە قەزای دیلمان لە مالّی عەبدولمەنافی بازرگانی ئێرانین ئەو بابەتەی وەك زانیاری بۆ ڕاپۆرتەکەی زیاد کردووە. والیی کوردستان، عەبدالڵ بەگی بەڕێوەبەری قەزای مویکویس بە چەتەگەری تاوانبار دەکات و ڕاپۆرتی ئەو سەبارەت بە عەبدالڵ بەگ بۆ دەرسەعادەت کە مێژووی ١٨٤٩/١١/٢٩ی بەسەرەوەیە، وردەکاریی گرنگ سەبارەت بە بەرخودانی بەگی ناوبراو لە خۆ دەگرێت؛[٥٤٠]

"پاش لە ناوبردنی کێشەی مەحموود خانی سەنجەقی وان لە سایەی حەزرەتی شاهانەدا[٥٤١]، چەتەی بەناو عەبدالڵ بەگ کە خزمی ناوبراوە و یەکێکە لە میرەکانی کورد و لەلایەن عوسمان پاشای کۆچکردووەوە کرابوو بە بەڕێوەبەری سەنجەقی مویکویس، پێش مەسەلەکەی نوورلڵلا بەگ و وەك پێداویستیی ڕەچەڵەکی ڕاستەقینەی خۆی سالّی ڕابردوو تاقمێك چەتەی ڕیسوای کوردی کۆ کردەوە و بوو بە سەرگەورەیان و وێرایان ستەمی جۆراوجۆر لە خەڵك و هەژاران بکەن و زیانیان پێ بگەیەنن.

لەبەر ئەوە بەندەی خۆتان حەزرەتی دەولّەتلی پاشای مووشیری سوپای هەمایۆنی ئەنادۆلّی ئاگادار کردەوە و نامە نووسرا بۆ سەعادەتی محەمەد پاشای قایمقامی وان بەمەبەستی لە ناوبردنی کێشەی چەتەی ناوبراو. بەدوای ئەوەدا بەندەی خۆتان قایمقامی وان لەگەڵ میرلیوا سەلیم پاشادا کە لە وان بوو، گفتوگۆی کرد و سەلیم پاشا بە ژمارەی پێویستی عەسکەری نیزامییەی شاهانە[٥٤٢] و تۆپ و کەرەستەی پێویستەوە ڕووی لە قەڵای جێی خۆحەشاردانی چەتەی ناوبراو کرد. دوای پێنج دە ڕۆژ شەڕ و پێکادان

چەتەی ناوبراو بۆی دەرکەوت لە بەرانبەر سەربازەکانی حەزرەتی سوڵتان بەرگری پێ ناکرێت و بەرەو ئێران هەڵهات.

دوای ئەوە قەڵای ئاماژە بۆ کراو ڕووخێندرا و بڕی سەربازی پێویست بۆ قەزای ناوبراو بەجێ هێڵدرا و ئەم زانیارییانە خرابوونە بەردەستی هەقپای عالی وەکالەتپەناهی.

بۆ هەقپای شامی سەدارەتپەناتان ڕوون کرابووەوە کە عەبدالڵ بەگی ناوبراو لەبەر ئەوەی لە چەتە بەناوبانگەکانە، ناوبەناو نامەی بۆ هەندێك کەس لە دەوروبەری وان ناردووە و هەندێك لە مێرە کوردەکان و عەشیرەتەکانی دەوروبەری قەزای باس کراو لە هاندان و ئاژاوەگێڕی دوور نابن و؛ ناوبراو دوو مانگ لەمەوبەر بە شێوەیەك لە شێوەکان هاتەوە ئەمبەر و لەگەڵ ڕیسوایانی هەڵهاتووی گرتووخانەی مووش یەکیان گرت و هێرشی کردە سەر بارەگای بەڕێوەبەری قەزای ئاماژە بۆ کراو و بوێری شەڕی بە خۆی بەخشی و؛

قایمقام محەمەد پاشا ئاماژەی دا بە بەندەی خۆتان کە دواتر نیو تابوور عەسکەری نیزامییەی حەزرەتی شاهانە و دوو پارچە تۆپی لەگەڵ میرلیوا سەلیم پاشادا ناردووە و؛

لە وەڵامدا قایمقام محمەد پاشا ڕاسپێردرا بێ ڕوودانی هیچ کێشەیەك چەتەی ناوبراو دەستگیر بکات.

قایمقام محەمەد پاشا بە بەندەی خۆتانی ڕاگەیاند لەبەر هەڵهاتنی چەتەی ناوبراو فەرمانبەر و سیخووڕ بۆ هەندێك شوێن نێردراون و لە کاتی گەڕان بەدوای چەتەی باسکراودا ئاشکرا بووە لە چیای سەخت و بەردینی ساریبولاکی نێوان قەزای چاتاك و ناوچەی هاڤاسۆرەو[٥٤٣] ؛ عەلی ئاغای قەزای ئاماژە بۆ کراو بە جۆرێك فڕوفێڵ چەتەی ناوبراو و شەیخی بەگی برای دەستگیر کردووە و هێناویانی بۆ وان و لەبەر ئەوەی نامەی نووسیوە بۆ ئەدهەم خانی فەرمانڕەوای (خۆی) و داوای لێ کردووە ئەندامانی خێزانی

ناوبراو له دیوی ئێرانەوە بۆ وان بنێرێت، ئێستا چاوەڕێی هاتنی خێزانی ناوبراو دەکرێت و؛

قایمقام محەمەد پاشا ڕایگەیاندووە ڕوونی کردووەتەوە کە چارەسەرکردن و چۆنیەتی خەرجییەکانی ئەو بوارەی بۆ حەزرەتی موشارون ئیلیەیهی–ش نووسیوە و چۆنیەتیی هەڵسوکەوتی پێویستی لەگەڵ ئەو مەسەلەیەدا خستووەتە بەردەستی بەندەی خۆتان."

والیی کوردستان ئەسەد موخلیس پاشا مەسەلەی عەبدالڵ بەگ بە چەتەگەری لە قەڵەم دەدات و لە درێژەی نامەکەدا دەڵێت ئەوانەی ڕێیان بۆ ئالۆزییەکان خۆش کردووە پێویستە پەیوەندییان بە ناوچەکانیانەوە ببڕدرێت و لە شوێنێکی دوور نیشتەجێ بکرێن. بەو جۆرە بڕیار درا ئەگەر خێزانەکەی هات هەموویان پێکەوە و ئەگەر خێزانەکەی نەهات، خۆی و هەندێك لەو چەتانەی لە وان دەستگیر کراون، ببرێنە ئەرزەڕۆم و تا فەرمانیان بۆ دەردەچێت لەوێ ڕابگیرێن. والیی کوردستان لە کۆتایی نامەکەدا دەنووسێت میرلیوا سەلیم پاشا و قایمقامی وان محەمەد پاشا کاریان کردووە بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە و شایەنی ڕێز لێنانن.[٥٤٤]

جێگری کۆنسوڵی فەرەنسا لە ئەرزەڕۆم لە ڕاپۆرتێکدا بۆ دەرسەعادەت کە مێژووی ١٨٤٩/١١/١٢ی بەسەرەوەیە، دەنووسێت بزووتنەوەی نائارامی بە ڕابەرایەتی میری کورد عەبدالڵ بەگ لە ئەنجامی خراپیی بەڕێوەبەرایەتیی خراپی ئەسەد پاشای والیی کوردستانەوە سەری هەڵداوە. هەروەها دەنووسێت کوردەکان بە هۆی خراپیی بەڕێوەبەرایەتیی ئەسەد پاشاوە لە نائارامیدان و ئەگەر ڕەوش بەو جۆرە درێژە بخایەنێت، ئالۆزییەکان تەشەنە دەکەن بۆ ناوچەکانی تریش.[٥٤٥] محەمەد و نازر و میرزا خروادالیئۆغلۆی قەزای کاڤار (گەڤەر)ی هەکاری کە لە بەرخودانی عەبدالڵ بەگەوە گلابوون، لەو کاتەدا لە ئەرزەڕۆم دەستبەسەر بوون و بینباشی حوسێن بەگیش کە یەکێك بوو لە بینباشییەکانی سوپای هەمایۆنی دەرسەعادەت، ڕەوانەی وان کرا بۆ هێنانی خێزان و کەسوکاری عەبدالڵ بەگ.[٥٤٦]

بـەپێی نووسـراوی قایمقـامی وان محەمـەد پاشـا لـە ١٨٥٠/٣/٢٩، فەرماننامەی تایبەت بە دوورخستنەوەی عەبدالڕ بەگی بۆ دوورگەی کریت پێ گەیشتووە.[٥٤٧] عەبدالڕ بەگ و خێزانەکەی لە ژێر چاودێریی بیناباشیی سوپای هەمایۆنی دەرسەعادەت حوسێن ئاغادا بۆ دەرسەعادەت بەڕێ کران. هەندێك لـە پیاوەکانیـشی لـە وان دەسـتگیر کرابـوون و ئەوانـەیان کـە "ئیـسلاحی نەفس"یان کردبوو، ئازاد کـران. شـتومەك و مـاڵ و مـوڵکی عەبـدالڕ بـەگ بـە سەرپەرشـتی ئەنجوومـەنی خـۆجێیی فرۆشـرا. محەمـەد و نـازر و مـیرزا خرواداليئۆغلۆی قەزای گەڤەریش بە خۆیان و خێزانەوە لەگەڵ عەبدالڕ بەگدا ڕەوانەی دەرسەعادەت کران.[٥٤٨] بەپێی ڕاپۆرتی ١٨٥٠/٥/١٢ عەبـدالڕ بـەگ و ئاغاکانی قەزای گەڤەر پاش گەیشتنیان بە دەرسەعادەت لە بەڕێوەبەرایەتیی زەبتیە بەجێ کراون. سەرجەم ئەو شتومەك و موڵکانەی کە عەبدالڕ بـەگ لـە پـاش خـۆی بـەجێی هێـشتبوون، بـە خـشڵی ژنەکەشـیەوە، فرۆشـران و قەردەکانی لەو داهاتـە بەدەسـت خرانـەوە.[٥٤٩] تاقمەکـەی عەبـدالڕ بـەگ لـەم ناوانە پێك هاتبوو؛[٥٥٠]

عەبدالڕ بـەگ، شـەیخی بـەگی چـواردە سـاڵانی بـرای[٥٥١]، سـلێمان بـەگی سـیازدە سـاڵانی بـرای، شـەریف بـەگی بـرای[٥٥٢]، گـوڵیزار خـاتوونی دایکـی، جەواهیری خوشکی، حەنیفەی خوشکی، فاتمە خاتوونی هاوسەری و لەگەڵ ٤ کـەس لـە دەسـتوپێوەندەکانیدا سـەرجەم ١٤ کـەس بـوون. (تێبـینی: کـۆی ناوەکان دەکاتە ١٢ کەس، بەڵام نوسەر ١٤ کەسی نووسیوە... وەرگێڕ.)

هەرچـەندە بـەپێی یاداشـتی ١٢٦٦/B/٢١ (١٨٥٠/٦/٢) کـە لەبـەر ڕۆشناییی بڕیاری ١٨٥٠/٥/٢٩ی "مەجلیسی ڤـالا" ئامـادە کـرا[٥٥٣]، بڕیـار درا عەبدالڕ بەگ و کەسوکاری بۆ دوورگەی کریت دوور بخرێنەوە، بەڵام دواتر ئەو بڕیـارە بـە مەترسـیدار دانـرا. هۆکـاری گـۆڕینی بڕیارەکـە بـریتی بـوو لـە نیشتەجێبوونی بـەدرخان بـەگی مـیری پێـشووی جزیـرە و بۆتـان لـە هـەمان دوورگە.[٥٥٤] دەوڵەتی عوسمانی پێکەوەبوونی میرەکانی کوردی لـە بەندیـشدا بە مەترسیدار دەزانی، لەبەر ئـەوە بڕیـاری دا عەبـدالڕ بـەگ و تاقمەکـەی بـۆ

دوورگـەی ڕۆدۆس دوور بخاتـەوە.[٥٥٥] بڕێکـی زۆری نامـەی والیـی هـەکاری ئەحمەد عزەت پاشا، قایمقامی وان محەمەد ڕەشید پاشـا و والیـی جزیـرەی (بـەحری سـەفید)[٥٥٦] محەمـەد ڕاغـب پاشـا سـەربارەت بـە سـەرجەم ئـەو پێـشهاتانە لەبـەر دەسـتدان. عەبـدالڵ بـەگ و ئاغاکـانی قـەزای گەڤـەر و دەسـتوپێوەندەکانیان پـاش گەیـشتنیان بـۆ دوورگـەی ڕۆدۆس بەمەبەسـتی دابینکردنی بژێوی ژیانیان مووچەیان بۆ بڕدرایەوە. عەبدالڵ بەگ مانگانە ٢٥٠ قـــرووش و ئـــەوانی تـــریش ١٥٠ قرووشـــیان وەردەگـــرت.[٥٥٧] خێـــزان و دەستوپێوەندەکانی عەبدالڵ بەگ لە ١٧ کەس پێك هاتبوون.[٥٥٨]

هەوالنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

بەشی ٩

ئێزدین شێر بەگی جزیرەیی

ئێـزدین شـێر بـەگ کـە هاوکارییـەکی پـڕ بایـەخی هـەبوو لـە خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگدا، پـاش دەستگیرکردنی بـەدرخان بـەگ و مـەحموود خـان، وەك خـەڵات لەلایـەن عوسمـان پاشـای مووشـیری سـوپای ئەنادۆلەوە پلەی بەڕێوەبەری ئەستەبلی ئامیرە (ئاخووڕی تایبەت)ی پـێ درا و بە مووچەیەکی ٣٥٠٠ قروشی کرا بـە موتەسـەلیمی جزیـرە.[٥٥٩] بـەڵام ئـەو ڕەوشەی ئێزدین شێر بەگ زۆری نەخایەند و هەبوونی ئەو بـوو بـە کێشە بـۆ ئەو نوێکارییانەی کە لەگەڵ دامەزراندنی ویلایەتی کوردسـتاندا ئـەنجام دران، چـونکە لەگـەڵ سـەرلەنوێ ڕێکخسـتنەوەدا مـستەفا پاشـا کـرا بـە قایمقـامی جزیرە و پێویست بە بەکارهێنانی ئێزدین شێر بـەگ نـەما.[٥٦٠] نامـەی ئەسـەد پاشای والیی کوردستان بۆ دەرسەعادەت بە مێژووی ١٨٤٩/٤/٢٦، زانیـاریی ورد سەبارەت بە یەکەم کێشە لەگەڵ ئێزدین شێر بەگدا دەخاتـە بەرچـاوان. نامەکە بەم جۆرە دەست پـێ دەکات؛[٥٦١]

" میر سەفدینزادە (سیفەدین زادە)[٥٦٢] ئێزدین شێر بەگ کە خزمی مـیری نـاوبراوە و لـە خانەدانـەکانی دەوروبـەری جزیرەیـە، سـاڵی ڕابـردوو لـە سەروبەندی دەستپێکردنی لـە نـاوبردنی کێشەی بـەدرخان بـەگ لـە سـایەی حـەزرەتی شاهنـشاهانەدا دەسـتەودامێنی سـەلتەنەتی سـەنییە بـوو و پابەندبوونی خۆی بەیان کرد. بەو بۆنەیەوە وەك خـەڵات پلـەی بەڕێوەبـەری ئەستەبڵی ئامیرە (ئاخووڕی تایبەت)ی پـێ درا و فەرمان درا بـە مووچـەیەکی ٣٥٠٠ قروشـی موتەسـەلیمییەتی جزیـرە بخرێتـە ژێـر دەسـەڵاتی و کۆتـایی مانگی شوباتی سـاڵی شەسـت و سـێ ئـەو مووچـەیەی لـە سـندووقی دارایـی جزیرە وەرگرت. بەڵام لەبەر ئەوەی دواتر قایمقامییەتی لیوای ئاماژە بۆ کراو درا بە مستەفا پاشا، موما ئیلەیهی (ئێزدین شێر بەگ) ترۆ کرا."

ئەم مەسەلەیە وەك ئەوەی ئەسەد موخلّیس پاشا لە سەرەوە پوختی کردووەتەوە، لە نامەکەدا هاتووە کە پێشتر بۆ دەرسەعادەت ڕوون کراوەتەوە و گوتراوە ئەو کارە مەترسی بەدواوە دەبێت و تڕۆکردنی ئێزدین شێربەگی پابەندی دەوڵەت کارێکی گونجاو نابێت و پێشنیاز کراوە ناوبراو وەك کەدخوادی قایمقامی جزیرە بێتە دامەزراندن و لە دەرسەعادەتەوە مووچەی بۆ ببڕدرێتەوە. بەپێی ئەوەی لە نامەکەوە ئاشکرا دەبێت، والیی کوردستان بە فەرماننامەی ١٢٦٤/Za/٢٦ (١٨٤٨/١٠/٢٤) وەڵامی نووسراوی یەکەمی داوەتەوە. "مەجلیسی ڤالا" مەسەلەکەی تاوتوێ کرد و گەیشتە بڕیاری ئەوەی کە مانەوەی ئێزدین شێر بەگی خزمی بەدرخان بەگ لە هەرێمەکە و هێز کۆکردنەوە و دەسەلّات پەیداکردنی، کارێکی گونجاو نابێت. بڕیار درا ئەگەر ئەسەد پاشای والیی کوردستانیش پێی باش بێت، ئێزدین شێر بەگ ببرێتە ئیستانبوڵ و یان لەوێ، یان لە شوێنێکی تری گونجاو نیشتەجێ بکرێت و دابمەزرێندرێت و والیی کوردستانیش لەو بڕیارە ئاگادار کرایەوە.

ئەسەد پاشا لە درێژەی نامەکەدا دەڵێت ئەو بڕیارەی هەڵسەنگاندووە و بە گونجاوی دەزانێت و دەڵێت بەپێی ئەوە ئێزدین شێر بەگ ڕاگیرا و بە یاوەریی یووسف ئاغای ئەندامی ئەنجوومەن بۆ ئیستانبوڵ بەڕێ کرا. ئەسەد پاشا دەنووسێت ئەگەر بخوازرێت، دەتوانێت خێزانەکەشی بنێرێت. ئێزدین شێر بەگ کە وەك دەردەکەوێت لە مانگی ئاداری ساڵی ١٨٤٩دا ڕەوانەی ئیستانبوڵ کراوە، داوای کرد ١٠٠٠ قروش لە مووچەکەی بدرێت بە مەنسوور بەگی ١٤–١٥ ساڵانی بۆ کە لە جزیرە مابووەوە و پاشماوەکەشی لە ئیستانبوڵ بدرێت بە خۆی. ئەم داخوازەی وی بە حاجی مودیر ئاغای قایمقامی ئەو سەردەمەی جزیرە ڕاگەیەندرا و خرایە بواری جێبەجێکردنەوە.

وەك دەردەکەوێت، لە کاتی ناردنی ئێزیدن شێر بەگدا لەلایەن والیی کوردستانەوە بۆ ئیستانبوڵ، دیسان لە دەرسەعادەت بابەتەکە تاوتوێ کراوە و جیاوازیی لە بیر و بۆچوونداکەوتووەتە ڕوو. بەپێی بڕیاری "مەجلیسی

قـالا" لـه ١٢٦٥/C/١٢ (١٨٤٩/٥/٥)، ئێـزدين شـێر بـەگ لەبـەر ئـەوەی "وەقف"ی ئەو کاروباری "مولکی"یە نییـە کـە لـە دەرسـەعادەت کـاری پـێ دەکرێت، دامەزراندنی لـە ئیـستانبوڵ بـە گونجـاو نـەزانراوە. مانەوەشـی لـە ناوچەکانی خۆی لەلایەن دەوڵەتەوە وەک کێشە دەبیندرا، چـونکە دەبـوو بـە هـۆی پەیـداکردنی دەسـەلات. بۆیـە مەسـەلەکە دیـسان هەواڵـەی والیـی کوردسـتان کرایـەوە و داوای لـێ کـرا بـە لەبەرچـاوگرتنی هـەموو ڕەهەنـدە نەرێنییەکان لای خۆی لە کارێکی گونجاودا دایبەمەزرێنێت.[٥٦٣]

بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ

لە سالّی ١٨٥٤دا ئاشکرا دەبێت کـە ئێـزدین شـێر بـەگ سـالّی ١٨٤٩ لـە دەرسـەعادەتەوە بـۆ کوردسـتان بـەڕێ کراوەتـەوە، بـەڵام لـە کوردسـتان نیشتەجێ نەکراوە و وەک ئەندامی سوپا لە موسـڵ نیـشتەجێ کـراوە. سـالّی ١٨٥٤ لە سەروبەندی شەڕەکانی عوسمانی و ڕووسدا لەسەر داوای والییەکانی وان و هەکاری بڕیار درا لە ناوچەکانی موسڵ و جزیرە سەرباز کۆ بکرێتەوە و ڕەوانـەی سـوپای لـە بایەزیـد بکـرێن. ئـەو ئەرکـە بـە ئێـزدین شـێر بـەگی دانیشتووی موسڵ سپێردرا. ئێـزدین شـێر بـەگی خـاوەن پلـەی بەڕێوەبـەری ئەسـتەبلی ئـامیرە (ئـاخووڕی تایبـەت) بـە نزیکـەی ٢٠٠ سـەربازی سـوارە و پیادەوە کە لە موسڵ کۆی کردبوونەوە، چووە جزیرە و لە ناوچەکانی جزیرە و بۆتان نزیکەی ٩٠٠ سەربازی ناونووس کرد.

ئێزدین شێر بەگ ئەو گەڕانەوەیەی بە هەل زانـی و بـە عوسمـان پاشـای قایمقـامی مـاردین و کـەنعان پاشـای قایمقـامی سـێرت و لێپرسـراوانی تـری ڕاگەیاند پارەی تەرخانکراو بۆ ناونووسکردنی سەرباز بەشـی نـەکردووە و تـا گەیـشتنی بـڕی ٢٠٠٠٠٠ هـەزار قرووشـی پاشمـاوەی پارەکـە لـە جزیـرە دەمێنێتەوە. ئەو ڕەوشە پاشاکانی هەرێمەکەی بەرەو نیگەرانی بەکێش کـرد و لەو بۆچوونەشیاندا بەهەڵەدا نەچووبوون. بەپێی دەیان نامە و نووسراو کـە تیشک دەخەنـە سـەر ئـەو بابەتـە، بـەرخودانی ئێـزدین شـێر بـەگ دوای ئـەو

پێشهاته ڕووی داوه. ئێزدین شێر بەگ بەمەبەستی دابینکردنی چەردە پارەی پێویست، بەڕێوەبەری جزیرەی نارد بۆ لای عوسمان پاشای قایمقامی وان کە لەو کاتەدا لە زاخۆ بوو. دواتریش لە وتەنامەی خۆیدا دەڵێت لە سۆنگەی ئەو هەڵوێستەوە کە پاشاکانی عوسمانی لە هەرێمەکە لە بەرانبەر ئەم هەیانبووە، ڕێی بەرخودانی گرتووەتە بەر. وەک دەبنیدرێت، بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ لە کاتێکدا ڕووی نەداوە کە موتەسەلیمی جزیرە بووە، بگرە کاتێک بەرپابوو کە خۆی یەکێک بووە لە فەرماندەکانی سوپای عوسمانی.[٥٦٤]

کاریگەریی ڕووسەکان بەسەر بەرخودانەکەوە

هەڵوێستی خراپی پاشاکانی عوسمانی کە ئێزدین شێر بەگ ئاماژەی بۆ کردووە، تاکە هۆکاری بەرخودانەکە نەبوو. بەردەوامبوونی دەسەڵاتی لە مێژینەی بنەماڵەی عەزیزی (بەدرخانییەکانیش لەوان بوون) لە ناوچەکانی جزیرە و بۆتان یەکێک بوو لە گرنگترین دوو هۆکاری زەمینە خۆشکەر بۆ بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ، چونکە وەک دواتر بۆمان ڕوون دەبێتەوە، هەندێک لە کەسایەتییە لە پێشەکانی جزیرە و بۆتان داوایان کرد هەرێمەکە سەرلەنوێ بخرێتەوە ژێر دەسەڵاتی ئێزدین شێر بەگ. بنەماڵەی ئێزدین شێر بەگ دەسەڵاتی لە مێژینەی خۆیان خستە کار و بێ گوێدانە پاشاکانی عوسمانی لە ماوەیەکی کورتدا دەستیان گرت بەسەر ناوچەکانی جزیرە، بۆتان، سێرت، گارزان و شیرڤاندا. هۆکارێکی تری گرنگی بەرپابوونی بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ هاندانی میرەکانی کورد بوو بۆ بەرخودان لەلایەن ڕووسەکانەوە کە ئەو کاتە لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا لە شەڕدا بوون. ئەم بەڵگەنامەیەی خوارەوە تیشک دەخاتە سەر دەستپێکی بەرخودانەکەی ئێزدین شێر بەگ. نامەی فەرماندەی ویلایەتی ڕەقانی (یەریڤانی) ڕووسی ''میرئالای سوچیفیرت'' لە ١٨٥٤/٨/٢٤ بۆ ئێزدین شێر بەگ بەم جۆرەیە؛[٥٦٥]

"زۆر لە مێژە ڕووسەکان دەستی ڕێککەوتنیان بۆ تایەفەی کورد دڕێژ کردووە. ئەگەر وایە دواخستنەکانی تایبەت بە پەسەندنەکردنی ئەم داخوازە لەلایەن ئێوەوە لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت؟ بۆچی سەرباز کۆ دەکەیتەوە؟ ئایا پێت وایە ئەو هاوکارییەی ئێمە پێشکێشت دەکەین کەمتر دەبێت لە هاوکاری و پشتیوانیی دەوڵەتی بەلاداهاتوو، تێکچوو و وێرانی عوسمانی کە تەنانەت بۆی هەیە کەسانی دیار و بەرچاوی خۆیشی بخاتە مەترسییەوە؟ نازانرێت مەیلی خوێنڕشتنت هەیە؟ تۆ پیاوێکی بەدرایەتیت. عەشیرەتە کوردەکانی پابەندی تۆ ڕێزت لێ دەگرن و دڵت ڕادەگرن. تۆش مۆڵەت بدە ئەسپسوارەکانت و فەرمانیان پێ بدە سەرقاڵی کاری خۆیان بن. بەڵێن دەدەم پارێزگاری لە ماف و حکوومەتت بکەم و بیسەپێنم. بۆت دەردەکەوێت ئێمە هاوپەیمانی خاوەن چاکە و دۆستی سەرڕاستین. ئارەزووی سەلامەتیت دەکەم و چاوەڕێی وەڵامم دەکەم لای تۆوە."[٥٦٦]

وەک ڕوون دەبێتەوە ڕووسەکان هەر لە سەرەتاوە پەیوەندییان بە ئێزدین شێر بەگەوە کردووە، دڕێژکردنی دەستی دۆستایەتییان بۆی بەیان کردووە، داوایان لێی کردووە سەرباز کۆ نەکاتەوە و لە ڕیزەکانی سوپای عوسمانیدا شەڕ نەکات و پێشنیازی هاوپەیمانیان خستووەتە بەردەستی. ئێزدین شێر بەگ هەرچەند ئەو پێشنیازەی ڕەت نەکردووەتەوە، بەڵام هەستی کردووە ئامادە نییە و وا دەردەکەوێت نەچووەتە ئەو پەیوەندییەوە. بەڵام سەرەڕای ئەوە لە پایزی ساڵی ١٨٥٤دا دەستی دایە بەرخودان و بیری لەوە کردەوە تا بەهار پاشاکانی عوسمانی بخافڵێنێت. لەوانەیە بیری لەوەش کردبێتەوە کە تا ئەو کاتە هەلومەرجەکانیش کامڵ دەبن و ڕەوشی ڕووسەکانیش ڕوون دەبێتەوە.

ئێزدین شێر بەگ کە بڕیاری دابوو دەوڵەتی عوسمانی بگرێت بەدەمەوە، لە نووسراوی ١٨٥٤/١١/٩دا[٥٦٧] ڕادەگەیەنێت چووەتە جزیرە و دڕێژەی بە کاری ناونووسکردنی سەرباز داوە. هەروەها دەنووسێت بەپێی نامەکانی پێشووتری والییەکانی کوردستان و وان ڕوون کراوەتەوە کە بڕی پارەی

پێویست لەلایەن بەڕێوەبەرایەتیی جزیرەوە تەرخان دەکرێت، بەڵام ئەم تا ئێستا تەنیا ٣٠٠٠٠ قروشی وەرگرتووە و داوا لە والیی کوردستان دەکات بە شێوەیەك لە شێوەکان پاشماوەی بڕی پارەکەی بۆ بنێرێت.

ڕاستی ئەوەیە ئێزدین شێر بەگ وەك پێویست لەلایەن پاشاکانی عوسمانییەوە بایەخی پێ نەدرا و بەمەش هەستی بە تەنگاوی کرد و پارەی داواکراویشی پێ نەگەیشت. ئێزدین شێر بەگ لە جزیرە چاوەڕێی دەکرد و هەلی چاوکەوتن بە خەڵك و کەسایەتییە لە پێشەکانی هەرێمەکەی بۆ ڕەخسابوو. ئەوەی بە پلەی یەکەم مەیلی بەرخودانی خستە بەر ئێزدین شێر بەگ، کەسایەتییە لە پێشەکانی ناوچەی دەرگولی ١٥ سەعاتەڕێ دوور لە جزیرە بوون. عومەر و ڕەمەزان و عەلی و مستەفا ئاغا کە لە ئاغاکانی قەزای دەرگول بوون، مۆڵەتیان لە ئەحمەد ئەفەندیی بەڕێوەبەری دەرگوڵ وەرگرت بۆ چاوکەوتن بە ئێزدین شێر بەگ و چوون بۆ جزیرە. ئەو ئاغایانە بە ئێزدین شێر بەگیان گوت "با جزیرە و بۆتان و حاجی بەهرام بخرێتە ژێر دەسەڵاتی تۆ. ئەگەر نەکرێت، هەموومان ڕادەکەین!" ئێزدین شێر بەگ لەبەر ئەوەی خۆی دڵی لە پاشاکانی عوسمانی ڕەنجابوو، ڕووسەکانیش بوێرییان خستبووە بەر، هاندانی بۆ بەرخودان کارێکی دژوار نەبوو بۆ ئاغاکان. بێزاربوونی خەڵکی هەرێمەکە لەو لێپرسراوە عوسمانییانەی کە دامەزرێندرابوون، تا ڕادەیەکی بەرچاو کاریگەری هەبوو لە تەشەنەکردنی بەرخودانەکە لە ماوەیەکی کورتدا. ئێزدین شێر بەگ بە ئاشکرا لە جزیرە بەرخودانی دەست پێ کرد، هەریەك لە عەبدولحەمید ئاغا، حاجی ئیسماعیل ئاغا، عەبدولڕەحمان ئاغا و ئەحمەد ئاغای ئەندامانی ئەنجوومەنی جزیرەی بە کوشت دا، چونکە بەرەنگاری ئەم بووبوونەوە، لە ناوچەی ''قەسری گەلی''ی دەربەندی دەرگول سەربازی مۆڵ دا[٥٦٨]، پیاوی نارد بۆ دەرگول و داوای لە بەڕێوەبەری ئەوێ کرد گوێڕایەڵیی خۆی بەیان بکات. بەڵام بەڕێوەبەری دەرگول هەر ئەوەندەی هەواڵی هەڵگیرسانی بەرخودانی جزیرەی پێگەیشتبوو، هەڵهاتبوو بۆ سێرت و گەیشتبووە لای کەنعان پاشا.[٥٦٩]

قایمقامی ماردین عوسمان پاشا که ئەو کاتە لە زاخۆ بوو، بە ڕاپۆرتی ١٨٥٤/١١/١٤ والیی کوردستان لە هەڵگیرسانی بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ ئاگادار دەکاتەوە.[٥٧٠] عوسمان پاشا هەواڵ دەگەیەنێت کە ئێزدین شێر بەگ لە موسڵەوە هاتبوو ئەرکی ناونووسکردنی سەربازی لە جزیرە و بۆتان بۆ سوپای بایەزید پێ سپێردرابوو، کەچی کەنعان ئەفەندیی بەڕێوەبەری قەزای لەوێ دەرپەڕاندووە و بە نزیکەی هەزار سەربازەوە کە لە جزیرە و بۆتان ناونووسیانی کردووە، دەستی گرتووە بەسەر جزیرەدا. عوسمان پاشا ئەوەشی بۆ نامەکەی زیاد کردووە کە هەواڵی "جزیرە و بۆتان لە دەست دەچن!"ی بۆ موسڵیش ناردووە و داوای کردووە هاوکاری بنێردرێت.

هەواڵی بەرخودانەکە لە ماوەیەکی کورتدا بڵاو بووەوە. قایمقامی سێرت کەنعان پاشا لە نامەی ١٢٧١/S/٢٤ (١٨٥٤/١١/١٥)دا دەنووسێت لەلایەن بەڕێوەبەری ناوچەی دەرگولی دەڤەری بۆتانەوە هەواڵی پێ گەیشتووە کە ئێزدین شێر بەگ دەستی داوەتە بەرخودان. کەنعان پاشا، بەڕێوەبەری دەرگولی بە ٢٠٠ تفەنگچییەوە بەرەو گوندی "تەلمیسار" نارد و لە ڕێی بەڕێوەبەری قەزای ڕەزوانەوە[٥٧١] داوای هاوکاری بەپەلەی لە حامید بەگی گارزان و شێر بەگی شیرڤان کرد. لەبەر ئەوەی گومانی دەکرد سەعید بەگی بەڕێوەبەری پێشووی شیرڤان پەیوەندی بە ئێزدین شێر بەگەوە بکات، بەزۆر لە سێرت نیشتەجێی کرد. کەنعان پاشا بۆچوونی خۆی بۆ والیی کوردستانیش دەردەبڕێت و دەنووسێت ئەو کارە ئەگەر پێشی لێ نەگیرێت، زۆر گەورە دەبێتەوە و لە نامەکەیدا ئاماژەی کردووە بۆ پشتیوانیکردنی خەڵکی ئەروح و پەرواریش لە ئێزدین شێر بەگ.

والیی کوردستان محەمەد حەمدی پاشا لە نووسراوی ١٢٧١/S/٢٦ (١٨٥٤/١١/١٧)دا ڕوونی دەکاتەوە ئێزدین شێر بەگ بەمەبەستی ڕۆیشتن بۆ بایەزید هاتووەتە جزیرە، دەستی داوەتە بەرخودان، جزیرەی تاڵان کردووە و خزمەکانی بەڕێوەبەری جزیرەی بەرەو میدیات دوورخستووەتەوە. والیی کوردستان دەنووسێت ئێزدین شێر بەگ نامەی بۆ ناردووە و نووسیوویەتی

ئامانجی بەرخودان نییە و لەگەڵ نزیکبوونەوەی بەهاردا بە ١٠٠٠٠ سەربازەوە پەیوەندی بە سوپای ئەرزەڕۆمەوە دەکات. محەمەد حەمدی پاشا لە درێژەی نامەکەیدا دەنووسێت، بەڵام ناوبراو بە ئاشکرا دەستی داوەتە بەرخودان و ئەم باوەڕە بە قسەکانی ناکات. والیی کوردستان کە لە نزیکەوە چاودێریی ڕەوشەکەی دەکرد، بەمەبەستی جڵەوکردنی ڕووداوەکە ٦٠٠ ئەسپسواری بە فەرماندەیی حاجی محەمەد ئاغا بۆ لای نووسیبین نارد و هێزەکانی ژێر فەرماندەیی ئەرنائوت (ئەلبان) دەرۆیش ئاغاشی بەنیازی گەیشتن بۆ لای کەنعان پاشا بەرەو لای بەشیری بەڕێ کرد.[٥٧٢]

ئێزدین شێر بەگ جزیرەی خستە ژێر دەستی خۆی و مەنسوور بەگی بە چەند سەد سەربازێکەوە بەرەو بۆتان بەڕێ کرد. ناوبراو چاوی بڕیبووە قایمقامی ماردین لە زاخۆ و ڕۆژی ١٢٧١/S/٢٨ (١٨٥٤/١١/١٩) بە نزیکەی ٤٠٠٠ سەربازەوە هێرشی کردە سەر زاخۆ. عوسمان پاشا نامەی بۆ والیی موسڵ نووسی و پێی ڕاگەیاند ئێزدین شێر بەگ تەنیا بە زاخۆوە ڕاناوەستێت و دەیەوێت دەست بگرێت بەسەر موسڵدا و داوای هاوکاری بەپەلەی لە والیی موسڵ کرد. ئێزدین شێر بەگ توانی تا مالّەکانی کەناری زاخۆ بچێت، بەڵام لەلایەن عوسمان پاشاوە بەزێندرا و ٢٠٠ دیل و ٣٠٠ کوژراوی لە دوای خۆی بەجێ هێشت و هەڵهات. عوسمانییەکان ماوەی ٤ سەعات بەدوایەوە بوون، بەڵام نەیانتوانی بیگرن.[٥٧٣]

ئێزدین شێر بەگ سەرەڕای گشت ئەو ڕووداوانە بە والیی کوردستان دەڵێت دەستی بە بەرخودان نەکردووە و دەڵێت بەڕێوەبەری جزیرەی بەمەبەستی داواکردنی پارە بۆ زاخۆ بۆ کن عوسمان پاشا ناردووە و ئەوانە قسە و قسەڵۆکی بەرخودانیان هێناوەتە ئاراوە. ئێزدین شێر بەگ ڕوونی دەکاتەوە وەک ئەوەی نەخشەی بۆ کێشاوە، سەرەتای بەهار لەگەڵ سەربازە کۆکراوەکاندا پەیوەندی بە سوپاوە دەکات. بێباکانەش دەنووسێت ئەگەر هێرش بکرێتە سەری، شەڕ دەکات.[٥٧٤] ئەو قسانەی ئێزدین شێر بەگ لەلایەن

والیی کوردستانەوە بایەخیان پێ نەدرا و بۆچوون وا بوو کە بۆ بەدەستخستنی کاتە.

لە کاتێکدا لە باشوور ئەو ڕووداوانە دەقەومان، قایمقامی سێرت چووە گوندی "دەھ"[٥٧٥] و لەوێ بارگەی خست و چاوەڕێی ئەو هێزانەی کرد کە بۆ لای دەھاتن. هاوکات هەواڵ زانرا ئێزدین شێر بەگ پێنجسەد شەشسەد سەربازی لە جزیرە بەجێ هێشتووە، چووەتە گوندی "ڕەشتە"ی ٤ سەعاتەڕێ دوور لە گوندی دەھ، تێکەڵ بە هێزەکانی مەنسوور بەگی بۆ بووە و چاوی بڕیوەتە سێرت. کاتێک کەنعان پاشا لە گوندی دەھ بوو، سەعید بەگی بەڕێوەبەری پێشووی شیرڤان کە لەلایەن کەنعان پاشاوە لە سێرت لە دۆخی نیشتەجێبوونی زۆرەملێدا بوو، بە خێزان و کەسوکارەوە هەڵهات و پەیوەندی بە ئێزدین شێر بەگەوە کرد. لە ئەنجامی ئەو ڕووداوەشدا کەنعان پاشا لە شیرڤانەوە هاوکاری پێ نەگەیشت. هەروەها ٦٠٠ سەرباز کە کەنعان پاشا بە فەرماندەیی بەڕێوەبەری پەروەری بۆ گوندی ڕەشتە ناردبوونی، سەنگەریان گۆڕی و چوونە ڕیزی هێزەکانی ئێزدین شێر بەگەوە.[٥٧٦] کەنعان پاشا هەواڵی دا کە عەشیرەتەکانی ئەروح[٥٧٧] و پەرواریش[٥٧٨] پشتیوانی لە ئێزدین شێر بەگ دەکەن و پاش ئەوەی بیستی مەنسوور بەگ شەو هێرش دەکاتە سەر دەھ، بۆ سێرت گەڕایەوە. قایمقامی سێرت کەنعان پاشا لە هەموو نامەکانیدا بە پێداگرتنەوە باس لە گەورەبوونەوەی بەرخودانەکە دەکات ئەگەر یەکسەر پێشی لێ نەگیرێت. والیی کوردستان لە دوای ئەو پێشهاتانە حاڵی دەبێت تەنیا سەربازی باشبوزوق ئەو کارە ئەنجام بدەن و داوا لە سوپای ئەنادۆڵ دەکات بەپەلە دوو تابوور سەربازی ڕێکخراو و تۆپ و کەرەستەی پێویست بگەیەنێت و بە دەرسەعادەت ڕادەگەیەنێت ئەگەر خەڵکی بۆتان پشتیوانی لە بەرخودانەکە بکات، ئەوا ناتوانرێت پێشی پێ بگیرێت.[٥٧٩]

کەنعان پاشا لە سێرت چاوەڕێی گەیشتنی هاوکاری سەربازی دەکرد و بەمەبەستی ڕێککەوتن لەگەڵ ئێزدین شێر بەگ و بەدەستهێنانی کاتدا ناوبژیوانی بۆ لای نارد. شێخ ئیبراهیم ئەفەندی، موفتی مستەفا ئەفەندی و محەمەد سەعید ئەفەندی وەك ناوبژیوان بۆ لای ئێزدین شێر بەگ بەڕێ کران. بەپێی ڕاپۆرتی کەنعان پاشا لە ١٨٥٤/١١/٣٠، محەمەد سەعید ئەفەندی و شێخ قاسمی کوڕی شێخ سەعات دەوروبەری ٢١ی شەوی ٢٩ی تشرینی دووەم گەڕاونەتەوە و هەواڵیان داوە کە ئێزدین شێر بەگ گەیشتووەتە گوندی "سراە"ی ٣ سەعاتەڕێ دوور لە سێرت.[٥٨٠] ناوبژیوانان ڕوونی دەکەنەوە ئێزدین شێر بەگیان پێ قایل نەکراوە و دەڵێن ناوبراو سوورە لەسەر هاتنە ناوەوەی سێرت و گوتوویەتی "بەمەبەستی ڕزگارکردنی خێزانی خۆی لە موسڵ، کەنعان پاشا و خێزانەکەی دەستگیر دەکات و لە حاڵەتی هەڵهاتنیشیاندا دواین دەکەوێت و دەیانگرێت." کەنعان پاشا لە دەوروبەرەوە هاوکاری چاوەڕوانکراوی پێ نەگەیشت و لە ترسی هەڕەشەکانی ئێزدین شێر بەگ هەمان شەو خێزانەکەی هەڵگرت و لەگەڵ شێر بەگی بەڕێوەبەری قەزای شیرقاندا لە سێرتەوە بۆ بەشیری هەڵهات. پاش هەڵهاتنی قایقامی سێرت، ئێزدین شێر بەگ بەئاسانی دەستی بەسەر ئەو شارەدا گرت.

والیی کوردستان حەمدی پاشا[٥٨١] هەواڵی پێشهاتەکانی گەیاندە دەرسەعادەت و ڕوونی کردەوە ترسی بڵاوبوونەوەی بەرخودانەکە لە قەزاکانی دیاربەکر هەیە و نیگەرانیی خۆی دەربڕیوە و دەڵێت ئەگەر سەربازی ڕێکخراو و کەرەستەی داواکراو لە سوپای ئەنادۆڵ نەگات، کارەکە زۆر گەورە دەبێتەوە. حەمدی پاشا ناردنی ئێزدین شێر بەگ لە موسڵەوە بۆ جزیرە بە ئەرکێکی لەو جۆرە وەك هەڵەیەکی گەورە لە قەڵەم دەدات.[٥٨٢] بێگومان دواکەوتنی گەیشتنی سوپا ڕێکخراوەکانی عوسمانی بۆ کوردستان

ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لە هاندانی کوردەکاندا بۆ بەردەوامبوون لەسەر بەرخودان. ئێزدین شێر بەگ پەیوەندی بە کوردەکانی بتلیسیشەوە کرد، سەعید بەگی بەڕێوەبەری پێشووی شیرڤانی کرد بە بەگی شیرڤان[٥٨٣] و لەو قەزایانەش کە خستبوونیە ژێر دەسەتی خۆی، بەڕێوەبەرگەلی نوێی دامەزراند.[٥٨٤] بەڕێوەبەری قەزای هیزان کاتێك هەواڵی پێ گەیشت وا سەعید بەگ بە ٤٠٠٠ سەربازەوە بەرەو بتلیس بەڕێوەیە، بۆ بتلیس هەڵهات.[٥٨٥]

بەو جۆرە لە ماوەیەکی کورتدا دەست گیرا بەسەر ناوچەکانی جزیرە، بۆتان، پەرواری، سێرت و شیرڤاندا. مویکویسیش یەکێك بوو لەو ناوچانەی کە ئێزدین شێر بەگ دەستی بەسەردا گرت. بە دوورخستنەوەی عەبدالڕ بەگی برازای مەحموود خان و بەڕێوەبەری مویکویس کۆتایی بە دەسەڵاتی لە میژینەی بنەماڵەی ئەیوبخانبەگی هاتبوو و بۆشاییی ئەو قۆناغە لەلایەن بەدرخان بەگی مویکویسییەوە[٥٨٦] کە لە قۆڵی "کەلەهی"ی میرەکانی مویکویس بوو، پڕ کرایەوە. بەدرخان بەگی مویکویسیی پشتیووانی لە ئێزدین شێر بەگ کرد و باجەکانی ساڵی ١٢٧٠شی نەدا بە دەوڵەت.[٥٨٧]

دەستتێوەردانی ئینگلیز و فەرەنسییەکان

چ والیی کوردستان و چ قایمقامی سێرت هەر لە سەرەتای بەرخودانەکەوە دەستیان کرد بە نامەنووسین بۆ ئێزدین شێر بەگ و داوایان لێ کرد وەك ئەرکی ڕاستەقینەی خۆی بە سەربازە کۆکراوەکانەوە پەیوەندی بە سوپای بایەزیدەوە بکات، بەو جۆرە وەڵامی چاکەی دەوڵەت لە بەرانبەری نەداتەوە و لە دۆخی بەرخودان پاشگەز ببێتەوە.[٥٨٨] وەك دەردەکەوێت ئێزدین شێر بەگ دوای گرتنی شاری سێرت، پیاوەکانی خۆی ناردووەتە کن والیی کوردستان و هەوڵی داوە کەنالی دانوستاندن بکاتەوە. بەپێی ڕاپۆرتی والیی کوردستان لە مێژووی ١٢٧١/Ra/٢١ (١٨٥٤/١٢/١٢)، ئێزدین شێر بەگ هەریەك لە شێخ قاسم، بینباشی مستەفا ئاغا و سەعید ئەفەندیی بۆ

چاوپێکەوتنی ئەم ناردووە. ئێزدین شێر بەگ لە ڕێی ئەو نابژیوانانەوە ڕوونی کردەوە کە وەك پێشتر ئاماژەی بۆ کردووە، ئەو لە دۆخی بەرخوداندا نییە و ڕەفتاری خراپی قایمقامەکانی سێرت و ماردین بووە بە هۆی ئەم هەڵوێستەی ئەم و دووپاتی کردەوە کە سەرەتای بەهار پەیوەندی بە سوپاوە دەکات. ئێزدین شێر بەگ هەمان کات داوای لە والیی کوردستان کرد ماردین و سێرت بخرێنە ژێر دەسەڵاتی ئەمەوە. هەرچەندە ئەو داخوازە بۆ دەرسەعادەتیش نێردرا، بەڵام والیی کوردستان پەسەندی نەکرد. لە کاتێکیشدا گفتوگۆکان درێژەیان هەبوو، لای خارپووتەوە کەرەستەی سەربازی بۆ هەرێمەکە نێردرا و لە موسڵیشەوە ناردنی هێزی سەربازی بۆ لای ماردین بەردەوام بوو. ئیسماعیل پاشای والیی ئەرزەڕۆمیش حوسێن پاشای نزیك لە دەوروبەری مووش و قایمقامی مووش و عەلی ئاغای جێگری بەڕێوەبەری بتلیسی ڕاسپارد بۆ هێرشی سەربازیی چاوەڕوانکراو.[٥٨٩] والیی کوردستان حەمدی پاشا بە چەندین ڕاپۆرت هەواڵی بەرخودانی ئێزدین شێر بەگی گەیاندە دەرسەعات و داوای ڕاوێژی کرد. بەپێی ئەو ڕاپۆرتانەی بۆ فەرماندەیی سوپا هاتن، بە والیی کوردستان ڕاگەیەندرا لە پێشدا داوا لە ئێزدین شێر بەگ بکرێت گوێڕایەڵبوونی خۆی بەیان بەکات و ئەگەر بەپێر ئەو بانگەوازەوە نەهات، با ڕێگەچارەی ناچارکردن بگیرێتەبەر.[٥٩٠]

لایەنێکی تریش کە خوازیار بوو ئێزدین شێر بەگ لە بەرخودان پاشگەز بێتەوە، ئینگلیزەکان بوون کە بە هاتنە خوارەوەی ڕووسەکان بەرەو باشوور زۆر نیگەران بوون و لە شەڕی عوسمانی و ڕووسیا لە ١٨٥٤–١٨٥٦دا پشتیوانییان لە دەوڵەتی عوسمانی کرد. ویلیامس پاشا کە هاووڵاتیی ئینگلیز بوو و لە سوپای عوسمانیدا خاوەنی پلەی فەریقی هەبوو، لە نامەیەکدا[٥٩١] بە مێژووی ١٢٧١/Ca/٩ (١٨٥٥/١/٢٥) بۆ ئێزدین شێر بەگ دەنووسێت؛ تۆ لە کاتێکدا خوازیار بوویت بچیتە سوپاوە و لەلایەن والیی موسڵەوە بە دووسەد سوارەی کوردەوە بۆ جزیرە ڕەوانە کرایتەوە و کەچی

لەوێ دەستت داوەتە بەرخودان و ئینگلیز و فەرەنسییەکان سەریان لەم ڕەفتارەت سووڕماوە. ویلیامس پاشا بەم جۆرە بەردەوام دەبێت؛

"لەم کاتەدا پەیوەندیت بە ئاغاکانی دەوروبەری وان، بتلیس و مووشەوە کردووە و نامەیان بۆ دەنووسیت. با ئەوان وەک تۆ دەست نەدەنە ئەو ئاکار و ئاژاوەیەی کە لە پێکهاتە و ڕەچەڵەکی تۆدا هەیە و نەبن بە ئاژاوەگێڕ و دواتر پەشیمانی نەچێژن. من لە کاتێکدا فەرمانبەری دەوڵەتی ئینگلتەرام و لەلایەن سەلتەنەتی سەنییەوە پلەی فەریقم پێ دراوە، بەتایبەتی و لە ڕووی هۆشیارکردنەوەوە هەوالّت بۆ دەنێرم. بەرەنگاربوونەوەی سێ دەوڵەت دۆخێکە دەکەوێتە دەرەوەی ئەرکی تۆ. منەی ئاسانیی چارەسەری دوورنەکەوتنەوە لە پێشەی ڕاستگۆیی بکە. ئەگەر نا، دواتر پەرێشان دەبیت. دوایی پەشیمانیش سوودی نابێت!"

ویلیامس پاشا بە ئێزدین شێر بەگ دەڵێت دەوڵەتەکانی عوسمانی و ئینگلیز و فەرەنسای ڕووبەڕووی خۆی کردووەتەوە و بەدەم هەڕەشەوە ئامۆژگاری کردووە. لە درێژەی نامەکەیدا دەڵێت ئەگەر لەگەڵ چەتە خۆنەناسەکانی کورددا یەک بگرێت و لەسەر بەرخودان بەردەوام بێت، پەشیمان دەبێتەوە. هەروەها دەنووسێت؛

"بەڵام ئەگەر خۆت بپارێیتەوە و دەستەودامێنی دەوڵەت ببیت، بەناوی هەردوو دەوڵەتی ئینگلتەرا و فەرەنساوە دەبم بە کەفیل کە هیچ کەسێک دەست بۆ سامان و گیانت نەبات."

ویلیامس پاشا داوا لە ئێزدین شێر بەگ دەکات بچێتە ئەرزەڕۆم و خۆی بەدەستەوە بدات و لە درێژەی نامەکەیدا دەنووسێت؛

"خۆ ئەگەر ڕووسەکانیش هەنگوینیان بە گەرووتدا کردووە، با هیچتان بە خەیاڵدا نەیەت، لە سایەی دەوڵەتی عەلییەوە بەهار لە هندستان و شوێنەکانی ترەوە بەشی پێویست سەرباز دەنێرین و دەتبەزێنین."

ویلیامس پاشا بەو شێوەیە هەڕەشە لە ئێزدین شێر بەگ دەکات. نامەی ئاماژە بۆ کراو لە ئەرزەڕۆمەوە بە کەسێکدا بەناوی مەحموود

ئەفەندی[٥٩٢] بۆ ئێزدین شێر بەگ نێردرا. وەك دەبیندرێت، بە دەستتێوەردانی ڕووس و ئینگلیز و فەرەنسییەکان، بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ بووە بە مەسەلەیەکی نێودەوڵەتی. هەروەها بە ئاشکرا دیارە ئێزدین شێر بەگ لە هەرێمێکدا کە تا وان و بتلیس و مووش درێژ بووەتەوە، خاوەن دەسەلآت بووە و کاریگەری بەسەر کەسایەتییە لە پێشەکانی هەرێمەکەوە هەبووە.

سەعید بەگی فەرمانڕەوای پێشووی شیرڤان و گەورەترین هاوپەیمانی ئێزدین شێر بەگ لای ئینگلیزەکان ناوێکی تری مایەی بایەخ پێدان بوو. ویلیامس پاشا خۆی لەو سوپایەدا بوو کە دەوڵەتی عوسمانی لە ئەرزەڕۆم لە بەرانبەر ڕووسەکان مۆڵی دابوو و مەحموود حەمدی بەگی نارد بۆ دەوروبەری بتلیس تا سەعید بەگی شیرڤانی قایل بکات و لەگەڵ خۆیدا بیهێنێت بۆ ئەرزەڕۆم. مەحموود حەمدی بەگ بە نامەیەك کە مێژووی ١٨٥٥/٦/١٣ی بەسەرەوەیە[٥٩٣]، سەعید بەگ ئاگادار دەکاتەوە کە بەمەبەستی بینینی ئەو هاتووە بۆ بتلیس و بۆی دەنووسێت ئینگلتەرا ٣٠٠٠٠ سەربازی لە بەغدا مۆڵ داوە و ئەوانە ڕوو لە بۆتان دەکەن، هەروەها لە بتلیس لای باکوور ئامادەکاریی سەربازی بۆ هێرشێکی گەورە ئەنجام دراوە و داوا لە ئێزدین شێر بەگ دەکات خۆی بەدەستەوە بدات. مەحموود حەمدی بەگ بۆ ئێزدین شێر بەگ دەنووسێت ویلیامس پاشا ئەم کارەی بەو سپاردووە و لە ئەگەری خۆبەدەستەوەدانیدا لە ژێر پارێزگاریی ئینگلیزەکاندا دەبێت و هیچ زیانێکی پێ ناگات، ئەگەر نا، دامرکاندنەوەی ئەو بەرخودانە بۆ ئینگلیز و فەرەنسییەکان کارێکی زۆر ئاسانە. خاڵێکی زۆر گرنگی مایەی سەرنج لێدان ئەوەیە کە دەوڵەتی عوسمانی لەو قۆناغەدا تا ڕادەیەکی بەرچاو لە بواری سەربازیدا پابەستەی ئینگلیزەکان بووە. ئینگلیز و فەرەنسییەکان لە ڕووی سیاسەتی ئەو سەردەمەیانەوە نەیاندەویست لە ناو دەوڵەتی عوسمانیدا ئاڵۆزی هەبێت، لە شەڕی قرمدا لە ١٨٥٤–١٨٥٦ پشتیوانییان لە عوسمانییەکان کرد و بەتایبەتی پێیان باش بوو ناوچەکانی نزیك لە سنووری

ڕووسیا له هەڵبەز و دابەز دوور بن. لەبەر ئەوە بە شێوەیەکی یەکلاکەرەوە دژی سەرهەڵدانەکانی کورد بوون.

هەوڵی زۆر درا بۆ بەچڕی پاراستنی مەحموود خان و بەدرخان بەگ کە لە سەروبەندی بەرخودانەکەی ئێزدین شێر بەگدا لە تاراوگە بوون. والیی کوردستان و مووشیری سوپای ئەنادۆڵ داوایان کردووە هەموو ڕێوشوێنێك بگیرێتەبەر بۆ ئەوەی ئەو دوو میرە هەڵنەیەن و بۆ کوردستان نەگەڕێنەوە. دەرسەعادەت بە فەرمانناممەی ١٢٧١/M/١٤ (١٨٥٤/٩/٢٤) بە هۆی پێشهاتەکانی کوردستانەوە داوای لە والییەکانی کریت و سیلیستره کرد ڕێوشوێنی ئاسایشی میرە کوردەکانی تاراوگە زیاتر بکەن. والییەکان دەرسەعادەتیان لە گەیشتنی فەرمانناممەکە ئاگادار کردەوە و ڕوونیان کردەوە هەموو ڕێوشوێنێك لە بەرانبەر مەحموود خان و بەدرخان بەگ لەبەرچاو گیراوە.[٥٩٤]

دواپین شەڕەکان و خۆبەدەستەوەدانی ئێزدین شێر بەگ بە ئینگلیزەکان

ڕاپۆرتی میرئالای محەمەد ڕەشید بەگی سەر بە سوپای عێراق کە مێژووی ١٨٥٥/٣/٨ی بەسەرەوەیە[٥٩٥]، تایبەتە بە شەڕەکانی دژ بە ئێزدین شێر بەگ. وەك ئاشکرا دەبێت، هێزەکانی عوسمانی لە بەهاری ساڵی ١٨٥٥دا دەستیان بە جموجووڵ کرد. ئەو هێزانە لە موسڵ دەرچوون و گەیشتنە چەلاغە. پاشان لە ناوچەیەك کە "دەروونییە"ی پێ دەگوترا، شەڕێك قەوما، ئێزدین شێر بەگ لەو شەڕەدا بەزێندرا و لەگەڵ چەند ئەسپسوارێکدا بەرەو جزیرە کشایەوە. هاوکات عەشیرەتی دوودێری[٥٩٦] کە یەکێك بوو لە عەشیرەتە گەورەکانی بۆتان و پێشتریش هاوکاری بەدرخان بەگیان کردبوو، کەوتنە دوای ئێزدین شێر بەگ، بۆیە بەگ نەیتوانی لەوێش بمێنێتەوە. ئێزدین شێر بەگ بیری لەوە دەکردەوە لەوانەیە سوپای عوسمانی بچێتە جزیرەوە، بۆیە بە ١٥٠ ئەسپسوارەوە چووە ئەوبەری ئاو و ڕووی لە شاخابوور کرد.[٥٩٧] عزەت ئەفەندیی کەدخودای حلمی پاشای والیی

موسڵ لەگەڵ نزیکەی سێ هەزار سەربازی کورددا لە زاخۆوە بەرەو ئەو ناوچەیە چوو، هەموو ڕێگاکانی هەڵهاتنی ئێزدین شێر بەگی بەرەو عێراق گرت و تا مەودای یەک سەعاتەڕێ و نیو لێی نزیك کەوتەوە. لە کاتێکدا ئێزدین شێر بەگ بواری ڕۆیشتن بۆ هیچ لایەك و هەلی دووبارە کۆکردنەوەی سەربازی بۆ نەمابووەوە و خوازیار بوو دەستەودامێن بێت، بینباشی محەمەد ئاغای یاوەری ئیسماعیل پاشای مووشیری سوپای ئەنادۆڵ چووە کنی و پێی ڕاگەیاند کە لەلایەن ویلیامس پاشەوە هاتووە و ئەگەر خۆی بەدەستەوە بدات و مەیلی لێ بێت ڕەوانەی لای پاشا دەکرێت، یان بۆ موسڵ، یاخۆ بۆ بەغدا دەنێردرێت. ئێزدین شێر بەگ لەسەر ئەو بەڵێنەی بەناوی پادشای ئینگلیزەوە پێی درابوو، ڕازی بوو خۆی ڕادەستی ئینگلیزەکان بکات و ڕۆژی ١٢٧١/C/١١٨ (١٨٥٥/٣/٨) لەگەڵ مەنسوور بەگی بۆرای و مەحموود ئەفەندیدا لە شاخابوورەوە بەرەو موسڵ بەڕێ کەوت. بەو جۆرە ئێزدین شێر بەگ خۆی ڕادەستی عوسمانییەکان نا، ئینگلیزەکان کرد و کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئەوان. هێزەکانی عوسمانیش پاش ئەوەی دەستیان گرتەوە بەسەر جزیرەدا، هێزیان نارد بۆ دەوروبەری بۆتان و گۆیان[٥٩٨] بەمەبەستی دەستگیرکردنی عەلی و ئیبراهیم ئاغا و چەند ئاغایەکی تر لەوانەی کە هاوکاری ئێزدین شێر بەگیان کردبوو. هاوکات لە باکوور عەلی پاشا و کەنعان پاشا چووبوونەوە سێرتەوە.

بەدەستخستنی ئێزدین شێر بەگ لەلایەن ئینگلیزەکانەوە بوو بە هۆی سەرهەڵدانی تەنگژە لە نێوان ئەوان و دەوڵەتی عوسمانیدا، چونکە ئینگلیزەکان پەلەیان نەکردبوو لە ڕاستکردنەوەی ئێزیدین شێر بەگ بە عوسمانییەکان. لە نووسراوی ١٩/٤/١٨٥٥دا[٥٩٩] بۆ باڵێۆزخانەی ئینگلتەرا بە زمانێکی ناسك نووسراوە ئێزدین شێر بەگ لەوەدا بوو خۆی بەدەستەوە بدات، بەڵام بێ ئەوەی پرس بە لێپرسراوانی عوسمانی بکرێت، لەلایەن ویلیامس پاشاوە پیاو ڕەوانە کراوە بۆ لای و وەرگرتنی "ڕای و ئەمان" لێی گونجاو نەبووە. هەروەها نووسراوە دەوڵەتی عوسمانی ئەگەر وەك

دەوڵەتیش لە ئێزدین شێر خۆش بێت، ئەوا لەبەر ئەوەی لە هەرێمەکە بووە بە هۆی کوژرانی چەندین کەس، پێویستە دادگایی بکرێت و پڕ بە پێستی خۆی سزا بدرێت. لێپرسراوانی عوسمانی دڵگران بوون بە پاراستنی ئێزدین شێر بەگ لەلایەن ئینگلیزەکانەوە و داوایان کرد هەرچۆنێك بووە خۆی و خێزانی لەو هەرێمە دوور بخرێنەوە و بۆ ئیستانبوڵ بەڕێ بکرێن. لێپرسراوانی ئینگلیز لە ئیستانبوڵ ڕایانگەیاند بارودۆخەکە بۆ کۆنسوڵی موسڵ ڕوون دەکەنەوە. لێپرسراوانی ئینگلیز ڕوونیان کردەوە لەسەر ناوی پادشای ئینگلتەرا بەڵێن بە ئێزدین شێر بەگ دراوە و بەو شێوەیە خۆی بەدەستەوە داوە و تا لە لەندەنەوە بڕیارێك نەیەت، ئەمان ڕادەستی عوسمانییەکانی ناکەن. دەوڵەتی عوسمانی هەرچەندە نیگەرانی خۆیشی هێناوەتە زمان، بەڵام لەو بابەتەدا خۆی لە تەنگاوکردنی ئینگلیزەکان پاراستووە. بەپێی ڕاپۆرتی[٦٠٠] والیی بەغدا محەمەد ڕەشید پاشا لە ١٨٥٥/٦/٢٨، ئێزدین شێر بەگ تا ئەو کاتە لای کۆنسوڵی بەریتانیا لە موسڵ بووە و وەرنەگیراوەتەوە و دەنووسێت تا وەرنەگیرێتەوە و بۆ دەرسەعادەت ڕەوانە نەکرێت، لە کوردستان کۆتایی بە ئاژاوە نایەت.

ئەگەرچی دەرسەعادەت بە فەرماننامەی ١٢٧١/Ş/١٩ (١٨٥٥/٥/٦) داوای لە والییەکانی بەغدا و موسڵ کرد ئێزدین شێر بەگ وەربگرنەوە و بینێرن بۆ دەرسەعادەت، بەڵام هەوڵەکانی ئەو دوو والییە تا ماوەیەکی درێژ بێ ئەنجام مانەوە. عوسمانییەکان هەوڵیان دا ویلیامس پاشای دانیشتووی ئەرزەڕۆم و لێپرسراوانی تری ئینگلیز و عوسمانی قایل بکەن کە دانیشتنی ئێزدین شێر بەگ لە کوردستان کارێکی هەڵەیە و بەڵێنیان دا هیچ مامەڵەیەکی خراپی لەتەکدا نەکەن، بەڵام نەیانتوانی ئەو لێپرسراوانە قایل بکەن، چونکە ئێزدین شێر بەگ خۆی ڕادەستی ئینگلیزەکان کردبوو، نەك عوسمانییەکان. ئینگلیزەکان ئێزدین شێر بەگیان لە بارەگای کۆنسوڵخانەی خۆیان لە موسڵ نیشتەجێ کردبوو.[٦٠١] والیی موسڵ لە نامەی ١٨٥٥/٧/٢٣دا دەنووسێت سەرەڕای گشت هەوڵەکان وەڵامێکی بەخێری لە لێپرسراوانی

ئینگلیز وەرنەگرتووە و کەمتوانایی دەوڵەتی عوسمانی دەخاتە ڕوو.[٦٠٢] ئەو تەنگژە بچووکە بوو بە نموونە بۆ ئەوەی کە دەوڵەتی عوسمانی لە بەرانبەر ئینگلیزەکان تەنانەت دەسەلاتی بەسەر کاروباری ناوخۆشەوە نەماوە.

دانەوەی بە عوسمانییەکان و ڕەوانەکردنی بۆ دەرسەعادەت

وەک ئاشکرا دەبێت، ئینگلیزەکان ئێزدین شێر بەگیان کردووە بە بابەتی هەندێك لە سەودا و مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا و دواجار بەگیان ڕادەستی عوسمانییەکان کردووە. لە نامەی والیی موسڵدا لە ١٨٥٥/٧/٢٧ هاتووە کە ئەرك دابەشکردنی پێویست ئەنجام دراوە بەمەبەستی ناردنی ئێزدین شێر بەگ بۆ دەرسەعادەت.[٦٠٣]

ئێزدین شێر، مەنسوور بەگی برای، بەگانی پێشووی شیرڤان سەعید بەگ و ئیبراهیم بەگ ڕۆژی ١٢٧١/Z/٢١ (١٨٥٥/٩/٣) بە یاوەریی میرئالای عارف بەگ خرانە سەر ڕێی دیاربەکر.[٦٠٤] لە دیاربەکرەوە هێزێکی ١٠٠ سەربازی نێردرابوو بۆ یاوەریکردنی عارف بەگ و لە موسڵ و ماردینیشەوە هێزێکی ٢٠٠ سەربازی پێ درابوو بۆ ئەوەی لە ڕێگا زیانیان پێ نەگات و ڕێ لە هەڵهاتنیان بگیرێت. ئێزدین شێر بەگ لە موسڵەوە بەڕێ کەوت و گەیشتە شاخابووری[٦٠٥] سەر بە زاخۆ، لەوێشەوە بە ڕێگای چۆڵەوانیدا برایە ماردین و لەوێشەوە بە ڕێی ناوچەی شێخاندا[٦٠٦] بۆ دیاربەکر نێردرا.[٦٠٧] هەموو ئەوانەی لە دامرکاندنەوەی بەرخودانەکەدا ئەرکیان هەبوو و خزمەتیان کردبوو، لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە خەڵات کران. میرەکانی گارزان و شیرڤان چ لە مەسەلەی بەدرخان بەگ و چ لە مەسەلەی ئێزدین شێر بەگدا لە ڕیزەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا جێیان گرت. فەتاح بەگی میری گارزان و شێر بەگی شیرڤان لە پای "سەلماندنی ڕاستگۆییان بۆ دەوڵەتی عەلییە و حوسنی خزمەت" بە پلەی بەڕێوەبەری ئەستەبلی ئامیرە خەڵات کران.[٦٠٨]

گرووپی یەکەم کە گەیشتە دەرسەعادەت، لە ١٥ کەس پێك هاتبوو. ئەوانیش؛ ئێزدین شێر بەگ، مەنسوور بەگی برای، سەعید بەگی شیرڤانی، ئیبراهیم بەگی جزیرەیی و ١١ پیاوی ئێزدین شێر بەگ کە هەموویان خەڵکی جزیرە بوون. دواتر گرووپێکی تری ١٣ کەسی بۆ دەرسەعادەت نێردرا و سالّح بەگی کوڕی سەعید بەگی شیرڤانی و شەریف و سلێمان و عادل بەگی برازای سەعید بەگیان لەگەڵدا بوو.[٦٠٩] پاش دوورخستنەوەی ئێزدین شێر بەگ دەستگیرکردن بەردەوام بوو، لە وان و ئەرزەڕۆم دەیان کەس بەبیانووی پشتیووانیکردن لە ئێزدین شێر خرانە زیندانەوە و دواتریش بڕێك لەوانە بۆ دەرسەعادەت نێردران.[٦١٠] خێزانی ئێزدین شێر بەگیش دوو سالّ لە موسڵ ڕاگیرا و دواتر بۆ دەرسەعادەت نێردرا و ڕەوانەی شوێنی دوورخستنەوە کرا.

هاوکات لە سەروبەندی شەڕەکانی دژ بە ئێزدین شێر بەگدا لە باشوور، یەکینەیەکی سەربازی لە وانەوە بەرەو مویکویس بەڕێ کەوت، بەڵام بەدرخان بەگی مویکویسیی پشتیووانی بەرخودانی ناوچەکەی بەجێ هێشتبوو. پاش ئەوە دەروێش بەگی برا بچووکی مەحموود خان کە بە هۆی شێخ تەهاوە لە دوورخستنەوە ڕزگاری بووبوو، بە فەرماننامەی ١٢٧١/Za/٩ (١٨٥٥/٧/٢٤) لە سۆنگەی ڕەسەنایەتییەوە وەك بەڕێوەبەری قەزای مویکویس هاتە دامەزراندن.[٦١١]

بەدرخان بەگی مویکویسی توانی ماوەیەك خۆی بشارێتەوە، بەڵام پاش خۆبەدەستەوەدانی ئێزدین شێر بەگ لە ڕێی بەڕێوەبەری ناوچەی قارچکانی سەر بە وانەوە گوێڕایەڵیی خۆی بۆ دەوڵەت ڕاگەیاند و تەنانەت ٢٥٠٠ قرووش باجیش کە پێشتر دەستی بەسەردا گرتبوو، دا بە ناوبراو. والیی وان و هەکاری محەمەد زیا پاشا[٦١٢] لەسەر تکای بەڕێوەبەری قارچکان داوای لێبووردنی بەدرخان بەگی مویکویسی لە دەرسەعادەت کرد[٦١٣] و دوای ئەوە بە "ئیرادەی سەنییە" لە ١٢٧٢/S/١٩ (١٨٥٥/١٠/٣١) بەدرخانی مویکویسی بەخشرا.[٦١٤]

دوورخستنەوەی ئێزدین شێر بەگ

بـــەپێی ڕاپـــۆرتی "مەجلیـــسی مەخـــصوصە" لـــە ١٢٧٢/C/١٩ (١٨٥٦/٢/٢٦) [٦١٥]، مەسەلەی ئێزدین شێر بەگ تاوتوێ کراوە و لەبەر ئەوەی بوێری بە خۆی بەخشیوە و بەرخودانی کردووە، بڕیار درا؛

"هەرچەندە بەپێی یاسا پێویستە لە دار بدرێت، بەڵام لـە سـەروبەندی دەستەودامێنبوون و خۆبەدەستەوەداندا دەوڵـەتی عەلییـە بـەڵێنی دابـوو لـە بەرانبـەر خراپەکارییەکانیـدا لـە دژی دەوڵـەت دەسـت بـۆ گیـان و سـامانی نەبرێت و دڵنیا کرابـوو. جـا لەبـەر ئـەوەی دادگـایی ناکرێـت و بـە یاسـا سـزا نادرێت، پێویستە ناوبراو بـۆ جێگەیـەک بنێردرێـت و بـە درێـژاییی ژیـان لێـی بمێنێتـەوە. خـۆی و دەستوپێوەندەکانی ڕەوانـەی ڤیـدین دەکـرێن و لەبـەر ئەوەی پێویست دەکات لە شوێنی نیشتەجێبوونیان لە هەڵهاتن بپارێزرێن، لە ناو قەڵادا زیندانی دەکرێن."

لە درێژەی ڕاپۆرتەکەدا هاتووە کە بـە نامـەی پێویـست لەبەرچـاوگرتنی هەموو ڕێوشوێنێك بۆ پاراستنی ئەوانە لە شـوێنی خۆیـان و وردەکارییـەکانی تر ئەنجام دەدرێت. ئەو بڕیارە لە ١٢٧٢/C/٢٥ (١٨٥٦/٣/٣) پەسـەند کـرا و خرایە بـواری جێبەجێکردنـەوە. وەك دەبینـدرێت، خۆڕادەسـتکردنی ئێـزدین شێر بەگ لەبەرچاو گیراوە و ئینگلیزەکان بە مەرجی لە دارنـەدانی ڕادەسـتی عوسمانییەکانیان کردووە. لە دوای ئەو بڕیارە چەندین ڕاپۆرت لە والییەکانی موسڵ و سێرتەوە بە دەیان سکالانامەی هاوپێچەوە بۆ دەرسەعادەت نێـردرا و زانیاری سەبارەت بە دەیان کەس گەیشت کە ئێـزدین شـێر بـەگ لـە کـاتی بەرخودانەکەدا کوشتبوونی. والیی موسـڵ، ئێـزدین شـێربەگی بـەوە تاوانبـار کرد کە لە کـاتی بەرخودانـدا هەنـدێك کەسـی بـە نـاڕەوا تیربـاران کـردووە و دەستی بەسەر مـاڵ و سامانیاندا گرتووە. ئێزدین شێر بـەگ ماوەیـەکی درێـژ دەوڵـەتی بـە خۆیـەوە سـەرقاڵ کردبـوو، بۆیـە والیـی موسـڵ و هەنـدێك لـە لێپرسـراوانی تـری عوسمـانی لـە هەرێمەکـە زۆر بـە ئـەرێنی پێـشوازییان لـە بڕیاری نەکوشتنی نەکرد. [٦١٦]

هەڵهاتنی لە ڤیدین و سەرلەنوێ دەستگیرکردنەوەی

بـەگوێرەی بەڵگەنامـەی ١٢٧٤/٢٣ (١٨٥٨/١/٩)، ئێـزدین شـێربەگ و مەنسوور بەگی برای لە شوێنی دوورخستنەوەیان لە ڤیدین هـەڵهاتوون. دوای هـەڵهاتنیان نامـە بـۆ زۆر لا نووسـراوە و داوای دەسـتگیرکردنیان کـراوە.[٦١٧] دەرکەوت ئێزدین شێر بەگ و براکـەی بۆیـە هـەڵهاتوون تـا لـە ڕێـی دەریـاوە بـچنە ئەسـکەندەروونە و لـەوێوە خۆیـان بگەیەننـە موسـڵ و خێزانـەکانیان بدۆزنـەوە و سـەرلەنوێ دەسـت بـە بـەرخودان بکەنـەوە[٦١٨]. بـەڵام دوای ماوەیـەکی کـورت هـەردووکیان لـە بۆسـنە دەسـتگیر کـران و ١٢٧٤/Ş/٢٣ (١٨٥٨/٤/٨) برانەوە ڤیدین.

والیـی ڤیـدین محەمـەد عیـسمەت پاشـا لـە نووسـراوی ١٨٥٨/٥/٩دا[٦١٩]، دەنووسـێت ڕێوشـوێنی پێویـست لەبەرچـاو گـیراوە بـۆ ڕێگـرتن لـە دووبـارە هەڵهاتنی ئەوانە. والیی ڤیدین وەک ڕێگرتن لـە شـیمانەی هـەڵهاتن نموونـەی مەحموود خانی هێناوەتەوە. والی دەنووسێت خێزانی مـەحموود خـانیش بـۆ ڕوسچوک نێردرا و لەبەر ئەوە خان لەسەر ئەوێ ڕاهـات و مـەیلی لـە هـەڵهاتن نییە، بۆیە پێویستە خێزانـی ئێـزدین شـێر بـەگیش بنێردرێت. والـی دەڵێت ئەگـەر خێزانـەکانیان لایـان نـەبن، هەرچـەند چـاودێریش بکـرێن، ئەگـەری قـەومانی ڕووداوی هاوشـێوە هـەر هەیـە. ئـەو ڕەوشـە بـوو بـە بابـەتی نامەگۆڕینەوەیەکی زۆر لە نێوان دەرسەعادەت و والییەکانی ڤیدین، موسـڵ و کوردستاندا.

هێنانی خێزانی ئێزدین شـێر بـەگ و ئەوانـەی لەگەڵیـدا بـوون، لـە سـاڵی ١٢٧٦ی کۆچـی پێکهـات. بـەپێی بەڵگەنامـەی ١٢٧٦/Ş/٧ (١٨٦٠/٢/٢٩)، گەیـشتووەکان بـە دەرسـەعادەت ژمارەیـان ٣٠ کـەس بـووە.[٦٢٠] هاوسـەری ئێزدین شێر بەگ کچی نوورڵڵا بەگ بوو و لەسەر داخوازی خـۆی لەگـەڵ سـێ کەس لە نزیکەکانی خۆیدا چوو بۆ کریت. بـەڵام ڕوون دەبێتـەوە کـە سـاڵانی دواتر بۆ ڤیدینیش چووە.

سەرەڕای ئەوەی ئێزدین شێربەگ داوای کرد بۆ ڤیدین بنێردرێن، بەڵام ڕەشید بەگ[٦٢١] و زەینەڵ بەگی برای و دایك و خوشکێکی و ژنێکی خزمەتکاریان لە ئیستانبوڵ گلدرانەوە و بڕیار درا ئەوانی تر بۆ ڤیدین ڕەوانە بکرێن. دواتر ڕەشید بەگ و زەینەڵ بەگ و کەسە نزیکەکانی تریان بۆ دوورگەی کریت نێردران.

هەوالنامەی کتێب

بەشی ١٠

میرەکانی کورد پاش دوورخستنەوەیان

لە ناو میرە کوردە دوورخراوەکاندا بەدرخان بەگی جزیرەیی، نوورللا بەگی هەکاری و ئێزدین شێربەگی جزیرەیی لە سالانی دواتردا بەخشران و تەنانەت پلەی جۆراوجۆریشیان پێ درا. بەدرخان بەگ و ئێزدین شێربەگ ناسناوی پاشایان وەرگرت. مەحموود خان و براکانیشی هەرگیز نەبەخشران، تا مردن لە ناوچەی ڕوسچوکی شوێنی دوورکەوتنەوەیان ژیان و لەوێ کۆچی دواییان کرد. عەبدالڵ بەگی مویکویسی و بەگەکانی مووش و گارزانیش لەو میرانە بوون کە دوای ماوەیەکی دیاریکراو لێبووردنیان بۆ دەرچوو. ئێستا با بچینە سەر ژیانی یەك بەیەکی میرەکانی کورد لە دوای دوورخستنەوەیان بۆ تاراوگە.

ژیانی مەحموود خان لە دوای دوورخستنەوەی

بەپێی ڕاپۆرتی ئەنجوومەنی ڕوسچوك لە ١٢٧٤/S/٣ (١٨٥٧/٩/٢٢)، لەبەر ئەوەی بڕی ١١٠٠ قرووش مووچەی دەستنیشانکراو بۆ مەحموود خان و تاقمەکەی بەشی بژێوی ژیانیانی نەکردووە، ڕۆژانە ٤٠ پارەی تریان بۆ تەرخان کراوە وەك ٣٠٠ درهەم پارەی نان بۆ هەریەکەیان.[٦٢٢] بەگوێرەی ڕاپۆرتی ١٢٧٤/N/١١ (١٨٥٨/٤/٢٥)، خێزانی مەحموود خان و کەسوکاری لە ڕوسچوك لە ٤٥ کەس پێك هاتوون. مەحموود خان سەرپەرشتی ٢٥ کەس لەوانە و عەبدولڕەزاق بەگی براشی سەرپەرشتی ١٨ کەسیانی کردووە. میر شەمدین و عەبدالڵ خان بەجیا دەستبەسەر کرابوون، بەڵام هیچ مووچەیەکیان بۆ تەرخان نەکرابوو. لە مووچەی ١١٠٠ قرووشی، ٦٨٢ قرووشی دەدرا بە مەحموود خان و پاشماوەکەشی دەدرا بە عەبدولڕەزاق بەگ.

عەبدولڕەزاق بەگی برای مەحموود خان ڕوونی کردەوە مالێ و مولکی ئەویش فرۆشراوە و داهاتەکەی خراوەتە بەر قەردی براکەی و ٤٠٠ و ئەوەندە قرووش کە وەک مووچە بۆی تەرخان کراوە، بەش ناکات، بۆیە داوای کردووە مۆڵەتیان بدرێت بۆ ماوەی سێ مانگ بگەڕێنەوە بۆ ولاتی خۆیان تا بتوانن پاشماوەی مولکەکانیان بفرۆشن.[٦٢٣] بە نووسراوی ١٢٧٤/L/٢٥ (١٨٥٨/٦/٨) پرسیاری ئەو بابەتە لە خەلیل کەمال پاشای والیی کوردستان کرا. ئەویش لە نامەی ١٢٧٤/Z/٦ (١٨٥٨/٧/١٧)دا دەنووسێت ئەو کەسانە کە بە هۆی بەرخودانەوە دوورخراونەتەوە، گەڕانەوەیان بۆ کوردستان، تەنانەت ئەگەر بە شێوەیەکی کاتیش بێت، مەترسیدار دەبێت. هەروەها دەنووسێت ئەم خۆی لە ئەرزەڕۆمە و زێدی ناوبراوان لە هەرێمی هەکارییە و دەتوانرێت لەو بارەیەوە داوای زانیاری لە والیی هەکاریش بکرێت.

مۆڵەتی گەڕانەوە بۆ کوردستان بە براکانی تریش نەدرا. لەبەر ئەوە مەحموود خان و عەبدالێ خان دوو بریکاریان دەستنیشان کرد و ناردنیان بۆ کوردستان بەمەبەستی فرۆشتنی ئەو مولکانەی کە لە قەزاکانی مەحموودی[٦٢٤]، هاڤەسۆر[٦٢٥]، وەستان و مویکویس بەدەستیانەوە مابوو. موراد ناوێک بریکاری مەحموود خان و محەمەد بن لوتفوڵاش بریکاری عەبدالێ خان بوو. بریکارەکان ڕۆژی ١٢٧٦/Ş/٦ (١٨٦٠/٢/٢٨) نووسراوێکیان بۆ دەرسەعادەت بەرز کردەوە و داوایان کرد فەرماننامەیەک بۆ موتەسەڕیفییەتی وان بنێردرێت بۆ ئەوەی بە هاوکاری ئەنجوومەنی خۆجێیی مولکە ئاماژە بۆ کراوەکان بفرۆشرێت.[٦٢٦]

خوێندنی منداڵەکانی

مەحموود خان پاش دوورخستنەوەی بۆ ڕوسچوک، داوای پێشکێش کردووە بۆ ئەوەی منداڵەکانی لە دەرسەعادەت بخرێنە بەر خوێندن. بەپێی ڕاپۆرتەکانی ٣–١٢٦٧/N/١٨ (٦–١٨٥١/٧/١٨)[٦٢٧]، مەحموود خان داوا دەکات خالید بەگی کوڕی خەزووری و یەکێک لە کوڕەکانی لە سوپای

هەمایۆن وەربگیرێن و کوڕەکانی تریشی لە خوێندنگە ناونووس بکرێن و والی سیلیستڕە ئەو دووەیانی بۆ ئیستانبوڵ نارد. بەگی کیسان خالید بەگ و عەبدولعەزیز بەگی کوڕی مەحموود خان لەبەر ئەوەی لەبەر خۆدانەوە گلابوون، لە سوپای هەمایۆن وەرنەگیران. سەبارەت بە کوڕەکانی تریشی کە خوازیار بوو لە خوێندنگە ناونووس بکرێن، پاش ئەنجامدانی چاوپێکەوتن لەگەڵیاندا و پشکنینیان، بە هۆی ئەوەی توانای زانستییان لە ئاستی پێویستدا نەبیندرا، بە شایەنی ناونووسکردن لە قوتابخانەی "مەکتەبی عەسکەرییە" نەبیدران. سەربارێ ئەوەش سەرلەشکر پاشا دەڵێت؛

"هەرچەندە بە گونجاویش نەزانرێت، خستنە بەرخوێندن و پەروەردەکردنی منداڵانی ئەو جۆرە پیاوانە بۆ ئەوەی لە گرتنەبەری ئەو رێگایە ڕزگار بکرێن کە باوکانیان پیایدا ڕۆیشتوون، لایقی شانی زاتی شاهانە دەبێت."

سەرلەشکر بە مەرجی ئەوەی وەرگرتنی ئەمان نەبێت بە نموونە بۆ کەسانی تر، ناونووسکردنیان بە گونجاو دەزانێت و داواکەی خستووەتە بەر فەرمانی سوڵتان. بۆچوونی سەرلەشکر پاشا بە گونجاو زانرا و کوڕەکانی مەحموود خان لە ١٢٦٧/N/١٩ (١٨٥١/٧/١٩) لە "مەکتەبی ئەعدادیە" وەرگیران.[٦٢٨]

قەردەکانی دەوڵەت لای و ماڵە فرۆشراوەکانی

ئەو باجانەی کە میرەکانی کورد لە کاتی فەرمانڕەواییی خۆیاندا نەیاندابوو بە دەوڵەت و مەسرەفەکانی کاتی شەڕەکان و دوای شەڕەکان و تەنانەت مەسرەفەکانی ناردنیشیان بۆ شوێنی دوورخستنەوەیان بە قەرد لەسەریان نووسرا و لە داهاتی ماڵ و مووڵکە فرۆشراوەکانیان هەڵگیرایەوە. بەپێی ئەو یاداشتانەی کە لە ١٢٦٨/C/١ (١٨٥٢/٣/٢٢) بۆ والیی هەکاری و نەزارەت (وەزارەت)ی دارایی نووسراون، ماڵ و ئاژەڵ و چەکە بەجێماوەکانی مەحموود خان و دەستوپێوەندەکانی فرۆشراون و نزیکەی ٢٢٥٠٠٠ قرووشیان

کـردووه. ۱۷۱۷۸۰ قـرووش لـەو پارەیـە خراوەتـە بـەر قـەرد و ٥٣٤٦٦,٥ قرووشی ماوەتەوە. ئەو "دەیەك"ەی کە مەحموود خـان و بـەدرخان بـەگ و نوورلّلا بەگ و میرەکانی تر لە قەزاکانی وەستان، کاڤـاش و ئـەرجیش و ئـەو پارەیەی لە بەرانبەر زستانەهەوار لە عەشیرەتی حەیدەران وەریـانگرتبوو و ئەو باروت و تۆپ و کەرەستانەی کە لە قـەلّای وان بردبوویـان، بـە ٤٣٨٣٠٠ قـرووش لەسـەریان حسـێب کـرا. لەبـەر ئـەوەی داهـاتی مـالّ و شـتومەکە فرۆشـراوەکان پـارەی قـەردەکانی دەرنـەهێنا، ئـەمجار بـە سەرپەرشـتی ئەنجوومەنی خۆجێیی دەست کرا بە فرۆشتنی مولّکی میرەکـان.[٦٢٩] هـەروەها بەپێی ڕاپۆرتێکی تـر، ئـەو "دەیـەك"ەی کـە بـەدرخان بـەگ لـە ناوچـەکانی مویکویس و قەرەعەلی کۆی کردبووەوە، بـە ٦٠٠٠٠ قـرووش حسـێب کـرا.[٦٣٠] بـەگوێرەی نووسـراوەکانی تایبـەت بـەو بابەتـە، ئەگـەر سـەرجەم مـالّ و مولّکەکانیـشیان بفرۆشـرێت، هێـشتا قـەردێکی زۆری دەولّـەت لای میرەکـان دەمێنێتەوە. مالّ و مولّکی براکانی مەحموود خانیش فرۆشـران و خرانـە بـەر قەردەکانی ئەو.

پەیوەندییەکانی بە کوردستانەوە

مەحموود خان لەبەر ئەو دژواریانەی ئەو ماوەیە لە ڕوسچوك بەسـەریان هـاتبوو، چـەند جارێـك داوای مۆڵـەتی کـرد بـۆ گەڕانـەوە بـۆ ئیـستانبوڵ و نیشتەجێبوون لـەوێ، بـەڵام داخوازەکـانی پەسـەند نـەکرا. بـەپێی ڕاپـۆرتی ١٢٦٨/R/١٧ (١٨٥٢/٢/٨)[٦٣١]، داخوازی مەحموود خان بۆ نیشتەجێبوون لـە ئیستانبوڵ تاوتوێ کراوە و دەرسەعادەت ئەو بڕیارەی بـۆ والیـی سیلیـسترە بەجێ هێشتووە. ڕەوش بـەو جـۆرە درێـژەی کێـشا و کاتێـك مێـژوو دەکاتـە ساڵی ١٢٧٦ی کۆچی، دەردەکـەوێت داخـوازیی مـەحموود خـان لـەو ڕووەوە هێشتا بەردەوامە و چارەسەر نەکراوە.

لە نامەیەکدا[٦٣٢] کـە لـە مێـژووی ١٢٧٦/S/١٥ (١٨٥٩/٩/١٣)دا بـۆ والیـی سلیسترە نووسراوە، هاتووە نووسراوی مەحموود خـان و براکـانی سـەبارەت

بـه پەڕێشانی و ناچـاربوونیان لـه ڕوسـچوك و داوای ئـەوان لـەو ڕووەوە بـۆ نیشتەجێبوون لـه ئیـستانبوڵ، لـه "مەجلیـسی ڤـالا" هەڵسەنگێندراوە و بـه گونجاو نەزانراوە و ڕەت کراوەتەوە.

وەك لە بەشەکانی تریشدا باس کرا، مەحموود خان و بەدرخان بـەگ کـه تەنانەت مۆڵەتی سەردانی ئیستانبوڵیشیان پێ نـەدرا، لـه تاراوگـه خرابوونـه ژێـر چـاودێریی تونـدەوە و بەتایبـەتی لـه کـاتی ئاڵۆزییـەکانی دواتـری کوردسـتاندا والییـەکانی کوردسـتان داوایـان دەکـرد هـەموو ڕێوشـوێنێك بگیرێتەبەر بۆ ڕێگرتن لە گەڕانەوەی ئەو دوو میرەی کورد بۆ زێدی خۆیان.

دەبینـدرێت لەگـەڵ هـەر ئـاڵۆزبوونێکی بـارودۆخی کوردسـتاندا ڕەوتـی نامەگۆڕینـەوە لـه نێـوان والییـەکانی کریـت و سیلیـسترە و کوردسـتاندا چـڕ بووەتـەوە و لەبـەر ڕۆشـنایی نامـەی والیـی کوردسـتاندا کـه مێـژووی ١٢٦٧/M/٦ی بەسـەرەوەیە، مـەحموود خـان و کەسـوکاری لـه شـوێنی نیشتەجێبوونیان لە ڕوسچوك خرانە گرتووخانـەوە.[٦٣٣] وەك دەردەکـەوێت لـه سـەروبەندی بـەرخودانی ئێـزدین شـێر بەگـدا نامەگۆڕینـەوەی تایبـەت بـه چڕکردنەوەی پاراستن و چاودێریکردنی مەحموود خان و بەدرخان بەگ زیـاتر بووە. والیی کریـت بـه نووسـراوی ١٢٧١/B/١ (١٨٥٥/٣/٢٠)[٦٣٤]، دەنووسـێت "ئیرادەی عالییه"ی بە مێـژووی ١٢٧١/M/١٤ (١٨٥٤/٩/٢٤) پـێ گەیـشتووە بۆ چـڕکردنەوەی ڕێـشوێنەکانی پاراسـتنی مـەحموود خـان و بـەدرخان بـەگ لەبەر ڕەوشی ئاماژە بۆ کراو. والی دەنووسێت لەبەر ئەوە هەوڵی پێویست بۆ پاراستن و چاودێریکردنی بەدرخان بەگ دراوە. والیـی سلیـسترەش بەهـەمان شێوە بە نامەی ١٢٧٢/S/١٥ (١٨٥٥/١٠/٢٧) بە دەرسـەعادەتی ڕاگەیانـدووە مەحموود خان و کەسوکاری بەجۆرێك خراونەتە ژێر پاسەوانییەوە کە بـەهیچ جۆرێك هەلی چالاکیی سەرکەوتوویان نییە.[٦٣٥]

وەك ئـەوەی لـه ڕاپـۆرتی ١٢٧٤/S/٣ (١٨٥٧/٩/٢٢)ی ئەنجوومـەنی ڕوسچوکەوە ئاشکرا دەبێت، والیی سیلیسترە لەسەر فەرمانی دەرسـەعادەت فـەرمانی لـه لێپرسـراوانی ڕوسـچوك داوە دوورخراوەکـان باشـتر بپـارێزن بـۆ

ئەوەی ڕێی گەڕانەوەیان بۆ زێدی خۆیان لێ بگرن. لە ڕاپۆرتی ئەنجوومەنی ڕوسچوکدا هاتووە ڕێوشوێنی پێویست بۆ ڕێگرتن لە هەڵهاتنیان لەبەرچاو گیراوە.

هاوکات مستەفا بەگ کە لەگەڵ مەحموود خاندا دوورخرابوونەوە، داوای مۆڵەتی کرد بۆ گەڕانەوە بۆ نیشتمانی خۆی. بەڵام "مەجلیسی ڤالا" لە نامەی ۱۲۷۳/S/۳دا بۆ والیی سیلیستڕە دەنووسێت لەبەر ئەوەی ناوبراو لە بەرخودانەوە گەلاوە و دەستوپێوەندی مەحموود خانە و بەو هۆیەوە دوورخراوەتەوە، داواخوازەکەی ڕەت کراوەتەوە.[٦٣٦]

مردنی مەحموود خان

مەحموود خان لە ٢٢ تشرینی دووەمی ١٢٨٢ (١٨٦٦/١٢/٤) لە ڕوسچوک کۆچی دوایی کرد.[٦٣٧] بەپێی ڕاپۆرتی ئەنجوومەنی لیوای ڕوسچوک لە ٥ کانونی یەکەمی ١٢٨٢، مەحموود خان خێزانێکی ٢٨ کەسیی لە دوای خۆی بەجێ هێشتووە.[٦٣٨] چوار بووکی مەحموود خان خەڵکی ڕوسچوک بوون. عەلی بەگی کوڕە گەورەی مەحموود خان سێ ساڵ پێش مردنی باوکی مۆڵەتی سەردانی نیشتمانی وەرگرت و هەرگیز بۆ ڕوسچوک نەگەڕایەوە.

ئەو ٦٨٢ قروشەی کە وەک مووچە دەدرا بە مەحموود خان، ڕۆژی ١٢٨٣/L/٢٣ (١٨٦٧/٢/٢٨) لەگەڵ پارەی ناندا یەکخرا و کرا بە ١٥٧٧ قروش. ٤٨١ قروش لەو بڕە بۆ سەعید بەگی کوڕی خان، ١٧٢ قروشی بۆ کوڕێکی تری بەناوی عەبدی بەگ، ٣٤٣ قروشی بۆ خێزانی عەلی بەگی کوڕە گەورەی خان[٦٣٩] و ٥٨١ قروشیش بۆ ٣ خێزانی دەستوپێوەندەکان تەرخان کرا. ئەو خێزانەی لە پاش مەحموود خان بەجێ ما، بەم جۆرە بوو؛

خێزانی سەعید بەگی کوڕی مەحموود خان:

سەعید، زەهرای هاوسەری، موسای کوڕی، عارف کوڕی، خەدیجەی کچی، سلێمانی برای، یووسفی برای، فاتمەی خوشکی، حەلیمەی خوشکی.

خێزانی عەبدی بەگی کوڕی مەحموود خان:

عەبدی، فەریدەی هاوسەری، ئیبراهیمی کوڕی.

عەلی بەگی کوڕی مەحموود خانیش کە لە بەڵگەنامەکاندا نووسراوە بە مۆڵەت چووەتەوە بۆ زێدی خۆی و هێشتا نەگەڕاتەوە، ناوی ئەندامانی خێزانەکەی بەم جۆرە ڕیز کراوە:

عەلی، موزەیەنی هاوسەری، عومەری کوڕی، ڕامیزی کوڕی، عەبدوڵڕەحمانی کوڕی، ئایشەی هاوسەری عەبداڵ خانی کۆچکردوو.[٦٤٠]

خێزانە بەجێماوەکانی تری دوای مەحموود خان وەك ئەحمەد و مستەفا و حوسێنی وانی و خێزانەکانیان تۆمار کراون. ناوی عەبدولعەزیز بەگی کوڕە گەورەی مەحموود خان و بەشداری بەرخودانی باوکی و ناوی عەبدولڕەحمان و عومەر لوتفی بەگ کە دوو کوڕی تری مەحموود خان بوون و ئەوی دواییان سااڵنی دواتر لە چەندین ناوچەی ئەنادۆڵ قایمقامیەتی کرد،، لەو لیستەیەدا نابیندرێت.

بەگزادە عومەر لوتفی بەگی مەحموود خان

عومەر لوتفی بەگی کوڕی مەحموود خان کە سااڵنێك دوای دوورخستنەوەی باوکی لە تاراوگە لە دایك بوو، پاش مردنی باوکی، لە ڤارنا دەستی کرد بە کاری فەرمانبەری و پاش ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی لە (حەربی ٩٣)دا* ئەو هەرێمەی بۆ هەمیشە بەجێ هێشت، ئەم گەڕایەوە بۆ دەرسەعادەت و لە چەندین قەزای ئەنادۆڵی ناوەوە قایمقامێتی کرد. ئەوەندەی ئێمە بزانین عومەر لوتفی بەگ تاکە کوڕی مەحموود خان بووە کە لەلایەن دەوڵەتەوە دامەزرێندراوە و بە شێوەیەکی جدی کاری فەمانبەریی کردووە. بەڵگەنامەی زۆر سەبارەت بە ژیان و فەرمانبەریی عومەر لوتفی بەگ هەیە و کورتە ژیاننامەی ئەو کە دوای مردنی کراوە بە ئەرشیف سەرجەم ئەو

بەڵگەنامانە لە خۆدەگرێت.[٦٤١] بەپێی ئەو ژیاننامەیە، عومەر لوتفی بەگی کوڕی مەحموود خان سالّی ١٢٦٤ی کۆچی لە ڕوسچوك لە دایك بووە. لە بەڵگەنامەکاندا وا تۆمار کراوە کە عومەر لوتفی بەگ لە "مەکتەبی صبیان"ی ڕوسچوك و لە "مەدرەسە" خوێندوویەتی و لە پاڵ زمانی تورکیدا هەردوو زمانی فارسی و کوردیشی زانیوە. عومەر لوتفی بەگ لە ١٨٧٦/٥/٩ بوو بە سەرۆکی شارەوانیی سەنجەقی ڤارنا و لە ١٨٧٦/٣/١٤یش وەك بەڕێوەبەری ناوچەی یەنیپازاری سەر بە شومنو هاتە دامەزراندن. پاش ئەوەی ڕووس و بولگارەکان لە ١٨٧٧/٤/١٢ دەستیان بەسەر هەرێمەکەدا گرت، عومەر لوتفی بەگ لەوێ دەستی لە فەرمانبەری هەڵگرت و بۆ دەرسەعادەت گەڕایەوە. ڕۆژی ١٨٨٠/٣/١٣ بوو بە قایمقامی قەزای ئاراپسوونی سەر بە سەنجەقی نیغدە. لە ١٨٨١/١٢/١ بوو بە قایمقامی قەزای بۆر و لە ١٨٨٤/٥/١٨ "توجیهِ رتبە" کراوە[٦٤٢] و لە ١٨٨٥/٨/٣١ کراوە بە قایمقامی ئاڤانۆس.[٦٤٣]

لە ١٨٨٧/٨/١١ کراوە بە قایمقامی قەزای یابانئاباد[٦٤٤]ی سەر بە ویلایەتی ئەنقەرە، لە ١٨٨٩/١/٢٩ کراوە بە قایمقامی قەزای کەسکین[٦٤٥]، لە ١٨٩٢/٨/١٧ش کراوە بە قایمقامی قەزای "سوق العفچ"ی سەر بە بەسرە. عومەر لوتفی بەگ دواتر بە هۆی دۆزێکەوە لە دادگا لە ١٨٩٤/٣/١٤ لەسەر کار لابرا. پاش دوورخستنەوەی لە کار، لەسەر ڕێگای گەڕانەوە بەرەو دەرسەعادەت کۆچی دوایی کرد.

لێخۆشبوون لە بەدرخان بەگ و نوورڵڵا بەگ

وەك دەزانرێت، بەدرخان بەگ پاش ماوەیەك لە بەسەربردنی ژیان لە تاراوگەی دوورگەی کریت لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە بەخشرا.[٦٤٦] نوورڵڵا بەگیش کە لە هەمان دوورگە ژیانێکی ئاسایی بەسەر دەبرد، دەردەکەوێت زۆر دڵگران بووە بە لێخۆشبوون لە بەدرخان بەگ و بردنی بۆ دەرسەعادەت و بەخشینی پلەی میری میران پێی. هۆکاری دڵگرانبوونەکەی لێخۆشبوون لە

بەدرخان بەگ و دانی ئەو پلەیە نەبوو پێی، بگرە لەو سۆنگەیەوە بوو کە ئەمیش خۆی هاوتای ئەو دادەنا و هەمان هەڵسوکەوتی لەگەڵدا نەکرابوو. لە نووسراوی ٣/Ca/١٢٧٤ (١٨٥٧/١٢/٢٠)ی ڕەفعەت پاشای والیی ئەو سەردەمەی دوورگەی کریتەوە ئاشکرا دەبێت کە نوورڵڵا بەگ دەردی دڵی خۆی بۆ والی هەڵڕشتووە. والیی کریت دەرسەعادەت لەوە ئاگادار دەکاتەوە کە نوورڵڵا بەگ لەبەر ئەوەی لێبووردنی بۆ دەرنەچووە و خێری پێ نەکراوە، زۆر دەردەدار و خەمگینە. ڕەفعەت پاشا لە درێژەی نامەکەیدا ڕوونی دەکاتەوە کە موتەسەلیمی پێشووی هەکاری نوورڵڵا بەگ داوا دەکات وەک "بەدرخان پاشا" ئەمیش "مەزهەری لوتفی عالی" پێ بدرێت و لە ڕەوشێکی وادا دەتوانێت تەنانەت لە دوورگەی کریتیش بمێنێتەوە، چونکە بەدرخان بەگیش دوای لێخۆشبوونی و ڕێز لێنانی، بۆ زێدی خۆی نەگەڕایەوە و ئاواتی ئەوەیە لە دوورگەی کریت نیشتەجێ بێت. والیی کریت پاش ئەوەی وەڵامی ئەو نامەیەی وەرنەگرتەوە، لە ١٢/B/١٢٧٤ (١٨٥٨/٢/٢٧) نامەی دووەمی بۆ دەرسەعادەت نارد.[٦٤٧]

نامەگۆڕینەوەکانی نوورڵڵا بەگ

نوورڵڵا بەگ پاش ئەوەی ئەنجامی ویستراوی لە هەوڵەکانی والیی کریت بەدەست نەهێنا، بە نامەی ٥/R/١٢٧٥ (١٨٥٨/١١/١١) ڕاستەوخۆ ویستی خۆی بۆ دەرسەعادەت نووسی.[٦٤٨] ئەم نامە زۆر سەرنجڕاکێشەی نوورڵڵا بەگ تا ڕادەیەکی زۆر تیشك دەخاتە سەر پەیوەندی نێوان میرە کوردەکان. ئەوەندەی ڕوون دەبێتەوە، نوورڵڵا بەگ دەنووسێت ئەو هیچ کاتێك لە دژی دەوڵەت بەرخودانی نەکردووە و بەردەوام خزمەتی کردووە و بە ناڕەوایی دوورخراوەتەوە و زۆر دڵگرانە بە خەڵاتکردنی بەدرخان بەگی "چەتە". نوورڵڵا بەگ بە "بۆ خاتری ڕەسوولەڵڵا ئەم داوایەم لەبەرچاو بگرن!" دەست پێ دەکات و دەنووسێت خۆی و باوباپیرانی لە سەردەمی "سوڵتان سلێمان خان"ەوە بەندە و کۆیلەی دەوڵەت بوون و کاتێك سوڵتان سلێمان هەرێمی

وانی فەتح کرد (سالّی ١٥٤٨)، هەرێمی هەکاری بە خێر بە باوباپیرانی ئەم بەخشیوە و دەڵێت لەو ڕۆژەوە تا بە سەردەمی ئەم گەیشتووە، ڕاستگۆیانە خزمەتی دەوڵەتی عەلییەیان کردووە. نوورڵڵا بەگ لە درێژەی نامەکەیدا دەنووسێت کاتێك سالّی ١٢٦٣ (کۆچی) بەرخودانی بەدرخان بەگ دەستی پێ کرد، ئەم چووەتە ڕیزەکانی سوپای ئەنادۆڵەوە و لە چارەسەرکردنی مەسەلەکەدا هاوکاری کردووە و تەنانەت عوسمان پاشای مووشیری ئەو سەردەمەی سوپای ئەنادۆڵ نیشانێکی لە (ڕوتبەی سالیسە – پلەی سێیەم) بەم بەخشیوە.

ئەم ڕیزە ددان پێدانانە کە لە نووکی پێنووسی نوورڵڵا بەگ خۆیەوە دەرچوون، گوزارە لە هەڵوێستی میری هەکاری دەکات لە ناو هاوپەیمانیی کوردیی سالّی ١٨٤٧دا. ئەوەتا میری هەکاری بە پێنووسی خۆی ددانی پێدا دەنێت کە لە سەروبەندی ڕاپەڕینی کوردیدا لە سالّی ١٨٤٧ هاوپەیمانەکانی خۆی بەجێ هێشتووە و دەستەوداوێنی سوپای ئەنادۆڵ بووە و خەڵاتی وەرگرتووە. هەروەها هیچ بەڵگەنامەیەکیش لەبەردەستدا نییە سەبارەت بەوەی دەوڵەت لە دوای دوورخستنەوەی نوورڵڵا بەگ دەستی بەسەر مالّ و مووڵکیدا گرتبێت. میر خۆی بریکارێکی دەستنیشان کردبوو و لە ڕێی ئەوەوە مالّ و مووڵکی خۆی لە هەکاری بەڕێوە دەبرد.[٦٤٩] میر تەنیا لە ناوچەی باشقەلاّی سەر بە هەکاری ٢٥ گوندی هەبوو و لە کاتێکدا ئەم لە تاراوگە بوو، گوندەکان لەسەر شێوەی مووڵکداری و میراتگری لەسەر ناوی خۆی تۆمار کرابوون.[٦٥٠]

نوورڵڵا بەگ لە درێژەی نامەکەیدا بانگەشەی ئەوە دەکات ڕەشید پاشا[٦٥١] کە لە دوای مردنی عوسمان پاشا کرا بە مووشیری سوپای ئەنادۆڵ، بۆ ئەوەی خۆی وا پێشان بدات کە لە هەرێمەکە کارێکی کردووە، بەبیانووی ئەوەی گوایە ئەم دەستی داوەتە جموجوولّی نەگونجاو، ئەو بە سوپایەکی بچووکەوە چووەتە وان و لەوێوە هێرشی کردووەتە سەر هەکاری و ئەمیش بێ ئەوەی ناڕەزایی پێشان بدات، خۆی بەدەستەوە داوە و بە فەرمانی پاشا

بـه یـاوەریی میرئالایـەك بـۆ دەرسـەعادەت ڕەوانـە کـراوە و تەنانـەت ئـەم لەبەرانبەر ئەوەش نـاڕەزایی دەرنـەبڕیوە. مـیری هـەکاری دەنووسـێت پـاش ماوەیەك لە بڕیاری نیشتەجێکردنی لە دوورگـەی کریـت، دوورخراوەتـەوە بـۆ "کاندیە" و گازندەی ئەوە دەکـات کـە سـەرەڕای تێپـەڕبوونی دە سـاڵ هـیچ شتێك لە ڕەوشی ئەمدا نەگۆڕاوە.

نوورڵڵا بەگ قسە دەباتەوە سەر بەدرخان بەگ و بەبیر دەهێنێتـەوە کـە ئەو ماوەیەك لەوەوبەر بەخشراوە، پلەی میری میرانی پـێ دراوە، مووچەیەکی ١٤٠٠٠ قروشیی بۆ بڕدراوەتەوە و مۆڵەتی پـێ دراوە لـە شـوێنێك کـە خـۆی ئـارەزووی دەکـات، نیـشتەجێ بێـت. نـورڵڵە بـەگ لـە درێـژەی نامەکەیـدا بانگەشەی ئـەوە دەکـات کـە ئـەم خـۆی لـە کوردسـتان لـە ڕووی ناوبـانگ و ڕێزەوە زۆر لە بەدرخان بەگ بەرزتـرە و لە ڕووی دارایـی و سـەربازیـشەوە زۆر لە سـەرووی ئەوەوەیە و ئـەم خـۆی و باوباپیرانی هیچ کاتێك "ئەهلی خیانەت" نەبوون و هەموو کەسێك دەزانێت ئـەمان لـە بەرانبـەر دەوڵـەت بـەرخودانیان نـەکردووە. مـیری هـەکاری وێـستوێەتی بـەو ڕسـتانە بـەبیر بهێنێتـەوە کـە بەدرخان بەگ لەوەو پێشتر ناپاکی لە دەوڵەتی عەلییە کردووە. نوورڵڵا بـەگ شـێوازی خـۆی تونـدتر دەکـات و دەنووسـێت ئەگـەر هۆکـاری خـەڵاتکردنی بەدرخان بەگ و ئازادکردنی و هێشتنەوەی ئەم بە بەندکراوی ئـەوە بێـت کـە ئەم وەك بـەدرخان بـەگ "چـەتەگەری" نـەکردووە، ئـەوا ئـەم بەمـە دڵگـران نابێت. میری هـەکاری لـە بـەردەوامیی نامەکەیـدا ئاماژە بـۆ بابەتگـەلی لـەو جۆرە دەکات و دەڵێت ئەم لە هەموو کەسێك زیاتر شـایەنی لێبـووردن و ڕێـز لێنانە و چەندین جار دەپارێتەوە ئەمیش وەك "بەدرخان پاشـا" ببەخـشرێت و خێری پـێ بکرێت.

لە پـاش ئـەو نامەیـە لـە "مەجلیـسی خاصـی فـوق العـادە" هەنـدێك لـە داخوزازییەکانی نوورڵڵا بەگ خرانە ڕۆژەڤەوە. بەپێی ڕاپۆرت، تاقمی نـوورڵڵا بەگ لە دوورگەی کریت لە ٧ کەس پێك هـاتوون. ئـەوانیش بـریتی بـوون لـە؛ نوورڵڵا بەگ، زەینەڵ بـەگ، حەمیـد بـەگ، مـیر سـلێمان، مـیر یووسـف، مـیر

(...ئەم ناوە لە بەڵگەنامەکەدا ناخوێندرێتەوە)، میر شەدید و عەلی ئەفەندی قەرەباشئۆغلۆ. ٥٥٠٠ قرووش مووچەی نوورڵڵا بەگ کە بە بڕی جیاواز بەسەر هەموواندا دابەش دەکرا، بڕی ٢٥٠٠ قرووشی بۆ زیاد کرا.[٦٥٢] بەڵام وەک دەردەکەوێت داخوازەکانی تری نوورڵڵا بەگ سەبارەت بەوەی وەک بەدرخان بەگ ڕێزی لێ بنرێت، بۆ کاتێکی دواتر دواخراوە.

وەک ئاشکرا دەبێت، نوورڵڵا بەگ لە ئەنجامی سووربوون و پێداگرتنی خۆیەوە بە ویستی خۆی گەیشتووە. ساڵی ١٢٧٦ی کۆچی لە بەرانبەر هێشتا مانەوەی لە دوورگەی کریت پلەی "سەرگەورەی دەرگاوانی دەرگاهی عالی" پێ دراوە. لە هەموو نووسراوەکانی خۆیدا و لە نووسراوی ١٢٧٦/Ş/٢١ی تایبەت بەو و لەو گشت نووسراوەکانی دوای ئەو مێژووەدا ئەو ناوونیشانە بەکار هێندراوە.[٦٥٣]

مردنی نوورڵڵا بەگ

نوورڵڵا بەگی میری هەکاری ساڵی ١٨٦١ لە ئیستانبوڵ کۆچی دوایی کرد.[٦٥٤] بەپێی بەڵگەنامەیەک کە مێژووی ١٢٧٨/R/١٦ (١٨٦١/١٠/٢١)ی بەسەرەوەیە،[٦٥٥] دوای مردنی میر، مووچەکەی هەڵوەشێندرایەوە و بەسەر خێزان و کەسە نزیکەکانیدا دابەش کرا. وەک ئاشکرا دەبێت نوورڵڵا بەگ دوو کوڕی هەبووە بەناوەکانی ئیبراهیم بەگ و عەبدوڵڵا بەگ. هەموو کەسوکاریشی لە کریت دەستبەسەر نەبوون. کاتێک نوورڵڵا بەگ مرد، ئیبراهیم بەگی کوڕی لە قوتابخانەی "مەکتەبی جەرییە" دەیخوێند. عەبدوڵڵا بەگی کوڕی، فاتمە و خورشید خاتوونی هاوسەرانی میر، ئەمینە خاتوونی خوشکی و هاوسەرەکەی لە شاری ڤیدینی عوسمانی لە بالکان دادەنیشتن.[٦٥٦] محەمەد سەلیم ئەفەندیی مامی و بەشێک لە خزمەکانی تریشی لە کاندییە[٦٥٧] دادەنیشتن. مووچەی هەڵوەشێندراوەی میر کە ٨٠٠٠ هەزار قرووش بوو، بەسەر ئەوانەدا دابەش دەکرا.[٦٥٨] نووسراوەکانی مانگی

Ca/١٢٧٨ی سەبارەت بە نوورللا بەگ تایبەتە بە دابەشکردنی میراتی میر لە دوای مردنی لە ناو ئەندامانی خێزانەکەیدا.[٦٥٩]

لێخۆشبوون لە عەبدالڕ بەگی مویکویسی

عەبدالڕ بەگ و براکانی کە لە ناوەڕاستی ساڵی ١٨٥٠دا بۆ دوورگەی ڕۆدۆس دوورخرانەوە، دوای بەسەربردنی دوو ساڵ ژیان لەو تاراوگەیە نووسراوێکیان بۆ والیی جەزایەری بەحری سەفید (دوورگەکانی دەریای سپی) بەرز کردەوە و ڕایانگەیاند دەیانەوێت بەمەرجی لێبووردن خۆیان لە سوپای عوسمانیدا ناونووس بکەن.[٦٦٠] والیش بە یاداشتی ١٢٦٨/Ş/١١ (١٨٥٢/٥/٣١) دەرسەعادەتی لەو داخوازە ئاگادار کردەوە.[٦٦١] ناوەڕۆکی ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" کە مێژووی ١٢٦٨/Ş/٢٨ (١٨٥٢/٦/١٧)ی بەسەرەوەیە و سەبارەت بەو بابەتەیە و ئاڕاستەی سەرلەشکر پاشا کراوە، بەم جۆرەیە؛[٦٦٢]

"یاداشتی حەزرەتی دەولەتلی پاشای والیی جەزایەری بەحری سەفید سەبارەت بەو نووسراوەی کە عەبدالڕ بەگی خزمی مەحموود خان و سێ برای کە ئێستا لە ڕۆدۆس نیشتەجێن و تیایدا داوا دەکەن لە مولکی عەسکەری دابمەزرێندرێن، درا بە ''مەجلیسی ڤالا''، تاوتوێ کرا و بەمەبەستی خستنە بەردەستی فەرماندەیی سوپا هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەماندا نێردرا."

بڕیاری "مەجلیسی ڤالا" لە فەرماندەیی سوپا تاوتوێ کرا و بە گونجاو زانرا. بەڵام هەوڵی عەبدالڕ بەگ بۆ ڕزگاربوون لەو ڕێیەوە یەکسەر ئەنجامی لێ نەکەوتەوە. لە ڕاپۆرتی ١٢٦٨/Za/٤ (١٨٥٢/٨/٢٠)ی "مەجلیسی ڤالا"دا[٦٦٣] هاتووە لەبەر ئەوەی ناوبراو هێشتا ڕاستگۆیی خۆی بەتەواوی نەسەلماندووە، چوونی بۆ زێدی خۆی یان ناوچەکانی دەوروبەری زێدی خۆی مەترسیدار دەبێت.

وەک ئەوەی لە ڕاپۆرتی ١٢٧٠/Ş/٤ (١٨٥٤/٥/٢)دا دەردەوکەوێت[٦٦٤]، عەبدالڕ بەگ توانیویەتی بەو ڕێگایە لە دوورخستنەوە ڕزگار ببێت و

بەخشراوە و لە ئالای سێیەمی سوارەی سوپای هەمایۆنی دەرسەعادەت دامەزرێندراوە.

عەبدالڕ بەگ پاش ماوەیەك مۆڵەتی وەرگرت بۆ گەڕانەوە بۆ کوردستان بە خێزانەوە و دیسان لە مویکویس و کاڤاش لە بواری مەدەنیدا کاری بەڕێوەبەرایەتی کرد. بە یاداشتی ١٢٧٧/Z/٢١ (١٨٦١/٩/١٤) کە ئاڕاستەی رەسوولڕ پاشای[٦٦٥] موتەسەڕیفی وان و هەکاری و نەزارەت (وەزارەت)ی دارایی کرا،[٦٦٦] محەمەد ئاغای بەڕێوەبەری قەزای کاڤاش لەسەر کار لابرا و بڕیار درا لە ڕووی ڕەسەنایەتییەوە ئەو ئەرکە بدرێت بە عەبدالڕ بەگی خانەدان و جێگری بەڕێوەبەری مویکویس.

لێخۆشبوون لە ئێزدین شێر بەگ

یەزدانشێر و مەنسوور بەگی برای و ئەوانەی کە لەگەڵیاندا بوون و بۆ ڤیدین دوورخرابوونەوە، لە مانگی مایسی ساڵی ١٨٦٥دا تەواوبوونی ماوەی سزادانیان پەسەند کرا و لێبووردنیان بۆ دەرچوو. بەڵام قەدەغەی سەر گەڕانەوەیان بۆ کوردستان بەردەوام بوو. لەسەر داخوازی والیی ویلایەتی تونا خزمەتەکانی پێشووی ئێزدین شێربەگ و مەنسوور بەگی برای و کەسەکانی نزیکیان ڕەچاو کرا و بڕیار درا بە مەرجی مانەوەیان لە سنووری ویلایەتدا لە کاروباری مەدەنیدا بێنە دامەزراندن. شێربەگی میری پێشووی ناوچەی شێرڤانی کوردستان وەك یەکەم کەسی ئەو گرووپە کرا بە بەڕێوەبەری قەزای ڕاهۆڤای سەر بە ڤیدین.[٦٦٧] ئێزدین شێربەگ کە مۆڵەتی دوورکەوتنەوە لە ویلایەتی تونای پێ نەدرا، دەردەکەوێت لە ساڵانی دواتردا ناوونیشانی پاشایەتیی وەرگرتووە. بەپێی بەڵگەنامەی ١٣٠٣/B/٢٠ (١٨٨٦/٤/٢٥) (ئێزدین شێر پاشای سەر بە ئومەرای ئەکراد – میرانی کورد) بە مووچەیەکی ٢٢٥٠ قرووشی و مەنسوور بەگی برای بە مووچەیەکی ١٢٥٠ قرووشی لە داراییی سەنجەقی ڤیدین دامەزرێندراون.[٦٦٨]

پەراوێزەکانی بەشی ١

١) واتای بەگەکانی کورد، یان ئەمیرەکانی کورد دەگەیەنێت.

٢) وشەی دەرسەعادەت لە نووسراوەکانی ئەو سەردەمەدا بە واتای ئیستانبوڵی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی بەکار هێندراوە.

٣) ئەو نووسراو و نامانە لە پاش سەرکوتکردنی بەرخودانەکان لای میرەکانی کورد دەستیان بەسەردا گیراوە و ڕەوانەی دەرسەعادەت 'ئیستانبوڵ' کراون و وەک بەڵگەنامەکانی تر ئەرشیڤ کراون و بەو جۆرە گەیشتوونەتە سەردەمی ئەمڕۆمان.

٤) هەرچەندە ئەدەبیاتی زارەکیی کورد گەیشتن بە زانیاری سەبارەت بە سەردەمە جیاوازەکان مسۆگەر دەکات، بەڵام بەشی ئەوە ناکات بابەتەکان لەسەر بناغەیەکی زانستی ڕێك بخات. جگە لەوە، بە تێپەڕبوونی سااڵن ئەو داستانە میللییانە گۆڕانیان بەسەردا هاتووە و هەر ڕێسایەکی بنیاتنراو لەسەر ئەو زانیارییانە، بخوازین و نەخوازین، ڕێی بۆ ڕوودانی هەڵە خۆش کردووە.

٥) نەزمی سەڤگەن تاکە نووسەرە کە سااڵنێکی درێژ سوودی لە ئەرشیڤی عوسمانی وەرگرتووە. ژەنەرااڵی خانەنشین نەزمی سەڤگەن لە زنجیرە نووسینێکدا بە ناوونیشانی 'تورکە کوردەکان' کە بە بەڵگەنامەوە لە گۆڤاری مێژووی تورکدا باڵاوی کردووەتەوە، بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی عوسمانیی وەك سەرچاوە پێشان داوە و ئەمەش بووە بە سەرچاوە بۆ چەندین لێکۆڵەری تر لە دوای ئەو. هەڵوێستی مەبەستدار و الیەنگری سەڤگەن کاریگەری بەسەر لێکۆڵەرانی دوای خۆیەوەش هەبووە.

٦) وەك ئەوەی بە شێوەیەکی بەرفراوان لە بەردەوامیی ئەم کتێبەدا دەبیندرێت، میری کورد مەحموود خان و نوورڵڵا بەگی هەکاری کە هەردووکیان مۆری خۆیان لە قۆناغی ١٨٣٤–١٨٤٧ داوە، یەکەمیان لە ١٨٦٦ و ئەوی تریان لە ١٨٦١ کۆچی دواییی کردووە. بەدرخان بەگ سااڵی ١٨٥٧ لێبووردنی بۆ دەرچووە و ناسناوی پاشای پێ دراوە. ئێزدین شێر بەگی جزیرەبیش سااڵی ١٨٦٥ لێبووردنی بۆ دەرچووە و پاشان ئەویش ناسناوی پاشایەتیی وەرگرتووە. بەم جۆرە بە مردنی میرێکی کوردی وەك مەحموود خان و دەرچوونی لێبووردن بۆ ئەوانی تریان و کردنیان بە لێپرسراوی فەرمی لە سوپای عوسمانیدا و بە گۆڕینی ویالیەتی کوردستان کە وەك ئەنجامی بەرخودانی سااڵی ١٨٤٧ هاتبووە دامەزراندن، بۆ ویالیەتی دیاربەکر لە سااڵی ١٨٦٧دا، بە شێوەیەکی فەرمی کۆتایی بە سەردەمێك هات.

٧) ئەم پەیماننامەیە تا سااڵی ١٧٢٢ کاری پێ کرا و هەرچەندە سااڵی ١٧٢٣ لەگەڵ هەڵگیرساندنی شەڕی عوسمانی و ئێراندا هەڵپەسێردرا، بەاڵم لە سااڵی ١٧٤٥وە سەرلەنوێ خرایەوە بواری کار پێکردن.

٨) ئـەولیا چـەلەبی، سـەیاحەتنامە، وەشـانخانەی ئوچـدال، بـەرگی ٤، ل ٤٧٣، (بـە زمـانی تورکی).
٩) بەگایەتییەکانی کورد.
١٠) لە کتێبی شەرەفنامەی شەرەفخانی بتلیسیدا چەندین وردەکـاری سـەبارەت بـە ١٥٠ سـاڵی سەرەتای پەیوەندیی کورد و عوسمانی دەبیندرێت.
١١) بڕوانە: مەم و زین، ئەحمـەدێ خـانی، وەرگێڕانـی: م. ئـەمین بۆزئەرسـەلان، وەشـانخانەی حەساد، ١٩٩٠، ئیستانبوڵ، (بە زمانی تورکی).
١٢) لە سەردەمی عوسمانیدا زۆرینەی کوردەکان بە تورکەکانیان گوتووە 'رۆم' و دواتر لە BOA. FON KODU: HATشدا بەهەمان شێوە تۆمار کراوە و ئـەم وشـەیە تـا ئێستاش لـە بەسەرهات و فۆلکلۆری کۆنی کوردیدا هەبوونی خۆی پاراستووە.
١٣) لەم سەردەمەدا هەمان شارە بە هەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق.
١٤) لەم سەردەمەدا هەمان قەزایە بە هەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق.
١٥) لەم سەردەمەدا هەمان قەزایە بە هەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق.
١٦) ناوی ناوەندی هەرێمی هەکارییە.
١٧) لەم سەردەمەدا دەڤەرێکی باتمان و سیرتە.
١٨) لەم سەردەمەدا قەزای شیرڤانی سەر بە سیرتە.
١٩) لەم سەردەمەدا قەزایەکی پارێزگای وانە و بە فەرمی ناوی باخچەسەرایە. لە ناو کورددا بـە (میکس، موکسی، موسکی)یش ناو دەبرێت.
٢٠) بۆ زانیاریی زیاتر سەبارەت بە بەگایەتیی مویکویس بڕوانە: سـینان هاکـان، مێـژووی مـیرە کوردەکانی مویکویس و مەحموود خان، وەشانخانەی پەری، ٢٠٠٢، ئیستانبوڵ. (بە زمـانی تورکی).
٢١) دەکرێت بگوترێت بـە ڕاگەیانـدنی 'تـەنزیمات' و کاریگـەریی دواتـری لـە کوردسـتان، بـای گۆڕانکاریی هەڵکردوو لە ئەوروپاوە کوردستانیشی گرتەوە.
٢٢) لـە گەلـە دێرینـەکانی کوردسـتانن و وەک دواتـریش ڕوونـی دەکەینـەوە، بـەهۆی مەزهەبەکەیانەوە بە نەستووری ناسراون.
٢٣) لە ڕاستیدا بەرخودانی عەبدولڕەحمان پاشای بابانیش کـە لـە باشـوور ڕووی دا، ئەگەرچـی هاوتای ئەم بوویەرەیە گرنگە، بەڵام پێویستە بەتەنیا بگیرێتە دەست و ئێمە خستوومانەتە دەرەوەی ئەم کتێبە.
٢٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 468 G. No: 22871
٢٥) BOA. FON KODU: HAT D. NO: 452 G. No: 22871 ڕاپـۆرتی عـەلی پاشـای سیواس لە ١٢٣٢/R/٥ (١٨١٧/٢/٢٢)

٢٦) راپۆرتی جەلالـەدین پاشـای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٣٢/N/٢٤ (١٨١٧/٨/٧). BOA. FON KODU: HAT D. NO: 452 G. No: 22393

٢٧) بە ئەگەری زۆر دەبێت قەڵای ساتمانیس بێت.

٢٨) ئەم گوندانە لەم سەردەمەشدا شوێنی نیشتەجێبوونن.

٢٩) (4/12/1817) BOA. FON KODU: HAT D. No: 451 G. No: 22363-B 25 M 1233

٣٠) لەم سەردەمەدا یەریڤانی یایتەختی ئەرمەنستانە.

٣١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22395-B

٣٢) راپۆرتی والیـی ئـەرزەڕۆم لـە ١٢٣٢/R/1 (١٨١٧/٢/١٨). BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22392

٣٣) برای حوسێن خانی سەرداری ڕەڤان و فەرماندەی سەبازی بووە.

٣٤) قەڵای ناوداری خۆشاب، مەڵبەندی میرنشینی کوردی مەحموودی.

٣٥) لەم سەردەمەدا قەزای بولانکی سەر بە پارێزگای موشە. لەگەڵ مەلازگرددا هاوسنووورە.

٣٦) لە میرە کوردەکانی دەڤەری مووشە. ئـەم خێزانـەش وەك بەگـەکانی بایەزید ناوونیـشانی پاشایەتییان لە دەوڵەتی عوسمانی وەرگرتووە.

٣٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 471 G. No: 23078

٣٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 471 G. No: 23078

٣٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 471 G. No: 23078

٤٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 769 G. No: 36172-A

٤١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No: 47928-E نامـەی ئەحمـەد پاشـای والیی ئەرزەڕۆم بۆ دەرویش پاشا لە ١٢٣٤/S/٢١ (١٨١٨/١٢/٢٠).

٤٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No: 47928 راپۆرتی ئیـبراهیم یـومنی پاشا لە ١٢٣٤/S/٢٧ (١٨١٨/١٢/٢٦).

٤٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No: 47928-B راپۆرتی سەلیم پاشا لە ١٢٣٤/S/٢٥ (١٨١٨/١٢/٢٤).

٤٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No: 47928,
BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No 47928-B,:
BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No 47928-J:

٤٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No 47928-I: راپۆرتی یومنی پاشا لـە ١٢٣٤/S/٢٩ (١٨١٨&١٢/٢٨).

٤٦) دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای قەڵای وان و لەم سەردەمەدا گەڕەکێکی شاری وانە.

٤٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No 47928-K, BOA. 47928-B :FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No:، راپۆرتی ئیبراهیم یـومنی پاشـا لـە 29/S و

1/Ra ی ١٢٣٤ (٢٨ و ١٨١٨/١٢/٢٩).

٤٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 470 G. No: 23047

٤٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 496 G. No: 24341-A

٥٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 494 G. No: 24270 نووسراوی حافز پاشای والیی ئەرزەرۆم بۆ دەرسەعات لە ١٢٣٤/B/٢٥ (١٨١٩/٥/٢٠).

٥١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 496 G. No: 24341

٥٢) لەم سەردەمەدا گوندی ئالاکۆیە. دەکەوێتە رۆژئاوای وان و گرێدراوی ناوەندی شارە.

٥٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No: 47924 راپۆرتی سەرت مەحموود پاشا لە ١٢٣٤/L/١٩ (١٨١٩/٨/١١).

٥٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 750 G. No: 35443 راپۆرتی حافز پاشای والیی ئەرزەرۆم لە ١٢٣٤/L/٢٠ (١٨١٩/٨/١٢).

٥٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1227 G. No: 47927 راپۆرتی سەرت مەحموود پاشا سەبارەت بەو بابەتە.

٥٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1 G. No: 18

٥٧) بەشی زۆری ئەم عەشیرەتە لەم سەردەمەدا لە ناوچەکانی باکووری دەریاچەی وان دەژی.

٥٨) ناوچەکانی باکووری دەریاچەی وان.

٥٩) لەم سەردەمەدا شارێکی ئێرانە بە هەمان ناوەوە.

٦٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 4 G. No: 105 105-A نامەکانی سەلیم پاشا لە ٢٢ و ١٢٣٤/Za/٢٤ (١٨٢٠/٨/٣١ – ١٨٢٠/٩/٢).

٦١) بەفارقین، یان مەیافارقین ناسراوە. لەم سەردەمەدا قەزای سیلڤانی سەر بە دیاربەکرە.

٦٢) لەبەر ئەوەی زۆرینەی کوردەکان سەر بە مەزهەبی شافیعین، لەو ڕووەوە ناکۆکیی مەزهەبیان لەگەڵ ئێراندا هەبووە. یەکێك لە هۆکارە بنەڕەتییەکانی مەیلی میرەکانی کورد بەلای عوسمانیدا لە سەردەمی یاوزدا سونەبوونی عوسمانییەکان بوو.

٦٣) لەم سەردەمەدا قەزایەکی مووشە بە هەمان ناوەوە و دەکەوێتە دامێنی باکووری چیای سوبحان.

٦٤) لەم سەردەمەدا قەزای بایەزیدی سەر بە پارێزگای ئاگرییە لەسەر سنووری ئێران.

٦٥) لەم سەردەمەدا قەزایەکی وانە بە هەمان ناوەوە و دەکەوێتە کەناری باکووری دەریاچەی وان.

٦٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 4 G. No: 108

٦٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1 G. No: 18/G.

٦٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 4 G. No: 106 104 نامەی والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٣٥/Za/٢٥ (١٨٢٠/٩/٣) و نامەی جێگری والی لە ١٢٣٥/Za/٢٣ (١٨٢٠/٩/١).

٦٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1 G. No: 18 نامەی خەسرەو پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٣٥/Z/٢٥ (١٨٢٠/١٠/٣).

٧٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1 G. No: 18

٧١) زانراوە بەهلول پاشا دواتر سەرلەنوێ بۆ بایەزید گەڕاوەتەوە.

٧٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 817 G. No: 37302/L و
BOA. FON KODU: HAT D. No: 817 G. No: 37302/L ڕاپۆرتەکانی عوسمان پاشا لە ١٢٣٧/M/١ (١٨٢١/٩/٢٨).

*) لەم سەردەمەدا قەزای ڤارتۆیە.

٧٣) BOA. FON KODU: HAT D. No:819 G. No: 37340/M و
BOA. FON KODU: HAT D. No: 819 G. No: 37340/N ڕاپۆرتەکانی عەبدولڕەحمان بەگی میری خنس لە ١٢٣٧/M/١٩ (١٨٢١/١٠/١٦).

٧٤) BOA. FON KODU: HAT D. No:819 G. No: 37340/L ڕاپۆرتەکانی عەبدولڕەحمان بەگی میری خنس لە ١٢٣٧/M/٢٣ (١٨٢١/١٠/٢٠).

٧٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 821 G. No: 37383/B ڕاپۆرتەکانی فەرماندەی سەربازی ڕەوف پاشا لە ١٢٣٧/B/١٩ (١٨٢٢/٤/٢٢) و BOA. FON KODU: HAT D. No:824 G. No: 37400/A لە ١٢٣٧/S/١٢.

٧٦) دەقەرێکە کوردەکان بە "محەمەدی" ناوی دەبەن و "خۆشاب" ناوەندێتی.

پەراوێزەکانی بەشی ٢

77) بۆ وردەکارییەکانی پەیوەندیی نێوان میرنشینەکانی مویکویس–هەکاری لە سەردەمی زوودا بڕوانە: شەرەفخان، شەرەفنامە، ل III، بەشی IV، وەرگێڕانی بۆ تورکی: محەمەد ئەمین بۆزئەرسەلان، وەشانخانەی حەساد.

٧٨) بڕوانە: شەرەفخان، شەرەفنامە، ل III، بەشی IV.

٧٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 801 G. No: 37091

٨٠) لەو عەشیرەتە کوردییانەیە کە لەم سەردەمەدا لە تورکیا و ئێران دەژین.

٨١) یەکێکە لە عەشیرەتە گەورەکانی کورد و لەم سەردەمەدا نزیکەی ١٢ قۆڵی هەیە و لە تورکیا دەژی.

٨٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 812 G. No: 37250/B

٨٣) لەم سەردەمەدا ناوەندی قەزای گەڤاشی سەر بە پارێزگای وانە.

٨٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 812 G. No: 373250/E,

BOA. FON KODU: HAT D. No: 812 G. No: 373250/B وەرگێڕدراوی نامەکە بۆ زمانی عوسمانی لە ١٢٤١/S/١٥ (١٨٢٥/٩/٢٨).

٨٥) بە واتای "ئێرانیبوون" بەکار دەهێندرێت.

٨٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 801 G. No: 37091

٨٧) ناوچەی چاڵدێرانی وانە و بە ئابەخ ناسراوە.

٨٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 768 G. No: 36159 ڕاپۆرتی غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٤٣/Ra/١ (١٨٢٧/٩/٢٣).

٨٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 801 G. No: 37091

٩٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 714 G. No: 34100

٩١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 768 G. No: 36159 نامەی غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٤٣/Ca/٢٣ (١٨٢٧/١٢/١٣).

٩٢) ئەم قەڵایە تا ئەم سەردەمەش ماوە. ناوی "خۆشاب – خۆش ئاو" کراوە بە تورکی و ئێستا ئەو ناوچەیە بە "گویزەلسوو" ناو دەبرێت. ناوچەی گویزەلسوو و قەڵای خۆشاب دەکەونە سەر شارێگای وان.

٩٣) ناوی "مەحموودی" هیچ پەیوەندی نییە بە مەحموود خانەوە کە دواتر دەستی بەسەر دەڤەرەکەدا گرت. بەپێی شەرەفنامە، ئەو میرنشینە ناوی خۆی لە شێخ مەحموودی دامەزرێنەرییەوە وەرگرتووە. قەڵای خۆشاب مەڵبەندی ئەو عەشیرەت و دەڤەرە بوو کە لای کوردەکان بە مەحموودی ناسرابوو.

٩٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 733 G. No: 34800 نامەی غالیب پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٤٣/R/٢٣ (١٨٢٧/١١/١٣).

٩٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204/G.

٩٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204

٩٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204

٩٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 34204/G.
BOA. FON KODU: HAT D. No: 770 G. No: 36176
BOA. FON KODU: HAT D. No: 714 G. No: 34100

٩٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 714 G. No: 34100 ڕاپۆرتی ڕۆژی ١٢٤٤/N/٤

١٠٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204/I.

١٠١) لەم سەردەمەدا قەزای باشقەڵای سەر بە پارێزگای وانە.

١٠٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204/G. ڕاپۆرتی ئەسەد پاشای والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٤٧/M/١٩.

١٠٣) لەوانەیە ئەو ناوچەیە بێت کە ئەمڕۆ بە زەرێناخ ناسراوە. دەکەوێتە ڕۆژئاوای خۆشاب و قەڵایەکیشی هەیە.

١٠٤) تەیموور پاشای وانییە. لە هەندێك لە بەڵگەنامەکاندا بە دەمیر پاشا ناو دەبرێت.

١٠٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1047 G. No: 43212/C.

BOA. FON KODU: HAT D. No: 1047 G. No: 43065

١٠٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1040 G. No: 43065/A. ڕاپۆرتی ئەمین پاشا لە ١٢٤٦/R/٢٧ (١٨٣٠/١٠/١٤). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٠١.

١٠٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1047 G. No: 43121/H.

١٠٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204/N. ڕاپۆرتی ئەسەد پاشا لە ١٢٤٦/Z/٢٩ (١٨٣١/٦/١٠).

١٠٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204/G. ڕاپۆرتی ئەسەد پاشا لە ١٢٤٧/M/١٩ (١٨٣١/٦/٣٠).

١١٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 810 G. No: 37204/G. ڕاپۆرتی ئەسەد پاشا لە ١٢٤٧/M/١٩ (١٨٣١/٦/٣٠).

پەراوێزەکانی بەشی ٣

١١١) بۆ زانیاریی زیاتر سەبارەت بە یاخیبوونی میسر بڕوانە: پرۆفیسۆر دکتۆر فاخیر ئەرمائۆغلۆ، مێژووی سیاسیی سەدەی نۆزدەیەم (١٧٨٩–١٩١٤)، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای مێژووی تورك ٢٠٠٣، ئەنقەرە، ل ١٩٣–٢١٩ (بە زمانی تورکی).

١١٢) مافی کۆکردنەوەی باج لە هەرێمەکە.

١١٣) لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا بە میری ڕەواندووز، محەمەد بەگی ڕەواندوزی و پاش وەرگرتنی ناسناوی پاشایەتی بە محەمەد پاشای ڕەواندوز ناو دەبرێت. لەبەر ئەوەی چاوێکی کوێر بووە، بە میر محەمەدی کۆرە–ش ناسراوە.

١١٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22342

BOA. FON KODU: HAT D. No: 395 G. No: 20874/D.

١١٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22342/E.

١١٦) دەڤەری بادینانە. دەکەوێتە باکووری دەڤەری سۆران و باشووری دەڤەری هەکاری.

١١٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22346/B. ڕاپۆرتی ڕۆژی ١٢٥٠/L/٢٧ (١٨٣٥/٢/٢٥). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٠٢.

١١٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22346/C. ڕاپۆرتی ١٢٥٠/Z/٤ (١٨٣٥/٣/٤).

(١١٩ BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22342/E. راپـۆرتی والیـی بەغدا لـە ١٢٥٠/Y/٢٧ (١٨٣٥/٤/٢٦).

(١٢٠ BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22346/B. راپـۆرتی ١٢٥٠/L/٢٧ (١٨٣٥/٢/٢٥).

(١٢١ BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22317/D.

(١٢٢ بۆ ناوهێنانی سوڵتان بەکار دەهێندرێت.

(١٢٣ BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22317/B-C راپـۆرتی ١٢٥٠/Z/١ (١٨٣٥/٣/٣١).

(١٢٤ ناوی ئەو سوپا رێکخراوەیـە کـە سـوڵتان مـەحموودی دووەم لـە دوای هەڵوەشـانەوەی هێزی یەنیچەرەکان دایمەزراند.

(١٢٥ لە ناو کورددا وەک میر سێقدین، یان میر سەیفەدین ناسراوە. ئـامۆزای بـەدرخان بـەگ و باوکی ئێزدین شێر بەگ بوو. دواتر پاش ئەوەی لەلایەن ڕەشید پاشاوە جزیـرە لـە ژێـر دەسـتی مـیر محەمـەدی ڕەواندوزی دەرهێنـدرا، سـەیفەدین بـەگ بـۆ بەغـدا هـەڵهات و دەسەڵاتەکانی دران بە بەدرخان بەگ.

(١٢٦ BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22346/I-G.

(١٢٧ BOA. FON KODU: HAT D. No: 376 G. No: 20474/B. نامەی ڕەشـید پاشـا لـەو ١٢٥١/S/٢٨ (١٨٣٥/٦/٢٥).

(١٢٨ BOA. FON KODU: HAT D. No: 337 G. No: 20477/L.

BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22346/K.

(١٢٩ BOA. FON KODU: HAT D. No: 444 G. No: 22256

(١٣٠ BOA. FON KODU: HAT D. No: 447 G. No: 22311/A.

(١٣١ BOA. FON KODU: HAT D. No: 450 G. No: 22347/B. نامـەی ١٢٥١/R/١٧ (١٨٣٥/٨/١٢).

(١٣٢ BOA. FON KODU: HAT D. No: 447 G. No: 22311/A. نامـەی ١٢٥٢/B/١٠ (١٨٣٥/١١/١) کە بۆ دەرسەعادەت نووسراوە. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣.

(١٣٣ ڕەشید پاشا وشـەی "لـەعین"ی بـۆ کـوردە ئێزیدییـەکان بـەکار هێنـاوە. "ئـەکراد" لـە زمانی عەرەبیدا کۆی کوردە.

(١٣٤ "ئولوفە" ئەو مووچەیە بوو کە دەدرا بە سەربازانی بە پارە بەکرێگیراو.

(١٣٥ ئەم وشەیە بۆ پەسەندکردنی داوای لێبووردن بەکار هێندراوە.

(١٣٦ وەک دەردەکـەوێت کوردەکـانی دیاربـەکر و مـووش هاوکـاریی زۆریـان کـردووە لـە هێرشەکانی ڕەشید پاشادا بۆ سەر کوردە ئێزدییەکانی گارزان.

١٣٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 377 G. No: 20477-H.

١٣٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 377 G. No: 20477-H. ڕاپۆرتی ڕەشید پاشا لە ١٢٥٢/L/٢٦ (١٨٣٦/٢/١٤).

١٣٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 376 G. No: 20475-B.

١٤٠) لەم سەردەمەدا قەزای سیلڤانی سەر بە دیاربەکرە. (مەیا فارقین) یان فارقین کە ناوی کۆنی ناوچەکەیە) لە ناوی ئەو عەشیرەتە کوردەوە هاتووە.

١٤١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 288 G. No: 17298-I.

١٤٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 288 G. No: 17298-I.

١٤٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 288 G. No: 17298/G. نامەی ڕەشید پاشا لە ١٢٥٢/M/٢١ (١٨٣٦/٥/٧). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤.

١٤٤) عەرەبییە و بە کوردی واتای "شێخمان هات!" دەگەیەنێت.

١٤٥) کرمانجیی سەروو و بە کرمانجیی خواروو واتای "شێخمان هات!" دەگەیەنێت.

١٤٦) مەبەست لە محەمەد (پاشا)ی میری ڕەواندوزە.

١٤٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 48 G. No: 1229 نامەی والیی ئەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشا لە ١٢٥٩/L/١٢ (١٨٤٣/١١/٥).

١٤٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 48 G. No: 1229 نامەی والیی بەغدا عەلی پاشا لە ١٢٥٩/L/٩ (١٨٤٣/١١/٢).

١٤٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22322

١٥٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1323 G. No: 51651-A نامەی والیی موسڵ محەمەد پاشا لە ١٢٥٢/Ş/٢٥ (١٨٣٦/١٢/٤).

١٥١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22322-A نامەی والیی بەغدا لە ١٢٥٢/L/١٣ (١٨٣٧/١/٢٠).

١٥٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 446 G. No: 22305-A.

١٥٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 396 G. No: 20881/A.

١٥٤) عوسمانییەکان ناوی "مەحمەد"یان لەبری ناوی "موحەمەد" بۆ میری سۆران بەکار هێناوە.

١٥٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 446 G. No: 22305-A. نامەی والیی بەغدا لە ١٢٥٣/Ra/١٣ (١٨٣٧/٦/١٧).

١٥٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 526 G. No: 25813

١٥٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1344 G. No: 52525 ڕاپۆرتی تایبەت بە فەریق مەحمەد پاشا (میر موحەمەد).

١٥٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 1343 G. No: 52510 نامەی موتەسەڕیفی ئەماسیا محەمەد شاکیر بەگ لە ١٢٥٣/R/٨ (١٨٣٧/٧/١١).

١٥٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 446 G. No: 22305 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥.

١٦٠) بە واتای "کۆچکردوو" دێت.

١٦١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 396 G. No: 22886/B.

١٦٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 373 G. No: 20404-A نامەی حافز پاشا بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٢/Za/٣ (١٨٣٧/٢/٩).

١٦٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22332-A

BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22340/B نامەکانی حافز پاشا بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٣/Ra/١٣ (١٨٣٧/٦/١٧) و لە ١٢٥٣/R/٧ (١٨٣٧/٧/١٠).

١٦٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22332 ڕاپۆرتی تایبەت بەو بابەتە بۆ دەرسەعادەت. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٦.

١٦٥) مارشاڵی ئەڵمان هێلموت فۆن مۆلتکە کە لەم شەڕانەدا بەشداریی کردووە، زانیاریی گرنگی سەبارەت بەم بابەتە خستووەتە ڕوو. بڕوانە: نامەکانی مۆلتکە لە تورکیاوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕەمزی، ئیستانبوڵ–١٩٩٩، ل ٢١٩ (بە زمانی تورکی).

١٦٦) بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٨–٢٤٢

١٦٧) شاری ئامێدی بە ناوەندی دەڤەری بادینان دادەنرێت. ئیسماعیل پاشا لە میرەکانی ئامێدی بوو و وەک میرە کوردەکانی تری بابان و سۆران لە باشوور لە دەوڵەتی عوسمانییەوە ناوونیشانی پاشای وەرگرتبوو.

١٦٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22343/A.

١٦٩) ئەو سەعید بەگەی کە موتەسەلیمی دیاربەکر بە بەگی پێشووی جزیرە ناوی دەبات، بەگی جزیرە نییە و لەوانەیە ئەو سەعید بەگە بێت کە لەگەڵ مانگی مایسی ساڵی ١٨٣٨دا بە هاوکاری بەدرخان بەگ لەلایەن سوپای عوسمانییەوە دەستگیر کرا. بەڵام وا دیارە لە بەگەکانی ناوچەی جزیرەیە.

١٧٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22339/B-D نامەی موتەسەلیمی دیاربەکر لە ١٢٥٢/N/١٣ (١٨٣٦/١٢/٢٢). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٧.

١٧١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 513 G. No: 25101

١٧٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 521 G. No: 25456/D نامەی حافز پاشا لە ١٢٥٣/M/١ (١٨٣٧/٤/٧).

١٧٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 380 G. No: 20558 نامەی حافز پاشا لە ١٢٥٣/Za/٢٥ (١٨٣٨/٢/٢٠).

١٧٤) لەم سەردەمەدا شارێکە بەهەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق.

١٧٥) ئەم عەشیرەتە لەم سەردەمەدا لە دەڤەری هەکاری لە تورکیا و لە هەرێمی کوردستانی عێراق نیشتەجێیە.

١٧٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 381 G. No: 20579/E نامەی لەلایەن سەعدوڵڵا ئەفەندییەوە مۆرکراو لە ١٢٥٤/C/٢١ (١٨٣٨/٩/١١).

١٧٧) کورد بە "هەولێر" ناوی دەبەن و لەم سەردەمەدا پایتەختی هەرێمی کوردستانی عێراقە.

١٧٨) لەم سەردەمەدا شارێکە بەهەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق.

١٧٩) لەم سەردەمەدا شارێکە بەهەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق.

١٨٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 396 G. No: 20886/B.

١٨١) لەم سەردەمەدا بەناوی فەرمی قەزای شەمدینلیی سەر بە هەکارییە.

١٨٢) لەم سەردەمەدا بەناوی فەرمی قەزای چوکوورجای سەر بە هەکارییە. "چوکوور"ی تورکی بە کوردی واتای "چاڵ" دەگەیەنێت.

١٨٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 473 G. No: 23133

BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22343/A

BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22343

١٨٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 379 G. No: 20522/I.

BOA. FON KODU: HAT D. No: 379 G. No: 20522/B.

١٨٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22383

١٨٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22383/B.

١٨٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22383 ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Ra/١٣ (١٨٣٨/٦/٦). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٨.

١٨٨) سەیفەدین بەگ باوکی ئەو ئێزدین شێر بەگەیە کە لە بەرخودانی ساڵی ١٨٤٧دا ناپاکیی لە بەدرخان بەگ کرد.

١٨٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22324 وتەکانی ئەمین پاشای مووشی.

١٩٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22324/B. نامەی عوسمان نووری پاشا بۆ والیی سیواس حافز پاشا لە ١٢٥٤/C/٢٤ (١٨٣٨/٩/١٨).

١٩١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22387 ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Za/٢٥ (١٨٣٩/٢/١٠) کە دوای هێنانی مەحموود خان نووسیوویەتی و تیایدا داوا دەکات لە پای ڕەنج بەکاربردنیان لەو کارەدا خەڵات بدرێت بە ئیسحاق پاشا و پیاوەکانی و نوورڵڵا بەگ و ئێزدین شێر بەگ.

١٩٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335/B. ڕاپۆرتی عوسمان پاشا لە ١٢٥٤/C/٢٨ (١٨٣٨/٩/١٨).

١٩٣) لەم سەردەمەدا بەناوی فەرمی ناوەندی قەزای گەڤاشی سەر بە پارێزگای وانە.

١٩٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335/B.

١٩٥) ئەمین پاشای مووشی کە لە هەرێمەکە هەمیشە پابەندی دەوڵەت بوو، ساڵی ١٨٤٨ ئەویش بۆ ڤیدین دوور خرایەوە. بڕوانە:
BOA. FON KODU: I.DH D. No: 7 G. No: 298

١٩٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22324.

١٩٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335-D. ڕاپۆرتی حافز پاشا لە ١٢٥٤/N/٣ (١٨٣٨/١١/٢١).

١٩٨) ئەو گوندانەی پاشا ناویان دەبات، شیمانەی ئەوە لە ناوچەکانی باشووری مویکویس بووبن و لە ڕاستیدا خاکی میرنشینی کۆنی مویکویس بوو. میرەکانی مویکویس پاش بەدەستهێنانی سەربەخۆیی لای باشوورەوە لە سنوورە کۆنەکانی خۆیان دەرنەچوون.

١٩٩) ئەو بابەتەی کە پاشا بە "بابەتێکی تر" ئاماژەی بۆ دەکات، پێ دەچێت سەبارەت بە ئامادەکارییەکانی شەڕی نیزیپ بێت کە ماوەیەک دواتر لە نێوان سوپای عوسمانی و هێزەکانی والیی میسردا قەوما. میرئالای بەدرخان بەگ بە هێزەکانی خۆیەوە لە ڕیزەکانی سوپای عوسمانیدا لەو شەڕەدا بەشداری کرد.

٢٠٠) پێ دەچێت لەم سەردەمەدا شوێنێك بێت لە قەزای ئەدرەمیت.

٢٠١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22316-A.

٢٠٢) بەپێی قسە، عوسمان نووری پاشا لە ئەسکیشەهر پێشوازی لە مەحموود خان کردووە.

٢٠٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335

٢٠٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335-C ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Ş/٢١ (١٨٣٨/١١/٩). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٩.

٢٠٥) هەندێك جار لە نووسراوەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا "ئومەرای عەشایەر" لەبری "میرە کوردەکان" بەکار هێندراوە. زۆربەی کات هەردوو دەستەواژەی عەشیرەت و کورد لە ئاستێکی یەکساندا بەکار هێندراون.

٢٠٦) برای مەحموود خانە و بە میر سێڤدین ناسراوە. پێویستە لەگەڵ سەیفەدین بەگی جزیرەبیدا تێکەڵ نەکرێت.

٢٠٧) ئەوەندەی زانراوە، مەحموود خان برایەکی نەبووە بەناوی ئەدهەم بەگ. خان شەش برای هەبووە و ناوەکانیان زانراوە. ئەوانیش عەبدالڵ خان، عەبدولڕەزاق بەگ، میر سەیفەدین، میر شەمدین، دەرویش بەگ و سەلیم بەگ بوون. لە بەڵگەنامەکاندا تەنیا

ناوی سەلیم بەگ بەرچاو ناکەوێت. پێ دەچێت مەبەست لەو ناوە (ئەدهەم) سەلیم بەگ بێت.

٢٠٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 2233-A ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Za/١٧ (١٨٣٩/٢/٢).

٢٠٩) تەنیا بۆ دیوی ئێران ١١٣٠٠ سەر مەڕ ئاودیو کرا. ئەوەش بۆ ڕاپۆرتەکە زیاد کراوە کە ئیسحاق پاشا ٢٧٠٠ سەر مەڕی بە ئاڵفی تەواوەوە وەک ئەمانەت بەسەر گوندەکاندا دابەش کردووە بۆ ئەوەی بەسەرچوونی وەرزی زستان بەخێو بکرێن.

٢١٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22386 ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Za/٢٥ (١٨٣٩/٢/١٠).

٢١١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22386 ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Za/٢٥ (١٨٣٩/٢/١٠).

٢١٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22384

BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22385

٢١٣) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335/A. نامەی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/N/٣ (١٨٣٨/١١/٢١). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٠.

٢١٤) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335

٢١٥) BOA. FON KODU: HAT D. No: 452 G. No: 22387

BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22316

BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22316/A.

٢١٦) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22324

٢١٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 223335

٢١٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335-D.

BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22335

٢١٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 449 G. No: 22344 ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە ١٢٥٤/Za/٢٥ (١٨٥٩/٢/١٠). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١١.

٢٢٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22316 – 22316-A.

٢٢١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22316-A.

٢٢٢) BOA. FON KODU: HAT D. No: 448 G. No: 22316

بەڵگەنامەکانی بەشی ٤

٢٢٣) بۆ وردەکارییەکانی شەڕی نیزیپ بڕوانە: مارشال هیلموت فۆن مۆلتکە. نامەکانی مۆلتکە لە تورکیاوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕەمزی، ئیستانبوڵ–١٩٩٩، (بە زمانی تورکی).

٢٢٤) بڕوانە: پرۆفیسۆر دکتۆر فاخیر ئارمائۆغلۆ، هەمانی سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣–٢١٩ (بە زمانی تورکی).

٢٢٥) بۆ نموونە، مەحموود خان کاتێك لە دواییین بەرخوداندا خۆی بەدەستەوە دا، ڕاوێژکاری خۆی ئاران ئەفەندیی ئەرمەنی و دوو کەسایەتیی ئەرمەنیی ناوداری دەڤەری وانی لەگەڵدا بوو.

٢٢٦) بەرچاوترین نموونەی ئەمەش بەدرخان بەگ کە خاکی لە مێژینەی لە نێوان ویلایەتەکانی موسڵ و دیاربەکرا دابەش کرا، بەو هۆیەوە ئارەزووی چووە سەر بەرخودان.

٢٢٧) BOA. FON KODU: HAT D. No: 48 G. No: 122423 و ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا" لە ١٢٥٧/Za/٢٤ و ١٢٥٧/Ca/٢٩.

٢٢٨) BOA. FON KODU: HAT D. No: 48 G. No: 22316 نامەی ١٢٥٧/Ca/٢٩ (١٨٤١/٧/١٩).

٢٢٩) BOA. FON KODU: HAT D. No: 48 G. No: 122423 و نامەکانی ٢٣ و ١٢٥٧/Za/٢٥ (٥ و ١٨٤٢/١/٧).

٢٣٠) BOA. FON KODU: HAT D. No: 48 G. No: 122423 و نامەکانی ٢٣ و ١٢٥٧/Za/٢٥ (٥ و ١٨٤٢/١/٧).

٢٣١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 48 G. No: 122423 و نامەکانی ٢٣ و ١٢٥٧/Za/٢٥ (٥ و ١٨٤٢/١/٧).

٢٣٢) لە زمانی عوسمانیدا بە واتای خراپ و دزێو دێت.

٢٣٣) یەکینە ڕێکخراوەکانی سوپای عوسمانی.

٢٣٤) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 22 G. No: 350 ڕاپۆرتی حافز محەمەد پاشا لە ١٢٥٦/Za/١٣ (١٨٤١/٢/٥).

٢٣٥) عەشیرەتێکی کوردی نیشتەجێی ناوچەی بایەزیدیە.

٢٣٦) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 32 G. No: 547 ڕاپۆرتی خەلیل کەمال پاشا لە ١٢٥٧/Za/٢٧ (١٨٤٢/١/٩).

٢٣٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 48 G. No: 1229 نامەی والیی ئەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشا لە ١٢٥٩/L/١٢ (١٨٤٣/١١/٥) و نامەی والیی بەغدا عەلی پاشا لە ١٢٥٩/L/٩ (١٨٤٣/١١/٢).

٢٣٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 48 G. No: 1229 راپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" بۆ دەرسەعادەت سەبارەت بەو بابەتە.

٢٣٩) BOA. FON KODU: HAT. D. No: 48 G. No: 1224 راپۆرتی خەلیل کەمال پاشا لە ١٢٥٧/Za/٢٥ (١٨٤٢/١/٧).

٢٤٠) بڕوانە وتەنامەی مەحموود خان لە مووشیرییەتی زەبتیە (١٢٦٣ی کۆچی).

٢٤١) BOA. FON KODU: HAT D. No: 48 G. No: 1224

٢٤٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی بەدرخان بەگ بۆ والیی دیاربەکر لە ١٢٥٨/Ra/٩ (١٨٤٢/٤/٢٠).

٢٤٣) بەدرخان بەگ مەبەستی والییەکانی دیاربەکر و موسڵ و ئەرزەڕۆم بووە.

٢٤٤) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی دیاربەر بۆ بەدرخان بەگ لە ١٢٥٨/Ra/٢٧ (١٨٤٢/٥/٨).

٢٤٥) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی دووەمی بەدرخان بەگ بۆ والیی دیاربەکر لە ١٢٥٨/Ra/٩ (١٨٤٢/٤/٢٠). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٢.

٢٤٦) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی دووەمی والیی دیاربەکر بۆ بەدرخان بەگ لە ١٢٥٨/Ra/٢٧ (١٨٤٢/٥/٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٣.

٢٤٧) ئەم دەستەواژەیە بە واتای لێبوردن دێت لە ئەگەری خۆبەدەستەوەداندا.

٢٤٨) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی دیاربەکر سەبارەت بەهەمان مەسەلە بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٨/R/٢٩ (١٨٤٢/٦/٩).

٢٤٩) بڕوانە: سینان هاکان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦. بۆچوونێکی وا هەیە ئەم مەسەلەیە لە ساڵانی سەرەتای مەحموود خاندا ڕووی دابێت، بەڵام ئێستا لەبەر ڕۆشناییی بەڵگەنامە نوێیەکاندا ئاشکرا دەبێت کە لە ساڵی ١٨٤٢دا ڕووی داوە.

٢٥٠) بەگایەتیی مەحموودی لە ناوەندی خۆشاب و عەشیرەتی مەحموودی لە هەرێمەکە بە "محەمدی" واتا موحەمەدی ناو دەبرێن.

٢٥١) ئالیخانی جازێ یەکێک بوو لە فەرماندەکانی عەبدالڵ خان لەو شەڕەدا. ناوبراو باوکی سمکۆ خانی شکاکە.

٢٥٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی دیاربەکر بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٨/Ra/١١ (١٨٤٢/٤/٢٢).

٢٥٣) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی دیاربەکر بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٨/Ra/١١ (١٨٤٢/٤/٢٢) و راپۆرتی "مەجلیسی ڤالا".

٢٥٤) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی دیاربەکر بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٨/Ra/١١ (١٨٤٢/٤/٢٢).

٢٥٥) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی موسڵ بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٨/Ra/١٥ (١٨٤٢/٤/٢٦).

٢٥٦) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 177 G. No: 9630

٢٥٧) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەکانی ئیسماعیل پاشا بۆ هەندێك لە کەسایەتییە لە پێشەکانی کورد. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٤. نامەی بە فارسی نووسراوی ئیسماعیل پاشا بۆ ڕەسوڵ بەگی بۆ مێر محەمەدی مێری کۆچکردووی ڕەواندوز.

٢٥٨) پێ دەچێت شێخ تەهای باوکی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری بێت.

٢٥٩) چاڵ، لەم سەردەمەدا قەزای چوکورجای سەر بە هەکارییە.

٢٦٠) دەکەوێتە باکووری شاری موسڵ.

٢٦١) لەم سەردەمە شارێکە بەهەمان ناوەوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق و دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی دهۆکەوە.

٢٦٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی فارسیی ئیسماعیل پاشا بۆ شێخ نوورەدین.

٢٦٣) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی فارسیی ئیسماعیل پاشا بۆ شێخ تەها.

٢٦٤) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەکانی ڕەسوڵ پاشا و نوورڵڵا بەگ.

٢٦٥) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا".

٢٦٦) ئەم دەستەواژەیە لە زمانی عوسمانیدا بۆ کەسێی مایەی متمانە پێکردن بەکار دەهێندرێت.

٢٦٧) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 نامەی والیی دیاربەکر بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٥٨/Ra/١١ (١٨٤٢/٤/٢٢) و ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا".

٢٦٨) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 39 G. No: 729 ڕاپۆرتێکی تری "مەجلیسی ڤالا".

٢٦٩) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 44 G. No: 825

٢٧٠) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 44 G. No: 825 ڕاپۆرتی نەجیب پاشا لە ١٢٥٨/N/٣ (١٨٤٢/١٠/٨).

٢٧١) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 44 G. No: 825 ڕاپۆرتی نەجیب پاشا لە ١٢٥٨/N/٣ (١٨٤٢/١٠/٨).

٢٧٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 44 G. No: 825 ڕاپۆرتی نەجیب پاشا لە ١٢٥٨/N/١١ (١٨٤٢/١٠/١٦).

٢٧٣) BOA. FON KODU: A.MKT. D. No: 14 G. No: 52-11 & D. No: 25 G. No: 13.

پەراوێزەکانی بەشی ٥

٢٧٤) هـەمان ئـەو ناوانـە لـەم سەردەمەشدا لـە هـەکاری بـەکار دەهێنـدرێن. ئـەو دۆڵـەی لـە هەکارییەوە بەرەو چاڵ (چوکوورجا) دەکشێت، لای چەپی ناوچەی تیاری و لای ڕاسـتی ناوچەی تخوبییە.

٢٧٥) پێ دەچێت ناوی چیای جیلۆ لە هەکاری لە ناوی ئەو عەشیرەتەوە هاتبێت.

٢٧٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229

٢٧٧) وشەی "ئاشیت" یان "ئاشوت" لە زاراوەی کرمانجیی سەروودا واتای "هەرەسی بـەفر" و بە تورکی "چغ"ە. ناویی فەرمیی ناوچەکە لـەم سـەردەمەدا "چـغلی" لـەو وشـەیەوە دێت. ناوچەی چغلی دەکەوێتە باشووری ڕێگای هەکاری بەرەو شیرناخ.

٢٧٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 نامـەی والیـی بەغـدا عـەلی پاشا لە ١٢٥٩/L/٩ (١٨٤٣/١١/٢).

٢٧٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 ڕاپۆرتی جۆراوجۆر و نامـەی والیی بەغدا عەلی پاشا لە ١٢٥٩/L/٩ (١٨٤٣/١١/٢).

٢٨٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 ڕاپـۆرتی والیـی موسـڵ محەمەد پاشا لە ١٢٥٩/N/١٥ (١٨٤٣/١٠/٩).

٢٨١) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 ڕاپـۆرتی بـەدرخان بـەگ لـە ١٢٥٩/N/١٥ (١٨٤٣/١٠/٩).

٢٨٢) لەم سەردەمەدا شوێنێکی نیشتەجێبوونە بەهەمان ناوەوە.

٢٨٣) ناوچەی دەوروبەری زێی بۆتان کە لە باکووری جزیرەوە تا مویکویس درێژ دەبێتەوە.

٢٨٤) لەم سەردەمەدا قەزای ناوەندی پارێزگای شیرناخ و لە ناو کورددا بە حاجی بەیری نـاو دەبرێت.

٢٨٥) مەبەست لە هاوکاری بەدرخان بەگە لە دوورخستنەوەی مەحمود خاندا لە ساڵی ١٨٣٨ و هەوڵەکانیەتی بۆ پاشگەزکردنەوەی خان لە بەرخودان لە ساڵی ١٨٤٢.

٢٨٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 نامـەی والیـی بەغـدا عـەلی پاشا لە ١٢٥٩/L/٩ (١٨٤٣/١١/٢).

٢٨٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 نامـەی والیـی ئـەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشا لە ١٢٥٩/L/١٢ (١٨٤٣/١١/٥).

٢٨٨) ئەوانەی کە خەلیل کەمال پاشا بە تەرەف ناویان دەبـات، بـێ هـیچ گومانێـک ئینگلیـز و ئەمەریکییەکانن.

٢٨٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 نامـەی والیـی ئـەرزەڕۆم خەلیل کەمال پاشا لە ١٢٥٩/L/١٢ (١٨٤٣/١١/٥).

٢٩٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 نامەی والیی موسڵ محەمەد پاشا لە ١٢٥٩/L/١٥ (١٨٤٣/١١/٨).

٢٩١) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا" لە دەرسەعادەت سەبارەت بەو بابەتانە.

٢٩٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا" لە دەرسەعادەت سەبارەت بەو بابەتانە.

٢٩٣) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 48 G. No: 1229 ڕاپۆرتی ١٢٦٠/Ra/٥ (١٨٤٤/٣/٢٤).

٢٩٤) BOA. FON KODU: HR.MKT. D. No: 2 G. No: 29 ڕاپۆرتی ١٢٦٠/S/٩ (١٨٤٤/٢/٢٨).

٢٩٥) BOA. FON KODU: HR.MKT. UM D. No: 549 G. No: 49

٢٩٦) BOA. FON KODU: I.DH D. No: 105 G. No: 5311 نامەی والیی موسڵ محەمەد پاشا لە ١٢٦١/C/١١ (١٨٤٥/٦/١٦) و ڕاپۆرتەکانی تر. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٥.

٢٩٧) بە دەمیر پاشاش ناسراوە.

٢٩٨) BOA. FON KODU: A.MKT.HM. D No:1 G. No:75 ڕاپۆرتی ئەسەد نووری پاشا لە ١٢٦١/C/٢٣ (١٨٤٥/٦/٢٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٦.

٢٩٩) یەکینە ڕێکخراوەکانی سوپای عوسمانی.

٣٠٠) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 6 G. No: 80

٣٠١) یەکێك بوو لە بەگنشینە گەورەکانی سەردەمی عوسمانی. لەم سەردەمەدا قەزای هیزانی سەر بلە بتلیسە. ناوەندی کۆنی هیزان لەم سەردەمەدا گوندێکە چەند کییۆمەترێك لە ناوەندی قەزای هیزانی ئەم سەردەمەوە دووری و دەکەوێتە سەر ڕێگای مویکویس. بەشێك لە شووراکانی قەڵاکە هێشتا بەپێوە ماون.

٣٠٢) مەحموود خان زاوای بەگی پێشووی هێزان موراد بەگ (باوکی خالید بەگ) بوو. بەناوبانگترین میری هیزان "خالید بەگ میرێ کەبیر – میری گەورە" بووە. پاشان عەبدوڵا بەگ و موراد بەگ بەدوای یەکدا جێی ئەویان گرتووەتەوە. پاشان خالید بەگی هاوپەیمانی مەحموود خان بوو بە میری هیزان. بۆ جیاکردنەوەی ناوی ئەم لە ناوی باپیری گەورەی بە "خالید بەگی بچووك" ناسراوە.

٣٠٣) دەکەوێتە باکووری قەزای هیزان و باشووری دەریاچەی وان. پاش دەستبەسەرداگرتنی وان لەلایەن عوسمانییەکانەوە لە ساڵی ١٥٤٨دا و دوای پێکهێنانی ویلایەتی وان لە پاڵ گەڤاش (کاڤاش) و وەستاندا وەك ناوچەیەکی سەر بە سەنجەقی وان ناوی هاتووە کە ١٠ گوند و کێڵگەیەکی لەسەر بووە. (بڕوانە: پرۆفیسۆری یاریدەدەر ئۆرهان کلج، وان

لـه سـەدەکانی شـازدەیەم و حەڤدەیەمـدا ''١٥٤٨–١٦٤٨''، لـه بڵاوکراوەکـانی سەرۆکایەتیی شارەوانیی وان – ١٩٩٧. ل ١١٦–١٤٣).

٣٠٤) ئاغـاکیس (ئاخـاکیس) هاوسـێی ناوچـەکانی کارکـار و کیـسانی باشـووری ڕۆژهـەڵاتی قارچکانە و سەرەتا سەر بە بەگنشینی سپایەرت بوو، بەڵام پاش ئەوەی میر محەمـەدی میری سپایەرت لە سەردەمی سوڵتان سلێمانی قانوونیدا مرد، ناکۆکی کەوتە نێـوان مـیر شەرەف و سوڵتان ئیبراهیمی کوڕی مـیر محەمـەد، لەبـەر ئـەوە ئاخـاکیس لـە ناوچـەی سپایەرت دابڕدرا و خرایە ژێر دەسەڵاتی میر شەرەف.

٣٠٥) بەگنشینی کیسان (کێسان)، پاش ئـەوەی عوسمانییـەکان لـە سـاڵی ١٥٤٨دا دەسـتیان بەسەر واندا گرت، بەگنشینی کیسان (کێسان) خرایە سنووری بەڕێوەبەرایـەتیی وانـەوە و لەگەڵ مویکـویس، هیـزان، کارکـار و ئاغاکیـسدا سـەنجەقی کێـسانیان پێـک هێنـابوو. سەرەڕای ئەوە لە شەرەفنامەدا هیچ زانیارییەک سـەبارەت بـە بەگـەکانی کێـسان بـەدی ناکرێت و ئەمەش مایەی سەرنجڕاکێشانە. (بڕوانە: پرۆفیسۆری یاریدەدەر ئۆرهان کلـچ، وان لـە سـەدەکانی شـازدەیەم و حەڤدەیەمـدا ''١٥٤٨–١٦٤٨''، لـە بڵاوکراوەکـانی سەرۆکایەتیی شارەوانیی وان – ١٩٩٧. ل ١١٦–١٤٣).

٣٠٦) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 32 G. No: 547

٣٠٧) ناوچـەیەکە لـە باشـووری سـپایەرت و دراوسـێی پەرواریـە. هەرچـەندە لـە ڕووی جوگرافییەوە زیاتر لەگەڵ بۆتاندا گونجاوە، بەڵام هەر لە کۆنەوە سەر بە هیزان دانـراوە و لە ژێر دەسەڵاتی بەگەکانی هیزاندا بووە.

٣٠٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D.No. 51 G. No: 1311

٣٠٩) دەکەوێتە نێوان ناوچەکانی سپایەرت و هیزان و لە باکووری مویکویسە. لەم سەردەمەدا قەڵای سپایەرت لەسەر ڕێگای هیزان–مویکویس (باخچەسەرای) دەبیندرێت. بۆ زانیاریی زیاتر سەبارەت بە ڕابردووی ئەو بەگنشینە بڕوانە: سـەرەفخان، شـەرەفنامە، بەشـی ٤، ل٣.

٣١٠) شـەرەفخانیش بەگـەکانی مویکـویس و هیـزان و سـپایەرت بـە خـزم دادەنێـت. بڕوانـە: شەرەفنامە، سەرباسی: دەسەڵاتدارانی هیزان.

٣١١) سـاڵی ١٢٣٧ی کۆچی مـردووە. گلّکـۆی خـۆی و هاوسـەرەکەی لـە تەنیـشت پاشمـاوەی قەڵای سپایەرتەوەیە لەسەر ڕێگای نێوان هیزان–مویکویس (باخچەسەرای).

٣١٢) شێخ عەبدولڕەحمانی تاغکی کە بە باپیرە گەورەی شێخەکانی نۆرشینی ئەمڕۆی بتلیس و مـووش دادەنرێـت، لـە سـایەی میرئانێتـە خانمـدا لـەو مەدرەسـەیەدا خوێندوویـەتی. ناوێکی تری ناودار کـە لـەو مەدرەسـەیە خوێندوویـەتی، سـەعیدی نەورەسـییە. نـورس یەکێکە لە گوندەکانی سپایەرت.

٣١٣) سەلیم پاشازادەی ئاجارایی کوێر حوسێن بەگە. پێویستە لەگەڵ کوێر حوسێن پاشای حەیدەرانیدا تێکەڵ نەکرێت کە لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیددا ژیاوە.

٣١٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50G. No: 1269 نامەی عەبدالڵ خان لە ١٨٤٧/٥/١٥ بۆ ئەرزەڕۆم.

٣١٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1235 نامەی ئەسەد پاشا لە ١٢٦٢/S/٢٥ (١٨٤٦/٢/٢٢).

٣١٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1235 نامەی ئەسەد پاشا لە هەمان مێژوودا.

٣١٧) ئەسەد پاشا لە نامەیەکی تردا بە مێژووی ١٢٦٢/R/٨ (١٨٤٦/٤/٥) بە پێچەوانەی ئەو قسەیەوە ڕوونی کردووەتەوە کە ئەو گرووپە لە ٣ کەس پێك هاتوون.

٣١٨) لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە ئەردەهانە.

٣١٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1235 نامەی ئەسەد پاشا لە هەمان مێژوودا.

٣٢٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی ئەسەد پاشا لە ١٨٤٧/٥/١٥.

٣٢١) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 دەقی بۆ عوسمانی وەرگێڕدراوی نامەی کۆنسوڵی ڕووس.

٣٢٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1235

٣٢٣) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 13 بڕوانە: نووسراوی دەرسەعادەت بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٢/R/٢٥ (١٨٤٦/٤/٢٢).

٣٢٤) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 13 نووسراوی دەرسەعادەت بۆ سوپای هەمایۆنی ئەنادۆڵ لە ١٢٦٢/C/١٧ (١٨٤٦/٦/١٢).

٣٢٥) لای خەڵکی وان شەریف ئاغا تۆپچووزادەیە. پێویستە لەگەڵ شەریف بەگی مووشدا تێکەڵ نەکرێت.

٣٢٦) بۆ سوڵتان.

٣٢٧) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 48 G. No: 22

٣٢٨) سەردەمانێك ئارتقین و دەوروبەریشی سەر بەو ناوچەیە بوون، بەڵام لەم سەردەمەدا دەکەوێتە سەر کەناری دەریای ڕەش لە ناو خاکی گورجستاندا و هەرێمێکی ئۆتۆنۆمییە و باتوم ناوەندێتی.

٣٢٩) لەم سەردەمەدا ویلایەتێکە بە هەمان ناوەوە لە گورجستان.

٣٣٠) BOA. FON KODU: I.DH D. No: 17 G. No: 781

٣٣١) لەم سەردەمەدا قەزایەکی ئارتقینە.

٣٣٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 18 G. No: 278

٣٣٣) BOA. FON KODU: I.DH D. No: 17 G. No: 781

٣٣٤) BOA. FON KODU: I.DH D. No: 17 G. No: 781

٣٣٥) پێ دەچێت باڵیۆزی ئینگلتەرا بووبێت لە ئیستانبوڵ.

٣٣٦) BOA. FON KODU: A.DVN.MHM. D. No:2/A G. No: 95 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٧.

٣٣٧) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 49 G. No:1235 ڕاپۆرتی کۆنسوڵی ئینگلتەرا لە موسڵ لە ١٨٤٦/٩/١٩. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٨.

٣٣٨) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 55 G. No: 9 ڕاپۆرتی ١٢٦٢/Za/٢٧ (١٨٤٦/١١/١٧).

٣٣٩) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 59 ڕاپۆرتی دەرسەعادەت بۆ والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/١ (١٨٤٧/٥/١٦).

پەراوێزەکانی بەشی ٦

٣٤٠) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 15

٣٤١) BOA. FON KODU: A.MKT. D. No: 56 G. No: 8

٣٤٢) BOA. FON KODU: HR.MKT. D. No: 17 G. No: 41 نامەی والیی ئەرزەڕۆم بۆ دەرسەعادەت و نامەی دەرسەعادەت بۆ والیی ئەرزەڕۆم.

٣٤٣) BOA. FON KODU: I.DH. D. No: 134 G. No: 6877 ڕاپۆرتی والیی ئەرزەڕۆم بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٦٢/Z/١٩ (١٨٤٦/١٢/٨).

٣٤٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50G. No: 1257 ڕاپۆرتی ١٢٥٧/R/٢٠ (١٨٤٧/٤/٦).

٣٤٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1254 نامەی بەدرخان بەگ لە ١٢٦٣/S/٥ (١٨٤٧/١/٢٢). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ١٩.

٣٤٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1254 نامەکانی ئیسماعیل نازم ئەفەندی لە ١٢٦٣/S/١٦ (١٨٤٧/٢/٢).

٣٤٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1254 دەقی ڕێککەوتننامەی بەدرخان بەگ و نازم ئەفەندی.

٣٤٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 49 G. No: 1254 ڕاپۆرتی "مەجلیسی خاصە" لە ١٢٦٣/R/٩ (١٨٤٧/٣/٢٦).

٣٤٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1258 ڕاپۆرتی ١٢٦٣/Ca/٣ (١٨٤٧/٤/١٩).

٣٥٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1258 وێنەی ئەو نامەیەی کە بەدرخان بەگ بۆ ئینگلیزەکانی ناردووە.

٣٥١) مەبەست لە قەڵای ئۆراك (ئەروەخ)ە.

٣٥٢) BOA. FON KODU: A.MKT.MKT. D. No:2 G. No: 103 نامەی عوسمان پاشا بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٦٣/Ca/١٦ (١٨٤٧/٥/٢).

٣٥٣) BOA. FON KODU: A.MKT.MKT. D. No:2 G. No: 103 فەرمانناماەی عوسمان پاشا بۆ فەریق ئەحمەد پاشا لە ١٢٦٣/Ca/٩١٦ (١٨٤٧/٤/٢٥).

٣٥٤) برای موتەسەرپیفی پێشتر کۆچکردووی مووش ئەمین پاشایە. بڕوانە: (BOA. FON KODU: I.MSM. D. No:50 G. No:1266)

٣٥٥) BOA. FON KODU: A.MKT.MKT. D. No:2 G. No: 103 فەرمانی عوسمان پاشا بۆ شەریف بەگ لە ١٢٦٣/Ca/١١ (١٨٤٧/٤/٢٧).

٣٥٦) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No:34 G. No: 609

٣٥٧) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No:98 G. No: 2087 ڕاپۆرتی ١٢٦٣/R/٢٣ (١٨٤٧/٤/٩).

٣٥٨) ئەو نیشانە لە ١٢٦٣/B/١ (١٨٤٧/٦/١٤) لەلایەن سوڵتانەوە پەسەند کرا و یەکلایی کرایەوە.

٣٥٩) BOA. FON KODU: A.MKT.MKT. D. No:2 G. No: 103 نامەکانی عوسمان پاشا بۆ نوورڵڵا بەگ و مەحموود خان لە ١٢٦٣/Ca/١١ (١٨٤٧/٤/٢٧). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٠.

٣٦٠) پلە و نیشان بەخشین.

٣٦١) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 ڕاپۆرتی "مەجلیسی خاصە" لە ١٢٦٣/C/٩ (١٨٤٧/٥/٢٤).

٣٦٢) پێویستە لەگەڵ شەریف بەگی مووشیدا تێکەڵ نەکرێت.

٣٦٣) ناکۆکی لەگەڵدا نەبێت.

٣٦٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 ڕاپۆرتی لەلایەن والیی ئەرزەڕۆم و دەفتەردارای ئەوەوە مۆرکراو لە ١٢٦٣/Ca/٢٣ (١٨٤٧/٥/٩) و ڕاپۆرتی "مەجلیسی خاصە" لە ١٢٦٣/C/٩ (١٨٤٧/٥/٢٤).

٣٦٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 ڕاپۆرتی "مەجلیسی خاصە" لە ١٢٦٣/C/٩١٦ (١٨٤٧/٥/٢٤).

٣٦٦) لە دوای کوێر مستەفا بەگ لەلایەن مەحموود خانەوە وەك بەڕێوەبەری وان دەستنیشان کرا.

هەولێر کتێبخانەی

٣٦٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 ڕاپۆرتی والیی ئەرزەڕۆم و دەفتەردارى ئەو لە ١٢٦٣/C/١٤ (١٨٤٧/٥/٢٩).

٣٦٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی یوزباشی سلێمان ئاغا لە ١٢٦٣/C/٢٥.

٣٦٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی مەحموود خان بۆ عەبدالڵ خان لە ١٢٦٣/Ca/١٥ (١٨٤٧/٥/١). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢١.

٣٧٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عوسمان پاشا بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٦٣/Ca/١٦ (١٨٤٧/٥/٢). نامەی مەحموود خان بۆ حاجی عەبدی کە یەکێك بوو لە پیاوەکانی عەبدالڵ خان. نامەکە بەهەمان مێژووە. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٢.

٣٧١) یەکێکە لە عەشیرەتە کۆچەرە گەورەکانی بۆتان. ئەندامانی ئەم عەشیرەتە وەك پیشەی لە مێژینەیان هاوینانیان لە زۆزانەکانی مویکویس بەسەر دەبرد.

٣٧٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی بەدرخان بەگ بۆ عەبدالڵ خان لە ١٢٦٣/Ca/٢١ (١٨٤٧/٥/٧). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٣.

٣٧٣) کورد عوسمانییەکان بە "ڕوم–ڕۆم" ناوبردووە.

٣٧٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عەبدالڵ خان بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/Ca/٢٩ (١٨٤٧/٥/١٥). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٤.

٣٧٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عوسمان پاشا بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٦٣/Ca/١٦ (١٨٤٧/٥/٢). نامەی عەبدالڵ خان بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/Ca/٢٩ (١٨٤٧/٥/١٥).

٣٧٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عەبدالڵ خان بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/٥ (١٨٤٧/٥/٢٠).

٣٧٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عەبدالڵ خان بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/25 (١٨٤٧/6/9).

٣٧٨) لەم سەردەمەدا گوندێکە لە ڕۆژئاوای قەزای ئەخلاتی سەر بە بتلیس.

٣٧٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/١٤ (١٨٤٧/٥/٢٩).

٣٨٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 نامەی والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/٩ (١٨٤٧/٥/٢٤) و ڕاپۆرتی "مەجلیسی خاصە".

٣٨١) لە عەشیرەتە دێرینەکانی بتلیس و مووشە. هەمیشە دوژمنایەتیی مەحموود خانیان کردووە.

٣٨٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 راپۆرتی لەلایەن والیی ئەرزەڕۆم و دەفتەرداری ئەوەوە مۆرکراو لە ١٢٦٣/C/٢٣ (١٨٤٧/٥/٩) و راپۆرتی "مەجلیسی خاصە" لە ١٢٦٣/C/٩ (١٨٤٧/٥/٢٤).

٣٨٣) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی مەحموود خان بۆ عەبدولڕەزاقی برای، عەبدولعەزیزی کوڕی و ئاغاکانی تر لە ١٢٦٣/C/٢٩ (١٨٤٧/٥/١٥). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٥.

٣٨٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عەبدالّ خان بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/٥ (١٨٤٧/٥/٢٠).

٣٨٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1311 راپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" لە ١٢٦٣/B/٢٤.

٣٨٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٦٣/C/١٤ (١٨٤٧/٥/٢٩).

٣٨٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی عەبدالّ خان بۆ ئەرزەڕۆم لە ١٨٤٧/٥/٢٠.

٣٨٨) BOA. FON KODU: HR.MKT. D. No: 18 G. No:28

٣٨٩) لەم سەردەمەشدا شارێکە بەهەمان ناوەوە و دەکەوێتە باشووری ئوروومییە، باکووری ڕۆژئاوای ڕەواندووز و باشووری ڕۆژهەڵاتی شەمزینان (شەمدینلی).

٣٩٠) لەم سەردەمەدا دەڤەری ئوروومییەی ئێرانە و دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی وان و کەناری ڕۆژئاوای دەریاچەی ئوروومییە.

٣٩١) HR.MKT. 18-28 دەقی بۆ عوسمانی وەرگێڕدراوی نامەکەی یەحیا خان.

٣٩٢) HR.MKT. 18-28 نامەی ڕاسم عەلی بەگ لە ١٢٦٣/Ca/١٩ (١٨٤٧/٥/٥). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٦.

٣٩٣) شێخ تەهای باوکی شێخ عوبەیدوڵای نەهرییە.

٣٩٤) وا دەردەکەوێت ڕەسوولّ پاشای ڕەواندوزی عوسمانییەکانی لە خشتە بردبێت و پێ دەچێت هەوڵی دابێت بۆ پاراستنی بەدرخان بەگ.

٣٩٥) HR.MKT. 18-28 ڕاپۆرتی ئەسەد نووری پاشا لە ١٢٦٣/C/٢٩ (١٨٤٧/٦/١٣)

٣٩٦) کوردبوونی مەولانا خالید کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لەسەر بەخێرایی بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی بە ناو کورددا.

٣٩٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٧.

٣٩٨) بەو دەستەواژەیە بەڵێن بە بەدرخان بەگ دراوە کە زیان بە سامان و گیان و خۆی و خزمەکانی ناگات.

٣٩٩) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1266 نامەی والیی دیاربەکر لە ١٢٦٣/Ca/١٧ (١٨٤٧/٥/٣٠)

٤٠٠) BOA. FON KODU: I.DH. D. No: 147 G. No: 7620 نووسراوی قایمقامی دیاربەکر لە ١٨٤٧/٥/٢٧.

٤٠١) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1269 نامەی ئەسەد پاشا لە ١٢٦٣/C/١٤ (١٨٤٧/٥/٢٩).

٤٠٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 141 G. No: 3921

٤٠٣) کوڕی سەعید بەگی بەگی پێشووتری قەزای حاجی بەهرام بوو.

٤٠٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1311 نامەی فەریق ئەحمەد پاشا لە ١٢٦٣/C/١٩ (١٨٤٧/٦/٣). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٨.

٤٠٥) لەم سەردەمەدا گوندێکە دەکەوێتە باشووری قەزای قورتالانی سەر بە سێرت.

٤٠٦) ئامادەبوونی زەینەڵ بەگ لای مەحموود خان بەڵگەی ئەوەیە کە بەگەکانی ئامێدیش پشتگیرییان لە بەرخودانی کوردان کردووە.

٤٠٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 1274 ڕاپۆرتی والیی دیاربەکر لە ١٢٦٣/B/٥ (١٨٤٧/٦/١٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٢٩.

٤٠٨) A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 87

٤٠٩) قەڵای قەسری گەلی دەکەوێتە ناوچەی دەربەندی تەنگی قەسرۆك لە باکووری جزیرە لەو شوێنەی کە دەربەندەکە بە ڕووی حاجی بەهرام، بۆتان و دەرگولدا دەکرێتەوە. "پردی مەحموود خان" کە بۆ بەبیرهێنانەوەی ئاشتبوونەوە لەگەڵ مەحموود خاندا بنیات نراوە، دەکەوێتە ئەو دەربەندەوە. لەم سەردەمەشدا هەر بەهەمان ناوەوە ناو دەبرێت.

٤١٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No. 50 G. No: 121247 ڕاپۆرتی والیی دیاربەکر لە ١٢٦٣/B/٥ (١٨٤٧/٦/١٨).

٤١١) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No. 2 G. No: 64

BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1281

٤١٢) بە واتای "شوێنی سەلامەت" دێت. فەریق ئەحمەد پاشا کاتێك دەنووسێت بەدرخان بەگ بەو جۆرە پێناسەی قەڵای ئۆراکی کردووە، هەوڵی داوە ڕوونی بکاتەوە مێری جزیرە تا چ ئەندازەیەك متمانەی بەو قەڵایە بووە. بڕوانە:

BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1281

٤١٣) هەردوو دەنگی "X وW" لە کوردیی لاتینیدا لە تورکیدا بەرانبەری نییە. بۆیە وشەی "ئەروەخ – Erwe"ی کوردی لە تورکیدا بە "ئەرفەك – Ervekh" دەخوێندرێتەوە.

٤١٤) لەو شەرەفنامەیەدا کە م. ئۆزنەرسەلان وەری گێڕاوە، قەڵای ئەروخ (ئەروە) کە یەکێکە لە کۆی ١٤ قەڵای هەرە بەناوبانگی ویلایەتی وان، وەک "یەکێک لە سەختترین و جوانترین قەڵاکانی کوردستان" دەخاتە ڕوو، بەڵام بە ئەگەری زۆر ئەو ناوە "ئەروخ" نییە، بگرە قەڵای "ئەروەخ"ە.

٤١٥) لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە وانە بەهەمان ناوەوە.

٤١٦) لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە سێرتە بەهەمان ناوەوە و دەکەوێتە باشووری مویکویس. "خەسخێر" ناوەندی قەزاکەیە.

٤١٧) شێوەی فیزیکی ئەم چیایە مۆم دەخاتەوە بیری مرۆڤ و پێ دەچێت ناوەکەی لە کۆی قەندیلەوە هاتبێت. وشەی کۆ لە زاراوەی زازاکیدا واتای چیا دەگەیەنێت.

٤١٨) پێویستە لەگەڵ چیای ئارتۆسی قەزای گەڤاشدا تێکەڵ نەکرێت.

٤١٩) لە ڕاستیدا قەڵای ئەرمیشات لە سنووری ناوچەی شاخ (چاتاك)دا بوو و لە مێژ بوو بە بەشێك لە خاکی هەکاری دادەنرا، بەڵام شەرەفخان بە یەکێك لە قەڵاکانی ویلایەتی جزیرەی دادەنێت. (بڕوانە: شەرەفخان، شەرەفنامە، بەشی بەگەکانی جزیرە کە بەسەر سێ لقدا دابەش کراوە. "چاتاك لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە وانە.

٤٢٠) لە کرمانجیی سەروودا واتای "زێی ماسی" دەگەیەنێت. "ڕۆ" لە زمانی کۆنی کوردی و هەندێك لە زاراوەکانی ئەم سەردەمەدا واتای "ڕووبار" دەگەیەنێت.

٤٢١) لە کرمانجیی سەروودا واتای "زێی خوێڵێن" دەگەیەنێت. "کار" واتای "خوێڵێن"یش دەگەیەنێت و لەبەر ئەوەی لەمبەر و ئەوبەری ئاوەکە گۆڵی خوێ هەیە، زێیەکە ئەو ناوەی وەرگرتووە.

٤٢٢) ئەندامانی بنەماڵەی عەزیزی کە بەدرخانییەکانیش لەوانەن، هێشتا لەو ناوچەیە دەژین.

٤٢٣) دەگوترێت عوسمانییەکان تۆپیان بۆ سەر گردی خلۆر سەرخستووە و قەڵاکەیان داوەتە بەر تۆپ. ئەم ڕووداوە بووە بە بابەت بۆ گۆرانیبێژانی کورد و تا ئەمڕۆ و تا ئەمڕۆش دەگوترێتەوە. گۆرانی لە جۆری "تۆپ ڕاکرن خلۆرێ، هاوارە میر هاوارە" تا ئێستاش لە هەرێمەکە دەگوترێت.

٤٢٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1281 ڕاپۆرتی فەریق ئەحمەد پاشا سەبارەت بەو بابەتە. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٠.

٤٢٥) پێ دەچێت کلێسایەکی ئەرمەنی، یان نەستووری بێت. وشەی "زمی" بۆ هاووڵاتیانی ناموسڵمانی عوسمانی بەکار هێندراوە.

٤٢٦) BOA. FON KODU: I. MSM D. No: 2 G. No: 64 ڕاپۆرتی عەبدولعەزیز ئاگاهئ ئەفەندیی دەفتەرداری سوپای ئەنادۆڵ بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٦٣/B/٢٢ (١٨٤٧/٧/٥). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣١. نەزمی سەڤگەن بە هەڵە مێژووی خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگی وەک ١٢٦٣/Ş/١٢ (١٨٤٧/٧/٢٥) لە قەڵەم داوە. لەم بەڵگەنامانەوە

ڕوون دەبێتەوە ئەو زانیارییە هەڵەیە و بەدرخان بەگ بەر لەو مێژووە و بە ئەگەری زۆر لە ڕۆژی تۆپبارانکردنی قەڵای ئەروەخدا، واتا لە ١٨٤٧/٦/٢٩ خۆی ڕادەست کردووە. دەیان بەڵگەنامە سەبارەت بەو بابەتە لەبەردەستدایە و نەتوێژینەوەی ئەو بەڵگەنامانە لەلایەن توێژەرەوە و پشتبەستن بە هەندێك زانیاریی باو هۆکاری سەرەکیی دروستبوونی ئەو هەڵانە و هەڵەی تری هاوشێوەیە. (بڕوانە: نەزمی سەڤگەن، سەرچاوەی ڕابردوو، بەرگی ٣، ژمارە ١٥، ل ٥٥–٥٨).

٤٢٧) لە ڕۆژئاوای وەستانە و ئەو ناوچەیەی باشووری دەریاچەی وانە کە بەسەر دوورگەی ئاکداماردا دەڕوانێت. دۆڵی کاڤاش و مویکویسی لای باشووری خۆی لە زنجیرە چیای ئاگیرۆڤ جیا دەکاتەوە. یەکەم ناوچەیە کە میرەکانی مویکویس لە دەرەوەی مویکویس دەسەڵاتداریی خۆیان تێدا دامەزراندووە. عەزیز گریگۆر ناریکیانی کەسایەتیی بەناوبانگی ئەرمەنی خەڵکی گوندی ناریکی سەر بە کاڤاشە.

٤٢٨) قەڵای پاخواسە. کۆشکێك بوو لەسەر شێوەی قەڵا لە باشووری دۆڵی کاڤاش و شوێنی نیشتەجێبوونی مەحموود خان بوو. بەدرخان بەگی جزیرەیی و شەریف بەگی مووشی کاتی خۆی چەندین جار لەوێ بوون بە میوانی مەحموود خان.

٤٢٩) بە قەڵای "ئەنجیناس" ناسراوە. لەسەر چیایەکی سەخت کە لە ناوەندی مویکویسەوە ڕووەو باشووری ڕۆژهەڵات دەڕوانێت، بنیات نراوە.

٤٣٠) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1276 نامەی فەریق ئەحمەد پاشا لە ١٢٦٣/B/٢١ (١٨٤٧/٧/٤).

٤٣١) لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە بتلیسە و دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای دەریاچەی وانەوە.

٤٣٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1276 نامەی دووەمی فەریق ئەحمەد پاشا لە ١٢٦٣/B/٢١ (١٨٤٧/٧/٤). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٢.

٤٣٣) لەبەر ئەوەی نەزمی سەڤگەن باس لەوە دەکات کە فەریق ئەحمەد پاشا گوتوویەتی مەحموود خان لە ١٢٦٣/Ş/٢ (١٨٤٧/٧/١٥) خۆی بەدەستەوە داوە، ١٢٦٣/Ş/٢ بە مێژووی خۆبەدەستەوەدانی دادەنرا. بە بۆچوونی جەلیلیّ جەلیلیش، مەحموود خان لە ١٨٤٧/٩/١٩ لە مویکویس خۆی بەدەستەوە داوە. (بڕوانە: د. جەلیلیّ جەلیل، کورد لە ئیمقراتۆریای عوسمانیدا لە سەدەی نۆزدەیەمدا، دەزگای بڵاوکردنەوەی ئۆزگە – ١٩٩٢، ل. ١٤٩.) لەبەر ڕۆشناییی بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤدا ئەم بابەتەش ڕوون بووەتەوە و مەحموود خان لە ١٢٦٣/B/٢ (١٨٤٧/٧/٤) لە تەتوان خۆی بەدەستەوە داوە نەك لە مویکویس.

٤٣٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1276 ڕاپۆرتی ١٢٦٣/Ş/١١ (١٨٤٧/٧/٢٤). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٣.

٤٣٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 50 G. No: 1276 نامەی دووەمی فەریق ئەحمەد پاشا لە ١٢٦٣/B/٢١ (١٨٤٧/٧/٤).

٤٣٦) ئەمانە کەسایەتییە لە پێشەکانی باڵی وەستانی بەگەکانی هەکاری بوون و پاش ئەوەی مەحموود خان لە ساڵی ١٨٢٠ دەستی بەسەر وەستاندا گرت، سەلیم بەگی بەڕێوەبەری ئەو سەردەمی وەستان خوشکی مەحموود خانی خواست و بوو بە پێوەندداری خان. ئەمیش وەک نوورڵڵا بەگ سەر بە بنەماڵەی عەباسیی بەگەکانی هەکاری بوو.

٤٣٧) لەم سەردەمەدا قەزای ئەرجیشی سەر بە وانە.

٤٣٨) لە لێکۆڵینەوەی پێشووتردا بە پشتبەستن بە قسەی خەڵک گوتبوومان دەرۆیش بەگ لەلایەن عوسمانییەکانەوە دەستگیر نەکراوە و پەنای بۆ شێخ تەها بردووە. بەڵام وەک ئەوەی بە ئاشکرا لە ڕاپۆرتەکەی فەریق ئەحمەد پاشاوە ڕوون دەبێتەوە، دەرۆیش بەگ لەگەڵ مەحموود خانی برایدا لە تەتوان خۆی بەدەستەوە داوە. پێ دەچێت لە ڕێگای بردنیاندا بەرەو وان هەڵهاتبێت. دەورێش بەگ دواتر بە هۆی کاریگەریی شێخ تەهاوە لێبووردنی بۆ دەرچوو و لە ١٨٥٥/٧/٢٤ کرا بە بەڕێوەبەری قەزای مویکویس.

پەراوێزەکانی بەشی ٧

٤٣٩) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 87 ڕاپۆرتی عوسمان پاشا بۆ دەرسەعادەت سەبارەت بە بەڵگەنامە (سەنەد)ەوە واژۆکراوەکان. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٤.

٤٤٠) لە زمانی عوسمانیدا واتای کەسوکار و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، دەگەیەنێت.

٤٤١) واتای "لە سایەی سوڵتاندا" دەگەیەنێت.

٤٤٢) لە زمانی عوسمانیدا واتای "کەموکورتی و زیان" دەگەیەنێت.

٤٤٣) BOA. FON KODU: HR.MKT. D. No: 18 G. No: 49 ڕاپۆرتی مووشیری سوپای ئەنادۆڵ عوسمان پاشا لە ١٢٦٣/Ş/٢٩ (١٨٤٧/٨/١١). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٥.

٤٤٤) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 134 G. No: 6877 بەپێی نووسراوی فەرماندەیی سوپای عەرەبستان لە ١٢٦٢/Z/٢٢ (١٨٤٦/١٢/١١).

٤٤٥) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 158 G. No: 8232 ڕاپۆرتی ١٢٦٣/Za/١٠ (١٨٤٧/١٠/٢٠). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٦.

٤٤٦) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 99

٤٤٧) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 159 G. No: 8253

٤٤٨) BOA. FON KODU: A.AMD D. No: 2 G. No: 32 لیستی ئەو ناوانەی کە لەگەڵ بەدرخان بەگ و مەحموود خاندا بۆ دەرسەعادەت بەڕێ کران. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٧.

٤٤٩) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 2 G. No: 87 برِوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٨.

٤٥٠) چوارینەیەکی عومەر خەیامە و بە کوردی دەبێت بە: (بڵێ گوناھ نەکەر کێیە لەم دنیایە؟ بڵێ کەسی بێ گوناھ لەم دنیایە دەژی؟ من خراپ کردە و تۆش خراپەم تووش بکەیت، بڵێ جیاوازی نێوان من و تۆ چییە؟)

٤٥١) تەوقی گرانی پێ.

٤٥٢) واتای "لە سایەی سوڵتاندا" دەگەیەنێت.

٤٥٣) مەبەستی لە یەکەم دوورخستنەوەیەتی کە لە ساڵی ١٨٣٨دا پێ ھات.

٤٥٤) وەك پێشتر باسمان کرد، پاش ئەوەی مەحموود خان لە دوای دوورخستنەوەی ساڵی ١٨٣٨ گەڕایەوە، حافز پاشا لەبەر ڕۆشناییی بۆچوونی ئەرێنیی بەدرخان بەگدا سەرلەنوێ ناوچەکانی پێشووی خستەوە ژێر دەسەڵاتی خان. لە وتەنامەی مەحموود خاندا ئاماژە بۆ ئەو بابەتە کراوە.

٤٥٥) مەبەستی لە شەڕەکەی ناوچەی "بامەرد"ە.

٤٥٦) فەرمانبەرانی عوسمانی.

٤٥٧) مەبەست لەمە عەبدالڵ خانە، چونکە عەبدالڵ خان و عەبدولڕەزاق بەگ لە دایك و باوکەوە برا بوون. مەحموود خان لە دایکەوە برای ئەوان نەبوو.

٤٥٨) مەبەستی ئەو چوار برایە بووە کە خەسڵەتی ڕابەرایەتیکردنیان هەبووە و دوورخراونەتەوە. لە ڕاستیدا ئەوان هەشت برا بوون. شێخی بەگ سالانێك لەوەوبەر مردبوو. لەبەر ئەوەی لە بەڵگەنامەکانی دوای دوورخستنەوەی یەکەمدا ناوی مێر سەیفەدین بەدی ناکرێت، پێ دەچێت ئەویش لەو سەروبەندەدا مردبێت. براکەی تریشیان دەرۆیش بەگی برا بچووکیان بوو کە لە دوورخستنەوە ڕزگاری بوو و دواتر بوو بە قایمقام. سەلیم بەگیش برایەکی تریانە کە ناوی لە بەرخودانەکەدا نەھاتووە.

٤٥٩) واتای "وادەی گیان کێشان دەگەیەنێت."

٤٦٠) ئەم دەربڕینە واتای ئەوە دەگەیەنێت کە بە ویستی ئازادانەی خۆیان نا، بەزۆر پەنجە مۆریان پێ کراوە و سەنەدەکان لە ڕووی شەرعەوە پووچن.

٤٦١) ڕوونی دەکاتەوە لە داھاتی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیان ھیچ قەردێکی باجی دەوڵەتیان لەکن نەماوە.

٤٦٢) مەبەستی شەریف بەگی قایمقامی مووشە کە لەلایەن عوسمان پاشاوە بە پێدانی نیشان خەڵات کرا.

٤٦٣) ئیرەیی و پێ پەسەند نەکردن.

٤٦٤) لەم سەردەمەدا شارێکە بەناوی ڕۆسێ لەسەر کەناری دەریای تونا لە بولگارستان.

٤٦٥) BOA. FON KODU: A.AMD. D. No: 2 G. No: 30 یاداشـتی ١٢٦٣/L/٢٩ (١٨٤٧/١٠/٩). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٣٩.

٤٦٦) پێ دەچێت لەگەڵ سوڵتاندا دیداریان بۆ ڕێکخرابێت.

٤٦٧) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 51 G. No: 1300 ڕاپۆرتـەکانی ١٠–١٢٦٣/Za/١١ (٢٠–١٨٤٧/١٠/٢١).

٤٦٨) لیستە وردە مالّ و سامانی جۆربەجۆری بەدرخان بەگ و ئەو قەردانە لە خۆ دەگرێت کە داوێتی بە کەسانی دەوروبەری و تەنانەت سێ ئەسپیش لە خۆ دەگرێت کە ئـەم داوێـتی بە مەحموود خان و تا ئەو کاتە لە وان ماونەتەوە.

٤٦٩) BOA. FON KODU: A.AMD. D . No: 2 G. No: 35

٤٧٠) BOA. FON KODU: A.DVN.MHM. D. No: 5 G. No: 44 بەراتەکانی ١٢٦٤/R/٢٠ (١٨٤٨/٣/٢٦).

٤٧١) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 10 G. No: 69 بەڵگەنامـەی ١٢٦٥/Ra/١٤ (١٨٤٩/٢/٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٠.

٤٧٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 51 G. No: 1302 نامەی ١٢٦٣/Za/١١. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤١.

٤٧٣) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 51 G. No: 1309

٤٧٤) BOA. FON KODU: A.AMD. D. No: 3 G. No: 12 ڕاپـۆرتی ١٢٦٤/M/٢٦ (١٨٤٨/١/١). هەرچەندە لە ڕاپۆرتەکەداناویان نەهاتووە، بەڵام بە ئەگـەری زۆر خێـزان و مندااڵکانی عەبدالّ خان و میر شەمدینیش لەگەڵ ئەواندا بوون. باس لەوە دەکرێت کە سیان لە مندااڵکان هێشتا بە باوەشەوە بوون. ئەو تاقمە کـە بەتـەواوی لـە ژن و منـدالّ پێك هاتبوو، ئاماژە بۆ ژمارەیان نەکراوە.

٤٧٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 51 G. No: 1329

٤٧٦) BOA. A.AMD. D. No: 3 G. No: 43 نـەزمی سـەڤگەن دەنووسـێت ئـەو ژمارەیـە ١٠٠٠٠–٥. (BOA. FON KODU: HAT).

٤٧٧) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 140 G. No: 3870

٤٧٨) BOA. FON KODU: A.MKT. NZD. D. No: 95 G. No: 69

BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 80 G. No: 19

٤٧٩) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 40 G. No: 3870

٤٨٠) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 393 G. No: 17122

پەراوێزەکانی بەشی ٨

٤٨١) BOA. FON KODU: A.AMD. D. No: 6 G. No: 9 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٢.

٤٨٢) نەزمی سەڤگەن لەو بەڵگەنامەیە و لە مێژووی دامەزراندنی ویلایەتی کوردستانیشدا بە هەڵەدا چووە. ئەو مێژووی ١٢٦٣/Ca/٢٠ (١٨٤٧/٥/٦)ی داوە و ئەو مێژووەش دەکەوێتە پێش خۆبەدەستەوەدانی میرەکانی کورد و ئەو کاتە هێشتا ویلایەتی کوردستان نەهاتبووە دامەزراندن.

٤٨٣) بەزۆر دەست بەسەرداگرتوو.

٤٨٤) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 66 G. No: 46 ڕاپۆرتی قایمقامی دیاربەکر لە ١٢٦٧/N/١٢ (١٨٥١/٧/١٢).

٤٨٥) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 378/B G. No: 5 ڕاپۆرتی ویلایەتی دیاربەکر لە ١٢٨٤/S/٢٥ (١٨٦٧/٦/٢٨).

٤٨٦) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 119 G. No: 2961 ڕاپۆرتی قایمقامی دیاربەکر لە ١٢٦٤/Ra/١٧ (١٨٤٨/٢/٢٢). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٣.

٤٨٧) لەم سەردەمەدا قەزایەکی بااتمانە بەهەمان ناوەوە. ئەم ناوچەیە کە بە بەشێك لە دەڤەری گارزان دادەنرێت، هێشتا کوردی ئێزیدی تێدا دەژین.

٤٨٨) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 119 G. No: 1264

٤٨٩) دەتوانرێت لەم ڕووەوە ڕەسوولێ بەگی ڕەواندوزی، ئێزدین شێر بەگی جزیرەیی، عەبدالێ بەگی مویکویسی و سلێمان بەگی هەکاری وەك نموونە پێشان بدرێن.

٤٩٠) عەبدالێ بەگ کە زۆربەی مێژوونوسان لەگەڵ عەبدالێ خاندا لێکیان جیا ناکەنەوە، نەوەی شەیخی بەگی برا گەورەی پێشتر کۆچکردووی مەحموود خان بوو. لە لێکۆڵینەوەی پێشوومانداو بە پشتبەستن بە قسەی خەڵك نووسیبوومان کە عەبدالێ بەگ و براکانی لەگەڵ مەحموود خاندا بۆ تاراوگە نێردراون، بەڵام ئێستا لەبەر ڕۆشناییی بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤدا بەتەواوی ڕوون دەبێتەوە کە عەبدالێ بەگ لەگەڵ مەحموود خاندا دوور نەخراوەتەوە و دواتریش کراوە بە بەڕێوەبەری مویکویس.

٤٩١) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 14 G. No: 1344 نامەی مووشیری سوپای ئەنادۆڵ محەمەد ڕەشید پاشا لە ١٢٦٤/N/٢١ (١٨٤٨/٨/٢١).

٤٩٢) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 52 G. No: 1338-1355 ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" لە ١٢٦٤/Ş/٩ (١٨٤٨/٧/١٠).

٤٩٣) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 52 G. No: 1338-1355 نامەی لەلایەن حافز بەگ و عومەر ئەفەندییەوە مۆرکراو لە ١٢٦٤/B/٩ (١٨٤٨/٦/١١).

٤٩٤) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 52 G. No: 1338-1355 نامەی والیی کوردستان لە ١٢٦٤/B/١٧ (١٨٤٨/٦/١٩). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٤.

٤٩٥) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 52 G. No: 1338-1355 ڕاپۆرتەکانی والیی کوردستان لە ٩–١٠/Ş/١٢٦٤ (١٠–١١/٧/١٨٤٨).

٤٩٦) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 14 G. No: 1344 ڕاپۆرتی والیی کوردستان ئەسعەد پاشا لە ٢٩/Ş/١٢٦٤ (٣٠/٧/١٨٤٨).

٤٩٧) BOA. FON KODU: A.MKT. D. No: 143 G. No: 28 نامەی والیی کوردستان لە ٨/N/١٢٦٤ (٨/٨/١٨٤٨).

٤٩٨) BOA. FON KODU: I.MSM. D. No: 14 G. No: 1344 نامەی مووشیری ئەنادۆڵ لە ٢١/N/١٢٦٤ (٢١/٨/١٨٤٨).

٤٩٩) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 6 G. No: 80 ڕاپۆرتی ١٣/L/١٢٦٤ (١١/٩/١٨٤٨).

٥٠٠) ئەم دەستەواژەیە بۆ سوڵتانەکانی عوسمانی بەکار دەهێنرا.

٥٠١) لەم سەردەمەدا قەزای باشقالەی سەر بە وانە.

٥٠٢) لەم سەردەمەدا ناوچەیەکە دەکەوێتە قەزاکانی چاتاك و گویرپینارى سەر بە وانەوە.

٥٠٣) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 186 G. No: 10327 نامەی والیی کوردستان لە ٨/M/١٢٦٥ (٤/١٢/١٨٤٨).

٥٠٤) لەم سەردەمەدا قەزای یوکسەکئۆڕای سەر بە هەکارییە.

٥٠٥) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 186 G. No: 10330
BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 10 G. No: 14

٥٠٦) لەم سەردەمەدا ناوەندی پارێزگای هەکارییە.

٥٠٧) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 186 G. No: 10327 نامەی مووشیری سوپای ئەنادۆڵ لە ١٣/M/١٢٦٥ (٩/١٢/١٨٤٨).

٥٠٨) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 186 G. No: 10330
BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 187 G. No: 10485

٥٠٩) پێویستە لەگەڵ ئەو "بەردەڕەش"ەدا کە پێشتر ناوی هات، تێکەڵ نەکرێت.

٥١٠) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 189 G. No: 10579

٥١١) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 189 G. No: 10579

٥١٢) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 189 G. No: 10579 نامەی بۆ نوورڵڵا بەگ نووسراو لە ١٨/Ra/١٢٦٥ (١٢/٢/١٨٤٩).

٥١٣) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 189 G. No: 10579 ئەو نامانەی کە بۆ فەرمانڕەوای ئوروومییە قولی خان و شازادەی ئێران نووسراون لە ١٨/Ra/١٢٦٥ (١٢/٢/١٨٤٩).

٥١٤) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 189 G. No: 10579 نامەی لەلایەن نوورللاّ بەگ و حاجی محەمەدەوە مۆرکراو.

٥١٥) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10876 نامەی موشویری سوپای ئەنادۆڵ لە ١٢٦٥/Ca/٣ (١٨٤٩/٣/٢٨).

٥١٦) باوکی شێخ عوبەیدوللاّیە کە دوای دوورخستنەوەی میرەکانی کورد دەسەلاّتی لە کوردستان زیادی کرد و لە دژی دەوڵەتی عوسمانی و ئێران ڕاپەڕی.

٥١٧) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10747 نامەیەکی تری موسیری سوپای ئەنادۆڵ لە ١٢٦٥/Ca/٣ (١٨٤٩/٣/٢٨).

٥١٨) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 191 G. No: 10747
BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10876 نامەکانی موشیری سوپای ئەنادۆڵ محەمەد ڕەشید پاشا لە ١٢٦٥/R/٢١ (١٨٤٩/٣/١٦) و ١٢٦٥/Ca/٣ (١٨٤٩/٣/٢٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٥.

٥١٩) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10876 نامەکانی موشیری سوپای ئەنادۆڵ محەمەد ڕەشید پاشا لە ١٢٦٥/Ca/٢١٣ (١٨٤٩/٣/٢٨).

٥٢٠) BOA. FON KODU: HR.MKT. D. NO: 27 G. No: 39

٥٢١) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10876

٥٢٢) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10876

٥٢٣) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10876 سکاڵانامەی نوورللاّ بەگ لە ١٢٦٥/C/٢٣ (١٨٤٩/٥/١٦).

٥٢٤) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10844 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٦.

٥٢٥) خەلیفەیەکی بەناوبانگی عەباسییە. بەگەکانی هەکاری خۆیان بە نەوەی عەباسی دادەنا.

٥٢٦) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 193 G. No: 10844

٥٢٧) BOA: FON KODU: I.MVL. D. No: 143 G. No: 3995

٥٢٨) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 196 G. No: 11120
BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 14 G. No: 21

٥٢٩) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 197 G. No: 11216

٥٣٠) BOA: FON KODU: I.MVL. D. No: 150 G. No: 4267

٥٣١) BOA: FON KODU: I.MVL. D. No: 150 G. No: 4267 نامەی والیی کوردستان ئەسەد پاشا لە ١٢٦٥/N/١٤ (١٨٤٩/٨/٣).

٥٣٢) دەگوترێت بنەماڵەی تەیموور پاشا بنەماڵەیەکی مایەی ڕێز لێگرتن بووە لە ناو کورداندا. ئەم ژنە لە کاتێکدا هاوسەری مێر بووە، بەردەوام لە مااڵتی باوکی ماوەتەوە و گوتوویەتی مێر پێداویستییە داراییەکانی ئەم دابین ناکات. لێپرسراوانی عوسمانی بەزۆر ناردنی ئەو ژنەیان بە کارێکی نەگونجاو زانیوە و هەوڵیان داوە چارەسەرێك بدۆزنەوە.

٥٣٣) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 202 G. No: 11612 خێزانی مەحموود خانیش پێشتر لە ماڵی تاهیر ئەفەندی نیشتەجێ کراوە.

٥٣٤) BOA: FON KODU: I.MVL. D. No: 1480 G. No: 4190 نامەی مووشیری ئەنادۆڵ لە ١٢٦٥/B/١٨ (١٨٤٩/٦/١٠).

٥٣٥) لەم سەردەمەدا بەناوی فەرمی قەزای "یوکسەکئۆڤا"ی سەر بە هەکارییە.

٥٣٦) لەم سەردەمەدا قەزای باشقالەی سەر بە وانە.

٥٣٧) BOA: FON KODU: I.MVL. D. No: 148 G. No: 4190 نامەی وەلی پاشا.

٥٣٨) BOA: FON KODU: I.MVL. D. No: 148 G. No: 4190 ڕاپۆرتەکانی "مەجلیسی ڤالا" لە ١٢٦٥/N/٤ (١٨٤٩/٧/٢٤) و ١٢٦٥/N/٢٤ (١٨٤٩/٨/١٣).

٥٣٩) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 206 G. No: 11907 ڕاپۆرتی قایمقامی وان محەمەد پاشا بۆ والیی کوردستان لە ١٢٦٥/Za/٢٥ (١٨٤٩/١٠/١٢).

٥٤٠) BOA: FON KODU: I.HD. D. No: 206 G. No: 11907 ڕاپۆرتی والیی کوردستان بۆ دەرسەعادەت لە ١٢٦٥/M/١٤ (١٨٤٩/١١/٢٩). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٧.

٥٤١) واتای "لە سایەی سوڵتاندا" دەگەیەنێت.

٥٤٢) یەکینەکانی سوپای ڕێکخراو.

٥٤٣) هاڤەسۆر (خاڤەسۆر) لەم سەردەمەدا بەناوی فەرمی قەزای گویرپناری سەر بە وانە. دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی وەستان و نێوان وەستان و خۆشاب و باکووری ڕۆژهەڵاتی چاتاکەوە.

٥٤٤) BOA. FON KODU: I.HR. D. No: 2 G. No: 2969 ڕاپۆرتی قایمقامی وان لە ١٢٦٦/S/٧ (١٨٤٩/١٢/٢٢).

٥٤٥) FON KODU: HR.SYS. D. No: 80 G. No: 19

٥٤٦) BOA. FON KODU: I.DH. D. No: 206 G. No: 11907 ڕاپۆرتی ١٢٦٦/S/١ و BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 13 G. No: 5057 نامەی والیی هەکاری ئەحمەد عزەت پاشا لە لە ١٢٦٦/Ca/٧.

٥٤٧) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 170 G. No: 5057 ڕاپۆرتی قایمقامی وان محەمەد پاشا لە ١٢٦٦/Ca/١٥ (١٨٥٠/٣/٢٩).

٥٤٨) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 170 G. No: 5057 ڕاپـۆرتی "ئیـدارەی مەجلیسی ڤالا".

٥٤٩) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 13 G. No: 5057

BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 70 G. No: 5057

BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 15 G. No: 12 ڕاپـۆرتی ١٢٦٦/C/٢٩ (١٨٥٠/٥/١٢).

٥٥٠) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 13 G. No: 5057 ڕاپـۆرتی قایمقـامی وان محەمـەد پاشـا لـە ١٢٦٦/Ca/١٥ (١٨٥٠/٣/٢٩). لیـستی نـاوی ئـەو کەسـانەی لەگـەڵ عەبدالڵ بەگدا بوون.

٥٥١) ناوی باپیری لێ نراوە.

٥٥٢) بە شەریف بەگ ناسراوە.

٥٥٣) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 170 G. No: 5057 ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤـالا" لە ١٢٦٦/B/١٧ (١٨٥٠/٥/٢٩).

٥٥٤) BOA. FON KODU: A.AMD. D. No: 18 G. No: 97

٥٥٥) بـــەهۆی تێکـــەڵکردنی نـــاوەوە وا دەزانـــرا عەبـــدالڵ بـــەگ بـــۆ دوورگـــەی ڕۆدۆس دوورخراوەتەوە.

٥٥٦) ویلایەتی دوورگەکانی دەریای سپی.

٥٥٧) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 13 G. No: 5057 ڕاپـۆرتی والیـی جەزایـەری بەحری سەفید محەمەد ڕاغیب پاشا.

٥٥٨) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 2 G. No: 7944

پەراوێزەکانی بەشی ٩

٥٥٩) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 141 G. No: 3921 ڕاپۆرتـەکانی "مەجلیـسی ڤالا" و نامەکانی والیی کوردستان سەبارەت بلەو بابەتە.

٥٦٠) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 141 G. No: 3921 ڕاپۆرتـەکانی "مەجلیـسی ڤالا" و نامەکانی والیی کوردستان سەبارەت بلەو بابەتە. بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٨.

٥٦١) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 141 G. No: 3921 ڕاپۆرتی والیی کوردستان لە ١٢٦٥/C/٣ (١٨٤٩/٤/٢٦).

٥٦٢) ئەو میر سەیفەدینەیە کە لە ناو کورداندا بە میر سێڤدین ناو دەبرێت. ئامۆزای بـەدرخان بەگ بوو.

٥٦٣) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 141 G. No: 3921 ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا".

٥٦٤) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەگۆڕینەوەی نێوان والیی کوردستان و قایمقامەکانی سێرت و ماردین و ئەوانی تر.

٥٦٥) BOA. FON KODU: IMVL. D. No: 535 G. No: 15435 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٤٩.

٥٦٦) نامەیەکی هەمان شێوە نێردراوە بۆ دەروێش بەگی کورت و داوای لێ کراوە لە پاڵ سوپای عوسمانییدا لە شەڕەکاندا بەشدار نەبێت. بەڵام خاوەنی ئەو ناوە ئاشکرا نییە.

٥٦٧) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی ئێزدین شێر بەگ لە ١٢٧١/S/١٨ (١٨٥٤/١١/٩).

٥٦٨) ئەو دەربەندی قەسرۆکەیە کە بەناوی مەحموود خانی مویکویسییەوە پردی لێ بنیات نراوە. دەربەندێکی تەنگە و دەکەوێتە باکووری جزیرە و باشووری پارێزگای شیرناخی ئەم سەردەمە.

٥٦٩) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی بەڕێوەبەری دەرگوڵ ڕەشید ئاغا لە ١٢٧١/S/٢٣ (١٨٥٤/١١/١٤).

٥٧٠) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 ڕاپۆرتی قایمقامی ماردین لە ١٢٧١/S/٢٣ (١٨٥٤/١١/١٤).

٥٧١) دەکەوێتە دەڤەری گارزان لە باکووری ڕۆژئاوای بەشیری.

٥٧٢) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی والیی کوردستان لە ١٢٧١/S/٢٧ (١٨٥٤/١١/١٨).

٥٧٣) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 ڕاپۆرتی قایمقامی ماردین عوسمان پاشا لە ١٢٧١/S/٢٨.

٥٧٤) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی ئێزدین شێر بەگ لە ١٢٧١/Ra/١ (١٨٥٤/١١/٢٢).

٥٧٥) گوندی دەھ لەم سەردەمەدا ناوەندی قەزای ئەروحە.

٥٧٦) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی کەنعان پاشا لە ١٢٧١/Ra/٥ (١٨٥٤/١١/٢٦).

٥٧٧) خاڵی گەیشتنەوەیەکی بۆتان و شیرڤانە لەگەڵ گازراندا لای باکووروەوە.

٥٧٨) یەکێکە لە خاڵەکانی بەیەککگەیەنەری خاکی هەکاری و مویکویس لای باکووروەوە و ڕوو لە بۆتان و چاتاك و مویکویسە. هاوسنووری ناوچەی ئەروەخیشە کە بەدرخان بەگ لە قەڵاکەیدا خۆی ڕادەستی عوسمانییەکان کرد.

٥٧٩) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی والیی کوردستان لە ١٢٧١/Ra/٧ (١٨٥٤/١١/٢٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥٠.

٥٨٠) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 ڕاپۆرتی کەنعان پاشا لە ١٢٧١/Ra/٩ (١٨٥٤/١١/٣٠).

٥٨١) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 ڕاپۆرتی والیی کوردستان لە ١٢٧١/Ra/١١ (١٨٥٤/١٢/٢). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥١.

٥٨٢) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 ڕاپۆرتی والیی کوردستان لە ١٢٧١/Ra/١١ (١٨٥٤/١٢/٢).

٥٨٣) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی جێگری بەڕێوەبەری بتلیس عەلی ئاغا لە ١٢٧١/Ra/١١ (١٨٥٤/١٢/٢).

٥٨٤) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی قایمقامی مووش شەریف بەگ لە ١٢٧١/Ra/١٣ (١٨٥٤/١٢/٤).

٥٨٥) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی جێگری بەڕێوەبەری بتلیس عەلی ئاغا لە ١٢٧١/Ra/١٤ (١٨٥٤/١٢/٥).

٥٨٦) هیچ پەیوەندی بە بەدرخان بەگی جزیرەییەوە نییە.

٥٨٧) BOA. FON KODU: I.DH. D. No: 331 G. No: 21618

٥٨٨) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117

٥٨٩) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 3 G. No: 117 نامەی والیی ئەرزەڕۆم لە ١٢٧١/Ra/٢٩ (١٨٥٤/١٢/٢٠).

٥٩٠) نامەی قایمقامی مووش شەریف بەگ لە ١٢٧١/Ra/١٣ (١٨٥٤/١٢/٤). بڕیاری فەرمادەندەیی سوپا لە ١٢٧١/Ra/٩ (١٨٥٤/١٢/٢٩).

٥٩١) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامەی ویلیامس پاشا بۆ ئێزدین شێر بەگ لە ١٢٧١/Ca/٩ (١٨٥٥/١/٢٨). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥٢.

٥٩٢) پێ دەچێت مەلا مەحموودی بایەزیدیی بەناوبانگ بێت.

٥٩٣) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامەی مەحموود حەمدی ئەفەندی بۆ سەعید بەگ لە ١٢٧١/Ca/٢٥ (١٨٥٥/٢/١٣).

٥٩٤) BOA. FON KODU: A.MKT. D. No: 186 G. No: 54

BOA. FON KODU: A.MKT. D. No: 233 G. No: 66 نامەکانی والیگەلی کریت و سیلیستەرە.

٥٩٥) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامەی میرئالای محەمەد ڕەشید بەگ لە ١٢٧١/C/١٩ (١٨٥٥/٣/٨).

٥٩٦) عەشیرەتی کۆچەری دوودێرییە. ئەم عەشیرەتە لە کاتی خۆیدا هاوکاری مەحموود خانی میری مویکویسیشیان کردبوو.

٥٩٧) پێ دەچێت خابووری ئەمڕۆ بێت.

٥٩٨) شـوێنی نیـشتەجێبوونی عەشـیرەتی گۆییـیـە و دەکەوێتـە نێـوان بۆتـان و ئاشـیتان و چاڵەوە.

٥٩٩) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامـەی بـۆ باڵیۆزخانـەی ئینگلتەرا نێردراو لە ١٢٧١/Ca/٢ (١٨٥٥/٤/١٩).

٦٠٠) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 ڕاپـۆرتی والیـی بەغـدا لـە ١٢٧١/L/١٣ (١٨٥٥/١/٢٨).

٦٠١) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامـەی والیـی موسـڵ لـە ١٢٧١/N/١٩ (١٨٥٥/٦/4).

٦٠٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامـەی والیـی موسـڵ لـە ١٢٧١/Za/٨ (١٨٥٥/٧/٢٣).

٦٠٣) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 6 G. No: 240 نامـەی والیـی موسـڵ لـە ١٢٧١/Za/12 (١٨٥٥/٧/27).

٦٠٤) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 210 G. No: 48
BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامـەی والیـی موسـڵ حیلمی پاشا لە ١٢٧١/Z/٢٩ (١٨٥٥/٩/١١). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥٣.

٦٠٥) خابووری ئەم سەردەمەیە.

٦٠٦) لەم سەردەمەدا گوندێکە لە دۆڵێکی نزیکەی ٣٠ کیلۆمەتر دوور لە ماردین لەسەر ڕێگای نێوان دیاربەکر–ماردین.

٦٠٧) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 210 G. No: 48

٦٠٨) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 210 G. No: 48

٦٠٩) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 6 G. No: 240 لیـستی بـەڕێکراوان بـۆ دەرسەعادەت.

٦١٠) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامەی والیی ئەرزەڕۆم لـە ١٢٧٢/Za/٢٩ (١٨٥٤/١١/٢٠).

٦١١) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 202 G. No: 54 بنەماڵـەی ئـەیووبخان بەگی بەو جـۆرە سـەرلەنوێ ڕابەرایـەتیی لـە مێژینـەی خۆیـان لـە مویکـویس بەدەسـت هێنایەوە.

٦١٢) وا دەردەکەوێت لەو سەردەمەدا قەزاکانی وان و هەوکاری لە یەك ویلایەتدا یەك خراون.

٦١٣) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 331 G. No: 21618 نامەی والیی وان و هـەکاری محەمەد زیا پاشا لە ١٢٧٢/M/١٣ (١٨٥٥/٩/٢٥).

٦١٤) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 331 G. No: 21618 "ئـیرادەی سـەنییە" لـە ١٢٧٢/S/١٩ (١٨٥٥/١٠/٣١).

٦١٥) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 6 G. No: 240

٦١٦) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 نامەی والیی و ئەنجوومەنی موسڵ لە ١٢٧٢/B/١٨ و دەیان سکالانامە لە سێرتەوە لە پاشکۆی نامەکەدا.

٦١٧) BOA. FON KODU: A.MKT. D. No: 306 G. No: 99

٦١٨) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 398 G. No: 17346

٦١٩) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 353 G. No: 15435 راپۆرتی والیی ڤیدین محەمەد عیسمەت پاشا لە نامەی والیی موسڵ لە ٥ /Za/١٢٧٤ (١٨٥٨/٥/٩).

٦٢٠) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 431 G. No: 18978

٦٢١) دەگوترێت ڕەشید بەگ نابینا بووە.

پەراوێزەکانی بەشی ١٠

٦٢٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 393 G. No: 17122

٦٢٣) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 319 G. No: 20

BOA. FON KODU: A.MKT.NZD. D. No: 62 G. No: 5

٦٢٤) یان خۆشاب.

٦٢٥) لەم سەردەمەدا قەزای گویرپناری سەر بە وانە. دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی وەستان و لە نێوان وەستان و خۆشابدایە.

٦٢٦) BOA. FON KODU: A.MKT.DV. D. No: 154 G. No: 43

٦٢٧) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 237 G. No: 14317

٦٢٨) لە ڕاپۆرتەکاندا ناوی ئەو مندالانەی مەحموود نەماتووە کە بۆ خوێندن وەرگیراون. ئەوەندەی دەزانرێت، عەبدولڕەحمان بەگ و سەعید بەگ بوون.

٦٢٩) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 51 G. No: 69

٦٣٠) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 51 G. No: 69 ئەو ماوەیەی کە بەدرخان بەگ باجی لە مویکویس وەرگرتووە، پێ دەچێت لە کاتی یەکەم دوورخستنەوەی مەحموود خاندا بووبێت لە ١٨٣٨–١٨٣٩.

٦٣١) BOA. FON KODU: HR.MKT. D. No: 42 G. No: 92

٦٣٢) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 365 G. No: 80

٦٣٣) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 18 G. No: 28

٦٣٤) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 186 G. No: 54

٦٣٥) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 233 G. No: 66

٦٣٦) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 212 G. No: 23

٦٣٧) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 567 G. No: 25496 بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥٤.

٦٣٨) خێزان و دەستوپێوەندەکانی عەبدولڕەزاق بەگ و میر شەمدین لەم ژمارانەدا نەبوون.

٦٣٩) عەلی بەگ چووە وان و هەرگیز نەگەڕایەوە. وا دەردەکەوێت خێزانی خۆی لە ڕوسچوك بەجێ هێشتووە.

٦٤٠) وەك دەردەکەوێت، عەبدالّ خان پێش مەحموود خان کۆچی دوایی کردووە.

٦٤١) BOA. FON KODU: DH.SAIDd. D. No: 10. G. No: 77

٦٤٢) BOA. FON KODU: I.HD. D. No: 916 G. 72695

٦٤٣) لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە نەوشەهرە.

٦٤٤) ئەمڕۆ ناوچەیەکی قزلجاحەمامی ئەنقەرەیە. تا ساڵی ١٩١٤ قەزا بووە. دواتر ناوەندی قەزا گوێزرایەوە بۆ قزلجاحەمام.

٦٤٥) لەم سەردەمەدا قەزایەکی سەر بە کرککالەیە.

٦٤٦) لەبەر ئەوەی ژیانی بەدرخان لە دوای دوورخستنەوە لە زۆر سەرچاوەی تردا باس کراوە، لێرەدا دووبارە نەکرایەوە.

٦٤٧) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 14 G. No: 582

٦٤٨) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 14 G. No: 582 نامەی نوورڵڵا بەگ لە ١٢٧٥/R/٥ (١٨٥٨/١١/١١). بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە ٥٥.

٦٤٩) BOA. FON KODU:A.MKT.UM. D. No: 365 G. No: 81
BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 395 G. No: 91

٦٥٠) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 517 G. No: 77

٦٥١) ساڵی ١٢٧٤ی کۆچی لە بەغدا مرد.

٦٥٢) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 14 G. No: 582

٦٥٣) BOA. FON KODU: A.MKT.UM D. No: 400 G. No: 42

٦٥٤) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 460 G. No: 20727

٦٥٥) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 23 G. No: 1013

٦٥٦) لەبەر ئەوەی ئێزدین شێر بەگ زاوای نوورڵڵا بەگ بوو، پێ دەچێت لەگەڵ ئەواندا لە ڤیدین دانیشتبێت.

٦٥٧) شاری ناوەندی دوورگەی کریتە.

٦٥٨) BOA. FON KODU: A.MKT.UM. D. No: 528 G. No: 93
BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 460 G. No: 20727

٦٥٩) BOA. FON KODU: A.MKT.UM D. No: 518-77 G. No: 524-82

٦٦٠) BOA. FON KODU: A.MKT.MHM. D. No: 756 G. No: 12

٦٦١) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 243 G. No: 8802 ڕاپـۆرتی والیـی جەزایـەری بەحری سەفید.

٦٦٢) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 243 G. No: 882

٦٦٣) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 243 G. No: 882

٦٦٤) BOA. FON KODU: A.MKT.NZD. D. No: 114 G. No: 96

٦٦٥) وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، برای میر محەمەدی میری کۆچکردووی ڕەواندوز بوو.

٦٦٦) BOA. FON KODU: A.MKT.MVL. D. No: 129 G. No: 12

٦٦٧) BOA. FON KODU: I.MVL. D. No: 535 G. No: 24032 ڕاپـۆرتی ١٢٨١/Z/١٤ (١٨٦٥/٥/١٠) و چەند ڕاپۆرتێکی تر.

٦٦٨) BOA. FON KODU: I.MMS. D. No: 83 G. No: 3571 بڕوانـە بەڵگەنامـەی ژمـارە ٥٦.

هەوالنامەی کتێب

بەڵگەنامە و وێنەکان

هەوالنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب



1

ڕاپـــۆرتی ئـــەمین پاشـــای موتەســـەڕیفی مووشـــە لـــە 1246/R/27 (1830/10/14) و ســەبارەت بــە ئیــسحاق پاشــای فــەرمانڕەوای وانــە کــە لــە پــای دەستنیشانکردنی بـۆ ئـەرکێکی تـر یـاخی بـووە و پـەنای بـۆ مـەحموود خـانی میـری سەنجەقی مویکویس بردوو. (HAT 1040–43065/A)



2A

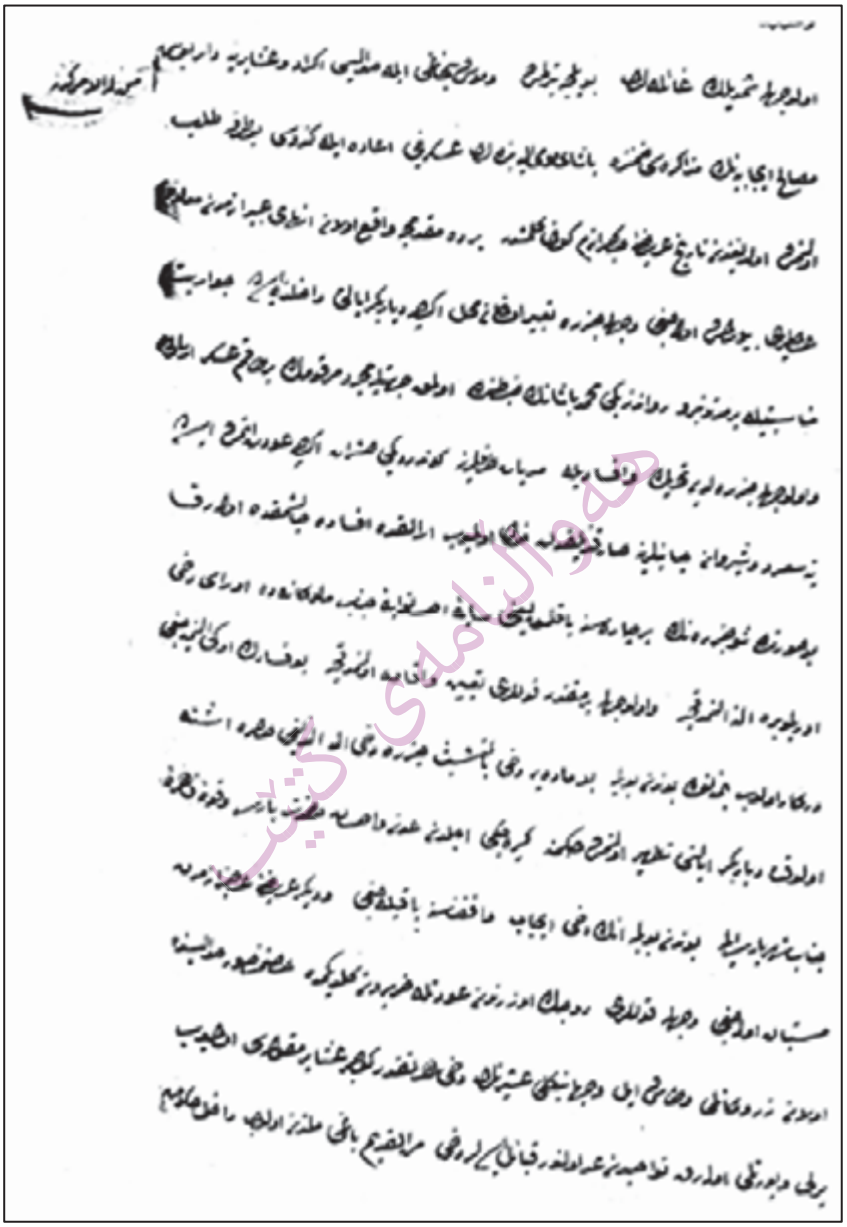
ڕاپۆرتی 1250/L/27 (1835/2/25) سەبارەت بە دەستبەرداگرتنی گوند و قەزاکانی کۆپری، هەریر و ئەربیلی ویلایەتی شارەزوور لەلایەن محەمەد بەگی ڕەواندوزی (میر محەمەد) و دواتریش دەستگرتنی بەسەر ناوچەی ئامێدیشدا.
(HAT 449–22346/B)



2B

3A

ڕاپۆرتی محەمەد ڕەشید پاشا لە 1251/B/10 (1835/11/1) سەبارەت بە پەلامار و وردەکارییەکانی هێرشی سەربازی بۆ سەر کوردەکانی گارزان کە پشتیووانی ئەمین پاشای مووشی دەستیان بە بەرخودان کردبوو. (HAT 447-22311/A)



3B



4

ڕاپـۆرتی محەمـەد ڕەشـید پاشـا لـە 1252/M/21 (1836/5/7) سـەبارەت بـە دەرهێنـانی ناوچـەی جزیـرە لـە ژێـر دەسـتی مـیر محەمـەدی ڕەواندوزی لەلایـەن سـوپای عوسمانییـەوە و سـەبارەت بـە سـەیفەدین بـەگی (ئـامۆزای بـەدرخان بـەگ) و بـەگی ئـەو سەردەمەی جزیرە. (HAT 288–17298/G)



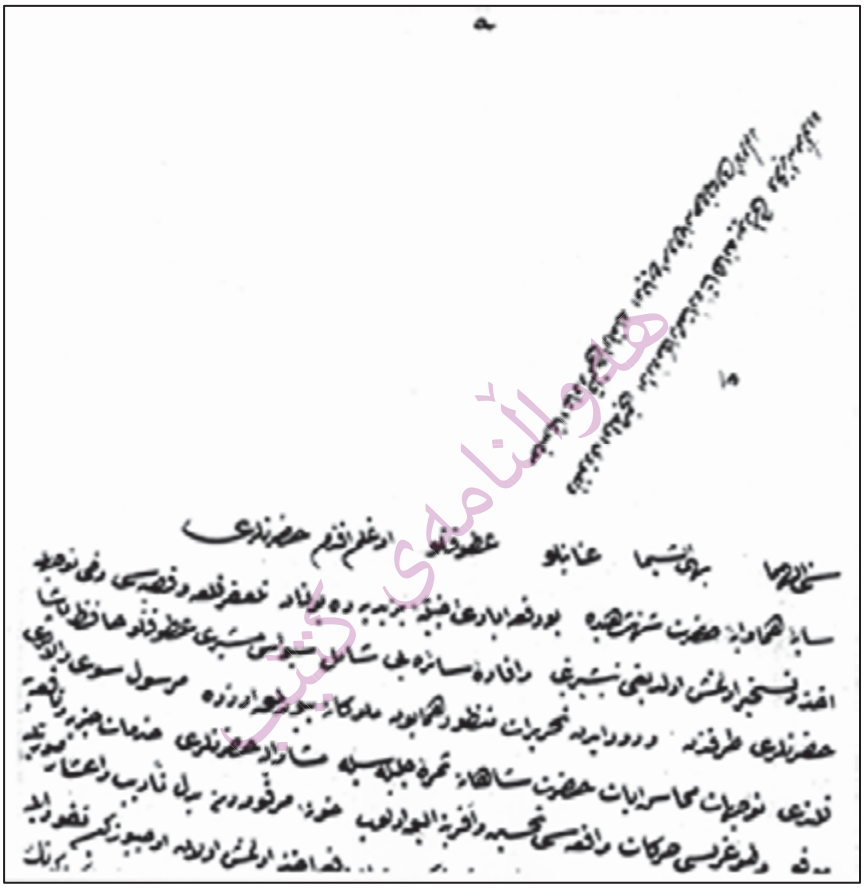
5

ڕاپۆرتی ساڵی 1837 سەبارەت بە میر محەمەدی ڕەواندوزی کە دوای سەرکوتکردنی یاخیبوون بۆ دەرسەعادەت نێردرا، بەڵام سوڵتان لێی خۆش بوو و پلەی فەریق و مۆڵەتی گەڕانەوە بۆ کوردستانی وەرگرت و لەسەر ڕوونکردنەوەی والیی بەغدا گەڕانەوەی بۆ کوردستان بە مایەی مەترسی دانرا و لەو کاتەدا لە ئەماسیا ڕاگیرا و ناردنی بۆ شوێنێکی وەک شومنو لە بەلقان بە گونجاو زانرا. (HAT 446-22305)



6A

ڕاپۆرتی ساڵی 1253ی کۆچی (1837) سەبارەت بە وردەکارییەکانی هێرشی حافز پاشای مووشیری سیواس بۆ سەر کوردە ئێزیدییەکانی ناوچەی تەلەعفەر و چیای سنجار (شەنگال). (HAT 448-22332)



6B



7

ڕاپـۆرتی موتەسـەلیمی دیاربـەکر محەمـەد ئـەمین بـەگ لـە 1252/N/13 (1836/12/22) سەبارەت بە مردنی ڕەشید پاشا و بەرخۆدانی ئیسماعیل پاشای ئامێدی و سەعید بەگی جزیرەیی پێکەوە. (HAT 449–22339/D)



8

ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە 1254/Ra/13 (1838/6/6) سەبارەت بەوەی ئەگەر هێرش بکرێتە سەر مەحموود خان و عەبدالڵ خانی بۆ قەڵای خۆشاب، لەوانەیە لە ئێران و میرەکانی هەکارییەوە هاوکارییان پێ بگات و سەبارەت بە دژواریی دەستگرتن بەسەر قەڵای خۆشابدا و سەبارەت بە ناوبانگی مەحموود خان و براکانی لە کوردستان و لە ئێران. (HAT 452-22383)



9

ڕاپۆرتی عوسمان نووری پاشا لە 1254/Ş/21 (1838/11/9) سەبارەت بە بەکۆتاهاتنی بەرخودانی مەحموود خان و بردنی بۆ ئەرزەرۆم. (HAT 448–22335-C)



10

ڕاپۆرتی والیی ئەرزەڕۆم عوسمان پاشا لە 1254/N/3 (1838/11/21) سەبارەت بە بەخشینی پلەی "سەرگەورەی دەرگاوانانی دەرگاهی عالی" بە سەیفەدین بەگ (ئاموژای بەدرخان بەگ و باوکی ئێزدین شێر بەگ) لە پای هەوڵی گرنگی لە سەرکوتکردنی بەرخودانی مەحموود خان لە ساڵی 1838دا. (HAT 448–22335/A)



11

ڕاپۆرتی والیی ئەرزەڕۆم عوسمان نووری پاشا لە 1254/Za/25 (1839/2/10) سەبارەت بە مەحموود خان و عەبدالڵ خانی برای لە پاش سەرکوتکردنی بەرخودانەکەیان و سەبارەت بە قەڵای خۆشاب و ناردنی ناوبراوان بۆ ئیستانبوڵ. (HAT 449-22344)



12

نامەی بەدرخان بەگی جزیرەیی لە 1258/Ra/9 (1842/4/20) بۆ والیی دیاربەکر وەجیە پاشا کە تیایدا هاتووە ئەم پشتیووانی لە مەحموود خانی میری مویکویس و ئیسماعیل پاشای ئامێدی نەکردووە و بەرامبەر دەوڵەت ڕاستگۆ بووە.
(I.MVL 39-729)



13

نامەی والیی دیاربەکر بۆ بەدرخان بەگ لە 1258/Ra/27 (1842/5/8) کە تیایدا هاتووە ئەم باوەڕ بە قسەکانی بەدرخان بەگ دەکات سەبارەت بە پابەندبوونی بـە دەوڵەت و نەبوونی پەیوەندی لەگەڵ مەحموود خان و ئیسماعیل پاشای بەرخۆدەر، بەڵام پێویستە ڕێز بگرێت لە بڕیاری گرێدانی جزیرە بە موسڵەوە. (I.MVL 39-729)



14

نامەی فارسی زمانی ئیسماعیل پاشای ئامێدی بۆ ڕەسوولێ بەگی بـرای مـیر محەمـەد مـیری کۆچـکردووی ڕەوانـدوزی کـە تیایـدا داوای لـێ دەکـات پـشتیوانی لـە بەرخودانەکـەی بکات. (I.MVL 39-729)



15

ڕاپۆرتی والیی موسڵ لە 1261/C/11 (1845/6/16) سەبارەت بە هێرشی سەربازیی سوپای عوسمانی بۆ سەر ئێزیدییەکانی چیای سنجار "شەنگال".
(I.DHL 105 - 5311)



16

ڕاپۆرتی ئەسعەد پاشا لە 1261/C/23 (1845/6/28) سەبارەت بە بەرخودانی وان.
(A.MKT.HM. D No:1 G.No:75)



17

وێنەی بۆ عوسمانی وەرگێڕدراوی ڕاپۆرتی کۆنسوڵی ئینگلتەرا لە ترابزۆن لە (1846/7/22) کە تیایدا دەنوسێت مەحموود خان پشتیووانی لە بەرخودانی کوێر حسێن بەگی ئاجارا دەکات و لەبەر ئەو هۆیە دامرکاندنەوەی بەرخۆدانەکە کارێکی سەخت دەبێت. (A.DVN.MHM 2/A-95)



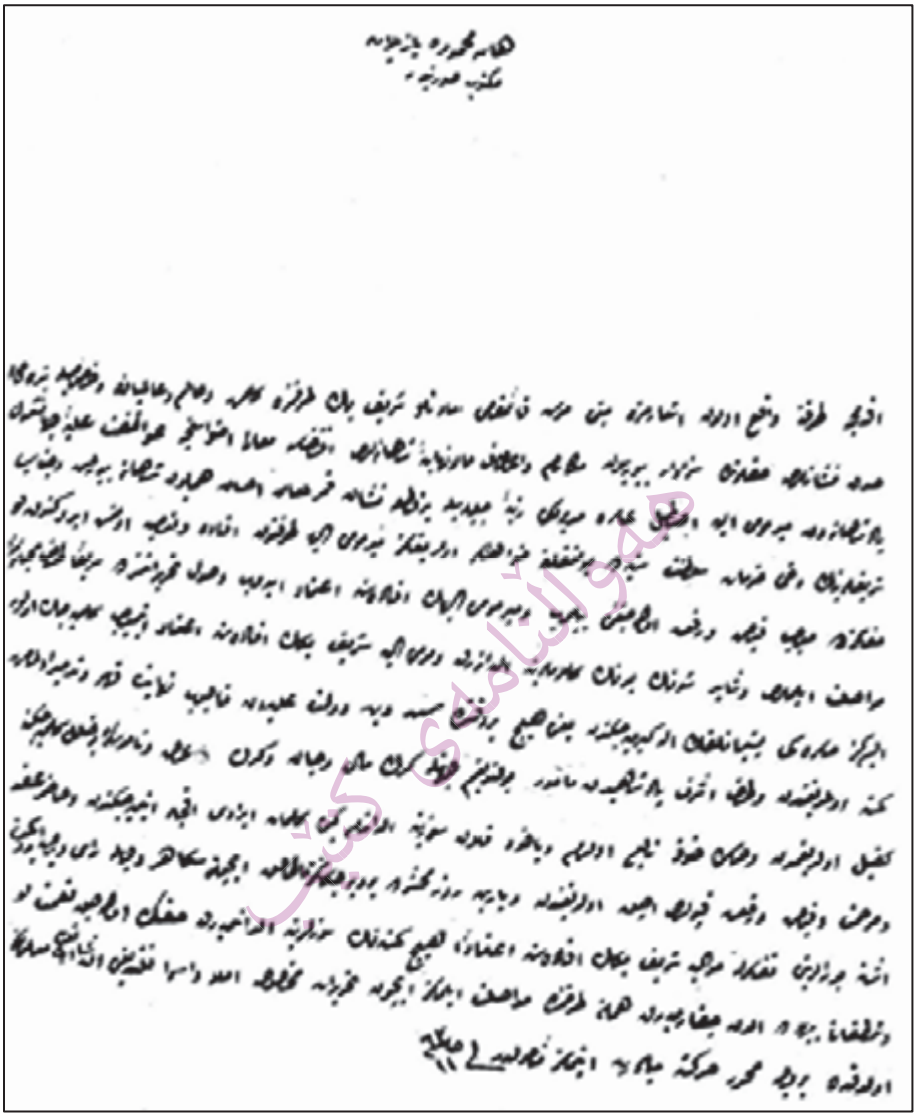
18

وێنەی بۆ عوسمانی وەرگێڕدراوی ڕاپۆرتی کۆنسوڵی ئینگلتەرا لە موسڵ لە 1846/9/19 سەبارەت بە ستەمکارییەکانی بەدرخان بەگ لە دژی نەستووریيەکان. (I.MMS 49-1235)



19

نامەی بەدرخان بەگ لە 1263/S/5 (1847/1/22) بۆ دەرسەعادەت سەبارەت بە پابەندبوونی بەدرخان بەگ بە دەوڵەتەوە و سەبارەت بە هاوبیرییان لەگەڵ نازم ئەفەندیدا سەبارەت بەهەموو بابەتەکان. (I.MSM 49-1254)



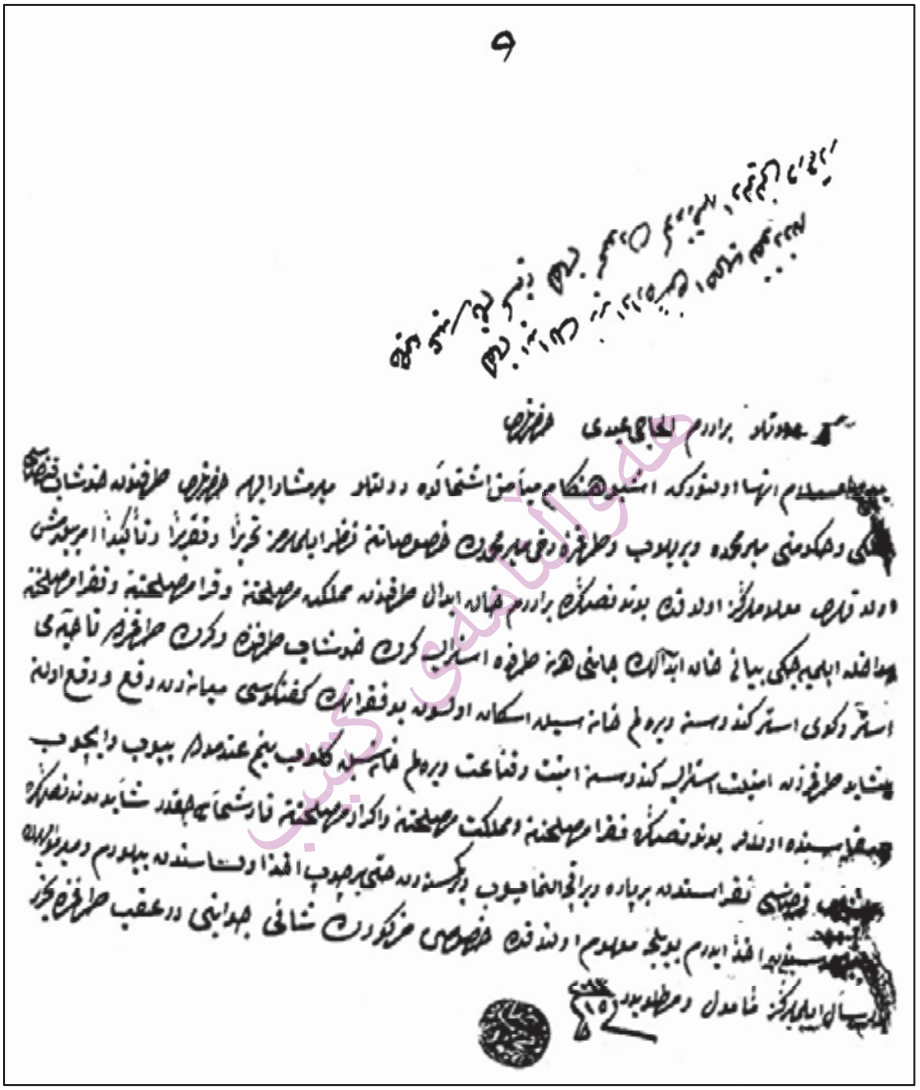
20

نامەی 1263/Ca/11 (1847/4/27) بۆ مەحموود خان کە لە ڕێی شەریف پاشای مووشییەوە بۆی نێردراوە و تیایدا داوای لێ دەکرێت دەست لە بەرخودان و هاوکاریکردنی بەدرخان بەگ هەڵبگرێت. (A.MKT. MHM 2-103)



21

ئـەو نامەیـەی کـە مـەحموود خـان لـە 1263/Ca/15 (1847/5/1) بـۆ عەبـدالّ خـانی بـرای نووسـیوە و تیایـدا داوای لـێ دەکـات لـە ناپـاکیکردن پاشـگەز ببێتەوە. (I.MSM 50-1269)



22

نامەی مەحموود خان لە 1263/Ca/15 (1847/5/1) بۆ حاجی عەبدی کە تیایدا داوای لێ دەکات ئامۆژگاری عەبدالڵ خان بکات لە ناپاکیکردن پاشگەز ببێتەوە و دەست نەخاتە بەر بەرژەوەندی کوردەوە. (I.MSM 50-1269)



23

نامەی بەدرخان بەگ بۆ عەبدالّ خان لە 1263/Ca/21 (1847/5/7) کە چووەتە پالّ دەولّەتی عوسمانی و تیایدا داوای لێ دەکات بێتە پالّ ئەمان و قەلّای خۆشاب ڕادەست بکات، چونکە ئەم خوازیارە پەنای بۆ بەبات. (I.MSM 50-1269)



24

نامەی عەبدالڵ خانی سەنگەرگۆڕ و لایەنگری دەوڵەت لە 1263/C/5 (1847/5/20) بۆ مووشیری سوپای ئەنادۆڵ سەبارەت بە پشتیووانی نەکردنی لە مەحموود خان و بەدرخان بەگ و زەوتکردنی قەڵای خۆشاب و نەدانی بەو دوو میرە و سەبارەت بە وردەکارییەکانی تری ئەو بابەتە. (I.MSM 50-1269)

25

نامەی مەحموود خان لە 1263/Ca/29 (1847/5/15) بۆ کوڕەکەی و براکەی و ڕەزوان ئاغای حەسەنانلی و ئیبراهیم ئاغای حەیدەرانلی سەبارەت بە هێرشی مەلازگرد.
(I.MSM 50-1269)



26

ڕاپـۆرتی عـەلی ڕاسـم بـەگی جێگـری بـاڵیۆزی دەوڵـەتی عوسمـانی لـە تـەورێز لـە 1263/Ca/19 (1847/5/5) سەبارەت بە هەڵهاتنی ڕەسوڵ پاشای ڕەواندوزی بـۆ دیـوی ئێران و پەیوەندیکردنی جێگری بـاڵیۆز بـە لایـەنی ئێرانییـەوە لەبـەر ڕۆشـناییی ئەگـەری پەنابردنی بەدرخان بەگ بۆ ئەو دەوڵەتە. (HR.MKT 18-28)



27

نامەی والیی دیاربەکر بۆ شێخەکانی ڕێبازی خالیدییەی نەقشبەندی کە تیایدا داوایان لێ دەکات پشتیوانی لە بەدرخان بەگ نەکەن و بۆ پاشگەزبوونەوە لە بەرخودان ئامۆژگاری بکەن. (I.MSM 50-1266)



28

ڕاپـۆرتی فـەریق ئەحمـەد پاشـا لـە 1263/C/19 (1847/3/6) **سـەبارەت بـە هەڵوەشانەوەی ڕیزەکانی مەحموود خان لە باکور و هانابردنی چەند کەسێکی وەك ڕەزوان ئاغـای حەسـەنانلی و ئیـبراهیم ئاغـای حەیـدەرانلیی نـاو ڕیزەکـانی مـەحموود بـۆ سـوپای ئەنادۆل.** (I.MSM 51-1311)



29

ڕاپۆرتی والیی دیاربەکر لە 1263/B/5 (1847/6/18) سەبارەت بە شەڕەکانی بامەرد و قەسری گەلی. (I.MSM 50-1274)



30

ڕاپۆرتی فەریق ئەحمەد پاشا سەبارەت گەمارۆدانی قەڵای ئۆراك (ئەروەخ)ی شوێنی خۆقایمکردنی بەدرخان بەگ و تەنگ پێ هەڵچنینی قەڵا بەو تۆپە گەورانەی کە ڕۆژی 1263/B/16 (1847/6/29) لە موسڵەوە هێندران و سەبارەت بە چاوەڕێکردنی خۆبەدەستەوەدانی خان مەحموود بەو نزیکانە. (I.MSM 50-1281)



31

نامەی دەفتەرداری سوپای ئەنادۆڵ ئاگاھ ئەفەندی لە 1263/B/22 (1847/7/5) **سەبارەت بە خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگ لە قەڵای ئۆراك (ئەروەخ) و دەستبەسەرکردنی خۆی و ئەندامانی خێزانەکەی لە "زمییە"یەك.**
(A.MKM. MHM 2-64)



32

نامەی فەریق ئەحمەد پاشا لە 1263/B/21 (1847/7/4) سەبارەت بە خۆڕادەستکردنی مەحموود خان لە تەتوان. (I.MSM 50-1281)



33

ڕاپۆرتی "مەجلیسی مەخصوصە" لە 1263/Ş/11 (1847/7/24) سەبارەت بە هاتنی هەوالّ لەلایەن فەریق ئەحمەد پاشاوە کە دەلّێت دوای بەدرخان بەگ، مەحموود خانیش خۆی بەدەستەوە داوە. (I.MSM 50-1276)



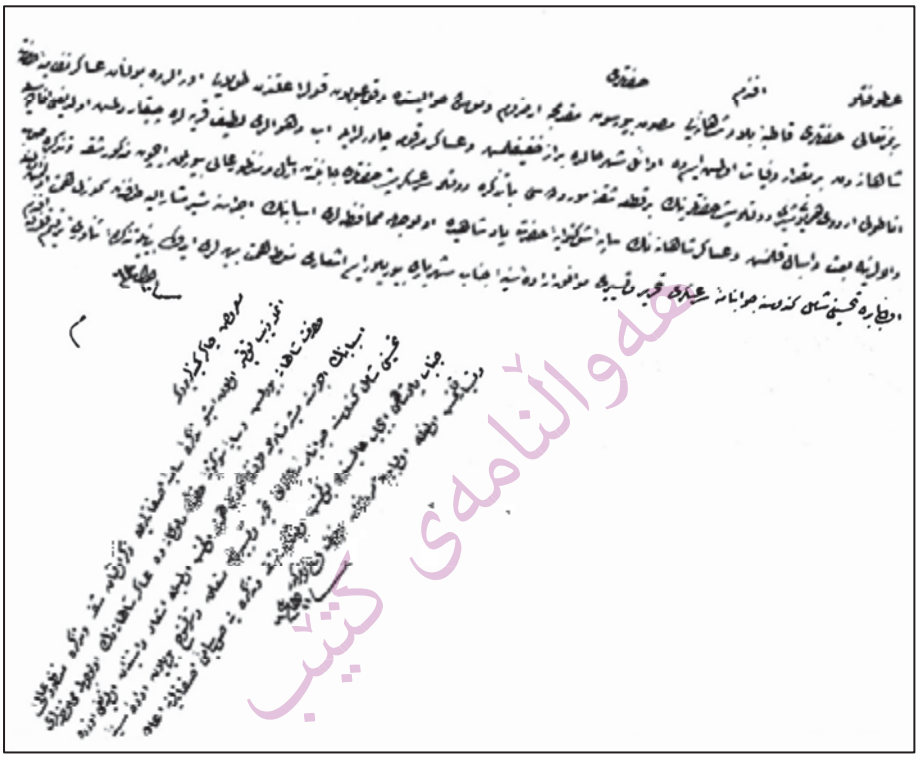
34

نموونەی ئەو بەڵگەنامانەی کە مووشیر عوسمان پاشا بە مەحموود خان و پێوەندارەکانی واژۆ کردووە و تایبەتە هاتووە بەهیچ شێوەیەك زیان لە گیان و مالّ و شکۆیان نەدراوە. (A.MKT. MHM 2-87)



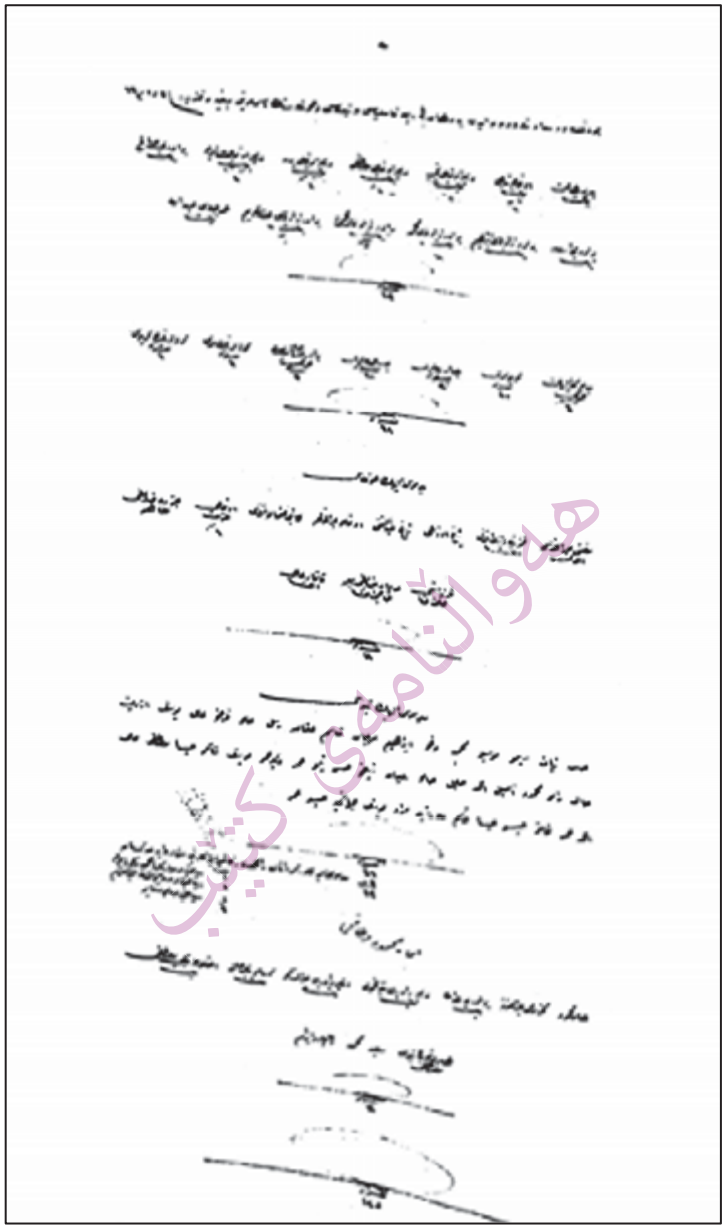
35

ڕاپۆرتی مووشیر عوسمان پاشا لە 1263/Ş/29 (1847/8/11) سەبارەت بە ناردنی بەدرخان بەگ و مەحموود خان بۆ ئیستانبوڵ. (HR. MKT 18-49)



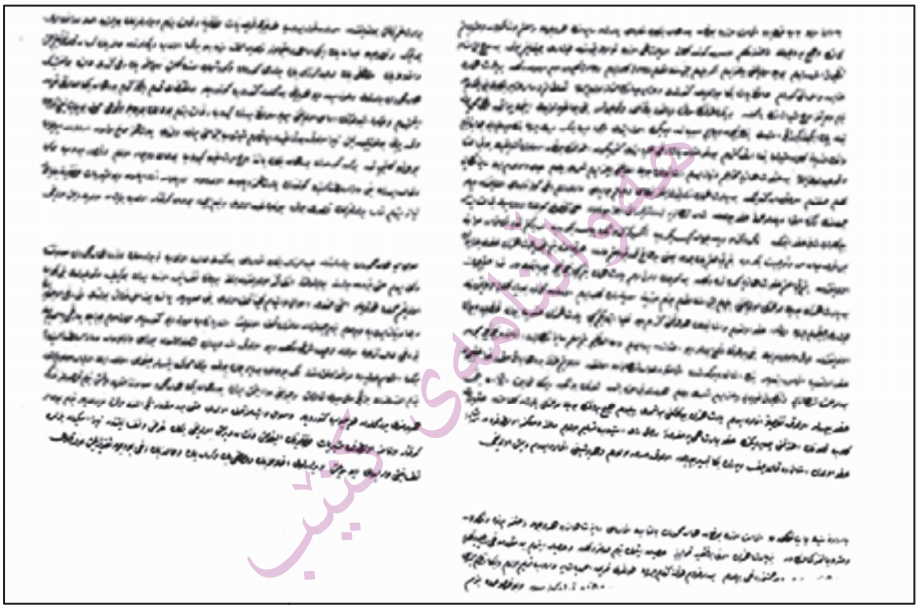
36

ڕاپـۆرتی 1263/Za/10 (1847/10/20) سـەبارەت بـە بلاوبوونـەوەی نەخۆشـی کـۆلێرا لـە نـاو سـوپای عوسمانیـدا لـە پـاش سـەرکوتکردنی بـەرخودانی کوردستان. (I.DH 158-8232)



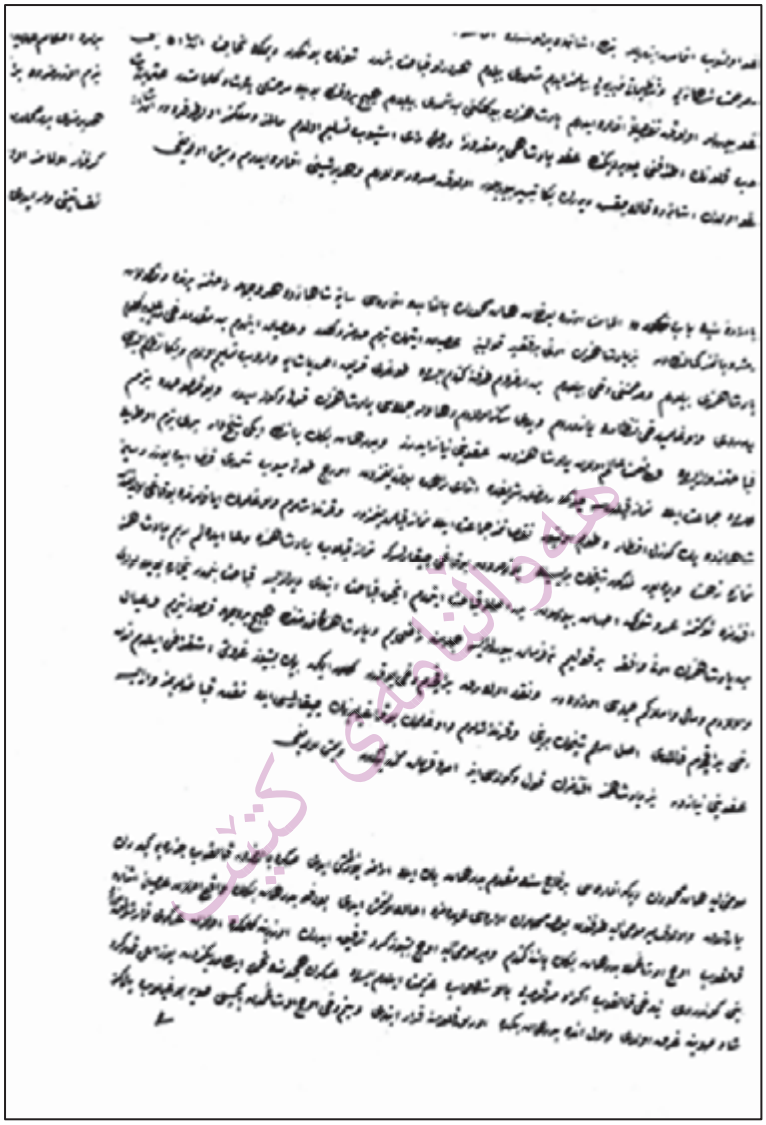
37

لیستەی ناوەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان و ئەوانەی کە لەگەڵیان بوون و خۆیان پادەستی دەوڵەت کرد و ڕەوانەی ئیستانبوڵ کران. (A.AMD 2-32)

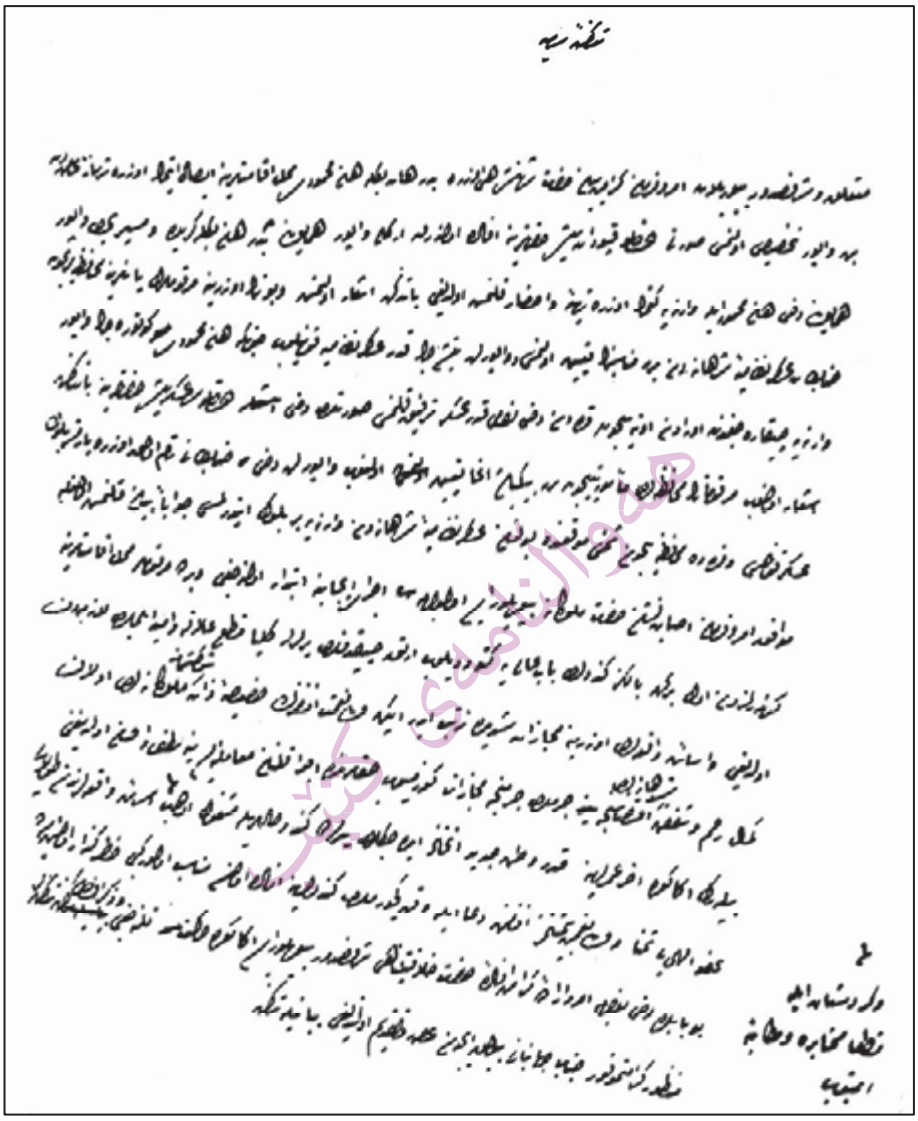


38A

وتەنامەکانی بەدرخان بەگ، مەحموود خان و عەبدولڕەزاق بەگی بـرای کـە لـە زەبتییەی ئیستانبوڵ لێیان وەرگیرا. (A. MKT.MHM 2-87)

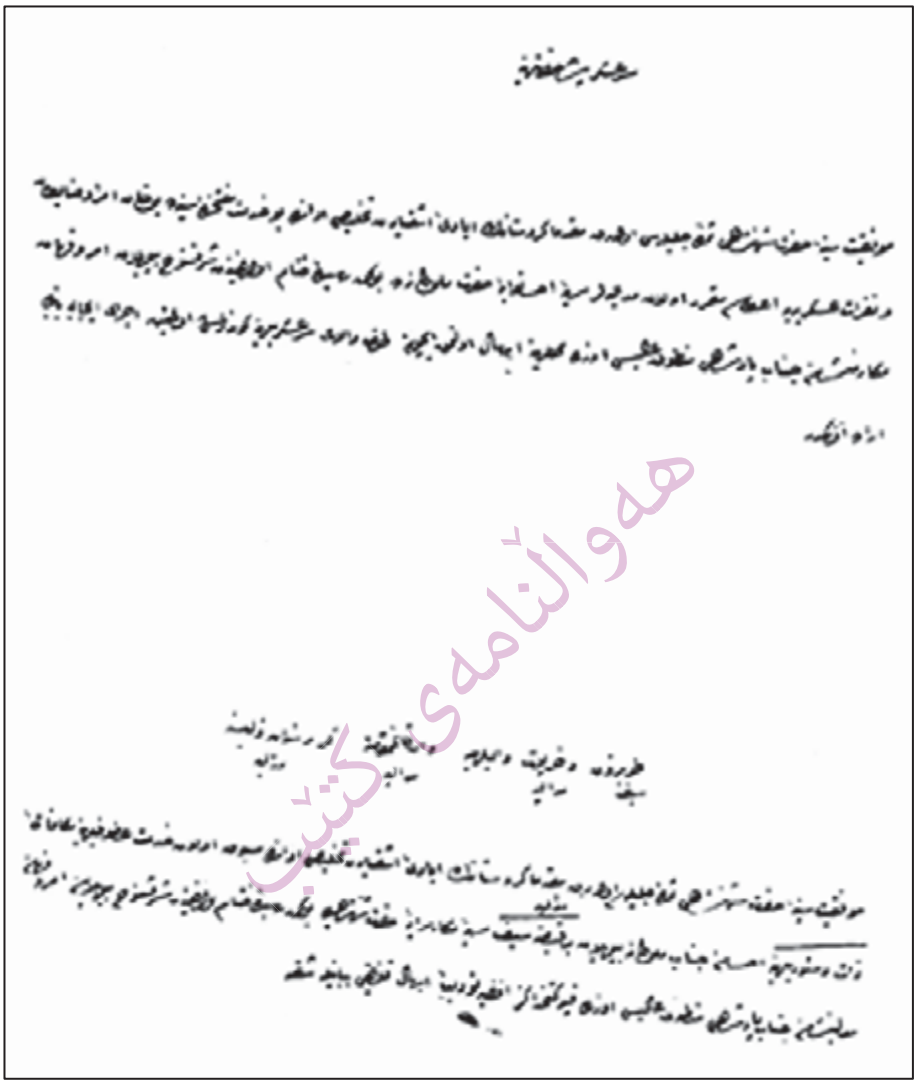


38B



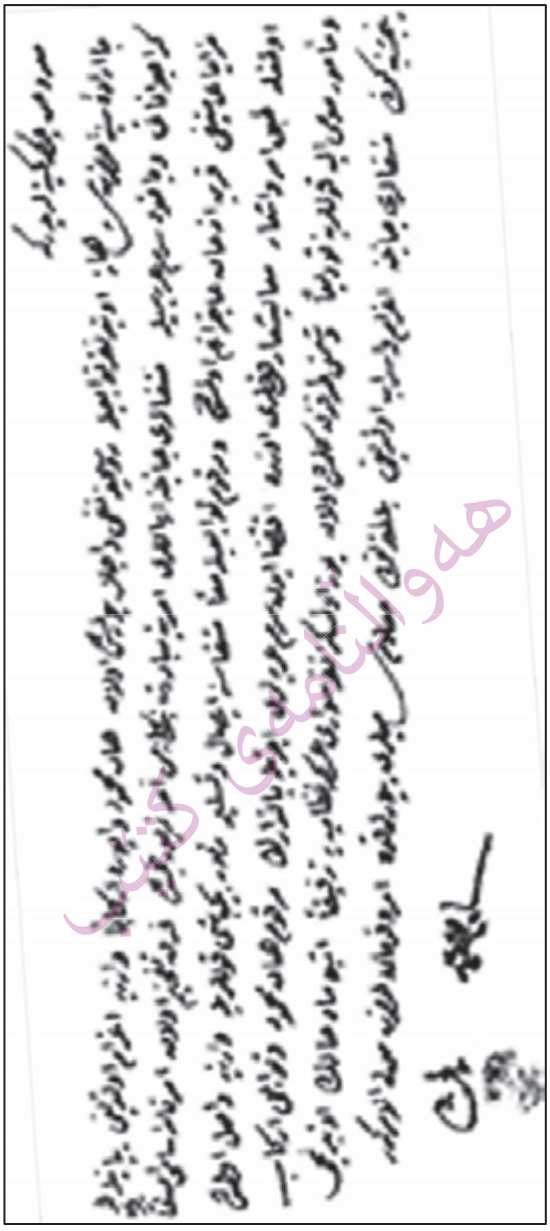
39

یاداشتی 1263/L/29 (1847/10/9) سەبارەت بە ناردنی بەدرخان بەگ بۆ دوورگەی کریت و مەحموود خان بۆ ڕوسچوك. (A.AMD 2-30)



40

یاداشتی بەخشینی نیشانی جۆراوجۆر بەو سەرباز و لێپرسراوانەی کە لە دامرکاندنەوەی بەرخۆدانی کوردستاندا خزمەتیان کردبوو. (A. MKT.MHM 10-69)



41

ڕاپۆرتی 1263/Za/11 (1847/10/21) سەبارەت بە ناردنی مەحموود خان و تاقمەکەی لە ڕێی ڤارنا و شومنووەوە بۆ ڕووسچوك. (I.MSM 51-1302)



42A

یاداشتی 1263/Z/26 (1847/12/5) سەبارەت بە دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان، هەڵبژاردنی ئەخلات وەك ناوەندی ویلایەت، دامەزراندنی ئەسەد پاشا وەك والیی کوردستان و سەبارەت بە وردەکارییەکانی تر. (A.AMD 6-9)



42B



42C



42D



43

ڕاپـۆرتی قایمقـامی دیاربـەکر لـە 1264/Ra/17 (1848/2/22) **سـەبارەت بـە بـارودۆخی نەسـتووری، یـاقووبی و ئێزیدییـەکانی دیاربـەکر لـە پـاش دوورخـستنەوەی میرەکانی کورد.** (I.MVL 119-2961)



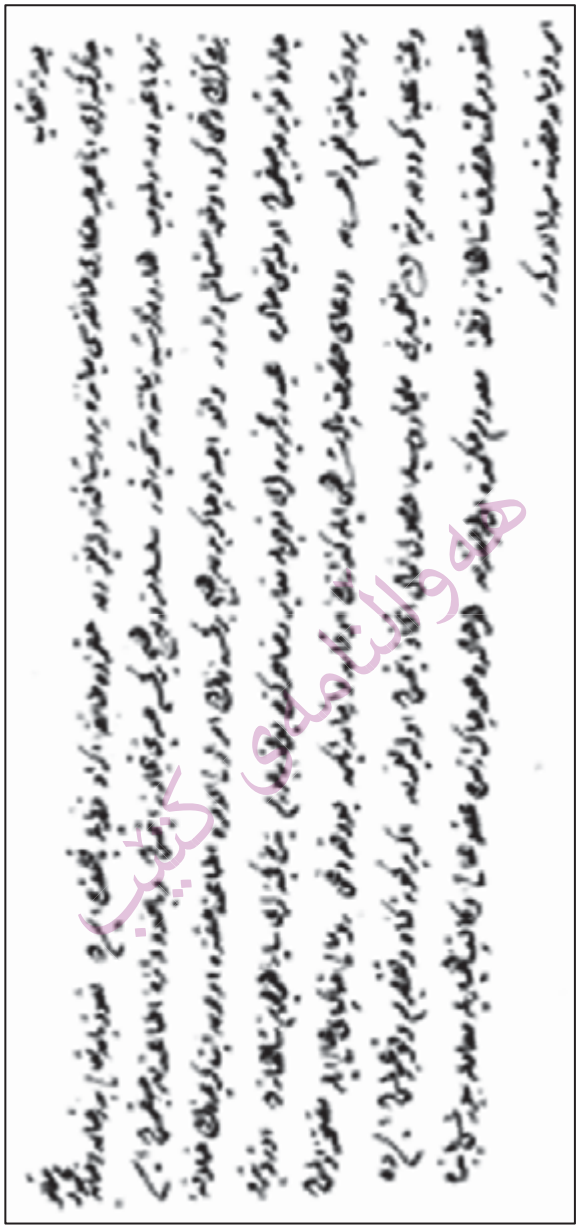
44

ڕاپۆرتی والیی کوردستان ئەسعەد پاشا لە 1264/B/17 (1848/6/19) سەبارەت بە هەوڵەکانی دەستگیرکردنی نوورڵڵا بەگی هەکاری. (I.MMS 52-1339)



45

ڕاپـۆرتی مووشـیری سـوپای ئـەنادۆڵ محەمـەد ڕەشـید پاشـا لـە 1265/R/21 (1849/3/16) سەبارەت بە دەستگیرکردنی نوورڵڵا بەگ. (I.DHL 191-10747)



46

ڕاپۆرتی پوختەی قسەکانی نوورلاڵا بەگ کە تیایدا دەڵێت ئەو لە بەرخودەرانی وەك بەدرخان بەگ و مەحموود خان نییە و لە نەوەی عەباسییەکانە. (I.DHL 193-10884)



47A

ڕاپۆرتی والیی کوردستان ئەسەد موخلیس پاشا لە 1266/M/14 (1849/11/29) **سەبارەت بە کۆتاهاتنی بەرخودانی عەبدالڵ بەگی خزمی مەحموود خان (برازای مەحموود خان بوو) کە لە پاش دوورخستنەوەی میرەکان کرابوو بە بەڕێوەبەری قەزای مویکویس و سەبارەت بە وردەکارییەکانی تر.** (I.DH. 206-11907)

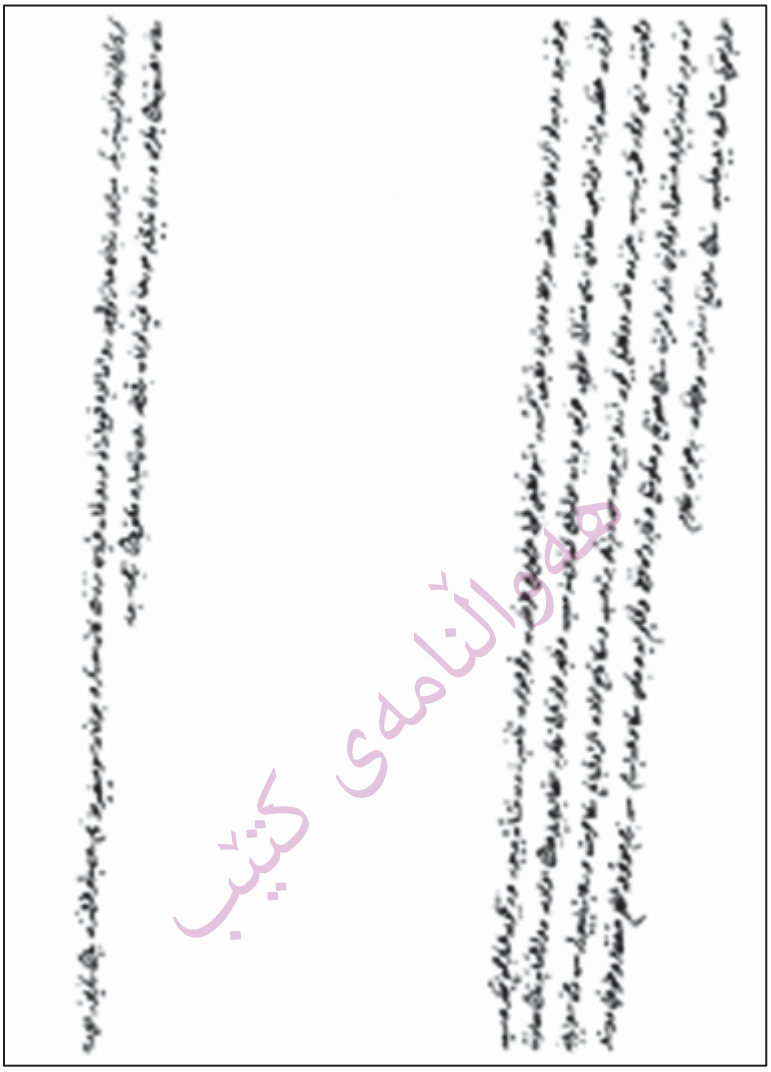


47B



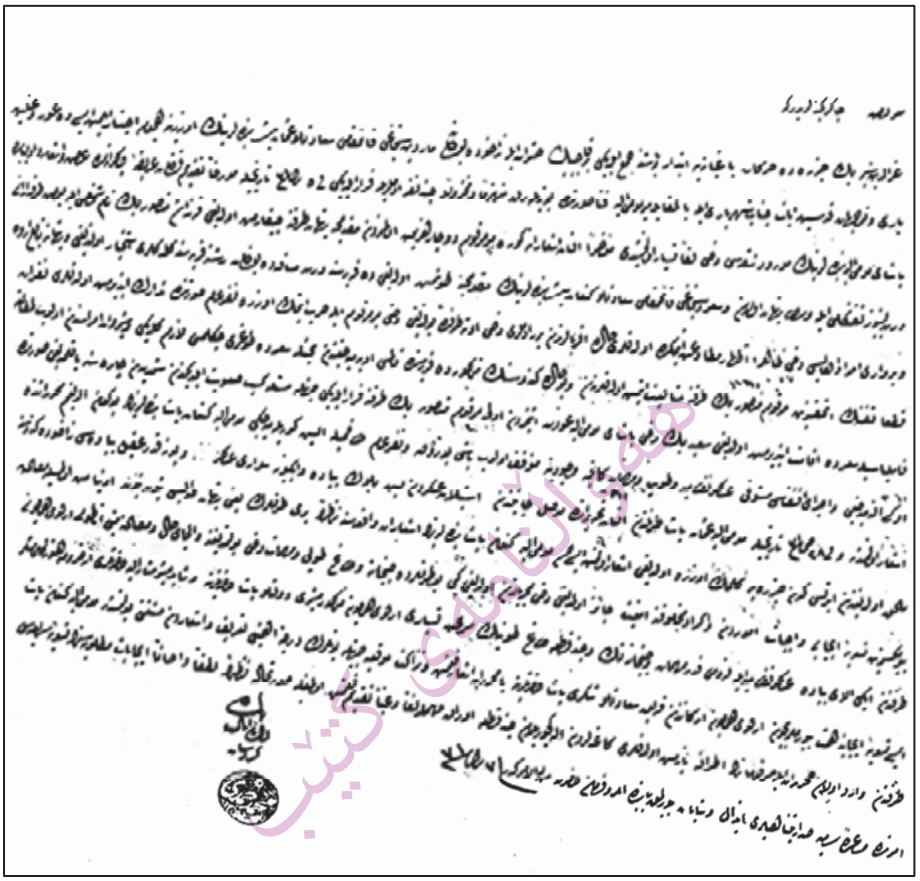
48

ڕاپۆرتی "مەجلیسی ڤالا" لە 1265/C/12 (1849/5/5) سەبارەت بە نەمانی پێویستی بە مانەوەی ئێزدین شێر بەگ کە لە بەرخودانی 1847دا ناپاکیی لە بەدرخان بەگ کرد و چووە ڕیزەکانی سوپای ئەنادۆڵەوە و دواتر وەك موتەسەلیمی جزیرە هاتبووە دامەزراندن. (I.MVL 141-3921)



49

دەقی بۆ عوسمانی وەرگێڕدراوی ئەو نامەیەی کە ڕووسەکان لە 1854/7/24 بۆ ئێزدین شێر بەگیان نارد و تیایدا بانگەوازی هاوپەیمانییان ئاڕاستەی کرد.
(I.MVL353-15435)



50

ڕاپۆرتی والیی کوردستان محەمەد حەمدی پاشا لە 1271/Ra/7 (1854/11/28)
سەبارەت بە وردەکارییەکانی بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ. (I.MMS 3-117)



51

ڕاپۆرتی والیی کوردستان محەمەد حەمدی پاشا لە 1271/Ra/11 (1854/12/2) سەبارەت بە وردەکارییەکانی بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ. (I.MVL 353-15435)



52

نامەی ئینگلیزەکان لە 1271/Ca/9 کە تیایدا داوا لە ئێزدین شێر بەگ دەکەن خۆی بەدەستەوە بدات. (I.MVL 353-15435)



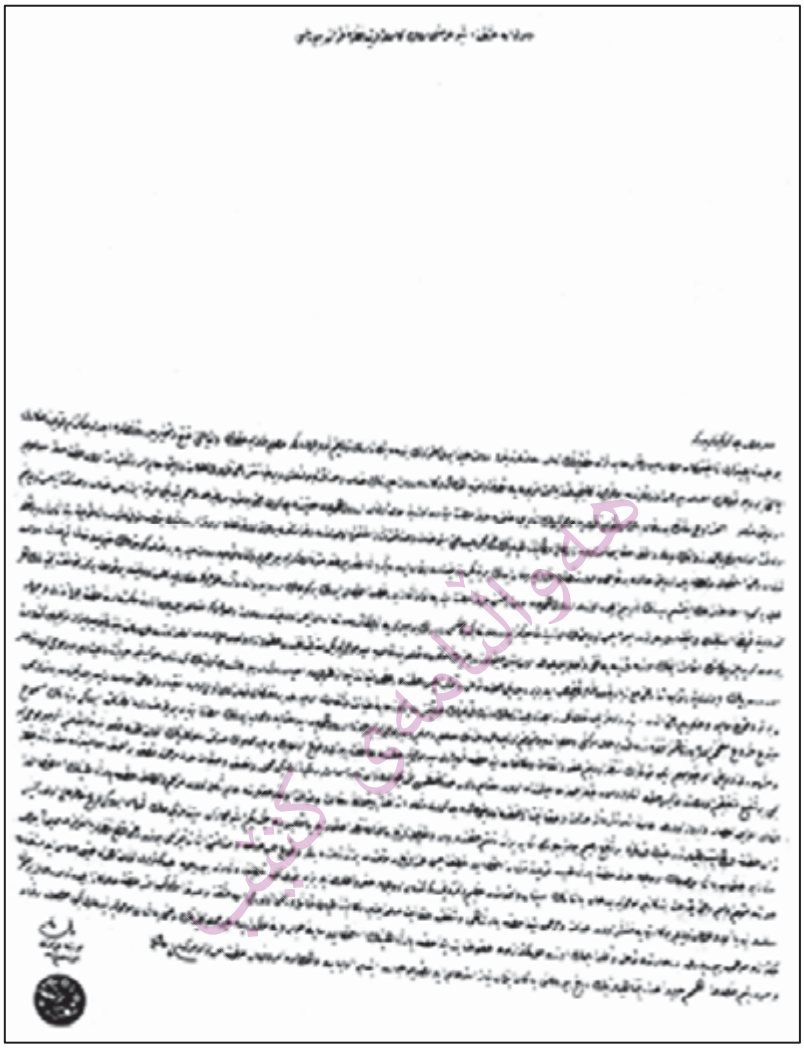
53

ڕاپۆرتی والیی موسڵ لە 1271/Z/29 (1855/9/11) سەبارەت بە وەرگرتنەوەی ئێزدین شێر بەگی جزیرەیی لە کۆنسوڵخانەی ئینگلیز لە موسڵ. (I.MVL 353-15435)



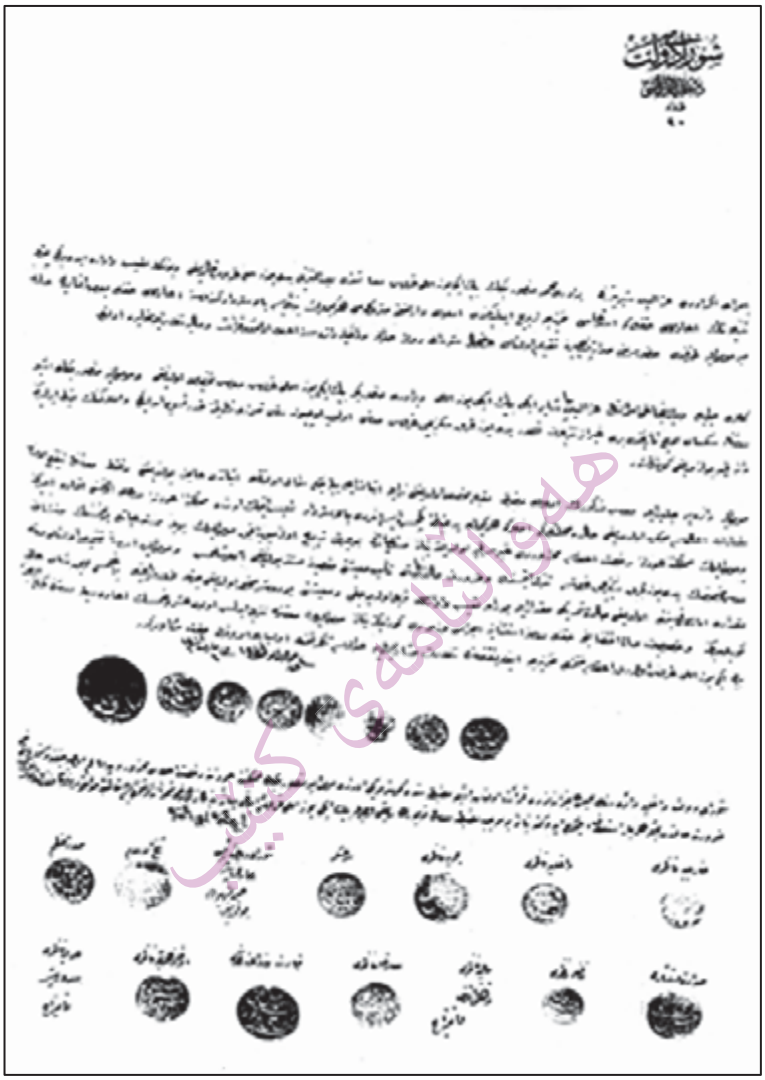
54

ڕاپـۆرتی ئەنجوومـەنی ڕوسـچوك لـە 5 کـانونی یەکـەمی 1282ی کۆچـی سـەبارەت بـە مردنـی مـەحموود خـان لـە 22 تـشرینی دووەمـی 1282 (1866/12/4). (I.MVL 567-25496)



55

نامەی نوورلڵا بەگی هەکاری لە 1275/R/5 (1858/11/11) کە لە تاراوگەی دوورگەی کریتەوە بۆ دەرسەعادەتی نارد و تیایدا گازندەی ئەوە دەکات لە کاتێکدا بەدرخان بەگی جزیرەیی بەخشراوە، ئەم نەبەخشراوە و داوای لێبووردن دەکات.
(I.MMS 14-582)



56

ڕاپـۆرتی "مەجلیـسی شـورا" لـە 1303/B/20 (1886/4/25) سـەبارەت بـە دامەزراندنی ئێزدین شێر پاشای جزیرەیی (کوڕی سەیفەدین بەگ) و مەنسوور بەگی برای کـە دوای بـەرخۆدان بـۆ ڤیـدین دوورخرانـەوە و سـاڵی 1865 بەخـشران، لـە سـنووری ویلایەتی تونادا دامەزرێندران. (I. MMS 83-3571)



قەڵای خۆشاب (مەحموودی) لە ئێستادا



قەڵای کیسان لە ئێستادا



دیمەنی قەڵای سپایەرد لە ئێستادا



دیمەنی ناوەوەی قەڵای سپایەرد



دیمەنی ناوەوەی قەڵای سپایەرد



دەروازەی قوتابخانەی تاخ لە قەڵای سپایەرد



پاشماوەی قەڵای مویکویس، قوولەکانی ڕۆژئاوا و باکووری ڕۆژئاوا



پاشماوەی قەڵای مویکویس، قوولەکانی ڕۆژئاوا و باکووری ڕۆژئاوا



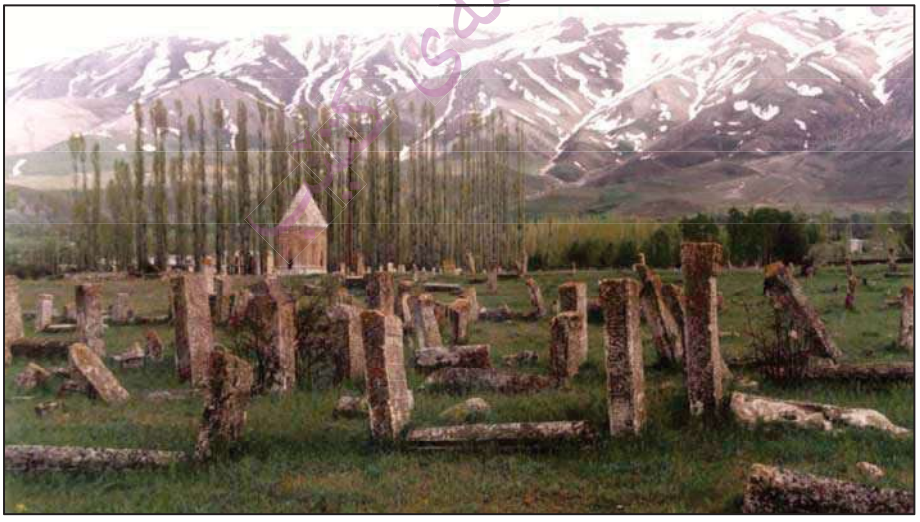
پردی مەحموود خان لە باکووری جزیرە کە دەگوترێت بەدرخان بەگ بۆ بیرهێنانەوەی ئاشتی و هاوپەیمانیی لەگەڵ مەحموود خاندا ئەنجامدراو بەبنیاتنانی داوە.



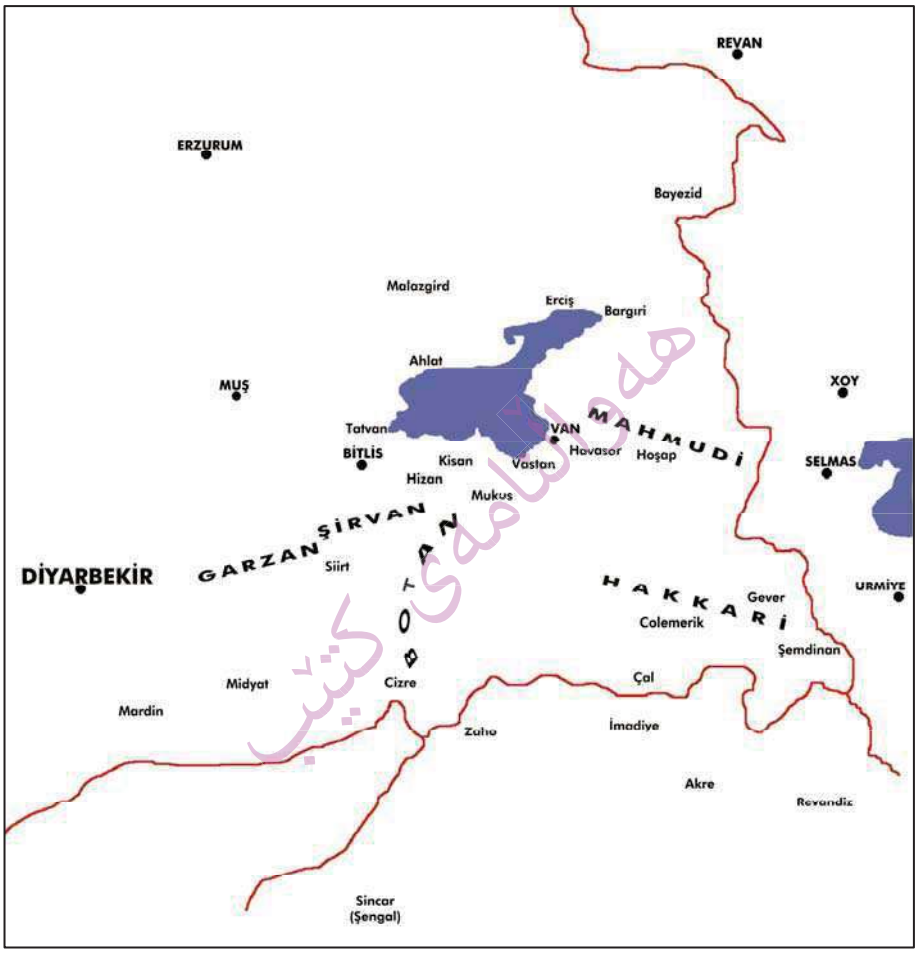
قەڵای ئەروەخ (ئۆراك)ی شوێنی خۆڕادەستکردنی بەدرخان بەگ



لای ڕاست دیمەنی قەڵای ئەروەخ لە دامێنی چیای کۆرقەندیل بەرامبەر بەگردی خلۆر



پاشماوەی کۆنی گۆڕستانی میرنشینی هەکاری لە گەڤاش (وەستان)ی سەر بە پارێزگای وان و قوبەی حەلیمە خاتوون. ئەم شوێنە لە تۆماری فەرمیدا وەك "گۆڕستانی سەلجووقی لە گەڤاش" تۆمار کراوە.



ئەو هەرێمانەی کە لەو سەردەمەدا بەرخودانی کوردیان تێدا بڵاو بووبووەوە

ناوەڕۆك

- پێشەکی ٧
- پێشگوتن..... ٣١
- دەروازە..... ٣٣

بەشی ١

- پەیوەندییەکانی عوسمانی و کورد لە چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم و یاخیبوونی دەرۆێش پاشای پاسەوانی وان..... ٤١
- گەڕانەوەی دەرۆێش پاشا و خۆکوشتنی ئیبراهیم یومنی پاشا..... ٥٠
- ئەنجامەکانی یاخیبوونی دەرۆێش پاشا..... ٥٢
- پەیوەندییەکانی عوسمانی و ئێرانی لە پاش یاخیبوونی دەرۆێش بەگ و مەسەلەی عەشیرەتی حەیدەران..... ٥٣

بەشی ٢

- داگیرکاریی ئێران لە هەکاری و دەڤەری مەحموودی، میرەکانی هەکاری و مەحموودی و مویکویس..... ٥٩
- میرایەتیی مەحموودی و ڕەوشی قەڵای خۆشاب..... ٦٥
- میرایەتیی هەکاری لە پاش ئاشتیی ئێران و عوسمانی و مەسەلەی کانزای زەرنیخ..... ٦٧
- یاخیبوونی ئیسحاق پاشای پاسەوانی وان و پەنابردنی پاشا بۆ مەحموودی خانی میری مویکویس..... ٧٢
- پەیوەندیی نێوان ئیسحاق پاشا و نوورڵڵا بەگی میری هەکاری..... ٧٥

بەشی ٣

- شەڕەکانی کورد و عوسمانی لە ١٨٣٤–١٨٣٩ و پەڕینەوە بۆ قۆناغی نوێ..... ٧٩
- بەرخودانی میر محەمەدی میری سۆران..... ٨٢
- داخوازییەکانی خەڵکی ئامێدی لە ڕەشید پاشا..... ٨٥
- ئیسماعیل پاشای ئامێدی..... ٨٧
- ئاڵۆزیی نێوان سیواس و بەغداد لە پای بەرخودانی میر محەمەد..... ٨٧

هەوارنامەی کتێب

- لەشکرکێشیی محەمەد ڕەشید پاشا لە ساڵی ١٨٣٥دا بۆ سەر گارزان..... ٨٩
- گرتنەوەی جزیرە و ناوچەی جزیرە لە نامەکانی ڕەشید پاشادا..... ٩١
- کۆتایی بەرخودانی میر محەمەد، قۆناغێکی نوێ لە کوردستان
لەگەڵ حافز پاشادا..... ٩٤
- ئامانجی نوێی سوپاکانی عوسمانی؛ کوردە ئێزیدییەکانی گارزان،
شەنگال و تەلەعفەر..... ٩٨
- شەڕەکانی گارزان..... ٩٩
- دواین بەرخودانەکانی کورد لە ساڵی ١٨٣٨دا؛
ئیسماعیل پاشای ئامێدی و مەحموود خانی میری مویکویس..... ١٠١
- مەحموود خان و قەڵای خۆشاب..... ١٠٤
- دەستوەشاندنی چاوەڕوان نەکراوی میرەکانی هەکاری و جزیرە..... ١٠٧
- مەحموود خان لە وتەکانی ئەمین پاشای مووشیدا..... ١١٢
- کۆتاییی بەرخودانی مەحموود خان لە ساڵی ١٨٣٨دا و
فاکتەری حافز پاشا..... ١١٥
- خەڵاتکردنی فەرمانڕەوای وان حافز پاشا و میرە ڕەنج بەکاربردووەکان..... ١٢٠
- یەکەم دوورخستنەوەی مەحموود خان و براکانی..... ١٢١
- ئەنجام..... ١٢٦

بەشی ٤

- پەیوەندیی عوسمانی و کورد لە قۆناغی ١٨٣٩–١٨٤٢دا
- فەرمانی 'تەنزیمات' و کاریگەرییەکانی لە کوردستان..... ١٢٩
- بەرگرییە نوێیەکانی مەحموود خان و ئیسماعیل پاشای ئامێدی و
پێگەی بەدرخان بەگی جزیرەیی..... ١٣٥
- سەرلەنوێ گرتنەوەی قەڵای خۆشاب لەلایەن مەحموود خانەوە و
پەلامار بۆ سەر بتلیس..... ١٣٩
- گرێدانی سنجەقی جزیرە بە موسڵەوە و پەیوەندیی نێوان
محموود خان و بەدرخان بەگ..... ١٤٤
- بڕیارەکانی دەرسەعادەت سەبارەت بە پەیوەندییەکانی نێوان
مەحموود خان و بەدرخان بەگ..... ١٤٧

هەولێر ئامادەی کتێب

بەشی ٥

- دواین قۆناغی پەیوەندییەکانی عوسمانی و میرەکانی کورد له ١٨٤٣–١٨٤٦ و پێکهاتنی هاوپەیمانیی کوردەکان..... ١٦٩
- بەدرخان بەگی جزیرەیی و کوشتوبڕی نەستووری له ساڵی ١٨٤٣دا..... ١٦٩
- بەرخودانی وان له ساڵی ١٨٤٥دا..... ١٧٨
- ڕێککەوتنی میرە کوردەکان له ساڵی ١٨٤٦دا..... ١٨١
- بەرخودانی ئاجارا و مەحموود خان..... ١٩٦
- ڕەوشی بەدرخان بەگ و نەستوورییەکان له ساڵی ١٨٤٦دا..... ١٩٩

بەشی ٦

- دواین شەڕەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان له دژی عوسمانی له سێبەرێ ناپاکییەکانی ساڵی ١٨٤٧دا..... ٢٠٤
- هەوڵەکانی بەدرخان بەگ بۆ ئاشتی..... ٢٠٥
- ناپاکیی عەبدالڵ خان..... ٢١٦
- شەڕەکانی مەحموود خان و عوسمانی له هەرێمی ئەخلات و مەلازگرد..... ٢٢٢
- ناپاکیی فازل بەگ تەیموورزادەی وانی..... ٢٢٤
- پەیوەندیکردنەکانی بەدرخان بەگ بە ئێرانەوە و هەڵهاتنی ڕەسوڵ پاشای ڕەواندوزی بۆ ئێران..... ٢٢٥
- کارتی نەقشبەندی له دژی بەدرخان بەگ..... ٢٢٨
- ناپاکیی ئێزدین شێر بەگ..... ٢٣٠
- ناپاکیی نوێ له ڕیزەکانی مەحموود خاندا..... ٢٣١
- شەڕەکانی بامەرد و قەسری گەلی..... ٢٣٢
- قەڵای ئۆراك (ئەروەخ) و خۆبەدەستەوەدانی بەدرخان بەگ..... ٢٣٣
- خۆبەدەستەوەدانی مەحموود خان..... ٢٣٥
- ڕاستییەکانی پشتەوەی بەزین و ناپاکییەکان..... ٢٣٨

بەشی ٧

- دوورخستنەوەی میرەکان..... ٢٤٤
- ناردنی میرەکان بۆ دەرسەعادەت..... ٢٤٥
- ناوی بەڕێکراوەکان بۆ ئیستانبوڵ..... ٢٤٦

هەڵاڵنامەی کتێب

- وتەکانی بەدرخان بەگ و مەحموود خان لە 'زەبتیە'دا..... ٢٤٧
- مەدالیا و ڕێزلێنان بۆ ڕەنج بەکاربردووەکان..... ٢٥٥
- مەحموود خان لە ڕوسچوك..... ٢٥٦

بەشی ٨

- دامەزراندنی ویلایەتی کوردستان و دوورخستنەوەی نوێ
لە قۆناغی ١٨٤٨– ١٨٤٩دا..... ٢٥٨
- ڕەوشی ئێزیدی و نەستوورییەکان لە پاش دوورخستنەوەی میرەکان..... ٢٦٢
- مەلەسەی نوورڵڵا بەگی هەکاری و عەبدالڵ بەگی مویکویس..... ٢٦٣
- هێرش بۆ سەر چوێلەمەریك و هەڵهاتنی نوورڵڵا بەگ..... ٢٧٠
- نوورڵڵا بەگ و شێخ تەهای نەهری..... ٢٧٣
- ناردنی نوورڵڵا بەگی خۆڕادەستکردوو بۆ دەرسەعادەت..... ٢٧٦
- دوورخستنەوەی عەبدالڵ بەگی مویکویسی..... ٢٧٩

بەشی ٩

- ئێزدین شێر بەگی جزیرەیی..... ٢٨٦
- بەرخودانی ئێزدین شێر بەگ..... ٢٨٨
- کاریگەریی ڕووسەکان بەسەر بەرخودانەکەوە..... ٢٨٩
- دەستتێوەردانی ئینگلیز و فەرەنسییەکان..... ٢٩٦
- دواین شەڕەکان و خۆبەدەستەوەدانی ئێزدین شێر بەگ بە ئینگلیزەکان..... ٣٠٠
- دانەوەی بە عوسمانییەکان و ڕەوانەکردنی بۆ دەرسەعادەت..... ٣٠٣
- دوورخستنەوەی ئێزدین شێر بەگ..... ٣٠٥
- هەڵهاتنی لە قیدین و سەرلەنوێ دەستگیرکردنەوەی..... ٣٠٦

بەشی ١٠

- میرەکانی کورد پاش دوورخستنەوەیان..... ٣٠٨
- ژیانی مەحموود خان لە دوای دوورخستنەوەی..... ٣٠٨
- خوێندنی منداڵەکانی..... ٣٠٩
- قەردەکانی دەوڵەت لای و مااڵە فرۆشراوەکانی..... ٣١٠
- پەیوەندییەکانی بە کوردستانەوە..... ٣١١

هەولێر نامەی کتێب

- مردنی مەحموود خان..... ٣١٣
- بەگزادە عومەر لوتفی بەگی مەحموود خان..... ٣١٤
- لێخۆشبوون لە بەدرخان بەگ و نوورلڵڵا بەگ..... ٣١٥
- نامەگۆڕینەوەکانی نوورلڵڵا بەگ..... ٣١٦
- مردنی نوورلڵڵا بەگ..... ٣١٩
- لێخۆشبوون لە عەبدالڵ بەگی مویکویسی..... ٣٢٠
- لێخۆشبوون لە ئێزدین شێر بەگ..... ٣٢١
- پەراوێزەکان ٣٢٢
- بەڵگەنامەکان و وێنەکان..... ٣٦٣
- ناوەڕۆك ٤٣٣

هەوالنامەی کتێب